LES COOPERATIVES OBRERES DE SANTS

Autogestió proletària en un barri de Barcelona (1870 - 1939)

La Ciutat Invisible

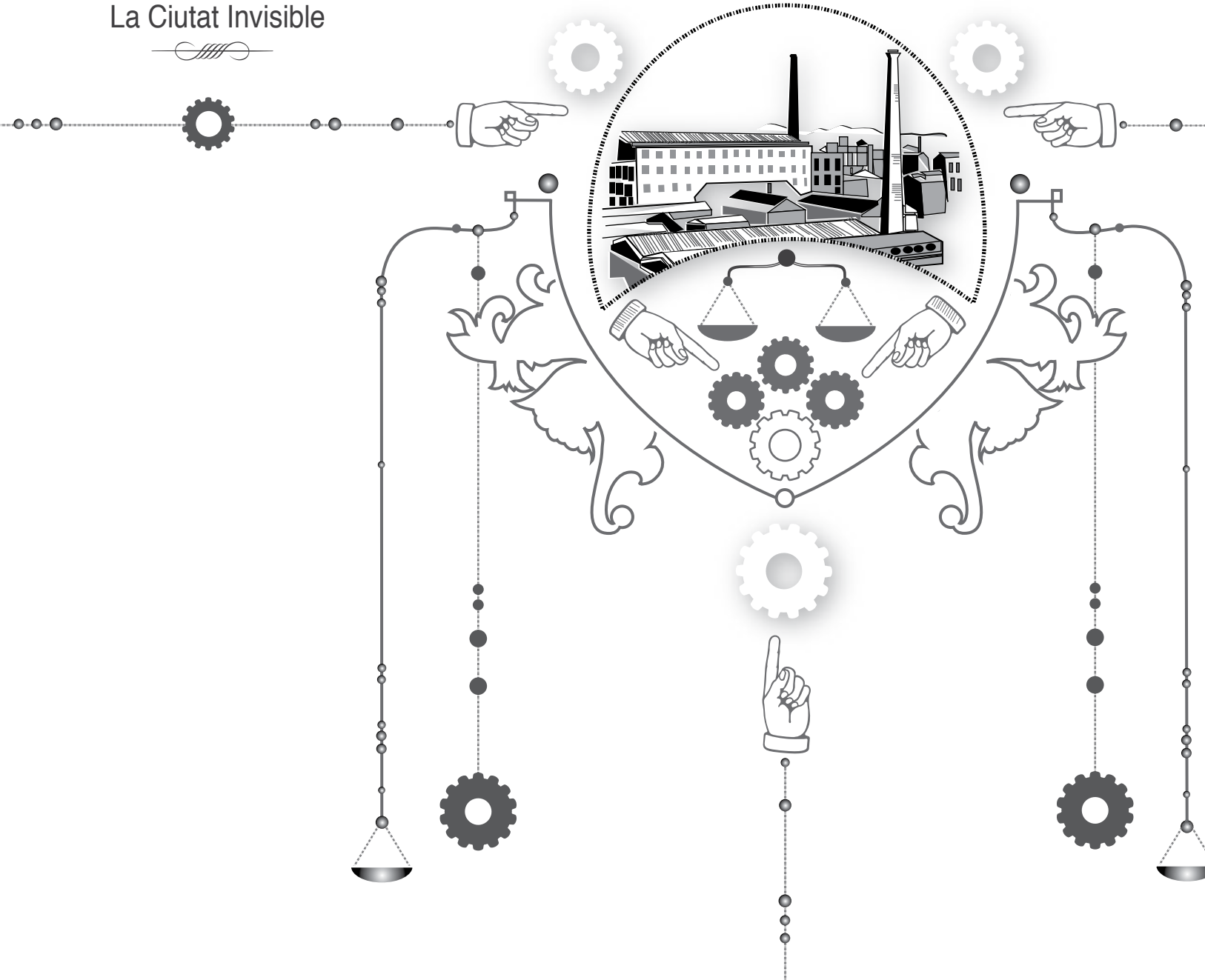

- Col·lecció Memòria Cooperativa -

En molts barris i pobles catalans, des del darrer terç del segle XIX fins a la derrota republicana de 1939, les cooperatives esdevingueren epicentres de la vida pública obrera. Espais de sociabilitat i ajuda mútua, les inicials institucions de la cooperació no només alleugeriren les penúries de la classe obrera catalana, sinó que significaren una concreció material de la potència dels i les treballadores per autogovernar les seves vides.

Memòria Cooperativa és una col·lecció que vol promoure la recerca i publicació de treballs en torn aquelles riques i oblidades experiències del cooperativisme obrer històric.

Les persones que el protagonitzaren; els barris i pobles que en foren la matriu; les seves institucions; la formes concretes que articularen unes relacions econòmiques basades en la solidaritat i l'autogestió proletària. Bagatges que ens han intentat escamotejar per tal de desarmar, avui, la capacitat humana d'autoorganitzar la col·lectivitat.

Per tant, Memòria Cooperativa no és "memòria històrica", és una aposta política que es capbussa en el passat, per a dotar-nos d'eines per afrontar un present en conflicte.

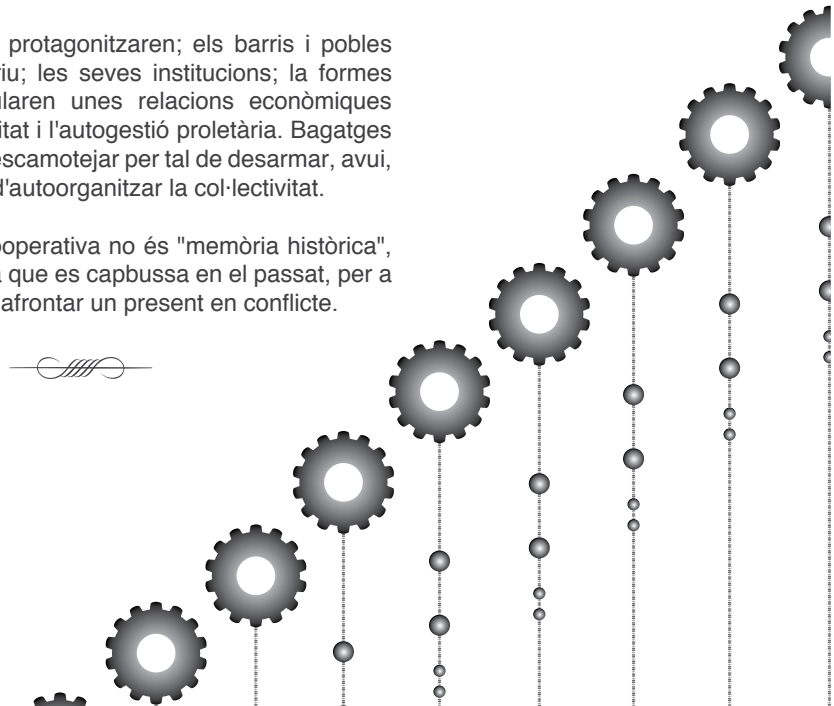

MEMÒRIA
COOPERATIVA

LES COOPERATIVES OBRERES DE SANTS

Autogestió proletària en un barri de Barcelona (1870-1939)

Marc Dalmau Torvà
Ivan Miró i Acedo

Pròleg de Dolors Marín

- La Ciutat Invisible Edicions -
Barcelona, 2010.

El text d'aquest llibre, així com la imatge i disseny de portada es distribueixen sota llicència
<< Reconeixement –No comercial-Obres derivades >> de Creative Commons,
que podeu consultar en xarxa a: http://creativecommons.org/licenses/

La Ciutat Invisible, SCCL
Riego, 35 baixos
08014 Sants (Barcelona)
Tel. 93 298 99 47

ISBN: 978-84-938332-1-3
Dipòsit Legal:

1ª Edició: desembre de 2010, Barcelona

Aquesta obra ha estat creada, produïda i editada per La Ciutat Invisible, SCCL
Autors: Marc Dalmau Torvà, Ivan Miró Acedo.
Correcció: Elba S. Mansilla.
Disseny del llibre i coberta: Pilar Sánchez Molina (a.k.a. Lola Ganchillo).
Retoc de disseny i maquetació: Ivan Rubio Garcla (a.k.a. ManolÍn).
Textos, selecció i composició de les imatges: Hernan Córdoba-Mendiola.

Gestió d'impressió: Ex-Libris, SCCL
Impressió: Gramagraf, SCCL

Drets d'autor de les imatges:
©Arxiu La Ciutat Invisible, SCCL
©Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc (AHS)
©Arxiu de La Nova Obrera
©Arxiu personal Albert Ferris
©Arxiu personal Vicenç Fernàndez
©Arxiu personal Carles Miró
©Arxiu personal Mercè Llaveria
©Arxiu personal Francesc Paradell
©Arxiu personal Pilar Trenchs
©Ateneu Enciclopèdic Popular (AEP)
©Centre de Documentació dels Moviments Socials La Ciutat invisible
©Confederación Sindical Solidaridad Obrera (Colectivo Solidario)
©Experiències d'Economia Solidària (ECOS)
©Federació de Cooperatives de Serveis i de Cooperatives de Transportistes de Catalunya (Servicoop)
©Fundació Roca i Galès (FRG)
©Pavelló de la República, Universitat de Barcelona
©Xavier Ferré

Un llibre produït per cooperatives catalanes, un *Producte Coop*.
En memòria de totes aquelles que, alhora, són un passat que ens constitueix i un horitzó envers el qual seguim caminant.
Als nostres avis i àvies.

Amb el suport de: EL FUTUR ÉS COOPERATIU. Generalitat de Catalunya Departament de Treball

A la memòria de Mercè Grenzner i Josep Pons,
per defensar el barri i la memòria.
Foreu imprescindibles i us trobem molt a faltar...
Per les lluitadores d'ahir, d'avui i de demà!

- Índex -

Memòria Cooperativa,
un estel en la lluita contra l'oblit *Pròleg per Dolors Marín* **15**

Cooperar és... ..... **19**

Cooperatives obreres i barris:
l'experiència pràctica de l'autogestió proletària **23**
Vers una definició de barri..... 27
El barri com a lloc de vertebració política 28
El barri com a espai cooperatiu 29
De la Gran Barcelona a la Barcelona dels barris 31
Els barris i el conflicte social 32

Sants: del fum dels vapors al foc de la revolta **37**
Els orígens: cruïlla de camins 39
El naixement d'un barri: la industrialització 40
La urbanització i la composició social del barri 43
El foc de la revolta o els anys del contrapoder obrer 45
L'expressió del descontent: la revolta de les Quintes 47
La Internacional i el naixement de l'anarquisme 49
La restauració (de l'ordre), la crisi del tèxtil i la propaganda pel fet 50

La Lliga i els radicals 54
Cap a la construcció del sindicat de classe 56
L'autoorganització al barri: sindicats, ateneus i escoles racionalistes 59
Els anys 20 i la dictadura 64
La Segona República i l'esclat revolucionari 65

Economia Cooperativa:
de la resistència obrera a l'emancipació social 73
Antecedents del cooperativisme internacional 77
Primeres associacions obreres, primers episodis de lluita 78
El socialisme utòpic: Owen, Fourier 79
Antecedents cooperatius a Anglaterra i França 79
Els pioners de Rochdale i l'Aliança Cooperativa Internacional 80
El cooperativisme europeu i Catalunya 82
L'obrerisme català i les cooperatives pioneres (1842-1898) 83
Obrerisme, federalisme i les cooperatives 84
Recels internacionalistes cap a les cooperatives 86
Les pioneres catalanes 86
La cooperativa, institució obrera 89
Cooperativisme i emancipació 90
Doctrina cooperativista 91
De l'escala local a la societat cooperativa 94
L'excés de percepció 95
Les finances cooperatives 97
L'accés al crèdit cooperatiu 98
El cercle de l'economia col·lectiva o el sector cooperatiu 100
Democràcia econòmica 102

Memòria cooperativa de Sants:
del cooperativisme català a la realitat santsenca (1873-1939) 105
Les pioneres de Sants (1873-1898) 107
Cooperar per consumir 108
Cooperar per produir 110

Trencant l'aïllament, construint punts de trobada (1898-1910) 111
Les excursions, els dinars i les vetllades 112
L'esforç cooperatiu 112
La primera intercooperació formal 113
Les cooperatives a la moderna 114
Coordinació cooperativa: l'eclosió del moviment (1910-1920) 116
Els intents infructuosos de les compres en comú 117
La propaganda: míting cooperatista a Sants 119
Els inicis del cooperativisme de segon grau 121
La reorganització del moviment 125
Les cooperatives a Sants 126
Les cooperatives i la vaga 127
Els debats eterns: la concentració cooperativa i les compres en comú 131
El moviment de les escoles populars i les cooperatives 132
Cap a la Federació de Cooperatives de Catalunya 133
Temps d'intercooperació (1920-1931) 136
L'arma de combat de l'economia 136
Les cooperatives de cooperatives 140
La Fusió de Cooperatives de Sants: la secció del carbó 143
El problema crònic de la cooperació catalana 144
Les compres en comú de Sants 145
La Cooperativa Única 147
La propaganda cooperatista 149
Els grups de cultura 149
El Dia de la Cooperació Internacional 151
Les exposicions cooperatives 153
Les cooperatives a la Segona República (1931-1936) 156
La legislació republicana 156
Les cooperatives de producció 158
Les dones cooperatistes 161
Cap a la fusió de les cooperatives de Sants? 166
Les cooperatives i la guerra (1936-1939) 169
L'aixecament feixista i la rereguarda cooperativa 171

Col·lectivitzacions i cooperatives 172
UCB: Unió de Cooperadors de Barcelona 174
Productes Coop 176
Els problemes de proveïments i la cooperativització del consum 178
L'Agrupació Vidriera: una cooperativa de Sants en temps de la guerra 182

Les cooperatives obreres de Sants (1873-1939) 185
La Formiga Obrera (1885) 187
La Flor de Maig 193
La Lleialtat Santsenca (1891) 201
La Nova Obrera (1897) 217
La Redemptora (1897) 233
Model del Segle xx (1901) 251
Les cooperatives d'Hostafrancs (1904) 273
La Balança Econòmica 275
L'Economia Social 279
L'Empar de l'Obrer (1905) 281
Les cooperatives radicals a Sants (1907) 299
L'Economat de la Fraternitat Republicana de Sants 302
El Progrés Santsenc 303
La Nova Activitat Obrera (1909) 307
El Benestar de l'Obrer (1914) 315

Notes 321

Bibliografia 345

Memòria Cooperativa, un estel en la lluita contra l'oblit

El moviment associatiu català va gaudir d'una vitalitat i una activitat poc comunes dins del decurs de l'Europa del seu temps. A banda de la seva radicalitat i varietat de propostes i formes de lluita va implicar dins del mateix moviment amplis sectors que anaven des del proletariat urbà fins a la pagesia, les classes mitjanes, o inclús la burgesia intel·lectualitzada, republicana, federal, o lliurepensadora, i alguns metges, astrònoms, tècnics, impressors i un llarg etcètera de persones i col·lectius sensibilitzats a l'entorn de la problemàtica de les classes treballadores.

El perquè d'aquesta varietat i vitalitat s'ha de cercar en el migrat panorama educatiu, cultural, i permissiu - pel que fa a l'associacionisme- que va caracteritzar l'Estat espanyol dels darrers anys del segle XIX i primer terç del segle XX. Els esforços de construcció de xarxes associatives de tota mena: cooperatives, escoles racionalistes, ateneus, sindicats, grups d'afinitats, redaccions de revistes i pamflets, associacionisme al voltant d'una taverna, o al carrer, grups excursionistes, i un llarg etcètera estan encara per relatar dins de la nostra historiografia oficial. Fins ara hem assistit, atònits, al silenci que ha planat des de la fi de la dictadura sagnant que va ofegar les veus d'aquells que van gosar militar i lluitar a favor dels vents de la llibertat, fins als nostres dies. Un silenci pactat, imposat i no resolt des de les institucions que des de 1975 havien de lluitar, precisament, en contra de la invisibilitat d'aquells que van ser els primers "demòcrates", o senzillament militants de partits, sindicats i organitzacions obreres. De tots aquells i aquelles que van passar a ser senzillament "els vençuts", majoria callada i humiliada al nostre país on un exèrcit d'ocupació va imposar noves lleis, llenguatges i costums i on va desaparèixer l'orgull obrer. Aquell orgull de classe treballadora, de barriada proletària, dels rajolers, fusters, vidriers, mecànics, modistes, teixidores, o pantaloneres, ara tots van ser considerats "productores", eufemisme humiliant que condemnava - per por, de ben segur- tota referència al passat radical i reivindicatiu dels de casa nostra.

La dictadura imposada des de 1939 va condemnar a l'oblit no només els noms dels principals homes i do-

nes que van ser un referent pels seus companys de lluita, sinó també els noms d'aquells anònims que discretament, però amb valentia, també s'hi oposaven. Homes i dones de pobles i ciutats de tot l'Estat espanyol van ser morts amb la complicitat de la foscor, la benedicció de l'església i d'una Europa que mirava cap a un altre lloc, incapaç d'alçar la veu en contra de la darrera dictadura feixista que pervivia després de la victòria dels aliats.

Silencis còmplices que van ofegar veus i treballs de generacions de lluitadors, de persones honestes i treballadores que de la feina a la presó, de l'hort al camp de concentració, dels barris de Barcelona a les platges d'Argelès, van cercar, sense resposta, el perquè de la seva dissort, la pèrdua de les relacions amb la família, els amics, el grup, els estudis i el seu passat. Van pagar molt car aquell orgull obrer de barriada, aquella dignitat de treballadors que no foren servils ni claudicaren mai davant un patró - el burgès- a qui sempre es van negar a anomenar "amo".

I en el reflux que deixen les onades de l'oblit es van encallar també les històries personals, els testimonis de lluita, de la vida a l'ateneu, de les trobades a la cooperativa, de les vetllades culturals on un tocava el piano i un nen recitava, de les excursions a la Floresta, de les anades i les vingudes a les barricades i moltes altres coses.

Perquè el silenci que va imposar la llarga, llarguíssima nit franquista ens va condemnar als qui seguíem semblants itineraris, a no poder cercar les passes dels nostres companys i companyes que feia anys que havien desbrossat un camí iniciàtic pels carrers de la llibertat, pels carrers alegres del treball cooperatiu i solidari, pels carrers que conduïen a la construcció d'una ciutadania lliure i respectuosa on tots i totes hi teníem un lloc.

Una de les majors perversions contra la que vam haver de lluitar els joves historiadors va ser la de creure que la mort del Gran Botxí, el 1975, comportaria que el mur de silenci s'esquerdés i comencéssim a caminar tots plegats per aquells carrers que enyoràvem tot i no haver-los conegut mai.

Com dic, vam ser babaus, ignorants d'allò que el capitalisme encara havia de pervertir fins al final, ja que el silenci va seguir pesat com una llosa, en allò que vint anys després algú batejaria com amnèsia històrica.

I sota l'estora de la vergonya, com aquell que escombra i amaga la pols perquè no es vegi, es van amagar vivències i records, es van ignorar les veus que tornaven esperançades de l'exili. Els nostres arxius municipals i estatals, nacionals, res van fer per demanar els fons personals i els llibres dels que tornaven a casa. A la Universitat ningú va enregistrar les veus i els testimonis del passat, els darrers maquis van ésser gravats per companys del seu sindicat, però no per les televisions democràtiques a la recerca de la notícia o de la cadira on molts es jubilaran sense donar pas als joves. I els vells mestres, infermeres, voluntaris, lluitadors i soldats van morir sense arribar a cobrar nòmines i sense ser reconeguts pels seus veïns, sense una placa que indiqués on es reunien, sense una festeta al bar del carrer per celebrar el retorn al barri després de tants anys d'exili...

Silencis còmplices dels polítics i "els de sempre", llops amb pells d'ovelles que segueixen cuidant del ramat.

Però, compte, no tots es van conformar, no tot es va perdre. Des de la trinxera de l'arxiu, de la cinta de casset, de la tribuna pública en ateneus, cafès de barri, sindicats no domesticats i grups de pensament avançat, a poc a poc vam anar recuperant la nostra història. Els

companys van donar veu i vam escoltar a tot aquells que ens volien deixar el seu testimoni. Vam refer els camins del barri a la recerca del local del cafè obrer, de la cooperativa, de l'ateneu, de l'escola, i fins i tot deixàvem flors, tabac o un llibre a les cantonades on sabíem que havien mort els companys, on sabíem que havien estat reunides les companyes. Silencis ara, també, però de respecte cap a la lluita desigual d'aquells que van néixer abans, i que són també companys d'una mateixa lluita.

I vam recuperar carrer a carrer i barri a barri la nostra pròpia memòria perquè els que vinguin darrera puguin continuar passejant per la ciutat nova imaginada, potser invisible encara...

El llibre que teniu a les mans és una pedra més de la construcció d'un edifici de coneixement i d'intercanvi, una llamborda que fa barricada, un maó obrer com els que els rajolers del barri pastaven a ple sol des dels anys de l'esperança. Llibres són armes, armes de coneixement i revolta, llibres són eines per construir edificis de saber i per obrir els cervells contra el pensament únic d'aquells que fa anys pensaven que ens havien derrotat.

I encara ens queda als historiadors molta tasca a fer, tal va ser la grandesa de la lluita dels nostres avis, tal va ser la grandària del silenci imposat. Des dels estudis universitaris i des de la universitat del carrer, gratuïta i sense Bolonya, des de la càtedra de l'ateneu, el sindicat i l'editorial lliure els historiadors joves avancen amb nous mètodes, amb l'aportació de la interdisciplinarietat, amb noves eines i molta empenta. Felicitem-nos perquè podem escriure i investigar en la nostra pròpia història. Lluny d'aquells que des de la seva classe social ens la volen explicar. Per sort ara ja lluny de "llestos" i de savis que analitzen el passat i el present al servei del poder, com aquells antropòlegs del segle XIX al servei del món colonial.

Investigar i descriure la història és militància, explicar el passat més proper amb rigorositat i sentit crític és un privilegi per a tots aquells a qui va dirigit, el llibre que teniu a les mans forma part de tot això, està acompanyat d'una bona contextualització històrica i és una eina de treball i coneixement.

Felicitem-nos perquè els murs del silenci s'estan trencant aquí i en molts llocs a tot Catalunya, els Oblidats estan començant a fer sentir les seves veus: escolteu-los i que el seu esforç no quedi en això, cal seguir la lluita.

Dolors Marín

Cooperar és...

«… assecar en les seves fonts el capitalisme dominador».

Micaela Chalmeta.

Les cooperatives obreres de Sants vol contribuir, en la mesura del possible, a omplir un buit, sord i dolorós, que encara avui persisteix en la memòria col·lectiva de les classes populars. El buit comporta el silenci i la imposició de la pesada llosa de l'oblit sobre el record. Reviure la intensa lluita social dels nostres barris, i aprendre de les formes de cooperació d'aquelles que, malgrat produir-ho tot, no tenien res, també és lluitar i cooperar per un present en conflicte. No cerquem la història com a matèria morta a catalogar; sinó que redescobrim la memòria política - viva- que duem a dins.

L'extensió del desert que significà la victòria feixista de 1939, esborrà amb un odi incommensurable les petges dels milers de vides que experimentaren altres formes de societat. Homes i dones corrents que s'atreviren a transgredir, que visqueren el plaer de desobeir, que estimaren amb passió la revolta i la solidaritat entre iguals, que assumiren generosament les petites victòries i entomaren amb dignitat les grans derrotes que patiren. El desert franquista volgué enterrar-les en el silenci més ominós; nosaltres volem parlar-hi com les companyes nostres que foren.

Aquell desert volgué sepultar la vida amb la repressió, la submissió eterna, la ignorància, la desmemòria, el masclisme, l'apatia, la despolitització, la incultura. Fou, sobretot, la trista victòria de la por. Una por atàvica que ens volgueren inocular en els gens, per paralitzar-nos i inhabilitar-nos alhora d'emancipar col·lectivament les nostres vides. És tal el desastre d'on venim! Les ferides no estan tancades i difícilment arri-

baran a cicatritzar; perquè encara no sabem l'abast de la destrucció que pesa en les nostres formes de fer i perquè l'ordre socioeconòmic heretat és tan capitalista com el capitalisme d'abans de la guerra.

Perquè rebroti la vida en aquest desert, per contribuir en certa mesura a la represa del combat, ens hem aproximat al cooperativisme als barris de Sants, des de 1873 fins a 1939. Gairebé 70 anys d'experimentació d'un contrapoder obrer molt actiu, de comunitats proletàries autoorganitzades; revers d'un procés d'industrialització marcat per l'ascensió d'una nova classe, la burgesia industrial.

Des del punt de vista historiogràfic, la industrialització ha estat a bastament estudiada; també ho han sigut, en menor mesura, els grans esdeveniments socials sorgits de l'antagonisme de classe, des de perspectives polítiques heterogènies. No obstant, més opaques han restat les experiències quotidianes de resistència i organització de les condicions d'existència, com ho foren les cooperatives. En l'estudi històric del moviment obrer, aquestes sempre han ocupat un espai subaltern, com els ateneus, sovint sota l'epígraf d'"altres", que els investigadors han trobat menys importants o suggeridores.

Nosaltres, que no som historiadors, hem arribat a les cooperatives obreres per la pròpia pràctica de la cooperació. I hem ensopegat amb les lluites històriques de Sants a força de lluitar des del nostre dia a dia. Per tant, aquest llibre és una feliç conjunció entre les cooperatives i els barris. Les cooperatives van néixer com a estructures territorialitzades, arrelades en un indret i temps precisos. I difícilment podríem entendre la seva actuació fora d'aquest àmbit particular de desenvolupament. En aquest cas, el lloc escollit per l'anàlisi és Sants i els seus barris, entorn proper als interessos i radi d'acció privilegiat de La Ciutat Invisible: una altra cooperativa de barri.

El Projecte Barri Cooperatiu i l'exposició Memòria Cooperativa

Aquest llibre es conforma com un dispositiu més, dins d'una iniciativa d'intervenció comunitària com és el Projecte Barri Cooperatiu. Impulsat conjuntament per La Ciutat Invisible i la Federació de Cooperatives de Treball de Catalunya, va néixer l'any 2009, amb l'objectiu de difondre els valors i les pràctiques del cooperativisme en l'àmbit local. Aquest projecte l'entenem com una actualització de l'imaginari cooperativista en la societat actual. Volem impulsar les cooperatives avui: de treball, de consum, de crèdit o d'habitatge, perquè apostem per formes de producció i relació econòmica alternatives al capitalisme, a l'actual model competitiu de desenvolupament social.

Amb les cooperatives, intentem fer realitat els nostres desitjos i necessitats, tant materialment com pel que fa a una realització personal més àmplia. I ho intentem de forma col·lectiva, amb els nostres propis mitjans, mancomunats i intercooperant amb els altres, això sí. Sense dominar ni ser dominats, situant les persones per damunt del capital. L'autoorganització del treball i de l'activitat, l'autogestió dels ritmes i els temps, de la presa de decisions i de les relacions internes fan que la cooperativa possibiliti l'aprenentatge i el creixement personal i col·lectiu. Dignitat i solidaritat en l'economia, doncs sí.

Ara bé. Per cooperar avui, s'ha de saber que és possible cooperar. Per aquest motiu, a més de les accions contemporànies que realitzem en el projecte (assessoraments, jornades, mapes, webs, dissenys, etc.) també és necessari, per demostrar que la cooperació és una alternativa real, mostrar que no inventem res; sinó que, en tot cas, actualitzem formes i aspiracions que han existit sempre. Per això privilegiem la recerca, la divulgació i la visualització d'experiències concretes

del cooperativisme històric d'un barri, una investigació que vehiculi el reconeixement mutu d'una memòria compartida i que enforteixi els vincles emocionals dels qui vivim a Sants i sentim el passat cooperatiu com a propi.

La vinculació quasi sentimental amb el projecte social que erigí el cooperativisme, més enllà d'alimentar erudicions historiogràfiques, pot actualitzar l'arma de combat de l'economia. A partir de la generació d'elements d'identificació col·lectiva, podem aportar eines de construcció per la transformació del present.

Aquest llibre és la continuació d'un treball de recerca ja realitzat per a la producció de l'exposició: "Memòria Cooperativa. El somni viscut de la cooperació social: entre els orígens cooperatius i la desfeta de 1939", editada durant el juny de 2009. És el fruit recollit d'una investigació iniciada anteriorment i es conforma com una continuació, ampliada i aprofundida, de la tasca empresa aleshores, una mena d'evolució lògica d'aquell primer treball. Eixamplant la recerca i la perspectiva abastada, corregint errors -per què no admetre-ho- i solidificant aprenentatges. Hem après molt i hem gaudit d'aquestes lliçons dels humils homes i dones cooperatistes. I creiem important comunicar aquest aprenentatge als nostres iguals, per poder encarar el present amb la creativitat que requereix.

Paraules velles, memòria viva

La major part de la informació que ha alimentat el llibre, a part de la recerca en arxius de tota mena i de la consulta de les monografies clàssiques sobre el tema, prové d'un buidatge obsessiu de tota la premsa cooperativa des de l'any de la seva aparició, el 1898, fins al 1939. Aquesta exploració sistemàtica ens ha permès contrastar dates, períodes i processos que, degut a la desaparició progressiva de testimonis que ens expliquessin de viva veu com eren les cooperatives a l'època, ens hagués estat impossible realitzar.

Com qualsevol investigació, però, el seu desenvolupament també ens ha donat sorpreses inesperades. Després de cercar, gairebé infructuosament, testimonis amb suficient edat i memòria, finalment vam poder trobar algunes persones que han omplert aquest buit fonamental, com l'Angelina Canyelles de L'Empar de l'Obrer o la Mercè Llaveria, l'actual sòcia número 2 de La Nova Obrera. També han sigut importants la investigació i la posada en relació dels cognoms que anàvem trobant al llarg de la història, que ens ha permès (re)conèixer descendents d'aquells homes i dones, mitjançant el seguiment dels diferents llinatges que perduren al barri (els Chiva, els Armentano, els Barrabeix, els Figuerola, els Trenchs, els Paradell). Una descoberta important ha estat també la presa de contacte - encara que molt fora de termini- amb els actuals cooperativistes de La Nova Obrera, vella institució que, malgrat tot, resisteix l'embat del temps. Ha estat un plaer poder assistir al procés de transformació en directe, de com la història, que nosaltres crèiem ressuscitar, es convertia, de cop, en memòria viva. El poder del record i la paraula sempre seran immensament superiors a les recerques d'arxiu o a les paraules dissecades d'un llibre. A totes elles, moltes gràcies.

També volem agrair a diferents persones que han contribuït a que aquest llibre sigui com és: a la Dolors Marín, per les seves ensenyances de sempre i pel pròleg d'ara; als companys i companyes de la cooperativa, sense l'esforç col·lectiu res no és possible; al Josep Marcé, per la seva lectura i consells; al Joan Villagrasa, el veí que tothom voldria, perquè sempre ens ajuda quan el necessitem; a la cooperativa Malea,

per haver-nos proveït i alimentat adequadament; al Manel Aisa i a l'Ateneu Enciclopèdic Popular; a les dones de l'Arxiu Històric de la Ciutat a la Casa de l'Ardiaca; al Joel Pina, per les correccions i la lectura crítica i acurada; a la Pilar Trenchs Figuerola pel descobriment comú de la seva família cooperativa; al Francesc Paradell per la memòria sobre el seu avi; a tots el que han contribuït a la digitalització de les publicacions periòdiques sobre el cooperativisme de la Fundació Roca i Galès; i en definitiva, a tots aquells i aquelles que han sabut comprendre, amb el seu recolzament incondicional, el nostre aïllament durant un bon temps.

Durant el procés de producció, hem hagut de rastrejar les petjades semiesborrades pel pas del temps, reteixir fils invisibles i reconstruir un relat devastat per la desmemòria. Ens hem submergit en soterranis obscurs i abandonats a la recerca d'objectes perduts; ens hem omplert les mans i la vista de pols, estossegant en bufar la fina pel·lícula que protegia els llibres, que un dia tocaren les mans d'aquells que després investigaríem.

Hem hagut d'anar en compte, en passar pàgines esquinçades i engroguides de llibres i periòdics rònecs, descoberts rere vells mobles en mudança. Ens hem esborronat quan trobàvem un tresor enquadernat, amb tots els socis, el seu naixement, residència i ocupació, és a dir, tota la història viva d'una cooperativa des de 1897. Ens hem emocionat al trobar una carta escrita a la cooperativa des de l'exili forçat en un camp de concentració. O les petjades dactilars sota del nom de l'interessat en forma de signatura analfabeta. Hem hagut d'escrutar i posar a treballar memòries antigues, remoure ancians records que es feien fonedissos entre la nebulosa de l'oblit i atorgar importància a les coses que els entrevistats creien que no en tenien. Hem hagut de fer tot això i ho hem gaudit, posant al dia fragments ocults de la nostra història, practicant una mena d'arqueologia de l'antagonisme que ens ha forjat tal com som ara.

Hem recorregut, de nou, el barri, rere la pista dels vells edificis que composen la nostra geografia social. La majoria abandonats vergonyosament i dels que ningú recorda que foren aixecats un dia amb l'esforç cooperatiu i l'orgull dels que no tenien res. Alguns d'ells els tornarem a guanyar, com La Lleialtat Santsenca, en homenatge als qui el gaudiren i perquè, carai, ens fa falta per avui i perquè és nostre. I si no, que ho preguntin als qui l'aixecaren.

La Ciutat Invisible Edicions

— 1 —
Cooperatives obreres i barris: l'experiència pràctica de l'autogestió proletària

Cooperatives obreres i barris: l'experiència pràctica de l'autogestió proletària

«La cooperativa pot ser pel poble una escola
d'educació social i administrativa,
com ho sigué per la burgesia de l'Edat Mitjana
la fundació dels Municipis».

Acción Cooperatista, 1925.

Al mateix temps que la industrialització transformava els antics pobles del pla de Barcelona, transmutant les velles estructures rurals i socials en els nous barris obrers de la ciutat, proliferaren per la geografia urbana perifèrica tota mena d'associacions obreres. Els ateneus, les escoles racionalistes, els locals sindicals o les cooperatives constituïren espais de trobada imprescindibles per al desenvolupament d'una sociabilitat alternativa proletària. Aquells espais físics materialitzaren l'organització obrera, la tornaren cos i vida quotidiana.

Les cooperatives, la majoria de consum, però també de producció, s'estengueren per tots els barris obrers de la ciutat, com a experiències mancomunades d'autodefensa i suport mutu entre el proletariat, de cara a pal·liar les mancances i carències - de supervivència, econòmiques, socials, educatives, culturals- que imposava el nou règim de producció industrial. El combat sempre fou desigual i els de baix l'enfrontaren amb l'única arma al seu abast, l'autoorganització i la força solidària de la col·lectivitat.

Les cooperatives de consum sorgiren del propi anhel de garantir l'accés als aliments i als béns de primera necessitat, per part d'una població que amb prou feines generava els ingressos per sobreviure. El mecanisme era ben senzill, mancomunar els esforços tant econòmics com de força de treball, per adquirir productes de qualitat a un preu més baix. L'experiència importada directament d'altres països, amb una industrialització més primerenca (sobretot Anglaterra i França), es basava en generar un fons comú, a partir del sobrant que restava de la suma de les aportacions individuals, després d'haver adquirit els productes a l'engròs. Aquesta diferència, anomenada excés de percepció, anava destinada a un fons comú irrepartible, el creixement del qual garantia l'enfortiment i progressió del projecte: adquisició de locals, de més productes a millor preu, subsidis, mutualitats, i fins i tot, de tota mena de serveis culturals, educatius, d'habitatge.

Les cooperatives de producció compartien les mateixes premisses i objectius que les de consum, en el sentit de pal·liar carències d'una forma col·lectiva, però es caracteritzaven per la unió de la força de treball, enlloc de la posada en comú de la capacitat de consum. En aquest sentit es presentaven com una alternativa que garantia l'autonomia i autogestió dels treballadors en el desenvolupament de la seva activitat productiva. Era la solidaritat posada a treballar, sense patrons ni locauts, sense pactes de fam ni plusvàlues, sense explotació ni jerarquies.

Així, doncs, les cooperatives foren, sobretot, experiències d'autogestió proletària que assajaren l'emancipació de classe, en una vida futura sense capitalisme, enmig d'un context de lluita social virulenta. Un combat entre els que no tenien res i els que ho tenien tot, entre els dominats i els dominants, entre la burgesia i el proletariat.

Però també foren un combat entre els diferents usos de l'espai, diferents concepcions del territori. L'autogestió proletària del barri, com a lloc de vida i relació, com a receptacle de l'ajuda mútua i el vincle social; contra l'urbanisme capitalista que ordena, delimita, controla i mercantilitza.

Pels cas que ens ocupa, els barris no poden ser tractats com una realitat aïllada, com a variable independent, sinó que s'emmarca en una realitat més complexa que és la ciutat, en el nostre cas, Barcelona.

La metròpolis barcelonina actual és una ciutat inventada a partir d'una sèrie de pugnes produïdes històricament que han col·lisionat en diferents fronts fins arribar al resultat que coneixem. L'èmfasi en el caràcter inventat de la metròpolis no vol assenyalar el caràcter fictici de la seva naturalesa, sinó el seu enquadrament en un procés de formació històric-espacial complex, determinat amb unes terminacions i concrecions ben reals. I que seguirà actualitzant-se, amb major o menor intensitat, en tant que hi hagi una desigualtat inherent envers l'accés als recursos entre diferents sectors de població.

La ciutat, i així ho han establert molts autors[1], és l'escenari físic on es fan visibles espacialment aquestes desigualtats i les seves conseqüències, l'antagonisme de classe entre els dominants i els subalterns. Des d'aquesta interpretació, la construcció de les metròpolis capitalistes no es pot concebre com un procés aleatori fruit de la casualitat, sinó com el resultat d'una lluita per l'apropiació de l'espai, derivada de la voluntat de les classes directores d'adequar funcionalment l'àmbit econòmic i espacial en vistes a l'extracció de plusvàlua.

El procés de producció de la ciutat resulta un camp especialment vàlid per observar els processos d'assignació desigual del producte social. La configuració i la producció de l'espai capitalista cal interpretar-la doncs, com un mirall on s'inscriu la submissió de classe resultant de l'estructura productiva imperant.[2] Per a que es produeixi aquesta submissió, òbviament, es necessiten instruments que reproduïxin i mantinguin un determinat ordre social. Del dispositiu per excel·lència que utilitzen les classes dominants per garantir aquest ordre en l'aspecte espacial en direm urbanisme.[3] L'urbanisme és un dispositiu de domesticació de l'espai que s'encarrega de la planificació, delimitació, zonificació i construcció de la ciutat, és a dir, de dissenyar el camp de possibilitats de producció de l'entorn construït.

És aquesta posició de domini la que clarifica la noció d'espai concebut, el tipus d'espai dels polítics, planificadors i dels urbanistes.[4] Des d'aquesta perspectiva, però, sovint s'oblida que als carrers de les ciutats habitem persones. Els vianants ens apropiem de l'espai que travessem, i quan l'utilitzem, d'alguna manera, tenim la capacitat de recrear-lo, transformant-lo a cops d'usos imprevistos i no adequats segons la funcionalitat del plànol, i és aquí on emergeix la categoria d'espai viscut o espai practicat.[5]

Així, doncs, veiem que l'antagonisme de classe de què parlàvem, no tant sols es fa visible en els grans moments d'enfrontaments socials espectaculars (vagues, motins, revoltes i insurreccions) sinó, sobretot, en el dia a dia de cada barri de cada ciutat, quan els usuaris de l'espai públic usufructuen l'espai concebut segons la seva disposició.

L'urbanisme doncs parteix d'una posició estratègica des d'on pot dictar les lleis i les normes que regularan el funcionament de la ciutat. Mentre els veïns-usuaris,

hauran de partir d'un marc fixat i establert, jugant sempre a camp contrari, des del qual, tàcticament, subvertir-lo o bé, reproduir-lo.[6]

Un exemple il·lustratiu de l'ús tàctic de l'espai urbà, el trobem durant els primers mesos de la revolució de 1936. Un cop aturat el cop feixista, la ciutat es redissenya i es reconfigura, mutant la funcionalitat dels principals edificis de la burgesia, en el que alguns han anomenat urbanisme revolucionari. El Liceu, l'òpera de la burgesia per excel·lència, es convertí en el Teatre del Poble Català. L'hotel Ritz en un menjador popular, l'edifici de la patronal, la Casa Cambó, en la seu de la CNT-FAI. També s'ocupà el Banc d'Espanya, la Telefónica i l'Hotel Colón[7].

Com afirmava Manuel Vázquez Montalbán no hi ha una sola Barcelona, sinó vàries, segons el subjecte social que les utilitza. Per tant, al costat o enfront del somni burgès de la Gran Barcelona s'ha aixecat una altra ciutat, amb altres ritmes i maneres de fer, que podríem anomenar la metròpolis proletària o la ciutat popular[8]. És precisament d'aquesta altra Barcelona, la ciutat proletària i els seus barris que va néixer a l'ombra de les grans fàbriques i el procés d'industrialització, de la que volem parlar.

Vers a una definició de barri

> «La porció de ciutat en la que un es desplaça fàcilment a peu, o per dir-ho d'una forma banal, la part de ciutat a la que un no s'ha de desplaçar, doncs, perquè precisament ja es troba allà»[9]

L'encavalcament entre temps i espai ha generat allò que antropològicament s'entén com a lloc. Els llocs presenten un conjunt de possibilitats, de prescripcions i de prohibicions, amb tres característiques bàsiques, són: identificadors, relacionals i històrics.[10] És a dir, a través de l'existència de llocs, desenvolupem un sentit de pertinença que ens permet identificar-nos amb un cert paisatge i amb unes formes de vida particulars que considerem com a pròpies, i per tant, apropiades.

Els barris, aleshores, es podrien interpretar com els llocs per excel·lència, que operen com a marc de referència i d'agregació social fonamental dels habitants, el sumatori dels quals formarien la metròpolis. Els barris són els llocs que parteixen l'espai-temps metropolità, dividint la ciutat en tant que unitat relativament uniforme, però a la vegada, construint representacions d'homogeneïtat i d'autonomia, amb la fabricació d'una simbologia pròpia.

La nostra aposta per fer una lectura de la ciutat per barris és, en primer lloc, un compromís amb el trencament d'aquesta idea d'homogeneïtat de la ciutat, presentada com un tot uniforme, on qualsevol espai de la mateixa és llegible des de la mateixa lògica i per tant, equivalent. El barri opera com a unitat intermèdia entre la casa particular i la ciutat en general, o millor, entre l'espai privat i l'espai públic de la mateixa. Això és, es conforma com una entitat de mediació entre allò reconegut i desconegut, com el llindar d'una porta que separa dos espais de naturalesa antagònica. És la idea de proximitat reproduïda i actualitzada per les repeticions aleatòries de la rutina quotidiana,[11] caracteritzada per la intensitat del vincle que ens uneix a les persones amb les que compartim un lloc determinat.

El barri és una porció de l'espai social, és a dir, un fragment delimitat d'espai que és apropiat a través de l'experiència dels seus residents. Aquesta apropiació la duen a terme persones que tenen en comú el lloc de residència i el procés de construcció constant d'aquest espai, concretat en unes pràctiques i relacions socials, generalment de caràcter recíproc, que atorguen cohe-

rència al barri com a tal. És una convenció col·lectiva tàcita, no escrita, però llegible per tothom a través dels codis de llenguatge i de comportament, on qualsevol transgressió a la norma genera un joc d'exclusió social enfront dels que són excèntrics i no comparteixen aquells codis.[12] Així, el barri precedeix el seus habitants, però aquests al seu torn, el creen cada dia amb les pràctiques que el recorren. El veí seria aquell que no és ni íntim ni anònim, sinó simplement social.[13]

El barri com a lloc de vertebració política

El concepte de barri implica anar un punt més enllà que el de la simple generació d'un espai compartit, que es transforma en lloc, per la força de l'experiència compartida. El barri també pot esdevenir una forma d'articular políticament la ciutat. A partir de l'ús a què el sotmeten els seus habitants, i les formes i la intensitat del vincle social, el barri pot esdevenir un tros de ciutat que generi una subjectivitat que produeixi altres maneres d'apropiació que les instituïdes per la geografia del capital. Si les relacions entre veïns poden densificar-se i coagular-se d'alguna manera és compartint un lloc propi des d'on poder articular estratègies que permetin produir i gestionar allò comú, des d'un nou ordre polític autònom, que permeti l'obertura de rimaies i intersticis a la malla de poder de la ciutat disciplinària.

Així, doncs, el barri és un lloc on certes relacions, potencialment, es poden constituir en xarxes, més o menys denses, des d'on impulsar processos d'autoorganització, més o menys estables, que apostin per vindicar certes formes de vida, que articulant contrapoders col·lectius es defensin de les agressions de la geografia del capital.[14] Però aquesta pretensió s'ha d'entendre com a projecte, i moltes vegades, amb connotacions utòpiques[15] o millor, tal i com deia Foucault, heterotòpiques.[16] Perquè, el barri no apareix simplement quan existeix una comunitat prèvia, sinó precisament quan es camina cap a la construcció d'aquesta comunitat com a projecte comú.[17] Així doncs, corroborem que el barri és una empresa potencialment política: «el barri emergeix com una categoria política que implica una polititzacció de l'experiència, de la vida quotidiana, degut a que la vida s'entén en relació a l'espai mercaderia»[18].

En el període que ocupa l'abast d'aquest llibre, el sentit de barri com a comunitat política encara se'ns apareix amb més força i amb una correlació major, atès que el caràcter segregat de la primera perifèria industrial intensificava els processos de polititzacció comunitària a partir de l'assumpció i l'autoconsciència d'una explotació homogènia de grans parts de població.

Per tot el territori es constituïren barriades senceres de comunitats obreres i populars amb fortes normes de reciprocitat que teixien xarxes locals de recursos mutus. Amb la qual cosa la història del proletariat barceloní ens apareix com un mirador adequat per anotar la transcendència que adquireixen les relacions de base territorial en els medis obrers.[19]

A més a més, cal tenir en compte que en el termini que abasta pràcticament tot el període de la Restauració, el sistema de partits vinculat a aquest règim (l'alternança liberal-conservadora), així com les habituals il·legalitzacions sindicals promogudes per les dictadures de Primo de Rivera o Berenguer, van promoure un tancament ferotge de la participació política dels i les obreres. No és d'estranyar, per tant, que la participació social obrera es canalitzés a través dels barris i, com demostren casos concrets de la història del moviment obrer santsenc, a partir de les cooperatives de consum.

El barri com a espai cooperatiu

Les cooperatives, com per altra banda qualsevol institució social, es caracteritzen per ser organismes territorialitzats. Això és, mai es poden presentar ni entendre sense relacionar-les invariablement amb l'entorn que les ha vist néixer i desenvolupar-se. Les condicions socials dels barris i pobles on s'estengueren actuaren com una mena de catalitzador necessari i imprescindible per al seu sorgiment.

Així, doncs, tant sols des d'un punt de vista merament quantitatiu podem observar com foren el grau i el tipus d'industrialització de determinats territoris els quals crearen les condicions precises per a la difusió de pràctiques socials com el cooperativisme. D'aquesta manera, les cooperatives s'estengueren sobretot en aquells pobles i barris on la industrialització no tant sols era present, sinó que vertebrava la pròpia naturalesa de la comunitat en qüestió. [20]

El procés d'industrialització dels pobles del pla de Barcelona marcà el moment inaugural de la conversió dels antics pobles i municipis en els diferents barris de la ciutat i per tant, de la formació de la primera perifèria barcelonina. Aquesta industrialització inventà nous acarreraments al voltant de les grans fàbriques. I no tant sols suscità el sorgiment dels nous barris, sinó que conformà, a través de la proletarització de grans masses de persones, una nova classe social que venia a substituir a la menestralia que habitava els antics pobles.

Les noves condicions de vida canviarien també la repartició i l'economia del temps de les famílies. Al disminuir progressivament la importància de l'ofici i la identificació de tipus gremial i la conseqüent pauperització de les condicions de treball del règim fabril, augmentava la dependència de les mateixes respecte a l'entrada d'un salari.

Aquest procés, que marcaria el pas d'una societat basada en l'agricultura a una altra basada en el desenvolupament industrial provocaria també la pèrdua progressiva de certa autonomia alimentària de les famílies proletaritzades. És per això, que les crisis cícliques que sotmetien la població a períodes més o menys prolongats de fam i de misèria, es fessin sentir encara amb més virulència en l'àmbit urbà industrialitzat que al camp.

En aquestes condicions no és difícil entendre que la creació de cooperatives de consum, basada en la mancomunió d'esforços per comprar col·lectivament productes a un preu més baix del que oferia el mercat, fos en primer terme una institució obrera cabdal per garantir l'aprovisionament de moltes famílies d'aquestes barriades perifèriques.

Cal tenir present, a més, que l'aprovisionament constitueix una esfera d'acció importantíssima[21] també per la formació de l'àmbit comunitari[22]. La intensitat de l'ambient i de la vida d'un barri moltes vegades depèn de les persones que realitzen les labors d'aprovisionament quotidià. Aquesta feina, que ha recaigut sobretot en les dones, constitueix marcs adequats per al desplegament d'interaccions entre el veïnat. D'aquí la importància dels mercats i botigues com a institucions d'agregació de primer ordre, i també evidentment la de les cooperatives als barris, ja que atendre aquestes relacions d'aprovisionament constituia l'element fundacional i la seva raó de ser.

Les cooperatives es configuraven com a equipaments públics no estatals, autogestionats, dirigits a un consum autoorganitzat de les necessitats locals. I com a tals també constituïen punts de trobada essencials per l'intercanvi d'impressions i per la coproducció d'una subjectivitat comuna que afavoria la solidificació de cert esperit comunitari del barri.

Aquests llocs de trobada, es veien encara més reforçats, des del mateix moment que la cooperativa transcendia la seva naturalesa de pura institució d'aprovisionament i operava també com a bar-casino-ateneu on organitzar tant tertúlies espontànies com conferències més treballades, o en celebrar tota mena d'actes culturals com obres de teatre, concerts de música o seminaris de formació de tot tipus.

Les cooperatives doncs contribuïren a la formació d'espais propis de sociabilitat per la classe proletària, que al mateix temps constituïen punts de la malla solidària que unia, ni que fos de manera precària, les diferents parts i veïnats d'un mateix barri. En aquest sentit, permetien trencar la individualització, l'anomia i la separació com a tendències creixents dins de la nova vida urbana, recuperant cert esperit de la comunió dels antics pobles i establint marcs de confiança col·lectius en les naixents barriades. Ara bé, les cooperatives també van viure i afrontar l'ofensiva de l'urbanisme, tal com reflecteix aquesta lúcida reflexió de Joan Rovira, de l'any 1929:

> «Tal como están estructuradas las cooperativas de Barcelona, es comprensible que ellas no se desarrollen. (...) Su estructuración no es propia para una ciudad en que el medio ambiente, todo él nerviosidad, aceleramiento y actividad múltiple, hace que la gente no tenga tiempo de estabilizarse en el aspecto cooperativista actual (...) El hombre de la ciudad necesita facilidades al alcance de la mano (...) Además, la ciudad se va ensanchando, se forman barrios nuevos que distan kilómetros de donde nosotros tenemos nuestros locales, lo cual demuestra bien a la claras que aquellos ciudadanos que vivan en sitios apartados de nuestros centros actuales, con las costumbres y necesidades modernas, nunca serán socios de nuestras cooperativas, ni seguramente les pasará por la mente el formar una pequeña (...) Desengañémonos; la estructuración actual de nuestra cooperación no es propia para una ciudad como es la en que vivimos; es propia, sí, para los pueblos, porque en ellos la cooperación tiene la misión de abarcar el conjunto social del pueblo...»[23]

En tot cas, la cooperativa obrera va ser el cor viu i bategant de la sociabilitat quotidiana d'una classe. Allí es discutia de política, es cantava, s'organitzaven vagues, es pescaven nous militants, es flirtejava i, de vegades, també es consumia. Així ens ho explica Felipe Aláiz, potser una de les «millors plomes» del moviment llibertari que visqué un temps al barri de la Bordeta i freqüentà alguna de les cooperatives santsenques:

> «La cooperativa tiene para muchos de nosotros una fuerte simpatía, un recuerdo vivo y sentimental. En las cooperativas barcelonesas hemos pasado horas febriles en épocas represivas. Allí hemos discutido incansablemente todas las cuestiones candentes de la lucha, todos los problemas grandes y chicos. En las cooperativas hallamos siempre, sobre todo los sábados por la noche, aquellos coros entusiastas de las viriles notas de Clavé. Allí estaban los inconformistas, allí se celebraban las salidas de la cárcel; allí se citaba al amigo; allí funcionaba una espontánea bolsa del trabajo; de allí partian los excursionistas a la montaña; allí se iniciaba la organización de huelgas; allí se leía, se hablaba de idismo, de malthusianismo, de internacionalismo, de naturismo. Las cuestiones de la familia quedaban aplazadas en la Cooperativa porque la Cooperativa era algo así como la escapatoria del reducido cuchitril casero, su derivativo para las cuestiones públicas. Pero sobre todo, la Cooperativa era lo que podríamos llamar un cazadero de simpatizantes para la idea. El simpatizante es a veces un amigo preventivo y aún entusiasta mientras no se oye ningún trueno gordo. Pero a veces es un idealista que se desconoce a si mismo. Y el idealista en potencia parecía esperar que se abriera la Cooperativa para avanzar por su escala de simpatizante. En el trabajo no había simpatizantes del trabajo, sino trabajadores, en el sindicato lo mismo como en los Ateneos y en la cárcel. (…) La cooperativa era otra cosa. Allí no estábamos solos. Acudían los gruñones del barrio; los no convencidos; los timoratos; las novias dudosas de amoríos dudosos con sus cuñados y sobrinos; los pequeños funcionarios; el vigilante, que había sido lerrouxista; unos cuantos federales de toda la vida; deportistas neutrales y algún catalanista

sentimental que hacía poesias pero hacía mucho mejor el lazo de la corbata. Allí llegaba la chiquilleria con ganas de jugar a "lladres i serenos". Allí acudian dependientes de farmacia; viejos que ya no podían trabajar; vendedoras ambulantes de plátanos; murcianos recién llegados; actores de afición; entusiastas del cine (…) Nos parecia la Cooperativa un plantel de simpatizantes. Les hablabamos con crudeza cuando veíamos el caso fácil y con amabilidad en las peores ocasiones. La táctica no era muy inteligente que digamos y la cosecha escasa. (…) Entonces apelábamos a recursos heroicos como regalar folletos de propaganda, repartir pitillos a los no fumadores pero que sabíamos agradecidos, acompañar a los neófitos hasta su casa pagándoles el tranvía, guardar sellos para atraernos a los filatélicos y costear alguna sesión de cine».[24]

De la Gran Barcelona a la Barcelona dels barris

A mitjan segle XIX la ciutat de Barcelona experimentà un seguit de transformacions productives que canviaren la seva fisonomia per sempre. Amb el procés d'industrialització, la vella ciutat emmurallada del set-cents, envoltada de petits pobles, fou substituïda per la formació d'una gran metròpolis amb el seu centre i les perifèries.

La revolució industrial començà tímidament a Catalunya a finals del segle XVIII, amb la introducció gradual de les manufactures d'indianes, que a Barcelona eren bàsicament de cotó. Al centre de la ciutat s'instal·laren els tallers encarregats de la filatura, tissatge i estampació, i a les rodalies es començaren a estendre els prats d'indianes com l'auxiliar necessari per la realització del blanqueig, que necessitava grans quantitats d'aigua i espai. No obstant, l'extensió d'aquell indústria rudimentària, no produí grans canvis en el teixit urbà, i el que impactà fortament en l'estructura urbana i productiva fou l'arribada del vapor.

El primer vapor de l'estat, la fàbrica de teixits de cotó Bonaplata, aparegué al centre de Barcelona el 1833. Malgrat l'obstacle d'haver d'exportar el combustible i la matèria primera, el carbó d'Anglaterra i el cotó en branca d'Amèrica, una ràpida mecanització de la indústria cotonera aviat convertí la ciutat en la capital industrial de l'estat.[25]

El tèxtil constituí l'impuls necessari per engegar el cicle imparable de la industrialització. Aquelles primeres fàbriques i el desenvolupament d'indústries auxiliars (maquinària, tints, productes químics), provocaren l'afluència de treballadors de tot Catalunya, que venien a proletaritzar-se a les fàbriques, per un salari normalment baix, però estable. Al seu torn, es creà la necessitat de construir més habitatges per als nous obrers i el correlatiu desenvolupament de la construcció. L'activitat portuària s'intensificà i arribà el ferrocarril, amb la qual cosa de seguida aparegueren comerciants i inversors disposats a finançar els emprèstits de la indústria emergent.

Aquelles condicions contribuïren a la creació d'una nova burgesia industrial i comercial que necessitava inscriure els canvis socials a l'estructura urbana, per tal de reproduir el creixement il·limitat que prometia el primer capitalisme industrial.

El primer a eliminar foren els obstacles físics que impedien el creixement econòmic i urbà de la ciutat. Per això, un moment inaugural, amb alta significació material i simbòlica per la construcció de Barcelona fou l'enderrocament de les muralles el 1859.

El trencament dels límits medievals obria la possibilitat a la nova classe emergent de portar a terme una renovació urbana conforme als seus interessos, la construcció d'una gran ciutat capitalista moderna, com a reflex del seu comandament. Així nasqué el somni burgès de la Gran

Barcelona: convertir un conjunt inorgànic de pobles en una gran ciutat ben travada. Aleshores, Cerdà s'inventà l'urbanisme, com a ciència d'ordenament i estructuració del territori[26], amb el seu pla d'eixample per la ciutat o Pla Cerdà (1859-1860).

Tot i que les idees de Cerdà provenien, en certa mesura, del socialisme utòpic, mai s'arribaren a plasmar íntegrament, a causa de la pressió dels propietaris del sòl i per les dinàmiques d'un mercat completament desregulat. L'especulació i la corrupció van impedir el seu propòsit de construir una ciutat amb un ordre funcional i racional.[27]

Aquell somni de la Gran Barcelona també va implicar tota una teorització i construcció d'un imaginari simbòlic, que transmetia al camp cultural l'aspiració de classe del comandament de la ciutat. Moviments culturals com el modernisme primer i el noucentisme després, van contribuir a edificar la representació d'una ciutat industrialitzada, pròspera i moderna. Eugeni d'Ors o Gabriel Alomà pensaven en una Catalunya-ciutat totalment urbanitzada i industrialitzada, portant al límit la idea de Cerdà de la urbanització com a força integradora i civilitzadora capaç d'atenuar el conflicte social.

Malgrat l'impuls inicial del tèxtil, hi hagué diversos elements que feren fracassar els intents d'implantació d'aquest model: la independència de les colònies el 1898 que restringia els mercats dels productes catalans; la manca de poder polític efectiu o les deficiències d'un creixement industrial en el marc d'un estat encara dependent d'una estructura rural-agrària. Amb tot, el més determinant per frustrar el somni burgès fou la pròpia incapacitat de les classes dominants per establir la seva hegemonia. Una classe relativament dèbil, sense poder polític, i que a més va obviar l'existència d'un conflicte social inherent al propi creixement de la ciutat, així com la situació de precarització extrema de gran part de la seva població.

Els barris i el conflicte social

A principis del segle XX, Barcelona comptava amb gairebé mig milió d'habitants i la població treballadora era de prop 150.000 persones, és a dir, un 30% del total.[28] Les pròpies ineficiències de la lògica del creixement econòmic a través del conflicte entre capital i treball feien esclatar l'antagonisme de classe, reflectint-se també en el propi desenvolupament urbà.

L'urbanisme que expulsava cada vegada més sectors de la població del centre de la ciutat,[29] no podia evitar que, en aquesta lògica centrífuga, es creessin barriades proletàries segregades, allunyades físicament i simbòlica de la ciutat burgesa. El creixement i l'aglutinació d'aquelles zones significà el naixement de la categoria de barri: el propi mot prové etimològicament de l'àrab clàssic, de l'arrel "barr" que significa exterior o relatiu als afores.

Si l'enderroc de les muralles fou el tret de partida del creixement urbà de la ciutat central, el segon moment important es produí amb l'annexió i la pèrdua de la independència dels antics pobles del pla, l'any 1897.

El creixement de la població no fou lineal però si intensiu i presentà un caràcter multipolar a partir del desenvolupament de la ciutat vella, però també de diversos nuclis perifèrics ja existents. L'Eixample es vertebrà al voltant de la plaça Catalunya, la ronda Universitat i la de Sant Pere, seguint el passeig de Gràcia. Es constituïa un nou centre administratiu i de negocis que s'extenia pels carrers centrals de l'Eixample. Un centre burgès modern que combinava els despatxos professionals, l'habitatge burgès i l'espectacle de categoria que s'extenia per la Rambla de Catalunya, i els carrers de Bruc, Pau Claris i Balmes.[30]

Paral·lelament, la intensificació del conflicte social provocà que les classes acomodades culminessin l'emigració

del vell centre de la ciutat a inicis de segle, a la recerca d'espais menys densament poblats, on edificar barris més en consonància amb el seu estatus.

Amb aquella reconfiguració de l'espai s'inaugurava una època on les classes directores enterraren qualsevol intent d'urbanisme utòpic, a favor d'una visió clarament disciplinària de l'espai urbà, destinada a la pacificació i el control del desordre social i espacial.[31] Foren aleshores les primeres temptatives d'una certa tayloització de l'espai, en vistes a una organització eficient de la trama urbana. El Pla Jaussely (1905), elaborat per l'arquitecte francès preferit dels industrials, inaugurava la visió de l'espai urbà com a ciutat-fàbrica.[32]

El conflicte social explotava, i feia volar pels aires, a vegades literalment, les aspiracions de control de les classes dominants. La ciutat burgesa no podia existir sense la ciutat proletària, i la conflictivitat fou el tribut que va haver de pagar per la seva modernització.[33]

Tot aquell procés convertí els antics pobles del pla de Barcelona en els nous barris, creant a principis de segle XX la primera corona perifèrica industrial de la naixent metròpolis. Paral·lelament, també cal destacar la proletarització dels barris densificats del centre històric, sobretot a les zones més baixes de la ciutat antiga: Baix Raval i Santa Mònica; Sant Pere, Santa Caterina i Portal Nou.

Les zones amb més creixement foren aquelles on s'implantà la industrialització, sobretot al nord i al sud de la ciutat. Al nord, el municipi de Sant Martí de Provençals va ser conegut com el Manchester català, per la seva gran concentració industrial en tots els rams (tèxtil, vidrier, paperer; més tard, metal·lúrgic i automoció). Només en aquella barriada la població passà de 30.000 habitants el 1887, a més de 74.000 el 1930. Al sud-oest, Sants també creixia exponencialment amb la implantació dels vapors tèxtils, passant de 19.000 habitants el 1887, 45.000 al 1920 fins a 70.000 el 1930.

A més, el creixement dels pobles del pla ja consolidats, com la vila de Gràcia, seguia essent alt (45.000 el 1888, 62.000 el 1897, i 79.000 el 1916). En canvi, les altres zones que formarien part d'aquesta primera perifèria (Sant Andreu, Horta, Sant Gervasi, Sarrià) tindrien un creixement més tardà, ja als anys 20.[34]

Amb l'expansió i creixement d'aquelles zones es va formar un primer gran cinturó obrer que envoltava el centre de la ciutat com una veritable cintura roja. Un eix proletari que a part dels territoris del nord ja citats, també s'estenia pel front marítim des del Poble Sec, passant per la Barceloneta fins al Poble Nou.

A principis dels anys 20, poc després de la Primera Guerra Mundial, s'inaugurà un nou cicle constructiu que acabà d'encaixar les diferents zones separades de la metròpolis, amb el naixement de nous barris que finalment acabaren conformant la segona corona perifèrica metropolitana. Així doncs, omplint els buits erms que la urbanització anava deixant entre l'Eixample de Cerdà i els antics pobles del pla naixeren al límit sud de la ciutat: Collblanc, la Torrassa i Can Tunis; al oest: Can Baró, la zona est de Gràcia i l'àrea oriental de Sant Martí; o al nord el barri de Can Dragó. Junt amb aquells suburbis de nova creació també hi hagué l'explosió urbanística de barriades una mica més antigues, com el desenvolupament i creixement exponencial durant aquells anys del barri del Carmel o el Camp de l'Arpa.

L'edificació d'aquell model de suburbi partia de la necessitat d'habitació a preus reduïts d'una massa obrera que arribava a la ciutat provinent de tot l'estat i que no tenia lloc on aposentar-se ni al centre ni als barris tradi-

cionals densament ocupats. D'aquesta manera s'originaren barriades senceres, majoritàriament de pèssima qualitat constructiva, on s'apilaven totes aquelles persones normalment foranes que s'establien a la ciutat en busca d'una feina que els permetés garantir la supervivència.[35]

Amb aquell desenvolupament la metròpolis barcelonina quedà configurada amb la forma que ha arribat fins avui, culminant el procés de diferenciació espacial entre els barris i arribant a la xifra d'un milió d'habitants el 1930.

La ciutat dels anys 30 era una ciutat que presentava més segregació espacial que la de principis de segle[36], amb separació, no tant sols entre la ciutat burgesa i la proletària, sinó també amb una segmentació acusada entre els diferents barris obrers de la metròpolis. Així, la Barcelona obrera es dividia en tres zones ben diferenciades. La del centre històric, caracteritzada per un alt grau de densificació, males condicions d'habitatge i un nivell alt de concentració de migració d'arribada recent. La dels vells suburbis populars industrials, amb una alta concentració de jornalers, però també d'obrers qualificats o semiqualificats, treballadors d'ofici, artesans i ocasionalment, petits comerciants i dependents, que generaven un ambient més heterogeni amb un component de barreja popular important. I per últim, la de les segones perifèries, on la migració recent era majoritària i el paisatge social completament homogeni, composat de jornalers i de treballadors poc o escassament qualificats. Aquests nous barris presentaven una urbanització precària i no consolidada, sense serveis ni equipaments, a diferència dels barris obrers tradicionals que ja tenien una estructura urbana configurada.[36]

Això sí.
En tots ells hi hagué combat,
i tots somiaren l'autogestió proletària.

- La cintura roja -

«He aquí un tema, éste de la cintura roja, que, aunque no es de tipo cooperatista, podría muy bien interesarnos. Se trata, según he podido leer, de aquella gracia que tienen los franceses en saber sintetitzar en una frase todo un problema social o un concepto filosófico.

Esta vez, según se ve, se trata de que con esto de la cintura roja se explique el problema de los suburbios que todas las grandes ciudades tienen planteado, suburbios que son habitados casi solamente por proletarios que la inmensa mayoria de ellos son afiliados a los partidos de extrema izquierda, llamados también partidos rojos.

Esta situación de que la ciudad burgesa, comercial, bancaria y placentera se encuentre cercada por un cinturón de barrios extremos repletos de socialistas, comunistas y anarquistas, pone los pelos de punta a los portavoces de capitalismo, porque piensan que el día que la cintura se estreche airada ahogará a la ciudad que no los deja vivir en su seno, ya que los confina en el extrarradio como unos apestados y unos indeseables.

El problema, desde luego, no ha sido creado por los propio obreros, sino que quien lo creó fué la misma burgesía, que tanto separó las clases hasta las arrojó lejos del seno de la ciudad y del lugar de sus placeres, para que no fueran un estorbo para ella ni deslucieran su carroussel de lujo y de vanidad. Ahora que de su maldad se dan cuenta, en vez de intentar la solución del problema o buscarle atenuantes, todo son denuestos contra la cintura, diciendo que en la misma no vive más que purria y forajidos que aspiran a la implantación de un poder siniestro e incoercible.(...)

Nosotros, los cooperatistas de Barcelona, sabemos un rato largo lo que es la cintura roja de nuestra ciudad. Montadas la casi totalidad de nuestras cooperativas en las barriadas extremas, allí hemos convivido con nuestros defectos y nuestras virtudes. De mí sé decir que, desde 1909, he visto ya muchas veces a la cintura revolucionada. El cañoneo, la fusíleria y la ametralladora han atormentado varias veces mis oídos. Desde aquella fecha señalada cada vez que la revuelta ha invadido la calle y la tropa acalló su clamor con las armas serviciales del Estado burgués, ha sido siempre la cooperativa quien me ha prestado para comer, me ha sostenido con fervor y me ha dado alientos para sostener un ideal de pureza que en más o en menos comparten la mayoría de los ciudadanos habitantes en la que también podemos llamar, como los parisienses, cintura roja de Barcelona.

Siendo, pues las cooperativas barcelonesas en su mayoría creadas en la zona roja de la ciudad, me atrevo recordar a los que discuten acaloradamente sobre la batallona cuestión del régimen de puerta abierta en las cooperativas, para que no le tengan miedo a aquella disposición, ya que siendo las mismas de origen rebelde y desarrolladas en medio del fragor del combate del pueblo contra todas las opresiones, jamás se volverán aburgesadas ni se dejarán perder su carácter redentorista, ni su fisonomía característica de hijas del extrarradio.

Alegrémonos de que así estén enclavadas nuestras instituciones, porque así cuando la cintura apriete el cuerpo de la ciudad capitalista, ellas seguirán con eficacia hacia la creación de una población nueva.»

Font: GALFE. «La cintura roja». *Acción Cooperatista*, 5 de juny de 1936, núm. 683, FRG.

— 2 —
Sants:
del fum dels vapors
al foc de la revolta

Una de les imatges emblemàtiques de la història de Barcelona:
les columnes de fum durant la Setmana Tràgica.
Font: La Actualidad: Revista mundial de información gráfica, 8 d'agost de 1909, núm.157, pàg.159.

Sants: Del fum dels vapors al foc de la revolta

Els orígens: cruïlla de camins

Sants és un indret fàcil de definir, afirmava Carles Carreras en un dels millors llibres que s'han fet sobre el barri.[1] Ja que des de la derrota catalana de 1714 fins al 1897, va ser un municipi independent de Barcelona. Una coherència interna del territori que ve de lluny, donat que molt abans d'assolir la condició de municipi, l'indret ja feia segles que era habitat.

La vila de Sants enclava les seves arrels a l'edat mitjana (segles X-XI) a partir d'un petit nucli de cases dalt d'un turó, embrió del futur municipi, al costat de l'església romànica de Santa Maria dels Sants. La parròquia abraçava la Marina i totes les terres compreses entre Santa Eulàlia de Provençana, Sant Vicenç de Sarrià i la Creu Coberta, que marcava la fita de frontera amb Barcelona.

El desenvolupament d'aquell Sants rural anava molt vinculat a la seva posició de població d'entrada a Barcelona venint des de Madrid pel camí ral.[2] Un camí que, amb l'església com a referència, va propiciar la consolidació dels primers petits enclavaments de cases.

A Sants el camí ral es bifurcava en dos. La ramificació principal travessava el territori per l'actual carrer Sant Crist, l'antiga plaça Major (avui plaça Ibèria), i seguia pel carrer d'en Blanco fins a Esplugues cap al Llobregat. L'altra branca del camí anava cap a Sant Eulàlia, seguia el curs de la que seria la carretera de Sant Boi i, més tard, l'actual carretera de la Bordeta. En direcció cap a Barcelona, aquests dos camins s'entrecreuaven dalt d'un pas anomenat coll dels Inforcats, entre Montjuïc i un turonet, prop d'on avui és plaça d'Espanya.[3] D'allà estant, resseguint l'antiga traça romana, s'anava cap a l'església de Sant Pau del Camp i, més enllà, cap a Barcelona. En sentit contrari, venint de la Ciutat Comtal, hom podia anar cap al port, cap al Prat o cap a Molins de Rei tot passant per Sants.[4]

Així doncs, els camins permeteren intuir i esbossar un primer teixit de població que, amb el temps, seria Sants, Hostafrancs i la Bordeta. A partir d'aquells dos camins vertebradors i del nucli de l'església, es començà a urbanitzar el territori; la resta romangué envoltat de camps i conreus.

El primer impuls demogràfic arribà a principis del segle XVIII, molt després de la Guerra de Successió (1702-1714). El desenvolupament agrícola del delta del Llobregat i la construcció de la carretera reial provocà un incipient creixement poblacional: de 385 habitants el 1763 a 1.014 el 1792.[5] Amb la construcció de la via cap a Madrid el 1761, es traslladà la vida i l'eix circulatori principal a aquella nova carretera més rectilínia, que donaria origen a l'actual carretera de Sants. El trànsit de transeünts esporàdics, carters, comerciants, carreters i traginers revitalitzava relativament l'activitat econòmica de la vila, i permetia també l'obertura d'establiments d'acollida i provisió per als viatgers que anaven o venien a la Ciutat Comtal.

El petit creixement era reforçat pel naixement de les divisions administratives modernes, els municipis. Paradoxalment, fou amb el document que certificava la derrota catalana, el Decret de Nova Planta (1716), el que va conferir a Sants la condició de corporació política deslligada de Barcelona, en l'intent borbònic de limitar al màxim el poder de la capital.[6]

Fins ben entrat el segle XIX, doncs, Sants fou un territori eminentment agrícola, dedicat sobretot a la comercialització de productes agropecuaris. La condició de poble d'entrada i sortida va permetre organitzar xarxes comercials lliures dels impostos que es gravaven a les portes de la ciutat, amb l'abaratiment de preus que això suposava en l'abastiment de la població. També va propiciar el desenvolupament de tota mena de negocis de frontera, com la comercialització de l'excedent agrari, les revendes de gra, el contraban o la matuta, les fondes i els hostals.[7]

A finals de segle XVIII, començaren a aparèixer els primers indicis del procés d'industrialització, amb l'extensió pel territori de les manufactures d'indianes, especialment després de 1778, quan s'obrí el comerç directe amb Amèrica. Cap a 1780 hi havia prop d'una quinzena de prats d'indianes que donaven feina a prop de dos centenars de persones. Però les guerres successives, sobretot la del Francès (1808-1814), suposaren un fre important per al desenvolupament d'una indústria incipient.

En la formació d'aquell paisatge preindustrial primerenc, ja a principis del XIX i impulsades per la necessitat de construcció intensiva, cal destacar també la gradual proliferació de les pedreres i les primeres bòbiles rajoleres. La disponibilitat d'argila i d'aigua al terreny facilitava l'extensió d'aquest tipus de manufactures. També d'aquella època són les experiències inicials de la indústria química, amb la implantació de les dues fàbriques pioneres en la producció de vidriol (àcid sulfúric): la de Francesc Cros (1820) i la de Joan Roura (1851).

Aquell escenari, junt amb la creixent importància de les comunicacions en les relacions comercials amb el pas de la carretera reial cap a Madrid, i la proximitat del port de Barcelona, creava les condicions idònies per l'acumulació originària de capital i la formació d'una classe propietària constituïda per terratinents i comerciants, amb el desenvolupament de la carretera de Sants com a eix vertebrador de la població.

El naixement d'un barri: la industrialització

Entre 1840 i 1890 el barri de Sants visqué un procés d'industrialització intensiu que comportà una transformació urbana i social sense precedents, que culminà amb la definitiva annexió a Barcelona el 1897. De poblet d'extramurs on predominaven les activitats agrícoles, manufactureres i comercials, es convertí - com altres municipis del pla de Barcelona- en un nucli industrial perifèric i urbà que albergà a milers de famílies proletàries.[8]

La importància de la proximitat del port per l'entrada de carbó, i l'arribada del ferrocarril Barcelona-Martorell el 1855 feren que Sants esdevingués un territori estratègic d'entrada a la ciutat i, per tant, d'atracció de la inversió de la burgesia industrial.

Malgrat les indústries precedents, l'empenta industrial definitiva arribà amb la introducció dels vapors. El primer en arribar fou Joan Güell, entre els anys 1844 i 1846, amb la construcció d'un modern vapor per fabricar panes, amb l'objectiu de conquerir el mercat de teixits econòmics. Amb la fortuna amassada a l'aleshores colònia espanyola de Cuba, fundà Güell, Ramis & Cia, coneguda popularment com Vapor Vell. Després d'uns primers intents de posar en marxa la fàbrica amb la contractació d'un equip directiu d'anglesos, Güell va haver d'associar-se amb Domènec Ramis, un dels majors ex-

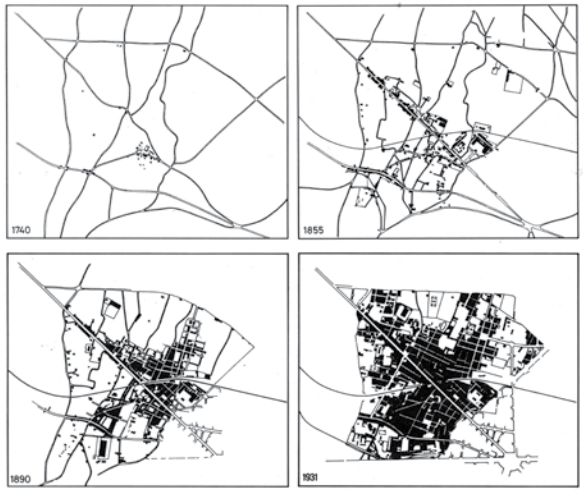

Evolució del nucli urbà de Sants
(1740-1931).
Font: AHS.

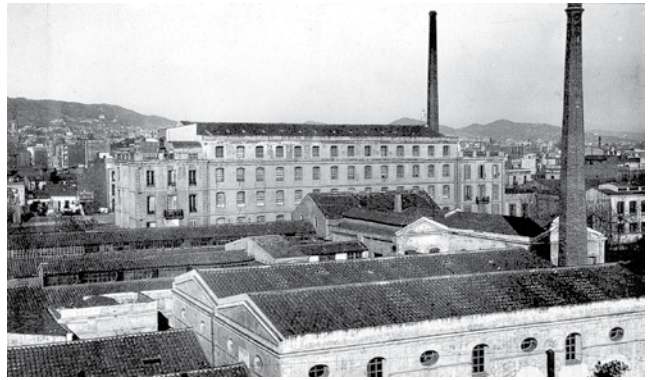

Les xemeneies del Vapor Vell
dominaven l'entorn de casa baixa i camps.
Font: AHS.

perts catalans en la fabricació de panes, d'aquí el nom compost de la societat.[9] Un dels elements més destacables de la fàbrica era la seva construcció en forma de pisos. El sistema de grans politges i corretges de transmissió d'un pis a l'altre, permetia moure la maquinària sense haver d'invertir en més punts i fonts d'energia.[10] Durant els primers anys de funcionament, cap al 1850, hi treballaven 230 homes i 184 dones sota unes condicions extremadament dures. La fàbrica tenia 200 telers mecànics accionats per un motor de 80 cavalls, i el volum de negoci era de més de dos milions de pessetes.[11]

El 1860 ja hi havia 1.000 treballadors i 414 telers moguts per cinc màquines de vapor, tot i que, poc després, disminuiria la plantilla per la crisi tèxtil a partir de 1880. La majoria dels treballadors, sobretot en el filat i el teixit, eren dones i nens, mentre que els acabats els feien majoritàriament homes. La relació dels Güell amb el barri començaria a esgotar-se arran d'aquesta crisi del tèxtil, la mort de Joan Güell el 1872, i per la por d'una creixent conflictivitat social. El 1889 decidiren traslladar la producció a Santa Coloma de Cervelló que, a partir de 1920, amb la plusvàlua generada per la fàbrica de Sants, esdevingué la gaudiana Colònia Güell.

L'altre gran projecte fabril que acabà de definir la fesomia industrial i obrera de Sants fou l'España Industrial, constituïda pels germans Muntadas el 1847, que començà a funcionar el 1849 i que arribà a ser la fàbrica tèxtil més important de la història social del barri i de l'Estat d'aquella època, amb prop de 1.500 treballadors. El seu origen cal cercar-lo en l'intent fracassat d'erigir l'Instituto Industrial de España, que cercava el desenvolupament industrial mitjançant la implantació de fàbriques tèxtils per tot el país.[12]

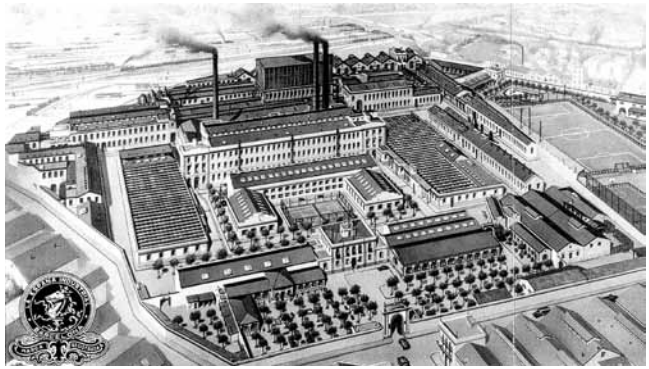

Gravat de la fàbrica de l'España Industrial, una de les més grans de l'Estat.
Font: AHS.

La tria de l'indret per la ubicació de la fàbrica a Sants coincidia amb la disponibilitat d'aigua lliure de servituds, la bona comunicació i la possibilitat de desaiguar els residus a la riera de Magòria. La dificultat més gran que trobaren fou la poca disponibilitat de mà d'obra semiespecialitzada, en un territori fins feia poc de caràcter rural.

Aquella mancança, sumada a la pressió de la cultura obrera d'ofici, va propiciar certa alça dels salaris nominals a la fàbrica fins al 1880. Uns salaris que anaven al compàs dels diferents sotracs polítics que sacsejaven la població, com el Bienni Progressista (1854-1856) o el Sexenni Democràtic (1868-1874). Cal suposar que fou per aquests motius que moltes vegades s'adoptà un cert discurs paternalista, per exemple, facilitant assistència mèdica als treballadors durant les epidèmies freqüents, com la de còlera el 1854 i 1864, o la febre groga el 1870. Paternalisme que fins i tot quedava reflectit en l'estructura arquitectònica de la fàbrica. Els homes i dones, en entrar i sortir cada dia de treballar, havien de passar forçosament sota la mirada escrutadora de l'amo per l'arcada de la Casa de la Direcció (l'actual Casa del Mig). Un acte de submissió quotidià i simbòlic que reflectia la superioritat del seu comandament.[13]

Els dos grans vapors i les seves xemeneies foren pols d'atracció per a noves indústries, tallers i magatzems, que convertiren Sants - a mitjans de la dècada de 1850- en el segon nucli tèxtil de l'Estat, en nombre de fusos i telers, només per darrera de Barcelona.[14]

Un altre nom que també cal inscriure en aquella arrencada industrial fou els dels germans Batlló. Aquesta família d'origen olotí construí un primer gran vapor (1870) en el que aleshores era les Corts de Sarrià (l'actual Escola Industrial). El complex de la fàbrica Batlló era immens, ocupava un espai de 60.000 m2, amb 55.548 fusos i 1.347 telers moguts per catorze màquines de vapor, i donava feina a 2.500 obrers. En aquella fàbrica, tot i estar relativament allunyada del barri, treballaren molts santsencs i santsenques fins al seu tancament el 1895.

La relació dels Batlló amb Sants aniria més enllà: el 1878, un dels germans deixà el projecte de la fàbrica de les Corts, per obrir un altre gran complex industrial en ple barri de la Bordeta, que rebria el nom de Can Batlló. El 1888 comptava amb 30.000 fusos i 700 telers mecànics, i hi treballaven unes 900 persones.

A part d'aquelles grans fàbriques, s'instal·laren d'altres de més petites per tot el territori que acabaren de configurar l'esperit plenament industrial del barri. El 1910 a Sants, Hostafrancs i la Bordeta hi havia 50 fàbriques amb 14.000 treballadors. Entre d'altres: Balet, Vendrell & Cia. al carrer Badal; la d'Eusebio Bertrand a la Bordeta (l'actual carrer Parcerisa); la de Can Serra Arola, que va donar nom al carrer actual; i les Manufactures Serra-Batet.[15]

La urbanització i la composició social del barri

L'aposta de la burgesia industrial per aquest territori tingué com a contrapunt la creació d'un proletariat nombrós vinculat a les noves fàbriques. A l'entorn d'aquestes, aparegueren nous carrers i veïnatges amb la funció d'albergar les famílies treballadores que afluïen en massa al barri en busca d'una feina estable. Una dinàmica que al seu torn comportà l'obertura de botigues, tallers i nous serveis, com el mercat a la plaça Osca cap al 1856, una zona on vivien bàsicament obreres i obrers de l'España Industrial.

L'arribada del vapor i les xemeneies convertí l'antiga vila pagesa de Sants en un barri popular, amb un paisatge heterogeni format sobretot per obrers, però també per artesans, botiguers, assalariats diversos, petits burgesos i pagesos, on la segregació entre classes socials s'organitzava més verticalment dins un mateix edifici, que per zones concretes:

> «Les plantes baixes, entresòls i principals eren ocupats per petit burgesos, fabricants minoristes, botiguers o comerciants, els pisos superiors eren llogats a les famílies obreres, i les habitacions més altes, sota terrat, a jornalers o obrers solters». [16]

La primera organització territorial comportà la formació i desenvolupament de quatre primers veïnatges diferenciats: el de l'església, el de la carretera, el de la Bordeta i el de la travessera de les Corts.[17] L'epicentre de la vila es desplaçà progressivament des de l'església cap a la plaça del mercat, on l'España Industrial resultava una referència important, amb el carrer Riego com a eix central i comercial de la zona. Precisament a la mateixa carretera de Sants, a l'alçada d'aquell carrer, s'obriren els principals cafès, casinos i ateneus de la petita burgesia de l'època. La carretera, doncs, ja en l'originària formació del barri, actuava com un carrer pantalla que amagava, rere els grans edificis elegants de la burgesia comerciant local, els suburbis obrers i populars que creixien a l'ombra de les grans fàbriques.[18]

Pels volts de l'antiga estació, enfilant-se cap a les Corts i amb el Vapor Vell com a límit, es desplegà un petit eixample amb la urbanització de carrers més rectilinis, amb els carrers del Nord (Galileu), Alcolea i Colom (Vallespir) com a referència. Aquest darrer adquirí ben aviat molta vitalitat i certa centralitat en l'organització d'aquesta part del barri.

La urbanització també creixia al voltant de la mateixa carretera, entre el carrer del Nord fins a Collblanc. Just a l'encreuament actual del carrers de Sants i Brasil s'obria la plaça on hi havia l'ajuntament, primer anomenada de la Constitució; després de Víctor Balaguer; i més tard als anys 20, plaça del *Niñu*, rebatejada per la font de Vallmitjana amb el mateix nom, que podem trobar actualment als jardins de Can Mantega.

Per últim, a la part baixa del territori creixia el barri de la Bordeta, amb una urbanització primerenca en torn l'antiga carretera (de finals de segle XVII) que ja el 1855 presentava un acarrerament molt consolidat, amb cases a banda i banda en tot el seu recorregut. Els límits amb Sants, fets d'horts i camps, quedarien pràcticament esborrats amb la urbanització del carrer de la Mina (Olzinelles) cap a l'any 1877.

A part dels grans industrials, que no feien vida al barri, les classes dominants autòctones de l'època eren, sobretot, antics pagesos convertits en terratinents, com els Santomà, els Fisas i els Planes; o bé comerciants enriquits a partir de la revenda de gra i altres productes, com els Piera, els Salat, els Janer o els Bacardí. Al voltant d'aquells dos grups, també tingueren un paper destacat diferents professionals, en especial els metges, com Jacint Laporta, Josep Saltor o Francesc

Llauradó. Políticament, aquesta oligarquia local es repartia entre els liberals de Comas i Masferrer, amb el diari *El Porvenir de Sans* com a òrgan d'expressió; i els conservadors de Planas i Casals amb la revista l'*Eco de Sans*.[19] Aquells homes i les seves famílies fundaren un seguit d'institucions per inscriure el seu poder sobre el territori al llarg de la carretera. Entre d'altres, el Casino de Sants (1851), conegut com el Casino del Centro, amb sala de ball, cafè i fonda; o el cafè de Casa López, on es creà l'Ateneu de Sants (1864-1865).[20]

Molts d'aquells personatges, com el mateix Jacint Laporta, formaren part en l'àmbit polític de la Lliga Regionalista i en la vessant cultural, de la Renaixença Catalana. I tingueren una participació destacada en el sorgiment d'esdeveniments com els Jocs Florals, o la fundació d'entitats com el Centre Catòlic de Sants (1878) i més tard, l'Orfeó de Sants (1901).

Treballadors dels Estampats Monteys, propietat dels germans Monteys, a la Marina de Sants, el 1905.
Font: AHS.

D'altra banda, ja abans de l'arrencada industrial, més de dos terços dels habitants eren de classe baixa.[21] L'arribada dels vapors accentuà aquesta tendència, amb la proletarització tant de grans sectors de la població local, com dels migrants que acudien de l'interior per treballar-hi.

La vida quotidiana dels treballadors del barri anava compassada amb l'horari dels vapors. Els dies feiners es treballava de dos quarts de cinc del matí fins a dos quarts de set de la tarda. Durant la processó laboral de cada matí, quan els obrers es dirigien pels carrers foscos a les fàbriques, solien parar davant els carretons de llet per escalfar-se la gola abans d'entrar a la feina. L'alternativa era prendre un quart d'aiguardent o mig petricó de barreja de mistela amb aiguardent, tal com acostumaven a fer els traginers i carreters abans de reprendre el camí. A les dotze del matí, els treballadors paraven una hora per dinar. Aquesta brevetat podria explicar perquè era important viure a prop de les fàbriques, en un temps que majoritàriament es viatjava a peu.

El dinar consistia normalment en un plat d'escudella, amb més o menys tall, segons la disponibilitat d'ingressos familiars. A la majoria de cases no es parava taula, i cadascú menjava del seu plat fondo directament amb una cullera de fusta i amb els dits. Per cuinar, era de vital importància el carbó d'alzina que es servia a les carboneries distribuïdes per tot el barri.

Mentre els obrers treballaven, el carrer s'omplia de gent que oferia els seus serveis d'ofici: eren habituals els pastors de cabres que munyien la llet davant la casa de cada client; l'estanyapaelles que arreglava els estris de cuina; l'aiguader, que oferia aigua de boca, generalment provinent de la mina; l'esmolet, el sabater i tot tipus i varietat de venda ambulant. També hi havia qui embadalia tot el públic que volgués escoltar: els pianistes de maneta o els cantaires d'auca i romanços; i per als més petits, els saltimbanquis de patacada o els bohemis que feien ballar l'ós o la mona. El pitjor dia de la setmana, especialment per a les dones, era el de la bugada, una feina duríssima, sobretot a l'hivern, que es feia als safareigs públics repartits per tot el barri.

Quan els obrers sortien de la feina, després de sopar, es solia acudir al cafè, la taverna o la societat (locals socials, casinos, cooperatives o ateneus). Llocs on els treballadors

sovintejaven els diumenges i els festius, si no és que marxaven d'excursió a la muntanya.[22]

L'abril de 1883 l'ajuntament santsenc, absolutament ofegat per fer front a les despeses municipals, decidí entrar a formar part de Barcelona, amb les famoses paraules que digué l'alcalde barceloní Rius i Taulet a l'antiga alcaldia de Sants: «Ya no hay barreras; desde hoy lo que la naturaleza había unido lo ha unido también la ley».[23]

Sortida dels treballadors i treballadores de l'España Industrial.
Font: AHS.

El primer intent d'annexió fou immediatament contestat per un gran descontentament popular, amb l'argument que el poble no havia estat consultat. Els respectius ajuntaments feren marxa enrere, amb la qual cosa el juliol de 1884 es tornava a declarar la independència del municipi. Però Barcelona s'expandia sense aturador i semblava no tenir fre, el 1894 per exemple arrabassava un tros del territori santsenc per obrir la Gran Via.

Finalment el 1897, un decret del govern establí que les poblacions de més de 100.000 habitants podien eixamplar el seu territori un radi de sis quilòmetres, i es produí l'agregació definitiva del municipi a Barcelona. Sants fou inserit al districte VII de la ciutat, juntament amb Hostafrancs, Poble Sec i les Corts.

El foc de la revolta o els anys del contrapoder obrer

> «Humo, mucho humo se ha elevado estos días de los improvisados incensiarios de Barcelona al Dios de la Libertad. No siempre había de ser elevado al Dios del Privilegio».
>
> *Acción Cooperatista*, 31 de juliol de 1936, núm. 690-691.

El Sants d'aquells anys es caracteritzà per l'escalada ascedent d'un contrapoder obrer molt combatiu, que malgrat la debilitat organitzativa, i les persecucions i prohibicions que patia constantment feia esclatar periòdicament el descontent popular en forma de vagues, motins i insurreccions.

Durant aquella primera etapa de lluites socials a Catalunya, en l'interval de 1840 a 1868, dominà el societarisme, i la principal preocupació de la classe obrera era l'organització. Era un moviment obrer desestructurat que aspirava a poder defensar-se dels embats del capitalisme en estat pur de l'època.

La base organitzativa de la primera generació de treballadors era la societat obrera, una pràctica d'ofici de base, que suposava un mecanisme d'autodefensa bàsica en l'àmbit laboral (teixidors, manobres, pintors). Una forma modernitzada d'associació gremial que servia per recollir diners per una vaga o per ajudar als malalts i els vells, una societat d'ajuda mútua. Aquells obrers, sense ni tan sols tenir el dret a associar-se, amb prou feines pogueren desenvolupar tasques sindicals dins les primeres grans fàbriques.

La debilitat endèmica féu que en molts casos, els obrers sol·licitessin un conveni col·lectiu i l'arbitratge de l'Estat perquè fes de mitjancer en els conflictes capital-treball. En aquest sentit, aquell primer moviment obrer connectava més amb el clandestí partit demòcrata, antecedent

del Partit Republicà Federal, que amb l'anarquisme, a penes desenvolupat fins als anys de la Internacional.[24]

Els primers moviments vaguístics coneguts a Catalunya van ser espurnes incandescents però aïllades, relacionades totes amb el món del treball, sobretot amb moviments com el luddisme, que s'expressava en forma de ràbia contra la màquina, com a substituta de la força de treball humana, i pel dret d'associació. Sants fou molt sovint un epicentre d'aquells moviments.

23 de març de 1854. Tothom anomenava Vapor Nou a l'España Industrial per diferenciar-la del Vapor Vell. Malgrat els gestos paternalistes dels Muntadas, al Vapor Nou les condicions de treball eren igualment dures. Fins que aquell dia de març, a la secció de telers mecànics, esclatà una espurna. En els darrers mesos, els obrers havien renegat en veu baixa d'unes jornades inacabables i dels salaris de fam.

> «Algunos trabajadores de la España Industrial se opusieron a que otros ocuparan telares que se les había hecho desocupar: la autoridad quiso intervenir en el asunto y entonces todos desocuparon la fábrica. Prendiose a algunos (unos 50) y como eran de telares mecánicos, todos los tejedores de esta clase de Barcelona y sus alrededores abandonaron las fábricas».[25]

I s'acabà el silenci: una setmana de vaga, i la veu del malestar s'escampà per tot arreu. El conflicte s'organitzà i desembocà en la primera vaga general del proletariat barceloní. Aquella expressió del descontent reforçà els i les obreres de Sants i al juliol, coincidint amb l'aixecament progressista, es mobilitzaren contra l'ús de les selfactines.[26] La mecanització del procés era vista com l'intent dels patrons d'acabar amb la poca autonomia d'ofici i com una amenaça per als llocs de treball. Aquell mateix estiu, a la seu de l'España Industrial, al cor de la Barcelona vella, el contramestre de filats, Bartomeu Miserachs, moria en mans d'obrers. El Vapor Vell s'aturava durant mesos per vagues i tancaments patronals. Al Nou també es proclamava la vaga, i es generalitzaven els motins: s'intentà incendiar els vapors i algunes fàbriques de la Marina. A finals de juliol, un avalot popular intentà cremar la casa de l'exalcalde, Pere Ventura, i només ho evità la intervenció de l'alcalde vigent. La vaga acabà amb l'afusellament d'obrers i la repressió cruenta de Juan Zapatero, el capità general de Catalunya. Finalment el governador limità la implementació de les selfactines, però la prohibició no fou seguida pels fabricants, que ja feia anys que utilitzaven dites màquines.

L'abril de 1855 en un clima de persecució política, el dirigent de la Societat Tèxtil de Barcelona, Josep Barceló, que havia participat activament en les negociacions de la vaga anterior, va ser acusat d'un estrany robatori i assassinat en un mas d'Olesa. Després d'un judici ple d'irregularitats, fou executat pel garrot sota l'acusació de terrorisme.

Tot i que el començament del Bienni Progressista havia de significar cert grau de llibertat, permetent l'existència de les societats de socors mutus, l'associació obrera en general seguia essent perseguida i les societats de resistència prohibides. Així, doncs, pocs mesos després, quan el 2 de juliol de 1855 es declarà la vaga general a tot Catalunya, amb el crit: «Associació o mort!», ja es reconeixia una lluita que perseguia bàsicament el dret d'associació obrera. Tot i el caràcter tranquil de la vaga arreu, a Sants s'executà, a les portes del Vapor Vell, a Josep Sol i Padrís, directiu i accionista de l'empresa, i president de l'Institut Industrial de Catalunya, la patronal del moment. També resultà greument ferit a ganivetades Domènec Ramis, un altre dels socis accionistes importants. Segons Vicens Vives, tot i les versions contradictòries que ens ha deixat la història[27], tot indica que fou una acció de resposta i venjança per l'execució de Barceló.[28]

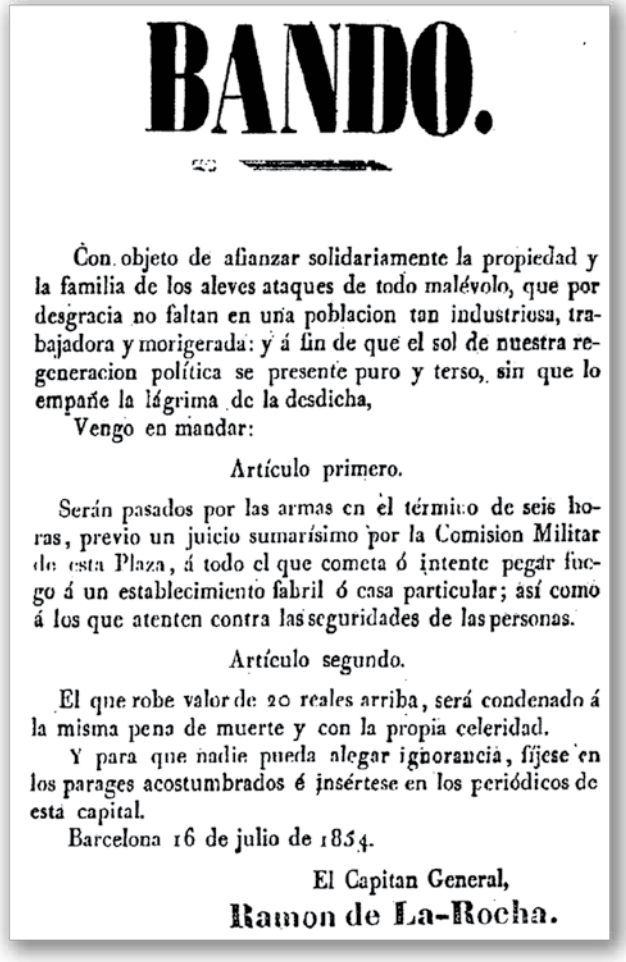

BANDO.

Con objeto de afianzar solidariamente la propiedad y la familia de los aleves ataques de todo malévolo, que por desgracia no faltan en una poblacion tan industriosa, trabajadora y morigerada: y á fin de que el sol de nuestra regeneracion política se presente puro y terso, sin que lo empañe la lágrima de la desdicha,

Vengo en mandar:

Artículo primero.

Serán pasados por las armas en el término de seis horas, previo un juicio sumarísimo por la Comision Militar de esta Plaza, á todo el que cometa ó intente pegar fuego á un establecimiento fabril ó casa particular; así como á los que atenten contra las seguridades de las personas.

Artículo segundo.

El que robe valor de 20 reales arriba, será condenado á la misma pena de muerte y con la propia celeridad.

Y para que nadie pueda alegar ignorancia, fíjese en los parages acostumbrados é insértese en los periódicos de esta capital.

Barcelona 16 de julio de 1854.

El Capitan General,

Ramon de La-Rocha.

Ban militar imprès en motiu de la vaga contra l'ús de les selfactines, el 1854.
Font: AHS

Il·lustració de l'execució de Josep Barceló.
Font: Colectivo Solidario

L'expressió del descontent: la revolta de les Quintes

La revolució de setembre de 1868, amb el destronament d'Isabel II i la promulgació d'una constitució democràtica l'any següent, suscità unes esperances que foren trencades per les promeses incomplertes per les juntes revolucionàries d'arreu. Davant les reivindicacions no assolides com l'abolició dels consums[29] o les lleves, la classe proletària començà a bandejar la política institucional com a mitjà per canalitzar les seves inquietuds. La instauració de la Junta Revolucionària de Sants, per exemple, tot i foragitar els elements més conservadors de la política local, no s'obrí a la participació de les classes populars. Seguiren manant, tot i els matisos de les tendències polítiques, els qui ho havien fet sempre: industrials i propietaris.

A Sants, i més encara a viles com Gràcia, les mesures adoptades per l'ajuntament no foren suficients per evitar un nou esclat de ràbia. Les sublevacions de Cuba i Puerto Rico feren que el govern de Prim, malgrat les promeses electorals del general en sentit contrari, convoqués una lleva de 40.000 homes el 1870. El sistema de reclutament era molt injust amb els qui

menys tenien, ja que el pagament de certa quantitat podia redimir a les classes adinerades del compliment del servei. Encara que un any abans, l'ajuntament santsenc havia decidit redimir als mossos del servei militar per intentar acontentar les classes populars, aquell any es va decidir realitzar el sorteig igualment. Així començaren les revoltes de les Quintes, que d'alguna manera reflectien la desil·lusió de les classes populars davant la revolució de 1868, per la frustració de no haver aconseguit ni l'anhelada república ni l'abolició de les lleves:

«Minyons, abaix las quintas;
minyons, fora soldats;
minyons, per'abolirlas haurem de treballar.
Los homens de Setembre
no han fet pas lo pactat;
van dir: ¡ abaix las quintas!
Y ara'ns volen quintar».[30]

La revolta de les Quintes inaugurà una nova tongada d'insurreccions obreres vinculades a la necessitat de braços per treballar i no per fer la guerra. Aquesta revolta, republicana i federal, i sobretot femenina, impregnada d'un fort antimilitarisme i amb certa consciència solidària de les classes populars cap als revoltats de les colònies, també ressonà amb força al territori santsenc.

> «No pudiendo demorarse más, el día 4 de abril el alcalde dió orden al pregonero municipal, de que hiciese por las calles el pregón o bando correspondiente, para que se presentasen los mozos del Sorteo, al ayuntamiento. No bien lo hubo hecho, el populacho se revolucionó, y se hizo dueño de las calles, viéndose obligados a huir el alcalde y la mayoría de los concejales. La carencia de autoridad acabó de envalentonar al populacho, y en consecuencia, las calles de Sans, presenciaron el hecho repugnante de una verdadera caza de quintos. Al infeliz que caía en manos de las turbas, casi todo chiquillos y mujeres, eran objeto de golpes y soeces insultos, e incluso le amenazaban de muerte, caso de que acudiera al Ayuntamiento».[31]

La revolta de les Quintes a barris com Gràcia va acabar amb la crema dels arxius i les cases consistorials mateixes.
Font: Colectivo Solidario.

Una multitud de 2.000 dones i joves, la majoria treballadores de l'España Industrial, es dirigiren a la Casa de la Vila, entraren al saló de plens on es feia el sorteig. Els regidors i l'alcalde fugiren, mentre les amotinades llençaven les urnes, les llistes de mossos, la documentació municipal i el mobiliari de l'arxiu pels balcons i les finestres. A l'exterior, a la mateixa plaça de l'ajuntament, es féu un pira incendiària que cremà tota la documentació municipal anterior a 1870.

Tot seguit, un grupet de dones anà cap a l'església, esbotzaren la porta i tocaren la campana a sometent. Després d'aquesta senyal esclataren avalots, s'aixecaren barricades per tot el barri i es perseguí els regidors i l'alcalde fugits.

L'alcalde, Gaspar Rosés - conegut com *Malanit*- va ser atrapat prop de la Bordeta, i conduït carrer Jocs Florals amunt fins a la carretera. Quan estaven apunt d'afusellar-lo, per sort per ell, el van ajudar a escapar i es refugià a casa dels Cros. Pitjor destí va tenir en Gabriel Carbonell, l'alcalde segon, que en la seva fugida fou capturat prop d'on ara hi ha la Maternitat a les Corts. Portat per la multitud cap a l'ajuntament de Sants, colpejat i cosit a trets, el seu cadàver fou llençat a la foguera.

Poc després la massa revoltada es dirigí cap al pont d'en Rabassa, sobre la riera de Magòria, on s'aprestaren a l'autodefensa, aixecant dues grans barricades de protecció amb una gran bandera plantada al mig, on es podia llegir: «Abajo las quintas». A la tarda arribaren columnes militars, davant l'España Industrial s'intentà parlamentar amb els soldats, però la negociació no aconseguí frenar l'exèrcit i la tropa emprengué l'assalt amb baionetes contra les defenses obreres, que responien amb el llançament de pedres i testos des de finestres i terrats. A mitja tarda, la balança s'inclinà cap al bàndol millor armat i la insurrecció fou sufocada. Set soldats hi moriren, setze santsencs van ser detinguts a les Drassanes, 30 obrers hi perderen la vida - alguns executats sumàriament-, i hi hagué un centenar de ferits. Durant els dies següents, diversos atacs aïllats intentaren malmetre els soldats per tal de respondre a la repressió. Un destacament militar que estava arreglant el telègraf i les vies del ferrocarril va ser sorprès per un grup d'obrers, que aconseguiren fer 40 presoners - principalment oficials-, i els tancaren al teatre de la Familiar Obrera. El dia 9, quan l'exèrcit del capità general Gaminde recuperà el control de l'últim bastió resistent a Gràcia, els soldats van haver de ser alliberats.

Un cop acabada la revolta, la normalitat tornà a imposar la sòrdida monotonia, però ja res no seria igual. Els obrers desenganyats amb els pobres resultats de l'aixecament republicà federal començaren un procés gradual d'allunyament de la política i de la voluntat de transformar les coses a partir de la intervenció a l'Estat.

Gravat de la revolta de les Quintes a la riera de Magòria el 1870.
Les barricades al pont endarreriren l'entrada de les tropes.
Font: AHS.

La Internacional i el naixement de l'anarquisme

La primera Internacional nasqué el 1864, però no va ser fins quatre anys més tard que, amb la citada revolució de setembre, tingué cert marge per arribar i moure's per Catalunya. La seva influència provocà l'aparició de l'anarquisme a la península, un anarquisme tenyit de Bakunin i de naturalesa molt embrionària, que superà el societarisme anterior. Va ser aleshores quan alguns republicans federals adoptaren les noves idees, i cooperativistes i sindicalistes moderats es relacionaren amb els nous principis. L'assumpció de la influència internacional, però, no provocà un trencament sobtat amb tot el defensat en el passat - sobre el paper de l'Estat en l'emancipació obrera, o sobre la dualitat anarquisme-sindicalisme-, sinó que traslladà les tensions als primers congressos i organitzacions, on les tendències convivien malgrat les diferències. Ruptura més orgànica que ideològica, i no assumida homogèniament per tots, l'allunyament de les tendències republicanes federals es feu més per la voluntat de crear una organització exclusivament feta per obrers, que per un distanciament doctrinari insalvable. El republicanisme federal encara constituí una de les matèries primeres de l'anarquisme català, i a la premsa obrera es citava tant a Bakunin o Proudhon, com a Pi i Margall.[32]

Segells d'algunes de les agrupacions obreres del barri de Sants el 1870.
Font: Colectivo Solidario.

Quan el 1870 es fundà a Barcelona la Federació Regional Espanyola de l'Associació Internacional de Treballadors, Sants - encara municipi independent- era la tercera federació local en nombre d'afiliats, uns 1.350, rere Barcelona i Alcoi, i fou en una cooperativa del barri on es celebraren algunes de les reunions.[33]

El 1873 es proclamà la Primera República, ben rebuda per les classes populars i pels internacionalistes moderats, però no pel grup dirigent de la Internacional, que considerava el règim una mera nova façana de l'edifici burgès. A Sants durant aquell període una primera crisi sacsejà el Vapor Vell, i molts treballadors foren acomiadats.

La fràgil república nasqué amb moltes tensions, assetjada entre les divisions internes dels mateixos partits sobre el tipus de república a aplicar, unitària o federal, i les sublevacions carlines. Les divisions també es feien notar dins la Internacional, entre els qui apostaven per forçar el nou règim a anar més lluny, des d'un punt de vista insurreccional; i entre aquells que preferien recolzar la naixent república, però convertint-la en federal, tan bon punt fos possible.

Els membres de la primera tendència, amb la mirada posada a la Comuna de Paris, aprofitaren l'aixecament cantonal produït a moltes regions d'Andalusia i València, per impulsar vagues generals que permetessin la instauració de comunes autònomes de treballadors. Aquell moviment destacà sobretot a Alcoi, seu del Comitè de la Federació Regional, on el moviment controlà la ciutat del 9 al 13 de juliol. A Barcelona, en canvi, la postura fou molt més possibilista amb les institucions republicanes, i alguns internacionals arribaren a formar part d'alguna llista electoral municipal. Aquesta descoordinació de moviments i les discrepàncies obertes feren fracassar tant una opció com l'altra. Tot i les fraccions, la Federació Regional assolí la quota més alta d'afiliats, entre 30.000 i 40.000 a tot l'Estat.

La Primera República durà onze mesos, i el 3 de gener de 1874, el cop d'estat del general Pavía acabà amb les aspiracions democràtiques. Quatre dies després es declarà la vaga general i s'aixecaren barricades sobretot al centre, Sants, Gràcia i Sarrià, on els obrers es negaren a claudicar i a entregar les armes de les milícies que defensaven la república. L'ajuntament de Sants en ple, amb el republicà Emili Cros al capdavant, dimití. Però l'exèrcit de Martínez Campos sufocà ràpidament la rebel·lió amb la força de les armes. La lluita durà dos dies, i el 9 de gener la victòria reaccionària fou total. S'imposà un nou ajuntament dirigit pel conservador i terratinent Josep Santomà. Es restaurà la monarquia borbònica amb Alfons XII a tot l'Estat i es reprengué la persecució i repressió contra els obrers. La Internacional fou prohibida, les federacions locals dissoltes i els militants més coneguts passaren a la clandestinitat, foren detinguts o obligats a partir a l'exili.

La restauració (de l'ordre), la crisi del tèxtil i la propaganda pel fet

El règim polític de la Restauració suposà la tornada al poder dels sectors conservadors i la conseqüent reproducció dels privilegis de les classes dominants.[34] S'instal·là un règim polític basat en un sistema de torn de partits fonamentat en el frau sistemàtic de les eleccions, en què s'alter-

naven els dos partits hegemònics, conservadors i liberals, amb els republicans com a mers espectadors. Cánovas del Castillo liderà els primers, Sagasta els segons, i Castelar fou l'home de palla republicà del règim. Mentrestant, els federals començaren a reorganitzar-se a partir de 1878, i a causa d'una certa suavització del control, participaren de les eleccions de 1886. L'estabilitat política anà acompanyada de l'eufòria econòmica: foren els anys de la febre d'or, zenit del primer industrialisme a Catalunya.

Els obrers de l'anarquisme internacional, molt perseguits, es van haver de replegar una altra vegada en el societarisme en l'àmbit sindical. Les federacions locals anaven perdent militants a marxes forçades fins que el 1880 es produí la fi de la federació internacionalista. A partir de llavors, un sector d'obrers catalans, sobretot tipògrafs, informats de l'ascens del partit liberal i la consegüent obertura relativa del règim, decidiren convocar un congrés obrer públic el 1881, on es creà la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola (FTRE). Aquell sector s'identificava amb les propostes de Bakunin, eren anarcocol·lectivistes: partidaris de l'anarcosindicalisme i de la propietat col·lectiva dels mitjans de producció.

En aquells anys, el més poderós dels sindicats catalans, les Tres Classes de Vapor, format l'agost de 1869[35] es separava de la corrent anarcosindicalista per practicar un sindicalisme reivindicatiu, més de tipus possibilista.[36] Igualment, els obrers de tendència socialista s'organitzaren al voltant de Pablo Iglesias i formaren el 1879 el Partido Socialista Obrero Español (PSOE); i el 1888 a Barcelona, la Unió General de Treballadors (UGT), que malgrat el seu apoliticisme estatutari, aviat apostà pel socialisme marxista.

Des de finals de 1883, amb l'acabament de la febre d'or, la crisi s'instal·là amb força al tèxtil i es perllongà tota la dècada. Als grans vapors de Sants els treballadors es veieren obligats a fer torns per treballar, i a l'España Industrial només es treballava tres o quatre dies a la setmana. L'atur al tèxtil augmentà de forma extraordinària, fent-se sentir sobretot al barri. El 1887 esclatà la vaga a l'España Industrial, que durà prop de tres mesos, convertint-se en un dels majors conflictes de l'època. L'esclat arribà arran de les mesures preses per la direcció de deixar de pagar els dies festius entre setmana. Els obrers, amb les Tres Classes de Vapor al capdavant, intentaren negociar, però els Muntadas no rectificaren i donaren per acomiadats als disconformes. Així, el 3 de febrer esclatà la vaga amb un seguiment majoritari. El 9 de març, la gerència de la fàbrica intentà la reobertura mitjançant la contractació de 100 esquirols i la protecció de la Guàrdia Civil. Ja el primer dia, a la sortida de la feina, hi hagué una batalla campal que acabà amb 25 ferits, que es repetí al final de cada jornada. Grups de dones i nens escridassaven i llençaven objectes als esquirols, fins que el dia 14 s'imposà el tancament. La vaga s'acabà degut al trencament de la solidaritat de la secció de tissatge, en oferir la possibilitat de treballar mitja hora més cada dia a canvi de cobrar els festius. La resolució del conflicte afavorí els Muntadas, que acomiadaren el personal més combatiu. Mentrestant, la fàbrica Batlló de les Corts tancà les portes el 1888, per l'oposició obrera a la dita racionalització de l'organització del treball.

La mateixa oposició sindical es trobà Ferran Alsina al Vapor Vell quan el 1889 intentà impulsar un seguit de reformes laborals. El patró de la fàbrica proposà que els obrers treballessin més hores amb un increment moderat dels salaris, fet que desencadenà el conflicte. Alsina va tancar la fàbrica com a mesura de pressió i els intents de negociació de les Tres Classes del Vapor es complicaren i violentaren. El 16 de desembre de 1889, quan Alsina tornava al seu domicili de l'Eixample, fou atacat a trets per Josep Rueda. Un treballador que no volia secundar la vaga també fou tirotejat quan es dirigia a la feina. Aquells fets feren que la direcció denunciés els líders obrers del sindicat i acomiadés a una desena de treballadors. Finalment, Eusebi Güell i Ferran

- Necrològica per l'obrer Pablo Pont -

treballador de l'España Industrial
mort de còlera

«Pablo Pont desde el año 1873 militaba en las filas anárquico-colectivistas; había desempeñado varios cargos administrativos, en el último Congreso Regional, celebrado en Barcelona, fue delegado por la Federación Local de Vigo; actualmente era administrador de esta Revista. Tenía un carácter muy bondadoso, se condolía mucho de la indiferencia de los trabajadores en la asociación; causa del malestar de todos; durante su existéncia, tanto en la vida privada como en la vida de la organización fue un modelo de honradez; ha sido un buen esposo y un buen padre; trabajaba en la sección de tejidos de l'España Industrial y durante todo este tiempo de crisis ganaba de ocho a nueve pesetas la semana, con dos pesetas y media que gana su hijo mayor estando de aprendiz.

¡Era la única cantidad que entraba en su morada para comer cinco y pagar el alquiler de la casa! En una de las últimas conversaciones familiares dijo: "En mi casa hace cuatro meses que no hemos gustado vino y más de dos que no entra ración de carne; nuestro alimento se reduce a comer pan con agua." Tal era el alimento que entraba en la morada de nuestro malogrado amigo.

Con este dato juzgen los trabajadores, y las clases satisfechas si tenemos razón para decir que el cólera en Sans, como en otras partes, es producido por el hambre...»

Font: *La Revista social*, 20 d'agost de 1885, pàg. 2. (Citat a: Enrech, 2004: 201)[37]

Alsina optaren per traslladar l'empresa a Santa Coloma de Cervelló. El sindicalisme santsenc empenyia els industrials a buscar paratges més allunyats, on la pressió social fos més feble i controlable, com el cas de les colònies obreres.

Paral·lela a l'acció sindical vaguística més o menys legal, una altra corrent d'activistes provinents de la Internacional clandestina optaren per la formació de petits grups amb un alt component ideològic i plantejaments radicals. Es proposaven sembrar el terror insurreccional mitjançant les bombes i els atemptats continuats contra els interessos de la burgesia. Comunament anomenats anarcocomunistes, rebutjaren el paper dels sindicats i s'organitzaren a partir de grups d'afinitat. La tàctica insurreccional va ser coneguda com propaganda pel fet, seguint l'exemple dels treballadors de la vall del Jura, d'Itàlia i Rússia, amb referències a Malatesta, Netxàiev i Kropotkin. Aquest últim, en un article convidava els proletaris a combatre la burgesia, fos amb la ploma, la paraula, el fusell o la dinamita.[38]

Aquell moviment es va fer sentir amb força a Barcelona a partir de 1884, quan la ciutat fou batejada com la Rosa de Foc o la ciutat de les bombes. A Sants, l'1 de juliol de 1886 es trobava un artefacte a Can Batlló, a la Bordeta[39]; el 2 de maig de 1891 un parell de petards explotaven a l'España Industrial[40] i el 29 d'abril de 1893, un artefacte esclatava a la rectoria de l'església parroquial de Sants. Però la primera acció transcendent fou l'atemptat contra el general Martínez Campos, el dia de la Mercè, el 24 de setembre de 1893, quan tornava d'una parada militar. I fou executada pel santsenc Paulí Pallàs, un anarquista d'acció que vivia al carrer Castillejos (actual carrer Salou), en venjança per la repressió contra els anarquistes de Jerez de la Frontera. Al pas de la comitiva entre la Gran Via i Muntaner, Pallàs llançà dues bombes Orsini al crit de: «Visca l'anarquia!». El general no resultà afectat, però morí un guàrdia civil i diversos militars van ser ferits. Immediatament fou detingut i portat al castell de Montjuïc, on l'afusellaren el 6 d'octubre, tot proferint: «La venjança serà terrible!».[41]

La repressió no es féu esperar. Tingué conseqüències cruentes a Sants on, al mateix temps que es trobaven amagades dues bombes semblants a les de l'atemptat en una vinya del barri, eren detinguts sis companys de Pallàs que foren afusellats sense cap mena de prova, entre ells el líder sindicalista del tèxtil santsenc Manuel Archs. La repressió pels actes de la propaganda pel fet tingueren un efecte d'escalada imparable que afectaren per igual a tots els treballadors, fossin o no partidaris, o participants directes de les accions:

> «De la mateixa manera que el 1855 la policia confongué l'assassí professional amb el líder treballista[42], en 1890-1897, atabalada per la magnitud de les passions socials i els crits d'una ciutat malferida i anguniejada, posà a la mateixa corda, i davant del mateix tribunal i encara el mateix escamot d'execució, els sindicalistes i els nihilistes. (...) Manuel Archs, per exemple, era un líder obrer de Sants; executat juntament amb en Pallàs, el terrorista de Martínez Campos, pagava la seva acció al davant de les masses del tèxtil més que no pas una suposada intervenció en l'atemptat».[43]

La venjança anunciada per Pallàs arribà el novembre del mateix any: Santiago Salvador, actuant completament sol, llençà dues bombes tipus Orsini a la sala de butaques del Liceu, amb el resultat de vint morts.[44] L'escalada esdevingué imparable: el juny de 1896 esclatava una bomba al carrer Canvis Nous mentre passava la processó de Corpus, amb el resultat de sis morts i 44 ferits; i el mateix dia la policia detenia a més de 400 obrers de totes les tendències. Eren clausurats els principals òrgans obrers i començà el Procés de Montjuïc.[45] L'etapa es va cloure amb l'assassinat del primer ministre Cánovas del Castillo, mentre es trobava a un balneari.[46] Arran de la cruenta repressió desencadenada, l'anarquisme s'apagà a Catalunya, fins a tornar a revifar a partir de 1907.[47]

- Els Archs -

Manuel Archs Solanelles va néixer a Igualada l'any 1859. Amb 16 anys arribà a Sants per treballar al tèxtil, i esdevingué un dirigent obrer. Detingut en els incidents del Primer de Maig de 1892, després de l'afusellament de Paulí Pallàs i del llençament de bombes al Gran Teatre del Liceu (novembre de 1893), fou detingut i empresonat al castell de Montjuïc acusat de l'atemptat contra el general Martínez Campos, capità general de Catalunya. Fou torturat, condemnat a mort i executat el 21 de maig de 1894. Abans de morir va escriure una carta al seu fill, on li demanava que morís com ell, si calia, en la tasca d'emancipació del proletariat: «Muere como tu padre si es preciso, pero sé útil a tus semejantes y pon tu grano de arena a la obra de la emancipación del proletariado».

El fill, Ramon Archs Serra, havia nascut a Barcelona el 1883. Obrer metal·lúrgic, milità a la CNT: l'any 1910 era secretari de la Unió Metal·lúrgica. Detingut el setembre de 1910, fou processat i absolt el 12 de novembre de 1911, i aleshores s'exilià a França. Retornà a Barcelona l'any 1918 i l'any següent presidí el Sindicat de la Metal·lúrgia. Exercí de secretari del comitè de la Confederació Regional del Treball de Cayalunya i d'enllaç amb el comitè nacional. Com a membre del comitè de defensa de la CNT, se li atribueix l'estratègia armada de la CNT entre els anys 1920 i 1921. Detingut l'estiu de 1921, després de l'atemptat que costà la vida al cap del govern espanyol Eduardo Dato, va ser assassinat. El seu cos va aparèixer, amb senyals d'haver estat torturat, al carrer Vilà i Vilà de Barcelona.

La Lliga i els radicals

El tombant de segle a Catalunya, amb la independència de les colònies i en plena desfeta del moviment obrer, tingué dos protagonistes antagònics clars: els catalanistes conservadors de la Lliga Regionalista i el Partit Radical d'Alejandro Lerroux. D'una banda, una burgesia autonomista que aglutinava sectors moderats[48] i que guanyà aclaparadorament les eleccions de 1901 a Barcelona.[49] De l'altra, l'anomenat emperador del Paral·lel, Lerroux i els seus joves bàrbars, que amb un discurs d'origen republicà, però profundament demagògic, adquirí molt de seguiment entre les classes populars barcelonines. El lerrouxisme es basava en un anticlericalisme i un anticatalanisme viscerals, malgrat que la composició social dels seus militants anava més enllà d'aquest anàlisi esquemàtic.[50] Una cosa eren Lerroux i els dirigents, molts d'ells periodistes i professionals que no provenien dels medis obrers, i l'altra, la massa que els seguia, que continuava essent bàsicament republicana i anticlerical. Època confusa, instal·lada en acusacions mútues que distorsionaven la realitat, on qualsevol acció sindicalista era acusada de lerrouxista i qualsevol defensa de la identitat catalana, titllada de burgesa.

A Sants, les classes dominants es feren de la Lliga i fundaren la societat de propietaris Fomento de los Intereses de Sans, que comptà amb la participació de la petita aristocràcia local de sempre: els Santomà, els Nubiola i els Muntadas. I les classes populars s'abandonaren a les idees de Lerroux, amb molta força al barri. El 1904 fundaren una escola i un ateneu, la Fraternitat Republicana Santsenca al carrer Rossend Arús amb Maria Victòria, a partir de la qual es desenvoluparen dues cooperatives: L'Economat de la Fraternitat situada al mateix local i El Progrés Santsenc. Sembla que les victòries republicanes radicals a les eleccions de Barcelona des d'inicis de segle fins al 1915 es basaren sobretot en el suport social i polític del districte VII.[51]

En aquell context, tornà a esclatar el conflicte, amb la vaga metal·lúrgica i la vaga general del febrer de 1902 a Barcelona, que segons els propis obrers resultà un fracàs. La desfeta culminà el descrèdit de les idees revolucionàries i el traspàs massiu de militància cap a les files de Lerroux.[52] El radicalisme lerrouxista recollí les cendres d'un proletariat que no havia sabut vèncer.[53]

Il·lustració a *Le Petit Journal* de les càrregues que dissolgueren les protestes arran de la vaga del sector del metall.
Font: Colectivo Solidario.

A finals de 1905, uns 300 soldats assaltaren la redacció del setmanari satíric el *Cu-cut!*, com a reacció a una vinyeta que els ridiculitzava. Els fets desencadenaren una aliança catalanista sense precedents, la Solidaritat Catalana (1906) conformat per tota la classe política excepte els dinàstics i els lerrouxistes. A les primeres eleccions que participà, les provincials de 1907, guanyaren sobrerament les candidatures que presentaren, en uns comicis que foren l'assaig de les generals de l'abril del mateix any. Poc abans d'aquestes, el 18

d'abril, després d'un míting del moviment solidari al Casino de Sants, els ponents anaven en carruatge per la Creu Coberta venint de la Gran Via, quan a la cantonada amb Consell de Cent un grup de persones disparà una vintena de trets contra el vehicle. Hi anaven Salmerón i Cambó, entre d'altres, tots sortiren il·lesos excepte l'últim, que fou traslladat greument ferit a l'hospital. S'acusà les files radicals lerrouxistes i després del rebombori, la coalició guanyà sobrerament les eleccions generals de 1907, aconseguint la victòria pràcticament a tot arreu.

Si 40 anys abans amb la revolta de les Quintes, els obrers barcelonins havien demostrat el seu fort caràcter antimilitarista, el 1909, una altra crida a files per part de les autoritats espanyoles, aquest cop a causa de les revoltes al Rif marroquí, acabaren generant un dels esclats insurreccionals més forts que ha viscut la ciutat en tota la seva història.

El dilluns 26 de juliol de 1909 començà la vaga general per impedir l'embarcament dels reservistes amb destinació a la guerra del Marroc. El primer objectiu del comitè de vaga fou apoderar-se de les fàbriques. Però el locaut patronal imposà el tancament i la vaga s'estengué als barris. Els obrers, partint dels seus centres de reunió, sindicats, ateneus i cooperatives, prengueren els carrers i s'enfrontaren a l'exèrcit. A la tarda assaltaren les primeres comissaries, alliberaren els presos i cremaren els arxius policials. Van atacar estacions de ferrocarril, tallaren les línies telefòniques i telegràfiques. L'endemà, la insurrecció s'estengué i esdevingué espontània, ningú podia controlar les masses: ni líders ni organitzacions ni el mateix comitè de vaga. Per tot arreu s'aixecaren centenars de barricades, seguien els assalts a comissaries i edificis oficials, i començà la crema de convents i edificis religiosos. Les expressions de ràbia antimilitarista i anticlerical es

L'ambivalent qüestió del lerrouxisme:

«Inutilment t' escarrasses
obsecada burgesía
en demostrar que'ls obrers
som fanátichs lerruxistas.
Nosaltres som els de sempre;
y hasta'm sembla mentida
que sent tan culta com ets
que pateixis de manías
Si escoltem a' n Lerroux
y' ns inspira simpatías
és perqué, odiando vosaltres
ab sanya tan repulsiva,
ens demostreu clarament
de manera ben sencilla,
que la seva propaganda
sens cap dubte us perjudica
desbaratant vostros plans
y per xo mos simpatisa.
Lo que vosaltres odieu,
a nosaltres ens captiva;
lo que us fa nosa a vosaltres,
a nosaltres 'ns precisa;
y això és motiu suficient
perque la seva política
'ns arrastri entussiasmats
contra vostras demasías,
a pesar de que no som
ni serém may lerruxistas.»

Font: MIR, J. BONAPASTA. «A la burgesia».
El progreso, 24 de novembre de 1907.

Un dels convents cremats
fou el de les monges Jerònimes, a tocar del Paral·lel.
Font: *La Actualidad*, 5 d'agost del 1908, núm. 157.

perllongaren durant dos dies, la violència iconoclasta es desfermà, cremaren dotze esglésies, 40 convents i 33 escoles religioses:

> «La gente estaba hasta aquí de todo (…) ya no pensábamos en la guerra de Marruecos solamente, ahora ya protestábamos por todo, por la faena embrutecedora y mal pagada, por los salarios de hambre, por la incultura en que nos obligaban a vivir, por la explotación de que eramos objeto».[54]

Arribà la cavalleria i la flama es diluí. Al llarg de la setmana la insurrecció va perdre el pols. El resultat fou de 400 insurrectes morts, vuit policies i militars, quatre de la Creu Roja i tres capellans. La repressió fou brutal, amb 1.725 detencions, 990 presos i disset condemnats a mort. Entre els afusellats i com a boc expiatori, Ferrer i Guàrdia, l'impulsor de l'Escola Moderna, executat l'octubre de 1909.

Protagonitzada en gran mesura per dones proletàries, la Setmana Tràgica o Revolució de 1909 combinà formes modernes i tradicionals d'agitació obrera, com la vaga general i el motí, en una explosió organitzada i alhora espontània de protesta popular. Si bé a Sants no es registraren cremes, la santsenca Micaela Chalmeta s'havia reunit amb els seus companys socialistes el 24 de juliol, dos dies abans de la vaga, i acordaren secundar la mobilització i participar d'ella.[55]

Cap a la construcció del sindicat de classe

A la primera dècada del segle XX, el moviment obrer inicià la seva reorganització. El 1907 uns quants obrers crearen la primera estructura sindical sòlida d'àmbit català, la Federació Local de Societats Obreres de Barcelona, Solidaritat Obrera (1907). El nom i la manera de fer volia imitar el moviment, ja gairebé desfet, de Solidaritat Catalana, però centrant-se evidentment en la constitució d'una aliança obrera.[56] En aquesta organització, acompanyats de veterans com Anselmo Lorenzo, ja hi havia els homes que construirien el potent anarcosindicalisme català dels anys posteriors: els nous militants Salvador Seguí, Ramón Lostau, Josep Negre o Tomàs Herreros. La federació tingué com a òrgan de premsa el setmanari *Solidaridad Obrera*, i en un principi acollí tant a anarquistes i socialistes, com a republicans. Les societats santsenques que s'hi adheriren foren, entre d'altres, els Fusters de Sants, els Paletes de Sants amb el seu delegat Antoni Ferreté, els Rajolers de Sants i la Societat d'Obrers Picapedrers de Montjuïc, amb els seus delegats Baptista Palo i Josep Salas. També

a la junta de Solidaritat Obrera, formant part de la comissió d'ensenyament, hi figurà el fuster santsenc Eduard Calvo.

Entre octubre i novembre de 1910, passats els fets de la Setmana Tràgica, Solidaritat Obrera realitzà el seu congrés al palau de les Belles Arts de Montjuïc amb la representació de 114 sindicats (35 dels quals no eren catalans). Allà es constituí la Confederació General del Treball espanyola, que de seguida passà a anomenar-se Confederació Nacional del Treball.[57] Els socialistes es retiraren del congrés i ja no assistiren al següent, el setembre de 1911, ja de la CNT.

La força d'aquella primera CNT radicava sobretot a Catalunya i Andalusia. Mentre que l'altra gran central sindical, la Unió General de Treballadors (UGT), molts més nombrosa, aleshores, que la naixent organització, s'estenia sobretot per Madrid, Astúries i la província de Biscaia. Un altre organisme sindical català important nascut en aquells anys fou el CADCI (Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria), que creà les bases de l'existència d'un catalanisme radical i obrerista.[58]

Les labors de reorganització de les federacions locals i d'ofici, i el creixement del moviment obrer anaren intercalant-se amb una nova onada de conflictes: la vaga del tèxtil de 1913; la vaga general el desembre de 1916 contra l'encariment de la vida, i la revolucionària de 1917, convocada per l'UGT i la CNT, derivada del conflicte dels tramvies.

La vaga del tèxtil de 1913 fou important no només per la força sindical demostrada, sinó sobretot pel paper destacat de les dones. El 27 de juliol, la també coneguda com la vaga de les 6 setmanes, fou convocada pels baixos salaris que es pagaven al sector. Les dones, reunides en assemblea, es constituïren en una nova forma sindical: la Constancia del Arte Fabril y Textil. Els homes tenien prohibida l'entrada als mítings celebrats durant aquell conflicte, en què destacaren oradores com Roser Dulcet o Balbina Pi. Al ser una vaga del tèxtil, afectà sobretot les fàbriques de Sants, la Bordeta i L'Hospitalet, com Hervás & González, Prat & Cia., Casals & Cia. o Can Trinxet. Els empresaris realitzaren un tancament patronal deixant a més de 600 dones al carrer, i la vaga s'estengué per tota Barcelona, Igualada, Badalona o Vilanova i la Geltrú, paralitzant 223 fàbriques i mobilitzant més de 22.000 obrers.[59]

La vaga general revolucionària de 1917 també tingué el seu ressò a Sants:

> «Un grupo de obreros que al parecer tomaban
> tranquilamente el fresco a la puerta de un bar, en la
> calle de Sans, de esta barriada, trataron de suspender
> la circulación de los tranvías de la Compañía General,
> en un momento de exaltación revolucionaria, y para
> conseguir su objeto arrojaron sobre el coche una botella
> de gasolina. Apercibido el conductor de la maniobra,
> abrió a toda marcha el motor y entonces los obreros
> hicieron varias descargas de armas cortas contra él,
> hiriendo a un guardia municipal y al conductor del
> tranvía, de heridas leves, que les fueron curadas en el
> dispensario de Hostafranchs, sin necesidad de asistencia
> facultativa. El guàrdia de seguridad
> José Homs Pallaré, salió en persecución de los agresores
> del tranvia perseguido, pero con tan mala suerte
> que fue alcanzado por dos balas en el vientre
> que le causaron tan graves lesiones
> que le produjeron casi una muerte instantánea.
> Esa fue la primera víctima de la semana huelguística».

Aquell èxit inicial animà els vaguistes, que recorregueren tot el barri aconseguint que en poques hores la vaga fos absoluta a totes les fàbriques santsenques.[60]

El 1917 es produí una altra vaga al tèxtil santsenc, convocada pels contramestres de El Ràdium a l'España Industrial, Can Batlló, Balet, Vendrell i Trinxet. Arran d'aquest conflicte es produïren dos atemptats: contra el patró Jaume Casadevall a l'octubre de 1917 i contra els fabricants Antoni i Avel·lí Trinxet, quan anaven en cotxe, el novembre del mateix any.[61]

Treballadors de Can Batlló, el 1918.
Font: Arxiu personal Carles Miró.

Al mateix temps, l'encariment de la vida i la manca de treball a causa de la Primera Guerra Mundial provocava constantment manifestacions d'aturats i assalts a botigues de queviures. Les reapropiacions, habitualment realitzades per dones, van significar una lluita important amb vista a la baixada de preus i el repartiment dels productes de primera necessitat, i s'estengueren sobretot al llarg de 1918. Els anomenats motins de subsistència[62] tingueren com a protagonistes, entre d'altres, Empar Martí, pseudònim de Micaela Chalmeta, feminista, socialista i cooperativista.[63]

La CNT al 1915 tenia a Catalunya 15.000 afiliats; el juliol de 1918 ja comptava amb 73.860, i el 1919, en un creixement fulgurant, la central anarcosindicalista arribà a l'imponent xifra de 427.000 militants. El 1918, a l'Ateneu Racionalista del carrer Vallespir número 48, es celebrà el conegut «Congrés de Sants» de la regional catalana, on es creà la fórmula dels sindicats únics d'indústria, que substituïen les antigues organitzacions professionals i que foren claus en l'èxit de la vaga de La Canadenca de l'any posterior, on s'aconseguí, tot i que provisòriament, arrencar la jornada de vuit hores.

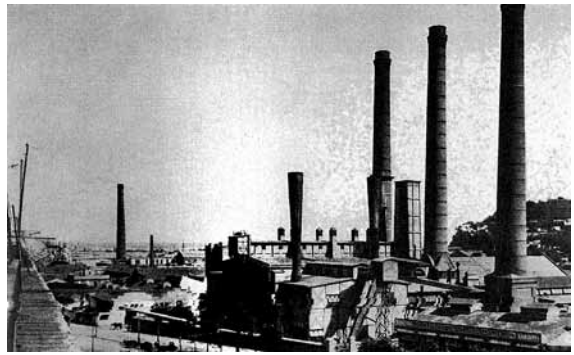

Les xemeneies de Riegos y Fuerzas del Ebro,
filial a Barcelona de la Traction, Light and Power,
coneguda com La Canadenca, al Poble Sec (1910).

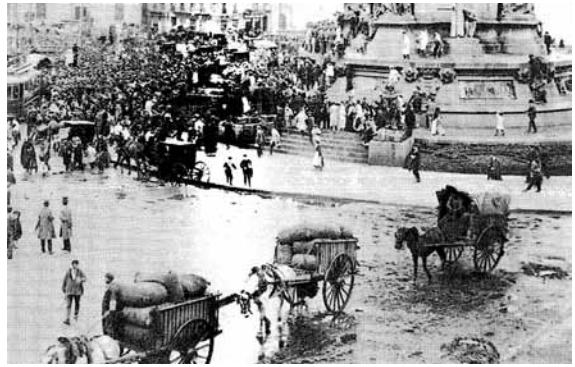

Manifestació a la plaça de Colom en solidaritat amb els vaguistes.
Font: La vaga de La Canadenca i les 8 hores.
Catàleg de l'exposició. Ajuntament de Barcelona, 1994.

La mare de totes les vagues començà el 5 de febrer de 1919 com un conflicte laboral de l'empresa Riegos y Fuerzas del Ebro, filial a Barcelona de la Traction, Light and Power, coneguda popularment com La Canadenca. La intransigència de la direcció provocà un moviment de solidaritat dels treballadors de la companyia amb el recolzament dels sindicats. La vaga la dirigí el Sindicat Únic de l'aigua, el gas i l'electricitat, i tots els treballadors de les companyies del ram van parar. En solidaritat, també van aturar l'activitat obrers del tèxtil, carreters, tramviaires, ferroviaris i d'arts gràfiques. El 21 de febrer Barcelona estava completament paralitzada i sense energia. A petició de l'empresa, el govern la confiscà per abastir la ciutat, la qual cosa aconseguí a mitges, perquè els transports públics continuaren aturats. Finalment, el dia 13, el cap del govern Romanones, amb la insistència del capità general Milans de Bosch, declarà l'estat de guerra, i simultàniament començà un procés negociador del qual s'arrencà un acord històric favorable als interessos sindicalistes: millores salarials, jornada de vuit hores, readmissió dels acomiadats i alliberament dels presos. Es convocà una assemblea obrera a la plaça de braus de Les Arenes, on assistiren unes 20.000 persones per ratificar els acords. Els oradors recomanaren la tornada als llocs de treball, malgrat diversos grups d'obrers exigien el previ alliberament dels presos. Fou aleshores quan Salvador Seguí es dirigí a l'assemblea per exigir la tornada a la feina, si no s'estava disposat a assaltar la presó de Montjuïc, alliberar els presos i començar la revolució immediatament i irreversible. Davant la pressió exhortativa del *Noi del Sucre,* s'acordà tornar als llocs de treball, i es donà un termini de 72 hores al govern perquè alliberés els presoners.[64]

La vaga havia estat un èxit sense precedents, mai abans un conflicte havia aconseguit uns resultats com aquells. Però el govern incomplí el termini donat i tornà a esclatar la vaga general. Aquest cop la patronal va imposar la via dura, forçant la dimissió de Romanones, amenaçant amb el locaut i exigint les mateixes condicions d'abans de començar el conflicte. El 14 d'abril la vaga havia acabat, i s'obria un període de repressió i persecució sense fre cap als sindicalistes. A partir d'aleshores, la patronal patrocinà l'organització sistemàtica de pistolers i grups armats, com els Sindicats Lliures fundats per carlistes, que es dedicaren a l'assassinat selectiu dels dirigents sindicals. Amb la qual cosa s'inaugurà l'època del pistolerisme.

Assistents sortint del míting de la plaça de braus de Les Arenes que posà punt i final a la vaga de La Canadenca.
Font: Colectivo Solidario.

L'autoorganització al barri: sindicats, ateneus i escoles racionalistes

Durant aquells anys, a Sants es vivia intensament el procés de reorganització del moviment obrer. Els conflictes laborals estaven a l'ordre del dia, així com la formació i creixement de l'associacionisme sindical. L'autoorganització es travava a partir dels llaços comunitaris i de família.[65] No obstant, era un món essencialment masculí, on les dones entraven en comptades excepcions. La sindicació

no era obligatòria, però la pressió social sobre els obrers per forçar l'entrada a l'organització era aclaparadora.

> «La primera vez que frecuenté un sindicato de la CNT fue a la fuerza. Sería en 1922 y contaba catorce años de edad. A esta edad ya era medio oficial ladrillero y los capitostes sindicales debieron entender que si aún estaba verde para oficial ladrillero, estaba más que maduro para sindicalista cotizante. Se me convocó secamente al sindicato de la calle Sant Cristo, en Sants. Me introdujeron en una secretaría donde detrás de una mesa había un hombre con cara de palo, cabeza algo despoblada y unos ojos grises y fríos en ella. Me reprochó de malos modos el no haber todavía sacado el carné confederal y me advirtió que si no lo sacaba en plazo breve debía atenerme a las consecuencias. Cuando vi que el inquisidor me dejaba volver libre a mi casa, después de otra racha de amenazas, respiré con tranquilidad. Pero me apresuré a obtener el carné y a llevarlo al corriente de pago.»[66]

A banda de les grans vagues generals, foren aquells anys on al caliu dels conflictes laborals més locals i sectorials s'anaren forjant tota una generació de lluitadors que després serien claus per explicar la força immensa que assoliria el sindicalisme revolucionari. Cada vaga de rajolers, forners, teixidores, barbers, vidriers i de qualsevol ofici servia d'escola pràctica avançada i de formació accelerada en l'organització de la conflictivitat social. Aquesta mena d'educació de la confrontació, a més, era transmesa de generació en generació, i els militants més experimentats, en cada lluita, ensenyaven les maneres de fer i de procedir als més joves.

> «Y es que aquellos hombres de los primeros años veinte, aquellos temibles sindicalistas, no tenían parecido con los ordinarios: En verdad no pertenecían a la misma casta ni a la misma especie. En mi casa, durante las veladas de sobremesa, había oído referir mil proezas (leyenda o realidad) sobre aquellos formidables sindicalistas (…) Aquellos hombres tan bruscos y autoritarios en sus maneras eran héroes de una epopeya que se repetía todos los días. Eran fieras acosadas. Sus vidas pendían de un hilo al salir de sus domicilio, al ir a regresar a ellos o al doblar cualquier esquina.»[67]

A part de l'escalada conflictual i del creixement dels sindicats, un punt cabdal per entendre la formació i consolidació de tot el moviment obrer als barris fou el desenvolupament d'una xarxa de locals i infraestructures que constituïen els nodes d'una verdadera esfera pública obrera.[68] En la consolidació del moviment i d'aquella esfera comunitària de relació era imprescindible generar espais i llocs propis. En aquest sentit foren importantíssims un seguit d'institucions politicoculturals que esdevingueren autèntiques eines per al combat, com els ateneus, les escoles racionalistes i les cooperatives.

A mesura que s'anaven creant estructures organitzatives més fortes, la xarxa de relacions augmentava i moltes vegades transcendia el propi veïnatge. Les relacions comunitàries al territori anaven més enllà del barri estricte. En aquest sentit, Sants formava part d'un pol obrer que s'allargava des del Poble Sec, zona de cafès i d'oci per excel·lència de l'època, passant per Hostafrancs i la Bordeta, arribant a la part baixa de les Corts, i de la Marina fins a Collblanc i la Torrassa, ja a L'Hospitalet. La gent feia els trajectes a peu, el que afavoria la interacció i una xarxa extensa de relacions, feta de nusos i de nodes d'encontre obrer, amb un constant intercanvi d'anades i vingudes entre zones, ja fos en els desplaçaments cap a la feina o en trobades a bars estratègicament situats.

Abans de la creació dels ateneus llibertaris, els grups d'afinitat es reunien a domicilis particulars, llocs de feina - com la cooperativa rajolera la Redemptora-, en les excursions dominicals a l'aire lliure o als bars i tavernes del barri. Un d'aquells llocs de trobada al barri era el bar El Tupinet a Hostafrancs, el primer on entrà a treballar l'anarcosindicalista Joan Garcia Oliver. El local pertanyia a una família d'origen aragonès, era molt freqüentat pels gitanos de la zona, i també per rajolers i vidriers, al compàs d'una gramola i de les actuacions espontànies dels clients.[69]

Pere Massoni i Roger

Rajoler, sindicalista i soci de la cooperativa el Model del Segle xx

(Barcelona 188?-1933)

Fou un dels dirigents més destacats de la CNT i del Sindicat de Rajolers. Peirats, des de la seva vivència de jove militant, explica el respecte i la impressió que li transmetia aquell home:

> «Allí vi por primera vez a Pedro Massoni, que era el adalid por excelencia de nuestra profesión. Era un tipo altísimo, cara también larga, ojos grandes impregnados de magnetismo. (…) Conesa y Massoni eran los líderes sindicalistas que primero conocí. Conesa era aquel tipo tan severo que me había convocado al sindicato de la calle de San Cristo. Massoni imponía respeto; Conesa, miedo.»[70]

La seva militància es formà durant aquells anys, paticipant per exemple de la representació dels rajolers al "Congrés de Sants" del 28 de juny a l'1 de juliol de 1918, de la Confederació Regional del Treball de Catalunya. En els anys del pistolerisme, fou greument ferit en un dels atemptats perpetrats per sicaris dels sindicats lliures a una cama, fet que li va deixar seqüeles que l'acabaren proviocant la mort:

> «Andaba arrastrando una pierna y por la palidez de su semblante parceía no gozar de salud. Me enteré después que los pistoleros del Sindicato libre (…) les habían preparado una emboscada y lo habían cosido a balazos. Por milagro había salido con vida, si bien con un brazo y una pierna semi-paralizados.»[71]

Entre 1922 i 1923 va participar activament en la vaga dels rajolers, esdevenint un dels sus líders destacats. Després d'aquesta, el 1927, Peirats explica el següent:

> «Yo acudía a todas las asambleas y empecé a conocer de cerca a los militantes. El más destacado era Pedro Massoni, como puede suponerse. La gente no se marchaba contenta si Massoni no nos largaba un discurso de los suyos. Él aprovechaba para hablar pestes contra los comités paritarios y exaltar las viejas glorias de la Confederación Nacional del Trabajo»[72]

El juny de 1928 va formar part, en representació de la CNT, del primer comitè revolucionari de Catalunya, que conspirava contra la dictadura. El maig de 1929 s'integrà en el comitè nacional de la CNT, constituït per Ángel Pestaña, i més tard, fou administrador de Solidaritat Obrera, entre 1930 i 1931.

A finals de 1931 esclatava una altra vaga de rajolers, un sector que predominava especialment al barri de Sants. I ens dona una idea de com es gestionaven els conflictes i les vagues, en aquest cas, el tractament dels esquirols:

> «A últimos de 1931 los ladrilleros tuvimos la osadía de declararnos en huelga.(...) Como será que desconfiábamos que la orden de huelga fuese automáticamente seguida, nos distribuimos unas cuantas comisiones con la consigna de interceptar a los obreros que haciendo oídos sordos al acuerdo de paro se dispusieran a traicionar más o menos conscientemente el movimiento.
> A mí me tocó vigilar el sector más cercano a mi domicilio. Recuerdo que era todavía oscuro cuando vimos llegar a dos o tres individuos arrebujados con el tapabocas y con el hatillo del almuerzo en la mano. Les dimos el alto y empezamos a afearles su conducta. Los tipos se resistían con el socorrido que "la organización no daba pan a sus hijos". Conocíamos a los individuos y entre ellos había uno que no se significaba precisamente por su acendrado amor al trabajo. La discusión subió de tono y en esto vimos aparecer en la oscuridad una silueta alta que, interponiéndose entre los dos grupos, empezó a hablar con tono discursivo. Era Pedro Massoni. Era tanta la veneración que los ladrilleros sentían por aquél hombre que los tres refractarios bajaron humildemente la cabeza, dieron media vuelta y se encaminaron a sus casas. De aquel discurso improvisado retuve entre muchas, esta frase o refrán en catalán: "Qui vulgui peix que es mulli el cul"».[73]

Font: (PEIRATS, 2009).
MARTÍNEZ DE SAS, MT; PAGÈS I BLANCH, P (Coord.)
Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans.
Barcelona, Universitat de Barcelona.

La zona de bars del Paral·lel, hi havia el bar potser menys tranquil de Barcelona: La Tranquilidad.

> «Los compañeros tenian una manera de ser gregaria en cuanto a bares. Bastaba que vieran a uno sentado en un velador de café para que tomasen asiento a su lado. Luego pasaba otro con el mismo resultado, hasta que formaban un grupo. Pronto se hacían asiduos del lugar y el trabajo era del dueño para sacudirse a aquellos pegajosos moscardones detrás de los cuales venía a no tardar la policía a detenerlos y se armaban alborotos, carreras y a veces tiros con estropicio de copas y botellas. La Tranquilidad se hizo célebre como punto de concentración de lo más florido del anarquismo barcelonés y muchos novatos concurrían expresamente a aquel bar, situado al lado del Teatro Vicoria y frente a la Brecha de Sant Pedro, sólo para ver de cerca a Durruti, Ascaso o García Oliver, el "trío de la benzina" que solía llamárseles».[74]

Entre 1887 i 1914 es van formar 75 ateneus a Barcelona[75] que, a part d'obrir un espai de sociabilitat imprescindible, proporcionaven tot un compendi d'activitats de lleure, com teatre, corals o activitats formatives.[76] En una comunitat obrera com Sants, el nombre d'ateneus i de locals sindicals de tot tipus era impressionant. En una primera època, de 1875 a 1895, trobem per exemple: l'Ateneu de la Classe Obrera de Sants (1864), la Familiar Obrera (1872), el Centre Federatiu de Societats Obreres de Sants (1881), el local de la federació local de la FTRE (1883), el Centre de Paletes de Sants (1890) o el Centre Obrer d'Amics de Sants (1892).

En una segona, de 1896 a 1923: l'Orfeó de Sants (1900); el Centre Republicà Federal del districte VII (1901), la Fraternitat Republicana Santsenca (1904); l'Ateneu Racionalista Obrer de Sants (1914); el Centre Obrer de Sants (1915). I en una tercera, de 1930 a 1931, l'Ateneu Llibertari de Sants (1931) o l'Ateneu Enciclopèdic Sempre Avant (1930).[77]

A la proliferació d'ateneus i de locals de tota mena, s'afegien les escoles racionalistes, prenent com a model l'Escola Moderna que Ferrer i Guàrdia havia impulsat a principis de segle.[78] En un temps on l'educació no era ni pública, ni molt menys universal, la implantació de tota una xarxa de locals educatius permetia l'accés a moltes persones, no només a la mera educació, sinó a una formació infinitament millor a la que oferia l'escassa xarxa d'escoles privades i religioses de l'època. La formació militant i l'adquisició de consciència quedaven garantides mitjançant aquelles institucions educatives de primer ordre. Ja el 1903, en un butlletí de l'Escola Moderna, es citava, entre les escoles que havien adoptat els seus principis, a l'Escola Lliure d'Hostafrancs i a l'escola de la Fraternitat Republicana Santsenca.[79]

A la part alta del barri de Sants es trobava el Colegio Universal, que aplicava alguns dels mètodes racionalistes o, com deien a l'època, la moderna pedagogia. Aquella escola tenia una estreta relació amb la cooperativa el Model del Segle XX, ja que molts dels fills i filles dels socis estudiaven a les seves aules.[80] També hi passaren destacats militants cenetistes, com un jovenet - vuit anys- Josep Peirats, que començaria a treballar un any després.[81]

El mateix Peirats constitueix un testimoni destacat per saber com era i com funcionava una altra escola del barri - aquesta sí, purament racionalista- situada al carrer Alcolea. Es tracta de l'escola racionalista vinculada a l'ateneu del carrer Vallespir[82] i dirigida pel mestre Joan Roigé. Aquest, de formació autodidacta, des de 1917 compaginava les seves activitats a l'escola Llum amb la militància anarcosindicalista, formant part del comitè regional de Catalunya el 1923.

«En la calle Alcolea, en la misma esquina, estaba instalada una escuela "racionalista". Los maestros no pegaban a los niños y se aprendía mucho y bien. Era una escuela patrocinada por el Ateneo Obrero de la calle Vallespir, un local bastante grande, con un escenario al fondo que bien conocíamos. En el Ateneo Obrero Racionalista de la calle Vallespir se celebraría en el año 1918 el primer Congreso de la Confederación Regional del Trabajo de Cataluña, famoso por sus acuerdos que dieron rumbo a los Sindicatos Únicos de la central obrera anarcosindicalista».[83]

Equip i alumnes de l'escola
racionalista situada al carrer Alcolea.
A l'esquerra de la imatge podem trobar a Josep Peirats.
Font: Arxiu personal Dolors Marín.

- Joan Roigé i l'Escola Racionalista -

del carrer Alcolea, segons Josep Peirats

«El maestro Juan Roigé pertenecía a una vieja família anarquista. Juan Roigé, director y maestro de la Escuela Racionalista "Luz", había sido muy perseguido, conocido privaciones y entre las cárceles que había sufrido figuraba un presidio en África y el fatídico ergástulo de Montjuïc. Era de mediana estatura, faz ovalada con grandes ojos castaños. Coronaba su cráneo ambobado un pelo rubio con profundas ensenadas en las sienes, obra de la calvície. No era de una cultura extraordinaria pero había sido un educador excelente. Había conocido a Ferrer y Guardia y a Anselmo Lorenzo. (…) Roigé era objeto de serias críticas por lo anticuado de sus métodos de enseñanza. A parte las tareas escolares de la semana reservábamos el viernes para celebrar un debate sobre un tema de libre elección y al final el maestro se esforzaba en hacer el resumen. Roigé frisaría entonces los 55. Estaba unido con una mujer que le había dado dos hijos: una hembra Armonia, y un muchacho, que estarían respectivamente entre los 14 y 15 años. El ambiente era de lo más acojedor, nos trátabamos como iguales, nos tuteabamos y tuteabamos al maestro y no había segregación de sexos. La escuela misma organizaba excursiones que a veces duraban dos días. (…) Además de los textos de la Escuela Moderna, que eran los nuestros. Entre estos figuraba la "Cartilla" que empezaba por el silabario y terminaba con ejercicios de lectura mediante los cuales se trataba de inculcar a los niños los primeros elementos "anti-obscurantistas". Esta "cartilla" había yo empezado a cursarla la primera vez que de niño había concurrido a aquella misma escuela. La conservo todavía y en los blancos de sus páginas aún pueden verse algunos de mis dibujos infantiles. Había en su última parte un diálogo que sostenían un tío y un sobrinio. Llevaba la firma de Paraf-Javal y se debatían allí cuestiones trascendentales como el origen de la vida y la evolución de los mundos sin necesidad de intervención divina.»

Font: (PEIRATS, 2009: 150-152).

Els anys 20 i la dictadura

Als anys 20, en plena època del pistolerisme, les vagues començaren a fer-se més freqüents i violentes. Es passà de 53.356 vagues entre 1910 i 1917, a 142.710 en el quinquenni 1918-1923.[84]

A Sants es produïren freqüentment episodis de tiroteigs entre els membres del sindicat lliure i els de l'únic. El bar l'Elèctric, un altre punt de trobada important dels membres del Sindicat Únic, fou tirotejat diverses vegades, amb víctimes mortals.[85] O l'explosió d'una bomba, sense esclarir, el 3 de maig de 1921 a un magatzem de fabricació d'explosius al carrer Toledo, on es reunien els grups d'acció i en què moriren Juan B. Cuchá, Domingo Mieba, Miguel Toñi Amorós, Roser Benavent i Juan Arante, totes del Sindicat Únic.[86] En aquella explosió també resultà greument ferit Joan Baptista Ascher o Shum, conegut il·lustrador de la premsa cooperativa.[87]

Sants va ser, en aquells anys, un dels barris de Barcelona on es produïren més assassinats de tota la ciutat, amb un total de 35. El primer carrer de la llista en nombre de morts va ser la carretera de Sants, amb deu víctimes mortals. Peirats, que vivia amb la seva família al carrer Alcolea, gairebé cada dia escoltava, des de casa seva, com els venedors de premsa cridaven: «¡ El diari porta pim-pam-pum!»[88]. A la Bordeta també hi hagueren sis morts a causa dels tiroteigs, en fets com els de l'11 d'agost de 1920, en els quals moriren el sometent Pedro Porta Pen i l'obrer del Sindicat Únic Manuel Figuerola, en un intercanvi de trets a la carretera de la Bordeta.[89]

Tota aquella violència no era nova. Des del 1913, destacats patrons santsencs com Mateu Muntadas - nomenat primer comte de Santa Maria de Sants per Alfons XIII-, es posà d'acord amb Francisco Martorell - cap de la policia- per formar una banda de pistolers a sou per acabar amb els sindicalistes.[90]

La resposta sindicalista a les agressions no es féu esperar. El 31 de desembre de 1919, membres del Sindicat Únic assassinaren el patró Arturo Perelló al carrer Vallespir, i el 2 de novembre de 1921 uns obrers mataren l'encarregat Eduardo Calduch en plena carretera de Sants. Hi ha qui atribueix el disseny i l'organització d'aquella resposta obrera, precisament, al santsenc Ramon Archs, que fou torturat i assassinat l'estiu de 1921, després de l'atemptat contra el cap del govern Eduardo Dato.[91]

Entre els militants destacats que foren objectius dels pistolers del Sindicat Lliure, alguns vivien o tenien una relació amb Sants. El 1920 la policia assetjava constantment Joan Peiró, un dels dirigents més destacats de la CNT i cooperativista. Peiró, malgrat fer la seva carrera militant fora del barri, havia nascut a Hostafrancs i començat a treballar en un forn de vidre de la Bordeta. Durant aquella època es veié obligat a tornar a Sants per refugiar-se a un pis del carrer Alcolea número 96. Prop d'allà, cap al 1923, patí dos atemptats: un en sortir de casa i l'altre, al pont de fusta que salvava les vies del tren a l'actual passeig de Sant Antoni.

Els dirigents obrers s'havien convertit en objectiu predilecte dels pistolers. El 10 de març de 1923 assassinaren al carrer de la Cadena a Salvador Seguí i feriren mortalment a Francesc Comas i Pagès, conegut com *Paronas*. Aquest darrer, militant anarquista, destacat representant de la Unió Vidriera de Barcelona, va resultar greument ferit durant l'atemptat i morí el 18 de març a l'Hospital Clínic. Després de la seva mort, una gran manifestació va omplir de gom a gom els carrers adjacents a l'hospital. *Paronas*, que havia nascut a Sabadell, vivia al carrer Hartzenbusch, en ple barri de la Bordeta, i també era soci de la cooperativa Model del Segle XX.

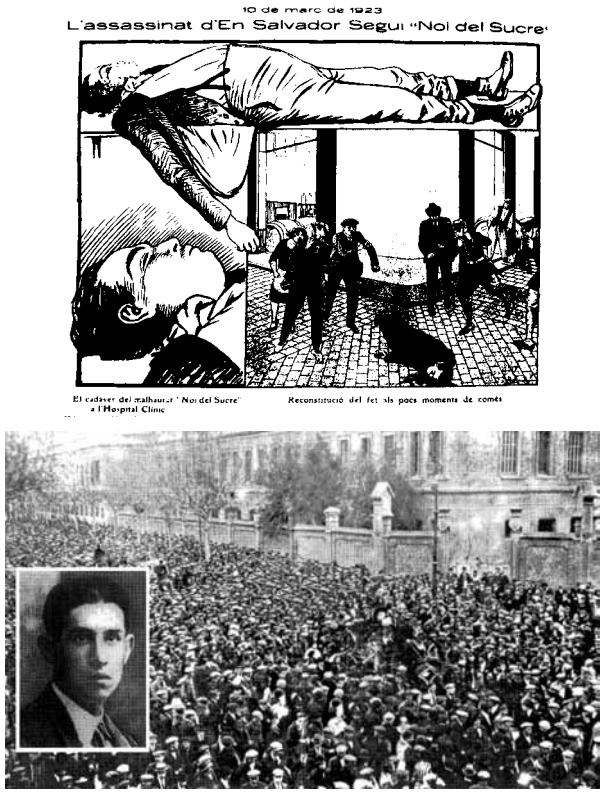

Il·lustració de l'assassinat de Salvador Seguí i la manifestació per l'enterrament de *Paronas*, als carrers adjacents a l'Hospital Clínic.
Font: Colectivo Solidario.

El 13 de setembre de 1923 el general Primo de Rivera perpetrà el cop d'estat. La CNT resultà un cop més il·legalitzada, i l'endemà convocà una vaga general que no tingué conseqüències. Durant aquell període, les entrades i sortides de la presó, la lluita clandestina, l'exili o la llibertat vigilada van ser una constant en la trajectòria dels militants anarcosindicalistes.[92]

En època de clandestinitat, republicans, independentistes, socialistes i anarquistes hagueren de compartir un mateix espai d'oposició i les trobades eren freqüents. Per exemple, a la consulta de Sants del metge Jaume Aiguadé, conegut com el metge del poble i primer alcalde de la Barcelona republicana, era freqüent organitzar reunions clandestines, ja fossin de republicans o d'anarquistes.[93]

La Segona República i l'esclat revolucionari

Després de la caiguda de Primo de Rivera el 1930, arribà la proclamació de la Segona República el 14 d'abril de 1931. Un mes abans, el 19 de març, al local del Foment Republicà del districte VII al carrer Cros número 5, i després de tres dies de discussió, naixia Esquerra Republicana de Catalunya (ERC).

> «Qui no recorda amb goig, aquelles reunions previes tingudes a la taverna de Cal Fèlix, del carrer Vallespir, en les quals ens reuníem un grup d'amics entusiastes... D'aquelles reunions va sortir-ne novament la fundació del Foment Republicà, que hissava altra vegada a la barriada de Sants-Hostafrancs, la senyera de la llibertat i de catalanitat, per a ésser als pocs mesos de naixença el llit on s'infantés l'Esquerra Republicana de Catalunya».[94]

Al barri també eren importants el centenar de militants de la Unió Socialista de Catalunya (USC), o els del Bloc Obrer i Camperol (BOC) de Maurín, que després esdevingué la base del Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM), amb local al carrer Rossend Arús. A les eleccions municipals de 1931, els santsencs i santsenques votaren majoritàriament els candidats d'ERC, que van treure tres regidors, enfront els dos dels radicals i un de l'USC.[95] Fou en aquelles eleccions on Jaume Aiguadé accedí a l'alcaldia com a cap de llista del districte VII.

Ja des de l'inici de la nova república, començaren a aparèixer tensions per disputar-se l'hegemonia del canvi, que distanciaren els republicans dels anarquistes. Malgrat Lluís Companys va ser nomenat governador civil de Barcelona a instàncies de la CNT, el míting anarcosindicalista del Primer de Maig d'aquell any acabà amb avalots amb els mossos d'esquadra en intentar entrar amb la bandera roja i negra a la Generalitat. L'estiu de 1931 esclataren les primeres vagues convocades pels anarquistes amb l'ocupació de fàbriques al Poble Nou i a Sants, que foren respostes amb l'enviament de la guàrdia civil per part del govern per desallotjar els obrers.[96]

En els primers temps de la república, en un barri com Sants, el sindicat de l'art fabril i tèxtil de la CNT incrementà en gran nombre els seus afiliats.[97] Aquest sector va ser una de les branques industrials on més es féu notar la crisi de 1930. L'augment de l'atur i dels preus del lloguer van provocar per exemple l'extensió de lluites inèdites com la vaga de lloguers, altra vegada amb el paper preponderant de les dones, iniciada l'octubre de 1930 durant prop d'un any i que a Sants va tenir força seguiment.[98]

Avalots i càrregues policials durant la vaga general del 1931
Font: Colectivo Solidario.

L'agitació social estava a l'ordre del dia i al barri es reproduïa en forma d'assalts a comerços, atemptats i desordres diversos. El 1932 per exemple, en plena efervescència anarcosindicalista i coincidint amb les grans vagues del Baix Llobregat, hi hagué un intent d'assaltar la seu del districte. L'intent no va funcionar i els assaltants fugiren per la riera de Magòria quan encara no estava coberta.[99]

Episodis com aquells enfrontaren elements d'un i altre bàndol, i fins i tot cristal·litzaren divisions dins la central anarconsindicalista. L'agost de 1931, quatre mesos després de la proclamació de la Segona República, Joan Peiró, juntament amb Àngel Pestaña i d'altres com Massoni, signà el "Manifest dels Trenta", oposant-se a les posicions de la FAI, fet que provocà una de les escissions més grans de la CNT d'aquest període.[100]

Els membres de la FAI volien portar la república pels viaranys de la revolució i el govern, que tardava en impulsar les reformes socials promeses, amb prou feines podia garantir la viabilitat del seu projecte. Començà l'anomenat cicle insurrecional anarquista[101] amb la revolta de les mines a Fígols el 1932 o els fets de Casas Viejas el 1933. La resposta del govern republicà fou agreujar la repressió contra els insurrectes, i aquests al seu torn respongueren realitzant una forta campanya per l'abstenció als barris durant les eleccions del 19 de novembre de 1933. Amb les forçes d'esquerra dividides, la dreta de la protofeixista CEDA (Confederación Española de Derechas Autónomas) guanyà les eleccions, juntament amb els radicals de Lerroux. I a Catalunya, la Lliga Regionalista superà a ERC en el sufragi, on l'abstenció afectaria a prop del 40% de l'electorat. Després de les eleccions, els comités de defensa de la CNT organitzaren forts avalots amb atacs salvatges i sabotatges per tota la ciutat, també en solidaritat amb la vaga dels tramviaires. El desembre de 1933 les autoritats proclamen la llei marcial, i els carrers de la ciutat, especialment a barris industrials com Sants,

s'ompliren de barricades i enfrontaments duríssims amb la policia. El 8 de desembre la revolta s'estengué amb especial rellevància als barris de la Torrassa, Collblanc i Santa Eulàlia. La vaga general buidà les grans fàbriques, i durant quatre dies els obrers controlaren la ciutat de L'Hospitalet, ocuparen edificis oficials i es destruí l'arxiu municipal. També una bomba destrossà la terminal elèctrica de la Torrassa. Al límit entre Collblanc i Sants s'erigí una gran barricada on hi hagueren durs enfrontaments amb els cossos de seguretat. Finalment, el dia 12, davant l'augment de la pressió policial, els obrers es retiraren i dos dies més tard, ajudats per 1.500 civils, guàrdies d'assal, policia i unitats de l'exèrcit ocuparen la ciutat.[102]

La proclamació de la Llei marcial el desembre de 1933 féu que l'exèrcit situés molts controls a punts estratègics de la ciutat, com a l'edifici de la Telefónica.
Font: Colectivo Solidario.

La vaga dels tramviaires forçà que els combois anessin amb militars o policies vigilant el servei.
Font: Colectivo Solidario.

-Ateneu Enciclopèdic Sempre Avant -
(1933-1939)

L'Ateneu Enciclopèdic Sempre Avant es creà a partir de l'existència prèvia d'un grup excursionista que funcionava des de 1930. Al principi feren servir el local de la coral La Floresta al carrer Jocs Florals, 135, fins que la prohibició d'una conferència de Jaume Miravitlles, aleshores membre del Bloc Obrer Camperol (BOC), atragué l'atenció policial. El setembre de 1932, l'encara agrupació excursionista es mudà al local del Foment Republicà del districte VII del carrer Cros. Més tard, a iniciativa del mestre Zacaries Oliveres, també membre de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, sorgí la idea de crear un centre de cultura popular similar. Després d'escriure un manifest i recollir fons, s'instal·laren definitivament com a ateneu a l'edifici de Casa Farigola, al carrer Riego, 2, cantonada amb carretera de Sants. La inauguració del local fou el 24 d'agost de 1933 en plenes festes majors del barri.

L'ateneu organitzava freqüentment excursions a la muntanya i sortides a la platja. En l'activitat ordinària eren molt importants la formació i l'educació, per això, organitzaren cursets i tallers de formació de tot tipus: Català, Història, Alfabetització, Educació sexual, Francès, Fotografia, i Cooperativisme, entre d'altres. També celebraren tota classe de conferències i actes político-culturals, de sociologia, art, sexualitat, obrerisme, literatura, higienisme, fotografia, astronomia, economia política, etc. De 1933 a 1935 per les seves instal·lacions passaren els dirigents obrers més importants, entre d'altres: l'al·ludit Miravitlles, Ventura Gassol, Angel Pestaña, García Oliver, Joaquim Maurín, Helios Gómez, Federica Montseny o Felip Alaiz. El cooperativisme també fou un tema tractat habitualment a les conferències, com la del 22 de gener de 1935 amb Miquel Mestres o les sis sessions sobre els diferents tipus de cooperatives que va fer Crispí Martínez López, durant el mateix any. La presència cooperativista també fou destacada dins l'estructura de l'ateneu, i alguns dels seus membres també eren socis d'alguna cooperativa. Aquell projecte acabaria, com tots els d'aquestes característiques, el gener de 1939 amb la victòria franquista.

Font: CAUVET-LAUVIN, H. *L'Ateneu Enciclopèdic Sempre Avant de Sants: Histoire d'une institution de culture populaire dans un quartier ouvrier de Barcelone, 1933-1939*. París: Institut d'Etudes Politiques de Paris. 2010.

El 1934 començà el Bienni Negre, amb Lerroux al govern i tres ministres de la CEDA. A l'octubre, els socialistes, amb l'UGT al capdavant, proclamaren la vaga general a tot l'estat que tingué una gran repercussió a Astúries. A Catalunya, Lluis Companys es rebel·là contra el govern central i proclamà l'Estat Català dins la República Federal Espanyola, mentre la CNT es mantingué a l'aguaït, però callada. La repressió no es féu esperar, es declarà l'estat de guerra i el govern central envià l'exèrcit que produí diverses morts al local del CADCI. Es suspengué la Generalitat i l'estatut de Catalunya.

L'exèrcit mirà d'aturar la celebració del Primer de Maig de 1935 a la ciutat de Barcelona. Davant les concentracions previstes a la plaça d'Espanya, es situaren metralladores i una gran guarnició per evitar-les.
Font: Colectivo Solidario.

Al maig de 1935, Gil Robles de la CEDA fou nomenat cap del govern i inclogué, significativament, a Francisco Franco com a cap de l'Estat major. Fins que el desembre, el president es veié immers en un escàndol de corrupció i es convocaren eleccions pel 16 de febrer. En aquella ocasió, l'esquerra s'uní amb l'estratègia d'aliança del Front Popular i guanyà les eleccions amb Manuel Azaña al capdavant.

La dreta i els militars reaccionaren i arribà el cop d'estat militar del 18 de juliol de 1936. A Sants, el dia següent, una bateria de militars colpistes s'aplegaren a la plaça Espanya, i des d'allà dispararen cap a la seu del districte a la Creu Coberta, on els Comitès de defensa del barri havien construït una barricada. A causa de la distància els militars apuntaren massa alt i un dels obusos caigué i esclatà a la carretera amb Riego, just davant de l'Ateneu Sempre Avant, causant vuit morts i onze ferits. L'escampall de cossos i de sang fou terrible i alguns encara ho recorden, «era un escenario dantesco, con brazos, piernas y trozos de carne humana colgando de árboles, farolas y cables de tranvía. La cabeza de una mujer decapitada fue lanzada a setenta metros del lugar».[103] Entre alguns dels presents es trobaven part dels atletes de les Olimpíades Populars que havien de començar a la ciutat.[104]

Així ho explicava una jove Sara Berenguer, de només 17 anys i que poc després formaria part del Comitè Revolucionari de barriada de les Corts:

> «Aquel domingo de julio, por la mañana, íbamos a bañarnos a la playa del Prat mi madre, mis hermanos y mi novio. Bajando por la calle Tarragona, alguién que venia de la Plaza de España nos gritó: "¡ Están tirando tiros, es la revolución! Pero nosotros continuamos calle abajo, cuando otra persona que caminaba en sentido contrario al nuestro, al vernos en plan de excursionistas, vestidos de blanco y con la mochila al hombro, exclamó: "No hay autobuses, en la Plaza de España han colocado un cañon que está tirando en dirección a la Carretera de Sants».[105]

La reacció popular fou immediata, i aquell mateix dia diverses columnes de militants anaren a cercar armes i a controlar els moviments colpistes a la caserna de Lepanto. Les expressions del malestar i la ràbia es succeïren i el fum tornà a envair el barri, es cremaren l'església de Santa Maria de Sants, el Centre Catòlic i el palau del la família terratinent per excel·lència, els Santomà, situada al carrer Olzinelles.

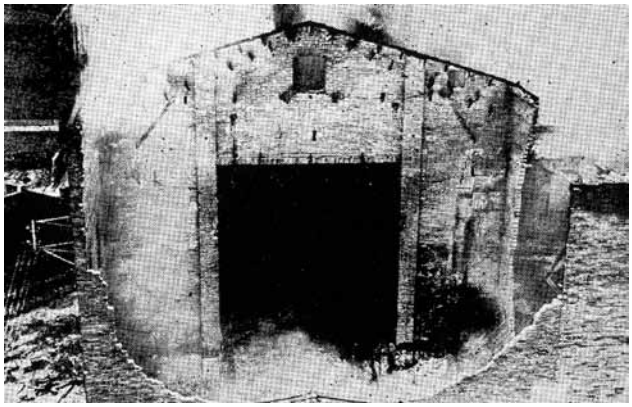

El Centre Catòlic de Sants cremat.
Els primers dies de la revolució social la venjança de classe es desfermà.
Els principals objectius, les esglèsies i les cases senyorials.
Font: AHS.

ders locals relativament autònoms. Aquests comitès sorgiren del teixit associatiu existent com el local sindical del carrer Galileu, número 1, o els locals de les Joventuts Llibertàries al carrer Leiva i Cros, 5.[108] El 25 de juliol de 1936, l'Ateneu Cultural Llibertari de Sants, així com el Sindicat Únic i tèxtil de la barriada es van instal·lar a l'antic centre liberal regionalista d'Hostafrancs, al carrer Leiva, 14, on posaren en marxa una cuina col·lectiva, que expedia 300 racions diàries.[109] Per tenir una idea de la relativa importància confederal al barri, podem tenir en compte que al congrés regional de la CNT de Catalunya celebrat al setembre del 36, l'Ateneu Llibertari de Sants acreditava 250 afil·liats.[110]

Un dia després, els esforços mancomunats dels militants de base aturarien el cop militar i iniciarien una de les revolucions més originals i atípiques de la història. Una de les peculiaritats de la revolta fou que el seu poder emmanà realment des de la base. Aquell contrapoder vertebrà a partir de l'existència prèvia dels comitès de defensa, que es convertiren en els Comitès Revolucionaris de Barriada que a Sants i a tots els barris populars assoliren molta trascendència, i que es coordinaren, tot i que efímerament, en la Federació de Barricades.[106]

Les seus del Comitè Revolucionari de Sants es localitzaven a l'Orfeó al carrer de Sants, 71,[107] i a la plaça d'Espanya amb el nom d'Hotel número 1. Exercien múltiples funcions (abastiment d'aliments i de roba, col·lectes de fons, organització de festivals de recolzament als voluntaris) i s'establiren com a po-

Les col·lectivitzacions de fàbriques i tallers
es multiplicaren els primers mesos de la revolució.
A la imatge, el taller de l'España Industrial
en mans dels treballadors.
Font: Colectivo Solidario i (Castells,1993).

El 18 i 19 de juliol

per Micaela Chalmeta

«Nuestra veterana compañera Micaela Chalmeta nos ofrece una impresión general de estos días de la revuelta, pero calla modestamente algo que no ha podido escapar a nuestro objetivo: una nietecita suya, encima de un camión cargado con pan procedente de una de nuestras cooperativas, vigilaba, fusil en mano (un fusil tan alto como ella), custodiando la carga que con destino a los atletas de la Olimpiada le estaba confiada».

«Impresiones del momento.

Van a los locales sociales todas las organizaciones obreras de todos los sindicatos y partidos de izquierda. Haremos guardia toda la noche, pues se prevé un alzamiento fascista por las tropas de Pedrables y Tarragona. Estas noticias me llegaban a las once de la noche del sábado 18. Noche de inquietud; noche de espera de graves acontecimientos.

Cerca de las cinco de la madrugada, otras noticias: las tropas sublevadas han salido a la calle y toman posiciones. En el mismo momento, estruendo de bombas, ametralladoras y descargas de pistolas y fusiles. Están batiéndose en Sans y en la plaza de España. El pueblo y los guardias de asalto se defienden bravamente. En aquel momento en mi casa, nuevas notícias; al cesar por unos momentos el fuego, llega alguien que comunica: Ha fraternizado una patrulla de soldados en la Plaza de España con los guardias de Asalto. Satisfacción. Al cabo de unos momentos se ven pasar dos coches en los que van saludando y cogidos del brazo soldados y guardias. También se ven pasar con heridos los coches de la Cruz Roja.

Desde este momento el trágico estruendo de la pelea se oye en todas partes. Ésta se ha generalizado. Todo el obrerismo consciente de Barcelona, o sean la mayor parte de los afiliados a los partidos políticos y sindicatos, están en pie de guerra. No tienen bastantes armas; pero las conquistan al desarmar a los soldados vencidos. Gran número de muertos; infinidad de heridos. (...) Se peleaba al final del paseo de Gracia, cruce con la Diagonal, y por las calles cercanas a la de Salmerón, de la barriada de Gràcia, habían comenzado los pacos desde las azoteas. Se les contestaba por parte de los guardias de las milicias de paisanos, y el tiroteo era incesante por todas partes.

A las once de la noche desde la azotea de la casa dónde yo estaba, allí tocando a las colinas del coll y de la montaña del Carmelo, podía verse Barcelona, allá abajo, donde resplandecían varias hogueras ... También con algunos intervalos se oía el tiroteo. (...)

Lunes, a las doce y media. En la ronda de San Pablo. Una pequeña manifestación con algunos banderines. Paisanos con fusiles, llevando como trofeo los cascos de guerra conquistados a los soldados. Éstos en grupos; desarmados, con las guerreras desabrochadas, pálidos, y con muestras de cansancio.

A la misma hora. A la muerte con alegía y algaraza. En la citada manifestación van coches con ametralladoras. Van como si llevaran una joya valiosa, algunos sargentos del Ejército.

Se acercan a donde estoy dos jóvenes que me han reconocido. Dieciocho años el uno; diecinueve el otro; ambos pertenecientes a partidos marxistas. - ¿Adónde os dirigís?- A conquistar la Universidad, que está en poder de los enemigos, y después a la Plaza Cataluña. Alegres com si fuesen a una fiesta, con las risas y algaraza del que va a una diversión.

Uno de ellos moría al cabo de una hora. El otro está gravemente herido. Ambulancias de la Cruz Roja por todas partes. Tiroteo incesante. Los tiros des de las azoteas no cesan. La radio dando noticias cada media hora dia y noche. Enrolamiento de milicias en varios lugares, en los que se van formando largas colas los ciudadanos que desean inscribirse para formar los cuadros de estas milicias. También se inscriben ciudadanas. (…)

Fines de semana verdaderamente trágica. Subsisten barricadas. Van llegando barcos de guerra extranjeros. Por el Paralelo, vense algunas patrullas de Infanteria de Marina del crucero español que está en el puerto. Han salido las columnas que van a Zaragoza.

La mayor parte de los que componen estas columnas van alegres como si partieran para una excursión de turismo. La radio continúa dando sus emocionantes noticias, las órdenes y disposiciones del Gobierno regional y los acontecimientos nacionales que se van sucediendo. Todo vibra; todo emociona...»

Font: *Acción cooperatista*, 31 de juliol de 1936, núm. 690-691.

Estampes d'una revolució

Tallers col·lectivitzats i sota control obrer.
La casa dels Santomà, la família burgesa per excel·lència de Sants, al carrer Olzinelles, quedà calcinada.
A la plaça de Les Arenes quedaren abandonats els cotxes que els obrers expropiaren a les classes benestants, mentre centenars de barricades s'alçaven als carrers.

Font: AHS; Colectivo Solidario, (Ealham, C, 2010).

Des d'aquell curt estiu del 36 fins gairebé la primavera del 37, la ciutat i la vida quotidiana es transformarien de dalt a baix. Davant de la fugida precipitada de molts patrons, els obrers col·lectivitzaren la producció de nombroses empreses. Segons algunes estimacions, aquelles apropiacions suposaren el control d'un 70% de les fàbriques de Barcelona.[111] S'autogestionà per exemple, tot el ram de llum i força,[112] les companyies de l'aigua i el gas i les del tèxtil, les barberies, els espectacles, l'alimentació, el transport o la metal·lúrgia.[113]

Els vidriers de Sants, de gran implantació al barri, col·lectivitzaren el 90% d'empreses. També fou col·lectivitzada l'empresa Manufacturas Ceràmicas de la Bordeta,[114] l'España Industrial i la fàbrica de fusta que albergava aleshores el Vapor Vell, entre d'altres:

> «Part de les naus inicials del Vapor Vell ja van anar sent llogades a industrials d'altres sectors a finals del segle passat [segle XIX]. Així hi va instal·lar el seu taller de fusteria Llorens Casas Gallofré (...). Durant la guerra civil tot plegat es va convertir en el Taller Confederal núm. 33, controlat per la CNT-FAI, i esdevingué un dels més importants tallers col·lectivitzats de fusteria de Catalunya. Fou en aquella època que hi van fer menjadors, biblioteca, i dels vells dipòsits on abans es tenyien les robes del Vapor Vell, unes piscines...»[115]

Després d'aquesta eufòria transformadora i revolucionària arribaria la desfeta. Les divisions internes del bloc republicà, tristament visualitzades amb l'epicentre de maig del 37; sumades a l'aïllament internacional i les males notícies que arribaven del front - on els feixistes disposaven de millor armament- propiciaren el viratge cap a la derrota definitiva. El 26 de gener de 1939 caigué Barcelona i començà una repressió cruenta i sense precedents amb persecuccions, assassinats, tortures, judicis sumaríssims, execucions i l'exili forçat de més de mig milió de persones, que anaren a parar als camps de concentració de l'altra banda de la frontera. Aquells fets inaugurarien un dels períodes més foscos de la història del país, amb la repressió contra tot allò que es declarés antagonista al que dictava l'hegemonia feixista a partir de 1939.

— 3 —
Economia Cooperativa: de la resistència obrera a l'emancipació social

DE CATALUNYA
COOPERATIVES DE TREBALL
COOPERATIVES AGRÍCOLES
COOPERATIVES DE PESCADORS
COOPERATIVES DE CONSUM

Economia Cooperativa: de la resistència obrera a l'emancipació social

«Cooperació és l'associació a benefici dels associats, però cooperatisme és la cooperació erigida en sistema d'emancipació social».

Joan Salas Anton, 1902.

Les paraules de Joan Salas Anton, un dels més destacats propagadors del cooperativisme a Catalunya, sintetitzen de forma intel·ligent el moviment que s'operà en el si de la cooperació obrera al llarg de la seva evolució. Així, si en els seus orígens era «un moviment d'autodefensa dels treballadors durament explotats a causa de la revolució industrial»[1], al llarg dels anys les pràctiques de solidaritat, associació i ajuda mútua esdevingueren l'embrió d'una societat alternativa a la capitalista; un món obrer i popular que realitzà àmplies i complexes relacions socials cimentades per l'economia cooperativa. De l'associació en benefici dels seus membres, es passà al cooperativisme com a sistema d'emancipació social.

Com es donà aquell procés? Serra i Moret, en un article de 1925, explicava la transformació personal experimentada en la pràctica de la cooperació. Amb aquella, sovint, s'evolucionà de l'interès a millorar les pròpies condicions de vida, a una participació global en els afers de la col·lectivitat:

> «La cooperació és un exemple frapant.
> Els homes s'associen per fins econòmics elementals.
> Llur associació desenrotlla el sentit col·lectiu
> i s'opera en les mentalitats individuals - fins aleshores
> individualistes- un marcat procés de conjunció.
> A poc a poc, la massa oblida els fins primaris i
> s'entrega a l'ideal comú. Molt homes que no coneixen
> la disposició mental de "l'ésser social" s'han integrat
> a la societat per mitjà de la cooperativa, fent el que
> els economistes en diuen "feina pràctica", queden
> insensiblement saturats d'idealitat i romanticisme,
> i es transformen en veritables revolucionaris»[2].

Més enllà de l'aprenentatge existencial dels cooperadors, la construcció del moviment cooperativista català anà estretament relacionada amb els fenòmens polítics, econòmics i socials protagonistes de la història del país, que convertiren el cooperativisme en un «eix referencial de la vertebració social de l'obrerisme»[3].

En els seus inicis, a mitjan segle XIX, les incipients experiències de cooperació van néixer vinculades a les societats obreres de resistència i, com a tals, visqueren els alts i baixos propis d'un moviment obrer perseguit i represaliat per un Estat burgès com l'espanyol. Defensor dels interessos de les classes propietàries, aquell Estat fou refractari tant a acceptar les formes de lluita i les alternatives obreres, com d'impulsar polítiques socials efectives per mitigar les desigualtats econòmiques generades pel capitalisme industrial. En un context de repressió a tots els espais d'intervenció i visibilitat obrera, «les cooperati-

ves foren en els seus casos més importants garantia de continuïtat i estabilitat organitzativa. Una mena de casa pairal de les inquietuds i necessitats més quotidianes dels sectors populars que l'Estat no assegurava, en la qual, a més, sovint es podien refugiar i prendre aixopluc grups i petites associacions de resistència i militància, en temps de tribulacions»[4].

En aquella situació, les cooperatives foren una dels vessants més legalistes del moviment obrer i esdevingueren el paraigües de l'associacionisme - societari o sindical- en períodes de clandestinitat, dictadura, estats d'excepció i repressions que, de fet, van ser la constant del moviment obrer català des dels seus inicis. La disponibilitat a convertir-se en casa de tots i totes les treballadores convertí la cooperativa en un element clau del repertori d'acció del proletariat. Al mateix temps, la seva idoneïtat per garantir punts de trobada i sociabilitat va fer que, en el darrer terç del segle XIX, es construïssin cooperatives en els barris obrers de la majoria de poblacions catalanes.

Si la cooperació nasqué per articular solidàriament la quotidianitat obrera i pal·liar les penoses condicions de vida dels explotats pel capitalisme industrial, la seva institució central - la cooperativa- creixé i madurà a causa d'un context polític de repressió vers l'obrerisme. Amb la cooperació, i ja des de la cooperativa, els obrers i les obreres del país anaren dibuixant un projecte social propi basat en l'autogestió col·lectiva, que s'inicià per resoldre les seves necessitats des de l'ajuda mútua i prosseguí fins a erigir-se en una alternativa - una esfera pública no estatal[5]- per a l'emancipació social.

> «Jo estimo que la Cooperació té d'ésser una arma d'emancipació. Havem de fer distinció entre cooperació i cooperatisme, assenyalant d'una manera clara la diferència que hi ha de l'una cosa a l'altra. L'ideal cooperatista no és altra cosa que una escola socialista. La única diferència que hi ha entre-ls socialistes i els cooperatistes, es que-ls primers fan política revolucionària i nosaltres fem política econòmica; que ells creuen conseguir el millorament social per mitjà de la revolució i nosaltres crèiem arribar-hi pel de l'economia. Nosaltres, com ells, desitgem que totes les eines, les fàbriques, la maquinària, la terra... en fi tots els el·lements de vida i de treball, pertanyin a la colectivitat. I no a uns quants favorescuts de la folla fortuna, com ara».[6]

Al llarg de 70 anys, el cooperativisme obrer a Catalunya albergà i sistematitzà milers d'iniciatives que, basades en el propi esforç i en les pròpies capacitats mancomunades, pretengueren resoldre les necessitats socials dels sectors populars. L'educació, la formació professional, l'assistència mèdica, la farmàcia, l'ajut a la vellesa i a l'orfandat, les prestacions socials en cas d'atur i malaltia, la cultura popular, el control dels aliments, l'abaratiment dels productes de primera necessitat, la construcció d'habitatges assequibles, i l'accés al crèdit i al treball formaren part de les polítiques socials autogestionades que impulsaren aquelles cooperatives. Sobretot de consum, però també de crèdit, de socors mutu i de producció.

Obtingueren resultats importants fets a prova d'assaig i error, de perseverança i tenacitat; moltes fracassaren estrepitosament, altres tingueren els seus èxits. Pot dir-se però, que entre totes milloraren a nivell material les condicions de vida de milers de famílies proletàries i, sobretot, dignificaren culturalment i política una col·lectivitat que només havia d'haver viscut per ser explotada, però que era capaç de construir un nou món. Tal com afirmaven en les seves publicacions: «la Cooperació és l'escola pràctica en la que els obrers aprenen a regir-se per sí mateixos»[7].

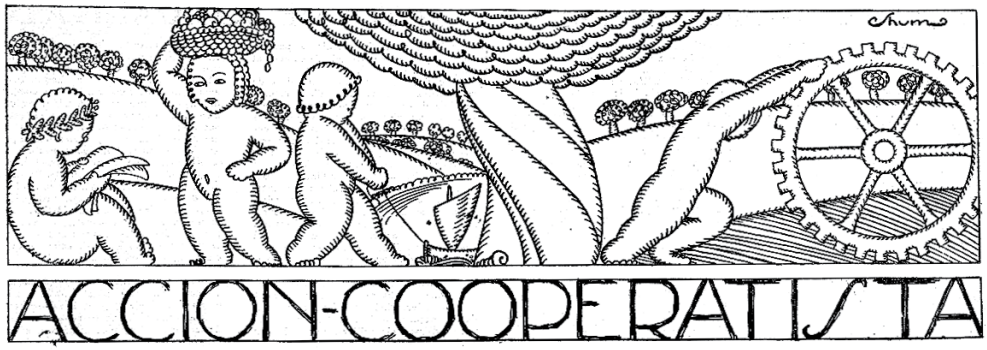

Capçalera en motiu de la Festa de la Cooperació del 1924. Il·lustració de Shum.
Font: *Acción Cooperatista*, 5 de juliol del 1924, núm. 90. FRG.

Antecedents del cooperativisme internacional

«Las casas están habitadas desde el sótano hasta
el propio techo, son sucias por fuera y por dentro
y tienen tal aspecto que nadie querría vivir en ellas.
Pero todo esto no es nada aún en comparación con
las viviendas que hay en los estrechos patios
y callejuelas situados entre las casas,
y en los cuales la mugre y la ruinosidad superan
a cualquier imaginación -casi ni un solo vidrio
entero en las ventanas rotos y sueltos, las puertas
confeccionadas con tablas viejas unidas mediante
clavos, o directamente inexistentes-;
más aun, en este barrio de ladrones ni siquiera
hacen falta puertas, ya que no hay nada para robar.
Por doquier se ven montones de desperdicios
y cenizas y los líquidos sucios que se vuelcan ante
las puertas se reúnen formando charcos hediondos.
Aquí viven los más pobres de los más pobres,
los obreros peor remunerados...».

Friedrich Engels, 1845: 282.

Així descrivia Engels les condicions en les quals vivia el proletariat en una ciutat com Londres als inicis de segle XIX, en plena revolució industrial. Les condicions de vida i treball d'aquella nova classe social eren duríssimes. Després de ser arrencats del camp i de les seves terres, a causa de les crisis cícliques provocades per les males collites, les privatitzacions de les terres comunals i la mecanització intensiva de moltes tasques (ús de fertilitzants, nous sistemes de cultiu, etc.), grans masses de persones es veieren obligades a migrar cap a les ciutats a la recerca d'una major estabilitat econòmica. Sense més possessions que la pròpia força de treball, el que semblava una oportunitat per sortir de la misèria resultà la font de nous problemes. Aquells primers obrers es veieren encadenats a uns llocs de feina on perdien qualsevol grau de control i autonomia sobre el procés de producció i, per extensió, sobre la pròpia subsistència.

Un seguit d'innovacions en el sistema productiu, com la introducció de la màquina de vapor o, més tard, la cadena de muntatge transformaren completament l'organització i la gestió de la producció. Allò que fins aleshores era treball manual i d'ofici, on el treballador qualificat i

organitzat en gremis dominava la totalitat del procés, es convertí en treball industrial i manufacturat, on les persones esdevenien una part més de la màquina que governava i regia tota la cadena.

Des d'un bon principi, el nou mode de producció capitalista fonamentà un sistema social injust i desigual basat en l'afany de lucre i l'enriquiment d'uns pocs a costa de la misèria de molts. Els capitalistes - empresaris, burgesos, inversors- posaven el capital, i els obrers, el treball; mentre els primers s'enduien els beneficis del procés, els segons s'esllomaven durant més de quinze hores diàries per un salari misèrrim. L'operació generava plusvàlua, la diferència entre la riquesa produïda pel treball del obrer i el salari que rebia, i també desigualtat en la relació capital-treball inherent al procés. L'explotació capitalista va ser el principal motiu del desenvolupament de les lluites obreres arreu.

Primeres associacions obreres, primers episodis de lluita

Les primeres associacions obreres sorgiren al món industrial per combatre la misèria que generava el nou sistema productiu, com una forma específica d'autodefensa de la classe obrera contra les formes d'explotació nascudes del capitalisme. Però el camí de les primeres associacions no va ser fàcil; l'acció col·lectiva dels treballadors estava prohibida i penalitzada i s'hagué d'arrencar a costa de dures confrontacions. A Anglaterra, per exemple, el dret d'associació no s'assolí fins a 1824, quan la pressió popular aconseguí derogar les lleis que prohibien les associacions proletàries.

Abans, el proletariat havia atacat les mateixes màquines que eren vistes com la personificació de l'empitjorament de les condicions de treball i les culpables de la imposició del mode de vida fabril. Entre 1811 i 1813 existí el que es coneix com a luddisme, fenomen que pren el seu nom de Ned Ludd, un personatge a mig camí entre la realitat i la llegenda, qui cap al 1779 destruí la màquina de teixir que manipulava i que aviat es convertí en un símbol de la lluita contra el maquinisme. 30 anys després, obrers anònims reivindicaven, amb el nom de General Ludd o Rei Ludd, les accions col·lectives que emprenien contra la maquinària. També aquelles lluites tingueren expressió al camp, on els camperols organitzats pel Capità Swing atacaven les trilladores mecàniques incorporades al conreu.

Il·lustració del General Ludd,
que representava la lluita contra les màquines.
Font: Dittmar, G. *Belleville: de l'Annexion à la Commune.*
Paris: Éditions Dittmar, 2007.

Aquelles formes d'expressió col·lectiva acabaren amb repressió i condemnats a mort. Els obrers aprengueren que no era directament la màquina la que els sotmetia o els feia perdre la feina, sinó que la responsabilitat havia de recaure sobre els patrons i que l'única manera de revertir les condicions de vida era mitjançant l'associació mútua en defensa dels seus interessos.

Així, cap al 1830, ja van néixer les conegudes Trade Unions, que agrupaven treballadors d'un mateix ofici i que formaren la primera organització sindical de la història, l'Associació Nacional per la Protecció del Treball. Mentrestant, a França un grup d'obreres tèxtils de Lió creaven una nova forma organitzativa, el que es coneixeria per sindicat.

També en aquella època se situà el cartisme, el primer intent de lluita parlamentària dels obrers. El nom prové de la Carta del Poble, un document enviat al parlament britànic el 1838, que reivindicava el sufragi universal masculí i la participació política del proletariat. El cartisme durà fins a 1848, quan el govern reprimí els moviments insurreccionals de l'època i imposà la hegemonia burgesa a les cambres de representació política. El cartisme aconseguí la jornada laboral de deu hores, però els obrers aprengueren que el parlament constituïa un territori hostil per a les seves motivacions.

El socialisme utòpic: Owen, Fourier

Cap a l'any 1800, Robert Owen (1771-1858), un industrial tèxtil gal·lès que formava part de l'ala moderada del cartisme, incorporà un seguit de mesures per intentar pal·liar l'explotació a la seva fàbrica de New Lamark. Reduí la jornada a deu hores i mitja i suprimí parcialment el treball infantil. Construí cases pels obrers i establí escoles per als seus fills. Obrí botigues d'articles de consum que, comprats a l'engròs, els treballadors podien adquirir a més bon preu. Owen fou el primer representant del que es conegué posteriorment com a socialisme utòpic i, amb l'èxit del seu projecte, marxà cap als Estats Units on fundà la New Harmony, una comunitat basada en principis cooperatius. Publicà *A new conception of society*, on promulgava un sistema de colònies o comunes basades en el funcionament cooperatiu, que va ser una de les fonts de la primera cooperativa coneguda com a tal: la de Rochdale.

Simultàniament a Owen, Charles Fourier (1772-1837) proposà un model comunitari de petites colònies anomenades "falansteris", on els seus membres alternarien llur activitat entre la indústria i el camp a partir d'uns principis comunitaris, segons els quals els productes serien repartits en dotze parts: cinc per als treballadors manuals, quatre per als capitalistes i tres per als administradors. La felicitat del poble - deia Fourier- només pot trobar-se a l'associació. Igual que en el cas d'Owen, Fourier destacà pel fet de ser un antecedent en el desenvolupament posterior de les lluites obreres i del cooperativisme a França. A partir del seu pensament, un deixeble seu, Michel Derrion, constituí una cooperativa de consum en la qual ja es perfilen alguns dels principis bàsics de la cooperació rochdaliana.

Antecedents cooperatius a Anglaterra i França

Altres tipus d'associacions obreres intentaven organitzar d'una forma alternativa els processos de producció i consum, amb l'objectiu que els mateixos obrers que aportaven la seva força de treball també gaudissin dels seus beneficis. Per tal d'abaratir els preus, eliminaven els intermediaris responsables de la inflació.

El 1827, William King fundava una associació cooperativa de consum a Brighton, Anglaterra, basant-se en algunes idees d'Owen, que provocà la formació de centenars d'organitzacions similars. Impulsaven l'estalvi col·lectiu, a partir d'anar guardant el que generaven les aportacions dels obrers en el seu consum quotidià. No hi havia retorn cooperatiu i els ingressos restaven per la següent generació, que recolliria l'esforç dels progenitors. Aquelles experiències fracassaren al no aconseguir millores immediates per als seus participants i tres anys després no quedava cap associació en peu.

Paral·lelament, a França naixien experiències decisives pel cooperativisme. D'una banda, l'any 1831 Felip Buchez, d'inspiració cristiana, va fer públic un manifest que apostava per la creació de cooperatives de producció autònomes, on els treballadors-socis de la cooperativa cobraven un sou similar que si treballessin per una empresa privada. Cada any, amb els resultats econòmics de l'empresa, es destinaria un 20% dels beneficis a crear un capital col·lectiu irrepartible i la resta seria repartida entre els socis a prorrata segons el treball de cadascú. Per tal d'evitar la mercantilització, quan la cooperativa hagués d'incorporar treballadors aliens, al cap d'un any treballat esdevindrien socis. Va crear dues cooperatives: una fusteria i una joieria.

La segona experiència destacable es va forjar el 1835 a Lió i va ser una cooperativa de consum anomenada Au Commerce Veridique et Social, encapçalada per Michel Derrion. Amb l'exemple de l'experiència fallida a Brighton, destinava la quarta part dels beneficis als consumidors, repartida proporcionalment segons el volum de les compres realitzades. Les altres tres quartes parts eren distribuïdes: una als capitalistes segons la seva aportació, l'altra als obrers i els empleats de la cooperativa i, finalment, la darrera a obres benèfiques. L'experiència durà quatre anys: la seva debilitat va ser reconèixer un interès variable al capital invertit a la cooperativa i el seu mèrit, el retorn de l'excés de percepció al consumidor en relació a les seves compres. Aquell últim principi resultà clau com a antecedent de Rochdale.

Els pioners de Rochdale i l'Aliança Cooperativa Internacional

La dècada de 1840 fou coneguda a Anglaterra com els anys de la fam. En el context d'una vaga de teixidors a Lancashire, prop de Manchester, el 1843, i després de demanar millores laborals i perdre la feina, un grup de treballadors engegaren un procés que els conduí a la legalització, el 24 d'octubre de 1844, de la Society of equitables Pioneers of Rochdale.

Una de les botigues de la Society of Equitables Pioneers of Rochdale, el 1888.
Font: Birchall, J. *Co-op the people's business*, New York: Manchester University Press, 1994.

Aquells treballadors, influenciats per Owen i les experiències de King, decidiren crear una cooperativa de consum per garantir la seva subsistència. Al principi, aportaren dos penics setmanals fins a completar l'aportació individual d'una lliura esterlina al fons comú. Al cap de sis mesos, encara no havien reunit els diners per pagar un sac de farina. Lluny de desanimar-se, no s'aturaren fins que amb 28 socis aconseguiren obrir un magatzem de queviures el 21 de desembre de 1844 en un barri humil de la població. Al principi, s'hi podien trobar ben poques coses - mantega, sucre, farina de blat- i, a més, en petites quantitats.

No obstant, el desenvolupament de la cooperativa fou fulgurant. Dels socis inicials passaren als 12.500 el 1901, i als 41.000 el 1961. Engegaren projectes referencials, com el magatzem central de compres al major, l'any 1864, amb el nom de Wholesale i amb seu a Manchester.

Cap a 1930 la cooperativa tenia un moviment anual de 1.246.548 lliures esterlines, disposava prop de 53 magatzems de congelats, vint carnisseries, tres botigues de confecció, dos sastreries, una deixalleria, dos dipòsits de carbó, un escorxador propi i una fàbrica de tabac. El 1854, 10 anys més tard de la formació de la cooperativa de consum, crearen la primera de producció.

Tot i haver existit projectes similars anteriorment, aquella cooperativa marcà els inicis de l'experiència moderna del cooperativisme. I els seus principis són els mateixos que encara s'apliquen actualment.

El 1835 Owen fundà l'Associació de Totes les Classes de Totes les Nacions amb l'objectiu de coordinar els projectes similars que s'havien iniciat. Si bé l'experiència va ser un fracàs, significà un antecedent cap a la definitiva coordinació mundial del moviment: l'Aliança Cooperativa Internacional (ACI).

> «L'Aliança Cooperativa Internacional procura combatre els mals que pateix avui la societat en general i particularment la comunitat dels treballadors, mitjançant l'organització d'un sistema econòmic lliure de les influències dels interessos privats en el qual l'objectiu primordial del treball humà sigui el benestar per a tota la comunitat. Persuadida que els interessos comuns del món constitueixen els més sòlids fonaments d'un nou ordre econòmic i la major garantia de la futura pau del món, l'Aliança fa aquesta crida als cooperadors de tots els països a fi que es consagrin amb els seus majors esforços a aconseguir que desaparegui el règim de competència en la indústria i el comerç, a que s'estengui universalment el règim de democràcia que el Moviment Cooperatiu representa i de la que dóna constantment exemple».[8]

L'ACI va néixer el 1895 a Londres, en ocasió del «Primer Congrés Cooperatiu Internacional», a partir del qual es trobaren regularment les cooperatives de producció, de crèdit i de consum. Al congrés de París, al 1896 s'aprovaren els estatuts de l'ACI, acordant-se fomentar les relacions entre els membres de tot el món cooperatiu.

- Els principis cooperatius de Rochdale -

Dels estatuts del 1844 i d'algunes rectificacions fetes el 1854 es desprenen les següents premisses:

Democràcia.
Qualsevol membre de la cooperativa pot escollir i ésser escollit per a càrrecs directius sense tenir en compte el capital que hagi aportat. Esdevenint soci ja s'adquireix el dret a vot.

Adhesió lliure o principi de la porta oberta.
Qualsevol persona pot ser sòcia de la cooperativa sempre que sigui proposada per dos socis, i podrà abandonar la societat quan li plagui, amb la condició de comunicar la seva decisió amb un mes d'anticipació i de liquidar tots els comptes pendents.

Compra i venda al comptat.
Estipulada per no endeutar la societat ni els cooperadors. Interès limitat al capital, que la societat pagava a raó del 3,5% a tots els socis que tinguessin cobert el capital social o l'haguessin sobrepassat en forma d'aportació d'estalvi. Retorn a proporció de les compres. Després del pagament d'interès fix del capital, es pagarà a cada soci en proporció al que hagi gastat.

Autofinançament, obres socials i retorn cooperatiu.
Els beneficis, una vegada pagat l'interès al capital dels socis i els deutes contrets, s'aplicaven a constituir un fons de reserva (autofinançament) o un fons de previsió (obres socials).

La regla d'or.
Un 2,5% irrepartible serà dedicat a la creació d'un fons destinat al perfeccionament intel·lectual dels socis i de llurs famílies, al manteniment de la biblioteca i a la creació de mitjans d'instrucció.

Fons cooperatiu irrepartible.
Les modificacions de 1854 establien per primera vegada que, en cas de dissolució de la societat i després de liquidat tot el capital passiu, el romanent de l'actiu fos dedicat a fins caritatius o públics, però mai repartit entre els socis.

Neutralitat política i religiosa.
Cada membre té plena llibertat d'expressar en la reunió amb els seus col·legues, com i quan consideri oportú, els seus sentiments sobre qualsevol idea: «Tots els principis són legítims quan són convenientment proposats».

El 1910, a Hamburg, s'acordà encaminar la cooperació vers una distribució equitativa de la riquesa en favor de les classes treballadores. Al congrés de Basilea de 1921, els nous estatuts assenyalaren que l'ACI, continuant l'obra dels Pioners de Rochdale, havia de perseguir amb tota independència, i pels seus propis mitjans, la substitució del règim actual de competència entre empreses privades per un règim cooperatiu organitzat a interès del conjunt de la comunitat i basat en l'ajuda mútua i el propi esforç (*self-help*).

Cartell commemoratiu dels 75 anys de l'Aliança Cooperativa Internacional, celebrats el 1970.
Font: Servicoop.

El cooperativisme europeu i Catalunya

Més enllà de Rochdale, arreu d'Europa s'estengueren les pràctiques cooperatives com un element important de la realitat obrera. A Alemanya, el poderós moviment obrer «omplia la pràctica totalitat dels àmbits importants per a la quotidianitat de les famílies treballadores: des de l'escola i la formació laboral, fins a l'habitatge i la distribució de productes de consum, per no parlar de l'organització del lleure.»[9]

També foren rellevants les experiències franceses de les *bourses du travail*, que regulaven el mercat de treball en l'àmbit local, sota direcció sindical i obrera, així com el model belga de *maisons du peuple* (cases del poble). Les *maisons* belgues estaven vinculades a sindicats i partits d'esquerra, i a més de la cooperativa impulsaven qüestions vinculades a l'ensenyament i el mutualisme. Eren constantment referenciades en la premsa cooperativa catalana de l'època, de vegades per significar que el cooperativisme català mantenia una independència orgànica vers les organitzacions polítiques i sindicals, mentre que a Bèlgica estaven entrellaçades.

Altres moviments cooperatius europeus referencials per la realitat catalana van ser l'austríac i l'italià, que despertaren grans mostres de solidaritat quan les cooperatives foren exterminades pel nazisme en el cas austríac o «depurades» i assimilades en el cas del feixisme italià. Així com el potent moviment cooperativista suec que, amb els seus magatzems de compres a l'engròs, despertà l'admiració dels cooperativistes catalans.

Les connexions europees del cooperativisme català foren constants. A la seva premsa es detallaven sovint les experiències germanes o es publicaven articles de cooperadors d'altres països. Cooperadors catalans anaven a aprendre tècniques en seminaris francesos, es convidava els dirigents de l'ACI als congressos i s'acudia a ells en moments difícils, com quan els cooperadors catalans anaren a comprar farina als magatzems a l'engròs francesos en plena Guerra Civil.[10]

L'obrerisme català i les cooperatives pioneres (1842-1898)

Al segle XIX, la industrialització a Catalunya s'accelerà amb el creixement de la indústria tèxtil. Proletaritzà la població, i amb ella aparegueren les resistències obreres.

Expressions luddites a Catalunya:
crema de la fàbrica Bonaplata a mans dels obrers, el 1835.
Font: AHS.

El 1835, els obrers barcelonins calaren foc a la fàbrica Bonaplata, responent amb la destrucció de les màquines, la desqualificació del treball i la pèrdua d'autonomia. El 1842-1843, esclataven insurreccions, coordinades per les Juntes Populars Directives Provisionals, on participaren des d'obrers manuals fins a venedores ambulants. I el 1854, la prohibició de les naixents societats obreres de resistència provocà una vaga general de 40.000 obrers[11].

Les primeres societats obreres s'havien creat en els primerencs 1840, durant la regència d'Espartero, i hagueren d'actuar - al llarg de 30 anys- sovint clandestinament. Tal com explica Teresa Abelló, en el primer obrerisme predominava el societarisme i el cooperativisme. Les societats eren una barreja de sindicats d'ofici, que lluitaven per qüestions laborals, i d'associacions d'ajut mutu. Simpatitzaven políticament amb el republicanisme federal, i reclamaven llibertat per poder crear societats obreres. Defensaven la necessitat de constituir caixes de resistència, propugnant el cooperativisme com a alternativa a la iniciativa privada i a l'explotació personal[12].

Un exemple d'aquell tipus d'organització va ser l'Associació General de Teixidors. Fundada vers el 1842, que a més de socors mutu i de resistència, exercí de cooperativa de treball, amb 200 treballadors[13].

Amb iniciatives com aquelles, la cooperació obrera començava a ser una temàtica central dins de les experiències associatives dels treballadors. Així fou el 24 de desembre de 1865, en el congrés obrer que convocà Antoni Gusart, obrer barceloní, des de les pàgines d'*El Obrero*. Hi assistiren 300 delegats, representant a «vint-i-dues societats obreres, de les quals vuit es definien com a cooperatives, sense especificar si són de treball o de consum»[14]. S'hi discutiren les possibilitats d'èxit del cooperativisme i es recomanà que les societats, en cas de ser cooperatives, procuressin intercanviar mútuament els articles elaborats. En aquells fòrums les cooperatives pioneres plantejaren els temes de la solidaritat, el mutualisme i la cooperació, i començaren a difondre les seves activitats, articulades per les diferents seccions de la cooperativa: consum, producció, socors mutus, crèdits, estalvis o sanitat. Actuant com a caixes de resistència durant les vagues o pels treballadors en atur forçós, sovint emprenien també campanyes polítiques. Com relata Dolors Marín[15], aquella activitat va fer que el número de cooperatives creixés fins a cobrir tota la corona industrial barcelonina.

Fins a la introducció de les idees internacionalistes, l'obrerisme català s'estructurava en petits sindicats d'oficis i cooperatives, i ideològicament sovint anava vinculat al federalisme de la petita burgesia. El federalisme defensa-

va el cooperativisme i en el seu programa polític, exigia que l'Estat ajudés a la creació de cooperatives de consum i de «caixes o bancs de crèdit al treball», per finançar-les. El propi «Congrés Obrer Català» del 12 de desembre de 1868, convocat per la Direcció Central de les Societats Obreres de Barcelona es manifestà a favor de la república federal i aquell posicionament, juntament amb la defensa del cooperativisme, foren els pilars del moviment.

Obrerisme, federalisme i les cooperatives

En el darrer terç del segle XIX, en els ambients populars «hi havia una relació normal i una interconnexió entre republicans federals i anarquistes, cooperativistes i demòcrates, amb lectures comunes i fronteres vagues de distinció», un univers cultural compartit que arribà fins a finals de segle[16]. I va ser, de fet, el polític federal Fernando Garrido qui introduí el cooperativisme a l'Estat espanyol.

Fernando Garrido (1821-1883) «indiscutible precursor del movimiento de consumo cooperativo en España»[17] era un republicà federal influït pel socialisme utòpic que es destacà com a incansable divulgador de les idees més avançades de l'època i com a estudiós del que s'anomenava la «qüestió social». Publicà a les revistes *Las Barricadas*, *La Organización del Trabajo*, *La Cooperación* i, segons afirma el cooperativista Pérez Baró, el seu llibre *Historia de las Asociaciones Obrereras* va ser tot un revulsiu pels fundadors d'una de les primeres experiències cooperatives a Catalunya: l'Econòmica de Palafrugell de 1865.[18]

> «Una de las numerosas veces que Garrido se vió perseguido por sus actividades políticas emigró a Inglaterra, y allí se dedicó al estudio del movimiento cooperativo en general, y muy particularmente de la Cooperación de consumo que en aquella época había ya cobrado importancia por efecto del afortunado ensayo de los tejedores de Rochdale. Tan grande fué el interés que tomó por el estudio de esta modalidad de organización social, que a partir de esa época dedicó lo mejor de sus energías a divulgar en España las ventajas de la Cooperación por medio de artículos en los periódicos de ideas avanzadas; en particular lo hizo en "La Ilustración Republicana Federal", y quizá de ellos deriva un hecho que hemos observado, y es que las más antiguas Cooperativas de Cataluña radican en comarcas o poblaciones en que el abolengo federalista es más evidente: Sabadell, Bajo Ampurdán, Badalona, Villanueva y algunos sectores de la ciudad de Barcelona.»[19]

Certament, a Catalunya, el federalisme impregnava el moviment obrer i amb ell es difonien els principis autonòmics i proudhonians, que s'introduïen de la mà de les traduccions de Pi i Margall i dels seus col·laboradors Narcís Monturiol, Abdó Terradas, Anselm Clavé, Rossend Arús o Valentí Almirall. Uns principis ideològics que s'ajustaven a les pràctiques descentralitzades i cooperatives que articulaven aquell moviment.

Era federal Josep Torrelles, el fundador de la cooperativa la Fraternitat de la Barceloneta, «en aquellos tiempos de mitad del siglo pasado en que los idealistas políticos tenían que arrostrar muy a menudo la prisión y el destierro por el solo hecho de propagar sus ideales»[20]. Era republicà Josep Roca i Galès (1828-1891), teixidor gracienc i economista que introduí i divulgà les idees cooperativistes en el periòdic *La Asociación* (1866) i que representà en congressos obrers a una de les primeres cooperatives catalanes, La Propagadora del Trabajo. Altres cooperativistes com Joan Tutau també havien format part del Partit Republicà Democràtic Federal, que defensava la protecció de les cooperatives, la limitació de la jornada de treball, la reducció del treball de dones i nens. I que, el 1869, guanyà a Catalunya les primeres eleccions amb sufragi universal masculí. I dirigents de la cooperativa de producció La Obrera Mataronina com Josep Vinyas presidien el comitè republicà democràtic federalista de la seva localitat[21].

Altres defensors primerencs del cooperativisme foren obrers que més endavant es declararen internacionalistes, com Rafael Farga Pellicer (1844-1890) que el desembre de 1868 va prendre part de l'esmentat congrés obrer celebrat a Barcelona i, com a secretari, hi féu una apologia de la república federal «capaç d'alliberar el poble de la tirania dels dèspotes» així com del cooperativisme, «capaç d'alliberar-lo de la tirania del capital».

Al 1868 havia triomfat la Revolució de Setembre o *la Gloriosa* contra el règim d'Isabel II, s'iniciava el Sexenni Democràtic (1868-1873) i les renascudes societats obreres convocaren, a través de la seva direcció central, el congrés obrer de desembre d'aquell any. Hi acudiren 71 societats obreres d'una vintena de localitats catalanes i entre elles, juntament amb societats locals de les Tres Classes de Vapor, destacaven les cooperatives de lampistes, llibreters, constructors, impressors, sastres, picapedrers o teixidors, de Barcelona, així com el delegat Tomàs Valls de la cooperativa La Obrera Mataronina o Antonio Colomé, de la cooperativa de teixidors La Propagadora del Trabajo. D'aquell congrés en sortí la nova publicació de *La Federación*, amb el subtítol «Òrgan del Centre Federal de les Societats Obreres», que va ser la coordinació societària catalana que s'acostaria als postulats de l'AIT.

REGLAMENTO
DE LA
SOCIEDAD COOPERATIVA
LA
OBRERA MATARONENSE
MATARÓ: IMPRENTA DE ANITA ABADAL. = SAN JOSÉ, 34
1882

Reglament de La Obrera Mataronense, 1882.
Font: Servicoop.

La façana principal de la Fraternitat de la Barceloneta, el 1901, una de les primeres societats cooperatives de Barcelona.
Font: *Revista Cooperativa Catalana*, juny de 1901, núm. 26. FRG.

Recels internacionalistes cap a les cooperatives

L'internacionalisme proletari penetrava progressivament en els medis obrers catalans, poc després del primer congrés de l'AIT celebrat a Ginebra l'any 1864, amb Marx i Bakunin. El mateix Centre Federal de Societats Obreres de Barcelona, que aplegava 31 societats amb 4.426 federats, envià a Gaspar Sentiñón i Rafael Farga i Pellicer com a delegats al IV congrés de l'AIT de Basilea, el setembre de 1869. I fou l'organisme obrer barceloní qui organitzà el «Primer Congrés Obrer» d'àmbit estatal per tal de constituir la Federació Regional Espanyola de l'AIT a Barcelona.

Aquell congrés, celebrat al Teatre Circ Barcelonès entre el 18 i el 26 de juny de 1870, va ser recolzat per 149 societats, amb 15.216 afiliats, dels quals un centenar eren societats obreres catalanes que associaven a més de 10.000 treballadors[22]. Amb el lema de «No més drets sense deures, no més deures sense drets», adoptà majoritàriament els posicionaments bakuninistes de promoure l'acció revolucionària del proletariat, rebutjant la participació obrera en les institucions burgeses i fomentant la constitució federativa de sindicats d'ofici com a única garantia per a l'èxit de la revolució social.

En aquella fundació de la federació espanyola de l'AIT, participaren cooperativistes com Domènec Perramon, delegat dels teixidors i que sis anys més tard, el 1876, fou el primer president de la Cooperativa de Teixidors a Mà de Gràcia. També hi assistiren els obrers Josep Roca i Galès i Joan Farga i Pagès, que defensaren «obertament el cooperativisme enfront d'altres opcions àcrates o socialistes revolucionàries que veuen en les cooperatives una rèmora per a l'avenç del moviment obrer»[23].

No obstant, el dictamen del congrés no fou massa entusiasta amb les cooperatives. Respecte les de producció, resolgueren que l'objectiu de tota organització obrera era sobretot la propaganda per a la revolució, i no unes experiències poc generalitzables que, a més, podien crear interessos restringits. Afirmaren «que la cooperació de producció, quan les circumstàncies ho exigeixin, ha de preferir els objectes d'immediat consum obrer, i es rebutjable sempre que no extengui de fet la seva solidaritat a grans agrupacions». Més favorables en canvi es declararen a les cooperatives de consum, «l'única que no només pot aplicar-se en tots els casos i circumstàncies, sinó que ha de servir d'element o mitjà d'iniciació general per a tots els obrers a qui pel seu estat d'endarreriment difícilment podran beneficiar-se de la nova idea». Finalment, i sense gaire apassionament, recolzaren com a auxiliars a les cooperatives de socors i instrucció mútues[24].

Les pioneres catalanes

La concepció de la cooperació - sota el capitalisme- com un element secundari i en tot cas rellevant per difondre la idea anarquista, i no per la pròpia experiència en si, era present en un obrerisme internacionalista que recelava del possible aburgesament de la cooperativa. Però a la vegada, «atents a les realitats quotidianes»[25], els propis internacionalistes obrien la porta a la cooperació:

> «Que la cooperación en sus ramos de producción y consumo no puede ser considerada como medio directo y absoluto para alcanzar la emancipación de las clases trabajadoras; sólo si puede servir como medio indirecto para aliviar algún tanto la suerte de una parte de nosotros y alentarnos a trabajar en la consecución del verdadero objeto… De aquí nace que la cooperación en general tenga ya desde luego un inmenso valor positivo, considerada como estímulo capaz de atraer a nuestro seno y mantener ligados a nosotros, a aquellos de nuestros hermanos que no participan en grado conveniente de todo el radicalismo de nuestras convicciones (…) Además, la cooperación de producción con la universal federación de las asociaciones productoras es la gran fórmula del gobierno del porvenir, y de aquí también la utilidad de ir cultivando este ramo para adquirir hábitos prácticos de manejo de negocios con aplicación a la sociedad futura»[26].

Malgrat els recels vers les cooperatives, les pioneres de la cooperació catalana començaren a poblar les geografies obreres. Influenciades per l'experiència de Rochdale, adoptaren els seus principis amb la finalitat d'exercir el recolzament mutu i de reemplaçar el capitalisme i la competició entre individus per la pràctica de la cooperació. Algunes de les pioneres foren, en l'àmbit de la producció, l'Obrera Mataronina, fundada el 1864 i amb 267 socis, dedicada a la producció de filats i teixits, i amb secció de consum, crèdit i socors mutu. O bé l'Obrera de Sabadell, de 1873, també de producció de filats i teixits. Pel que fa a les cooperatives de consum, destacaren l'Econòmica de Palafrugell - la més antiga de la qual es té constància-, radicada en una dependència de la fonda La Pepa i fundada el 1865, amb 78 famílies associades. O bé l'Equitativa de Palamós, cooperativa de consum fundada el 1887, sobretot per obrers del suro, i que arribà als 1.500 socis el 1900[27].

La situació política va fer que «les cooperatives, mig deixades de banda pels obrers més radicalitzats, tornessin a prendre impuls»[28]. El cop d'Estat del general Pavía en contra de la Primera República, el 1874, significà la il·legalització de la Internacional a l'Estat espanyol i per tant de les associacions obreres vinculades. Amb la premsa internacionalista prohibida i amb els seus dirigents empresonats, les cooperatives es tornaren a convertir en refugi de la classe treballadora catalana.

Les cooperatives de consum predominaren respecte les de producció o crèdit. Eren les més legitimades per tots els sectors de l'obrerisme, cobrien necessitats primàries i resultava més fàcil i barat constituir-les. Experiències importants foren l'Antiga del Camp de l'Arpa (1866), La Constancia Martinense (1868), La Fraternitat de la Barceloneta i l'Andreuenca (ambdues de 1879), La Formiga Obrera de Sants (1885), la Familiar del Poble Nou (1887), La Sabadellenca (1881), La Flor de Maig (1890), La Lleialtat de Gràcia (1892), La Panadería Mutua de Vic (1893), la Rubinenca, de Sant Feliu de Llobregat, La Vanguardia d'Horta, les dues de 1894. O La Moral de Badalona de 1896.

L'Econòmica de Palafrugell, una de les cooperatives més antigues del país.
Font: Arxiu Municipal de Palafurgell, ECOS.

La Cooperativa Antiga del Camp de l'Arpa a Barcelona, una de les pioneres a la ciutat.
Font: Xavier Farré, ECOS.

La sucursal número 1 de La Flor de Maig, nascuda al Poble Nou.
D'esquerra a dreta, la seu del Poble Nou, la secció de transports i la biblioteca.
Font: Llibre commemoratiu «25è. aniversari La Flor de Maig». AHS.

L'Equitativa de Palamós, constituïda el 1887 per un grup d'obrers de la indústria del suro.
Font: *Acción Cooperatista*, 1 de juliol del 1927, núm. 217. FRG.

El 1887 amb la promulgació de la Llei d'associacions les cooperatives obreres anaren abandonant l'al·legalitat. Encara que no en preveia el seu desenvolupament específic, reconegué una realitat que començava a caminar. Fins aleshores, tal i com assenyalava Eladi Gardó el 1927:

> «Les cooperatives més antigues de què hi ha record a Catalunya fins al 1890 confonen sovint llur actuació amb la de les societats obreres de resistència. D'altres es constitueixen davant de notari, car no hi havia llavors cap text legal al qual poder-se acollir, posat que la primera menció d'aquesta mena que es troba és a la Llei d'associacions de l'any 1887».[29]

En molts barris i pobles catalans, les cooperatives de consum esdevingueren epicentres de la vida pública obrera. Espais de sociabilitat i d'ajuda mútua, les inicials institucions de la cooperació no només alleugerien les penúries econòmiques de la classe obrera catalana, sinó que significaven una concreció material de la capacitat dels i les treballadores per autogovernar les seves vides. Aquell associacionisme basat en l'autogestió creixia imbricant-se en «la llarga tradició popular de recel i rebuig a l'Estat, un Estat aliè, vist més com una maquinària de pressió i control que no com un instrument democràtic per a la solució de les necessitats del conjunt de la població».[30]

A partir d'aquells anys en el moviment obrer es clarificarien els camins. Les societats de resistència evolucionaren cap el sindicalisme revolucionari i la lluita de classes, i el cooperativisme prosseguí la seva lenta ruta. Trigarien a retrobar-se.

La cooperativa, institució obrera

> «Aquelles cooperatives crearen uns territoris de cruïlla i aiguabarreig d'una cultura popular i obrera, en la qual s'entrelligaven afirmacions i tradicions republicanes, obrerismes i catalanismes progressius, idees i morals llibertàries, socialismes reformistes o no tant, excursionismes i discursos naturistes, preocupacions higienistes, autodidactismes i exercicis de cultura, teatral, d'oci».[31]

Les cooperatives pioneres catalanes naixeren com a gresol de totes les cultures polítiques emanades dels nous subjectes proletaris, que ja no estaven disposats, tal com afirmaven en 1870, a seguir practicant deures sense exercir drets i, per contra, se sentien plenament preparats per a constituir els mitjans per a la seva emancipació. La cooperativa va ser un d'aquells mitjans, un espai autònom de participació social que per la seva reproductibilitat territorial, per la seva perdurabilitat en el temps, i per la seva assumpció per amplis sectors populars pot ser considerada com una veritable institució política obrera. Una institució, no obstant, que nasqué aferrada a les situacions concretes i quotidianes, que vehiculà de forma plural i en xarxa les riques singularitats que la promovien i que defugí la centralització.

La cooperativa, a més d'estructura material que donà cobertura a la política obrera, també nasqué com a resposta pertinent a unes relacions econòmiques que desposseïen els i les treballadores de la seva capacitat productiva - doncs expropiaven el fruit del seu treball- però també de la seva capacitat social - doncs fracturaven els lligams de vida comunitària que garantia la reproducció social obrera.

Significà l'apropiació, doncs, de la capacitat productiva i social de les treballadores. Capaç de garantir l'autogo-

vern del treball i dels seus fruits, amb la de producció; capaç d'articular el vincle social des de la solidaritat i l'ajuda mútua, amb les de consum i el crèdit, així com amb el mutualisme i les prestacions socials.

Aquell món creat pels obrers i obreres cooperadores realitzà una economia no capitalista i propicià un conjunt de teories i pràctiques que conformaren més endavant el cooperativisme.

Atorgant un valor positiu a l'aposta autogestionària,[32] la cooperació obrera regalà tota una experiència pel que fa a l'articulació solidària del conjunt de les relacions humanes. Va ser la matèria primigènia des d'on es pensà el cooperativisme com a sistema d'emancipació social.

Cooperativisme i emancipació

> «Vivir en una sociedad, donde el bienestar de unos no pudiera engendrar el malestar de otros; donde no cupieran el bien de cada individuo sin el bien de la colectividad, ni el bien de la colectividad sin el de cada individuo: he aquí nuestro ideal».
>
> *Revista Cooperativa Catalana*, 1899

El pensament econòmic del cooperativisme català s'alimentà de les aportacions de les diverses famílies socialistes nascudes al segle XIX. En primer lloc, els propis cooperativistes catalans dels anys 20, assenyalaven com a predecessors teòrics del cooperativisme als "utòpics" Robert Owen o Charles Fourier.

> «Fourier tiene el mérito indiscutible de haber planeado, con sus "falansterios", que él también llamaba "Asociación doméstica agrícola", el principìo de Cooperación, en su doble sentido de producción y consumo. En efecto, el falansterio era a la vez una cooperativa de consumo y una cooperativa de producción encajadas una dentro de la otra, solidarias una de la otra, formando ambas una Asociación Cooperativa Integral. Las teorias de Fourier no prosperaron. El Socialismo marxista fué preferido por las clases trabajadoras como instrumento de emancipación social. Nacieron los partidos políticos de esencia obrerista, aparecieron los sindicatos profesionales, se formó una consciencia obrera de amplias aspiraciones. Pero, entre las organizaciones sociales modernas puestas al servicio de ese ideal de emancipación, figura también, y en primer plano!, la organización cooperatista. Y Gide prueba suficientemente que fué Fourier, el utópico, el excéntrico, el loco!, el que lanzó la simiente, el que, con Roberto Owen, inspiró a los obreros de Rochdale, el iniciador teórico de este gran movimiento social sobre el cual se basará de seguro la economía de la Sociedad de Mañana».[33]

També són remarcables les influències mutualistes, teoritzades pel francès Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865), que imaginava una societat on cada persona posseís els mitjans de producció i on l'intercanvi de béns i serveis es produís a través d'una forma ètica de negociació. Proudhon afirmava que «la propietat és un robatori», perquè entenia «propietat» com el mal ús o explotació i, en canvi, proposava la «possessió» com l'ús legítim d'un objecte. Per Proudhon, en una societat sense Estat, el mutualisme reforçaria el vessant associatiu dels éssers humans, destinat a satisfer les seves necessitats a través de la cooperació voluntària i la solidaritat entre els productors lliurement associats.[34]

Malgrat les diferències entre les concepcions estratègiques del cooperativisme i l'anarquisme, el cooperativisme s'emparentà també amb les tesis col·lectivistes que plantejà el revolucionari rus Mikhaïl Bakunin (1814-1876). Aquest proposava la propietat col·lectiva de la terra, les matèries primeres i les eines de treball, i l'apropiació del producte integral del treball pels treballadors, un cop deduït el cost. La distribució dels guanys

es faria per decisió col·lectiva amb una retribució proporcional al treball realitzat. La propietat dels mitjans de producció, distribució i canvi, per Bakunin, havia de ser social - i per tant eliminar la propietat privada- i administrada col·lectivament pels propis treballadors reunits en associacions lliures. Aquestes estarien confederades i mantindrien l'autonomia per autogestionar els mitjans de producció. En elles, cadascú produiria segons la seva voluntat (o segons allò acordat) i cadascú rebria el producte íntegre del treball segons el mèrit individual. A diferència del comunisme anarquista, el col·lectivisme no propugnava l'abolició del salari com a forma de retribució del treball.

Partidari en tot moment de l'abolició de l'Estat i de la lluita revolucionaria, Bakunin defensava la cooperativa sempre i quan aquesta estigués emmarcada en un procés d'emancipació global del proletariat. En tot cas, per ell les cooperatives eren una escola d'autogestió i base de la futura societat:

> «Asociémonos en empresas comunes para hacer nuestra existencia más soportable y menos difícil. Formemos por todas partes, en la medida que nos sea posible, esas asociaciones de consumidores, de crédito mutual y de producción, que a pesar de todo lo incapaces que sean de emanciparnos de una manera suficiente y seria, en las condiciones actuales, capacitarán a los obreros en la práctica de los negocios y prepararán gérmenes preciosos para la organización del futuro».[35]

Per la seva part, Piotr Kropotkin (1842-1921), el geògraf i teòric de l'anarcocomunisme, estudià experiències socials i animals basades en la cooperació en tant que mecanisme de supervivència. Oposades a les teories competitives de Darwin, les tesis kropotkianes dotaren d'arguments els partidaris de la cooperació. En aquest sentit, l'autor posava de relleu l'exercici de l'ajuda mútua com la relació social preeminent en l'evolució de les societats humanes. Una pràctica que sovint havia estat silenciada o realitzada en les més invisibles de les quotidianitats i que havia de ser reivindicada.[36]

Com a teòric revolucionari, defensava un sistema econòmic basat en la coneguda consigna «a cadascú segons la seva necessitat, de cadascú segons la seva capacitat» i establia que «en el moment en què s'aconsegueixi unificar en una síntesi als tres grans moviments obrers: sindicalista, cooperatista i l'anomenat socialisme municipal, quedaran creats els fonaments d'una societat socialista». El 1917, la revista catalana *Cooperatismo* publicava una carta de Kropotkin on afirmava:

> «La principal tarea que los cooperadores han de cumplir es la de tomar la iniciativa en el establecimiento de asociaciones entre las uniones de trabajadores, sociedades de oficios (sindicales), sindicatos y los consumidores agrupados en sociedades cooperativas, de manera que den origen a comunidades cooperativas».[37]

Doctrina cooperativista

A Catalunya, el cooperativisme anà gestant el seu propi pensament, interactuant amb les tesis d'autors com els anteriors, així com - a mesura que arribava la influència de la revolució soviètica- també del pensament marxista, però sobretot, elaborà un pensament genuí fruit de l'experiència pràctica mateixa:

> «El Cooperativisme, nascut de la praxi diària d'un segle i mig d'associacionisme obrer, ha trobat al llarg d'aquests anys els seus teòrics, que n'han fet tota una filosofia de la vida, basada en l'ajut mutu i el propi esforç, que, al mateix temps que enalteix la personalitat de l'home, el fa apte per a la vida social i comunitària».[38]

Un dels introductors de les tesis cooperativistes a Catalunya va ser el federal Joan Tutau (1829-1893), qui compartí el viatge a Rochdale amb Fernando Garrido. El 1864 va escriure l'article "Asociaciones cooperativas" on reclamava el dret

d'associació i defensava les cooperatives de crèdit: «atès que per a organitzar una empresa es necessiten capitals, ultra el dret d'associació, cal comptar que els jornalers poden posar els seus estalvis en societats fundades pels seus companys de professió»[39]. També enumerava les operacions mercantils que realitzava la cooperativa de Rochdale i defensava una idea que seria central per al moviment cooperatiu: la qualitat dels productes de la pròpia cooperativa. Ho reivindicava dient que «hoy, que por la exagerada competencia se falsifica todo, los comestibles lo primero, ¿como no ha de acudir el público de Roschdale allí donde sabe que no ha de ser engañado?».[40]

Tutau va ser dels primers que assenyalà les prioritats per sectors alhora de constituir cooperatives. A l'article "Asociaciones de obreros", de 1865, aconsellava:

> «Las de consumo, además de la ventaja de poder funcionar con un capital limitado, reunen la de tener asegurado el negocio; pues los mismos socios acudirán á surtirse de los objetos que necesiten á sus almacenes con preferencia á los del comercio. Esta clase de asociación es la que debe llamar principalmente la atención de los trabajadores, porque es la única que sin sacrificio alguno, antes al contrario, les proporciona un capital que ha de servir más tarde de base para las demás».

Respecte les cooperatives de crèdit advertia una major complexitat:

> «Las de crédito asímismo altamente beneficiosas, pues son las que han de protejer y contribuir al desarrollo de sus hermanas, princialmente de las de producción, avalando sus compras y descontándoles los valores de las ventas a plazos. Sin embargo, sería una imprudencia comenzar por ellas, pues les faltaría su más útil, segura y provechosa clientela».

Pel que fa a les cooperatives de producció, Tutau en criticava la dificultat d'ampliar-les més enllà del petit grup d'associats que l'havia constituït, ultra altres dificultats com «la compra de máquinas y de las materias primeras, (que) en la mayor parte de las industrias exige cuantiosos capitales que las asociaciones de obreros no pueden hacer efectivas».[41]

Més enllà dels tempteigs teòrics del darrer terç del segle XIX, el corpus teòric del cooperativisme emergí amb la primera generació no ja de cooperadors, sinó de «cooperatistes», per a utilitzar el llenguatge de l'època. Així, hem de parlar per força del sabadellenc Joan Salas Anton, el principal impulsor de la cooperació erigida en sistema d'emancipació social:

> «Las cooperativas barcelonesas son cooperatistas, es decir, se han fundado, no ya sólo para proporcionar a sus asociados artículos de consumo más sanos, mejores y más baratos que los que por lo general les ofrece el mercado, si que también para contribuir en la medida de sus respectivas fuerzas a la gradual socialización de la riqueza, hasta acabar por fundir, merced a dicho procedimiento, las actuales clases sociales en una de sola: la de los consumidores, produciéndose por si mismos todo lo que consuman y siendo exclusivos dueños, en colectividad, de todos los medios de produción, inclusas la tierra, las máquinas y demás formas de capital (…) La Cooperación cooperatista no es, pues, un movimiento que se proponga substituir en lo porvenir la actual organización social individualista; es un movimiento que ya está realizando, efectiva, positivamente, esa substitución».[42]

Advocat de cooperatives, Salas Anton inicià l'«actuació cooperatista» aconsellant, cap el 1890, que aquelles destinessin un fons de reserva que els donés estabilitat, en lloc de repartir-se tots els guanys[43]. Aquella aposta, defensada durant dècades pel moviment organitzat, cimentà el model de cooperatives col·lectivistes per sobre de les anome-

nades individualistes. Disposar de fons de reserva destinats a crear un capital col·lectiu diferencià materialment la cooperació del cooperativisme; que ja no només seria en benefici de l'associat, sinó que esdevindria un mitjà poderós per a socialitzar la riquesa, «para revolucionar profundamente su manera de producirse y distribuirse».[44]

Qui influí enormement les primeres generacions de cooperativistes catalans fou Charles Gide (1847-1932), «insigne maestro de la cooperación y eminente economista»[45], el principal teoritzador de l'escola de Nimes, que impulsà el primer congrés de les cooperatives franceses, celebrat el 1885 a París.[46]

Gide plantejà els fonaments de l'economia social, basada en la voluntarietat, la solidaritat i el servei públic, amb un treball organitzat sobre la base sindical, uns serveis organitzats de forma associativa, una organització de previsió de caràcter mutualista i una economia autogestionada de tipus cooperatiu. Defensava la idea de la cooperació emancipadora com una estructura d'aprenentatge democràtic i d'eficiència econòmica, basada en el portador de l'interès general per a abolir el règim de beneficis, sense caure en l'estatisme. La majoria dels militants cooperatistes catalans, «los más ilustrados en las luchas y trabajos cotidianos en pro de la Cooperación», havien adquirit els seus coneixements de les lliçons, conferències, llibres i articles del «mestre».[47]

Concretament, la idea de Gide que fou central pel cooperativisme català fou el predomini del consumidor:

> «L'escola cooperativista nega que qualsevol valor sigui creat pel treball, demostrant que és creat per la utilitat, pel desig, per la demanda. I lògicament en treu la conclusió que el govern econòmic no ha d'anar a parar als obrers o productors, afirmant que hi ha un interès general, públic, que està per damunt dels interessos de la classe obrera, i que aquest interès està representat, més que per l'Estat, pels consumidors organitzats».[48]

Amb aquelles bases s'anava forjant l'aportació catalana al pensament cooperativista, i els cooperadors catalans estructuraren una proposta estratègica per generalitzar el moviment i convertir-lo en una alternativa social[49]. Poc a poc la doctrina cooperatista, si bé compartia objectius amb altres propostes del moviment obrer, estructurava una estratègia pròpia de transformació social:

> «Pero si bien no debemos confundir la doctrina cooperatista con la obrerista o sindicalista, no debemos olvidar los puntos de convergencia y afinidades que a ella nos unen. La guerra contra el sistema de salario como concepto retributivo del trabajo, la lucha contra el factor capital como dueño omnipotente y dirigente de las empresas, la conformidad con la necesidad de la expropiación de los medios de producción de las manos del capitalismo, aunque con acción distinta los cooperadores, son afinidades que debemos siempre tener en cuenta».[50]

Las mejores páginas cooperatistas de Ch. Gide se hallan en
La Cooperación como Programa Económico
Ediciones de ACCION COOPERATISTA
Precio: 25 céntimos
Tip. COSMOS. — San Pablo, 95. — Tel. A. 1904

Anunci a la premsa cooperativista d'un compendi del pensament de Charles Gide.
Font: *Acción Cooperatista*, 1 de juliol del 1927, núm. 217. FRG.

Font: *Revista Cooperativa Catalana*, setembre del 1903, núm. 53 (FRG)

- Joan Salas Anton -
(1854-1931)

Salas Anton va ser el principal impulsor d'una estructura organitzativa pròpia del cooperativisme català, anhel que fructificà amb la creació de la Cambra Regional de Cooperatives Catalano-Balear el 1898, que presidí en diferents ocasions. També de l'edició del seu portaveu mensual, la *Revista Cooperativa Catalana*, que vehiculà el corpus teòric del cooperativisme. Des de la revista, Salas Anton - que es declarava socialista sense partit- defensà que la independència o neutralitat política de les cooperatives no n'excloïa la participació de tots els corrents ideològics. Recollí experiències internacionals per inspirar el moviment català, animà a la integració de les cooperatives de consum en grans unitats i llençà propostes per enriquir la diversitat d'experiències cooperatives, en àmbits com l'educació o la sanitat.

Fou un personatge determinant per al moviment, atès que impulsà la deriva col·lectivista de les cooperatives, n'assessorà i redactà els estatuts de moltes, com La Redemptora, i dinamitzà les estructures federatives. Tal fou la seva importància dins del moviment que fou nomenat president honorífic de moltes entitats.

De l'escala local a la societat cooperativa

Les cooperatives de consum catalanes van suposar l'inici d'una nova economia proletària. Arrencant des de la més elemental ajuda mútua, i molt vinculades a la realitat local, es desenvoluparen fins a constituir un complex sistema econòmic paral·lel al capitalista. En l'economia obrera autònoma s'establiren relacions cooperatives de producció, consum i distribució, que esperaven substituir el model econòmic operant-hi des de l'interior: «El cooperativisme és una mena de cranc que treballa lentament dins el cos de l'economia capitalista».[51]

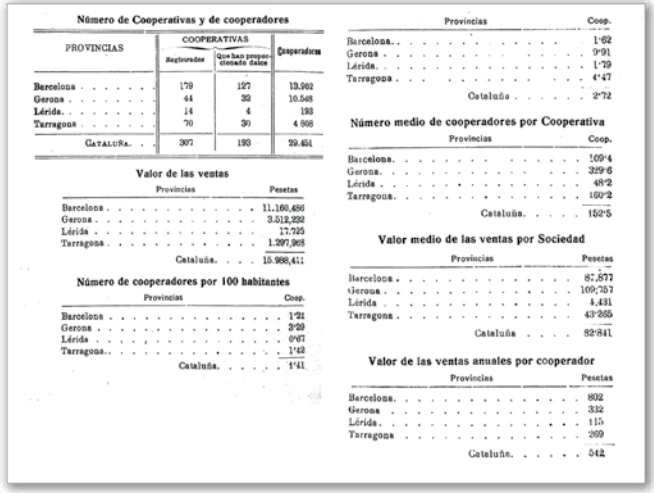

Número de Cooperativas y de cooperadores

PROVINCIAS	COOPERATIVAS Registradas	COOPERATIVAS Que han proporcionado datos	Cooperadores
Barcelona	179	127	13.902
Gerona	44	32	10.548
Lérida	14	4	193
Tarragona	70	30	4 808
CATALUÑA	307	193	29.451

Valor de las ventas

Provincias	Pesetas
Barcelona	11.160,486
Gerona	3.512,232
Lérida	17,725
Tarragona	1.297,968
Cataluña	15.988,411

Número de cooperadores por 100 habitantes

Provincias	Coop.
Barcelona	1'21
Gerona	3'39
Lérida	0'07
Tarragona	1'42
Cataluña	1'41

Provincias	Coop.
Barcelona	1'62
Gerona	9'91
Lérida	1'79
Tarragona	4'47
Cataluña	2'72

Número medio de cooperadores por Cooperativa

Provincias	Coop.
Barcelona	109'4
Gerona	329'6
Lérida	48'2
Tarragona	160'2
Cataluña	152'5

Valor medio de las ventas por Sociedad

Provincias	Pesetas
Barcelona	87,877
Gerona	109,757
Lérida	4,431
Tarragona	43'265
Cataluña	82'841

Valor de las ventas anuales por cooperador

Provincias	Pesetas
Barcelona	802
Gerona	332
Lérida	115
Tarragona	269
Cataluña	542

L'estat del cooperativisme a Catalunya el 1915.
Font: *Cooperatismo*, 1 d'agost del 1916, núm. 36. FRG.

El consum organitzat va ser l'estratègia posada en marxa per suprimir intermediaris i per apropiar-se de la plusvàlua que el capitalista es quedava amb la comercialització. Una estratègia preferible a la productivista - tots som

consumidors, productors només uns pocs-, ja que significava no només abastar el conjunt de la població sinó sobretot ajustar l'economia a les necessitats humanes:

> «Mentre subsisteix el mite - compartit pels capitalistes i per molts apòstols de la Revolució social- de considerar la producció com l'eix de l'economia humana, com el centre de tota l'activitat regulant el consum - en lloc d'ésser el consum el regulador de la producció, segons les necessitats dels homes-, seguirem sofrint crisis econòmiques i parlant d'excessos de producció, en tant que milions de persones moriran de fam o viuran a mitja ració (…) L'interès del productor és sempre egoista i ens porta fatalment a una guerra de tots contra tothom, a la competència entre individus i entre els pobles. L'interès del consumidor sempre es confon amb l'interès general, perquè tots som consumidors, amb les mateixes necessitats bàsiques».[52]

L'excés de percepció

Una de les claus del creixement de les cooperatives era la possibilitat d'oferir als seus associats millores de les condicions de vida o de treball, a través de mutualitats mèdiques, fons d'invalidesa o d'educació. Cap dels serveis que oferien les cooperatives de consum hagués estat possible sense el que es coneix com l'excés de percepció, com tampoc s'entenen les condicions de treball a les cooperatives de producció sense l'acumulació dels excedents cooperatius.

> «El procedimiento que utilizan, para ir socializando en la medida que puedan la riqueza, consiste en dedicar parte del exceso de percepción, esto es de los beneficios que obtienen a la constitución de un capital social, que, perteneciendo a la colectividad, no pertenece a ningun socio individualmente. Cómo, por ley de su propia naturaleza, ese capital social va paulatinamente creciendo, va hallandose la Sociedad en condiciones de acometer una unión de otras cooperativas las compras en grande escala, de hacerse con buques, de fundar bancos, de establecer y explotar industrias, de poseer y cultivar tierras, etc., apoderándose por ese medio la colectividad del sobre-valor, o beneficio, que sin la cooperación habría ido a aumentar el capital del comerciante al por mayor, del armador, del banquero, del industrial, del propietario, etc. El procedimiento es tan seguro que, si todos los obreros se decidieran a abrazar la cooperación cooperatista, no habría de transcurrir muchos años sin que todo el capital hubiera ido a parar a poder de los obreros».[53]

L'excés de percepció naixia del fet que la cooperativa comprava al major el producte a un preu inferior que el de venda, rendint el que pel capitalista seria el marge comercial. Ara bé, aquell diferencial no era un benefici net del qual apropiar-se individualment, sinó que es col·lectivitzava. Aquells fons servien en primer lloc per cobrir les despeses ordinàries de funcionament de les societats. En el cas de les cooperatives de consum, havien de cobrir els lloguers o les hipoteques, en alguns casos les bestretes dels treballadors[54], les assegurances, els impostos, les inversions, l'increment del preu del diner o les amortitzacions i les partides previstes per la pèrdua de producte. Aquelles partides es carregaven en el preu de compra del producte, per això el marge comercial final quedava reduït.

La salut econòmica de les societats cooperatives depenia en molts casos de la gestió que es feia d'aquelles partides; sempre amb la finalitat que el marge comercial final no quedés reduït a zero. La bona gestió de l'equilibri d'interessos individuals i comuns fou la que permeté accedir als consumidors als productes a un preu menor alhora que, gràcies a l'excés de percepció sobrant, endegar una ingent obra social.[55]

Les cooperatives de consum acumulaven diferencials econòmics derivats de la seva activitat quotidiana. Una vegada acabat l'any, s'obtenien volums usualment gens menyspreables, i es decidia que es feia amb aquells diners. A grans trets, trobem diferents formes de gestionar l'excés de percepció: el retorn cooperatiu, les reserves i l'obra social.

La primera era el retorn econòmic que feia la cooperativa als seus associats. Proporcionalment, tenien un major retorn aquells que havien realitzat un major volum de compres al llarg de l'any. Les cooperatives de caràcter individualista primaven el retorn de l'excedent a les persones sòcies, mentre que les col·lectives tendien a limitar-lo per a destinar més diners als fons socials o a la intercooperació. La qüestió era tan important, que les cooperatives es distingien en tipus segons la mena de repartiment que realitzaven:

> «Estas sociedades se dividen generalmente en tres clases: las llamadas individualistas, son aquellas que se reparten entre sus socios todos los beneficios. Las llamadas mixtas, que están en mayoría en todos los estados, son las que destinan una buena parte de los beneficios a la creación de un fondo de reserva, que la aplican a obras emancipadoras y humanas, y las colectivistas son las que destinan los beneficios integros al dicho fondo de reserva. De las primeras nada se puede esperar ni en lo social ni en otros órdenes, por inspirarse en un fin puramente egoista; y de las otras se puede esperarlo todo, ya que ellas van realizando la labor meritoria de ir transformando la sociedad en todos los ordenes de la vida».[56]

La segona aplicació era la de les reserves: la cooperativa estalviava el capital sobrant per augmentar el seu marge de maniobra econòmic i dependre menys del finançament extern. Servia per millorar els locals, les condicions dels treballadors, contractar assegurances, cobrir possibles pèrdues o per la compra d'infraestructures.

Finalment, trobem l'opció que destinava íntegrament l'excés a fons social per millorar les condicions de vida del seus associats. Les més comunes eren el fons de socors (per ajudar a les famílies en cas d'accident laboral), el fons de vellesa (anticipant el sistema de jubilacions) i el de malaltia (mitjançant els monts de pietat o les mútues mèdiques). També hi havia els fons d'educació, orfandat i viudetat, entre d'altres. Aquelles partides podien suposar més de la meitat de l'excés de percepció i serviren per posar en marxa una obra social inèdita fins llavors.

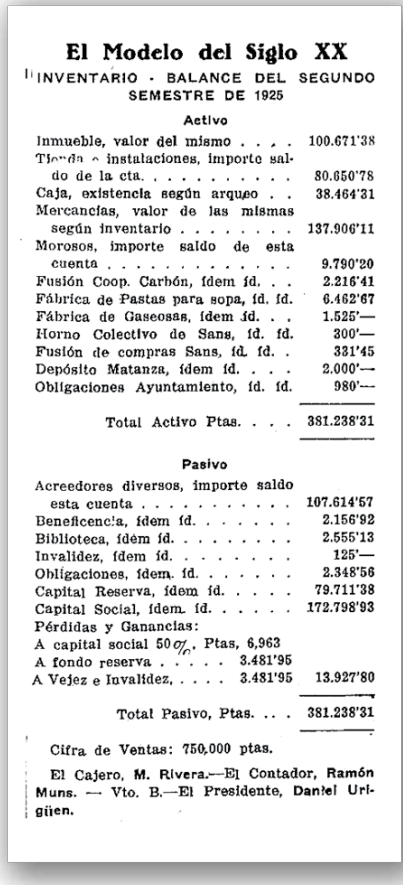

El Modelo del Siglo XX

INVENTARIO - BALANCE DEL SEGUNDO SEMESTRE DE 1925

Activo

Inmueble, valor del mismo	100.671'38
Tienda e instalaciones, importe saldo de la cta.	80.650'78
Caja, existencia según arqueo . .	38.464'31
Mercancías, valor de las mismas según inventario	137.906'11
Morosos, importe saldo de esta cuenta	9.790'20
Fusión Coop. Carbón, ídem íd. . .	2.216'41
Fábrica de Pastas para sopa, íd. íd.	6.462'67
Fábrica de Gaseosas, ídem íd. . .	1.525'—
Horno Colectivo de Sans, íd. íd.	300'—
Fusión de compras Sans, íd. íd. .	331'45
Depósito Matanza, ídem íd. . . .	2.000'—
Obligaciones Ayuntamiento, íd. íd.	980'—
Total Activo Ptas. . . .	381.238'31

Pasivo

Acreedores diversos, importe saldo esta cuenta		107.614'57
Beneficencia, ídem íd.		2.156'92
Biblioteca, ídem íd.		2.555'13
Invalidez, ídem íd.		125'—
Obligaciones, ídem. íd.		2.348'56
Capital Reserva, ídem íd.		79.711'38
Capital Social, ídem. íd.		172.798'93
Pérdidas y Ganancias:		
A capital social 50 %, Ptas, 6,963		
A fondo reserva	3.481'95	
A Vejez e Invalidez, ...	3.481'95	13.927'80
Total Pasivo, Ptas. . . .		381.238'31

Cifra de Ventas: 750.000 ptas.

El Cajero, M. Rivera.—El Contador, Ramón Muns. — Vto. B.—El Presidente, Daniel Urigüen.

Balanç del segon semestre de 1925. Destaquen els seus fons socials i la distribució de l'excés de percepció. Font: *Acción Cooperatista*, 11 de juny del 1926, núm. 95. FRG.

D'aquests fons sorgiren les escoles cooperatives, les mútues mèdiques, els espais de cultura o esbarjo, els cafès i teatres; i fins i tot, en combinació amb les reserves pròpies, els fons per construir noves seus més grans o habitatges per als associats.[57]

El cas de les cooperatives de producció era força similar. Una vegada liquidats els proveïdors, les infraestructures, les despeses generals i les bestretes, l'activitat rendia el que mercantilment es coneix com a benefici, mentre que a les cooperatives, s'anomenà excedent cooperatiu. Si a les societats capitalistes, els beneficis es repartien entre els accionistes en la seva totalitat, en el cas de les cooperatives obreres no es repartia res, i tots els excedents es destinaven als fons col·lectius. Una part d'aquells fons servia per millorar les infraestructures, el producte, les condicions de treball o per incrementar els fons de maniobra. L'altra es destinava a l'obra social.

Les finances cooperatives

En la construcció de la realitat cooperativa, una part ineludible de la quotidianitat passà per la gestió econòmica eficient dels projectes, que sovint hagué de superar el problema de la falta de crèdit o finançament. Tal com reconeixien: «La classe obrera ha de trobar en ella mateixa mateixa els recursos financers necessaris per a la seva emancipació econòmica». [58]

Els criteris imposats per les entitats de crèdit capitalistes exigien que de les accions finançades se n'extragués un alt rendiment, raó per la qual només les empreses regides per la llei del màxim benefici rebien el finançament requerit. No és d'estranyar, per tant, que fossin refractàries a les cooperatives, que partien de la satisfacció de les necessitats de les persones associades i no pas del màxim benefici.

No fou fins al 1931 que les cooperatives van poder accedir al crèdit i pogueren fundar entitats financeres afins o pròpies. Fins llavors, les cooperatives de producció eren o bé associacions de treballadors, o bé societats anònimes amb uns estatuts interns que asseguraven els principis cooperatius, però sense una entitat jurídica consolidada. Quan calia negociar un finançament, havia de ser el president personalment qui el subscrivia amb l'entitat de crèdit, no pas el conjunt d'associats.[59] Cosa similar succeïa amb les de consum, que s'hagueren de nodrir del crèdit intern entre associats o de préstecs entre entitats.

Amb les constants fluctuacions del valor monetari, les dificultats d'accés al crèdit i la manca de moneda fraccionària, les cooperatives hagueren d'afrontar l'activitat econòmica amb els seus propis recursos. Aquella situació complicava les relacions comercials i problematitzava l'accés als crèdits per assumir grans inversions.

Bitllets de la Unió de Cooperadors de Barcelona.
Font: Arxiu personal Vicenç Fernàndez.

- Les monedes cooperatives -

Catalunya arribà al segle XX amb una llarga experiència en monedes interiors. Foren moltes les viles catalanes que n'encunyaren de pròpies. Aquella tendència es consolidà davant la dificultat d'accedir a moneda fraccionària i de petit valor de curs legal. Els ajuntaments, els sindicats agrícoles, les cooperatives, les societats mercantils (com l'España Industrial o les colònies i economats); però també bars, cinemes, farmàcies, forns, així com transports o companyies d'aigua o llum encunyaren monedes. Només algunes eren de metall, mentre que moltes eren simples peces de plàstic, cartró, paper o bons manuscrits. Tenien un valor referit a les pessetes, però trobem casos en què l'equivalència era en pesos de pa, com en la cooperativa Model del Segle XX.

En el període del 1850 al 1950 hi havia indexades a Catalunya més de 2.150 monedes interiors, la majoria corresponents a cooperatives o a sindicats agrícoles. La moneda pròpia facilitava la comptabilitat i permetia que el canvi d'una compra fos retornat en moneda pròpia. Així, l'entitat es mantenia relativament independent de la moneda de curs legal.

Mitjançant la creació d'economies tancades s'assajaren experiències de gestió econòmica integral. Combinat amb l'excés de percepció, permetia obrir fons de jubilació, socors, viudetat o orfandat propis. Sovint, es responia a les situacions de carestia dels associats amb moneda pròpia que, en millors èpoques, seria retornada al fons cooperatiu.

Quan es creà la Unió de Cooperadors de Barcelona el 6 de setembre del 1936, les monedes cooperatives es van unificar, sobresegellant-les amb les sigles UCB. El 1939, amb la victòria franquista, la major part foren retirades. Només a Barcelona n'hi havia prop de 1.000, 112 als barris de Sants i Hostafrancs.

Font: LOPEZ LLUCH, A. *Les monedes de les cooperatives catalanes 1850-1950.* Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1983, pàg. 9-10.

Monedes interiors de La Nova Obrera i La Nova Activitat Obrera, sobresegellades per l'UCB.
Font: Arxiu La Ciutat Invisible.

L'accés al crèdit cooperatiu

Mentre les cooperatives eren de reduïdes dimensions, els fons propis bastaven per cobrir les despeses. Però quan calia afrontar situacions de creixement o es necessitaven fons per assumir inversions, els propis mitjans de recaptació no eren suficients, i de vegades, calia acudir a finançaments externs. Les compres en comú, la construcció d'edificis o utillatge sovint requerien de l'adjudicació de crèdits. Calia establir entitats que permetessin accedir les cooperatives al crèdit amb facilitat i que el risc associat pogués ser mancomunat entre els associats, fet que el marc de la Llei d'associacions no permetia.

Foren els sindicats agrícoles els primers que, mitjançant les cooperatives o caixes de crèdit agrícola[60], establiren entitats de finançament pròpies. Amb el pas dels anys, aquestes entitats esdevingueren una eina imprescindible al camp per tal d'afrontar els abusos dels terratinents.[61] Els fons que nodrien aquestes caixes normalment provenien dels estalvis personals i dels excedents cooperatius acumulats, i configuraven un capital que podia ser deixat a una altra cooperativa en funció de les seves necessitats.

CAIXA DE CRÈDIT AGRÍCOLA I COOPERATIU

Extracte d'inscripció núm. 015 corresponent a Tres quotes de participació de 500 pessetes nominals, que ha subscrit a nom seu la Societat Cooperatista Agrupació Vidriera de Barcelona per un total de mil cinc centes pessetes per a la constitució del capital de la Caixa de Crèdit Agrícola i Cooperatiu, creada pel Govern de la Generalitat de Catalunya, per Decret del 26 de gener del 1934, d'acord amb la Llei del 10 d'agost del 1933.

Numeració de les quotes de participació que comprèn aquest extracte: 395-396-397

Barcelona 7 de Setembre del 1934

El Vice-President, El Director,

Títol d'aportació de capital per part de la cooperativa obrera santsenca Agrupació Vidriera a la Caixa de Crèdit Agrícola i Cooperatiu.
Font: AHS.

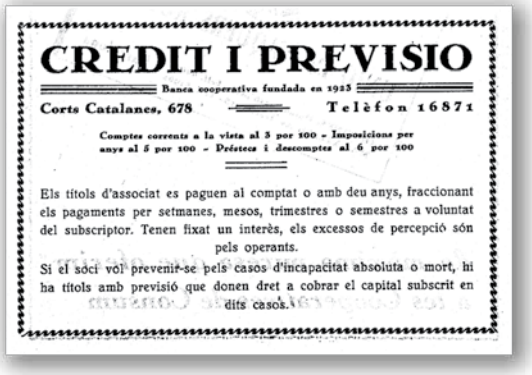

CREDIT I PREVISIO

Banca cooperativa fundada en 1923

Corts Catalanes, 678 — Telèfon 16871

Comptes corrents a la vista al 3 per 100 - Imposicions per anys al 5 per 100 - Préstecs i descomptes al 6 per 100

Els títols d'associat es paguen al comptat o amb deu anys, fraccionant els pagaments per setmanes, mesos, trimestres o semestres a voluntat del subscriptor. Tenen fixat un interès, els excessos de percepció són pels operants.

Si el soci vol prevenir-se pels casos d'incapacitat absoluta o mort, hi ha títols amb previsió que donen dret a cobrar el capital subscrit en dits casos.

Anunci a la premsa d'un projecte financer cooperatiu a Barcelona.
Font: *Acción Cooperatista*, 10 d'agost de 1934, núm. 588. FRG.

A la ciutat, però, la situació era més complexa, i realment hi hagué poques experiències de cooperatives de crèdit urbanes.[62] Les limitacions d'aquelles entitats eren àmplies: les seves entrades depenien de les aportacions personals i col·lectives, així com dels retorns dels interessos derivats dels préstecs atorgats. Aquests fons depenien alhora de factors externs, com podien ser una mala collita o un període de depressió, fet que les convertia en estructures fràgils. Malgrat aquestes limitacions, la fórmula d'establir entitats financeres pròpies fou provada en algunes ocasions.

La Cambra Regional, el 1912, en paral·lel a l'establiment de les compres en comú de les cooperatives associades, inicià el procés de recaptació de diners mitjançant l'emissió de bons. Anys més tard, el 1934, es constituí la Caixa de Crèdit Agrícola i Cooperatiu, amb 10 milions de pessetes, tres quartes parts dels quals provenien de les cooperatives i sindicats agrícoles, mentre que la resta foren aportats per la Generalitat. Part d'aquest fons s'emprà per posar en marxa la Unió de Cooperadors de Barcelona.

A banda de les operacions financeres externes, cal parlar també del crèdit que les cooperatives oferien a la seva massa social. Aquest es vertebrà al voltant de les seccions de crèdit, erigides en un primer moment per donar resposta a les necessitats de liquiditat de les persones associades. S'observà, posteriorment, que les societats acumulaven amb el pas dels anys part dels excedents no repartibles destinats a reserves, fons socials o inversió en infraestructura. Aquell capital no sempre s'utilitzava i, davant del risc que es devalués amb el temps i enfront de les reticències a col·laborar amb entitats d'estalvi convencionals, es dissenyaren estratègies per rendibilitzar-lo, com per exemple finançant operacions internes de la cooperativa com la construcció de noves seus o habitatges.

Crida als obrers per invertir els seus estalvis en les estructures de crèdit cooperatives.
Font: *Acción Cooperatista*, 2 de juliol de 1926, núm. 165. FRG.

Algunes d'aquelles seccions de crèdit actuaren a la pràctica com caixes de resistència. De fet, així consta en alguns balanços, i serviren per recolzar a persones i projectes des de la responsabilitat col·lectiva i compartida.

El cercle de l'economia col·lectiva o el sector cooperatiu

La ciutat obrera, espacialment i social delimitada pels districtes proletaris, va ser el context de la vida diària dels treballadors i, per tant, la trama de les seves respostes col·lectives culturals, socials i organitzatives a les deficiències de la ciutat capitalista. Aquella esfera pública proletària, sustentava un conjunt de solucions autoorganitzades que pal·liaven les deficiències capitalistes en àmbits com la salut, l'educació, les pensions, l'habitatge, els preus de l'alimentació, l'explotació laboral o la falta de crèdit. La desigualtat social pròpia de la ciutat capitalista motivà el naixement de la lluita obrera, una elevada conflictivitat social que electritzà tota la ciutat durant decennis; unes pràctiques insurreccionals obreres que imprimiren la possibilitat de nous usos al territori.[63]

Els usos oberts pel conflicte social suggerien que la cooperació obrera podia esdevenir una alternativa social generalitzable. Els i les treballadores que participaven de les experiències de cooperació social creaven, en un barri obrer, un món sencer, que era expressió d'una vida col·lectiva, suma de milers de biografies de gent que decidien crear alternatives al capitalisme.

El cooperativisme de consum va ser la institució obrera que posà en pràctica l'estratègia d'ajuda mútua de forma immediata i, a la vegada, lluità per la utopia a llarg termini. S'erigí, en definitiva, en una forma comunitària d'intercanviar béns i serveis, estructurada per nodes locals fortament arrelats al territori. El seu objectiu econòmic va ser prioritàriament la resolució de totes les necessitats de la comunitat local - bàsicament obrera- associada a la cooperativa.

Una de les accions que s'inicià amb les acumulacions de capital social fou la construcció d'habitatges a preu econòmic.
A la imatge, la maqueta d'un dels projectes de l'arquitecte Jaume Torras a Sant Andreu de la Cooperativa de la Habitación Barata, el 1918.
Font: *Cooperatismo*, 1 de juliol del 1918, núm. 81. FRG.

Però també anà més enllà, en la mesura que suposà un aprenentatge. A partir de la cooperativa obrera, les pràctiques quotidianes de les treballadores incorporaren aspiracions ètiques i polítiques que permetien pensar l'autogestió global de la societat com una mena d'empoderament. La participació en les cooperatives obreres significà, molt sovint, una capacitació política però també tècnica i formativa, que subministrà a les obreres la possibilitat material de dur a terme l'autogestió. La tasca realitzada per les cooperatives, lluny d'abstraccions o de

promeses de futurs millors, tenia conseqüències immediates en la transformació material i "espiritual" de la classe treballadora. Com deien, «el Cooperativismo no es un sueño, ni utopía, es realidad».[64]

Amb l'empoderament polític i tècnic, els cooperativistes catalans seguiren la divisa defensada pels pioners de Rochdale:

> «Així que sigui possible, la societat procedirà amb decisió a organitzar forces de producció, de distribució, d'educació i el seu propi govern, o en altres termes: establirà una colònia sostinguda per ella mateixa en la qual els interessos seran comuns».

En un projecte d'acumulació de forces, una etapa podia portar-ne a una de nova:

> «Les famílies s'uneixen en cooperatives de consumidors per eliminar la càrrega parasitària dels preus representada pel benefici del comerciant privat; en un segon estadi, les cooperatives primàries de consumidors s'uneixen també entre si en grans magatzems a l'engròs per eliminar l'altra càrrega parasitària dels preus, el benefici del comerciant majorista, i encara aquests magatzems a l'engròs per si sols o junt amb les cooperatives primàries que hi estan afiliades, munten o adquireixen fàbriques d'articles d'ús i de consum, de transformació i d'envasat de productes naturals, etc., amb la qual cosa, a més d'adaptar-se al principi esmentat de subordinar la producció a les necessitats del consum, en aquest cas dels seus consumidors afiliats, anul·len també el benefici de l'industrial privat. Al marge de tot això i com a complement obligat, cooperatives primàries, magatzems a l'engròs i fàbriques, així com els mateixos cooperadors individualment considerats, munten les seves organitzacions de crèdit, d'assegurances, etc., per completar així el cercle de l'economia col·lectiva, del sector cooperatiu».[65]

Les finalitats del cercle virtuós del col·lectivisme o sector cooperatiu eren, segons Pérez Baró, l'abolició del lucre; la primacia de la persona per sobre del capital; l'estímul per a la creació de capitals col·lectius irrepartibles; i el traspàs de mitjans de producció i de canvi, de les mans capitalistes privades a les de la comunitat. A aquell objectiu s'hi sumà la constant preocupació del cooperativisme per crear entre els seus membres una mentalitat col·lectivista, mitjançant la pràctica de l'ajut mutu i del propi esforç. És a dir, l'«antítesi del capitalisme»[66], un sistema global per a l'emancipació social.

> «Les cooperatives catalanes creuen que el principi en el qual es fonamenta el cooperativisme pot ser una de les millors eines que els treballadors poden esgrimir com a mitjà de la seva emancipació. Entenem que, elevat a sistema i com a principal objectiu, les cooperatives catalanes han d'acceptar aquest principi per tal de laborar per tots els mitjans que li proporciona, a favor de la transformació social. ... I que els treballadors obtinguin per tant la major quantitat de benestar, fins a assolir llur completa emancipació».[67]

La creació d'una economia cooperativa que abastés el màxim de necessitats de la col·lectivitat significà un repte potentíssim perquè, més enllà de la dificultat intrínseca del projecte, hagueren de fer front a un augment de l'escala d'intervenció. Efectivament, en aquells anys el capitalisme de la distribució ja no era el del botiguer de finals del XIX, sinó que el comerç s'havia transformat mitjançant la concentració de capitals i l'aplicació de noves estratègies (màrqueting, publicitat, etc.). L'evolució del capitalisme obligà a les cooperatives a pensar en clau de moviment i a impulsar fusions de cooperatives i centrals de compres.[68]

Cartell de la Direcció General d'Agricultura
de la Generalitat de Catalunya a la Segona República.
Font: Pavelló de la República (Universitat de Barcelona).

Democràcia Econòmica

Quina societat apuntava la consolidació del sector cooperatiu dels anys 30? Tal com afirmaven els cooperadors catalans, amb el desenvolupament del cooperatisme com a sistema d'emancipació es podia arribar a la justícia social no des de l'Estat, sinó des de la llibertat. Això és, un model de Democràcia Econòmica on els mitjans de producció pertanyessin a tota la societat; on les empreses fossin gestionades col·lectivament; on la major part de béns i serveis s'intercanviessin a través del mercat social, i on la inversió estigués articulada per una xarxa de bancs gestionats de forma cooperativa[69]. Aquell sistema, pels cooperativistes catalans dels anys 30, significava anar més enllà d'una democràcia política -«el voto político es insuficiente para la conquista de la personalidad ciudadana»[70] - i en tot cas obria la possibilitat d'exercir una acció directa sobre les activitats de l'economia.

El projecte de Democràcia Econòmica, o l'emancipació social basada en el cooperativisme, entroncà amb les aspiracions generals del moviment obrer, però traçà un camí propi que no s'articulà a través de l'Estat - ni per la via reformista, ni per la dictadura del proletariat- ni tampoc a través de la hipòtesi insurreccional:

> «En donde quiera que se ha entablado una huelga y que los obreros hayan triunfado en su lucha consiguiendo sus demandas empleando todos estos medios ¿cuántos patronos han suprimido? ¿Ni siquiera hemos debilitado su poderío, hemos disminuido su capital, su fuerza? No, porque el capital se resarce de sus concesiones económicas a los obreros aumentando el precio de sus manufacturas, que hemos de pagar nosotros mismos, obreros, en nuestra condición de consumidores, y automáticamente el capitalismo se rehace de su pérdida, de su concesión. Por el contrario, si todos los obreros integráramos las Cooperativas de distribución, suprimiríamos todos los intermediarios que mantenemos con nuestras compras, y si las Cooperativas entonces organizaran Cooperativas de producción para elaborarse todos los productos que consumen y son necesarios para la vida, quedarían suprimidos nuestros explotadores, los intermediarios industriales. Este es el hecho que realiza la Cooperación elevada a la categoría de ideario económico-social, que es el Cooperatismo».[71]

L'objectiu era substituir progressivament la societat burgesa per una altra.[72]

El punt àlgid d'aquell projecte fou l'any 1936, després de la revolució social que desencadenaren els i les treballadores, un cop derrotat a Catalunya el cop d'estat feixista. En aquell context, la majoria de les cooperatives barcelonines es fusionaren i adoptaren el lema «les Cooperatives al servei del Poble», expressant els següents objectius:

> «La finalitat que perseguim per mitjà del cooperativisme és, mitjançant la cooperació de consum i producció, posar en mans del proletariat el capital, terres, fàbriques, ferramentes i útils de treball, per la creació de la riquesa col·lectiva, i fer impossible la funció del mitjancer i la burgesia, fins aconseguir la desaparició completa del capitalisme, acabar amb l'explotació de l'home per l'home i de tots els privilegis, deixar d'ésser l'obrer una cosa, matèria d'explotació, i recobrar la seva total personalitat humana en la vida dels pobles i obtenir íntegre el fruit del seu treball, dins d'un estat de dret inspirat en la llibertat i en l'estricte justícia perquè la seva vida sigui feliç en grau màxim».[73]

En un míting cooperatista que es féu al Gran Price de Barcelona el 28 de març de 1937, Joan Rovira, de la Federació de Cooperatives de Catalunya, afirmà que l'aspiració a la democràcia econòmica era «filla de la importació, que molts revolucionaris emigrats a l'estranger ens portaren d'Anglaterra. L'esperit dels fundadors de Rochdale, va infiltrar-se a Catalunya, on hi havia estaments obrers que propugnaven ideals de redempció humana». I afegia: «Nosaltres venim col·lectivitzant durant 77 anys».[74]

Cartell editat per la Confederació de Cooperatives de Catalunya durant la Guerra Civil.
Font: Pavelló de la República. UB.

DIVENDRES
dia 28 de Febrer, a les 9 de la nit, a la
COOPERATIVA
LA NOVA OBRERA
Carrer de Guadiana, 22
CONFERENCIA
per
J. Joan Doménech
Sobre el tema:
La Cooperativa com a complement de la Revolució
TREBALLADORS, NO HI MANQUEU
LA COMISSIO
Imp. Gutenberg Sepúlveda, 161

Conferència a La Nova Obrera sobre el potencial revolucionari de les cooperatives, 1936.
Font: Pavelló de la República. UB.

— 4 —
Memòria Cooperativa de Sants: del cooperativisme català a la realitat santsenca

(1873-1939)

Obrero?
Tu puesto está
en
la Cooperativa
SH
YM

Il·lustració de Shum, de 1928.
Tot i ferir-se les mans arran d'una explosió,
continuà dibuixant per la difusió de l'ideal cooperatiu.
Font: *Acción Cooperatista*, 6 de juliol del 1928, núm. 270. FRG.

Memòria cooperativa de Sants: Del cooperativisme català a la realitat santsenca

(1873-1939)

«Una proba del esperit práctich del poble catalá es lo desenrotllo del mutualisme á las classes obreras. Va comensar amb la fundació d'associacions d'aussili mútuo, seguiren las societats cooperativas de consúm, y al present existeixen ja associacions cooperativas productoras».[1]

Domènec Martí i Julià, 1899.

Als inicis del segle passat el cooperativisme prengué força als barris obrers i populars com Sants. Ja des d'abans de 1887, quan les societats obreres obtingueren la legalitat amb la Llei d'associacions i fins a 1939, en què la victòria del feixisme esclafà qualsevol expressió de democratització, floriren multitud de locals obrers, mutualitats, cooperatives i ateneus. Eren expressió, d'una banda, del desig de l'emergent classe treballadora de fer pública la seva subjectivitat i, de l'altra, de la necessitat d'establir mecanismes de solidaritat entre els sectors més explotats del capitalisme industrial, en uns anys en què no existia l'Estat del benestar.

A partir de 1870, quan la industrialització dels vapors a Sants ja feia una vintena d'anys que s'havia iniciat, començaren a proliferar tot un seguit de societats obreres que imitaren les experiències associatives ja existents de la petita burgesia.[2] Els treballadors, amb la voluntat de fugir del paternalisme mesquí que guiava aquelles associacions, de seguida entengueren que era fonamental constituir institucions socials pròpies que vetllessin pels seus interessos.[3]

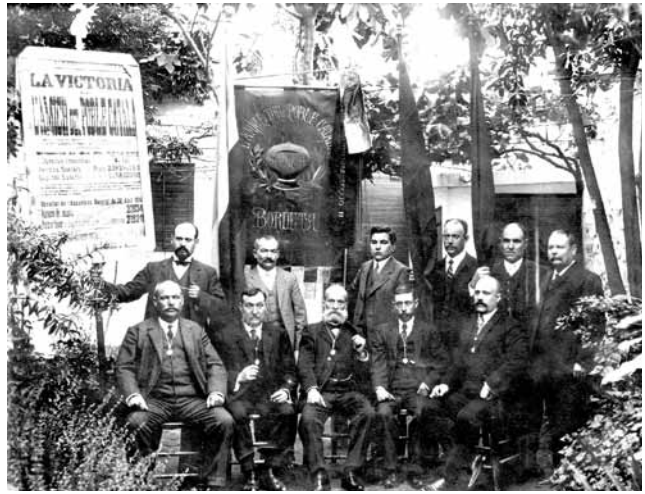

Secció de la Societat de Socors Mutu Amich del Poble Català de la Bordeta.
I seu lema: «Tot per tots i per a tot».
Font: Arxiu Carles Miró.

Les pioneres de Sants (1873-1898)

A finals de segle XIX, es desenvoluparen les primeres societats obreres, i entre elles, les cooperatives. S'implantaren sobretot fórmules vinculades al consum, que permetien una major capacitat de compra col·lectiva amb preus més econòmics, esdevenint un mitjà mancomunat de distribució d'aliments sense intermediaris.

Els principis d'aquelles experiències foren prosaics, i es basaven en l'elemental idea de l'estalvi col·lectiu. La lògica interna que nodria tota l'estructura, la base material que impulsava aquelles institucions era, com deien ells mateixos, ben senzilla:

> «... El fin primordial que las informa, que no es otro que el de mejorar, en principio, la condición moral y material de sus asociados, y esto se logra fácilmente dedicándose la Sociedad a comprar al por mayor los artículos de indispensable consumo, como son: comestibles, ropas, etc., para luego suministrarlos al detalle a los socios y sus familias a los precios corrientes en plaza, obteniendo con ello, de momento, el que el peso y medidas obtenidos en la Cooperativa estén ajustados a la más extricta legalidad; que los géneros reunan condiciones inmejorables para el consumo y que los beneficios que con todo ello se obtienen vayan a para a manos de la colectividad en vez de un particular cualquiera. (…) Las organizaciones cooperativas de consumo, dice un celebrado escritor; "tienden a abolir el provecho realizado sobre las mercancías en el momento de venderlas y a emancipar de esta suerte a los consumidores del tributo que deben pagar al capital. La Cooperativa de consumo es la encarnación de la idea de solidaridad económica y social de los consumidores".(...) La organización de estas sociedades se basa en un mecanismo por demás fácil y sencillo, pues se concreta a recibir de los socios una cuota semanal o mensual algo reducida, con el fin de que esté al alcance de las familias más modestas y tan pronto a juicio de los mismos socios, se cuenta con capital suficiente, empieza las operaciones a que se va a dedicar. Si es de consumo, se exige a los socios - a más de la cuota- a proveerse en los almacenes de la Sociedad de los artículos que expende. Los socios al realizar las compras pagan al contado anotándole la Sociedad en una libreta llamada de "Capital" las cantidades gastadas. Estas anotaciones sirven, cuando se hace la liquidación, para saber la parte que corresponde a cada socio de los beneficios que, a prorrata de las compras, ha realizado...».[4]

Cooperar per consumir

Segurament van existir cooperatives amb anterioritat, però una de les primeres de les quals hi ha constància és la Unió Obrera de Sans. Aquella societat inicià la seva activitat el 1873 com a forn de pa i poc després obrí botigues d'oli i de vi. El seu excedent de percepció era destinat íntegrament a la subvenció d'escoles per als fills dels obrers. Malgrat no tenir gaires dades, fou força important, arribant a tenir uns 1.200 associats.[5] Aquella cooperativa es dissolgué el 1888, enmig dels debats obrers sobre la capacitat emancipadora de les cooperatives.[6] Una altra cooperativa de consum d'aquella primera època va ser La Económica de Sans que estava al carrer de Sant Bartomeu (Burgos) i que repartia productes com sabó, llard de porc i roba entre els seus socis. Al 1877, uns errors en el llibre de comptabilitat van generar la dissolució de l'entitat i un fort conflicte entre la comissió liquidadora, encapçalada pel barber Magí Regordosa, i l'antic president, Andreu Pomar.[7]

Durant aquelles primeres passes, tots els projectes començaven d'una forma similar: uns quants amics o coneguts del barri reunien una quantitat inicial a partir d'una primera aportació individual, generalment força minsa; al cap d'unes setmanes, quan tenien prou diners per invertir, llogaven un petit local i adquirien una taula, quatre cadires i els primers productes a l'engròs. Normalment oli, vi, patates o llegums, els productes més barats i accessibles:

> «Eren, com ja l'hi he dit, nou amics; un d'ells llençà un dia, tot passejant, l'idea de fundar una cooperativa, i tal dit i tal fet, desde aquella setmana comensaren a pagar una pesseta cada setmana. Quan en tenien 16, llogaren una botiga del carrer de la Llibertat, núm. 5, que valia ja aquesta quantitat mensualment. L'ún hi portà una cadira, altre una taula, i aixís, amb quatre o cinc cadires i una taula, obrí la Cooperativa, Cooperativa que de moment no servia per altre

cosa que per anar-hi a pendrer cafè i fer una mica de tertúlia. Quan tingueren recullides unes quantes pessetes, compraren un bocoi de vi, començán aixís les seves operacions de compra i venta».[8]

Aquelles pioneres es caracteritzaven per compartir uns orígens senzills, que a partir de la suma del no-res, de pesseta en pesseta, d'aportació en aportació, anaren construint una incipient primera riquesa col·lectiva; i el que potser és més important, un punt de trobada estable on compartir el lleure que els deixava la jornada laboral.

Al final de la dècada dels 80 i principis dels 90 començaren a funcionar al barri les cooperatives que després esdevingueren clars referents del cooperativisme català. Nasqueren de la posada en comú de solucions a les misèries individuals d'aquella segona o tercera generació proletària, fills o nétes dels primers obrers sotmesos a les màquines. Després de 30 anys amb el mode de vida fabril encastat a la rutina familiar, quan l'explotació trencà les defenses de la tradició gremial, i quan les seves conseqüències s'individualitzaren sobre cada cos obrer, les cooperatives col·lectivitzaren el descontent dels treballadors. Un mecanisme d'autodefensa, entre altres, com les societats d'ofici, que pal·liaren la desestructuració de la fragmentada solidaritat gremial deguts els canvis productius. Les debilitats individuals, com l'absència d'ingressos, la carència de recursos o la impotència davant la imposició de les condicions de treball es supliren amb l'agermanament d'esforços. La coincidència de molts obrers sota aquelles condicions i en un mateix territori feren que Sants esdevingués un dels barris puntals del cooperativisme a Catalunya.

De bon principi, les cooperatives emergiren com institucions clarament territorialitzades i arrelades a l'entorn, i es distribuïren per les diferents zones o veïnatges. La primera s'instal·là a la zona alta, a l'eixample que s'havia creat a l'ombra del Vapor Vell tocant a les Corts. Així, el 7 de març de 1885 nasqué una de les cooperatives del barri més importants de l'època, la cooperativa La Formiga Obrera o La Formiga Obrera Santsenca. Uns anys més tard, el 1891, a prop de l'antic barri de l'església, enmig de camps i a tocar de la Bordeta, onze socis crearen La Lleialtat Santsenca. I al cap de poc, el 21 de setembre de 1897, a prop de la plaça Ibèria, la part més vella del barri, naixia la Nova o la Nova Obrera de Sants. Aquelles tres petites cooperatives de consum, tot i l'atomització inicial, estengueren les arrels en el nou segle, esdevenint veritables epicentres de la vida pública.

- La cooperación en Sans -

«En nuestra barriada de Sants, la cooperación va haciendo su camino. La Nueva, bien que modesta y de reciente creación, se halla en vías de ponerse en breves años a la altura de sus dos otras compañeras de aquella populosa barriada. La Lealtad Sansense, empujada por la fuerza de su creciente desarrollo, debió abandonar su antiguo local de la calle de Olzinellas por el muy espacioso que actualmente ocupa en la calle de Dalmau, donde, no sólo dispone de una tienda y de un almacén de desahogadas proporciones, sí que también, en el primer piso, de un salón-café capaz para contener de 300 a 400 personas.

Y ¿qué decir de La Hormiga, que, creada el 7 de marzo de 1885, ha tenido ya que destinar á simple almacén el lugar que ocupaba en la calle de Durán y adquirir en la del Norte un soberbio inmueble, que ha transformado por completo, adecuándolo a sus necesidades?

Esa cooperativa ha realizado lo que pocas, aún en el extranjero, se habrán siquiera propuesto. Invertido su capital sobrante en la compra de dos casas contiguas, destinadas á habitaciones particulares, y sin numerario con que emprender las costosas obras requeridas para transformar ambos inmuebles en un edificio que reuniera las condiciones indispensables para satisfacer las necesidades de una Sociedad de la importancia de La Hormiga...».

Font: *Revista Cooperativa Catalana*, juny de 1899, núm. 2, pàg. 35.

Cooperar per produir

Paral·lela a la consolidació de la industrialització, l'organització obrera en l'àmbit laboral prengué formes múltiples i difuses, que combinaren l'ajuda mútua, la solidaritat front els patrons, les societats d'oficis i, en alguns casos, intents de cooperativitzar el treball dels associats.[9] A cavall dels dos segles, les vagues eren freqüents i els treballadors eren víctimes d'una gran inestabilitat laboral. Per posar-hi remei, alguns treballadors decidiren autoorganitzar-se i unir esforços assumint de forma cooperativa tot el procés de producció. Posaren en comú els pocs recursos que tenien, bàsicament l'aportació inicial, la capacitat de treball i el saber fer de l'ofici, així com la infraestructura necessària. Un cop acabat l'exercici anual, amb els resultats finals sobre la taula, repartien els possibles excedents entre els socis o bé, creaven fons col·lectius irrepartibles destinats a millorar la seva potència col·lectiva.

La importància d'aquelles cooperatives radicava en que constituïen alternatives laborals i autogestionades al domini patronal. La seva implantació no fou fàcil i topà amb nombrosos entrebancs, com el boicot continuat sobre els seus productes per la competència que suposaven; o la falta de mitjans per realitzar grans inversions en maquinària i utillatge. Les experiències es reproduïren en molts oficis, però sobretot calaren en aquells sectors de producció que no necessitaven una excessiva inversió ni una gran especialització que requerís de tècnics qualificats amb alts honoraris, com ara els sectors vidriers o rajolers, i en general, tots els de la construcció.[10]

> «No entiendo tampoco necesario coger el rábano por las hojas, como vulgarmente se dice; entregándonos con ardor á la producción; pero si podría emprenderse esta por lo más fácil, por ejemplo: albañiles, carpinteros, pintores, cerrajeros, yeseros y otros oficios».[11]

A Sants, l'exemple més important pel desplegament i activitat posterior d'aquelles cooperatives fou la fundació d'una cooperativa rajolera[12]. Entre 1897 i 1898, arrel de llargues vagues en el sector de la construcció i en concret en el dels rajolers, uns quants treballadors del ram, cansats de la duresa del conflicte i de no disposar de feina a curt o mig termini, decidiren crear la Societat Cooperativa de Rajolers de Barcelona. Després d'ingents contratemps -com temporals i sabotatges patronals-, el 16 de juliol de 1899 la societat passava a anomenar-se La Redemptora: Societat Cooperativa de Producció de Maons.

En aquells temps, les cooperatives de producció industrial a Catalunya no van tenir una profusió ni un desenvolupament tant pronunciat com les de consum, però constituïren experiències interessants, malgrat la volatilitat de la majoria. A Barcelona, fins a 1916, funcionaren diverses cooperatives de paletes, fusters, cadiraires, calderers o de construcció de carruatges.[13]

La cooperativa de cadiraires situada al carrer Riego fou una de les pioneres quant a producció a Sants.
Font: AEP.

Font: *Revista Cooperativa Catalana*, 1 d'agost de 1904, núm. 64 (FRG)

Trencant l'aïllament, construint punts de trobada (1898-1910)

El 20 de novembre de 1898, al local de La Bienhechora de Badalona es reuní la primera assemblea exclusiva de cooperatives de Catalunya. Hi assistiren 37 cooperatives de consum, entre les quals es trobaven dues de les tres cooperatives santsenques i els seus delegats.[14] En aquella reunió s'acordà fundar la *Revista Cooperativa Catalana*, que aparegué l'any següent sota la direcció de Joan Salas Anton:

> «Hora es ya de que las Sociedades Cooperativas de Cataluña y Baleares, cuyo número excede de cien, saliendo de su aislamiento, se apresten a marchar en lo sucesivo mancomunadamente en cuanto reclamen de consuno la defensa de sus legítimos derechos, la custodia de sus sagrados intereses y la realización de sus redentoras aspiraciones. Comprendiéndolo así, los representantes de las Sociedades Cooperativas catalanas, reunidos en la Asamblea celebrada en 20 de Noviembre último en Badalona, acordaron por unanimidad la publicación de una revista periódica que viniera a satisfacer en el estadio de la prensa aquellas tres necesidades...».[15]

A partir d'aquella primera trobada, les cooperatives començaven la construcció d'un marc de relació estable i de coordinació que obrí un període de creixement i difusió del cooperativisme arreu.

Premsa cooperativa (I)

- La Revista Cooperativa Catalana -

La *Revista Cooperativa Catalana* fou la primera publicació catalana en difondre els valors i les pràctiques de les cooperatives. Aparegué mensualment des del Primer de Maig del 1899 fins al 1906, essent escrita en castellà. En aquells sis anys, sota la direcció i redacció de Salas Anton (a vegades amb el pseudònim de Rhin)[16], les setze pàgines de la revista serviren per donar cabuda a informacions provinents de les cooperatives d'arreu, però també per plasmar els principals debats del cooperativisme.[17] A la capçalera es podia llegir: «Propagadora de toda suerte de instituciones de economia social y singularmente de las Sociedades Cooperativas de Consumo, Crédito y Producción», i els primers lemes foren:

«Todos para uno, uno para todos»

«Todo por el trabajo y para el trabajo»

«Vivir en una sociedad donde el bienestar de unos
no pudiera engendrar el malestar de otros;
donde no cupieran el bien de cada individuo
sin el bien de la colectividad,
ni el bien de la colectividad sin el de cada individuo:
he aquí nuestro ideal».

L'estructura reflectia balanços econòmics de cooperatives; convocatòries o resums d'actes de difusió del cooperativisme; les decisions de la Cambra; actes o convocatòries de congressos i, finalment, articles diversos. Des del cooperativisme de producció, de consum o sobre les caixes de resistència, fins a les vinculacions del cooperativisme amb les diferents tendències proletàries, el mutualisme o l'educació.

Les excursions, els dinars i les vetllades

> «En los montes, lejos de este ruido y de esta agitación a que estamos sometidos, en la dulce calma que reina en el campo, nuestros nervios se tranquilizan y nuestro espíritu se ensancha».[18]

En aquella època els viatges i les visites cooperatives eren molt freqüents. Els cooperatistes es desplaçaven sovint a fer parlaments, per fer difusió, intercanvi d'impressions, o simplement per conèixer altres experiències. Es feien actes de trobada de tota mena: excursions conjuntes de cooperatives, assistència a mítings a d'altres barris o pobles, reunions, vetllades, dinars o celebracions d'aniversaris.

L'11 de maig de 1898, membres de La Formiga Obrera[19] assistiren a un dinar, organitzat per la cooperativa de Sant Boi de Llobregat La Unió Santboiana, a la Fonda del Segle, al carrer Hospital de Barcelona. També el 21 de maig del mateix any, 110 socis de La Lleialtat Santsenca amb el president Joan Puigròs al capdavant partiren en nou carruatges d'excursió al puig de Sant Ramon, entre Sant Boi i Viladecans. La crònica explica que, al passar per davant la cooperativa santboiana, de camí de tornada, els membres de La Unió els obsequiaren amb licor i cigarros, i que al tornar al barri de nit, feren un sopar de comiat a la seu de la cooperativa. Aquestes trobades intercooperatives servien sobretot per estrènyer el vincle, els llaços de relació i de solidaritat:[20]

> «Estas fiestas, cuya utilidad no puede ponerse en duda, deberían, con todo, completarse. No basta que cada Cooperativa celebre su fiesta anual: anualmente también deberían reunirse fraternalmente todas las Sociedades cooperativas de cada comarca, al objeto de estrechar el lazo de unión que debe unirlas, de hacer más robustos los vínculos de solidaridad que entre ellas existen y de preparar uniones más eficaces y más comprensivas».[21]

El 16 de maig de 1899, els socis de la Societat Cooperativa Rajolera de Sants convocaven també un acte festiu per celebrar l'adquisició i construcció de la primera bòbila en propietat. Es trobaren a la seu social de la cooperativa i partiren en cercavila fins a la nova bòbila prop de la carretera d'Esplugues. Fou en el míting celebrat a peu de bòbila on Salas Anton[22] proposà el nom de La Redemptora:

> «El señor Salas Anton acabó diciendo que, si se les permitia la frase, por no hallar otra más precisa, bautizaba civilmente á aquella, poniéndole el nombre de La Redentora, como cifra de todas las aspiraciones del proletariado».[23]

L'esforç cooperatiu

En aquelles primeres èpoques, eren ingents els esforços i les hores, normalment voluntàries i no remunerades, que els socis dedicaven a la cooperativa. I més tenint en compte les jornades de 10 o 15 hores, depenent dels casos, de la jornada laboral quotidiana. Primer, per posar en funcionament l'engranatge de la cooperativa com a tal: adquisició de local, redacció i aprovació dels estatuts, gestió de l'alta dels nous socis, recerca de productors i fabricants, estudi i comparativa de preus, compra-venda, gestió dels consums, organització dels productes, comptabilitat ordinària, cobrament i pagament als socis o la final distribució dels productes a consumir. En segon lloc, per organitzar tot tipus d'actes culturals (vetllades musicals, teatre, tertúlies, conferències) i de lleure (excursions, torns al cafè-bar en atenció dels socis), que anaven més enllà de la simple activitat econòmica. Així com, la dedicació de temps i energies per preparar i acudir a les reunions i assemblees de la pròpia cooperativa, i a les trobades intercooperatives. O totes les hores dedicades a l'escriptura d'articles, cròniques o notícies dels qui participaven d'una manera

o altra en la premsa cooperativa de l'època; o també les necessàries transcripcions de documents i actes d'assemblees i reunions.

Per últim, potser en l'exemple més il·lustratiu d'aquest esforç col·lectiu, a mesura que la cooperativa anava creixent i s'imposava un canvi de local, calia destinar moltes hores de previsió i de feina en reformar, millorar, rehabilitar i en molts casos, edificar la nova seu de la cooperativa. Sovint, al no disposar de prou capital per invertir en la contractació d'un equip de treball professional, s'imposava el treball voluntari a les nits després de treballar, o bé els diumenges i festius, únics dies disponibles per les famílies treballadores.

Hem al·ludit abans al canvi de local de La Formiga Obrera al carrer del Nord i com van haver d'invertir el capital sobrant de final d'exercici per a garantir l'operació. Però com ho van portar a terme?

> «Entre los socios había tres albañiles y algunos oficiales carpinteros, ¿no podrían unos y otros acometer la empresa, auxiliados por los demás socios, en calidad de peones? Verdad es que, por ese procedimiento, la labor sería larga, sobre todo, si se tiene en cuenta que debía realizarse en horas robadas al sueño y al descanso de los días festivos; pero, como la fuerza de voluntad obra milagros, La Hormiga se propuso realizar uno, y lo consiguió».[24]

La primera intercooperació formal

L'any 1899, i com a decisió de la primera assemblea a Badalona, es celebrà el «Primer Congrés Cooperatiu Catalano-Balear», que durà tres dies, el 23, 24 i 25 de juny al palau de Belles Arts de Montjuïc. Hi assistiren un centenar de delegats de 48 cooperatives, de les 110 que existien a Catalunya.[25]

Les entitats representades englobaven 6.943 famílies, amb un consum aproximat de 2.755.479 pessetes. S'hi formularen quatre ponències: «Reformes legislatives», «Organització i propaganda», «Relacions Comercials» i «Cooperació Agrícola».[26] Entre els temes a tractar destacava la discussió sobre si les cooperatives havien de pagar els impostos de societat mercantil i sobre els consums; o sobre la necessitat de transparència total en la gestió econòmica i la publicació dels balanços anuals. En el congrés es prengueren decisions d'importància per l'estructuració del moviment, com la formació de 47 juntes comarcals o la creació de la Cambra Regional de les Cooperatives Catalano-Balears.[27] En la configuració de la Cambra, òrgan econòmic conjunt de les cooperatives, ja hi eren representades les tres de de Sants i la Societat de Rajolers que després esdevindria La Redemptora.

La primera junta comarcal del pla de Barcelona on participaren les cooperatives santsenques fou el 29 d'octubre de 1899 al Poblenou, al local de La Flor de Maig. Les seves reunions es realitzaven mensualment, rotant per les diferents barriades, i amb una reunió setmanal del comitè de delegats. La segona trobada es realitzà al local de La Lleialtat gracienca i la tercera es féu a Sants, el 14 de gener de 1900, a la seu de La Nova Obrera, al llavors carrer Duque de Tetuán número 22.[28]

Ja en aquells temps, el moviment cooperatiu es mostrava extremadament escrupolós tant amb la preparació i convocatòria de les reunions, com amb la celebració i posterior publicació dels acords presos. La revista del moviment era l'encarregada de publicar els acords, els balanços de capital que donava i rebia cada entitat, les subscripcions a la publicació o els moviments econòmics de la Cambra. La minuciositat revelava un nivell d'organització enorme, amb una transparència total en la gestió de cada institució i els seus organismes de coordinació.

- Les Farmàcies Cooperatives Populars -

Les farmàcies cooperatives sorgiren per combatre les dificultats de la classe treballadora per accedir a medicaments econòmics. Els excessos dels farmacèutics i metges en la gestió de la salut provocava, moltes vegades, que els medicaments estiguessin adulterats o sofisticats - com deien a l'època-. La primavera de 1906 es posà en marxa la recaptació de fons per establir la Societat Cooperativa de les Farmàcies Populars de Barcelona. I el setembre d'aquell any obrí la primera al carrer d'Escudellers Blanchs.[30] D'ençà el seu establiment, la reacció de la patronal farmacèutica fou fulminant, engegant campanyes de descrèdit que no s'aturaren durant els anys posteriors. Protagonitzades tant per farmacèutics convencionals, atemorits per la desaparició del seu monopoli, la principal acusació fou la de manca de professionalitat dels farmacèutics cooperatistes, malgrat que, tal com demostraren, comptaven amb facultatius titulats.

Les circumstàncies feren que durant els primers anys la farmàcia fos deficitària. No obstant, l'experiència progressà i malgrat les campanyes, el 1912 la seva acció es multiplicà per tres, obrint dues noves sucursals, a la carretera de Sants, número 5 i al Poble Nou. Sovint, apareixien testimonis a la premsa, que havien pogut comprar medicaments un 60% més econòmics que a les farmàcies convencionals.[31] Poc després s'obrí una altra sucursal a Sant Andreu.

Tot i així, les Farmàcies Cooperatives sovint trobaren problemes per aconseguir vendre les seves participacions i tenir capital suficient per obrir una sucursal a cada barri. Segons el balanç de la societat del 1912, només 13 de les 82 associades eren cooperatives, la resta eren monts de pietat i la Quinta de Salud l'Aliança; i 30 participacions individuals.[32] El 1914, quan ja abastien a més de 84.000 afilats, i vista la situació d'alegalitat en que es trobaven, la societat reclamà que el govern reconegués oficialment les farmàcies cooperatives. El suport de nombrosos col·legis de farmacèutics fou decisiu per decantar l'Instituto de Reformas Sociales en contra de les farmàcies populars. Així, doncs, per ordre governativa, totes les apotecàries hagueren de tancar les seves portes. Només se'n salvà una, la de Sabadell. [33] S'impossibilità així la reducció de preus sobre els medicaments, motiu principal de queixa dels botiguers i col·legiats. Les Farmàcies Populars de Barcelona i de Mataró, mancades de la possibilitat de vendre productes, quedaren com a simples centrals de compres dels monts de pietat.

Una de les decisions fonamentals d'aquell congrés va ser la creació de l'Oficina de Relacions Comercials de les Societats Cooperatives de Consum Catalanes i Balears, un antecedent de la futura organització de les compres en comú i dels intents continuats des d'aleshores per estabilitzar un organisme federatiu. El gener de 1900, l'Oficina era una realitat amb 41 entitats adherides. Des del principi van sorgir problemes, una constant en la farragosa organització de les compres en comú. Fos per recels, per desconfiança o per simple comoditat, no totes les cooperatives optaven per comprar els seus productes al mencionat organisme.[29]

Una altra proposta important que aparegué ben aviat fou relativa a la creació de nous tipus de cooperatives de producció. Durant el mes de maig de 1900, Joan Salas Anton proposà la creació de Farmàcies Cooperatives Populars, basant-se en el model suís i belga, i sota l'empar de la Federación de Sociedades de Ayuda Mútua o Unión y Defensa de los Montepíos Barcelona. La primera farmàcia aparegué, després d'un llarg procés de debat i recol·lecció de capitals, el setembre de 1906 al centre de Barcelona.

Les cooperatives a la moderna

> «Que sigan como han empezado
> los bravos obreros cooperadores de Sans.
> Que su camino sea una contínua senda de prosperidad
> y que tengan muchos imitadores,
> que sea comprendida perfectamente su obra magna
> por todos los elementos obreros».[34]

Ja durant els compassos inicials del cooperativisme català, s'inicià un debat al voltant de com crear i repartir els diferents tipus d'excedents de finals de cada exercici. A principis del segle XX, fruit de l'estructuració del moviment i d'un major grau de complexitat de les entitats, començà a aparèixer una diferenciació clara entre les cooperatives individuals i les col·lectives. Les primeres repartien tot el seu excedent entre

els socis al final de cada balanç, mentre que les segones creaven fons de reserva col·lectius per emprendre obres socials de millora per a la col·lectivitat, establint un complex mecanisme de previsió social. Les primeres parlaven de beneficis, les segones d'excedents de percepció. Les primeres eren vistes, per molts dirigents de la premsa cooperativa, com un anacronisme fonamentat en l'egoisme dels seus associats:

> «Tal proceder es efecto de una sola causa: la falta de ideal. Mientras nuestras cooperativas entiendan que el ideal de la cooperación no es otro que el de repartir una miserables pesetas entre sus asociados, la cooperación catalano-balear no irá á parte alguna; más, cuando se convenzan de que la asociación cooperativa es verdadera cooperación cuando se la liga con la causa suprema de la redención, entonces surgirá entre nostros la verdadera cooperación.(...) Se inicia un movimiento nuevo, y todo induce á creer que, si las sociedades montadas á la antigua y que tienen el egoismo por base, no se apresuran á evolucionar en el sentido de la solidaridad obrera, perecerán absorbidas y aplastadas por ese movimiento que se inicia».[35]

Les cooperatives col·lectives, en canvi, van ser considerades com més innovadores, i les úniques que mereixien el nom de veritables cooperatives. Per això se les anomenà "cooperatives a la moderna". Les primeres que van aplicar aquelles polítiques en la gestió dels seus fons col·lectius van ser La Formiga Obrera de Sants, La Instructiva de Gràcia, La Protectora Civil de Terrassa i La Colmena Obrera de Barcelona. Concretament, van ser dos membres de La Formiga de Sants, el seu president Munné i el comptable de l'entitat, el Sr. Daidí, els qui proposaren un mecanisme per avançar cap al caràcter mixt de les entitats, el juny de 1900:

> «Este proyecto (...) tiene la ventaja de que el obrero cooperativo asegure no solo el bienestar suyo y el de su familia para el presente, si que también lo asegure para el porvenir. (…) Para mejorar esta parte, que es solo uno de los aspectos de la vida del obrero, entra en las Sociedades Cooperativas de consumo, sacando de ellas las ventajas inmediatas que la economía produce en el consumo diario y las que la higiene aconseja, puesto que permite al obrero no solo proveer con mayor baratura y librarse de las sofisticaciones que el comercio especulativo y poco escrupuloso no repara en emplear, sinó que emancípase con ello de la tutela usuraria que en todos momentos el comerciante ejerce sobre él. (…) ¿ Pero y cuando estas fuerzas que la juventud proporciona se acaban? ¡Ah! Cuando las fuerzas intelectuales se han esterilizado por el desgaste de toda una vida de trabajo productivo, no pueden ya dar más de si, y cuando alejada con los años una juventud gastada por el trabajo en exceso, los músculos del obrero no pueden sustituir á la máquina, conviértese este en objeto improductivo o poco productivo que al burgués no conviene y como siempre puede este sustituirlo por otra juventud y otras fuerzas, lo suprime, prescinde de él (...)¿Y las sociedades cooperativas que hacen por el obrero inválido, por la víctima del trabajo, por el anciano decrépito, por el hombre agotado? Esas sociedades hacen, aunque parezca mentira pueda suceder, lo mismo que la actual sociedad; le desprecian, considerándole que ya no puede serles útil, se apartan ó mejor dicho le apartan de si, temerosos tal vez que les merme los ingresos trimestrales, y guiados por ese malentendido egoismo consideran que tanto vale el socio cuanto tiene capital en la Sociedad y que nada vale y hasta le expulsan de ella cuando ha agotado el capital ó cuando no tiene suficiente que algunas cooperativas exigen debe tener como mínimo cada socio. (…) Eso, compañeros (…) no debemos consentir continue y, en interés propio, en interés de toda la clase proletariada, debemos impedir subsista. Por deberes de humanidad y de compañerismo, obligados estamos á asegurar, más aun que nuestro presente, nuestra invalidez y ancianidad (…). Así como el movimiento se demuestra andando, así es como nosotros hemos de demostrar que sentimos la idea cooperativa en lo hondo de nuestro ser, procurando amparo al inválido y al anciano, no por deberes de caridad, sino por deberes de justicia que estos no denigran al que la recibe ni endiosan al que la hace, y demostremos con ello que, al ser cooperativos para todos los actos de la vida social, practicamos el lema que nos sirve de guía, esto es, trabajemos todos para uno y uno para todos».[36]

Per tal d'evitar aquelles situacions, el comptador de La Formiga, proposava crear diversos fons, tant individuals com col·lectius, a partir dels sobrants dels excedents de percepció, que permetessin pagar un tant cada mes, a tots aquells que es veiessin privats de fonts d'ingressos estables. A partir de la generació d'aquell capital comú, la cooperativa podia finançar també les necessitats més elementals dels socis, com l'educació, l'atur forçós o l'habitatge.

De totes maneres, el debat sobre el caràcter individual, mixt o col·lectiu de les cooperatives, lluny d'apaivagar-se i malgrat els esforços dels principals dirigents, continuà sempre vigent al llarg de tota la història del cooperativisme català. El 18, 19 i 20 de maig de 1902 quan es celebrà el «Segon Congrés Cooperatiu Regional Catalano-Balear»[37], aquell debat ja fou el tema central de discussió:

> «Que siendo la cooperación de consumo mixta aquella que participa de los dos caracteres, individualista y colectivista, debe esa forma constituir la transacción obligada para pasar suavemente del régimen cooperativo individualista, que es el actual, al colectivista, que es el ideal».[38]

Si bé es pregonava que les entitats havien de ser col·lectives, la realitat pragmàtica de la majoria de cooperatives existents i la seva inclinació cap a l'acció individualista provocà la moderació del dictamen aprovat. El desequilibri entre les idees i la realitat pràctica de les cooperatives esdevingué una constant en tots els debats del moviment.

Al marge d'aquella tensió central, durant el Congrés també hi aparegueren debats cabdals pel futur del cooperativisme, com la seva relació amb els sindicats o sobre la necessitat de la fusió de cooperatives dins d'una mateixa localitat. Els acords presos animaven les cooperatives a proporcionar formació i instrucció als seus associats; i s'incitava a l'extensió de la propaganda mitjançant la revista, els actes o mítings cooperatistes.[39] També es començà a insistir en la necessitat d'organitzar i realitzar les compres en comú, que es concretà amb la proposta de la creació de la Cooperativa Central de Catalunya i Balears.[40]

Coordinació cooperativa: L'eclosió del moviment

A principis de segle, la formació de cooperatives de consum per tot el pla de Barcelona no tenia aturador. A Sants, començaren la seva activitat dues de les societats que amb el pas del temps esdevingueren institucions referencials del moviment: la Cooperativa Obrera Model del Segle XX i la cooperativa col·lectiva L'Empar de l'Obrer. Com tots els inicis cooperatius, no tenien ni capital ni local ni a vegades suficients socis per garantir-ne la viabilitat, i començaren l'activitat econòmica d'una manera informal, fins i tot sense tenir estatuts legals. El 1901 obria les portes el Model del Segle XX. I el 1905 començà L'Empar de l'Obrer, sense local al principi i poc després llogant una petita botiga. Un any abans, el 1904, s'havia creat a Hostafrancs la cooperativa L'Economia Social i el 1906, La Balança Econòmica. També aquell any i al mateix barri se'n crearen dues de noves: La Mutualitat Sanitària i la Distribució del Consum. L'any 1907, La Tranquil·litat. I al mateix any L'Autonomista a Sants.[41]

D'aquell període foren significatives les cooperatives relacionades amb el radicalisme lerrouxista i els seus ateneus, com les dues associades al centre radical per excel·lència del barri, La Fraternitat Republicana Radical de

Sans entre els carrers Rossend Arús i Maria Victòria. La primera estava situada al mateix edifici i es creà el 1907 amb el nom d'Economat de La Fraternitat. La segona creada el mateix any, amb els socis que no podia abastar la primera, s'anomenà significativament El Progrés Santsenc.[42]

Malgrat tot, dirigents cooperativistes com Salas Anton no acabaven de veure aquell creixement amb bons ulls. La qüestió no radicava en el nombre de cooperatives sinó en la qualitat col·lectivista i la coordinació de les mateixes. Si ja resultava costós organitzar les compres en comú amb les que ja existien, el nombre creixent d'experiències incrementava la dificultat de la intercooperació:

> «Barcelona con seiscientos mil habitantes tiene más Cooperativas que París, cuya población es cinco veces mayor. Por doquier se fundan cooperativas, á ese paso no tardaremos en ver una Cooperativa en cada casa, lo cual equivaldría á ponerle el Inri á la cooperación. Mientras ésta no obedezaca á plan, estéril será lo que por su medio se realice: Sobran Cooperativas y faltan cooperadores».[43]

No obstant, les cooperatives seguiren creixent i popularitzant-se a tots els barris obrers de Barcelona, i a mesura que es consolidaren, començaven a formar-se i a participar també de les estructures intercooperatives. El desembre de 1905, la cooperativa Model del Segle XX ja apareixia en les primeres juntes comarcals,[44] i a partir de 1906, La Nova Obrera es significà com una de les entitats importants dins del moviment, en substitució de La Formiga, que semblava retirar-se dels òrgans de coordinació. Fou a principis de gener de 1906 quan a La Nova Obrera s'inaugurà un equipament, que a poc a poc, anà essent habitual en les cooperatives, una biblioteca amb «bastantes obras científicas y literarias de renombrados autores».[45]

Els intents infructuosos de les compres en comú

Malgrat el creixement, els intents de consolidar la Cambra Regional resultaven infructuosos. El 1906, es convocà una assemblea extraordinària al palau de Belles Arts per mirar de reorganitzar i reflotar aquell organisme. La Cambra tenia com a principal objectiu la implantació de les compres en comú a totes les cooperatives federades, i un cop assolida aquella tasca, avançar cap a les compres a l'engròs. Però els resultats de la refundació no foren satisfactoris i un any després de l'assemblea, en una junta comarcal celebrada a la seu de l'hostafranquina La Balança Econòmica, ja es temia pel seu funcionament irregular.

> «Se pasa á tratar del asunto de las compras y el Presidente dice que la Junta no se atreve a hacer nuevos pedidos ante la inseguridad de las demandas por parte de las Cooperativas y además es necessario que en caso de hacer de nuevos éstas aporten su importe al retirar el género, por no incurrir en el caso de que cuando el remitente gire la letra la Junta se encuentre sin fondos para hacerla efectiva».[46]

Tres anys més tard les compres en comú, tot i que incipientment, es pogueren organitzar. El setembre de 1910 s'iniciaren les tan anhelades comandes, i el gener de 1912, el primer balanç de la Cambra Regional ja donava un resultat positiu amb 4.743,14 pessetes de beneficis.[47] Els productes adquirits per aquell mètode eren, en ordre d'importància, la farina i el carbó d'alzina o de coc, amb molta diferència respecte els altres. Després venien les mongetes, l'arròs i per últim, el sabó i el bacallà. Entre les cooperatives santsenques, la participació en les compres en comú no era gaire significativa i anà encapçalada per La Lleialtat Santsenca amb 5.530 pessetes, després La Nova Obrera amb 747; i per últim La Balança amb 670,30.

Año VIII Barcelona 1.° Septiembre 1906 N.° 26

EL COOPERADOR COOPERATISTA

PERIÓDICO QUINCENAL

(ANTES REVISTA COOPERATIVA CATALANA)

ÓRGANO OFICIAL DE LA FEDERACIÓN DE COOPERATIVAS DE CATALUÑA Y BALEARES

UNO PARA TODOS · TODOS PARA UNO

Font: *El Cooperador Cooperatista*, 1 de setembre de 1906, núm. 26. FRG.

Premsa Cooperativa (II):

- El Cooperador Cooperatista -

(1905-1911)

A partir de l'agost de 1905, la *Revista Cooperativa Catalana* canvià de capçalera per anomenar-se *El Cooperador Cooperatista.* Tenia vuit pàgines i la seva periodicitat passà a ser quinzenal.[48] La tirada del primer número fou de 5.000 exemplars. Sota la capçalera hi figurava el caràcter de: «Órgano Oficial de la Federación de Cooperativas de Cataluña y Baleares». Dirigida primer per Salas Anton, en prengué el relleu Enric O. Raduà:

« … nuestro ideal se confunde con el de la más completa transformación social, soñada por los grandes reformadores modernos y, en cierto modo, presentida por los antiguos».[49]

Aquella publicació es posicionà fortament per la corrent col·lectivista, donant cabuda a les informacions relatives a processos d'intercooperació o als projectes de futur. A diferència de la Revista, hi havia més informacions relatives a la Federació, la Cambra i els comités comarcals, indicatiu que l'activitat dels ens federatius prenien rellevància. A més, es feia ressò de la realitat nacional i internacional de les cooperatives, promovent debats sobre el cooperatisme, la intercooperació i la relació del moviment amb les diferents tendències obreristes.

L'exercici complet de compres en comú fou celebrat com un gran èxit per la premsa cooperativa, sobretot tenint en compte els atzucacs que va haver de passar abans que funcionés d'una forma adequada. Les experiències anteriors (l'Oficina de Relacions Comercials, la Cooperativa Central de Catalunya i Balears o la Unión Española) havien fracassat estrepitosament:

> «¡Obra difícil! Tres ó cuatro veces lo había intentado ya la cooperación catalana, y otras tantas había por completo fracasado. Tal vez había ya algún espíritu pobre que consideraba poco menos que imposible o irrealizable la empresa, ó tal vez en la mente de muchos una nube de desengaño y desesperanza había quitado el deseo del esfuerzo para la realización de la obra. (...) Por esto la obra máxima de la cooperación, la obra de las compras en común, no podía fracasar definitivamente, y no fracasó. La emprendió de nuevo la Cámara Regional; fué siguiendo su crecimiento primero paso á paso, sin impaciencias, sin vacilaciones, y hoy, todos los cooperadores podemos estar satisfechos, orgullosos casi, del éxito logrado».[50]

Després de l'èxit inicial, el següent pas fou proposar que les compres en comú s'efectuessin a l'engròs, per accedir als productes a preus més econòmics. Aquell trànsit implicava una major coordinació i per això es convocaren un seguit de trobades amb el nom de Mercat Cooperatiu.[51] L'any següent, el 1913, el balanç de la Cambra i les compres en comú era positiu, però menor que l'any anterior, de 2.530,10 pessetes.[52] Tant sols un any després, el gener de 1914 ja no es publicava el balanç, doncs les compres en comú tenien pèrdues. En conseqüència, moltes cooperatives deixaren de realitzar les comandes mitjançant aquell sistema.[53]

Malgrat tot, les temptatives de realitzar les compres comunament no deixaren de produir-se i en les successives reestructuracions hi hagué anys en què els resultats aconseguits foren igualment bons. El 1915 s'obrí el Ma-

gatzem Cooperatiu Regional per tal d'organitzar millor les compres a l'engròs. Aquell fet tingué efectes positius en la balança del primer semestre del mateix any, en el qual s'acumularen vendes per valor de 424.570 pessetes. En el següent semestre, el 1916, els resultats augmentaren (727.508,19 pessetes), i en el segon semestre arribaren a 1.018.122,80.[54] Tot i així, a finals de 1917, amb la crisi de subsistències derivada de la Gran Guerra, les vendes tornaren a baixar, produint-se l'impagament de les comandes per part d'algunes cooperatives:

> «Queridos compañeros: La circunstancia de no ser los bienes e intereses de esta Cámara Regional patrimonio particular nuestro, sinó común de todas las Cooperativas para con la Cámara Regional, negándose a satisfacer a su debido tiempo las facturas de la misma, habiendo llegado alguna de ellas a recibir en mala forma a los dependientes que les presentan dichas facturas».[55]

A partir d'aleshores, les compres en comú anaren arrossegant pèrdues any rere any, amb la qual cosa l'èxit dels balanços esmentats de seguida quedà soterrat pels deutes acumulats dels anys posteriors, que heretà la reconstituïda Federació de Cooperatives de Catalunya el 1920.

La propaganda: míting cooperatista a Sants

Mentrestant, el moviment cooperativista de Sants seguia expandint-se. El 1909 un grup d'amics fundava La Nova Activitat Obrera, al carrer de Jocs Florals. El 1911, al mateix carrer, s'instal·lava la sucursal número 3 de La Flor de Maig, en ple creixement i en expansió de les seves seus per tots els barris proletaris de Barcelona.[56]

El febrer de 1912 el nombre de cooperatives a Barcelona era impressionant, amb una setantena llarga de projectes.[57] D'aquelles, dotze eren de Sants i dues d'Hostafrancs. Tot i

- Resurgimiento Cooperatista -

«Ya no es cosa de dudar; la cooperación va en marcha de triunfo hacia la conquista del ideal. En su avance evolutivo augúrase un porvenir racional y días de gloria para la causa; y no hemos de tardar en ver que la clase obrera toque los resultados emancipadores del sistema cooperatista, dada la nueva era de transformación que se opera. Ejemplo de ello nos lo dá la cooperación moderna, la cual funde sus núcleos a los moldes del día, con el ideal por lema y el sacrificio por virtud, vibrando en ellos la abnegación y la fé, cualidades necesarias. También se observa en ese resurgimiento el vivir más lógico a que aspiran las Cooperativas de fundación antigua. Esa cooperación que fundóse sin otras miras que el interés particular, que jamás dió señales de vida, se manifiesta ya con aires de regeneración, empujada, sin duda, por la realidad de los hechos, por esa ley de gravitación en el curso de los años arrastra a las generaciones, cuya evolución pasa de generación a generación repercutiendo en la entraña de las colectividades; de aquí que háyanse las anticuadas percatado del error y aspiren entrar en la nueva vida.

Confirmación de este despertar fué la reunión de elementos cooperatistas del distrito VII; en un solo aviso acudieron quince representantes de otras tantas entidades, sentando la base de que el mitin origen y causa de la reunión fuese sólo y exclusivamente de carácter batallador y exposición de ideas; un mitin de doctrina, de extensión cooperatista es lo que debe ser; formar conciencias y crear prosélitos.

Hora es ya de prescindir de lo mitines "con números atractivos"; somos concientes y no necesitamos charangas que nos espansionen el espíritu, toda vez que la convicción es nuestra consejera, y, con ello por norma, llenaremos el mitin rindiendo así justicia al propulsor del cooperatismo catalán D. Juan Salas Anton. Bastará su nombre para decretar el éxito; propios y extraños, los que comparten y entienden su idealidad, los que por el sistema cooperatista aspiran a una perfección y respeto más racional, los luchadores, los idealistas, los que ven un más allá equitativo: los escrutadores de la verdad, todos, acudirán al mitin a escuchar la voz del maestro, y tal vez de su peroración salgan enseñanzas para el porvenir.

Hagan lo propio, imiten la iniciativa las Cooperativas de los demás distritos, hagan actos de resonancia y difusión de ideas, expliquen ante el pueblo, ante la masa ávida de reivindicación las ventajas del sistema o procedimiento y quizás lograremos encauzar la masa obrera hacia la senda de la cooperación.»

Agustí Bartra, de la cooperativa El Progrés Santsenc.

Font: *El cooperatista*, 1 de març de 1913, núm. 41, pàg. 325

- Manifiesto Cooperatista -

de las Sociedades Cooperativas del distrito VII

«A los trabajadores

Compañeros: La intensa agitación obrerista que se inició en el siglo pasado teniendo como epílogo la famosa Internacional, y que ha venido prendiendo hasta el presente seguido de una serie de evoluciones, hijas todas de las más sanas rebeldías y puras doctrinas, pero sin norte y guía que alumbre su trayectoria ni procedimiento concreto con que escalar las regiones de la diafana justicia y el bienestar; ha moldeado con la experiencia de tanta energía infructuosa como estéril el alma de un sinnúmero de obreros, hoy ya legión invencible que han vislumbrado cuál ha de ser su actuación y el medio adaptable para la conseución de sus fines redentores.

La consecuencia en el ideal y la fé en el procedimiento, ya no es vana ilusión, sino realidad viva y palpitante.

Es evidente y notorio que la cooperación en general no ha cumplido intangiblemente sus fines sociales para la cual fué creada é inspirada cual castillo de concentración punto de equipo, debidamente hubiese arrojado al palenque social hombres equilibrados, robustos, de estructura indomable, la cooperación en la actualidad quizás hubiese levantado el edificio de la Ciudad Futura iluminada por el sol vivificador de la perfecta justícia.

Los errores se corrigen, justo es declararlo; nosotros cooperatistas del presente con las enseñanzas del pasado, cumplidamente preparemos la generación futura a fin de que el esfuerzo supremo se realice como obra de encanto y caiga para siempre hecha trizas toda explotación, así económica como social.

Dentro la misma convivencia existen tres actuaciones: la cooperación individual, la mixta y la colectiva; ramas de un mismo tronco, de una misma realidad, dotadas de una misma fuerza, creadas según el medio ambiente o estado psicológico del individuo, el cual amolda sus actos al estado de espiritualidad latente, y en definitiva fragua y coadyuva a la obra de reivindicación que en común la Cooperación desarrolla.

Cierto es que en el mundo obrero se está operando una transformación honda, apareciendo como factores nuevas y potentes fuerzas dispuestas a transformar de raíz la arcaica sociedad presente, pero sin garantia firme que afiance la estabilidad de un nuevo estado de cosas ni solidez que tienda a sostener perenne el equilibrio del tambaleo rutinario e inconsciente, que en todas las edades la ignorancia ha sido factor inmediato.

La cooperación cultiva y emancipa al hombre, nutres su estómago, fortalece su cerebro, vivifica su espíritu, capacitándolo mediante la mútua solidaridad para que obre libérrimamente, obedeciendo sus actos a los imperativos de la razón consciente.

¡Trabajadores! Acudid al MITIN»

Font: *El Cooperatista*, 15 de març de 1913, núm. 42

que se'n creaven de noves, també se'n dissolien algunes de recent creació[58] com la liquidació a la tardor de 1912 de la cooperativa L'1 de Setembre.[59] Els moviments sincopats de ràpid creixement, però també de fulminant desaparició, constataven la naturalesa del cooperativisme barceloní: un moviment ascendent de creació de projectes des d'inicis de segle, que no aconseguia consolidar grans estructures ni elements de coordinació sòlids. En la retrospectiva realitzada durant la participació del moviment cooperatiu a l'Exposició Universal de 1929 se'n feia la següent lectura:

> «Uno de los males característicos de nuestro movimiento se acentuaba en Barcelona con el tiempo, en vez de corregirse: El número de cooperativas iba en aumento, pero la mayoría de ellas vegetaban en un estado raquí-tico. En 1912 existían en esta ciudad 72 cooperativas, casi todas de consumo, y contadas eran las que tenían más de 100 asociados».[60]

Els actes de propaganda cooperatista seguien celebrant-se. El 3 de març de 1912 La Nova Activitat Obrera feia un banquet al Mundial Palace,[61] i el 4 de maig, a l'Ateneu Familiar Obrer del carrer de Sants número 73, Josep Maria Tallada parlava sobre «Proudhon i el començament del socialisme científic».[62]

El 18 de març de 1913 les cooperatives santsenques, juntament amb les companyes del pol obrer del districte VII, organitzaren un gran míting de difusió cooperatista a l'Ateneu Familiar Obrer al carrer de Sants número 17,[63] a prop de l'estació del tramvia. Aquell míting fou important i preparat per totes les cooperatives del barri amb reunions prèvies. Comptà amb la presència de dirigents cooperatistes com Salas Anton i entre les organitzadores, hi havia les santsenques: La Nova Obrera, la sucursal de La Flor de Maig, El Progrés Santsenc, L'Empar de l'Obrer, Model del Segle XX, L'Economat de la Fraternitat Republicana Santsenca, La Lleialtat Santsenca i La Redemptora. D'Hosta-

francs, La Balança Econòmica i L'Economia Social. Del Poble Sec, La Igualitària, La Invencible Obrera, La Moralitat Obrera i L'Oportunitat. I per últim, de les Corts, la d'Arts Gràfiques. Per la difusió de l'acte es publicà un manifest que ocupà la portada de *El Cooperatista* del 15 de març de 1913.

Els inicis del cooperativisme de segon grau

A part dels projectes autogestionats pels propis treballadors, durant aquella època aparegueren un altre tipus de cooperatives de producció, les cooperatives de segon grau:

> «El miembro de una Cooperativa que no sueña con la cooperativa de producción, no es cooperatista. El cooperatista que sueña con la cooperativa de producción y no procura el medio para llegar á ella, es un cooperatista á medias. El cooperatista que sueña con la cooperación de producción y no quiere aceptar el medio de llegar a ella, es un cooperatista negociante, un cooperatista de mala fé. Y el medio para llegar a la cooperación de producción, son las compras en común».[64]

Inspirats en les experiències d'altres països europeus, el primer a escometre era la cooperativa de consum. Després, quan aquella s'estabilitzava, calia organitzar les compres en comú i d'aquí el següent pas, les compres a l'engròs. Consolidat l'esquema organitzatiu bàsic, la propera fase era fabricar per a la distribució a les cooperatives de consum. L'equació era senzilla: si es garantia un cert volum regular de compres en comú, es feien viables les naixents cooperatives de producció. D'aquell tipus, se'n distingien dues. Una era la fusió de cooperatives per emprendre alguna tasca concreta en comú; i l'altre era la creació d'una cooperativa de producció específicament destinada a la fabricació d'un producte per al consum cooperatiu.

El porc

De la fusió de cooperatives per la prestació d'algun servei en trobem exemples ben aviat, com la Fusió de Cooperatives per la Matança del Tocino. Aquella era una operació que precisava d'un espai adequat per realitzar-se i que moltes cooperatives no disposaven. A més, gairebé totes les cooperatives s'assortien i necessitaven servir productes de derivats del porc (embotits, vianda). Per tant, resultava més còmode i econòmic fusionar-se entre diverses cooperatives per crear una estructura que permetés l'adquisició, matança i preparació dels animals, i així, desestimar l'assortiment al mercat convencional.

Aquella fusió començà a funcionar el 1910 amb cinc cooperatives. Durant el primer exercici, des del 20 de novembre de 1910 fins al 30 d'abril de 1911 sacrificaren 72 porcs i es consumiren fins a un total de 20.302,82 pessetes, amb un benefici de 491,37. El 1913, durant el tercer exercici les cooperatives fusionades eren setze, les bèsties sacrificades 330, i el volum de consum de 82.863,10 pessetes amb un benefici de 4.819,18. L'èxit de la fusió va ser tal que d'un empleat passaren a tres, amb un salari de 40, 30 i 25 pessetes setmanals.[65]

Formaven part de la Fusió de Cooperatives per la Matança del Tocino, a juny de 1913, les següents cooperatives: El Rellotge i La Dignitat de les Corts; L'Economia Obrera de l'Eixample, La Popular Barcelonesa de Ciutat Vella, La Moralitat Obrera, L'Oportunitat i La Igualitària de Poble Sec; Pau i Justícia, L'Antiga Obrera del Camp de l'Arpa i L'Atrevida Martinenca de Sant Martí; L'Economia Social i La Balança Econòmica d'Hostafrancs i les santsenques, La Nova obrera, L'Economat de la Fraternitat Santsenca, L'Empar de l'Obrer i El Progrés Santsenc.[66] La seu de la Fusió es trobava dins el districte VII, al carrer Entença número 60.

- Una assamblea cooperativista -

El problema del pa

«El delegado de la Fraternidad Republicana Sansense se lamenta de que muchas Cooperativas que no tienen horno de pan cocer se provean del que necesitan para sus asociados en los establecimientos de industriales, pues entienden que podrían hacerlo en las Cooperativas que lo poseen (...)

Expone que la Cooperativa por él representada, entendiéndolo así convocó a una reunión a las de Sans que no tienen horno, ofreciéndoles proveerlas del pan que necesitaran. (...)

El Amparo del Obrero, por boca de su delegado, opina que si bien es bueno que las Cooperativas que carecen de horno se provean de pan en las que lo posean, mejor es que aquéllas se inteligencien para construir uno que sea colectivo (…) El delegado de la Balanza Económica, se congratula de todo ello (...)pone a la consideración de los delegados el hecho ocurrido en dicha Cooperativa de que aun cuando se venda pan sin quedar beneficio alguno, este beneficio se obtiene con las compras que de otros víveres hacen los que entran en el establecimiento solo por el pan. El delegado de La Dignidad, explica el funcionamiento del horno de El Reloj, si bien reconoce que mejor es el acto llevado a la práctica por La Previsora, y ofrece a las demás Cooperativas que no tengan horno, el de El Reloj, ya que éste antes de que una entidad afin quede sin pan, preferirá no venderlo al público. El pan confeccionado en El Reloj se vende a un mismo precio a todas las Cooperativas que en él se proveen y los beneficios se reparten entre éstas según el consumo que hayan realizado.

El delegado de El Progreso Sansense, después de sentar que todo lo que denomine colectivo sin tener la organización que se ha dado al horno que fué de La Previsora, no es más que en subrepcionar dicho calificativo, lamenta el funcionamiento del horno de El Reloj, por aumentarse con el acarreo el precio del pan que adquieran las Cooperativas situadas lejos de aquél.»

Font: *El Cooperatista*, 15 de maig de 1913, núm. 46, pàg. 367.

Estado detallado de la Caja

Existencia en Caja según balance.	13.710'91	ptas
Entregado a las Cooperativas por los beneficios obtenidos desde Octubre de 1816 a Abril de 1917	7.384'29	»
Existencia en Caja para la próxima temporada. . .	6.326'62	»

Exceso de percepción de 6.285'26 pesetas que corresponde el 5'82 por ciento repartidas a prorrateo sobre el consumo de 107 912'35 pesetas realizado por las Cooperativas siguientes por orden de consumo.

	Consumo Pesetas	Beneficios Pesetas
Horno Colectivo.	24 812'57	1 444'09
La Popular	13.397'16	779'71
La Economía Obrera	7.713'85	448'69
La Nueva Obrera	6.187'31	359'95
La Andresense	5.450'45	317'21
El Amparo del Obrero.	5.196'65	302'44
La Nueva Actividad Obrera.	5.165'60	300'63
El Progreso Sansense.	4.292'80	249'25
La Igualitaria	3.894'75	226'67
La Previsora	3.622'65	210'83
La Constancia Martinense	3.545'33	260'25
La Antigua Obrera del Camp del Arpa . . .	3.327'42	193'65
La Hormiga Martinense	3.227'65	187'84
Economato Fraternidad Republicana Sans .	3.116'20	181'36
La Balanza Económica	2.846'52	165'66
La Obrera Graciense	2.817'93	164'00

Extracte del balanç de la Fusió per la matança del porc corresponent a l'any 1916.
Font: *Cooperatismo*, 15 de maig del 1917, núm. 54. FRG.

El pa

L'altra fusió que quallà aviat va ser per a l'elaboració de pa. El pa i la farina eren dos productes essencials per al funcionament no només de la cooperativa sinó de tota la societat. Aquella necessitat, però, no es corresponia amb la disponibilitat de l'equipament que es precisava. Sobretot en un principi, les cooperatives que tenien forn de pa dins la pròpia seu eren ben poques, amb la qual cosa es veien obligades a comprar aquell producte essencial i de consum diari a preus de mercat.[67] A l'agost de 1907, a la *Revista Cooperativa Catalana*, es feia aquesta amarga observació:

> «En Barcelona, donde una á lo más cinco cooperativas serían suficientes (Pueblo Seco, Horta, Pueblo Nuevo, Ensanche i interior) tenemos 74 ¿Y que vida llevan estas 74 sociedades? Aisladas por completo unas de

> otras, celosísimas todas de su independencia, que sumen á la mayoria en un estado lánguido estacionario, mil veces peor que la muerte, parecen no darse cuenta del papel que la cooperación está llamada á desempeñar en el mundo social (…) Esto último se propuso en la reunión de delegados del 14 de julio, para la más fácil y más segura de las empresas: la panificación. Sobre toda otra que pudieran intentar las cooperativas, la fabricación del pan tiene numerosas ventajas. Ventajas materiales, porque siendo el pan la base de nuestra alimentación, la principal base en muchos hogares, es muy conveniente el poder adquirirlo hecho de excelente harina, puro y á buen precio...».[68]

No obstant, encara costà un temps coordinar l'elaboració conjunta de pa. La proposta sorgia constantment a les reunions, però no arribava a concretar-se. El maig de 1913 a la Cambra Regional, diverses cooperatives amb forn de pa es reunien: «para tratar de buscar una fórmula que les facilitase las harinas a precio inferior al corriente en el mercado».[69]

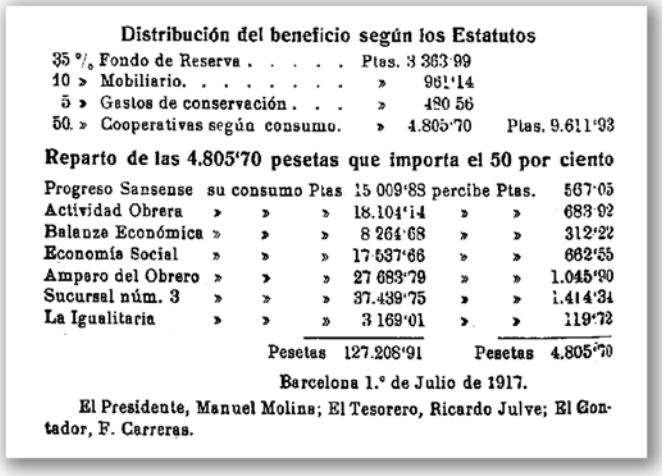

Distribución del beneficio según los Estatutos

35 %	Fondo de Reserva	Ptas. 3 363'99	
10 »	Mobiliario	» 961'14	
5 »	Gastos de conservación	» 480 56	
50 »	Cooperativas según consumo	» 4.805'70	Ptas. 9.611'93

Reparto de las 4.805'70 pesetas que importa el 50 por ciento

Progreso Sansense	su consumo	Ptas	15 009'88	percibe	Ptas.	567'05
Actividad Obrera	»	»	» 18.104'14	»	»	683'92
Balanza Económica	»	»	» 8 264'68	»	»	312'22
Economía Social	»	»	» 17 537'66	»	»	662'55
Amparo del Obrero	»	»	» 27 683'79	»	»	1.045'90
Sucursal núm. 3	»	»	» 37.439'75	»	»	1.414'34
La Igualitaria	»	»	» 3 169'01	»	»	119'72
		Pesetas	127.208'91		Pesetas	4.805'70

Barcelona 1.° de Julio de 1917.

El Presidente, Manuel Molins; El Tesorero, Ricardo Julve; El Contador, F. Carreras.

Extracte del balanç del Forn Col·lectiu de Sants corresponent a l'any 1916.
Font: *Cooperatismo*, 15 d'agost del 1917, núm. 60. FRG.

Després d'intenses discussions es crearen els primers forns col·lectius. En un inici simplement es convertien en col·lectius els forns particulars, esdevenint en aquella operació el forn de les cooperatives de la barriada. Els primers d'aquell tipus van ser el Forn Col·lectiu de Sant Martí a la seu de L'Artesana i L'Econòmica, i el Forn Col·lectiu de les Corts i l'Eixample a la seu de El Rellotge i La Dignitat, creats el 1912. El Forn Col·lectiu de Gràcia aparegué el 1913 a la seu de La Previsora, i a Sants es creà durant 1914.

El lleixiu

Dins de les cooperatives de producció de segon grau cal destacar-ne una de les primeres, la cooperativa de producció de lleixiu, que amb el patrocini de la Cambra Regional s'obrí a Sants el 1913. Segons sembla la iniciativa partí d'un soci de El Progrés Santsenc amb el recolzament de diverses cooperatives del barri i es tractava d'obrir una petita fàbrica de producció de lleixiu per servir a totes les cooperatives de consum catalanes. El seu local es trobava al carrer Maria Victòria número 12, ben a prop de la Fraternitat Republicana. Així explicava l'iniciador de la proposta l'estat de la qüestió el maig de 1913 durant una reunió del Comitè Comarcal de Barcelona:

> «El delegado de "El Progreso sansense" dá cuenta de los trabajos que se han realizado para la instalación de la industria de fabricación de legía por cuenta de la Camara regional y de las entidades que forman este comité. Manifiesta que por el precio de 35 pessetas mensuales han alquilado el local, en el cual se halla ya casi completada la instalación de la maquinaria, asegurando que si la Cámara Regional envía al mismo, por toda la próxima semana las primeras materias y las etiquetas a mediados de este mes se podrá expender la legía. Para facilitar trabajo encargóse un molinete mecánico al compañero presidente del Economato de la Fraternidad Sansense quien, debido a la huelga de los fundidores no ha podido aún terminarlo, creyendo, no obstante, que podido entregarlo a últimos de la próxima

- Producción Cooperativa de Legía -

«Esta entidad productora se complace en notificar a las Cooperativas pertenecientes a la Federación Catalana Balear, que se ha puesto a la venta al detall el ácido clorhídrico (salfumant), expendiéndolo tal como se recibe de fábrica, con toda su pureza, sin adición alguna de agua ni otra materia fraudulenta. Los precios de este producto són los siguientes:

Con envases de 70 a 80 kilos,
a 10 pesetas los 100 kilos.

Con botellas de un kilo,
convenientemente arregladas, con etiqueta y cápsula,
a 15 pesetas las 100 botellas.

También se ha puesto a la venta paquetes
de legía en polvo de un kilo,
al precio de 25 pesetas los 100 paquetes.

Todos los paquetes llevarán consigo una faja
que a la vez garantizará la envoltura,
habrá con letras impresas, instrucciónes para su uso.

- La Comisión.»

Font: *El Cooperatista*, 15 d'agost de 1913, núm. 52.

semana. El delegado de El Amparo del Obrero, después de corroborar lo dicho por el anterior, explica los buenos resultados que dá la legía meritada, comparada con la que se considera mejor habiéndose convencido de que tiene igual grado de fuerza y de nitidez y que la primera no da nauseas como la segunda, al echarse al agua, sino que al contrario, es aromática. El Presidente de la Cámara Regional da cuenta a los delegados de que se redactarán unas bases para la emisión de 200 acciones a 15 pesetas una, que han de formar el capital para la explotación de dicha industria, de las cuales se ha quedado la Cámara más de un 50 por ciento, hallándose abierto ya en el local social la lista de suscripción a la cual recomienda se inscriban las cooperativas. Anuncia que en el caso de que ésta cubra el valor de las acciones la Cámara Regional constribuirá a la fabricación de legía con una cantidad igual, o destinará ésta a la implantación de otra pequeña industria. Manifiesta por último, que la etiqueta ha sido encargada a un reputado artista y que el reglamento de la emisión de acciones ha sido encargado al Dr. Raduà y será publicado en El Cooperatista a su oportunidad».[70]

Aquells projectes eren fonamentals per millorar la provisió i l'abastiment de les cooperatives de consum. Però no tothom els rebia tant bé: els comerciants o fabricants del mercat ordinari sempre intentaven posar impediments al seu desenvolupament. Si La Redemptora ja patí nombrosos atacs i boicots als seus productes, el cas del lleixiu no va ser diferent. Quan no feia un any que funcionava, ja topà amb nombroses resistències. El juliol de 1913 *El Cooperatista* publicava, a mode d'advertència:

«Aviso interesante: Se sabe por conducto cierto que algunos representantes de una casa importante de legía de esta plaza están haciendo toda clase de trabajos de zapa acerca de algunas cooperativas enclavadas en Sans, punto donde reside la fábrica propiedad de la Federación, valiéndose de medios muy prácticos para influir en las conciencias débiles. Por lo que damos el grito de alerta a fin de que la buena fé de los buenos cooperatistas no sea sorprendida».[71]

Font: *El Cooperatista*, 15 d'agost de 1912, núm. 28. FRG.

Año XVI Barcelona 15 Agosto 1912 N.º 28

EL COOPERATISTA

PERIODICO QUINCENAL

Antes «Revista Cooperativa Catalana» (1901 á 1906) y «Cooperador Cooperatista» (1907 á 1911)

Organo de la Federación de las Cooperativas Catalanas y Baleares

Premsa Cooperativa (III)

- El cooperatista -

(1911-1915)

A partir de l'1 de juliol de 1911, després de la IV Assemblea de la Cambra Regional, la publicació passà a dir-se *El Cooperatista*. Es va mantenir el format quinzenal de publicació, així com el nombre de pàgines, de manera que el canvi afectà només a la capçalera. Davant del nou impuls que prenia el moviment, la revista esdevingué l'òrgan d'expressió de l'efervescent activitat en comú, sense per això deixar de narrar experiències referents a altres països o la quotidianitat de les cooperatives del territori.

Amb el pas dels anys podem veure com el català comença a aparèixer en molts articles. El 1914, davant l'abundància de processos i experiències, l'equip de redacció plantejà la possibilitat de ferne un diari, possibilitat que finalment quedà descartada.

La reorganització del moviment

El 8 de juliol del 1911 la Cambra Regional celebrà la «IV Assemblea de Cooperatives de Catalunya i Balears» a la seu central de La Flor de Maig per intentar encarar l'enèsima reforma de l'estructura, així com dels estatuts de l'organització per a les compres en comú.[72]

El 1913, es convocava el «Primer Congrés Nacional de Cooperatives».[73] Celebrat del 6 al 9 de desembre al paranimf de la Universitat de Barcelona, aplegà 255 entitats entre cooperatives i sindicats. Tot un esdeveniment, on a part dels intensos debats, hi hagué moltes activitats vinculades.[74] Els temes a tractar es van dividir en seccions. A la secció cultural, hi hagueren ponències sobre la creació d'escoles a les cooperatives. A l'econòmica, es debaté sobre els impostos; sobre bancs centrals cooperatius; l'habitació barata o les assegurances per la vellesa. A la secció general, es tractà la finalitat social de les cooperatives, el paper del mutualisme i l'ús de l'estadística. En matèria d'organització, es tractà de la relació entre sindicats i cooperatives agrícoles i les ciutats-jardí. I finalment, a la secció legislativa es discutí dels usos jurídics de la forma cooperativa o sobre l'arbitratge en cas de resolució de conflictes.

Al migdia, es visità la Clínica de la Quinta de Salut L'Aliança,[75] a la nit es celebrà un banquet al Mundial Palace i al dia següent, una excursió a la granja de La Flor de Maig a Cerdanyola.[76] L'acte de clausura del dia 9 es celebrà a la seu de la cooperativa El Rellotge on, entre ponències sobre moviment obrer i cooperatisme i sobre la neutralitat de les cooperatives, es fixà la data pel pròxim congrés, el 1915 a València.[77] La participació de les cooperatives santsenques no fou gaire compromesa, però hi assistiren membres de La Redemptora, de La Farmàcia Popular, El Progrés Santsenc, L'Empar de l'Obrer, La Nova Obrera, L'Economat de Sants, i les dues d'Hostafrancs.

Les cooperatives a Sants (1910-1920)

Durant la segona dècada de segle XX, la munió de petites cooperatives de consum que s'havien constituït al barri de Sants anaren creixent i desenvolupant-se. Excepte La Formiga Obrera, que no aconseguí reeixir i s'anà apagant,[78] la majoria de cooperatives santsenques assolien un grau de consolidació considerable. Les entitats, malgrat alguns cicles d'oscil·lació, arrelaven al barri, creixent en nombre de socis i en volum d'activitat econòmica. L'augment d'associats comportava la necessària adequació de la infraestructura en consonància amb les necessitats dels socis. En aquest sentit, un primer pas que certificà el creixement fou l'accés a locals més espaiosos, que permetessin l'ampliació de simple magatzem a instal·lacions i serveis pels socis, com cafès, biblioteca o teatre. La Lleialtat Santsenca es traslladà a un edifici més gran, on tenia magatzem de queviures a la planta baixa i un petit cafè al pis de dalt. L'Empar de l'Obrer passà dels petits locals inicials a ocupar un edifici majestuós, de majors dimensions.

El segon pas, que reafirmava la consolidació, era l'abandonament progressiu del règim de lloguer i l'adquisició de l'edifici o les infraestructures, en propietat. Així, per exemple, La Redemptora: Societat Cooperativa de Producció de Maons, en plena època d'expansió el 1911, tenia dues bòbiles de propietat en funcionament. També, més tard, el 1917, el Model del Segle XX, aixecà un edifici propi, quan ja eren 297 socis. La tendència cap a la propietat col·lectiva dels equipaments i béns immobiliaris certificava una major autonomia dels projectes, que ja no havien de dependre de les fluctuacions dels preus dels lloguers. A part que constituïa un augment manifest del patrimoni col·lectiu, i per tant del mateix valor de la societat.

El tercer element que marcà l'evolució del cooperativisme santsenc fou la conversió de les entitats cap a formes més col·lectives de cooperació. Si en un principi, gairebé totes tenien un comportament individual, durant aquell període, la majoria optaren per la creació de fons col·lectius que asseguressin el benestar dels socis, més enllà del possible guany monetari. A part de les clarament col·lectives com L'Empar, les que s'havien considerat paradigmes de la individualitat, com La Lleialtat, modificaren els seus estatuts el 1915 per crear un fons de reserva, adaptant-se a les noves tesis del cooperatisme predominant.

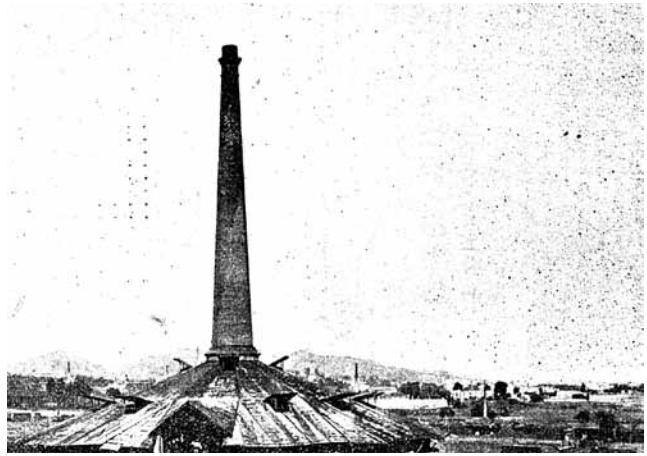

Bòbila de La Societat Cooperativa de Producció de maons i articles similars «La Redemptora», a Collblanc.
Font: AEP.

Un altre factor important de consolidació fou la intervenció creixent de les entitats santsenques en els diferents òrgans de coordinació cooperativa. En aquest sentit, destacà La Nova Obrera, que participà activament de tots els òrgans cooperatius de l'època, i que fou una de les primeres a participar en les compres en comú de la Cambra Regional, el 1911.

D'altra banda, els projectes més petits també aconseguien instal·lar-se al territori, i esdevenien institucions locals cabdals en la configuració del teixit veïnal més proper. Aquestes cooperatives foren sobretot entitats de caire barrial, com La Nova Activitat Obrera, La Balança Econòmica o L'Economia Social d'Hostafrancs. També es podrien enquadrar dins aquesta categoria les dues cooperatives que el moviment lerrouxista tenia al barri, L'Economat de la Fraternitat Republicana Santsenca i El Progrés Santsenc.

Així doncs, Sants es consolidava com un barri proletari curull d'institucions socials, amb un associacionisme potentíssim, en la creació del qual les cooperatives jugaren un paper essencial. Moltes creixien, d'altres es consolidaven i les petites s'estenien per tot el territori. Fins i tot, durant aquella època, encara en naixien de noves, com l'any 1914, quan disset veïns del carrer Comte de Güell formaven El Benestar de l'Obrer.

Les cooperatives i la vaga

Com qualsevol institució obrera, les cooperatives visqueren directament els intensos conflictes laborals de l'època i es constituïren com una mena de rereguarda del moviment obrer, la trinxera on refugiar-se dels embats de la patronal. Amb el seu sistema de previsió social, una part del seu excedent anual es destinava a la creació de fons col·lectius, especialment útils per afrontar casos de vaga o d'atur forçós, tant habituals en aquell període.[79] Essent socis d'una cooperativa, els obrers immersos en un conflicte laboral podien aguantar sense treballar el temps necessari fins que els patrons accedien a negociar.

Però la solidaritat cooperativa no s'acabava amb els seus associats i sovint s'estenia a tots els assumptes relacionats amb el moviment proletari. Ja hem vist les relacions ambivalents que part del moviment obrer mantenia amb les cooperatives,

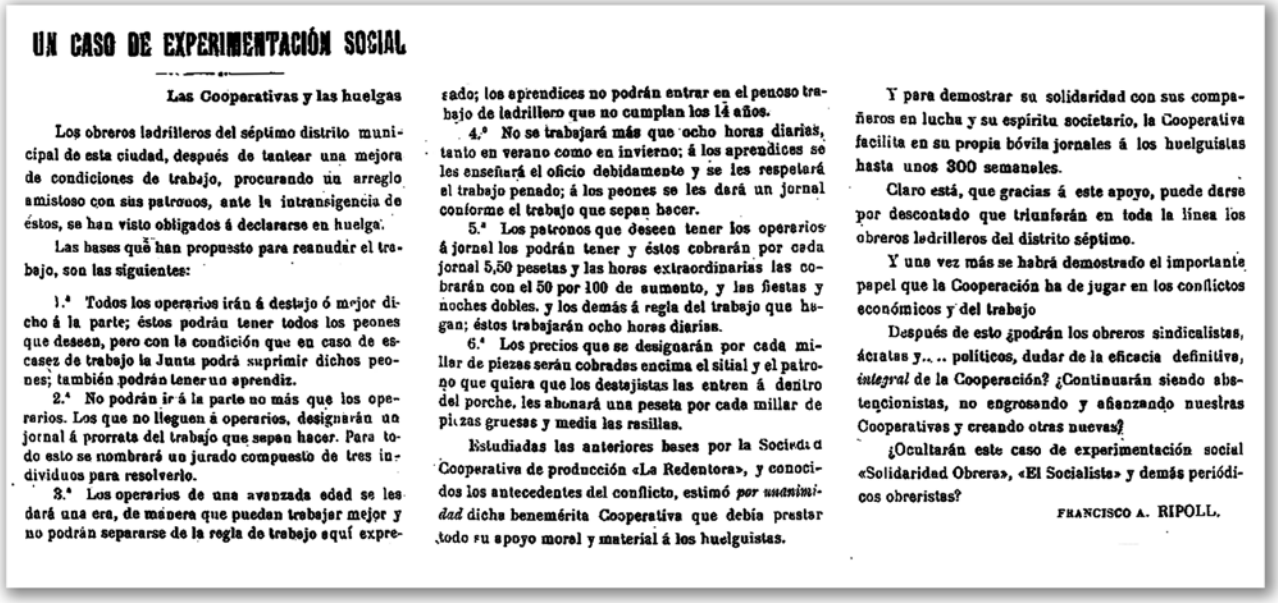

UN CASO DE EXPERIMENTACIÓN SOCIAL

Las Cooperativas y las huelgas

Los obreros ladrilleros del séptimo distrito municipal de esta ciudad, después de tantear una mejora de condiciones de trabajo, procurando un arreglo amistoso con sus patronos, ante la intransigencia de éstos, se han visto obligados á declararse en huelga.

Las bases que han propuesto para reanudar el trabajo, son las siguientes:

1.ª Todos los operarios irán á destajo ó mejor dicho á la parte; éstos podrán tener todos los peones que deseen, pero con la condición que en caso de escasez de trabajo la Junta podrá suprimir dichos peones; también podrán tener un aprendiz.

2.ª No podrán ir á la parte no más que los operarios. Los que no lleguen á operarios, designarán un jornal á prorrata del trabajo que sepan hacer. Para todo esto se nombrará un jurado compuesto de tres individuos para resolverlo.

3.ª Los operarios de una avanzada edad se les dará una era, de manera que puedan trabajar mejor y no podrán separarse de la regla de trabajo aquí expresado; los aprendices no podrán entrar en el penoso trabajo de ladrillero que no cumplan los 14 años.

4.ª No se trabajará más que ocho horas diarias, tanto en verano como en invierno; á los aprendices se les enseñará el oficio debidamente y se les respetará el trabajo penado; á los peones se les dará un jornal conforme el trabajo que sepan hacer.

5.ª Los patronos que deseen tener los operarios á jornal los podrán tener y éstos cobrarán por cada jornal 5,50 pesetas y las horas extraordinarias las cobrarán con el 50 por 100 de aumento, y las fiestas y noches dobles, y los demás á regla del trabajo que hagan; éstos trabajarán ocho horas diarias.

6.ª Los precios que se designarán por cada millar de piezas serán cobrados encima el sitial y el patrono que quiera que los destejistas las entren á dentro del porche, les abonará una peseta por cada millar de piezas gruesas y media las resillas.

Estudiadas las anteriores bases por la Sociedad Cooperativa de producción «La Redentora», y conocidos los antecedentes del conflicto, estimó *por unanimidad* dicha benemérita Cooperativa que debía prestar todo su apoyo moral y material á los huelguistas.

Y para demostrar su solidaridad con sus compañeros en lucha y su espíritu societario, la Cooperativa facilita en su propia bóvila jornales á los huelguistas hasta unos 300 semanales.

Claro está, que gracias á este apoyo, puede darse por descontado que triunfarán en toda la línea los obreros ladrilleros del distrito séptimo.

Y una vez más se habrá demostrado el importante papel que la Cooperación ha de jugar en los conflictos económicos y del trabajo

Después de esto ¿podrán los obreros sindicalistas, ácratas y... .. políticos, dudar de la eficacia definitiva, *integral* de la Cooperación? ¿Continuarán siendo abstencionistas, no engrosando y afianzando nuestras Cooperativas y creando otras nuevas?

¿Ocultarán este caso de experimentación social «Solidaridad Obrera», «El Socialista» y demás periódicos obreristas?

FRANCISCO A. RIPOLL.

Article d'opinió sobre la solidaritat mostrada per La Redemptora als rajolers en vaga.
Font: *El Cooperatista*, 15 d'agost del 1911, núm. 4. FRG.

sovint titllades pels sindicalistes més combatius com adormidores[80] de la conflictivitat social, o frens per a la immediata transformació[81]. No obstant, aquelles acusacions, rebatudes una i altra vegada des de la premsa cooperativa, s'aplacaven en temps de vagues i conflictes laborals, quan els treballadors acudien a la cooperativa del barri a demanar que els obrissin crèdit en forma de menjar o altres productes bàsics.

Durant les llargues vagues i conflictes patronals de principis de segle, les cooperatives proporcionaren auxili als vaguistes en nombroses ocasions. El setembre de 1911, es declarà una vaga al sector rajoler de Sants per la millora de les condicions de treball, un conflicte que venia de lluny. Fou aleshores quan La Redemptora - que tenia el seu origen en una vaga similar- estudià la situació i decidí donar el seu recolzament als treballadors en lluita, oferint-los 300 jornals a la setmana, per a què poguessin mantenir i guanyar el conflicte.[82]

El 1913 fou un any intens en conflictes laborals de tot tipus. Al maig, durant la vaga dels fusters, el seu comitè acudí a la reunió comarcal de les cooperatives de Barcelona per demanar la solidaritat en el pols que mantenien. Immediatament, el delegat de les Farmàcies Cooperatives Populars oferí medicaments per als vaguistes i a les seves famílies.

> «El objeto de su visita no es más que pedir el apoyo de las cooperativas en la lucha que sostienen con los patronos y al efecto recuerda que hace diez años, con motivo de la huelga que a la razón sostenían, las entidades cooperativas abrieron crédito a los huelguistas, los cuales satisfacieron el importe de lo que adeudaban después que aquella hubo terminado».[83]

El juny del mateix any es declarà una vaga de tipògrafs encapçalada per la Unió Obrera de l'Art d'Imprimir i també es concedí una obertura de crèdit als vaguistes sol·licitants, entre els quals, a més, es trobaven tres cooperativistes.[84] A l'agost se'n desencadenà una altra, ara de l'Art Fabril, i l'operació es repetí. En aquell cas, no tant sols obriren crèdit, sinó que oferiren tenir cura dels fills dels obrers en lluita.[85]

A l'estiu de 1915, la Societat d'Obrers Fideuers demanà recolzament moral i material front la vaga a la Junta Comarcal de Barcelona. En aquella ocasió, la junta atorgà plena autonomia a les cooperatives que volguessin solidaritzar-se.[86] Poc després i relacionat amb el mateix conflicte, els fideuers demanaren a les cooperatives i a la Cambra Regional que no compressin pasta per sopa a les empreses implicades mentre durés el conflicte. La Cambra acceptà les demandes dels vaguistes.[87]

Les cooperatives no només es significaren en la solidaritat directa amb els vaguistes. Els òrgans de la premsa cooperativa també s'erigiren com a altaveus amplificadors de la protesta social. Com en el cas dels conflictes i vagues relacionades amb la crisi de subsistències de la Primera Guerra Mundial (1916-1917-1918). A més, en aquella ocasió, durant la vaga convocada el 18 de desembre de 1916, les cooperatives també es significaren com una certa forma de competència que aturà l'augment desmesurat dels preus que volien imposar els fabricants, els intermediaris i els venedors particulars.

El març de 1919, durant la vaga de La Canadenca i sobretot després, a partir de l'estiu del mateix any amb el locaut propiciat per la patronal, que durà prop de disset setmanes, les cooperatives tornaren a assumir una tasca de solidaritat exemplar. Primer amb un posicionament clar:

> «Los patronos, en su obsesión de dominio y de mando para perpetuar el sistema capitalista, nos declaran el lock-out, que es el hambre, para que ésta nos obligue a rendirnos. Cuando un patrono, dos, diez, declaran el lock-out a sus obreros, a pesar de la demostración clara de la negrura de sus almas, ruines y malvadas no deja de ser un mal menor y un prejuicio más o menos considerables para los lanzados a la miseria que siempre encuentran

- Manifest per la vaga de 1916 -

«AL PUEBLO CATALAN
LA CAMARA REGIONAL DE COOPERATIVAS DE CATALUÑA Y BALEARES

CIUDADANOS:

El proletariado español, al acordar, por medio de sus mas genuinos órganos la Unión General de Trabajadores y la Confederación Nacional del Trabajo, declararse el día 18 de los corrientes en huelga durante venticuatro horas, como protesta, entre otras, contra el abusivo encarecimiento de las subsistencias, hase convertido en defensor, no ya de sus exclusivos intereses, si que también de los de la sociedad entera, en su calidad de consumidora.

No de otra suerte, los consumidores que se agrupan en Sociedades Cooperativas de consumo, si bien lo efectuán en defensa propia, para redimirse del tributo que acaparadores y detallistas les imponen, no dejan de contribuir con sus organizaciones a que sean menos explotados todos los consumidores.

De no haberse hallado gran parte de Cataluña envuelta, como felizmente se halla, por una importante red de cooperativas de distribución, o sea de Cooperativas de las llamadas de consumo, las subsistencias habrían alcanzado en la región catalano-balear precios aun superiores, con ya ser excesivamente elevados, a los que actualmente alcanzan.

Las Cooperativas de consumo se convierten automáticamente, por el mero hecho de existir, en tiendas reguladoras, a cuyos precios deben forzosamente ajustar más o menos los suyos los detallistas de los respectivos barrios o poblaciones.

Gracias a la cooperación, son mantenidos a raya los detallistas pero, el abusivo encarecimiento de las subsistencias, de que hoy son víctimas todos los consumidores, no dimana del detallista, cuyos precios son regulados por las Cooperativas, sino del acaparado, a que sólo puede poner freno el Estado, ínterin las Cooperativas, 1 por medio de una poderosa federación económica de las mismas, no pueden acaparar, en beneficio de los consumidores en general, los comestibles que hoy los acaparadores por si solos monopolizan.

Hubiera ya alcanzado en Cataluña la cooperación la importancia que en otros países reviste y los acaparadores, sintiendo el freno de la Cooperación al Por Mayor, habrían tenido que ajustar a los de esa gran Cooperativa sus precios.

Ante situación tan crítica de parte de los consumidores, debemos aprovechar los actuales momentos para llamar la atención de todos aquéllos sobre la necesidad en que de organizarse cooperativamente se hallan. Los obreros deben apresurarse a ingresar en la Cooperativa de consumo que tengan más cerca de su domicilio, o a constituir una nueva Cooperativa allí donde no exista ninguna, con dos objetos: primero, el de proporcionarse el aumento de salario, que les representan las economías que la organización cooperativa les proporciona; y segundo, el de ir gradualmente colectivizando la producción de los articulos que las Sociedades Cooperativas expenden. (…) Nosotros, pues, hemos de unir nuestra protesta a la justísima del proletariado español por lo que al encarecimiento de las subsistencias concierne (…) Sepan los consumidores todos quiénes son los culpables de la aflictiva situación que el pueblo español se ha creado. Por gravísima imprevisión en los de arriba, han de adquirir a inverosímiles precios muchas subsistencias los de abajo...

Barcelona, 16 de desembre de 1916».

Font: Cooperatismo, 1 de gener de 1917, núm. 45, pàg. 11-14.

> solidaridad moral y material entre sus compañeros. Pero cuando una Federación Patronal que se dice representante de todos los patronos de España, tiene la avilanez de declarar el lock-out a todos sus obreros (…) Nuestra imaginación queda por un momento suspensa ante tamaño acuerdo, pues él demuestra por sí solo que la clase patronal queda de hecho incapacitada, no para hacer, ni tan sólo para colaborar en la obra de transformación a que todos venimos obligados para llegar a una era en que la Paz, la Justicia y el Amor rijan la Tierra. (...) Nosotros, los obreros, no iremos por los derroteros que vosotros queréis conducirnos. És inútil. Os conocemos y... basta. Nosotros, los obreros, hemos de cambiar de táctica, de procedimientos. Nuestra orientación es clara, precisa. Queremos transformar la sociedad actual. Queremos que desaparezca la burgesía como clase. Su hora ya ha sonado en el reloj del tiempo...».[88]

I després, durant la llarga aturada patronal, amb l'obertura de la solidaritat cooperativa i l'emissió de bons per als obrers en situació d'atur forçós que ho necessitessin. Aquella solidaritat fins i tot arribà a provocar la crisi econòmica i la ruïna d'algunes cooperatives, que no pogueren fer front a les concessions econòmiques solidàries i al seu torn també hagueren d'endeutar-se. La crisi també repercutí en la Secció Econòmica de la Federació, que acabà tenint un passiu de 80.000 pessetes contra un actiu de només 25.000.[89]

Aquella actuació solidària certificà la utilitat de les cooperatives pel moviment obrer:

> «Fué allá, en el mes de Marzo del presente año, cuando la huelga general llamada de "La Candiense", que duró dos semanas justas y cabales, que pude observar, por vez primera, de la bondad y eficacia de las cooperativas de consumo respecto a la cuestión social. Y, ha sido ahora, también con motivo de los lock-outs o huelgas de patronos o como quiera el lector llamarlo, que he podido observar por segunda vez de la acción social altamente altruista ejercida desde la Cooperativa. Recordemos que estos movimientos patronales también han durado dos semanas. Si ambos conflictos durasen más tiempo, mejor hubiésemos notado la acción de las cooperativas. Y si éstas, al constituirse, lo fueran con miras sociales, más todavía. Lo que he observado, como seguramente todos los cooperatistas, lo quiero hacer resaltar para que se vea la eficacia de las cooperativas en las luchas sociales del presente. En los casos citados a los componentes de las cooperativas de consumo, no nos ha inquietado el espíritu el no saber dónde ir a buscar el sostén cotidiano; no hemos tenido que desvergonzarnos ante el tendero para que nos fiara lo necessario para saciar nuestros estómagos. En las cooperativas (quisiera yo que se diesen cuenta de ello y tomaran nota los que no quieren dar importancia y niegan la eficacia de las mismas), formadas por obreros, y, a pesar de los reglamentos por los que se rigen que no preven estos casos de huelga general o lock-out, a los socios, no les ha faltado lo necesario para subvenir a las exigencias de la vida, hayan tenido o no el capital que dichos estatutos exigen. Lo que se hizo en esos casos y durante dos semanas cada vez, hubiese continuado hasta agotarse las existencias y la última peseta, y los socios todos sindicados, huelguistas o lock-outeados, hubiesen podido resistir tales movimientos con una pasmosidad y enterza de ánimo capaz por si sola de dar al traste con los propósitos de la burguesía y sus anexos, que podriamos llamar a los que el lector seguramente ya adivina. Y todo esto sin dejar de ser obreros conscientes y cumplir con nuestros deberes de sindicados y sin menoscabo de nuestros ideales políticos, sociales o religiosos. Y sí, como decimos al principio, las cooperativas todas se las infundiera un algo de espiritualidad, si se les orientará para una acción social, y al efecto procurasen a la par que procurar el abaratamiento de todo lo menester para la vida, que fuesen un reducto desde el cual pudiésemos resistir los embates de la burgesía, ésta nos inquietaría poco y menos la temeríamos. Imaginad, por un momento, la resistencia que podríamos ofrecer los obreros a los patronos en caso de huelga o lock-out, si todos los sindicados integrásemos las cooperativas de consumo y si estas estuviesen creadas para esos casos de lucha social. La partida sería para nosotros los obreros. Victorias parciales de momento, que nos labrarían el camino para consguir la victoria final, para alograr la posesión de todo cuanto produce y producimos, para llegar el colectivismo equitativo y justiciero».[90]

Font: *Cooperatismo*, 1 de gener de 1920, núm. 115 (FRG)

COOPERATISMO

PRECIOS DE SUSCRIPCIÓN
En España. . . . . 3'75 Ptas. año.
Paquete 25 ejemplares en Barcelona . . . . 12'00 » trimestre.
Paquete 12 ejemplares en Fuera la capital . 12'00 » »
Paquete de 12 y 6 ejemplares 6 y 3 Ptas. con 0'25 Ptas. más para fuera de Barcelona

REDACCIÓN Y ADMINISTRACIÓN:
Pasaje San José, letra D
BARCELONA
TELÉFONO 3928 A.

La correspondencia literaria al señor Director
La correspondencia comercial al señor Presidente de la Sección Económica
La correspondencia social y de propaganda al señor Presidente de la Federación de Cooperativas catalanas
(Queda prohibida la reproducción de cualquier parte del contenido de esta REVISTA sin citar la procedencia)

SUMARIO: *Ante el lock-out*, por B. FARRÉ.—*Literatura al revés*, por JUAN COLL.—*Las Cooperativas y las luchas sociales*, por SÓLOB.—*Sección cooperatista: Congreso regional de Cooperativas.—Divulgación científica: Higiene y Naturismo* (Cartas a un obrero), por MARIANO ANGLADA.—*Sección Económica de la Federación.—Camí de la llum (novel·la)*, per MARIÁN ANGLADA.

ANTE EL LOCK-OUT

Els debats eterns: la concentració cooperativa i les compres en comú

Com tot moviment social, el cooperativisme d'aquells anys generà un gran nombre de debats en el seu si. Un dels temes que començaren a sorgir amb assiduïtat, ja en aquesta primera època, fou el de la concentració cooperativa. Calia realment tenir moltes cooperatives i petites? O al contrari era convenient crear-ne poques, però grans? Els dirigents i creadors d'opinió dins el cooperativisme, basant-se sobretot en les experiències internacionals, apostaren per la segona formulació, però la persistència i proliferació de petites experiències venia a contradir la idoneïtat d'aquella aposta.

> «La coexistencia de diferentes sociedades de consumo en la misma localidad, o en localidades adyacentes, es fatal para el movimiento cooperativo, ya que lleva a una perniciosa dispersión de fuerzas, a una inevitable decadencia del organismo cooperativo y a la debilitación de algunas de sus funciones económicas y sociales».[91]

El 25 de març de 1916, en mig d'un clima enrarit pels ecos del clima bèl·lic de la Primera Guerra Mundial, es convocà una altra Assemblea Extraordinària de la Cambra Regional de Societats Cooperatives de Catalunya i Balears al palau de Belles Arts de Montjuïc.[92] Davant la multiplicació de petites entitats arreu, un dels temes centrals fou la concentració cooperativa. Ja feia anys que els dirigents cooperatistes dedicaven esforços al tema, amb mítings i constants articles a la premsa sobre la necessària fusió de cooperatives. El debat fou intens, ja que les cooperatives temien que la fusió o absorció repercutís en la pèrdua d'autonomia de la pròpia institució. A l'assemblea s'acordà que la Cambra apostés per la fusió, per tal de sumar esforços, i que hi hagués una a cada localitat o barri. La controvèrsia estava servida. D'una banda els dirigents i les cooperatives més grans, que apostaven per

Premsa Cooperativa (IV)

- Cooperatismo -

(1915-1920)

El març del 1915 pren el relleu una nova publicació, *Cooperatismo*. El nom, tal com s'explica és: «sintético de sus doctrinas, propósitos y aspiraciones. (...) iremos vulgarizando las verdades enseñadas por la Economía Política moderna, cosa que seguramente contribuirá eficazmente a que nuestros lectores vayan interesándose en los problemas económicos...».[93] Recuperà la periodicitat quinzenal i l'edició tornà a ser íntegrament en castellà. Aquell canvi responia al moment d'expansió cooperatista i de consolidació del pes de la Cambra dins la Federació. El llenguatge de la publicació era cada vegada més tècnic, amb preponderància de l'economia, i molts dels articles tractaven sobre les operacions de la Cambra: les centrals de compres, les farmàcies cooperatives o les cooperatives de cases barates. La figura de Salas Anton fou central fins al 1917.

El mateix any fou el primer moment en el qual trobem un requadre, que ja no desapareixerà fins a la guerra civil, en el que es pot llegir «Este número ha pasado por la censura militar», tot i que en els diferents períodes posarà «censura gubernativa» i no pas militar. Amb la sortida de Salas Anton fou la segona generació de cooperativistes qui prengué les regnes de la publicació. A partir del 1919 es tornà a emprar el català de forma habitual i s'abandonà parcialment la neutralitat interna que havia mantingut l'anterior redacció, així com el llenguatge economicista. S'introduïren tot un seguit de qüestions que abans no apareixien, com l'educació, la higiene, la salut o el naturisme.

organismes més potents i amb més capacitat econòmica; de l'altra, les petites cooperatives de barri, poc disposades a cedir en la seva independència social i econòmica.

Una altra qüestió important d'aquella assemblea fou l'aprovació d'una esmena per la qual les cooperatives havien d'acceptar les dones com a sòcies de ple dret.[94] El reconeixement, però, es quedà en paper mullat fins molts anys després, degut al caràcter fortament sexista i patriarcal predominant. També s'emeté un comunicat condemnant la guerra que assolava Europa i s'oferia la solidaritat - a través de l'ACI- cap a totes les cooperatives europees que patien el conflicte.

Un dels altres temes persistents dins el cooperativisme fou el de les compres en comú. El 27 i 28 de maig de 1917, la Cambra Regional convocava una assemblea extraordinària a la seu de l'Ateneu Obrer al carrer Tallers número 22.[95] Es volia revisar, una altra vegada, els seus estatuts, donat que en aquell moment semblava que les compres en comú funcionaven, almenys durant l'últim semestre de l'any 1915 i el primer de 1916, quan les operacions comercials havien augmentat.

La reestructuració s'orientà amb el model de la Unió Cooperativa Suïssa, i tingué com a tret definitori la importància atorgada a la Secció Econòmica de la Cambra com a pivot del moviment, donant prioritat a les compres en comú i a la creació d'un Magatzem Cooperatiu a l'engròs. Fins llavors només 36 del centenar de cooperatives federades participaven en aquelles activitats, amb la qual cosa calia refer el text estatutari per a canviar aquella circumstància i convertir la cambra en una autèntica "Cooperativa de Cooperatives". Altres decisions foren dissoldre les Juntes i Comitès Comarcals, que exceptuant Barcelona, no havien arribat a funcionar mai adequadament. També s'obrí la participació a les cooperatives que no fossin del Principat ni de les Illes, per tal de transformar la cambra regional en un organisme de tot l'estat.[96]

No obstant, al final de 1917 les compres en comú tornaren a patir nombroses fluctuacions. La Cambra registrà fortes pèrdues, factures impagades i moltes cooperatives s'endeutaren. El mal funcionament de l'organisme era el reflex de la crisi de les subsistències de després de la guerra i també de desavinences profundes entre cooperatives. Moltes no participaven de la Cambra, i les que ho feien utilitzaven les compres com una mena de crèdit que no corresponia amb el volum real de les operacions, cosa que provocava que després no poguessin assumir-ne el pagament.[97]

El moviment de les escoles populars i les cooperatives

La formació i l'educació sempre va ser un tema recurrent i puntal de les cooperatives. Era un temps en què les escoles eren escasses, i les existents estaven monopolitzades pels estaments eclesiàstics o per petites acadèmies privades. L'accés a l'educació no era universal i estava restringit a grups socials entre els quals evidentment no es comptaven les classes treballadores.

En aquell camp les cooperatives santsenques actuaren en dues direccions. En primera instància autoorganitzaren aquella necessitat. Gairebé totes les cooperatives, ja des dels inicis, contemplaren la formació de fons especials destinats a la labor educativa, i creaven equipaments culturals o finançaven directament l'educació dels fills i filles dels associats. Una constant en la filosofia de la majoria de cooperatives d'aquella època era que, mentre no disposessin de la infraestructura adequada per crear una bona escola pròpia, pagarien l'assistència a centres del barri. I en segona instància, reivindicaren escoles públiques. El moviment cooperatiu santsenc es caracteritzà per una participació activa en els assumptes socials del barri, i un cop detectada la necessitat apressant d'escoles,

decidiren organitzar una campanya que esdevingué un referent per assolir la posterior construcció efectiva d'un grup escolar, el Lluís Vives el 1920.[98]

La Campanya Pro Educació Popular va gestar-se al forn ideològic de les cooperatives del barri i es dissenyà en una reunió el 7 de febrer de 1918 a la seu santsenca de La Flor de Maig.[99] Hi acudiren socis d'aquesta mateixa cooperativa i les seves famílies, així com altres del barri i també de l'Ateneu Enciclopèdic Popular.[100] Junts decidiren començar una campanya àmplia per solucionar el problema de la carència d'escoles a Sants, amb la reivindicació concreta d'edificar un grup escolar. La campanya emprengué el vol i de seguida rebé nombroses adhesions. Entre el comitè organitzador es trobaven cooperatives com L'Empar de l'Obrer, La Nova Obrera, La Balança Econòmica, La Flor de Maig, La Nova Activitat Obrera, La Lleialtat Santsenca, La Formiga Obrera, El Respeto Mutuo[101] i Model del Segle XX. Altres firmants foren, entre d'altres: El Casino de Sants, El Cercle de Sans, el Foment Republicà Català de Sants o l'Ateneu Familiar Sang Nova d'Hostafrancs.[102] Finalment la campanya aplegà 4.212 signatures i el recolzament ampli de tot l'espectre polític com el Centre Republicà Català, La Fraternitat Republicana Santsenca, L'Ateneu Radical, La Lliga Regionalista o la Joventut Nacionalista.

El dissabte 9 de març es celebrà un acte públic al Model del Segle XX amb una conferència organitzada per l'Ateneu Enciclopèdic Popular per «interesar á los obreros, á favor de la educación popular».[103] El 2 de maig, tingué lloc el míting final de la campanya a la seu del Cercle de Sants, hi convidaren representants polítics i es passaren més de 200 diapositives de grups escolars d'arreu.[104] Finalment el diumenge 12 de maig de 1918, es convocà una manifestació multitudinària que l'encapçalava una pancarta amb el lema «El poble té dret a la cultura. Volem l'educació dels nostres fills.» La comitiva sortí a dos quarts d'onze del matí de les portes del Cercle de Sants al carrer Galileu i acabà cap al migdia a la llunyana i cèntrica plaça de la Constitució (Sant Jaume).

Cap a la Federació de Cooperatives de Catalunya

> «Pero lo que se ha constituído- dice- es un cuerpo que hay que articular y fortalecer, dotándole de un alma, que debemos forjar con nuestra acción, dándole un temple de acero, llevándola al rojo, que es el color que imponen las luchas profundas de nuestros dias en pro de la transformación social».[105]

Els problemes continuats entre algunes cooperatives i els representants de la Cambra Regional van fer que el moviment decidís enterrar aquell organisme. Fruit del malestar i el distanciament de les cooperatives cap a l'activitat de la Cambra, es produí la definitiva dimissió de Salas Anton. Els problemes de creixement persistien i calia afiançar les estructures de la cooperació catalana abans que qualsevol obertura a l'exterior, raó per la qual decidiren anar cap a la redefinició de la Federació de Cooperatives de Catalunya.[106]

Aquell procés s'inicià el maig de 1918, en l'Assemblea de delegats de la Cambra Regional de Cooperatives celebrada precisament a la seu del districte VII.[107] En aquella trobada es decidí redactar uns nous estatuts que plasmessin els canvis estructurals de la naixent federació. El procés durà un any, i el maig de 1919 es constituí definitivament la Secció Econòmica de la Federació de Cooperatives Catalanes, dedicada a organitzar autònomament les compres en comú.[108]

L'altre pas decisiu es produí el 19, 20 i 21 de març de 1920 al palau de Belles Arts de Montjuïc, durant el Congrés Regional de Cooperatives de Catalunya[109], on es definiren els estatuts i l'estructura organitzativa de la federació, amb més d'un centenar d'entitats[110] presents[111]. Es delimitaren tres seccions: la General, que assumia totes les labors orgàniques; la d'Escola, encarregada d'organitzar actes de formació, mítings i conferències; i l'Econòmica, encarregada de les compres en comú.[112]

Font: *Acción Cooperatista*, 6 de maig de 1932, núm. 470. FRG.

ACCION COOPERATISTA

Año X - Número 322 Barcelona, 5 Julio 1929

Número dedicado al VII Día de la Cooperación

y al XXX Aniversario de nuestra Prensa

Finalment, el 25 de juliol de 1920, es celebrà la cerimònia de constitució definitiva de la Federació Regional de Cooperatives de Catalunya al Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona, amb Eladi Gardó com a president, que es dirigí als assistents:[113]

> «Con este acto - dice- se pone un punto a la anterior organización federativa y se abre paso a una nueva organización, tanto en sentido federativo como particularmente a todas las instituciones de carácter cooperativo orientadas en sentido cooperatista; todo ella representa una nueva etapa de la cooperación catalana y funda desde este instante una nueva escuela con el ideal cooperatista económico social a la que se la considerará ya una realidad (…) La cooperación, por medio del ideal cooperatista, aspira a la transformación social organizando el consumo y la producción, anulando no sólo al intermediario sinó su función, sin combatir ni haciéndose incompatibles con otras tendencias ni escuelas político-sociales, más bien complementándose y apoyándose a ser posible».[114]

S'obria un nou període pel moviment cooperatista català, es configuraven les federacions provincials i el setembre del mateix 1920, com tots els grans moments de canvi de les cooperatives, es canviava el nom de l'òrgan de premsa cooperatiu pel d'*Acció Cooperatista,*[115] inaugurant una nova etapa ja de consolidació del moviment.

Premsa Cooperativa (V)

- Acción Cooperatista -

(1920-1938)

El 1920, en el congrés que gestà la Federació catalana, s'establiren les finalitats d'una nova publicació. Difondre els principis del cooperatisme i analitzar totes les teories econòmiques i socials. Defensar la cooperació dels atacs dels seus adversaris; reflectir la vida de les entitats federades i de la cooperació universal; estudiar les formes d'administració de les cooperatives de consum i analitzar la producció agrícola i industrial. Així com divulgar coneixements d'economia domèstica «capaços d'interessar a les dones», a fi d'atreure-les a la cooperació.[116]

La nova publicació la dirigí Joan Coloma Chalmeta. De Sants, es subscrigueren El Benestar de l'Obrer, L'Economia Social, Farmàcia Popular, La Lleialtat Santsenca, Model del Segle xx, La Nova Obrera, El Progrés Santsenc i La Redemptora.

Recuperà el format tabloide de quatre pàgines de *El Cooperatista*, i el català hi fou més present. Seguí sent quinzenal fins al 1925, i a partir del 3 de juliol d'aquell any, amb el número especial en motiu del Dia de la Cooperació Internacional[117], passà a ser setmanari. El 1927 tenia una tirada de 6.300 exemplars. El febrer de 1937, la capçalera es catalanitzà, anomenant-se *Acció Cooperatista.*

Capçaleres especials corresponents a la celebració de la Festa Internacional de la Cooperació.
Font: *Acción Cooperatista*, números 530, 217, 322 i 374. FRG.

El 1937, pocs mesos després de passar a ser en català, la revista haguè de publicar la notícia de la mort de qui va el seu primer director, Joan Coloma.
Font: *Acción Cooperatista*, 20 d'agost de 1938, núm. 745. FRG.

Temps d'intercooperació (1920-1931)

El anys que enllaçaren 1920 amb l'inici de la Segona República foren intensos pel cooperativisme català. El locaut amb què la patronal respongué a la victoriosa vaga de La Canadenca, així com la posterior onada repressiva vers el moviment obrer, consolidaren el paper de les cooperatives com la rereguarda de la classe treballadora enfront del conflicte social. En aquell període, en l'àmbit internacional expressat per la fi de la guerra mundial i per la recent revolució soviètica, i en l'ambit espanyol gestionat amb la dictadura de Primo de Rivera[118], les cooperatives catalanes apostaren per a intervenir amb «l'arma de combat de l'economia».

Aquells anys no es caracteritzaren pel naixement de noves cooperatives, sinó per la creació d'estructures de coordinació. En primer lloc, en forma de cooperatives de segon grau o «cooperatives de cooperatives», com la Fàbrica de Pastes per Sopa, o la Fusió de Cooperatives santsenques per a l'abastiment de Carbó. En segon lloc, amb la constant aposta per les compres en comú de les cooperatives, «el problema crònic de la cooperativa catalana», segons Albert Pérez Baró.[119] En tercer lloc, des del moviment cooperativista s'insistí, obsessivament, en la necessitat de fusionar les cooperatives en una de sola per cada població, i aquella visió de la «cooperativa única» tingué com a conseqüència que es produissin concentracions cooperatives, com l'excepcional Unió Cooperatista Barcelonesa, emmarcada en l'aleshores districte VII. Finalment, es féu un esforç important per difondre la maduració de les alternatives econòmiques. La «propaganda cooperatista» s'articulà a partir de la premsa cooperativa; amb la creació de Grups de Cultura, la celebració anual de la Festa Internacional de la Cooperació instaurada el 1923, i participant de diferents exposicions internacionals.

L'arma de combat de l'economia

Les cooperatives catalanes de 1920 interpretaren el convuls moment històric que es vivia al món com una gran guerra social, on "els pàries de la terra" lluitaven per aconseguir la seva emancipació. Immersos en la confrontació, el cooperativistes catalans apostaren per «l'arma de combat de l'economia», per tal de transformar la societat individual en una de col·lectiva, sense grans convulsions ni vessaments de sang. Aspiraven, per tant, a transformar el sistema de producció, distribució i intercanvi de la riquesa, en un altre de més equitatiu, amb el que s'evités que «la inteligencia y el trabajo manual, factores esenciales en la producción, estén supeditados y explotados por el capital»:

> «Nuestros esfuerzos se dirigen, pues, a crear un Estado cooperatista, a coordinar el esfuerzo del productor con las necesidades del consumidor, expropiando de una manera metódica i continuada a la Sociedad capitalista en beneficio del Cooperatismo colectivista».[120]

Declarant-se com a col·lectivistes, es compometien a convèncer a les societats inspirades per criteris individuals. Ara bé, el cooperativisme col·lectivista es tenyia de connotacions polítiques en un context tan exacerbat del qual difícilment se'n podia restar al marge. Si bé la Federació no recolzava a partits polítics determinats, a diferència d'altres èpoques, considerava explícitament com a aliats als que treballessin per la supressió del règim capitalista.

També, i malgrat les importants diferències tàctiques, es declaraven germans dels sindicats obrers que lluitaven per l'emancipació del proletariat, ja que l'ideal era comú: suprimir l'explotació de l'home per l'home. Finalment, apel·laven «al proletariado organizado» a ingressar en la cooperació, cridant l'atenció sobre l'esterilitat de les lluites de caràcter purament salarial; ja que eren millores immediatament absorbides per un augment correlatiu en el preu de les subsistències.

El cooperativisme dels anys 20 es presentava a sí mateix com una alternativa al violent enfrontament de classes de l'època, i interpel·lava a aquells obrers que creien només en «la redención del obrero mediante una convulsión violenta que transtorne el orde social establecido». Doncs destruir l'organització social capitalista podia ser relativament fàcil, i tasca més complexa era crear-ne una de nova. El cooperativisme era, segons ells, l'única experiència de socialització que havia resistit a les convulsions de la guerra, i la resta de fórmules, des del municipalisme al comunisme, havien de venir a parar al cooperatisme. També es referia a l'estat caòtic de l'organització obrera, que amb la seva aposta per la confrontació de classe i per les vagues generals, no havia aconseguit transformar la situació obrera.

> «La personalidad obrera se halla completamente anulada; escasea el trabajo, por causa que en parte hubiera podido evitar un organismo obrero atento a corregirlas; (los precios de) las subsistencias van progresivamente aumentando; nada se resuelve en lo que afecta a la habitación a precios abordables para las clases trabajadoras; la instrucción de nuestros hijos está abandonada, pues faltan escuelas adecuadas a nuestros medios; la solidaridad entre nuestra clase resulta un mito, a consecuencia de la desmoralización obrera».[121]

Enfront del que interpretaven com una desorientació de la il·legalitzada organització obrera catalana, seguien apostant per la cooperació com la forma d'equilibrar la producció de riquesa amb la satisfacció de les necessitats humanes. Un objectiu que, malgrat fos el mateix que l'organització sindical, molt sovint havia estat en conflicte amb el sindicalisme de perfil més combatiu. Aquella incomprensió,[122] havia fet que, pels cooperativistes, l'organització sindical estigués enfonsada, sense capacitat de reacció i creixementment aïllada dels medis obrers.

- La cooperativa i la lluita sindical -

«La Cooperativa facilita, aun en los más modestos de sus socios, el poseer una reserva de fondos para afrontar una necesidad. Los excesos de percepción acumulados, junto con los fondos para constituir el fondo individual (...) pueden ser los medios a los que se eche mano por parte del socio. (...) Parece de sentido común que ante estas cualidades que poseen las cooperativas para aumentar la capacidad de resistencia del obrero en sus luchas con el capital, debería aconsejarse por los dirigentes del obrerismo la integración en masa de las clases trabajadoras en estos organismos económicos populares. Y aun más en los casos en que, por una cuestión de táctica, no se ha querido dar a la organización sindical el carácter que tiene en casi todos los paises, de organización de lucha y resistencia a la vez, acomplando las dos acciones mediante la creación de un capital que se destina a sostener al ejército obrero cuando plantea batallas. Este desdén que aquí se manifesta por estos métodos de lucha sólo nos parece que tendría atenuante si se tuviera un verdadero interés por parte de nuestros líderes sindicalistas en que cada afiliado a los sindicatos lo fuera a su vez a una cooperativa de consumo, considerando que los intereses allí creados serían como recursos que vendrían a suplir, en parte, los que en los demás países son proporcionados al huelguista por el sindicato. Nada de eso ha ocurrido entre nosotros; al hombre que se lanza a la calle y se le deja librado a sus propios recursos, y cuando no tiene ninguno, hacen presa en él el abatimiento o la desesperación.»

Font: Solob «Predicar en el desierto» *Acción Cooperatista,* novembre de 1930, núm. 395.

Sense una acció constructiva i perseverant no hi havia avenç possible, ni es podien realitzar grans tranformacions en la vida social sense haver preparat els òrgans de substitució. Així i tot, apostaven per una transformació social per tots els mitjans, on la cooperació i els sindicalisme fossin complementaris. Entenien que un règim de major benestar no

seria concedit fàcilment pels detentors de la riquesa, i eren extremadament escèptics que, per les vies legals o polítiques, l'Estat atorgués benestar i justícia a les comunitats obreres. Tots els mitjans eren bons, en tot cas, en funció de les circumstàncies, i el mètode cooperatiu preconitzat era lent però segur. La cooperació, per tant, en aquells anys turbulents, era defensada com el millor camí per articular la classe treballadora en pràctiques concretes de solidaritat fraternal.

Dels esdeveniments dels anys 20 se'n podien extreure conclusions: enfront la tàctica confrontativa, s'havia d'apostar perquè la classe obrera administrés i produís, pel seu compte, els elements imprescindibles per a la satisfacció de les pròpies necesitats. En molts casos, aquelles orientacions coincidiren amb la necessitat de les organitzacions obreres il·legalitzades de mantenir vius els vincles entre els seus militants,[123] i el resultat directe va ser l'enfortiment de les cooperatives.

La visió de l'economia com a primordial arma de combat, tanmateix, no va ser excloent de la creixent polititzacio de les cooperatives. Front la situació social, els organismes cooperatius assumien públicament raonaments que en anys anteriors haurien estat extraordinaris; i ho feien, sobretot, perquè «la organización y representación de la clase obrera no podia manifestar su opinión, acorralada por toda clase de persecuciones imaginables e inhumanas».[124]

Aquells posicionaments, sobretot antirepressius, eren necessaris en un període en què les cooperatives sovint tenien socis empresonats, com Josep Aguilar del Model del Segle XX, o fins i tot s'hi practicaven detencions, com l'assalt policial de L'Empar de l'Obrer, ambdós casos el difícil 1921. Habitualment, per tant, es demanaven indults a presos socials, com les campanyes per Shum durant tot el 1923; o es feien denúncies si els obrers queien abatuts per les pistoles de la patronal, com quan Francesc Comas *Paronas*, soci del Model del Segle XX, fou ferit de mort en el mateix atemptat on morí Salvador Seguí. També es practicava el recolzament a les famílies víctimes del terrorisme patronal: en el cas de la vídua i el fill del mateix Seguí, en situació crítica per falta de recursos, el cooperativisme apel·là a les entitats federades perquè alleugerissin el dolor de la companya de qui fou «un luchador de la causa obrera hasta dar por esta causa la vida».

La polititzacio de les cooperatives no era únicament antirepressiva. Fos perquè alguns sectors polítics s'hi aproximaven tot defensant «el valor revolucionari del cooperativisme», o perquè els propis cooperativistes es veieren influits per la revolució soviètica, els posicionaments que anaven més enllà de «l'economia com a arma de combat» proliferaven.

A Sants, aquells anys significaren el creixement de la majoria d'experiències, amb una actuació econòmica que generava facturacions semestrals de mig milió de pessetes en cooperatives del barri, com Model del Segle XX, i amb xifres menors però rellevants a L'Empar i La Lleialtat. No obstant, sobretot a mitjan de la dècada, s'intensificà l'actuació social de les cooperatives. Obriren línies de treball actives en els camps cultural, escolar, naturista o excursionista, i ampliaren totes aquelles activitats relacionades amb l'estudi de llengües internacionals, el teatre, les corals o les conferències sobre salut, maternitat, història o economia; dotant a les cooperatives d'una personalitat complexa que donava respostes a la globalitat de la vida obrera.

Un factor que canalitzà el seu creixement econòmic i social fou la qüestió dels edificis propis inaugurats, com el cas de L'Empar de l'Obrer el 1924 o La Lleialtat el 1928, o la política que iniciaren alguna d'elles respecte l'absorció de cooperatives més petites, com el cas del Model del Segle XX, que absorví La Balança Econòmica el 1923.

En tot cas, al barri de Sants, entre 1920 i 1931 no nasqueren més entitats, i si se n'obria una de nova era en zones de recent creació urbanística i amb processos de consolidació poblaci-

onals, com a la zona de Collblanc, en els límits difusos amb L'Hospitalet. Per exemple, el desembre de 1923 es va fer, «en la activa y fabril barriada de Sans-Coll-Blanch» un acte de propaganda organitzat per El Benestar del Obrer. Aquell acte fou la presentació pública de la nova cooperativa de la Torrassa, constituïda dos mesos abans i ja amb 50 socis. Vanaclotxa, el seu president, esperava convertir-la en un baluard de la cooperació a la barriada, tan necessària en una zona on els obrers vivien «en immundas barracas, indecorosamente».[125]

En tot cas, es clarificava el panorama cooperatiu del barri, i les entitats més potents econòmicament i social es consolidaven, mentre que d'altres tancaven portes, com El Espejo i L'Economat de Sants (entre 1920 i 1921), El Progrés Santsenc (entre 1925 i 26) i L'Economia Social d'Hostafrancs, liquidada el 1925.

Pel que fa a la implicació en organismes federatius, Antoni Guinovart, Ramon Hortoneda i Joan Coll, del Model del Segle xx, assistiren al segon congrés de cooperatives obreres d'àmbit estatal, celebrat a Madrid el maig de 1921. Representants de 300 cooperatives discutiren si «el principi cooperatista responia a la realitat de transformació social que aspirava el proletariat»; també respecte a la necessitat de dotar a les cooperatives de servei mèdic o farmacèutic, com a forma de «procurar la felicitat del proletariat». La ponència sanitària proposava crear dispensaris i farmàcies al centre de Barcelona i als barris de la Barceloneta, Poble Nou, Sant Martí, Sant Andreu, Poblet, Gràcia i Sants,[126] i s'assenyalava que qui estava en millor condicions de començar eren les cooperatives de Sants i Poble Nou. Els cooperadors santsencs afegiren que, a més, s'havien de crear escoles a les cooperatives «ja que amb l'auxili del metge conseguim la salut del cos, i amb les escoles conseguim la salut mental i el desenvolupament intelectual i moral».[127]

L'altra coordinació encentada va ser la federació barcelonina, a les reunions de la qual, com la de 25 de juliol de 1922, hi assistien les santsenques L'Economia Social, la Nova Obrera, Model del Segle xx, El Progrés Santsenc i El Benestar de l'Obrer. D'allà en sortí una Junta «composada exclusivament per elements obrers», on participaven els santsencs Francesc Arqués, de la Nova, Ramon Comas i Manuel Dias, ambdós del Model del Segle xx. Altres cooperadors santsencs que s'implicaven en les tasques de coordinació eren Ramón Mir i Enric Figuerola, de La Redemptora; Rosendo Boxó de El Benestar; Josep Capdet de L'Economia Social; Manuel Broñonosa i Francesc Bonet de l'Empar; Joan Playà i Josep Torras, del Model; o Pasqual Mollart i Simó López, de La Nova Obrera, que assistiren a l'assemblea de la Federació de les Cooperatives catalanes l'1 i 2 de febrer de 1925, celebrada a La Fraternitat de la Barceloneta.[128]

Una altra modalitat de coordinació podia ser sectorial. Com el gener de 1930, que es féu una reunió de les cooperatives amb forn de pa propi, on assistiren 12 cooperatives barcelonines i 30 de la resta de Catalunya. De Sants hi foren com a delegats Josep Sabaté (La Nova Obrera), A. Urgés i Salvador Trenchs (La Lleialitat Santsenca) i Sebastià Flor i Manuel Sans (Model del Segle xx). S'hi recomenà la concentració fornera de totes les cooperatives.[129]

Salvador Trenchs i família en una excursió a la platja.
Font: Arxiu personal de Pilar Trenchs.

Les cooperatives de cooperatives

Malgrat que una cooperativa de producció com La Redemptora celebrà el seu 30è. aniversari el 1929, en tant que experiència consolidada, durant els anys 20 encara restava una concepció prou recelosa del cooperativisme de treball. Els sindicats hi veien molts problemes:

> «Cuando un grupo de obreros se ha constituído en cooperativa de producción no ha tendido a suprimir el beneficio (lo que constituiría una verdadera revolución en la organización de la producción), sinó a desplazar el beneficio, es decir, a tomar para sí lo que antes se quedaba el patrono. Semejante ideología, con la necesaria consecuencia práctica de que los obreros permanentes se conviertan en patronos de los no permanentes, que pasan a ser simples asalariados de los primeros, había de ser combatida necesariamente por los sindicatos obreros».[130]

Però el que explicava que les cooperatives autònomes de producció no proliferessin era la pròpia visió del moviment, clarament partidari d'un altre model. Els cooperadors catalans desconfiaven de l'èxit d'unes cooperatives que havien de lluitar contra dificultats insuperables, «puesto que han de colocarse en condiciones que les permitan hacer frente a la competencia burgesa ya que expenden al público en general el producto que elaboran». Per ells, existia un altre camí, més pràctic i amb l'èxit assegurat: «las cooperativas de producción han de ser hijas de las de consumo, pues contando con una clientela que son las mismas cooperativas, ya no tienen que temer al fracaso».[131]

Sota aquella justificació s'emparà la creació de cooperatives de segon grau, això són, empreses de producció creades per les cooperatives de consum, per tal d'elaborar productes que es venguessin a les seves botigues. Així, el 1920 es creà la que consideraven primera entitat productora de segon grau, o cooperativa de cooperatives, del nostre país: la Unió de Cooperatives per a la Fabricació de Pastes per a Sopa.

> «Hallándose lo obreros del ramo de la fabricación de pastas para sopa en huelga, des de hacia algunas semanas, a causa de haber reclamado un insignificante augmento de salario, la sección económica decidió declarar el boicot a los fabricantes, no habiendo otro sistema para ello, que el fabricarse las pastas las mismas cooperativas».[132]

Díptic promocional
de la Fàbrica Cooperativa de Pastes per a Sopa.
Font: AHS.

Instal·lacions de la Fàbrica de Pastes per a Sopa,
al carrer Aurora número 11 del centre de Barcelona.
Font: *Acción Cooperatista*, 30 de novembre de 1920, núm. 5. FRG.

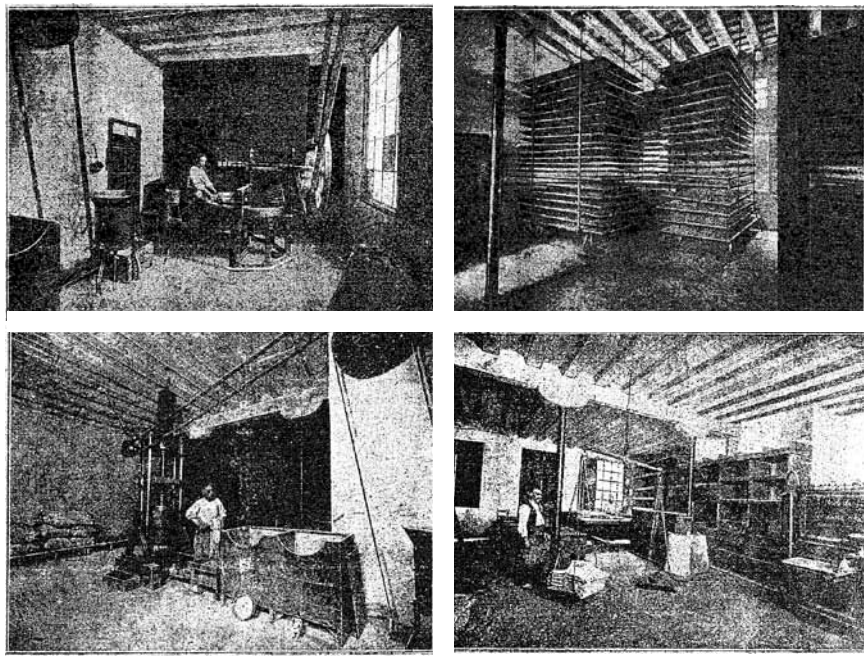

A causa del conflicte entre patrons i obrers fideuers, les cooperatives havien començat a tenir dificultats d'abastiment. I sorgí la idea, entre els delegats de la Secció Econòmica de la Federació de Cooperatives, d'adquirir una fàbrica de pastes pel consum de les cooperatives. Es nombrà una comissió pels treballs preliminars i s'iniciaren negociacions amb el Sindicat Obrer, que hi donà la seva conformitat. S'elaboraren els estatuts, es feren entrevistes amb propietaris de fàbriques en venda[133] i, en pocs mesos, a l'octubre de 1920, es constituïa la iniciativa sota el nom de Fàbrica Cooperativa de Pastes per a Sopa. La nova entitat naixia amb un capital de 40.000 pessetes, representat per 400 accions de 100 pessetes. L'objectiu era produir per a les cooperatives de consum associades, i en cas d'excedents, per a la resta de cooperatives federades.[134]

Formada inicialment per 40 cooperatives, quedà legalment constituïda en una reunió celebrada a La Fraternitat de la Barceloneta, el novembre de 1920. Havia de significar la primera pedra que les cooperatives obreres col·locaven per multiplicar els mitjans de producció en mans de la col·lectivitat, «fent impossible l'existència del burgés». Amb ella, l'obrer deixaria de produir per al patró, i produiria per a la col·lectivitat, «lo que equivale a producir para si». De Sants i Hostafrancs, en un principi hi participaven L'Economia Social, La Lleialtat Santsenca, Model del Segle XX i La Nova Obrera.[135]

El 2 de gener de 1921 es va fer, a El Rellotge, la inauguració oficial de la fàbrica, situada al carrer Aurora, 11 bis. Hi participaren molts cooperativistes, com el com-

pany Carbó, president de La Lleialtat Santsenca, a qui la Fàbrica cooperativa demostrava que hi havia un gran nombre de cooperatistes decidits a portar els ideals pel «veritable camí». Inaugurar un projecte d'aquelles característiques significava tot un desafiament:

> «Estem en un moment de grans crisis.
> Crisis dels partits polítics,
> crisi del sindicalisme,
> i crisis del capitalisme.
> A n'aquest moment que tot trontolla,
> s'aixeca el cooperatisme.»[136]

La fàbrica, l'immoble de la qual fou comprat el 9 de febrer de 1926, passà de distribuir 10.000 quilos de pasta el primer any, a 240.000 quilos el 1930. Demostrà moltes potencialitats, i també visqué intenses contradiccions. Al llarg de la seva existència, va fer un bon servei a les cooperatives de consum, i suposà un repte ambiciós i d'alt valor estratègic, atès que significava entrar en la segona fase de la construcció de la societat cooperativa.[137] Però també passà per moments delicats, sobretot quan s'hi produïren conflictes amb els propis treballadors els anys 1928 i 1931. Per ser entre obrers, foren especialment dolorosos, i motivaren la intervenció de sindicalistes com Àngel Pestaña o Joan Peiró, així com assemblees de la Unió amb presència del Sindicat de l'Alimentació de la CNT.

El setembre de 1928, es celebrà una assemblea de la Unió de Cooperatives per a la Fabricació de Pastes per a Sopa per afrontar la primera crisi. Hi assistiren 46 cooperatives catalanes[138] i els delegats santsencs Josep Escalé (Nova Activitat Obrera), M. Querol i M. Boladeras (Lleialtat), V. Soriano (Nova Obrera), J. Rius i Joan Remache (Empar) i Sebastià Flor i Ramon Batlle (Model del Segle xx). L'assemblea va ratificar l'actuació de la Junta, que havia acordat acomiadar la plantilla, però considerà que s'havien de fer canvis en la gestió de la fàbrica. L'acord el subscrigueren La Nova Activitat Obrera, La Nova Obrera i L'Empar de l'Obrer. Model del Segle xx s'abstingué i la Lleialtat directament el rebutjà, ja que el seus delegats, Boladeres i Querol, eren precisament obrers fideuers, i defensaven els companys del ram. Per Querol, s'hauria d'haver comptat amb els fideuers socis de cooperatives per resoldre el problema i, en tot cas, haver trobat una solució més cooperatista.

A pesar del conflicte, la Fàbrica de Pastes havia generat desitjos d'aprofundir en l'autonomia productiva de les cooperatives de consum. Essent una indústria de segon ordre, ja que depenia d'una matèria primera com la farina, el següent pas era obtenir la farina directament dels productors. Totes les cooperatives de mitjana importància fabricaven pa, per tant era viable crear cooperatives farineres vinculades als sindicats agrícoles del país.[139] Aquells projectes no prosperaren, i malgrat l'experiència de la Unió, no va ser fins l'adveniment de la República que no augmentà la constitució de cooperatives de segon grau. Tretze anys després, el 1933, s'inaugurava la Fàbrica de Sabó.

Unión de Cooperativas para la Fabricación de Pastas para Sopa

TÍTULO de cien pesetas núm. [redacted]

a favor de la Cooperativa [illegible]
del empréstito de 100.000 pesetas destinadas a la adquisición del edificio en que está instalada la Fábrica, según acuerdo tomado en Asamblea de Cooperativas asociadas celebrada el día 26 de Julio de 1925.

Barcelona [illegible] de Abril de 1930

Títol de participació a la Fàbrica Cooperativa de Pastes per a Sopa de La Lleialtat Santsenca, subscrit el 1930 i per valor de 100 pessetes.
Font: AHS.

La Fusió de Cooperatives de Sants: la secció del carbó

L'aportació de Sants en el cooperativisme de segon grau no es limità ni de bon tros a la Fàbrica de Pastes. Un any abans, les cooperatives del barri havien fundat la Fusió de Cooperatives de Sants - Secció Carbó, que no era una cooperativa de producció sinó d'abastiment.

Cap a 1919, a causa de les disfuncions en els abastiments que havia provocat la gran guerra, «la escasez de carbón indujo a los compañeros de Sans a decidirse por su cuenta a proporcionarse el carbón necesario para su consumo, naciendo la idea de verificar la adquisición de este artículo en común».[140] Després d'uns canvis d'impressions, La Lleialtat Santsenca, el Model, La Nova Obrera i L'Empar de l'Obrer acordaren intentar el projecte, i llogaren un local a la plaça d'Osca, número 6. «Su vida no fue próspera, a decir verdad», doncs en un inici només servia a les quatre cooperatives i a alguna altra entitat del barri.

Foren anys de lluita per sostenir-se, en els quals jugà un paper destacat el company Salat, «entusiasta cooperador» de La Nova Obrera. No va ser fins a 1929 que començà un creixement notable, fins a 1936; que obeí tant a l'acord de servir el carbó en bosses, com per l'ingrés d'altres cooperatives. A partir de la incorporació de La Nova Activitat Obrera i la Unió Cooperatista Barcelonesa, les vendes del carbó s'incrementaren cada any un 30%.[141]

El creixement motivà que els empresaris carboners fessin una campanya contra la cooperativa, i arribessin a denunciar-la per comprar més barat. També provocà que, amb els anys, el local de la plaça Osca quedés petit, i es traslladà al carrer Miquel Àngel números 38 i 40, on treballaren set operaris. El nou local comptava amb estibes cobertes, patis, dependències d'oficines, un local per celebrar les assemblees generals i les juntes, un espai per al camió de repartiment i dutxes per als treballadors. Els productes que servia, el 1936, eren carbó de primera

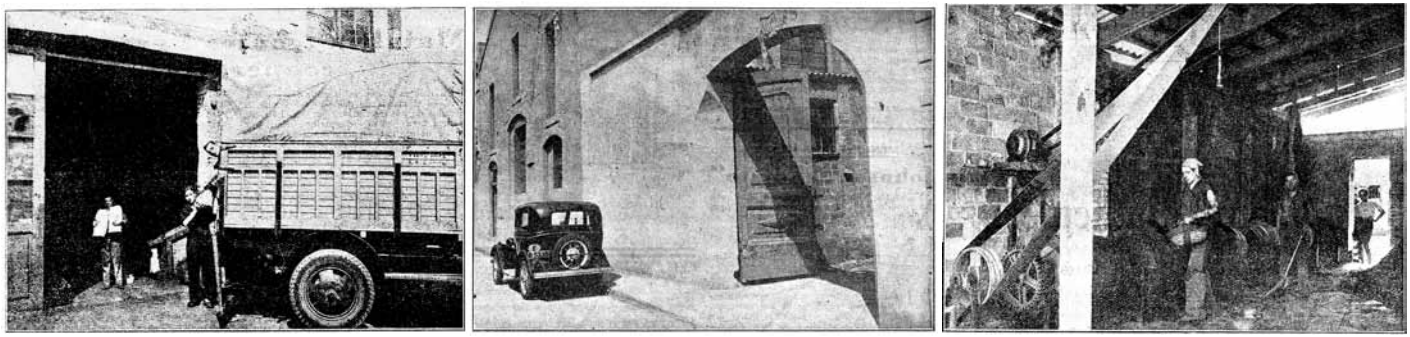

La Fusió de Cooperatives de Sants- Secció Carbó, al carrer Miquel Àngel, 38.
Font: *Acción Cooperatista*, 9 d'agost de 1935, núm. 640. FRG.

(2,90 pessetes l'arroba), carbonet (1,85 ptes.), boles (1,85 ptes.), carbonissa per a brasers (1,25 ptes.) i tisa per a cuines econòmiques (1,35 ptes.).[142]

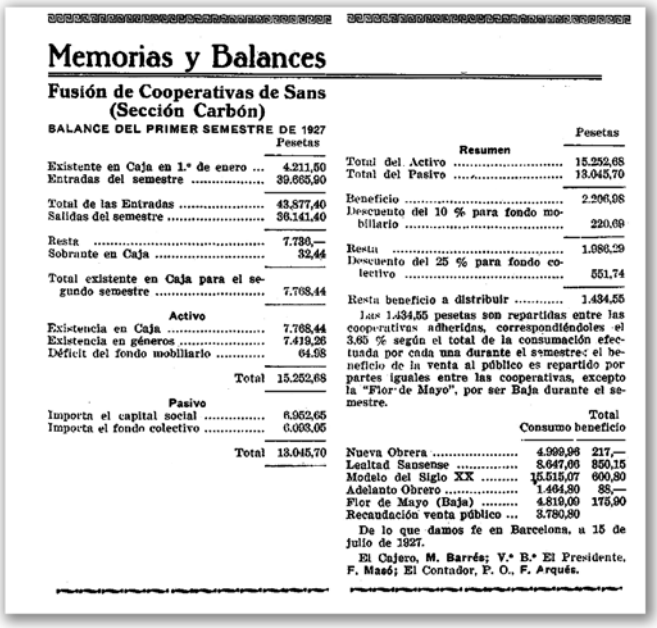

Memorias y Balances

Fusión de Cooperativas de Sans (Sección Carbón)

BALANCE DEL PRIMER SEMESTRE DE 1927

	Pesetas
Existente en Caja en 1.º de enero ...	4.211,50
Entradas del semestre	39.665,90
Total de las Entradas	43.877,40
Salidas del semestre	36.141,40
Resta	7.736,—
Sobrante en Caja	32,44
Total existente en Caja para el segundo semestre	7.768,44

Activo

Existencia en Caja	7.768,44
Existencia en géneros	7.419,26
Déficit del fondo mobiliario	64,98
Total	15.252,68

Pasivo

Importa el capital social	6.952,65
Importa el fondo colectivo	6.093,05
Total	13.045,70

Resumen

	Pesetas
Total del Activo	15.252,68
Total del Pasivo	13.045,70
Beneficio	2.206,98
Descuento del 10 % para fondo mobiliario	220,69
Resta	1.986,29
Descuento del 25 % para fondo colectivo	551,74
Resta beneficio a distribuir	1.434,55

Las 1.434,55 pesetas son repartidas entre las cooperativas adheridas, correspondiéndoles el 3,65 % según el total de la consumación efectuada por cada una durante el semestre; el beneficio de la venta al público es repartido por partes iguales entre las cooperativas, excepto la "Flor de Mayo", por ser Baja durante el semestre.

	Total Consumo	beneficio
Nueva Obrera	4.999,96	217,—
Lealtad Sansense	8.647,06	850,15
Modelo del Siglo XX	15.515,07	600,80
Adelanto Obrero	1.464,80	88,—
Flor de Mayo (Baja)	4.819,09	175,90
Recaudación venta público ...	3.780,80	

De lo que damos fe en Barcelona, a 15 de julio de 1927.

El Cajero, M. Barrés; V.º B.º El Presidente, F. Masó; El Contador, P. O., F. Arqués.

Balanç del primer semestre de l'any 1927 de la Fusió.
Font: *Acción Cooperatista*, 29 de juliol de 1927, núm. 221. FRG.

El problema crònic de la cooperació catalana

L'aposta de les compres en comú de les cooperatives catalanes havia obtingut alguns èxits però sobretot alts i baixos que constantment feien fracassar els projectes. Així i tot, per considerar-se la quinta essència de la cooperació, es tornà a abordar el que Pérez Baró definí com «el problema crònic de la cooperació catalana».

Les compres en comú de la nova etapa s'articulaven a través de la Secció Econòmica de la Federació Catalana, així com de les federacions provincials. La nova orientació es traçà en un parell de reunions importants, la primera el 9 de maig de 1920, i la segona al Model del Segle XX, el 6 de juny de 1920.

A la primera reunió, presidida per Eladi Gardó, assistiren 27 cooperatives barcelonines[143], i es féu un balanç de les dificultats amb què havia ensopegat la Secció Econòmica «debido al periodo de turbulencia que ha atravesado esta ciudad, y el poco interés prestado de las cooperativas».[144] Per resoldre la situació, s'havia de crear un magatzem al major i un Banc Cooperatista per finançar les compres en comú. De moment, però, incapaços de desenvolupar operacions financeres pròpies, recomenaren obrir crèdit en un banc comercial. El problema de fons era que no compraven a la Secció ni la meitat de les cooperatives barcelonines.

A l'assemblea del Model s'acordà seguir treballant a través de reunions per barris, i s'establí que les primeres fossin les cooperatives de Sants i Hostafrancs, el 8 de maig de 1920. A partir d'aleshores, les cooperatives enviaren dos delegats a la Secció Econòmica; i de Sants ho havien de fer l'Empar, el Progrés, el Model, L'Economia Social, La Balança, La Nova Activitat Obrera i esperaven a consultar els seus socis La Lleialtat i La Nova Obrera. Amb aquelles decisions, afirmaven estar esperançats que, aquell vegada sí, es portaria a terme "la magna obra".[145]

El gener de 1921, la Secció Econòmica tenia a disposició: sucre, arròs, cigrons, blat, mongetes mallorquines, cafè, codony, sabó, fuet de Vic, pebrots, tomàquets, pèsols, lleixiu, salfumant, betum, pasta, galetes, canyella, formatge, sardines, sobrassada, espardenyes d'Olot, mitjons i mitges, cereals, escombres, fregalls, bosses, paper d'estrassa, aiguardent, carbó i bacallà.[146]

Sección Económica
DE LA FEDERACIÓN
DE COOPERATIVAS CATALANAS

La Sección Económica de la Federación de Cooperativas Catalanas, invita a todas las Cooperativas a adquirir sus géneros en su almacén al por mayor sito en el Pasaje de S. José, letra D.

¡COOPERATISTAS!

En interés de la cooperación en general procurad que vuestras entidades adquieran sus géneros en la Sección Económica de la Federación

Anunci de la Central de Compres, gestionada per la Secció Econòmica de la Federació de Cooperatives de Catalunya.
Font: *Acción Cooperatista*, 15 d'octubre de 1920, núm. 2. FRG.

Tal com escrivia l'any 1922 Antoni Vivas, soci del Model del Segle XX, amb les compres en comú es buscava «abolir un sin fin de intermediarios que nos vemos obligados, muy a pesar nuestro, a aceptar, con mengua para nuestros intereses morales y materiales». I afegia: «con el medio de las compras en común vendriamos a derrumbar a nuestros envenenadores que hacen del robo legal un sacerdocio».[147] Per la crisi propiciada pel final de la guerra mundial, les compres col·lectives es revelaven més importants que mai, ja que l'estat d'incertesa en els mercats facilitava l'especulació alimentària, i obligava les cooperatives, per les fluctuacions dels preus, a adquirir els articles en petita quantitat: «todo aconseja el comprar para la semana, todo lo más para el mes». Malgrat tot, a finals de 1922 la Secció Econòmica va ser liquidada, i les compres en comú (o el problema crònic de la cooperació catalana) haurien viscut un altre fracàs.[148]

Les compres en comú de Sants

Paral·lel a l'ensorrament d'aquella iniciativa, les cooperatives santsenques intentaren fer el seu propi projecte de coordinació. El setembre de 1921, s'havien organitzat reunions per barris per abordar les compres en comú. La ronda començà el 22 de setembre a la barriada de Sants, en una reunió a La Lleialtat Santsenca on assistiren totes les cooperatives del barri. L'objectiu de la reunió era convèncer els cooperativistes que compressin a la Secció Econòmica, a la vegada que es posaven en relació directa amb les cooperatives de producció i els sindicats agrícoles. La secció demanà, a més, que les cooperatives enviessin delegats a la secció, «con voluntad y a ser posible inteligentes». Hi assistiren Arqués i Coll de la Federació Local, Saumell i Vivas del Model del Segle XX i el president de La Lleialtat, entre d'altres.[149]

Amb aquell antecedent, començà a funcionar, a l'estiu de 1922, una iniciativa pròpia de quatre cooperatives del barri:

> «Uno de los objetivos inmediatos del cooperatismo, es ir a la supresión del intermediario, cosa que se logra en parte al constituir una cooperativa, pero aun quedan otros intermediarios que no mas se les puede suprimir efectuando las cooperativas las compras en común».[150]

Pels seus promotors, l'ideal de l'obrer cooperatista era la transformació completa de la societat. L'augment del jornal i l'estalvi individual eren insuficients per emancipar el proletariat, per tant s'havia de treballar per suprimir el jornal i aconseguir «la expropiación de todos los medios de producción, coordinando sus esfuerzos con las necesidades del consumo, suprimiendo toda clase de intermediarios y parásitos». Amb aquells raonaments crearen la Fusió, prenent com a exemple experiències internacionals que «empezando por una modesta tienda han ido creando toda clase de industria, pudiendo hacerse cargo, en el dia de mañana, al igual que en Rusia, de la distribución de un país».[151]

Els objectius de la Fusió de Sants eren aconseguir millores per a les cooperatives adherides; adquirir els articles directament del productor i tractar amb preferència amb els Sindicats Agrícoles (cooperatives del camp), i, en el ram de la indústria, crear cooperatives de producció. Per entrar a la Fusió s'havia de ser cooperativa obrera i, aprenent d'errors anteriors, les compres en comú s'havien de realitzar al comptat. Estava composada per un delegat de cada cooperativa, més un administrador. Dels beneficis trimestrals nets, un 10% anava al fons d'administració i el 90% restant es repartia entre els cooperatives en proporció al consum realitzat. Emili Torrent, de la Junta de Fusió de Cooperatives del Districte VII n'explicava els resultats, a l'abril de 1923:

> «En los cinco meses que llevamos de actuación ya hemos girado 100.000 ptas., obteniendo bonificación por el valor de 1.800 pesetas importando los gastos de administración 200 ptas., o sea quedando 1.600 ptas. netas a favor de las entidades que la integran. Que lo digan sino la mayoría de Cooperativas que la integran, que compran a igual precio y calidad la que tiene 350 socios, como la que tiene 20. ¿Habían comprado nunca al mismo precio estas entidades? A ver si estas pruebas son suficientes para las Cooperativas que integran la Fusión, y sirven de acicate al resto de las Cooperativas de Barcelona para organizarse al igual que el Distrito VII».[152]

Malgrat que la Fusió de Sants no integrava importants entitats de la zona, com El Rellotge, La Dignitat, L'Empar de l'Obrer o la Igualitària, a poc a poc anaren creant un capital col·lectiu, i l'agost de 1923 arribaren a comprar dos vagons de bocois pel transport de vi.[153] Així i tot, l'octubre de 1924, ja s'havia donat per tancada, i el nou fracàs portà a algun dels seus integrants - com Ramon Comas, del Model del Segle XX- a plantejar que la solució definitiva passava per fusionar directament les cooperatives:

> «Después del resultado obtenido con la Sección Económica de la Cámara Regional, y ahora con la fusión de cooperativas del distrito VII, lo que nos ha demostrado las dificultades para hacer una acción de conjunto, no hemos de desmayar, sino que tenemos que estudiar las causas de estos fracasos y a más estudios nuevos elementos para encauzar a las cooperativas hacia una acción común. De haberse consolidado el almacén al por mayor de las cooperativas, éste hubiera traído como consecuencia la unificación de las cooperativas; pero demostrándose que ellas no tienen confianza en organismos de conjunto,
> hemos de trabajar por la fusión de las cooperativas en una COOPERATIVA ÚNICA,
> y entonces a sus asociados les merecerá más confianza por tener una intervención más directa en la administración de sus intereses».[154]

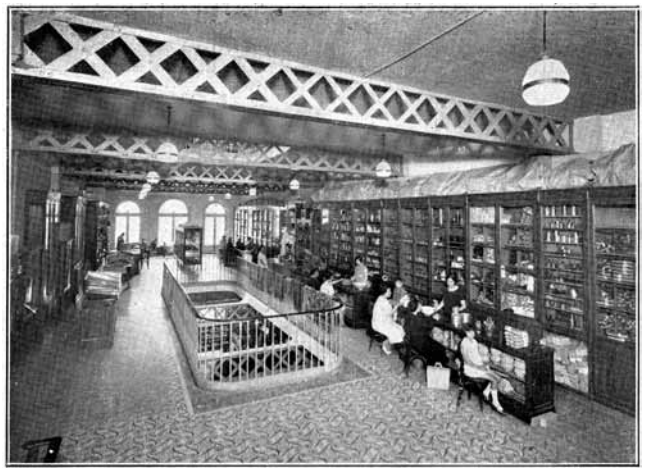

La potent Unió Cooperatista Barcelonesa, al carrer Villarroel 163. Facturava 1.000.000 de pessetes en el primer semestre de la seva fundació. Font: AEP.

La Cooperativa Única

El 21 de novembre de 1926, les assemblees generals de les cooperatives El Rellotge i La Dignitat de l'aleshores barri de les Corts acordaren la seva fusió. La nova entitat s'anomenà Unió Cooperatista Barcelonesa, i començà l'activitat el primer de gener de 1927. No es volia limitar a ser una cooperativa més, sinó que, com el seu nom indicava, tenia com a objectiu ampliar el seu radi d'acció a d'altres cooperatives de tota la ciutat.[155]

L'experiència de la Unió impactà fortament en els medis cooperatius barcelonins, que entreveien que la fusió podia ser un bon mitjà per resoldre les mancances de les cooperatives en aspectes com les compres en comú. Joan Coloma escriví, en l'aniversari del naixement de la Unió, sobre l'estat d'ànim activat per aquella primera fusió:

> «Al realizarse la fusión entre las dos cooperativas gemelas El Reloj i La Dignidad se produjo, como se recordará, un intenso movimiento de optimismo en el campo cooperatista barcelonés (...). Fuimos muchos los que vimos en aquel hecho el principio de una nueva época para la Cooperación en Cataluña».[156]

Fruit d'aquell optimisme, el mes de setembre de 1927, el director d'*Acción Cooperatista* llençà una enquesta per «polsar a la multitud cooperatista per tal d'obtenir conceptes, orientacions i criteris sobre la fusió de les cooperatives de Barcelona».[157] Les preguntes que havien de respondre els cooperadors barcelonins eren: «Perquè hem de fusionar-nos? Com ha de realitzar-se la fusió? Quan ha de realitzar-se la fusió?». Un dels primers a respondre fou Joan Baptista Casajoana, soci de La Flor de Maig, que entenia que la fusió s'havia de fer «per raó natural de la nostra doctrina i per tal de millorar i enrobustir el cooperativisme a casa nostra». Proposava promoure, en primer lloc, «l'addicionament de totes les petites cooperatives a les més grans de les barriades», amb el propòsit de crear una sola cooperativa en cada barriada. En segon terme, s'haurien de fusionar, en una cooperativa única, totes les grans cooperatives creades. Altres cooperativistes destacats, com Ventosa i Roig, ratificaven el plantejament: «es absurda la existencia de mas de una cooperativa en cada localidad».[158]

En el si de les cooperatives barcelonines es discutien els avantatges de les fusions. Es tenia en compte que podia ser un tasca ingrata, pels prejudicis, rivalitats i esperits de capelleta; alguns ho trobaven convenient però ho sentien prematur.[159] Així, es convocà l'1 d'octubre de 1927 el primer acte pro fusió de les Cooperatives de Barcelona, a L'Econòmica de Poble Nou. Hi parlaren Coll Creixell; el president de la Unió Cooperatista Barcelonesa, Josep Farré; i Josep Casals, de L'Empar de l'Obrer, que afirmà que la cooperació barcelonina no podia seguir estant fraccionada, donat que de l'organització del consum s'havia de passar a la producció, i per fer aquell pas es necessitava un capital col·lectiu que només podia generar-se per la concentració cooperativa.

També hi parlà Coloma, el catalitzador de la iniciativa. Per ell, era necessària una racionalització, ja que les entitats es concentraven en determinats barris i en d'altres eren inexistents: «la causa de esto es el haberse creado las entidades en los barrios extremos de la capital». Senyalava, a més, que no s'estaven creant noves cooperatives, i les que existien comptaven ja amb 20 o 30 anys de vida. Apel·lava a una modernització paral·lela als nous temps:

> «Las condiciones económicas han cambiado, y no solo esto sino también el espíritu de la clase obrera, que en su deseo de emancipación, después de lograr reducir la jornada en el taller, no está dispuesta a esclavizarse otra jornada detrás del mostrador».

Finalment, proposava aspectes aplicables a tots els camps, com en la fabricació de pa: «de los hornos existentes, salvadas dos o tres excepciones, todos están trabajando con el mínimo de producción, que equivale decir con el máximo de gastos».[160]

Per altres dirigents, com Duran i Guàrdia, anar a la fusió significava «encauzar este movimiento económico-social hacia su verdadero camino». Analitzava que les cooperatives es trobaven en una situació difícil; tant en relació amb les seves pràctiques internes, com per atreure el nou gran públic consumidor que s'estava conformant a la ciutat. Arguïa que algunes cooperatives barcelonines havien vist reduïdes les vendes, i per tant la fusió ja no només s'havia de fer per respondre a l'ideari, sinó per instint de conservació. «Como lo exigen las necesidades de nuestro tiempo», «es preciso marchar a la conquista de los consumidores de la ciudad», «concentración de fuerzas, unificación de métodos», «la concentración económica está al orden del dia en todas partes del mundo».[161]

La consciència dels accelerats canvis productius i comercials del capitalisme era present en els partidaris de la cooperativa única a la ciutat. Coll Creixell escrivia en aquest sentit:

> «Si no modernizamos nuestra organización y nuestros métodos de lucha, seremos barridos de la vida social por la acción audaz del comercio privado, sin que hayamos llegado a influir sensiblemente en la mentalidad y en la actuación de las masas obreras».[162]

Més enllà dels dirigents, semblava que totes les tendències polítiques de l'obrerisme també coincidien. Així, Josep Juan i Domènech, membre de la Unió Cooperatista Barcelonesa, i obrer anarcosindicalista del ram del vidre, resident a Sants, aportava fórmules concretes de procedir com les que s'utilitzaren en el cas de El Rellotge i La Dignitat. I Salvador Majó, soci de L'Economia Obrera i militant de la Unió Socialista de Catalunya, escrivia:

> «Davant de l'explotació de que som víctimes els obrers per part dels poderosos i del desenfrenat afany de lucre dels comerciants i abassegadors de la producció, cal que comprenguem d'una vegada que seguint de la manera que fins ara hem seguit no ens podrem defensar gaire més temps de les urpades i els atacs dels èmuls de Mercuri, que veuen en nosaltres els mermadors dels seus no gens nets beneficis».[163]

Quines conseqüències tingué tota aquella efervescència? Més enllà de la Unió Cooperatista Barcelonesa, també es produí la fusió de El Fiel amb L'Atrevida Martinenca, donant lloc a la Unió de Cooperadors de Fort Pienc; així com la concentració de cinc cooperatives de Mataró que, el 1928, formaren la Unió de Cooperadors de Mataró.[164] No obstant, la política de la Cooperativa Única trobà, en la pràctica, més inconvenients dels que esperaven els seus apologetes. La primera resposta negativa que aparegué al respecte fou la del santsenc Josep Escalé, de La Nova Activitat Obrera:

> «És el millor camí el proposat d'una fusió de Cooperatives en general? Jo crec que no, i crec que no perquè a aquests homes que han viscut tota la vida dintre sa casa o a dintre la seva Cooperativa no els hi farà entendre ningú que un cop fusionades totes les Cooperatives les disposicions que vinguessin d'una Central estiguessin més ben encertades que les que ells sols podrien prendre; els dubtes i els recels contribuirien a augmentar més la seva desconfiança.
> Hi ha un altre camí a seguir?
> Jo crec que sí, i la idea no és meva. Fa temps que en el nostre portaveu, un company donava la idea de si fora millor, de moment, fusionar les Cooperatives en grups, sobretot les que són a una mateixa barriada i que tenen una estructura molt similar; si així es fes donaríem un gran pas dintre la Cooperació, i pas a pas es va molt lluny. Els companys de Mataró així ho han comprés, i s'han fusionat, com també van per fer-ho els del Poble Nou. Per què no els imitem els de altres barriades?».[155]

Els debats sobre la fusió, travessats per les lògiques modernització *versus* identitat, i centralització *versus* autonomia, es reproduïren de forma constant fins que l'any 1936, en unes circumstàncies excepcionals, les cooperatives barcelonines

es fusionaren en la Unió de Cooperadors de Barcelona. En tot cas, els debats constataven sobretot els canvis econòmics i socials que s'havien produït. Efectivament, la situació del mercat no era la mateixa l'any 1890, que amb el desenvolupament capitalista dels anys 30 del segle XX. Així, doncs, per aquelles dates, qui es fusionava a Barcelona era l'adversari de les cooperatives: el comerç detallista. Una situació que deixà a les cooperatives obreres en una situació certament difícil.[166]

Cap al 1927, les cooperatives de consum més importants de Barcelona eren fruit de les fusions o absorcions. La primera: La Flor de Maig, amb 1.560 socis, un volum de vendes de 2.731.000 pessetes, set sucursals i la granja de Cerdanyola. La segona, la Unió Cooperatista Barcelonesa, amb dos edificis de propietat, 14.000 quilos de pa setmanals i amb 779 socis. I finalment, la Cooperativa Obrera Model del Segle XX, fundada el 1901, que amb les absorcions de cooperatives com La Balança Econòmica i la Cooperativa de la Torrassa arribava a 550 socis i a un consum de 1.240.000 pessetes anuals.[167]

La propaganda cooperatista

El cooperativisme català, entre 1920 i 1931, s'esforçà a difondre la maduració de les alternatives econòmiques que es gestaven des de les cooperatives i els processos d'intercooperació característics del període. Per abastar aquella complexitat, la «propaganda cooperatista» treballà des de diferents fronts. El primer va ser la pròpia premsa del moviment, que assolí uns graus importants d'aprofundiment, participació i difusió. El segon, més reticular, sorgí des de les cooperatives amb la constitució dels Grups de Cultura, coordinats en l'Agrupació Cultural Cooperatista. El tercer, orientat a la difusió social a partir de la celebració anual de la Festa Internacional de la Cooperació, instaurada el 1923. I el quart, cohesionant el moviment a partir d'iniciatives com la participació en l'Exposició Internacional Cooperativa de Gant (Bèlgica 1924) i l'Exposició Internacional de Barcelona, de 1929.

Els grups de cultura

La Nova Obrera constituí el seu Grup de Cultura l'any 1923, programant a l'abril una conferència de Josep Duran i Guàrdia. El Grup de Cultura del Model del Segle XX organitzà, el 21 d'abril de 1923, una conferència de Joaquim Maurin, sobre el valor revolucionari de les cooperatives. Amb aquells antecedents, es constituïren Grups de Cultura en moltes cooperatives barcelonines.

Els seus promotors entenien que la cooperació era un moviment econòmic, però també - en el seu llenguatge moral. Nodrint-se exclusivament de la classe obrera, les cooperatives no només havien d'administrar en vista als balanços, sinó fer el possible per elevar la cultura dels seus associats. Ja que malgrat totes tenien la seva corresponent biblioteca, també era cert que se les anomenava càusticament "el desert", i això que hi tenien més sovint literatura que no pas estudis socials. Fins a 1924, s'havien constituït grups al Model del Segle XX, La Nova Obrera i La Dignitat. La seva tasca havia de ser, en primer lloc, promoure la difusió de la premsa cooperativa, incentivant a les entitats que seguissin l'exemple del Model i La Protectora de Mataró, que subscrivien a *Acción Cooperatista* tants exemplars com associats tenia la cooperativa.[168]

Aquells grups havien d'emprendre una tasca de consciència cooperativista, més enllà de l'interès econòmic dels associats. Francesc Paradell i Gil, de L'Empar, defensava que no s'encaminessin a l'estudi de teories abstractes, sinó a procurar coneixements pràctics del que podia arribar a ser la cooperació col·lectiva, estudiant la de consum i producció. Per ell, no era necessari ser un gran literat ni orador per a formar-ne part, sinó tenir voluntat en propagar el cooperatisme, que junt amb el sindicalisme, era l'únic mitjà per canviar la societat. També havien de servir per inculcar certa ètica cooperatista, i promoure el desterrament, d'entre els companys obrers, del joc i de l'alcohol. Finalment, el cooperador santsenc també

apostava perquè els grups culturals promoguessin l'esperanto.[169] Amb aquells propòsits, començà a caminar el Grup de Cultura de L'Empar, que inaugurà l'activitat amb una conferència de Regina Lamo el 7 de febrer de 1924, sobre la cooperació i els problemes socials, «que fue amena como todas las de la ilustre i elocuente conferenciante».[170]

A l'octubre de 1925, al Saló de Lectura de El Rellotge, es trobaren els naixents Grups de Cultura d'aquella cooperativa, La Flor de Maig, L'Empar de l'Obrer, La Amapola, La Dignitat, La Fraternitat i el Adelante Obrero, i acordaren coordinar esforços i promoure grups en les cooperatives que no en tinguessin. D'allà sorgí l'Agrupació Cultural Cooperatista (ACC), amb «deseos de saber, de indagar, de escrutar motivos desconocidos para nosotros, que pasamos la vida en labores brutales».[171]

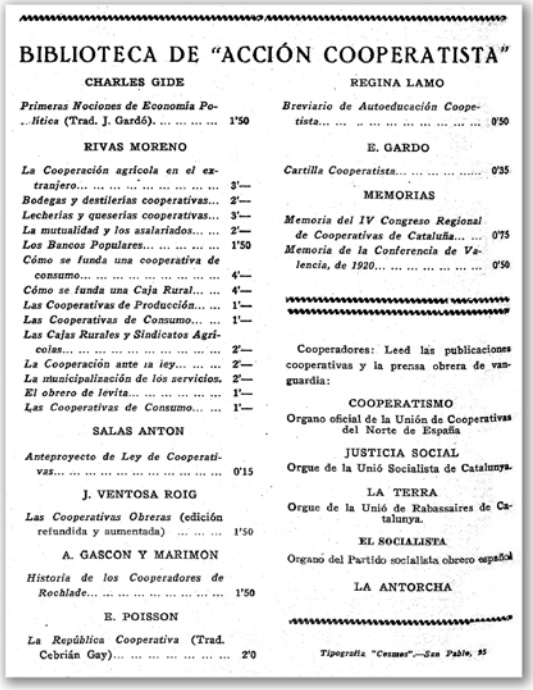

BIBLIOTECA DE "ACCIÓN COOPERATISTA"

CHARLES GIDE

Primeras Nociones de Economía Política (Trad. J. Gardó). ... ... 1'50

RIVAS MORENO

La Cooperación agrícola en el extranjero... ... ... 3'—
Bodegas y destilerías cooperativas... 2'—
Lecherías y queserías cooperativas... 3'—
La mutualidad y los asalariados... ... 2'—
Los Bancos Populares... ... ... 1'50
Cómo se funda una cooperativa de consumo... ... ... 4'—
Cómo se funda una Caja Rural... ... 4'—
Las Cooperativas de Producción... ... 1'—
Las Cooperativas de Consumo... ... 1'—
Las Cajas Rurales y Sindicatos Agrícolas... ... ... 2'—
La Cooperación ante la ley... ... ... 2'—
La municipalización de los servicios. 2'—
El obrero de levita... ... ... 1'—
Las Cooperativas de Consumo... ... 1'—

SALAS ANTON

Anteproyecto de Ley de Cooperativas... ... ... 0'15

J. VENTOSA ROIG

Las Cooperativas Obreras (edición refundida y aumentada) ... ... 1'50

A. GASCON Y MARIMON

Historia de los Cooperadores de Rochdale... ... ... 1'50

E. POISSON

La República Cooperativa (Trad. Cebrián Gay)... ... ... 2'0

REGINA LAMO

Breviario de Autoeducación Cooperista... ... . 0'50

E. GARDO

Cartilla Cooperatista... ... ... 0'35

MEMORIAS

Memoria del IV Congreso Regional de Cooperativas de Cataluña... ... 0'75
Memoria de la Conferencia de Valencia, de 1920... ... ... 0'50

Cooperadores: Leed las publicaciones cooperativas y la prensa obrera de vanguardia:

COOPERATISMO
Organo oficial de la Unión de Cooperativas del Norte de España

JUSTICIA SOCIAL
Orgue de la Unió Socialista de Catalunya.

LA TERRA
Orgue de la Unió de Rabassaires de Catalunya.

EL SOCIALISTA
Organo del Partido socialista obrero español

LA ANTORCHA

Tipografía "Cosmos".—San Pablo, 85

Les cooperatives desenvoluparen el seu propi fons bibliogràfic i de revistes.
Font: *Acción Cooperatista*, 25 de juny de 1925, núm. 112. FRG.

L'ACC quedà constituïda el 13 de desembre de 1925, presidida per Alsina, de El Rellotge, i poc a poc s'anaren constituint nous grups com el de Pau i Justícia al Poble Nou o l'Atlant Amparo de Sants. L'Agrupació es vinculà a l'Associació Obrera de Concerts Pau Casals, forní de llibres les biblioteques i en sistematitzà els seus fons. Organitzava conferències sobre dona i cooperació, dictava cursets, promovia l'ensenyament i la creació d'escoles cooperatives, editava fulletons doctrinals i fomentava sortides col·lectives entre socis de diferents cooperatives, per construir, per mitjà de les relacions, una fraternitat cooperativista. Joan Ventosa i Roig, president de la Federació de Cooperatives Catalanes i un dels autors publicats per l'Agrupació, els proposà d'editar materials sobre economia social i cooperació pels infants, per acabar amb el contrasentit que a les escoles de les cooperatives no s'hi ensenyés cooperació:

> «Són moltes, avui,
> les cooperatives que han fundat per son compte
> escoles per a l'educació dels fills dels socis,
> mentre altres han establert cursos regulars
> de determinades matèries, comptabilitat, dibuix,
> idiomes, etc. Es dona el cas veritablement paradoxal,
> de que les cooperatives s'han preocupat
> d'ensenyar-ho tot menys el cooperatisme.
> En les escoles d'algunes societats passen els alumnes
> tres o quatre anys i al sortir ningú els ha explicat
> què és una cooperativa,
> ni la finalitat que persegueix».[172]

Els Grups de Cultura i la seva Agrupació van ser l'eina de difusió de la cultura cooperatista, entesa com una cosmovisió global que anava més enllà de les qüestions estrictament econòmiques vinculades a la cooperació. Responien a la necessitat dels i les obreres d'emancipar-se també culturalment, i durant tota la dècada dels 20 dotaren de més complexitat al moviment i n'enriquiren els discursos. Com a propagadors del cooperatisme, no és estrany que fossin un dels puntals en què es basà l'organització de la festa internacional de la cooperació.

El Dia de la Cooperació Internacional

El dissabte 7 de juliol de 1923, l'Aliança Cooperativa Internacional llençà la idea de celebrar anualment una Festa de la Cooperació, amb l'objectiu de demostrar al món la solidaritat i l'eficàcia de les seves organitzacions en tant que mitjà d'emancipació econòmica i garantia de la pau mundial. Després de la "gran tempesta" de la guerra, s'havia de donar valor als ideals de democràcia econòmica, distribució equitativa i producció associada. Estendre, en definitiva, la divisa «Un per tots i tots per un».[173]

Il·lustació de Shum en motiu de la Festa de la Cooperació, l'any 1925.
Font: *Acción Cooperatista,* 3 de juliol del 1925, núm.113. FRG.

La crida fou recollida amb entusiasme pels cooperadors catalans, i l'any següent ja es celebraven actes a La Flor de Maig, La Dignitat i L'Economia Obrera, així com a Mataró, Vic, Roda, Vilanova i Falset. A la cooperativa Model del Segle xx s'hi féu una vetllada modesta, dedicada als seus fills i filles, amb un recital poètic dels infants de la cooperativa, Josep Guinovart, Antònia Coll, Antoni Vives, Rosa Antoneda i Josep Panadés. Hi parlà Josep Torras, de la comissió organitzadora, i els socis Eustaquio Urigüen i Baldomero Tomero cantaren per als convidats.

> «Allí donde se crea una Cooperativa,
> allí se derrumba un baluarte del capitalismo.
> Es este el momento en que se produce el hecho
> revolucionario de supresión del patrono;
> es este el momento en que se opera la transformación
> y, por este desplazamiento, por este hecho
> la Cooperación es esencialmente transformadora,
> revolucionaria y pacífica».[174]

Amb aquella passió rebia un tal *Solob*, membre de El Rellotge, la festa de la Cooperació de 1925, una tercera edició que va ser celebrada a una quinzena de cooperatives catalanes. De les santsenques, al Model s'hi sumà L'Empar, que celebrà la diada amb un col·loqui del Dr. Jaume Aiguader i Miró, el 4 de juliol de 1925. Aiguader, aleshores militant d'Estat Català, orientà la seva conferència cap a les malalties obreres, provocades per la carència de mitjans que obligava els proletaris a viure i treballar en locals insans. Per Aiguader, els cooperadors havien d'encapçalar la lluita per aconseguir locals que reunissin millors condicions de salubritat. L'endemà es celebrà una festa «en la qual tomaron parte todos los niños y niñas de las escuelas que sostiene dicha cooperativa, y que bajo la dirección de sus queridos e incansables maestros, ejercitaronse primero en gimnasia sueca, recitaron luego hermosas poesias y cantaron bonitas canciones escolares». Salas Anton, el president honorífic de l'entitat, hi féu el discurs final.[175]

Il·lustració de Shum per la Festa de la Cooperació, el 1928.
Font: *Acción Cooperatista*, 6 de juliol de 1928, núm. 270. FRG.

El 1926 la festa revestí un caràcter massiu. El 4 de juliol es celebrà a Montjuïc un acte conjunt d'una trentena de cooperatives barcelonines, entre elles l'Empar, Model, El Benestar, la Nova Activitat i La Nova Obrera. Hi assistiren milers de persones que ompliren l'esplanada entre «el Palacio de Arte Moderno y el de la Industria». En 37 autoòmnibus foren portats a la trobada 2.718 fills i filles d'associats, s'hi feren concerts, ballaren esbarts dansaires, i fins i tot s'hi gravà una pel·lícula. Al vespre, els autoòmnibus tornaren els petits a les cooperatives. L'acte, segons els organitzadors, havia estat el més important que «en sentit de propaganda exterior» havien dut a termes les cooperatives de Barcelona.[176]

El 1927, els seus promotors consideraven que la Festa de la Cooperació ja s'havia introduït en la tradició cooperativa, i es vivia el primer cap de setmana de juliol com a festiu. Aquell any, doncs, anaren a més, i organitzaren un festival a la plaça de braus de Les Arenes, on hi participaren les seccions corals de les cooperatives Model del Segle xx, Unió Cooperatista Barcelonesa, El Fiel o l'Andreuenca, entre d'altres. Ompliren la plaça uns 4.500 nens i nenes (només 500 ja eren del Model) amb insígnies de les entitats. Presidí l'acte un veterà Salas Anton, aleshores tinent d'alcalde de Barcelona.

Festa de la Cooperació a Montjuïc, el 1926.
Al fons es poden apreciar les columnes de Puig i Cadafalch.
Font: *Acción Cooperatista*, 16 de juliol de 1926, núm. 166. FRG.

La festa de la cooperació de l'any 1928 fou impulsada per la federació de cooperatives en dues direccions: insistir en la necessitat d'una llei pròpia, i recolzar els cooperativistes búlgars afectats per un terratrèmol. Així, el 14 de juliol de 1928, les cooperatives de Sants, «convençuts que la solidaritat és un dels actes que més honren un poble», organitzaren un festival a favor dels sinistrats de Bulgària al Cercle de Sans. S'hi representà *Terra Baixa*, de Guimerà, interpretada per un quadre escènic conjunt de les cooperatives adherides: Flor de Maig, Model del Segle xx, Nova Obrera, Lleialtat i L'Empar.[177]

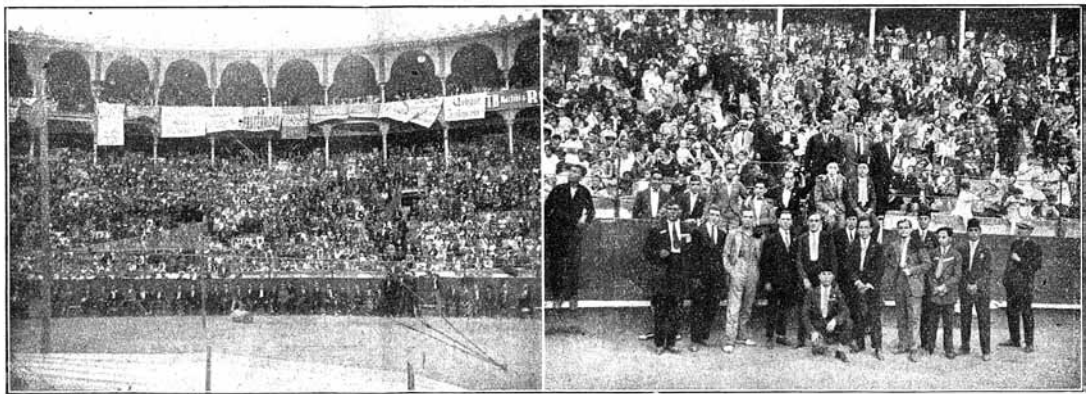

La jornada de 1927 a Les Arenes fou de les més multitudinàries. Font: *Acción Cooperatista*, 1 de juliol de 1927, núm. 217. FRG.

L'any 1929 no es convocà cap acte unitari, donat que es reservaren energies per al congrés estatal de les cooperatives que s'havia de celebrar al setembre a Barcelona. S'impulsaren actes arreu i a la Mútua de Pa i Queviures de Manlleu hi parlà Ramon Hortoneda, del Model del Segle xx. Malgrat els actes de cooperatives com La Fraternitat de la Barceloneta o la Unió Cooperatista Barcelonesa, altres entitats importants de la ciutat s'abstingueren, fet que fou durament criticat pels organismes federatius. Si bé entenien que s'estaven passant dificultats econòmiques importants i problemes interns en grans cooperatives com La Flor de Maig, igualment s'havia de promoure la data per recuperar l'energia i l'optimisme.[178]

La diada de la cooperació de l'any 1930 fou la primera convocada després de la fi de la dictadura de Primo de Rivera. Els cooperadors barcelonins van interpretar que ja era hora de fer un míting cooperativista en un teatre de la ciutat. Però el Governador Civil de la "dictablanda" els posà moltes traves, i l'hagueren de convèncer amb l'argument que no era un acte polític. També toparen amb els propietaris del local, el Teatro Nuevo del Paral·lel, escarmentats de l'acte que s'havia fet poc abans: el míting de la CNT del 27 d'abril de 1930.[179] Els cooperativistes pogueren convèncer els amos del teatre, però patiren una nova vexació quan la censura els suprimí el caràcter internacional del cartell. Finalment celebraren l'acte amb intervencions de Joan Ventosa i Roig, Joan Coloma, Josep Duran i Guàrdia, Josep Dencàs, Miquel Mestre i Manuel Serra i Moret. Després de totes les dificultats, no obtingueren el mateix èxit de públic que els anarcosindicalistes.[180]

Aquell 5 de juliol de 1930 també el celebraren les cooperatives de Sants i les Corts, en un acte conjunt al Cercle de Sants del carrer Galileu. Hi participaren La Nova Obrera, Model del Segle xx, La Nova Activitat Obrera, La Redemptora i la Unió Cooperatista Barcelonesa. Hi hagué una vetllada teatral infantil i parlaren Ramon Hortoneda i Maria Palomera, la jove promotora de l'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista.

Les exposicions cooperatives

Com a forma de propagar el moviment, també es participà en diverses exposicions. La primera fou l'Exposició Internacional Cooperativa de Gant, a Bèlgica, de 1924. El comitè organitzador de la comitiva catalana a l'estranger estava presidit per Ventosa i Roig i l'in-

tegraven en un inici la Quinta de Salut l'Aliança, La Nova Obrera, Model del Segle xx, La Flor de Maig, i la Fàbrica de Pastes per a Sopa.[181] Per donar a conèixer la iniciativa, es celebrà una reunió a La Nova Obrera, el 13 d'octubre de 1923. Presidida per Salas Anton, convocaren el Model del Segle xx, El Rellotge, La Redemptora, L'Empar de l'Obrer, L'Economia Social, La Balança Econòmica i la Fusió de Compres en Comú de Sants. Al Model també s'hi féu un acte públic, el 6 de desembre, on parlaren Ramon Hortoneda, Ventosa i Roig, el Dr. Girona, i Joan Coloma, que afirmà que el Model havia aportat la seva valuosa cooperació des d'un principi a la obra cooperatista de Catalunya a Gant, «pudiendose decir que ya es un hecho nuestra asistencia en la exposición».[182]

Del 23 al 30 d'agost de 1924, Model del Segle xx, La Fraternitat de la Barceloneta, així com cooperativistes de tot Catalunya viatjaren a París, on visitaren projectes del moviment cooperativista francès, i després anaren a l'exposició de Bèlgica, on disposaren d'un estand propi de 200 m^2. Temps després, Ramon Hortoneda, del Model, afirmà que la cita cooperativista celebrada a Gant havia estat «la más hermosa obra de solidaridad llevada a cabo en Europa después de la obra destructora realizada por los Estados en la gran guerra».[183]

Amb aquells antecedents, es veieren amb cor de participar a l'Exposició Internacional de Barcelona el 1929. Es creà una comissió preparatòria amb Joan Vilalta i Josep Alonso de L'Empar, Ramon Hortoneda del Model i Bartolomeu Carbó de La Lleialtat; i una comissió legal on hi figuraven Antoni Zaragoza de L'Empar i Joan Coloma del Model.

Cartell editat per la Federació de Cooperatives amb motiu de l'Exposició Internacional de 1929.
Font: AEP.

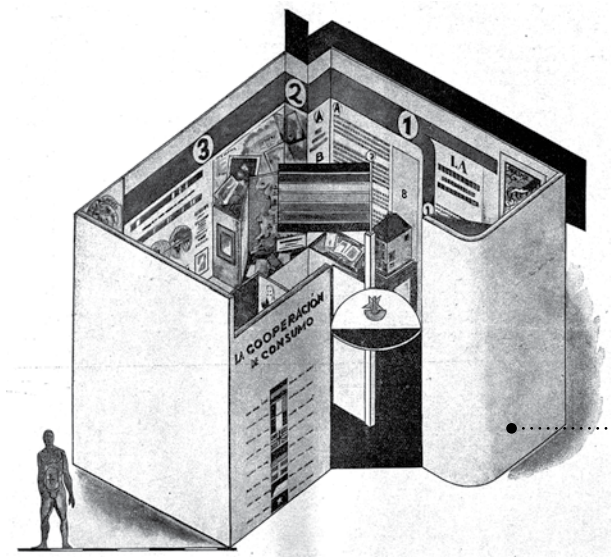

Stand del cooperativisme a l'Exposició Internacional.
Font: *Acción Cooperatista*, 5 de juliol del 1929, núm. 322. FRG.

El 6 d'abril de 1929 es féu un acte de propaganda a La Lleialtat Santsenca, organitzat pel Comitè d'assistència a l'Exposició de Montjuïc. Hi parlaren cooperativistes destacats, entre ells Duran i Guàrdia, que afirmà:

> «Si generalmente en estos certámenes no se exponen más que productos, nosotros debemos ir a exponer ideas y métodos nuevos de organización social basados en la ayuda mutua i la colaboración».

Tanmateix, els esforços per a participar en el ple de l'Exposició Internacional foren infructuosos. L'organització primer els negà l'assistència, i després els donà una estand de tan sols 15 m². Les cooperatives respongueren que així no es podia exposar gaire cosa i «como el plan proyectado consiste en exponer no objetos de cooperativas, sino las características de la cooperación de consumo como escuela social», organitzaren una exposició pròpia en motiu del Congrés estatal de cooperatives, també a Montjuïc. Hi contribuïren 98 cooperatives, entre elles el Model, L'Empar, La Lleialtat, La Nova Activitat Obrera, La Nova Obrera i La Redemptora.[184]

Totes les actuacions realitzades pel cooperativisme català durant els anys 20 assentaren les bases pel seu desplegament en els anys republicans. El cooperativisme de segon grau, apuntat per les experiències com la Fàbrica de Pastes, tingué les seves rèpliques en altres sectors de l'activitat econòmica. I l'arma de combat de l'economia s'aplicà, també, amb les cooperatives autònomes de producció. Si el període havia començat com una època turbulenta a causa de la guerra de classes entre patrons i obrers, també acabà amb unes bones dosis d'agitació obrera. A la tardor de 1930, esclataven vagues a Barcelona (com les de la construcció, que afectaren el centre de la ciutat, Sant Martí, Sant Andreu i Sants), conflictes que feien que les cooperatives santsenques, com el Model del Segle XX, suspenguessin els actes programats durant el mes de setembre. Aquelles mobilitzacions no només eren de caràcter econòmic, sinó que expressaven el malestar polític perquè a Primo de Rivera l'havia substituït un altre militar, Berenguer. La ingovernabilitat social, entre d'altres motius, fou la base que portà al naixement de la Segona República.

Les cooperatives a la Segona República (1931-1936)

La proclamació de la República, l'abril de 1931, suposà un marc polític favorable al moviment cooperatiu, que visqué un creixement important no només pels impulsos legals que el beneficiaven, sinó perquè foren anys on la participació pública es veié incrementada sense les cotilles repressives de la Dictadura. El moviment obrer emergí de la clandestinitat, les agrupacions polítiques d'esquerres pogueren reorganitzar-se, i moviments socials com el protagonitzat per les dones entraren a la vida pública del país. Aquella efervescència afavorí igualment el moviment cooperativista.

L'any 1931, a la Federació de Cooperatives s'hi associaven 160 cooperatives de consum, amb un total de 30.000 famílies inscrites. El cooperativisme experimentava un creixement sostingut no només en l'àmbit de consum, sinó també en el de producció, treball i crèdit, com una forma de combatre, en paraules d'*Acción Cooperatista*: «els desequilibris que pateix actualment el món de l'economia i per a instaurar unes normes de justícia i equitat en les relacions econòmiques dels pobles». El nou règim polític havia de facilitar que el cooperativisme pogués desenvolupar-se amb garanties, i per això es demanà la promulgació d'una Llei de cooperatives que dotés de reconeixement jurídic específic la cooperació.

La legislació republicana

> «La elección de concejal de Barcelona del señor José Duran y Guardia, secretario de la Federación de Cooperativas de Cataluña, ha producido viva satisfacción entre todos los cooperadores de Barcelona y de toda Cataluña. Un grupo de ellos, residentes en Barcelona, deseando recoger este sentimiento y patentizarlo ante el elegido y exteriorizarlo a un tiempo ante la opinión pública, había proyectado organizar un acto de homenaje que se había anunciado en principio para el próximo domingo, en la Cooperativa La Fraternidad, de La Barceloneta. Sin embargo, este propósito ha coincidido con el de otro grupo de cooperadores de la barriada de Sans, distrito por el que ha sido elegido el señor Duran y Guardia, y ante este caso, la comisión organizadora ha decidido aplazar el acto de homenaje para una fecha más lejana. El acto que organizan los cooperadores de Sans consistirá en un vermut popular que tendrá efecto el próximo domingo, a las once y media de la mañana, en la Cooperativa La Lealtad Sansense, calle de Olzinelles, 21».[185]

Les eleccions municipals de l'abril de 1931 celebrades a l'Estat espanyol van ser considerades com un plebiscit vers la monarquia d'Alfons XIII. El resultat, en general favorable als monàrquics però amb victòria republicana als grans centres urbans, comportà la renúncia del rei i la seva marxa a l'estranger. Les eleccions elevaren membres de candidatures d'esquerres de tot el país a responsabilitats de govern, i per tant també a molt cooperadors, com Duran i Guàrdia.

Efectivament, el diumenge anunciat es celebrà el vermut que els socis de La Lleialtat Santsenca oferiren al regidor de Sants, Josep Duran i Guàrdia, per celebrar el seu triomf a les eleccions. Al saló d'actes de l'entitat, assistiren uns 200 socis, a qui el recent electe prometé impulsar el cooperativisme com a solució dels problemes socials. Duran i Guàrdia, soci de la Unió Cooperatista Barcelonesa, des de principis dels anys 20 havia estat secretari de la Federació de cooperatives barcelonina, i més tard, de la catalana. Participà en la constitució de la Unió Socialista de Catalunya (juliol de 1923), i va ser escollit a les eleccions municipals de 12 d'abril de 1931, pel districte VII, en la candidatura republicana-socialista. Duran i Guàrdia no fou una excepció. Serra i Moret, per exemple, ocu-

pà la Conselleria de Treball de la Generalitat, i Ventosa i Roig esdevingué Conseller d'Agricultura, entre d'altres. S'encetava una etapa en què el cooperativisme català, a diferència de períodes anteriors, rebria un recolzament institucional considerable.

El 4 de juliol de 1931, data que s'escaigué la Diada Cooperatista d'aquell any, el govern de la República promulgava un decret sobre les cooperatives[186] i el mateix setembre aprovava la Llei, basada en els principis de Rochdale i de l'ACI. Segons la nova llei, les cooperatives de consum, classificades com a "populars", estarien exemptes de contribucions sempre que no servissin al públic. Per primera vegada es definia la personalitat jurídica de les cooperatives, ja que l'anterior marc legal es recolzava en la Llei d'associacions de 1887. Pels cooperadors catalans, la llei va ser positiva, si bé alguns sectors defensaren, per exemple, la definició legal d'obrera per sobre de la de popular.[187] No obstant, el projecte de Llei per a les exempcions de contribucions per a les cooperatives va tardar excessivament a aprovar-se,[188] de manera que la llei de 1931 a Catalunya no va ajudar tant com s'havia esperat.[189]

Una altra conseqüència de la llei de 1931 fou l'increment del nombre d'associats necessaris per establir una cooperativa de consum. La llei imposava un mínim de 200 afiliats, no obstant, a Barcelona n'hi havia 24 que no arribaven als mínims, i els dirigents del moviment emprengueren - altra vegada- una campanya per a la seva fusió. A Sants, per exemple, cinc cooperatives discutiren la seva fusió, però en les assemblees celebrades, dues d'elles no volgueren perdre la personalitat pròpia, i el projecte féu marxa enrere. D'altres novetats considerades positives pel moviment van ser l'obligació de les cooperatives a instituir un fons de reserva, i de negatives, se'n ressaltava que la llei deixava de banda qüestions relacionades amb el cooperativisme de treball i producció. Unes mancances que podien comportar problemes a la rajolera La Redemptora, o les tèxtils La Primera de Ter i La Redempció d'Olot, així com a les cooperatives vidrieres que començaven a néixer.[190]

A Catalunya, l'Estatut d'autonomia de 1932 atorgà a la Generalitat competències en matèria cooperativa, i aquell fet comportà l'adscripció dels afers cooperatius al Departament d'Economia i la creació del Consell Superior de la Cooperació. Quan, el gener del 1934, la responsabilitat sobre les cooperatives per fi es traspassà a la Generalitat, s'aprovà la Llei de bases de Cooperació.

> «S'entendrà per Societat Cooperativa, Sindicat Agrícola o Mutualitat als efectes d'aquesta Llei, l'Associació de persones naturals o jurídiques que es proposen millorar la situació econòmica i social dels seus components, establint una comunitat voluntària en la qual el servei mutu i la col·laboració pecuniària de tots els membres permetin realitzar la funció que es proposa: treball, producció, distribució, consum, crèdit, previsió, assegurança o qualsevulla altra finalitat que tendeixi a millorar les relacions humanes, a posar els interessos col·lectius per damunt de tota idea de benefici particular i a suprimir el lucre entre els seus associats i entre aquests i la societat respectiva».[191]

La llei, redactada per Ventosa i Roig, seguia els principis rochdalians. Per ser reconegudes legalment les cooperatives havien d'estar lliures de tota dependència d'organismes polítics i religiosos; altres requisits eren: no limitar la quantitat de socis; practicar la igualtat de dret de vot i assegurar que cap funció directiva o de gestió fos delegada a cap empresa gestora. En cas que es distribuís excedent, el repartiment havia de ser proporcional a la participació de cada soci en les operacions. La Llei de bases va ser complementada per la Llei de cooperatives, aprovada el març del mateix any, que definí els diferents tipus de cooperatives i augmentà la naturalesa col·lectivista de la llei catalana en relació a l'espanyola.[192]

En la legislació catalana de 1934, s'establia que les cooperatives de producció podien concórrer a subhastes públiques en millors condicions que les empreses privades o mercantils. Així, la Generalitat republicana concretava la «decisió d'ajudar a la creació i foment d'empreses obreres que tendeixin a establir un règim de supressió de l'assalariat, mitjançant l'associació pacífica per a la realització del treball en comú».[193] Aquelles disposicions facilitaren la constitució de cooperatives de treball en l'àmbit de la construcció, que se sumaren a d'altres recents com la Cooperativa Obrera d'Arts Gràfiques. Arran de la nova legalitat, s'arribaren a constituir 40 noves cooperatives de producció.

L'Estatut de 1932 també permeté la reestructuració comarcal. Es crearen federacions a Igualada, Valls, Baix Llobregat, Manresa i Maresme.[194] També es creaven federacions locals com la barcelonina, amb un consell composat de delegats de La Previsora, l'Andreuenca, Unió Cooperatista Barcelonesa, el Centre Obrer Aragonès, Model del Segle XX, La Nova Activitat Obrera i La Igualtat Gracienca. En el període republicà les cooperatives de consum creixeren de forma exponencial,[195] a Sants, La Nova Activitat Obrera passava de tenir 95 socis el 1929 , a tenir-ne 295 l'any 1934.

De 1933 a 1934, les cooperatives de consum de les comarques barcelonines havien incorporat 2.000 socis més, i els propis cooperadors afirmaven que «no s'ha donat un cas de creixement tan intens com el que ofereix el període transcorregut». També havia estat un any òptim per a les de producció «i és d'esperar que el moviment ascendent continuarà, perquè precisament un dels efectes de la Llei de Cooperatives de Catalunya ha estat estimular la creació de societats noves de moltes activitats que abans ningú hauria pensat que es poguessin constituir en forma cooperativa».[196]

Les cooperatives de producció

En el període republicà reeixiren noves experiències de cooperatives de segon grau. El camí que inicià la Unió de Cooperatives per a la Fabricació de Pastes per a Sopa s'eixamplà a partir de l'any 1933 amb la fàbrica de sabó, la fàbrica de xocolata i la d'aigües carbòniques. Així, la fàbrica de sabó, l'any 1934, féu públic que havia venut per valor de 350.000 pessetes a 82 cooperatives de consum, i que hauria produït més si no fos pels boicots dels fabricants de matèries primeres que estaven conxorxats amb els empresaris del sabó.

Les maniobres contra les cooperatives, que havien estat una constant durant la dictadura de Primo de Rivera, prosseguiren malgrat el canvi de règim, i els homes dels Gremis encara tenien influència per dificultar les cooperatives de pa, tancar farmàcies cooperatives o no donar llicències a cooperatives de transport com La Llevantina. Altres iniciatives, tanmateix, seguien endavant. La Fusió de Cooperatives per a la Compra de Carbó, fundada el 1919 per quatre cooperatives, en reunia el 1934 a 17. El 1933 nasqué la Editorial Cooperativa Popular, i Ràdio Associació de Catalunya esdevenia societat cooperativa.

¡COOPERADORES!

Si queréis comer chocolate verdad, y no esa droga almibarada que fabrica el Capitalismo, exigid en todas las Cooperativas "CHOCOLATE DEL PUEBLO", elaborado por la Cooperativa Obrera de Producción.

Calle de Béjar, 10. Teléfono 30890.

Anunci de Cooperativa Xocolata del Poble situada a Hostafrancs.
Font: *Acción Cooperatista*, 19 de gener del 1934, núm. 559.

Cartell de la cooperativa de transports La Llevantina, de 1933.
Font: Pavelló de la República (UB).

La Caixa de Crèdit serví d'eina financera de les cooperatives.
Font: Acción Cooperatista, 12 de juliol de 1935, núm. 636 . FRG.

L'any 1934 també començà a caminar la Caixa de Crèdit Agrícola i Cooperatiu.[197] Les ajudes financeres i la política governamental favorable a les cooperatives autònomes de producció van fer que aquella vessant de la cooperació, tan migrada en anteriors períodes, creixés de forma rellevant.

> «Una Comisión de obreros de la Cooperativa de Trabajadores La Esmeralda estuvo ayer en el Palacio de la Generalidad para invitar al señor Maciá a la inauguración de la fábrica que dicha Cooperativa ha construido en la carretera de la Bordeta y cuyo acto inaugural tendrá efecto esta tarde, a las cuatro. El acto ha despertado curiosidad en los medios obreros, por cuanto la Cooperativa referida está formada por los trabajadores que constituían la fábrica de vidrio de Sans llamada "La Perfección", de la que, como se recordará se ausentó el director, señor Zorrilla, dando motivo a un interdicto judicial y a varios incidentes con intervención de la fuerza pública. Actualmente dicha cuestión está sometida a una amigable composición del presidente de la Audiencia, señor Anguera de Sojo, y de los letrados señores Holgado y Miralbell. La constitución de la Cooperativa Fábrica de Vidrio La Esmeralda, propiedad exclusiva de los obreros pone definitivamente fin al conflicto referido».[198]

En un sentit similar, proliferaven cooperatives autònomes de treball o de producció per arreu, com la Cooperativa de Camiseria i Confeccions, fundada per dones al carrer Diputació, 108, o cooperatives de construcció com La Tècnica de L'Hospitalet, La Popular de Construcció, La Constructiva de Barcelona, o Instal·lacions Tèrmiques, del carrer Alcolea del barri de Sants. Aquella realitat creixent promogué que el maig de 1934 les cooperatives de producció i treball realitzessin una assemblea per participar a la Fira de Mostres de Barcelona, on assistiren delegats d'una vintena de cooperatives.[199] En el comitè organitzador hi comptava Anton Ramon, de l'Agrupació Vidriera, i Vicenç Gimeno, una altre soci de la vidriera santsenca, representà a la cooperativa a l'estand de la Fira.[200]

> «És ja hora de que les Cooperatives deixin de considerar-se a si mateixes amb inferioritat davant les empreses capitalistes, i que en l'hora de presentar-se enfront dels seus opositors, les cases comercials, ho facin de manera que es demostri el que som i el que podem arribar a ésser si ens deixem de mesquineses i, tots a l'una, procurem fer una obra ben feta, digna d'aquesta altra gran obra que es diu Cooperació».

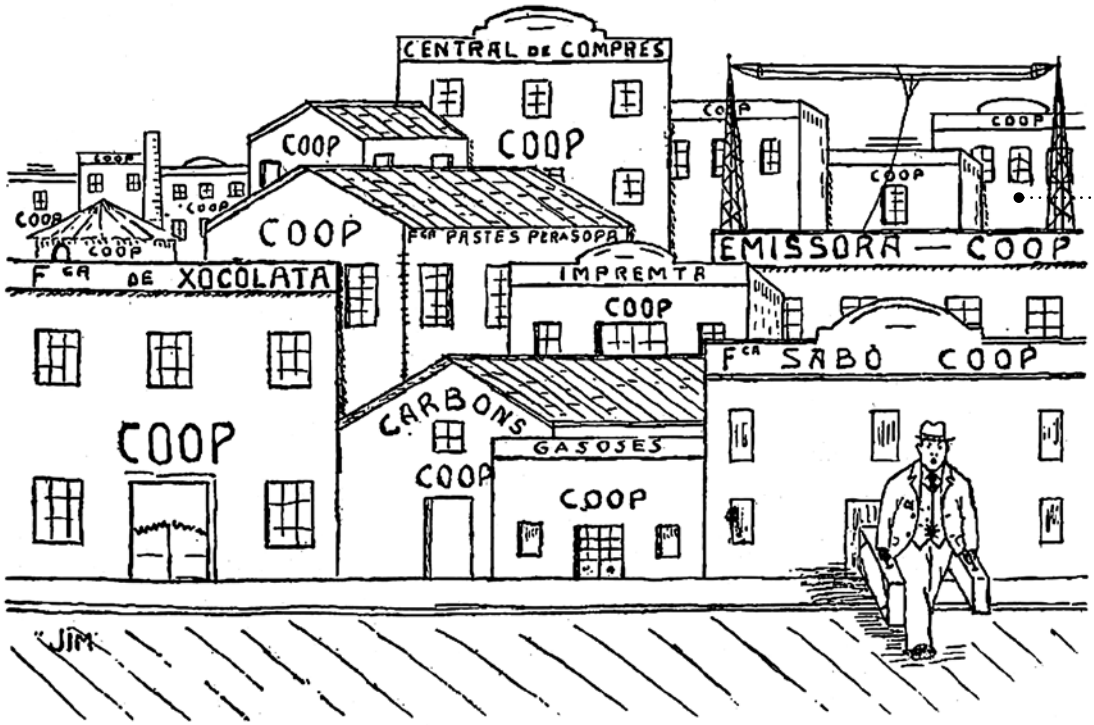

El delegat del "Meroño".—Cap una altra banda. Aci hi ha cops.

El creixement espectacular del nombre de cooperatives de producció féu que el 1935, nasqués la Federació de Cooperatives de Producció i Treball. La nova entitat federava 125 cooperatives, amb 7.200 afiliats i una facturació anual de 27.300.000 pessetes. D'altra banda, les cooperatives de consum i els sindicats agrícoles es coordinaven per a la creació a Reus dels Magatzems Cooperatius de Dipòsit i Expedició. I a la creació de la Cooperativa Central de Compres de Catalunya, constituïda el 1935 com una central de compres a l'engròs, s'hi adheriren 116 cooperatives de Barcelona, Vic, Tarragona, Manresa, Maresme, Baix Llobregat, Anoia i el Vallès. Tot aquell impuls promogué que, el mateix any. es creés la Confederació de Cooperatives de Catalunya, nascuda per agrupar totes les branques del moviment cooperatiu: consum, producció i treball, agrícola, pescadors, sanitàries, crèdit, elèctriques, cases barates i transport.[201]

Anuncis de cooperatives de producció a la premsa.
Al costat, un títol de 500 pessetes de la cooperativa per la fabricació de baules i embalatges del carrer Galileu que es constituí el primer d'octubre de 1935. L'entitat tenia un capital de 25.000 pessetes.
Fonts: *Acción Cooperatista* 607, 623, 371, Servicoop.

El clima d'efervescència permetia pensar en una societat plenament cooperativa, on no hi hagués res que no pogués ser cooperativitzat, i on no hi hauria lloc per al capitalisme.
Font: *Acción Cooperatista*, 24 de gener del 1936, núm. 664. FRG.

Les dones cooperatistes

Balbina Pi (1896-1973), l'obrera tèxtil i anarcosindicalista que acudí a organitzar les treballadores santsenques en motiu de les vagues de principis de segle, va ser una de les primeres dones que va escriure a la premsa cooperativista catalana. En articles com "La Mujer en la cooperativa", defensava que l'organització cooperativista estava cridada, ineludiblement, a reemplaçar els vells motlles de distribució econòmica-social, ja que responia equitativament a una aspiració de tots els temps entre les classes proletàries: la d'una distribució econòmica, necessitat imprescindible per a tota societat humana. Pel que fa a la dona en la cooperació, el paper que li atorgava la sabadellenca no era ni de mera espectadora ni de protagonista silenciosa:

> «La naturaleza nos ha dado algo más. Nos ha dotado de conocimiento para todo. La gran guerra ha demostrado, hemos visto como las mujeres han suplantado al hombre en la complejidad de los quehaceres de la vida. Mujeres mecánicas, mobilizando el torno y el molde en el taller y en la fundición; mujeres que han manejado el volante con la precisión y la intuición del caso; mujeres que han aportado ingeniosas iniciativas de estabilidad social en comicios políticos; en la crítica, en el arte, en la literatura, en la poesía, en la filosofía; en fin, en todas las ramas del saber hemos visto manifestarse a la mujer tan pronto como las trabas que se lo impedían han caido».[202]

Juntament amb l'actuació de l'economista, escriptora i conferenciant Regina Lamo,[203] molt activa als anys 20 i promotora dels bancs cooperatius, l'escrit de Balbina Pi era una de les primeres expressions públiques de les dones en la cooperació. No es que no existissin, perquè sempre havien estat presents: tant en el conflicte amb l'adversari de classe, com en la cooperació entre iguals; però en els anys que Pi escrivia, en el

BREVIARIO
DE
AUTOEDUCACION
COOPERATISTA
POR
REGINA LAMO

INTERESANTE FOLLETO DE PROPAGANDA
DE LOS IDEALES DE LA COOPERACIÓN

PRECIO: 50 céntimos

Anunci d'una publicació de Regina Lamo.
Font: *Acción Cooperatista*, 25 de maig de 1923, núm. 62. FRG.

cooperativisme català encara predominava el fort menyspreu patriarcal que entenia que les dones només podien participar en la cooperació amb la cistella de la compra.

No va ser fins a l'abril de 1932, com a símptoma de presa de consciència i voluntat d'autoorganització, que es creà l'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista, l'organisme que mirà de reconèixer i reforçar el paper de les dones en les cooperatives. Amb l'impuls de dones joves com Maria Palomera o la veterana socialista Micaela Chalmeta, promogué reunions per constituir grups de dones en les cooperatives, edità publicacions de pensadores cooperativistes (algunes d'elles amb tirades de milers exemplars) i tirà endavant projectes, com les Colònies Infantils Cooperatistes, que no veieren la llum a causa de la guerra.

Segell de les colònies cooperatives.
Font: Servicoop.

L'Agrupació coordinava els Grups Femenins que, a poc a poc, anaven sorgint a les cooperatives, com en aquella trobada promoguda per Micaela Chalmeta al Model del Segle XX, el juny de 1933, entre cinc grups, entre ells els de La Nova Obrera i L'Empar de l'Obrer. Però també intervenia en espais mixtos. Quan l'11 de febrer de 1934 es reorganitzà la Secció de Propaganda de la Federació de Cooperatives de Catalunya, Chalmeta, en nom de l'Agrupació, sortí proposada per fer la propaganda de les cooperatives.[204]

No obstant, els Grups Femenins de les cooperatives de l'època no escapaven, en algunes ocasions, de reproduir rols assignats a les dones en la divisió sexual del treball. El Grup Femení de la Unió Cooperatista Barcelonesa, del 4 de març de 1934, comptava amb un grup infantil, una secció de tall i confecció i una de rítmica.[205] Estava presidit per Dolors Abelló i el composaven Joana Zaragoza, Joana Colom, Francesca Ferran, Maria Palomera, Hermínia Estrada, Dolors Treviño, Mercè Albareda, Alexandra Alió, Maria Ester, Maria Torruella i Micaela Chalmeta, entre d'altres.

Possiblement, era a l'Agrupació on es feien els plantejaments més feministes. El juny de 1934 era presidida per la mateixa Chalmeta, i en formaven part Margarita Mateus, Rosa Forment, Alberta Coloma, Dolors Abelló, Carme Gavín, Mercè Lamich, Maria Farrés, Melciora Hernández o Anna Mariné. Pressionaven a les cooperatives per establir el repartiment a domicili, per evitar pèrdues de temps fent cua, emprenien campanyes contra la guerra i organitzaven quadres de cooperadores propagandistes. En motiu de la repressió nazi a les cooperadores austríaques, les dones de l'Agrupació protestaren davant el cònsol i aportaren diners per a les represaliades, com la vienesa Emmy Freunlich, presidenta de la Guilda Internacional de Dones Coo-

peradores, empresonada pels feixistes. Una d'elles, Mercè Lamich, escrivia sobre l'actitud d'alguns homes cooperadors vers les tasques de les activistes:

> «Avui, quan ja ha estat reconegut el dret de la dona dintre de la vida social i política, sembla que aquestes coses ja no s'haurien de predicar. Però hem de convenir que encara hi ha molts cooperadors que, obertament o indirectament, sembla com si els hi fes nosa veure que la dona tracta de conquerir el dret de fer vida social. Per què això? Perquè són molts els homes, encara que estiguin dintre de la Cooperativa, que creuen que la dona és inferior en drets. Si ells tracten de les coses de la societat, a la seva manera, estan dintre de la raó, i tot està bé; si ho fan les dones, aleshores és xafarderia. Està clar que no tots pensen així; però, per desgràcia, són molts els que sols aspiren a tenir cases grans i luxoses, que en diuen Palaus de la Cooperació, totes instal·lades a la moderna, però no pensen que el més necessari fóra que els homes fossin també moderns, i no tinguessin idees de trenta anys enrere. Jo tinc confiança en la llavor que anem sembrant les dones, la qual donarà una generació nova dintre d'uns anys».[206]

Aquella generació ja anava arribant. L'estiu de 1934 es celebrà en diferents sessions el «Segon Congrés de la Federació de Cooperatives de Catalunya», on s'aprovà el dret de les dones a incorporar-se en els llocs de direcció de les cooperatives. Al respecte, Empar Coloma, filla de Micaela Chalmeta, va escriure:

> «Hasta hoy, una parte de compañeros cooperadores consideraba que la intervención de las mujeres en la Cooperación estaba reducida a la simple función de compradoras. Esto era motivado por un concepto erróneo que algunos compañeros tenían, creyendo en la inferioridad de la mujer, lo cual ya sabemos que es producto de los vestigios semifeudales que como lastre del pasado aún hacen mella en la opinión de algunos hombres; pero afortunadamente, poco a poco, todos estos conceptos arcaicos van derrumbándose y el buen sentido y la equidad se imponen».

Respecte els recents drets polítics adquirits per les dones en les cooperatives, afegia:

> «Esto nos hace concebir la ilusión de que en tiempo muy breve las mujeres que hoy estan enroladas en el movimiento cooperador tendrán una clara concepción de la finalidad que persigue nuestra organización colectivista, por la que aspiramos a la abolición de la sociedad capitalista y a la implantación de un nuevo sistema colectivista de producción y distribución de la misma; a una era de bondad y de justicia, impuesta por los que producimos».[207]

Al congrés d'àmbit estatal de les cooperatives del 1935, a remolc de la pràctica, s'aprovaren els dictàmens pels quals les cooperatives havien de procurar «con el más decidido empeño» que la dona, «elemento principalísimo en la cooperación», passés a formar part dels consells directius de les cooperatives. També s'animava a crear "guildes" de cooperadores i fer grups locals d'estudi i propaganda. No obstant, Micaela Chalmeta respongué indignada a l'actuació del Congrés. No tant per les decisions preses, que celebrava, sinó perquè no s'havia comptat amb elles per a presentar les ponències sobre les dones. També perquè aquelles resolucions arribaven tard: ja feia anys que les cooperadores catalanes les portaven a la pràctica i l'Agrupació Femenina havia de tenir un reconeixement a l'alçada de la seva tasca:

> «La Agrupación Femenina publicó cuatro mil hojas sueltas dirigidas a las mujeres cooperadoras, que fueron repartidas por las cooperativas de la capital. Ha colaborado en la medida que les ha sido posible en Acción Cooperatista. Ha editado un folleto, "El poder de la cesta de la compra", dedicado a la mujer, que se ha difundido por nuestra nación y por América del Sur, llegando a superar, con sus catorze mil ejemplares, todas las publicaciones de este género, o sea, de carácter cooperativo, publicadas en España. Ha publicado y enviado a las cooperativas de la nación un manifiesto contra la guerra que fué redactado

- Micaela Chalmeta -

Feminista i socialista del Model del Segle xx

Dirigent de l'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista, incentivà la participació de les dones en les cooperatives de consum, que entenia com «una arma per a assecar en el seu origen una de les fonts del capitalisme dominador».

Dona proletària («no pertanyo a la classe de la gent ben nutrida») fou redactora - amb el nom d'Amparo Martí- de *La Guerra Social* (1903) i de *La Internacional* (1908). Defensava la incorporació de les dones al treball remunerat, el sufragi femení, el matrimoni civil, però també les unions de fet i el dret al divorci. De posicionaments anticlericals i antimilitaristes, recolzà la vaga general revolucionària de 1909, i liderà els assalts a botigues de queviures, resposta de les obreres a l'encariment dels aliments i a l'atur durant la Primera Guerra Mundial.

Amb l'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista, organitzà actes com el de Sants, quan les cooperadores es trobaren el juny de 1933. Aquell dia, al Model del Segle xx, es reuniren Matilde Alonso de La Nova Obrera, Neus Martí de L'Empar de l'Obrer, Maria Mateu de l'Andreuenca, Dolors Abelló de la Unió Cooperatista Barcelonina i Maria Palomera de l'AFPC. Segons Chalmeta, cercaven estrènyer llaços d'amistat i promoure l'associació de les dones dins les cooperatives.

Traduí de l'anglès – també parlava francès- «La cesta de la compra» d'Honora Enfield, de la Internacional de Cooperadores, i n'edità 14.000 exemplars. Mare de Joan Coloma Chalmeta, director d'*Acción Cooperatista*, i d'Empar Coloma Chalmeta, candidata comunista a les municipals de Barcelona de 1934. Ja gran, Micaela Chalmeta seguí participant en actes cooperativistes, i se li va perdre el rastre el 1943, quan les cooperatives recol·lectaven diners per ajudar-la en la seva precària situació econòmica. S'ignora la data del seu naixement, i també la de la seva mort.

—Quina mania tens, *Tuyes*, de comprar-ho tot a la *Cumperativa!*

—Ja veureu, Agneta. Allà sempre em donen el pes: els articles són de primera; sense adonarm'n faig un reconet per un cas de necessitat, i encara quan jo o el de casa siguem vells, ens pasarán un tant cada dia. I a vós, què vos donarán el botiger i el forner, quan sigueu vella?

—A mi?...Records a la família.

En l'imaginari cooperativista dominant, la dona quedava relegada a la funció de compradora. L'Agrupació Femenina lluità contra aquest estereotip.
Font: Servicoop.

> en castellano y catalán, cuya tirada fué de dieciséis mil ejemplares. En cuanto a la propaganda oral, hemos acudido donde se nos ha invitado, lo que nos ha facilitado formar secciones de grupos femeninos, o Guildas, en Barcelona y en la región catalana, llevando al ánimo de la mujer la conveniencia moral y económica que en sí lleva el ideal cooperatista...».[208]

El compromís d'aquelles cooperadores durant els anys de la República fou transcendental, ja que hagueren de transformar un moviment que, basant-se precisament en la pràctica quotidiana de les dones, per contra les exclogué sistemàticament de la presa de decisions i n'escamotejà els seus drets polítics.

Paraules de Micaela Chalmeta

«¿ Por qué debemos ser cooperadoras?

I

Porque la asociación cooperativa es una obra orgánica de la clase obrera,
en particular y ha sido creada con sus propios recursos;

II

Porque si ella realiza beneficios, son éstos la propiedad de todos los consumidores;

III

Porque ella devuelve a los socios, en forma de exceso de percepción sobre las compras,
muchos miles de pesetas que pasarían a convertirse en capital privado;

IV

Porque ella atribuye importantes cantidades a obras de solidaridad para los cooperadores en caso de necesidad;

V

Porque ella acumula recursos para conceder, gratuitamente,
pensiones a los socios viejos o que quedan inválidos para el trabajo;

VI

Porque con sus reservas y sus fondos colectivos establece la gran propiedad común
de edificios, muebles y material, que son de todos los asociados;

VII

Porque ella, con su actuación, impide que los intermediarios amasen fortunas
a costa de los obreros y consumidores en general;

VIII

Porque ella constituye un ejemplo de la sociedad futura en cuanto a la igualdad de derechos y deberes de todos;

IX

Porque ella desarrolla la instrucción económica del pueblo mediante sus publicaciones y el ejercicio de su actuación;

X

Porque ella sirve de apoyo a las clases modestas en su lucha por la emancipación social;

XI

Porque ella es un baluarte de energías combativas
que aspiran a sustituir el régimen de explotación actual por un nuevo orden de cosas;

XII

Porque ella nos aparece como el embrión de la sociedad futura,
en la que todo será de los que trabajan y a cada cual se le recompensará según su esfuerzo».

Font: Chalmeta, M. et alt. «¿ Por qué debemos ser cooperadoras?» *Acción Cooperatista*, 1933.

Cap a la fusió de les cooperatives de Sants?

Les cooperatives obreres de Sants, al llarg del període republicà, discutiren en diverses ocasions sobre la conveniència de fusionar-se. Ja no es tractava només d'establir compres en comú, o de crear abastiments compartits com la Fusió del Carbó, ni tan sols del treball propagandístic coordinat que realitzaven com a Grup de Sants. Es tractava, més enllà, d'encaminar-se a la Cooperativa Única postulada pel moviment, com a mínim al barri. Cal dir que, de la qüestió de la cooperativa única, sembla haver un consens gairebé total en l'opinió publicada pels cooperativistes rellevants de l'època. I en aquesta afirmació s'amaga les visions a peu de carrer, els debats que hi havia en el si de les cooperatives de barri, als seus cafès o a les cues de la cooperativa. És a dir, les opinions no publicades dels i les cooperativistes de base. De Sants, per la seva rellevància territorial en el cooperativisme, sempre se n'esperaven moviments cap a la fusió. Referint-se a finals de 1933 i inicis del 34, Joan Coloma constatava:

> «En cuanto a nuestras entidades de consumo, poco nuevo hay que añadir. Parece haberse notado un paréntesi respecto a las fusiones, aun cuando se esperaba algo en este sentido en las cooperativas de Sans y quizás las de San Martín. Mas no ha sido así».[209]

Aquelles expectatives eren tals, que el mínim projecte compartit entre cooperatives del barri era interpretat com una passa inevitable cap a la seva concentració. El següent text, del febrer de 1935, es titulava "Fusión de dos cooperativas sansenses":

> «Con la mayor de las satisfacciones damos a nuestros lectores la grata nueva de que en Sans, barriada eminentemente cooperatista, se acaba de consumar una fusión que, aunque no completa, al menos, sí basta para que quede patente como el espíritu cooperativo arraiga en nuestras entidades; desde hace un par de

- Reunió sobre la fusió a Sants -

celebrada el dia 15 de maig de 1936
a la Cooperativa Model del Segle xx

«S'obre la sessió a les deu del vespre sota la presidència del company Batlle, amb assistència de tot el Comitè i amb representació de les cooperatives següents:

La Nova Obrera, Lleialtat Santsenca, Nova Activitat Obrera, Model del Segle Vint, de Sants, i Empar de l'Obrer.

La presidència creu que hem arribat al moment que hem de parlar clar referent a la fusió de les cooperatives d'aquesta barriada i a veure si podrem fer cosa pràctica i exposar amb sinceritat el parer de cada cooperativa.

Empar de l'Obrer diu categòricament que està disposada a fusionar-se.

Model del Segle xx diu que després de l'últim intent de fusionar-se i a pesar del desengany que varen tenir, han acordat anar a al fusió.

Lleialtat Santsenca fa esment que després de reunits amb la Consultiva varen acordar no fusionar-se.

Nova Activitat Obrera manifesta que ells veuen amb bon ulls la fusió, però de moment creuen convenient esperar, i segons el caire que prengui, aleshores decidiran.

La Nova Obrera exposa que varen celebrar una assemblea general i es va creure no anar a la fusió.

Hortoneda (de l'Empar) es lamenta dels criteris oposats a la fusió, però sí que les raons donades no l'han convençut gens ni mica, i per tant procurarà posar-se d'acord amb la cooperativa Model del Segle xx per a dur cap a la fusió. Acaba dient que ell serà incansable fins a poder aconseguir el que avui no ha pogut ésser.

Cabanes (de Model) diu que no ha tingut cap decepció i estava convençut que no s'arribaria a cap acord, però malgrat així agraeix la noblesa i sinceritat que han tingut totes les cooperatives en expressar la seva posició.

Empar de l'Obrer, avança i demana que per ells, des d'aquest moment es nomeni una Comissió i fer la fusió amb la Cooperativa Model del Segle xx.

Contesta Cabanes i diu que ja coneixen que sempre estem en disposició de fer obra de conjunt, però no pot consultar categòricament que sí, pel que creu deu consultar-se a la pròxima reunió general.

Gironès (de Model) creu que es donaria gran exemple a la barriada si s'aconseguís la fusió, encara que només fossin dues o tres cooperatives.

Tots els delegats exposen molts criteris personals, els quals criteris resumeix la presidència dolent-se en gran manera que no s'hagi pogut arribar a un acord, i després d'exposar el seu criteri personal, diu que el Comitè sols ha fet amb la celebració d'aquesta reunió que complir un mandat.

I no havent-hi més assumptes a tractar, s'aixeca la sessió a les 12.30 de la nit.

El Secretari, Jaume Terradelles»

Font: *Acción cooperatista*, 5 de juny de 1936, núm. 683.

> semanas las cooperativas "Nueva Actividad Obrera" y "Nueva Obrera" hanse fusionado, por lo que a la elaboración de pan respecta, que se hace en el magnífico horno de esta última entidad, habiéndose creado una Junta administrativa por miembros de ambas casas, para imprimir el mejor acierto en la empresa. Es muy elocuente esta compenetración, que por sí sola se comenta, demostrando cómo poco a poco podemos ir a una labor de conjunto en las entidades de Barcelona para obtener lo que todo buen cooperatista apetece: substitución del régimen capitalista por otro más humano y equitativo».[210]

Aquella situació s'anà perllongant fins que, en una assemblea de la Federació Local de Cooperatives de Barcelona, del 3 d'abril de 1936, s'acordà celebrar, al Model del Segle xx, una reunió de les entitats de la barriada per tractar la seva fusió.[211]

Els anys republicans, i salvant el període en que se suprimí la Generalitat arran dels fets d'octubre de 1934, significaren la consolidació del moviment cooperativista català. La promulgació de la Llei de cooperatives de 1931, amb els principis de porta oberta i mínim de socis, facilità l'increment dels socis de les entitats, així com una major solidesa financera en obligar-les a separar una reserva obligatòria per ser destinada al patrimoni col·lectiu. Es desenvoluparen plenament projectes que havien estat encetats en el període anterior, com les cooperatives de segon grau, i aparegueren les cooperatives autònomes de producció. A més, en l'etapa republicana s'intentà revertir la contradicció més lacerant d'aquell moviment, com era l'exclusió de les dones com a subjectes de dret. El 1936, hi havia 241 cooperatives a Catalunya, s'havia passat de 27.718 socis de 1931 a 84.300 el 1936, i projectes com la Central de Compres o la Caixa de Crèdit auguraven que la situació aniria més enllà. Però el cop d'estat feixista del 18 juliol de 1936, els tres anys de guerra i la imposició de la dictadura franquista, truncaren aquelles expectatives.

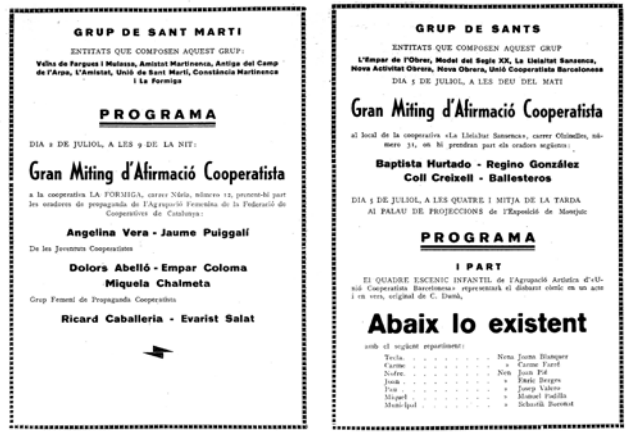
GRUP DE SANT MARTI

ENTITATS QUE COMPOSEN AQUEST GRUP:

Velles de Fargues i Malassa, Amistat Martinenca, Antiga del Camp de l'Arpa, L'Amistat, Unió de Sant Martí, Constància Martinenca i La Formiga

PROGRAMA

DIA 2 DE JULIOL, A LES 9 DE LA NIT:

Gran Miting d'Afirmació Cooperatista

a la cooperativa LA FORMIGA, carrer Nòria, número 12, prenent-hi part les oradores de propaganda de l'Agrupació Femenina de la Federació de Cooperatives de Catalunya:

Angelina Vera - Jaume Puiggalí

De les Joventuts Cooperatistes

Dolors Abelló - Empar Coloma
Miquela Chalmeta

Grup Femení de Propaganda Cooperatista

Ricard Caballeria - Evarist Salat

GRUP DE SANTS

ENTITATS QUE COMPOSEN AQUEST GRUP

L'Empar de l'Obrer, Model del Segle XX, La Lleialtat Sansenca, Nova Activitat Obrera, Nova Obrera, Unió Cooperatista Barcelonesa

DIA 5 DE JULIOL, A LES DEU DEL MATI

Gran Miting d'Afirmació Cooperatista

al local de la cooperativa «La Lleialtat Sansenca», carrer Olimpics, número 31, on hi prendran part els oradors següents:

Baptista Hurtado - Regino González
Coll Creixell - Ballesteros

DIA 5 DE JULIOL, A LES QUATRE I MITJA DE LA TARDA
AL PALAU DE PROJECCIONS de l'Exposició de Montjuic

PROGRAMA

I PART

El QUADRE ESCENIC INFANTIL de l'Agrupació Artística d'«Unió Cooperatista Barcelonesa» representarà el disbaratt còmic en un acte i en vers, original de C. Dunin,

Abaix lo existent

amb el següent repartiment:

Tecla . . . . . Neta Joana Blanquer
Carme . . . . . » Carme Farré
Nofre . . . . . Net Joan Pla
Joan . . . . . » Emric Berges
Pau . . . . . » Josep Valero
Miquel . . . . . » Manuel Padilla
Monti-lpol . . . . . » Sebastià Burcetot

La Federació Local de Barcelona
celebrà el Dia Internacional del Cooperativisme de 1936
a barris com Sants, Gràcia, Poble Nou,
Barceloneta, Poble Sec i Sant Martí.
En molts ja hi havia presència de dones.
Font: AHS.

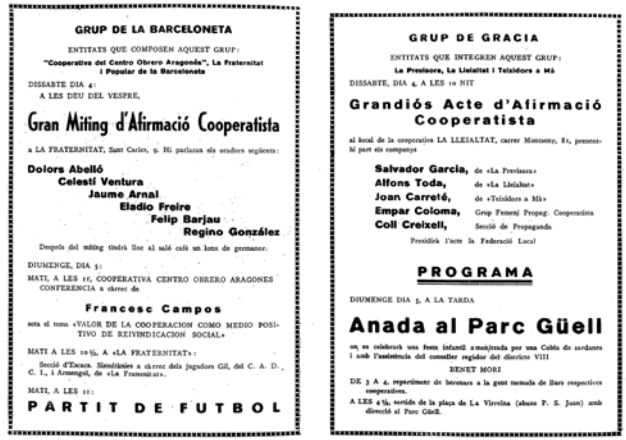
GRUP DE LA BARCELONETA

ENTITATS QUE COMPOSEN AQUEST GRUP:

"Cooperative del Centro Obrero Aragonés", La Fraternitat i Popular de la Barceloneta

DISSABTE DIA 4:
A LES DEU DEL VESPRE,

Gran Miting d'Afirmació Cooperatista

a LA FRATERNITAT, Sant Carles, 9. Hi parlaran els oradors següents:

Dolors Abelló
Celestí Ventura
Jaume Arnal
Eladio Freire
Felip Barjau
Regino González

Després del míting tindrà lloc al saló café un lotto de germanor.

DIUMENGE, DIA 5:

MATI, A LES 11, COOPERATIVA CENTRO OBRERO ARAGONES
CONFERENCIA a càrrec de

Francesc Campos

sota el tema «VALOR DE LA COOPERACION COMO MEDIO POSITIVO DE REIVINDICACION SOCIAL»

MATI A LES 10½, A «LA FRATERNITAT»:

Secció d'Excms. Simultànies a càrrec dels jugadors Gil, del C. A. D., C. L. i Armengol, de «La Franciscana».

MATI, A LES 11:

PARTIT DE FUTBOL

GRUP DE GRACIA

ENTITATS QUE INTEGREN AQUEST GRUP:

La Previsora, La Lleialtat i Teixidors a Mà

DISSABTE, DIA 4, A LES 10 NIT

Grandiós Acte d'Afirmació Cooperatista

al local de la cooperativa LA LLEIALTAT, carrer Montseny, 81, prenent-hi part els companys

Salvador Garcia, de «La Previsora»
Alfons Toda, de «La Lleialtat»
Joan Carreté, de «Teixidors a Mà»
Empar Coloma, Grup Femení Propag. Cooperatista
Coll Creixell, Secció de Propaganda

Presidirà l'acte la Federació Local

PROGRAMA

DIUMENGE DIA 5, A LA TARDA

Anada al Parc Güell

on es celebrarà una festa infantil amenitzada per una Cobla de sardanes i amb l'assistència del conseller regidor del districte VIII

BENET MORI

DE 3 A 4, repartiment de berenars a la gent menuda de llurs respectives cooperatives.

A LES 4½, sortida de la plaça de La Virolna (abans P. S. Joan) amb direcció al Parc Güell.

FEDERACIO LOCAL DE COOPERATIVES

DE BARCELONA

Gran Festival en commemoració del 14è aniversari de la Festa Internacional de la Cooperació.

Actes de conjunt que celebraran les Cooperatives L'EMPAR DE L'OBRER. MODEL DEL SEGLE XX. LEALTAT SANSENCA. NOVA OBRERA. NOVA ACTIVITAT OBRERA i UNIO COOPERATISTA BARCELONESA.

PROGRAMA

DIUMENGE DIA 5, a les 10 del matí

al local de la Cooperativa La Lealtat Sansenca

Olzinellas, 31

GRAN MITING

D'AFIRMACIO COOPERATISTA

on hi prendran part els companys següents:

Hurtado
Regino Gonzàlez
Coll Crexell
Ballesteros

A les 4'30 tarda

GRAN FESTIVAL al PALAU de PROJECCIONS de MONTJUIC

Comèdia per el Grup Infantil Artistic de l'U. C. B.
Orfeó infantil de la mateixa entitat, cançonetes per nens i nenes.
Clowns, massa coral de la Cooperativa "Empar de l'Obrer", Esbart de Dansaires.
Cobla Emporium.
Berenar als nens i nenes dels socis de les entitats
Balls típics catalans i altres.

PER MES DETALLS PROGRAMES DE MA

E. C. O. P. Rossellò, 84

Cartell de la Federació Local de Cooperatives, anunciant l'acte central de la jornada de 1936.
Font: AHS.

- Festa de la Cooperació -

del Grup de Sants-Hostafrancs (1936)

«Heus ací les festes celebrades el 5 de juliol al Palau de Projeccions de l'Exposició de Montjuïc, amb motiu de la Diada de la Cooperació, per les entitats que composaven el Grup de Sants: L'Empar de l'Obrer, Model del Segle xx, La Lleialtat Santsenca, Nova Activitat Obrera, Nova Obrera i Unió Cooperatista Barcelonesa.

A les cinc de la tarda es reuní a la plaça d'Osca la mainada de les cinc cooperatives esmentades en primer lloc, amb els seus acompanyants. A l'esmentada plaça s'organitzà la desfilada en fileres de quatre i s'emprengué el camí del Palau de Projeccions. En arribar a la plaça d'Espanya, la comitiva s'ajuntà amb la mainada de la Unió Cooperatista. Llavors es desfilà amb el major ordre fins a l'interior del Palau, els seients dels quals ja estaven distribuïts per cooperatives. Ordenadament s'anaren aposentant i tot seguit començà la festa. El quadro escènic infantil de l'Agrupació artística d'Unió Cooperatista representà el disbarat còmic en un acte de C. Dumà "Abaix lo existent", que la mainada acollí amb molta gatzara. Seguidament l'Orfeó infantil de la mateixa entitats interpretà vàries cançons amb gestos, i que foren molt celebrades. (…) A continuació la Massa Coral de la cooperativa L'Empar de l'Obrer executà, sota la direcció del mestre Merino Malta, vàries peces del seu repertori. En acabar-se el concert del Cor i amb gran gatzara per part de la mainada i grans a l'ensems, es repartí per a la mainada unes bosses amb el seu berenar corresponent. Acabat el berenar, l'Esbart de Dançaires Sant Jordi del Casino de Sants, féu una magnífica exhibició de danses, sota la direcció de J. Salvadó, que entusiasmà tots els concurrents, tant xics com grans, especialment el ball de Gitanes del Vallès, que electritzà la concurrència. Les danses foren interpretades per la Cobla Empòrium amb gran encert. Per acabar, les banderes i senyeres de les respectives entitats foren pujades al prosceni i saludaren els concurrents, acabant la festa enmig d'un gran entusiasme. Durant els intermedis, l'humorista Schelly delectà la mainada.

En el local de la cooperativa La Lleialtat Santsenca tingué lloc la celebració d'un míting cooperativista. Sota la presidència del company Antoni Tomàs, queda obert l'acte a dos quarts de dotze del matí. Es concedeix la paraula al company Regino Gonzàlez, el qual desglossa la significació de l'acte que estem celebrant a profit de la cooperació. En segon lloc, el company Hurtado també dóna un sentit cooperatista i fa una extensa propaganda a profit de la fusió de cooperatives, principalment de la nostra barriada, i a continuació fa ús de paraula el company Felip Capdevila per les Joventuts Cooperatistes, desglossant d'una manera clara i categòrica la significació de les Joventuts dintre de la Cooperació i la tasca a fer en la mateixa; i per últim, el company Coll Creixell exposa un extens repertori de la cooperació».

«Grup Sants Hostrafrancs» *Acción cooperatista*,
31 de juliol de 1936, núm. 690-691

Les cooperatives i la guerra (1936-1939)

L'aixecament militar contra la República impactà de forma contundent en el moviment cooperativista català. En un primer moment, les col·lectivitzacions empreses pels treballadors que havien derrotat els feixistes, deixaren les cooperatives en una situació poc definida en la nova economia revolucionària. Més tard, els tres anys de guerra trastocaren l'economia i imposaren noves necessitats i ritmes que no eren els propis de la tradició cooperativa. I, finalment, en paraules del cooperativista Pérez Baró, la victòria feixista imposà «quaranta anys durant els quals el moviment cooperatiu català sofrí en carn viva tota mena de vexacions, espoliacions, repressions i, en els millors dels casos, adulteracions, instigades per la política nacionalsindicalista».

Entre el 18 i el 20 de juliol de 1936 els militars sublevats foren derrotats als carrers barcelonins pels treballadors en armes i les forces policials lleials a la República. Aquella situació de poder obrer es materialitzà, entre d'altres, en les col·lectivitzacions de fàbriques i negocis abandonats pels propietaris adeptes als feixistes. Mentre es creaven nous òrgans que dirigirien la nova situació a Catalunya (Comitè de Milícies Antifeixistes), les bases anarcosindicalistes posaven en pràctica la revolució social, reorganitzant els mitjans de producció, l'economia i la propietat en el que alguns historiadors han definit com el major festival revolucionari de la història contemporània europea.[212] Aquella situació posà les cooperatives en un interrogant, i Lluís Companys hagué de signar un decret on declarava que, per ser les cooperatives una «fórmula econòmica d'interès col·lectiu, el Govern de la Generalitat intervindrà el funcionament de totes les cooperatives de producció i consum, sindicats agrícoles i mutualitats i restaran aquestes entitats sota el control directe del Consell Superior de la Cooperació». D'aquella forma, es preservava a les cooperatives de ser col·lectivitzades, i ja el propi Decret de Col·lectivitzacions i Control Obrer del 24 d'octubre de 1936, ni les esmentava. No obstant, i malgrat que les dues fórmules obeïssin a un mateix criteri socialitzant i a la supressió del lucre privat en benefici de la col·lectivitat, les seves naturaleses específiques farien entrar en contradicció les cooperatives de producció i treball, i els sindicats que implementaren les col·lectivitzacions.

Cartell de la CNT de 1936 fent una crida a lluitar des de tots els fronts.
Font: Pavelló de la República. UB.

Año XVI Barcelona, 31 de julio de 1936 Núms. 190-191

Acción Cooperatista

Organo de la Federación de Cooperativas de Cataluña

La lucha por la libertad

El pueblo que habló en las urnas ha tenido que confirmar por las armas su victoria

Capçalera amb motiu del cop d'estat de Franco.
La publicació cridà en nombroses ocasions a la solidaritat amb els lluitadors al front republicà i a defensar la tasca duta a terme per les cooperatives.
Font: *Acción Cooperatista*, 31 de juliol de 1936, núm. 190-191. FRG.

Milícies del Foment Republicà al carrer Cros l'estiu de 1936.
Font: AHS.

D'altra banda, la nova situació aconsellà les cooperatives de consum barcelonines de coordinar els seus esforços per afrontar uns temps presumiblement difícils. Així, el 6 de setembre de 1936 es constituí la Unió de Cooperadors de Barcelona, que agrupava 45 cooperatives, amb 65 sucursals i 10.000 famílies associades. En el conjunt de Catalunya, existien 200 cooperatives de consum integrades per 42.500 famílies; i els propis temps bèl·lics feren que, en poc temps, aquelles xifres creixessin de forma espectacular. Durant la guerra, la Unió de Cooperadors arribà a tenir 93.000 famílies associades, repartides en 93 sucursals. En el període de racionament, la Unió disposava de 430.000 racions diàries. S'ha de tenir en compte, a més, que sectors llibertaris de la Confederació Nacional del Treball, majoritàriament recelosos del cooperativisme, durant el 1937 apostaren fortament per les cooperatives de consum com a forma de pal·liar els problemes de distribució i consum plantejats per la guerra i la revolució.

Les cooperatives confederals, no obstant, s'organitzaren al marge de la Unió de Cooperadors, s'establiren amb caràcter d'urgència en locals llogats o requisats, i distribuïren, durant el racionament, 800.000 racions diàries. Després dels fets de maig del 37, el Consell Superior de la Cooperació anà captant les cooperatives confederals, i moltes d'elles ingressaren a la Federació de Cooperatives.

De resultes d'aquelles situacions extraordinàries, s'havia passat de 9.000 famílies organitzades en cooperatives el 1937, a 383.733 famílies catalanes associades el juny de 1938. S'anava configurant, no sense problemes, una realitat econòmica mixta, on convivien l'estatalització de les indústries i dels serveis públics amb una gestió autònoma del teixit cooperatiu. Les cooperatives subministraren productes a més d'un milió de socis, i aquestes noves demandes requerien plantejar noves eines financeres, com Finances Coop, que garantissin unes compres d'aquella envergadura.

El congrés de la Federació de Cooperatives de Catalunya de 1937 aplegà a més de 300 cooperatives d'arreu del territori català. A les imatges, l'acte d'obertura i una de les sessions de treball. Font: *Acció Cooperatista*, 23 de juliol de 1937, núm. 741. FRG.

El desembre de 1938 es celebrà un Congrés extraordinari on es plantejava el futur cooperatiu de Catalunya. Al cap d'un mes les tropes franquistes entraven a Barcelona, i mataven aquell somni amb la força de les armes. El cicle ascendent del cooperativisme català era tallat de socarel amb les confiscacions i la integració de la cooperació catalana en les estructures verticals franquistes. Això és, la liquidació física i material de gran part del patrimoni cooperatiu, i l'adulteració dels ideals i les pràctiques cooperativistes que s'havien forjat des de feia més de 60 anys.

L'aixecament feixista i la rereguarda cooperativa

«El poble que parlà a les urnes ha hagut de confirmar la seva victòria per les armes».[213] Així s'expressava el moviment cooperativista dies després de l'alçament feixista i la derrota que li infringí «el poble treballador i republicà» als carrers de Barcelona, a través de la vaga general i de l'enfrontament armat. Quin va ser el paper del cooperativisme, en aquells dies de juliol de 1936, en què la insurrecció obrera i popular guanyà al feixisme?

El cooperativisme, en no ser una organització política ni sindical, no mobilitzà orgànicament els seus membres en els combats. Ni pogué, ja que no disposava d'un control militant, ni volgué emprendre una activitat que considerava encomanada a les organitzacions sindicals i polítiques. La cooperació, afirmaven, englobava en el seu si a membres pertanyents a totes les organitzacions obreres, i una actuació pròpia hagués generat una confusió innecessària. Però no restaren inactives:

> «Pero si la organización cooperatista no es la llamada a tomar parte en la dirección del movimiento del pueblo contra el monstruoso ataque del fascismo, no podía en modo alguno mantener una pasividad que fuera incalificable, y por tanto, en todas las actividades que le son peculiares, la cooperación catalana ha

prestado su colaboración franca y decidida a las fuerzas y milicias del pueblo que con tanta abnegación se lanzaron espontáneamente a la lucha, en las cuales formaban tantos y tantos compañeros enrolados en nuestra organización y no pocas compañeras animosas, pertenecientes a las sindicales libertarias, socialistas y comunistas y a partidos republicanos de izquierda».[214]

Més enllà de les sòcies que agafaren les armes, les tasques de les cooperatives, com a institució econòmica obrera i en aquell moment, eren unes altres. Des de primera hora es convertiren en centres d'abastiment de les milícies. Els forns treballaren sense descans perquè no faltés pa, i les existències d'aliments bàsics com llet condensada, pernil, embotits, sucre o cafè dels seus magatzems gairebé s'esgotaren en els dies de la lluita. Passats els primers moments, en constituir-se el Comitè de Proveïments, les cooperatives acudiren per tal d'orientar les seves activitats cap a la distribució alimentària, i proporcionaren una relació de totes les seves existències.[215] Així doncs, com tantes vegades en la història conflictiva del país, les cooperatives obreres actuaren essencialment de rereguarda dels i les treballadores en combat.

«No podíamos de algun modo abstenernos de prestar nuestra decidida colaboración, y por lo mismo nuestras entidades, que tantos asociados tenían y tienen aún arma al brazo en la calle, han sabido cumplir su deber, como baluartes antifascistas, como avanzadas de la paz y como instituciones proletarias, creadas para el pueblo y sostenidas por el pueblo».[216]

Col·lectivitzacions i cooperatives

«Este futuro immediato, tiene una parte muy interesante para todos los que en esa época anterior a la convulsión actual hemos estado en la construcción de las cooperativas existentes. Este interés acaso sea prematuro tratarlo, pero como conocemos nuestras virtudes y nuestros defectos, me adelanto a exponer mis temores de que la rutina, por un lado, y el exceso de doctrinalismo, por el otro, puedan ser los que malogren el que lo que nazca de ahora en adelante sea nuestro o nos desbarate todo lo creado: para mí, que sé que teníamos muchos procedimientos anticuados antes de este momento convulso, me tomo la libertad de aconsejar a cuantos de la rutina han hecho su doctrina y a cuantos el doctrinarismo les convierte en estáticos para que empiezen un proceso de adaptación al nuevo ambiente creado al calor de las batallas, el cual, si bien confiamos que será democrático, no obstante ello, tendrá un color de exigencia que es preciso saber aceptar para así poderlo ordenar y hacerlo fructífero. Lo de ahora en adelante es en definitiva un problema de adaptación que puede beneficiarnos y hacernos progresar nuestra organización y nuestro ideario; pero si nuestra sensibilidad se ciega y en nuestra ceguera no sabemos adaptarnos al nuevo ambiente, progresará la colectivización y la cooperación, pero pereceran nuestras antiguas cooperativas y toda la historia de esfuerzos que las creó».[217]

Joan Rovira, cooperativista de La Flor de Maig i militant de l'UGT, escrivia aquelles paraules el 7 d'agost de 1936, captant de forma intel·ligent l'esdevenidor incert que, amb la revolució social encetada el 19 de juliol de 1936, podien tenir les cooperatives. Atès que es podia donar la paradoxa que, triomfant la col·lectivització i per tant la cooperació, morissin les antigues cooperatives.

Pocs dies després de la victòria proletària als carrers de Barcelona, els treballadors ja havien dut a termes algunes confiscacions d'indústries. Aplicant els bagatges teòrics i pràctics desenvolupats al llarg de més de 70 anys de moviment obrer, els i les treballadores iniciaren una transformació revolucionària de la societat, que contemplava l'abolició de la propietat privada dels mitjans de producció i de l'Estat, i l'establiment de la propietat col·lectiva gestionada a partir de la democràcia directa. Una de les principals eines d'aquella transformació van ser les col·lectivitzacions, sobretot a la in-

dústria i els serveis. En la primera etapa d'aquell procés, de juliol a octubre de 1936, els treballadors confiscaren i s'apoderaren dels propis centres de treball, i assumiren directament la direcció i responsabilitat de la producció o prestació de serveis de l'empresa, l'administració i l'organització interna del treball. Els antics comitès sindicals, que amb anterioritat lluitaven contra el propi patró, van ser els qui generalment posaren en marxa aquella economia col·lectivista de tall llibertari: l'autogestió obrera.[218]

¿Què succeí amb les cooperatives que, si bé eren entitats econòmiques col·lectives, pertanyien als seus socis i no a una genèrica societat, com era el cas de les col·lectivitzacions? Pel que fa a les de producció, en un context general capitalista eren un element social avançat, però en un context col·lectivitzador, la situació era una altra. Així, a la nova economia revolucionària, o bé la cooperativa de producció es transformava en empresa col·lectivitzada, fet que es donà en alguna ocasió, o romania com un element aïllat i considerat insolidari amb la nova situació.[219] Pel que fa a les de consum:

> «Arran del 18 de juliol es produïren alguns incidents en pretendre determinats sectors socials la col·lectivització d'algunes cooperatives de consum (com si una cooperativa no fos essencialment una col·lectivitat), la qual cosa pogué ser evitada de moment posant uns cartells que deien que havien estat confiscades per la Generalitat i que depenien del Consell Superior de Cooperació».[220]

Efectivament, el Govern de la Generalitat decretà, el 29 de juliol de 1936, la intervenció del funcionament de totes les cooperatives de producció i consum, sindicats agrícoles i mutualitats, i les posà sota el control immediat del Consell Superior de la Cooperació. El decret de Companys es basava en la necessitat de disposar de tots els elements que podien contribuir a satisfer necessitats públiques, i en particular, tal com afirmava, «d'aquells que per llur constitució i finalitat s'adiuen més amb una fórmula econòmica d'interès col·lectiu; trobant-se en aquest cas les entitats de tipus cooperatiu, els serveis de les quals poden ésser en un moment donat d'innegable utilitat». El decret, al mateix temps, facultava a la Federació de cooperatives la potestat de la intervenció, i per tant fou llegit pels cooperativistes com una doble garantia: les cooperatives se salvaven de ser col·lectivitzades, i alhora mantenien l'autonomia - amb una relativitat assumida pel caràcter excepcional dels esdeveniments- pròpia de la naturalesa històrica de la cooperació catalana.[221]

En tot cas, hi hagué diferents actituds dins del cooperativisme, respecte la nova economia revolucionària que s'estava implantant. La primera, a la defensiva, posava accent en la injustícia que suposava, per unes cooperatives que portaven més de 70 anys col·lectivitzant, que se les tractés d'entitats susceptibles de ser socialitzades. Miquel Mestre escrivia el novembre del 36:

> «És paradoxal el que està succeint als cooperadors, revolucionaris permanents, en actiu, dintre el règim capitalista, puix mentre nosaltres hem estat els únics que no hem volgut sotmetre'ns al sistema econòmic capitalista, creant, per la nostra pròpia voluntat i esforç, les nostres organitzacions per lliurar-nos de l'explotació capitalista, tant en la producció com en el consum, veiem, amb amargor, que, aprofitant-se d'una revolució provocada pels elements facciosos, seculars enemics nostres, es pretén impossibilitar, sobtadament, la vida de les nostres pròpies organitzacions cooperatives, creant per aquells que estaven apartats del moviment cooperatiu noves organitzacions de tipus col·lectiu, sense pensar que aquestes no podran subsistir, com a tals col·lectivitats, si no descansen sobre els principis cooperatius que informen les cooperatives que, equivocadament i inconscientment, es tracta de destruir, per considerar-les entitats de tipus burgés».[222]

La segona visió estava més vinculada als cooperativistes que alhora formaven part de sindicats obrers. Aquests entenien que els esdeveniments extraordinaris que s'estaven vivint, eren una oportunitat per instaurar un sistema social basat en la cooperació. I en tot cas, les cooperatives s'havien de desprendre de fórmules antiquades i contribuir en la construcció de la nova economia. Joan Rovira escrivia, el 4 de setembre de 1936:

> «Ante la revolución, pues, no cabe lloriquear por si se pierde un sistema ni si se derroca un capital. El tiempo lo manda y el capitalismo lo ha querido. Y como nosotros, seamos de los que manteníamos un sistema anticuado o adelantado en el ejercicio de cooperación, somos también hijos del ambiente y proletarios enrolados en la revolución, siguiendo a la misma, por no querer quedarnos atrás, tenemos que empujar todos a nuestras cooperativas hacia una nueva vida, para que del cooperatismo salga la fórmula más exacta de la nueva economía, la cual dijimos siempre que era y será mas perfecta que el sistema capitalista».[223]

També cooperativistes de la CNT com Joan Peiró, entenien que la cooperativa, i una nova modalitat de cooperativa "netament socialitzant", podia jugar un paper important en l'economia revolucionària:

> «La revolución de ahora tiene plasmaciones espirituales bien concretas. Las incautaciones de fàbricas, de talleres, ferrocarriles y de todo lo que es base creadora de riqueza social, dan la sensación de que nos hallamos en el dintel de un ciclo colectivista. ¿Qué formas de colectivización revestirá este ciclo revolucionario? ¿Será la cooperativa, superada con las nuevas modalidades socializantes, netamente socializantes, impuestas por el imperativo del gran acontecimiento económico social de nuestros días? ¿Si no es la cooperativa, ¿qué será? (...) Destruyamos, si es preciso. Pero los revolucionarios no podemos pensar demasiado en destruir. Los verdaderos revolucionarios ponen la inteligencia, las energias todas y el alma, por encima de todo, al servicio de la magna función de crear, crear, crear siempre».[224]

UCB: Unió de Cooperadors de Barcelona

Una vegada el decret de la Generalitat n'assegurà la pervivència, les cooperatives barcelonines prengueren una determinació «a l'alçada de les circumstàncies». El 9 d'agost de 1936, en una reunió de delegats a la federació local, al carrer Aurora, número 11, 48 cooperatives de Barcelona, Santa Coloma de Gramenet i Sant Adrià del Besos, acordaren la seva fusió. La decisió fou presa perquè, d'aquella forma, «no solo salvaremos la vida de les cooperativas, sino que ayudaremos a encauzar el movimiento revolucionario»:

> «La apreciación fué unánime. Todos los delegados interventores, sin excepción, oída la exposición que los compañeros Batlle y Farré hicieron de la realidad actual y de la necesidad imperiosa de la fusión, se adherieron a esta idea (...). Tomóse, pues, el acuerdo por aclamación, en medio del mayor entusiasmo, puestos en pie todos los delegados».[225]

Els motius que els cooperadors barcelonins esgrimiren per justificar la fusió van ser, en primer lloc, que després de la tasca auxiliadora de la revolució, la situació era difícil per les cooperatives. Tal com afirmava Hortoneda, de l'Empar de l'Obrer, «incluso las que se creen mas sólidas se hallan en situación apurada».[226] En segon lloc, la situació revolucionària i el trasbals de les estructures capitalistes exigia, en paraules de Jaume Figuerola de La Nova Activitat Obrera, «que la Cooperació estigués ben capacitada per respondre econòmicament a les necessitats de la distribució». Pels fundadors de l'UCB, si el poble s'estava batent en combat, era tota una responsabilitat que els que creaven i distribuïen la riquesa a la rereguarda ho fessin de la forma més eficient per a servir a la lluita.

Més enllà dels arguments fets públics, els temors de molts cooperativistes davant la incertesa del moment també aju-

daren, - i no poc, segons afirma Pérez Baró- a acomplir un objectiu que tantes vegades havia fracassat anteriorment:

> «Especulant amb la por que els intents d'incautació produïren en alguns sectors del moviment cooperatiu, i pressionant en tal sentit, coaccionant gairebé podríem dir - a la qual cosa es prestava l'ambient del moment- fou possible de vèncer la clàssica tendència aïllacionista de les nostres cooperatives, i els portaveus de la fusió, Castanyer, Batlle i Farré, aconseguiren llurs propòsits».[227]

D'aquella fusió en sorgí una nova entitat amb 65 sucursals que agrupava a més de 10.000 famílies. En pocs temps i amb les circumstàncies extraordinàries de la guerra, visqué un creixement desorbitat fins arribar a les 93 sucursals i 93.000 famílies barcelonines associades,[228]

- Unió de Cooperadors de Barcelona -

Les sucursals santsenques

Sucursal núm. 6
La Flor de Maig
Galileu, 40, confeccions

Sucursal núm. 9
La Nova Obrera
Guadiana, 22, 512 socis

Sucursal núm. 11
La Lleialtat Santsenca
Olzinelles, 31, 562 socis

Sucursal núm. 17
Cooperativa Obrera Model Segle xx
Yolanda, 18, 497 socis

Sucursal núm. 27
La Nova Activitat Obrera
Jocs Florals, 118-120, 485 socis

Sucursal núm. 28
L'Empar de l'Obrer, Premià
13-15, 260 socis

Sucursal núm. 34
El Benestar de l'Obrer
Comtes de Güell, 42, 174 socis

(Número de socis a 3 de desembre de 1937)

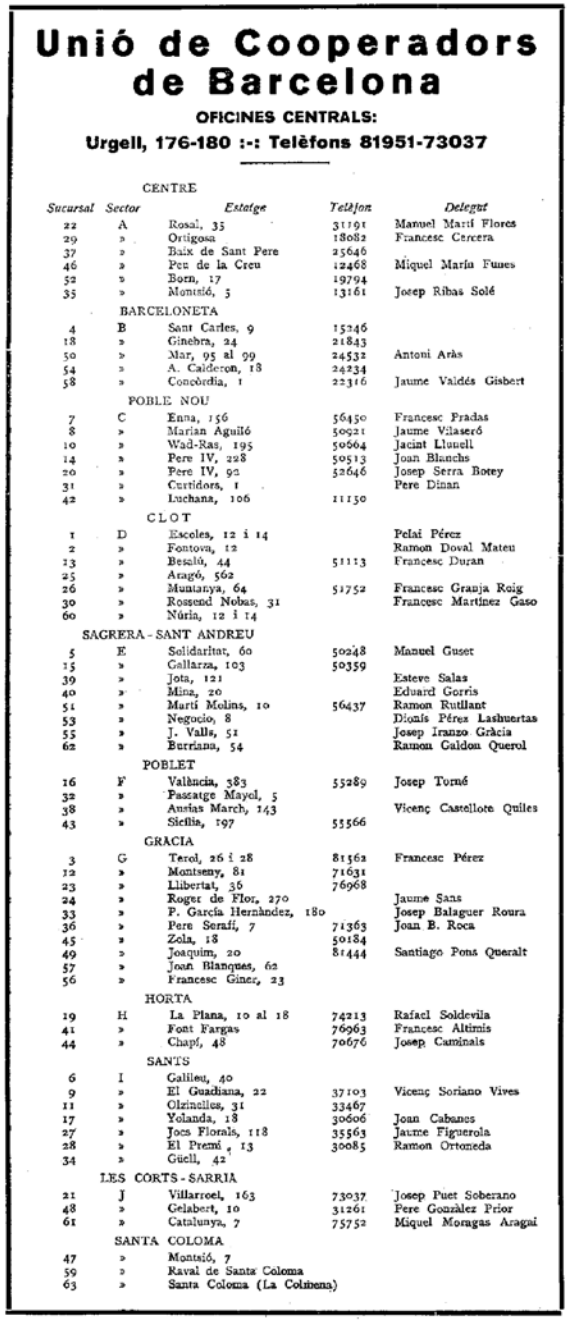

Unió de Cooperadors de Barcelona

OFICINES CENTRALS:

Urgell, 176-180 :-: Telèfons 81951-73037

Sucursal	Sector	Estatge	Telèfon	Delegat
		CENTRE		
22	A	Rosal, 35	31191	Manuel Martí Flores
29	»	Ortigosa	18082	Francesc Cercera
37	»	Baix de Sant Pere	25646	
46	»	Pen de la Creu	12468	Miquel Martín Funes
52	»	Born, 17	19794	
35	»	Montsió, 5	13161	Josep Ribas Solé
		BARCELONETA		
4	B	Sant Carles, 9	15246	
18	»	Ginebra, 24	21843	
50	»	Mar, 95 al 99	24532	Antoni Aràs
54	»	A. Calderon, 18	24234	
58	»	Concòrdia, 1	22316	Jaume Valdés Gisbert
		POBLE NOU		
7	C	Enna, 156	56450	Francesc Pradas
8	»	Marian Aguiló	50921	Jaume Vilaseró
10	»	Wad-Ras, 195	50664	Jacint Llunell
14	»	Pere IV, 228	50513	Joan Blanchs
20	»	Pere IV, 92	52646	Josep Serra Botey
31	»	Curtidors, 1		Pere Dinan
42	»	Luchana, 106	11150	
		CLOT		
1	D	Escoles, 12 i 14		Pelai Pérez
2	»	Fontova, 12		Ramon Doval Mateu
13	»	Besalú, 44	51113	Francesc Duran
25	»	Aragó, 562		
26	»	Muntanya, 64	51752	Francesc Granja Roig
30	»	Rossend Nobas, 31		Francesc Martínez Gaso
60	»	Núria, 12 i 14		
		SAGRERA - SANT ANDREU		
5	E	Solidaritat, 60	50248	Manuel Guset
15	»	Gallarza, 103	50359	
39	»	Jota, 121		Esteve Salas
40	»	Mina, 20		Eduard Gorris
51	»	Martí Molins, 10	56437	Ramon Rutllant
53	»	Negocio, 8		Dionís Pérez Lashuertas
55	»	J. Valls, 51		Josep Iranzo Gràcia
62	»	Burriana, 54		Ramon Galdon Querol
		POBLET		
16	F	València, 383	55289	Josep Torné
32	»	Passatge Mayol, 5		
38	»	Ausiàs March, 143		Vicenç Castellote Quiles
43	»	Sicília, 197	55566	
		GRÀCIA		
3	G	Terol, 26 i 28	81562	Francesc Pérez
12	»	Montseny, 81	71631	
23	»	Llibertat, 36	76968	
24	»	Roger de Flor, 270		Jaume Sans
33	»	P. García Hernàndez, 180		Josep Balaguer Roura
36	»	Pere Serafí, 7	71363	Joan B. Roca
45	»	Zola, 18	50184	
49	»	Joaquim, 20	81444	Santiago Pons Queralt
57	»	Joan Blanques, 62		
56	»	Francesc Giner, 23		
		HORTA		
19	H	La Plana, 10 al 18	74213	Rafael Soldevila
41	»	Font Fargas	76963	Francesc Altimis
44	»	Chapí, 48	70676	Josep Caminals
		SANTS		
6	I	Galileu, 40		
9	»	El Guadiana, 22	37103	Vicenç Soriano Vives
11	»	Olzinelles, 31	33467	
17	»	Yolanda, 18	30606	Joan Cabanes
27	»	Jocs Florals, 118	35563	Jaume Figuerola
28	»	El Premi, 13	30085	Ramon Ortoneda
34	»	Güell, 42		
		LES CORTS - SARRIÀ		
21	J	Villarroel, 163	73037	Josep Puet Soberano
48	»	Gelabert, 10	31261	Pere González Prior
61	»	Catalunya, 7	75752	Miquel Moragas Aragai
		SANTA COLOMA		
47	»	Montsió, 7		
59	»	Raval de Santa Coloma		
63	»	Santa Coloma (La Colibena)		

Llistat de les cooperatives que conformaven l'UCB l'octubre de 1936.
Font: *Acción Cooperatista*, 2 d'octubre de 1936, núm. 700. FRG.

que per les dades de l'època significaven 500.000 barcelonins realitzant el seu consum de forma cooperativa.

Pel que fa a Sants, a la reunió constituent de l'UCB, a més d'Hortoneda de L'Empar i Figuerola de La Nova Activitat Obrera, hi assistiren els cooperadors santsencs Lluís Santacana, de La Lleialtat Santsenca; Ramon Carbonell, del Model del Segle XX i Vicenç Soriano Vives, de La Nova Obrera. A partir d'aleshores, les cooperatives santsenques, com la resta d'entitats fusionades, perderen la seva naturalesa jurídica independent i esdevingueren sucursals de l'UCB, formant les santsenques el sector I, i ordenades numèricament per ordre d'antiguitat. Juntes afrontaren la guerra, i organitzaren actes com el Festival en profit de l'Ajut Permanent a Madrid, el dissabte 24 d'abril de 1937, al Foment de Sants del carrer Galileu, 9. Amb la fi de la guerra, l'UCB fou intervinguda per sectors afins al nou règim, i la gran cooperativa barcelonina optà per dissoldre's, el novembre de 1939. Les cooperatives de Sants que foren autoritzades a reobrir recuperaren l'antiga forma jurídica, però ho feren profundament delmades econòmicament i sobretot humana, pels cooperativistes morts, empresonats i exiliats. Les que pogueren, reiniciaren les seves activitats amb unes perspectives tan fosques com el règim que s'acabava d'instaurar.

Productes Coop

Implantat el nou ordre econòmic revolucionari, i havent-se unificat en una de sola la majoria de cooperatives de la ciutat, la federació suggerí unificar també les cooperatives de segon grau existents: la Fusió de Cooperatives pel Subministrament de Carbó, la Unió de Cooperatives per a la Fabricació de Pastes per a Sopa, i les Fàbriques de Sabó, Aigües Carbòniques i Xocolata. Així, el 7 de novembre de 1936, quedà constituïda la nova entitat Productes Coop. La unificació va ser feta per unanimitat de totes les cooperatives associades a les diverses seccions.[229] L'inici de Productes Coop va ser fill de les noves circumstàncies, i per tant el seu desenvolupament en els primers dos mesos va ser un tant accidentat. El desembre de 1936, els seus administradors afirmaven:

> «En perllongar-se l'estat anormal, encara existent, se'ns ha fet cada dia més difícil l'adquisició de primeres matèries, el qual ens priva de poder fabricar els nostres productes i poder servir degudament les nostres associades, causant-nos per aquests motius considerables pèrdues, ja que les despeses de personal i altres són les mateixes».[230]

El 1938 El Foment de Sants era una cooperativa de recent creació. A l'esquerra, una cartilla de consum. A la dreta, un títol d'abril de 1938 de 25 pessetes d'aportació al capital social. Font: AHS.

Les propietàries de Productes Coop eren les cooperatives associades, si bé estava oberta al consum de la resta de cooperatives. En els dos primers mesos, a 1 de desembre de 1936, la Secció Carbó, que mantenia la fàbrica al santsenc carrer de Miquel Àngel, número 38, vengué 180.527,52 pessetes, i n'eren sòcies 16 cooperatives, entre elles el Model, La Lleialtat, La Nova Obrera i L'Empar, que n'havien estat les fundadores, així com La Nova Activitat Obrera, i n'havien consumit una trentena més d'entitats.

De la Secció de Pastes per Sopa, les cooperatives associades havien fet un consum de 383.067 pessetes, n'eren sòcies un centenar de cooperatives catalanes, entre elles el Model, Lleialtat, Nova Activitat Obrera, Nova Obrera, Benestar i Empar, essent-ne interventor el soci d'aquesta darrera entitat Francesc Paradell i Gil. De la Secció Sabó, que tingué un funcionament d'èxit des del seu inici, se n'havia consumit 491.067, 90 pessetes, i les associades de Sants eren Model, Nova Activitat, Nova Obrera i Benestar de l'Obrer. De la Secció Xocolata, anteriorment denominada Xocolata del Poble, amb seu a l'hostafranquí carrer Béjar, número 20, havia venut en els darrers 7 mesos 37.961, 25 pessetes, i n'era associada La Nova Obrera.

L'any 1938, data en que entrà a Productes Coop, com a secció de la mateixa, la Cooperativa Popular Bossera, els administradors de Productes Coop afirmaven:

> «Ara, que en els moments revolucionaris que vivim, tantes i tantes proves s'estan fent en diferents noms, i que tants fracassos ocasionen, ens refermem cada dia més en la nostra obra, que és la veritable col·lectivització, ja que està intervinguda i controlada per tots els associats i tots sense excepció tenen el dret d'intervenir-hi i d'ésser elegits per dirigir-la i administrar-la».[231]

Productes Coop tenia empleats que, «mentre no s'assolís una organització més perfecte» eren retribuïts, però no considerats com a assalariats sinó com a "col·laboradors". La retribució era la màxima que permetia cada indústria, i es posaven a cobert totes les contingències de la vida, «procurant superar totes les lleis de caire social i previsió que s'establissin». El funcionament de cada secció es regia per una comissió on hi havia quatre representants de les cooperatives propietàries i un representant dels treballadors de la secció, que preferiblement eren socis de les mateixes cooperatives de consum.[232]

"PRODUCTES COOP"

(COOPERATIVES DE SEGON GRAU UNIFICADES)

Ens plau assabentar totes les cooperatives associades i consumidores que totes les comandes que facin, perquè siguin servides degudament i el més aviat possible, han d'adreçar-se a cada una de les fàbriques, o sigui:

Secció Pastes per a Sopa.	Aurora, 11 bis	- Telèfon	20877
» Sabó	Londres, 94	»	34032
» Aigües Carbòniques	Rosselló, 86	»	37357
» Xocolata	Béjar, 20	»	30890
» Carbó	Miquel Àngel, 38	»	34484

En quant a la correspondència de caire oficial, així com tota mena de reclamacions que hagin de fer-se per qualsevol concepte, deuen fer-se a l'Oficina central, Aurora, 11 bis, primer, on es reuneix el Consell directiu tots els divendres de set a nou del vespre.

Degut a les actuals circumstàncies, en què per a poder adquirir primeres matèries per a la fabricació s'han de pagar al comptat, el Consell directiu prega totes les entitats que, prescindint dels costums establerts, facin un esforç i lliurin l'import de tots els gèneres rebuts així que se'ls demani, puix del contrari dificulten greument la nostra producció.

V. i P., EL PRESIDENT — *P. A. del C. D., EL SECRETARI*

Cooperatives de Catalunya! Adquiriu sempre per mediació de les vostres Comarcals la sal que subministra la Cooperativa Central de Compres

SAL FINA CORRENT-SAL PER A CANSALADERIA

SAL GRANADA PER A USOS INDUSTRIALS

Sal purificada de primera qualitat servida en paquets de 800 grams, les etiquetes dels quals reproduim a continuació

Aquesta sal empaquetada per compte de la
COOPERATIVA CENTRAL DE COMPRES DE CATALUNYA
és sal refinada de primera qualitat
Els consumidors són pregats de posar en coneixement de llur respectiva cooperativa qualsevulla deficiència o impuresa que observin. Les Cooperatives tenen ordre de trametre a aquesta CENTRAL les queixes que rebin de llurs associats

COOPERADORS! Demaneu sempre a les vostres Cooperatives la sal que subministra la Cooperativa Central de Compres de Catalunya

Productes que oferia la Cooperativa Central de Compres, vinculada a la Federació de Cooperatives de Catalunya. A la pàgina anterior, anuncis dels Productes Coop.
Font: *Acción Cooperatista,* núms. 272, 664, 680, 686, 716. FRG.

Els problemes de proveïments i la cooperativització del consum

Passats els primers mesos de l'aixecament feixista i la revolució social, a la rereguarda de la guerra s'hagué d'encarar una qüestió que posà al màxim en tensió a les cooperatives barcelonines: la crisi dels proveïments. Aquella crisi significà inicialment el que podríem denominar segona onada de qüestionament de les cooperatives, produint-se un buit institucional cap a l'alternativa cooperativista, i fins i tot donant-se assalts a entitats de L'Hospitalet i Sants. I, en segon lloc, per la manera com les federacions cooperatives contribuïren a pal·liar la crisi, consagrà a les cooperatives - fins al final de la guerra- com les institucions indispensables i centrals en la distribució d'aliments en la rereguarda catalana.

En el primer moment revolucionari, l'objectiu del cooperativisme de consum, tal com defensaven els cooperativistes a l'agost de 1936, «hauria hagut d'ésser el de posar en activitat tota la nostra organització cooperativa i dur a la pràctica la nostra ideologia i el nostre programa econòmic, puix semblava que els moments eren a propòsit per això».[233] Aquell plantejament semblava possible a jutjar per les resolucions del Consell d'Economia del mateix agost on, a més de referir-se a les col·lectivitzacions, a la setena resolució es parlava «d'intensificar el règim cooperatiu en la distribució dels productes, i en particular l'explotació en règim cooperatiu de les grans empreses de distribució».[234] Miquel Mestre, cooperativista i membre del Consell d'Economia encoratjava les federacions de cooperatives a participar al Consell, atès que no podia ser que aquell organisme «en el seu intent de cooperativitzar la producció i el consum del nostre poble, no hagi comptat encara amb la nostra organització».[235] Malgrat tot, les gestions del moviment cooperativista per formar part del Consell no donarien cap resultat.

Les cooperatives proposaven, el 18 de setembre de 1936, que tots els barcelonins es fessin socis de la Unió de Cooperadors de Barcelona, i «mañana mismo quedaba resuelto el problema de la distribución». Com la cooperativa era «adicta a la revolución», el Consell d'Economia podia entregar-li el poder de la distribució de la ciutat. Amb la seva capacitat distributiva, quedarien anul·lats tots els comerciants «y el trabajo que ellos dan a las autoridades por miedo que oculten y acaparen productos y a que se reserven la moneda».[236] Encara que les coses no eren tan senzilles, si que semblava que la cooperativització del consum podia implementar-se quan Josep Juan Doménech,[237] anarcosindicalista i membre de l'antiga Unió Cooperatista Barcelonesa, fou nomenat Conseller de Proveïments de la Generalitat de Catalunya el 26 de setembre de 1936.

Les cooperatives hagueren de fer front als proveïments d'una ciutat en guerra. A la imatge, una sucursal de la UCB distribuïnt aliments, l'any 1937.
Font: Centre de Documentació La Ciutat Invisible.

No obstant, el 17 de desembre, Doménech fou apartat del càrrec, essent nomenat el dirigent del PSUC, Joan Comorera, nou Conseller de Proveïments. Comorera, poc després del seu nomenament, racionà el pa per primera vegada des de la revolució. Malgrat l'augment de la inflació i per tant l'increment exponencial dels preus dels aliments més bàsics, el nou conseller féu una defensa aferrissada dels comerciants. Al gener de 1937, la qüestió de la distribució d'aliments era el centre de la batalla política dels grups republicans a Catalunya. El POUM, per exemple, culpava la política de lliure mercat de Comorera com la responsable de l'escassetat d'aliments i les cues del pa.[238] Per contra, el PSUC associava la gana amb la revolució, i atribuí l'escassetat als comitès revolucionaris locals i les activitats dels grups d'obrers armats, les patrulles de control.[239]

Tanmateix, mentre el PSUC fundava el GEPCI (Gremis i Entitats de Petits Comerciants i Industrials), que arribà a aglutinar a 18.000 botiguers i petits comerciants defensors de la tornada al lliure mercat, a les barriades com Sants es practicaven campanyes contra l'acaparament d'aliments:

> «El sábado por la tarde, un grupo de la Quinta Sección de Patrullas de Control, realizó un servicio que merece destacarse. Detuvo en Sans, en la calle de Olzinellas, un camión que les pareció sospechoso y que contenía en gran cantidad artículos alimenticios. Averiguó que éstos iban destinados a diversos particulares, que recibían regularmente esta ayuda que pagaban a precio de oro. La citada Patrulla, se hizo cargo de las mercancías, las cuales fueron trasladadas, previa inspección de ocho de los destinatarios a su local de la carretera de Sans. Se descubrió que el camión procedía del pueblo de Mediona donde por lo que se ve salió sin ninguna clase de control, directamente hacia nuestra ciudad y sin satisfacer los arbitrios de entrada. Durante la visita que los compañeros de la patrulla han realizado a diferentes domicilios, se ha podido comprobar que la mayoría de los destinatarios poseían viveres en abundancia por lo cual se ha procedido en consecuencia. Se ha dado el caso de que a una casa solamente iban destinados 17 quilos de carne. A algunos individuos que han podido justificar el encargo, por tener algún convaleciente o bien por su pequeñez, les ha sido entregado. En un cesto conteniendo 16 conejos, había una carta en la cual, especificando su precio a 5 pesetas cada uno, hacía la recomendación "a ver sí tienes buena venta". Los géneros incautados son aproximadamente: 50 quilos de harina, de 600 a 700 quilos de pan, 200 de carne, cuatro arrobas de embutidos de diversas clase, 200 piezas de verdura, 6 cestos de huevos, 30 quilos de manteca, 900 de patatas, 10 arrobas de carbón, un cordero entero, un cesto de unos 60 quilos lleno da embutidos, carne de cerdo y gallinas, un cesto con 7 gallinas, otro con 50 conejos, gran cantidad de huevos, etc. En total, unos 3.000 kilos de artículos alimenticios. El domingo a las siete y media de la mañana, estos alimentos fueron repartidos a las mujeres obreras de Sans en el local de la Sección quinta de las Patrullas, calle de Sans, 73».[240]

Aquell era un context explosiu per a les cooperatives. D'una banda, el govern "revolucionari" no sols no cooperativitzava el consum sinó que afavoria els comerciants o «els eterns enemics de la cooperació». De l'altra, la crisi alimentària fomentava assalts a cooperatives ja que eren les úniques que públicament es mostraven ben assistides d'aliments. Això mateix succeí el febrer de 1937, davant de la crisi de la farina, al Model del Segle XX:

> «La sucursal que al carrer Yolanda-Alcolea té la Unió de Cooperadors de Barcelona (antiga Siglo XX), va ser objecte d'una violenta invasió per part de dones no associades, en assabentar-se de què a l'esmentada sucursal hi havia pa, mentre que als forns dels voltants hi mancava. Comprenem que la necessitat és imperiosa i ens fem càrrec de què les mares farien per llurs fillets qualsevol cosa, justificada per la privació. No obstant, aquestes anomalies haurien de reparar-se amb bona voluntat, procurant-se per part de tots, que la distribució de farina a les barriades coincidís, tant pel que respecte als forns privats o col·lectivitzats, com als de les cooperatives, evitant d'aquesta manera escenes que desdiuen de l'ordre que sempre ha de regnar en la nostra rereguarda. Creiem que les dificultats no seran insuperables i hom trobarà solució a aquestes situacions enutjoses».[241]

Davant dels primers assalts, els cooperativistes manifestaren que la recent crisi de la farina havia trobat els forns de les cooperatives proveïts d'aquell article en proporcions normals, «com sempre, dins les possibilitats d'aquests darrers temps», doncs les cooperatives, «que són del poble i per tant res no poden témer d'ell», no tenien cap motiu per a restringir els seus estocs habituals, com per contra havia succeït en la majoria dels forns de la burgesia, que restringien per apujar preus. Amb la crisi, els forns cooperatius havien fet les fornades habituals pels seus associats, però a més, «fent-se càrrec de les dificultats d'adquisició de pa per als no associats», procediren a fer vàries fornades diàries exclusivament destinades al públic. Davant dels assalts, els cooperativistes afirmaren que si escassejaven les subsistències en els forns burgesos, per acaparadors, el més lògic no era assaltar les cooperatives sinó associar-se a elles. Feien una crida a la serenitat, explicaven que els cooperadors estaven afiliats a les dues centrals sindicals, i que el que s'havia de fer, en tot cas, era ponderar les cooperatives «com un element valuossíssim en aquest període revolucionari, assignant-li el lloc que li pertany». A més, recordaven, si s'haguessin acceptat els oferiments de les entitats per gestionar la distribució d'aliments, tots aquells problemes haurien estat solucionats.

Aquella situació, que podia haver estat la fi del moviment, marcà un abans i un després, i serví perquè el cooperativisme català recuperés la iniciativa política per ser tingut en compte en la distribució alimentària.

> «Existeixen demostracions palpables del rendiment econòmic de les nostres organitzacions en les comarques i localitats on es desenvolupen en un ambient favorable, sigui perquè els més destacats elements sindicals o polítics de classe són militants de les cooperatives o bé perquè la cooperativa representa la majoria de la població. En aquests llocs el problema dels proveïments està demostrat que queda limitat als esdeveniments propis de les circumstàncies, però mai no s'agreugen per complicacions internes ni per rivalitats que a res pràctic condueixen. Companys obrers de totes les tendències i ideologies: mireu les cooperatives com a institucions vostres. Nosaltres voldríem que aquestes entitats fossin envaïdes per vosaltres, no en so de guerra, puix som germans vostres i amants de la pau, sinó com a bons companys que necessitem partir-nos el pa i la cultura en un ambient d'amor i solidaritat».[242]

En l'àmbit material, i a partir de les gestions «del company Doménech, exconseller», la Federació de Cooperatives de Catalunya aconseguí, en la seva primera actuació oficial com a abastidora de proveïments, 450 tones de fa-

rina i 10.000 tones de blat dels magatzems a l'engròs del moviment cooperativista francès, que entregà a la Conselleria de Proveïments.[243]

Políticament, les cooperatives llençaren la consigna: «a la col·lectivització de les indústries, ha de seguir la cooperativització del comerç», essent Terrassa la primera ciutat catalana que ho dugué a terme, el febrer de 1937, a partir de l'acord dels «rabassaires, els camperols de la CNT, els companys del ram de l'Alimentació de les dues sindicals i la Unió de Cooperadors de Terrassa».[244] A partir d'aleshores, seguiren l'exemple egarenc poblacions com Badalona o Granollers. Amb la implementació del racionament finalment s'arribava, el juny de 1938, a la xifra de 383.733 famílies catalanes associades a les cooperatives federades. En les xifres de l'època, eren dos milions de persones realitzant el seu consum a través de les cooperatives.

Al desembre d'aquell any, el moviment es reunia amb l'objectiu d'aprovar els estatuts de la nova Caixa de Crèdit Cooperatiu, Finances Coop. Al cap d'un mes, el feixisme entrà a Barcelona.

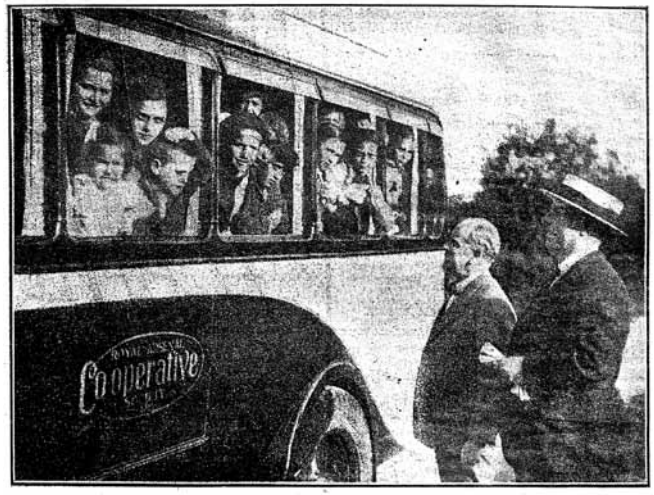

Nens refugiats a França amb motiu de la Guerra Civil.
A dalt, el camió d'una cooperativa francesa que portà els nens a Barcelona per celebrar el Dia del Cooperativisme de 1937.
A baix, els nens i nenes en llars cooperativistes de més enllà dels Pirineus.
Font: *Acción Cooperatista*, 2 de juliol de 1937, núm. 738. FRG, *Acción Cooperatista*, 10 de setembre de 1937, núm. 748. FRG.

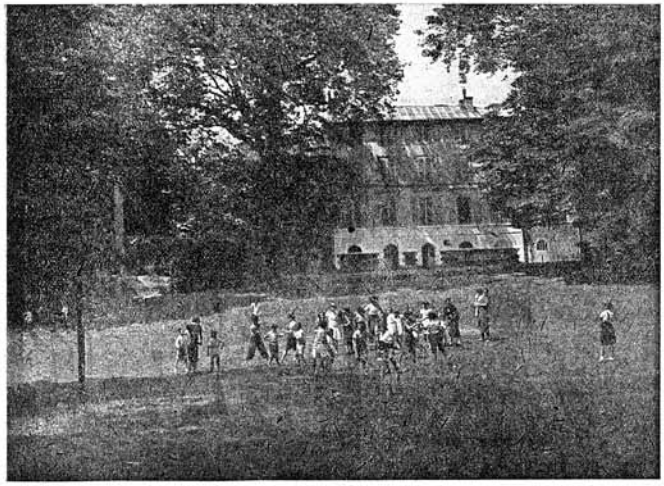

Adaptació del segell de la Societat Cooperativa Agrupació Vidriera, de 1932.
Font: AHS, La Ciutat Invisible.

L'Agrupació Vidriera

Una cooperativa de Sants en temps de la guerra

La Societat Cooperativa Agrupació Vidriera va ser constituïda el 28 d'agost de 1932, i desenvolupà la seva activitat fins al 1992. Cooperativa de producció dedicada a la fabricació de vidre, tenia la fàbrica i les oficines al carrer Gayarre, 59, al barri de Sants. Actualment, en la seva antiga ubicació - entre els carrers Gayarre i 26 de Gener- hi ha una plaça dedicada al seu nom. D'una trajectòria de 60 anys, hem volgut reviure els dies de la Guerra Civil i transcriure part de les seves actes. En elles, es reflecteix perfectament el trasbals que suposà l'aixecament feixista, així com les dificultats econòmiques i humanes pròpies del conflicte bèl·lic. Finalment, la Vidriera exemplifica com, amb l'ocupació franquista de Catalunya, el model de cooperativisme independent que havia caracteritzat les cooperatives catalanes arribà a la seva fi.

Els fets del 18 de juliol de 1936

«Acta de Junta del dia 25 de juliol de 1936,
Assistentes: P. Talavera, A. Puigmartí, A. Ramón, J. Romeu,
E. Esteller, J. A. Sánchez, J. Borrás, J. Catalan, P. Juan.

… En motivo de renaudarse el trabajo, interrumpido des del dia 18 del actual hasta hoy día con motivo de los tristes sucesos acaecidos por el alzamiento fascista, y reestablecidos en su mayor parte los servicios necesarios para nuestra industria, se puede hoy, que hay toda la junta y personal de la fábrica, tomarse algunos acuerdos en atención a las circunstancias…

…Renaudar seguidamente el trabajo en el mismo horario que antes. Se acuerda pagar el semanal a todo el personal y finalmente se da amplia facultad al Presidente y al Administrador para resolver los contratiempos que surjan improvisadamente y dar cuenta seguidamente a la Junta a la primera ocasión.
El Administrador notifica que en referencia al personal no hay que lamentar ninguna baja a raiz de sucesos pasados, solo hay que lamentar la ausencia del viajante Pedro Caballé que según últimas notícias se encontraba en tierras de Galícia. A tal efecto la casa hará lo necesario en favor de dicho señor y continuar el pago de su mensualidad a sus familiares...»

La força dels sindicats, dificultats econòmiques, aturada dels treballs

«El Administrador indica que debido a las huelgas pasadas, los sucesos del 18 de julio, las últimas devoluciones de giros, falta de mercado del resto de España en poder de los fascistas y la falta de suministros de primeras materias como carbón, sosa, etc., impone la necesidad de tomar una solución radical con respeto a la fabricación. Se discute largamente este punto (...) acordando finalmente cesar en el trabajo el dia 2 de setiembre a fin de que con el carbón que queda se pueda manterner el horno en espera del aclarimiento de las presentes circunstancias políticas y sociales y de orden industrial.

Acta de Junta del 5 de setembre de 1936,
Assistentes: P. Talavera, A. Puigmartí, A. Ramón, J. Romeu,
E. Esteller, J. A. Sánchez, J. Borrás, P. Juan.

... El Presidente pone en conocimiento de la Junta que se ha recibido una carta del Sindicato, sección del vidrio (...) la cual invita a los trabajadores todos de la Cooperativa a sindicarse según acuerdo tomado en el reciente pleno. Se discute largamente sobre este punto interviniendo la mayoría de la Junta, acordándose, ante el contenido de la misma, sindicarse todo el personal de la fábrica (...). Por indicación del Sindicato se ha vuelto a admitir a la aprendiz Pilar Parra (...)».

«Acta del 24 de febrer de 1937,
Assistentes: P. Talavera, A. Ramón, J. Romeu,
J. Catalán, J. Borrás.

Se acuerda darse de baja, temporal, de la Mutua de Accidentes debido a la crítica situación económica creada a raíz de la guerra...»

Cooperativistes al front i morts per bombardeigs

«Acta de Junta de 30 de juny de 1937,

Assistentes: P. Talavera, A. Ramón, J. Romeu,
J. Catalán, J. Borrás.

Es leída lista de personal del que se ha desplazado a otros sitios para trabajar y otros incorporados a filas, siendo en total bastante número.

Se acuerda darse de baja temporal del Seguro de Incendios por las mismas causas que el de accidentes».

«Acta de Junta de 27 d'agost de 1938

Assistentes: J. Prat, A. Ramón,
J. Fortuny, P. Juan.

... No se ha hecho ninguna otra nueva reunión debido a no poder asistir a ella los compañeros necesarios para dar validez a los acuerdos».

«Acta de Junta de 15 d'octubre de 1938,

Assistents: J. Prat, A. Ramón, J. Fortuny, P. Juan

El presidente dice que ha convocado esta reunión para cumplir un triste deber, y es comunicar la muerte del socio P. Penedés ocurrida en S. Vicente de Calders a raíz de un bombardeo sufrido en el tren que viajaba».

La nova legalitat franquista

Com expliquen en una carta a la Comissió de Treball de la Junta Tècnica de l'estat franquista, de ser 64 socis el 18 de juliol de 1936, un cop acabada la guerra la cooperativa compta amb 54 socis. A més, el President anterior ha desaparegut de la Junta directiva de la Cooperativa, i el nou llenguatge utilitzat emula clarament la retòrica feixista.

«...Una vez incorporada esta plaza a la España Nacional (...) esta Sociedad Cooperativa y en su nombre, los abajo firmantes, esperan merecer lo anteriormente solicitado a fin de poder cooperar con nuestro pequeño esfuerzo al Glorioso Movimiento Nacional y al resurgimiento económico de nuestra España (...).

Barcelona, 23 de marzo de 1939, III Año Triunfal.»

Bufador de l'Agrupació Vidriera als anys 60.
Font: AHS.

Cooperativa Auxiliar
de
Producción y Suministros
Título de Socio
Agrupación Vidriera
Cincuenta mil

Títol de soci de la cooperativa, de l'octubre de 1965.
Tenia un valor de 50.000 pessetes.
Font: AHS.

— 5 —
Les cooperatives obreres de Sants

(1873-1939)

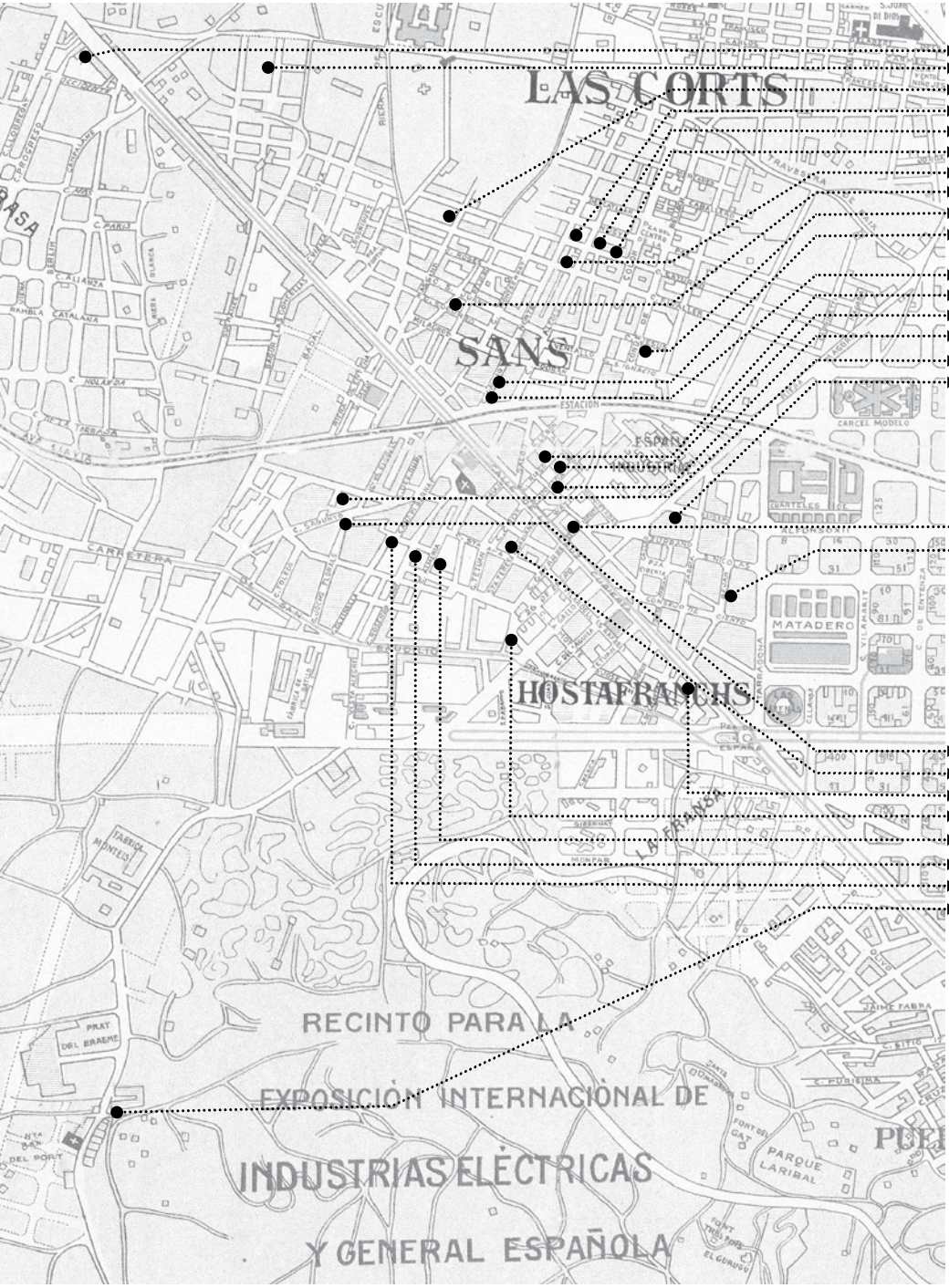

La Redemptora
El Benestar de l'Obrer
Cooperativa Obrera Productora de Cartrons
El Progrés Santsenc
Model del Segle XX
Forn Col·lectiu de Sants
Fabricació Mecànica de Baules i Embalatges
Cooperativa de Producció La Cooperadora Económica
Manufactures del Vidre, Societat Cooperativa
Cooperativa La Formiga Obrera
(sucursal núm. 3 de La Flor de Maig)
Foment de Sants
Cooperativa Obrera de Cadiraires
L'Empar Obrer
Fusió de Cooperatives de Sants - Secció Carbó
Cooperativa L'Econòmica de Sants
La Balança Econòmica

Farmàcia Cooperativa Popular
Fàbrica de Xocolata- Productes Coop

Nova Activitat Obrera
La Nova Obrera
L'Economia Social
Agrupació Vidriera
Fusió per la Fabricació de Lleixiu
L'Economat de la Fraternitat Republicana
La Lleialtat Santsenca
Sucursal núm. 2 Cooperativa La Flor de Maig

Altres cooperatives no localitzades al mapa

La Mutualitat Sanitària
Cooperativa La Distribució del Consum
Cooperativa La Tranquilitat
Cooperativa L'Autonomista
Cooperativa El Espejo
Cooperativa 1 de Septiembre
La Unió Obrera de Sans
Cooperativa L'Antunenca
Cooperativa de la Unió de les Vaqueries

Mapa de Sants de 1916 on trobem ubicades les cooperatives del barri.
Fonts: Institut Cartogràfic de Catalunya, La Ciutat Invisible.

La Formiga Obrera (1885)

SUCURSAL
N 3
LA FLOR DE MAYO
LUCHA OBRERA

Seu de La Formiga Obrera, posteriorment absorbida per La Flor de Maig.
Font: Llibre commemoratiu "25è. aniversari La Flor de Maig", AHS.

La Formiga Obrera: la pionera

A finals del XIX nasqué a Sants una de les cooperatives catalanes més importants del tombant de segle, La Formiga Obrera de Sants. Fou una de les primeres que proposà el repartiment col·lectiu dels excedents amb vista a la formació de mutualitats dins de les cooperatives. És a dir, la transformació cap a un model mixt on convisquessin el retorn individual entre els socis i la creació de fons col·lectius que permetrien el desenvolupament d'un complex sistema de previsió social. El 1918 La Formiga va ser absorbida per La Flor de Maig i, així, es va convertir en la sucursal número 3 d'aquesta gran cooperativa.

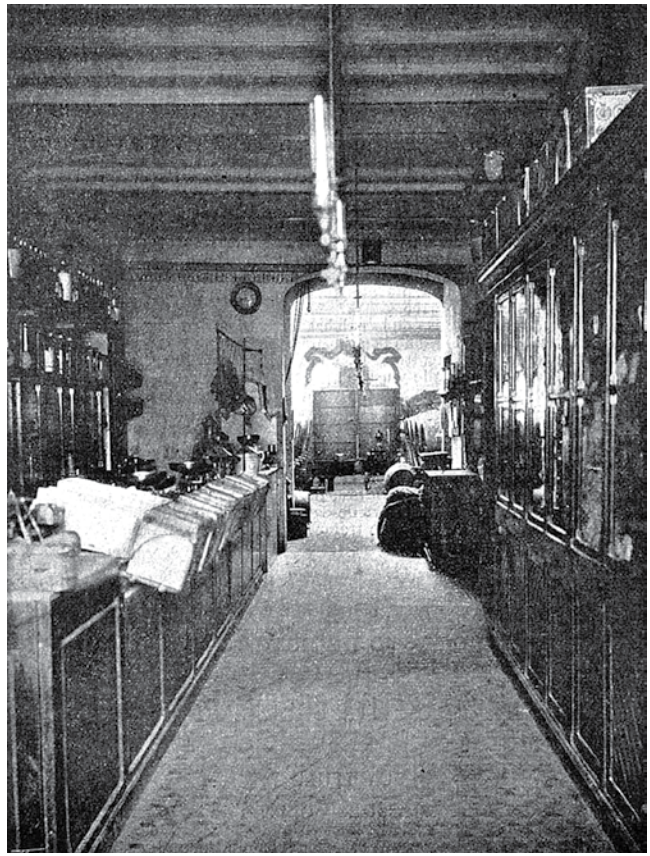

Interior de la cooperativa al carrer Galileu.
Font: *Revista Cooperativa Catalana*, 1 de maig de 1901, núm. 25. FRG.

La Formiga comença a caminar

El 7 de març de 1885 nasqué en un modest magatzem al carrer de Durán (Valladolid) La Formiga Obrera o La Formiga Obrera santsenca. El local era molt petit i en pocs anys, a finals de 1898, hagueren d'ampliar la infraestructura. Així que van comprar dos edificis d'habitatges adjacents al carrer del Nord número 40 (Galileu). Aquests edificis, després d'unes obres importants, foren convertits en la nova seu. Constaven d'uns baixos, on posaren el magatzem, la botiga de queviures i el forn de pa; i tres pisos més, on hi havia el cafè, les oficines, i una gran sala on s'impartien cursets i tallers de tot tipus. L'antic local quedà com a simple magatzem.[1]

«Ocho meses han durado las obras. En tan largo espacio de tiempo, de 9 á 21 de la noche en los días laborables, y de las 7 de la mañana á mediodia en los festivos, aquellos tres oficiales albañiles, aquellos tres o cuatro oficiales carpinteros y aquellos 30 o 40 peones, de los cuales éstos amasaban la cal y la argamasa, aquéllos tamizaban la arena, los unos llevaban ladrillos y los otros ayudaban á levantar las columnas y las jácenas de hierro, realizaron una labor que parece imposible se haya podido llevar á cabo en la forma que se deja expuesta».[2]

Un any després d'acabar les obres, el 4 de juny de 1900, els cooperatistes celebraren que havien acabat de pagar el nou edifici anant d'excursió al Tibidabo. Entre els nombosos socis que assistiren a la sortida es trobaven Joan Salas Anton i Josep Maria Jové.[3]

«Fué una verdadera fiesta fraternal y cooperatista, de la que conservaremos gratísimo recuerdo. Allí todo fue expansión y discurrir sobre la mejor manera de encauzar la cooperación por la senda colectiva».[4]

La Formiga fou de les primeres cooperatives que pogueren mantenir oberta la botiga de cara al públic durant tot el dia. Innovació que els permeté augmentar les operacions econòmiques i créixer en nombre d'associats. Alguns dels seus membres més significatius de la cooperativa foren Joan Munné, president en diverses ocasions, el senyor Taltavull i el seu comptador, el Sr. Daidí. Aquest últim, durant una visita d'importants cooperativistes, fou elogiat pomposament per la manera com portava la comptabilitat:

«El exámen de esos libros nos produjo la mejor de las impresiones, pudiendo asegurar que la casa de banca mejor organizada no aventaja á La Hormiga en la manera de llevar su contabilidad, la cual reune á la transparencia del cristal la rara condición de ser asequible á las mas limitadas inteligencias. Ojalá todas nuestras cooperativas pudieran llevar los libros en la forma en que La Hormiga los lleva! Damos por ello la más cordial enhorabuena á La Hormiga, á su inteligente tenedor Sr. Daidí y á su celoso Administrador compañero Munné».[5]

Una cooperativa "a la moderna"

La Formiga Obrera va ser una de les pioneres en l'aplicació de la cooperació moderna. Una de les primeres que optà pel repartiment col·lectiu dels excedents de percepció. Fins llavors, parlem del juny de 1900, la majoria de societats existents repartien individualment la major part o la totalitat dels beneficis al final de cada exercici, cosa que feia impossible assentar qualsevol sistema de mutualitat social.

«Rompiendo también con el vicio individualista, acaba La Hormiga Obrera de transformar radicalmente su estructura, echándose confiada en brazos de la cooperación altruista y colectiva, que es la cooperación del porvenir».[6]

Grup de sòcies pensionistes.
Font: Llibre commemoratiu "25è. aniversari La Flor de Maig", AHS.

Aquest canvi de rumb fou bàsic per construir posteriorment tot el complex sistema de previsió social que caracteritzà les cooperatives amb la constitució de diferents fons col·lectius: invalidesa, accidents laborals, atur forçós, vagues, instrucció, jubliació o viudetat.

Inicialment, la construcció d'aquests fons col·lectius partí d'una proposta ideada per Joan Munné i redactada pel comptable Daidí que es basava en tres punts:

«1. Asegurar la existencia de las Sociedades Cooperativas, creando cada una un fondo de garantía ó reserva que permita pueden siempre adquirir los géneros con mayores ventajas que los adquiere el Comercio especulativo, pudiendo así reportar con su baratura mayores economias al cooperador.

2. Hacer que el cooperador aparte de los beneficios que en sus ahorros é higiene logre dentro de la cooperación, pueda crearse un fondo con que poder hacer frente en cualquiera de los trances de la vida á las contrariedades que le sobrevengan como es falta de trabajo, enfermedades, etc.

3. Procurar para el obrero cooperativo un bienestar en su ancianidad ó invalidez.

Asegurados estos tres puntos, lograría el cooperatismo, no sólo echar hondas raíces entre nosotros, sino que alcanzaríamos positivos resultados para la clase proletariada, asegurando por el primer punto la vida económica de las sociedades cooperativas y haciéndolas respetables por sus garantías, que aumentarían su crédito y por tanto permitiría poder competir con el comercio especulativo.

Por el segundo punto se establece lo que podríamos llamar fondo individual de cada sócio, el cual le serviría para atender á todas las necesidades extraordinarias é imprevistas de la vida, como por ejemplo, en caso de enfermedades en él o allegados, falta de trabajo, imposibilidad temporal de trabajar por algún

- La distribució dels fons col·lectius -

Una nova proposta modificà el funcionament desplegat fins llavors per l'entitat, que passà de cooperativa individual a mixta. Una part de l'excedent es seguia repartint individualment, mentre l'altre es destinava a la creació de fons col·lectius. En aquella època tan primerenca del moviment, el reglament pel qual es repartia quatrimestralment l'excedent era el següent:

«40% pasa a constituir un capital que se denomina de invalidez; 10% se destina á capital llamado de reserva; 50% se reparte entre los socios, á prorrata del respectivo consumo de los mismos el procedente del consumo de los asociados, y por partes iguales el que del consumo público procede.

Las viudas de los socios solo contribuyen con el 10% á alimentar el capital de invalidez. El socio, al ingresar paga 30 pesetas, que se acumulan al capital de invalidez, y luego 1 peseta mensual para el caso de enfermedad ó defunción y 52 pesetas anuales hasta haber aportado 250 pesetas por lo menos al capital social. El asociado que por falta de salud ó de trabajo, necesita su capital, puede retirar de sus 250 pesetas 100 en metálico y 150 en géneros, previa autorización de la Directiva, y, si agotado dicho capital, continua en las mismas circunstancias, una comisión compuesta de cinco asociados y de dos miembros de la Directiva puede abrirle crédito á cargo del capital de reserva. La cantidad prestada se devuelve, aplicando á la extinción de la deuda la cuota anual de 52 pesetas y los beneficios obtenidos por el deudor.

El capital de invalidez no comenzará á prestar servicios hasta que alcanze la suma de 10.000 pesetas, en cuyo momento acordarán los asociados si éstos continuan ó no satisfaciendo la peseta mensual para los casos de enfermedad y defunción. A la sazón, con los intereses de dicho capital se pagará á los inválidos la pensión de 1 peseta á 1 peseta cincuenta céntimos diarios.»

Font: *Revista Cooperativa Catalana*, maig de 1901, núm. 25.

desgraciado accidente en el mismo ocurrido, y también para poder dar más amplia y completa instrucción á sus hijos, procurando no tengan que concurrir en su tierna edad á fábricas y talleres (…)

Y por el tercer punto se asegura la ancianidad é invalidez del proletariado, creándose para ello lo que podremos llamar capital colectivo, dándose además de esa grande garantía para el obrero, otra ventaja, que es la de establecer entre nosotros lazos de solidaridad que tan necesarios nos son para defendernos de las poderosas clases explotadoras, lógrandose con ello un paso inmenso en la senda del progreso que nos hemos trazado. Vamos, pues a crear esos tres capitales, el de reserva ó garantía, el individual y el colectivo, capitales que vienen á constituir la trípode donde la sociedad cooperativa debe sostenerse y poder así edificar sobre bases sólidas el gran edificio de la solidaridad universal...».[7]

Des dels seus inicis, La Formiga Obrera participà en totes les assemblees i congressos federatius de l'època i el 1908 formà part de la Cambra Regional de les Cooperatives Catalano-Balears.

Uns anys abans, el 1906, l'actiu impulsor de la cooperativa Joan Munné marxà a viure durant un període de dos anys a Rubí. Va deixar La Formiga i assistí a les reunions dels diferents òrgans federatius com a delegat de La Rubinense.[8] Al cap d'uns anys retornà, però la cooperativa ja havia perdut l'embranzida inicial.

L'activitat de la cooperativa s'anà apagant a partir de la segona dècada del segle fins que el 1918, en mig dels debats sobre la concentració i la fusió entre cooperatives, la societat fou absorbida per una Flor de Maig en plena expansió.[9]

La Flor de Maig, un dels referents del cooperativisme.
A dalt, el primer barril que pogueren comprar el 1890.
A la dreta, la seu central.
Font: Llibre commemoratiu "25è. aniversari La Flor de Maig". AHS.

La Flor de Maig: La més potent de les cooperatives catalanes (1890-1939)

Quan parlem de cooperatives dels primers anys del segle XX a Barcelona, pel seu volum econòmic i de producció, un nom apareix amb força: La Flor de Maig del Poblenou. Creada del no-res, quan el 1890 un grup de setze treballadors sense local propi van decidir posar en comú els estalvis. Sis anys més tard, el 1897, obriren la seu central en un edifici imponent al carrer Wad-Ras, 195.[10]

A partir d'aquells inicis humils, el que havia començat com un grup d'amics assidus als populars Cors d'Anselm Clavé i als cercles espiritistes va eixamplar-se a poc a poc, fins a teixir tota una extensa xarxa de sucursals per molts dels barris de Barcelona. D'aquesta manera va esdevenir la més potent i gran de les cooperatives catalanes de l'època. En el seu 25è. aniversari, l'octubre de 1915, ja tenia 1.317 socis.[11] El nombre va augmentar fins a tenir-ne 1.560 el 1927.

Entre 1896 i 1918, la infraestructura i els recursos de la cooperativa eren espectaculars: set sucursals repartides per tota la ciutat i una granja a Cerdanyola del Vallès adquirida el 1908 que els permetia l'adquisició directa de productes agrícoles i ramaders. A part d'aquesta funció, la granja va ser també utilitzada per celebrar actes, assemblees i congressos; i fins i tot per acollir colònies i excursions.[12]

També cal destacar la creació, el 1904, d'una mútua per als socis amb el nom d'Institució per a l'Auxili de la Vellesa i Impossibilitats del Treball, pionera en l'oferiment de tot tipus de serveis mèdics i un modern sistema de tocologia (obstetrícia) per a les dones. També l'ús de moneda pròpia; així com tot el conjunt d'activitats culturals i educatives que acompanyaven sempre les cooperatives: biblioteques, aules pedagògiques, classes nocturnes per adults, sales d'actes, teatres i cafè. La seva activitat econòmica fou tan intensa que aviat es començaren a contractar treballadors per compte de la cooperativa, fins assolir la xifra de 120 persones en plantilla. El maig de 1916 figurava com l'entitat que adquiria més productes a la Cambra Regional amb un total de 34.203,65 pessetes.[13]

Pel que fa a realitzacions importants, La Flor de Maig fou la primera cooperativa catalana a acceptar l'estatut de sòcia, amb els mateixos drets que els homes el 1929. També va contribuir a fundar una de les mútues més grans i importants de l'època: la Vil·la de Salut l'Aliança, amb la qual mantingué relacions fluïdes i constants.

La Flor de Maig va ser un dels puntals en tots els processos de coordinació catalans o internacionals de l'època (Cambra Regional de les Cooperatives de Catalunya i Balears, Congressos de l'Aliança Cooperativa Internacional). Tot i que amb certs matisos, atès que les seves dimensions extraordinàries feien que sempre condicionessin i, fins i tot, entorpissin alguns processos –com les compres en comú– quan no els interessava que es portessin a terme en unes condicions que no fossin les seves.

Vistes de la granja de Cerdanyola.
Font: Llibre commemoratiu "25è. aniversari La Flor de Maig". AHS.

La granja de Cerdanyola,
que abastia de productes totes les sucursals,
generant també llocs de treball.
A part dels camps, estables i altres infraestructures
comptava amb un gran menjador.
Font: Llibre commemoratiu "25è. aniversari La Flor de Maig", AHS.

Cooperativa "La Flor de Mayo,,

BALANCE CORRESPONDIENTE AL AÑO 1926

Activo

	Pesetas
Caja: Existencia según arqueo	1.126,32
Caja Pensiones para Vejez y Ahorro: Existencia en esta fecha	34.285,87
Almacén Central: Existencia en esta fecha	48.556,46
Mercaderías: Existencia en esta fecha	365.401,18
Mobiliario y Utensilios: Su valor actual	158.641,73
Valores cartera: Su valor nominal	80.363,02
Bienes inmuebles: Su valor actual	1.096.109,06
Gastos reintegrables: Valor de los pendientes	1.290,—
	1.775.773,64

Pasivo

	Pesetas
Capital social: Su importe en esta fecha	1.115.756,79
Fondo de reserva: Su importe en esta fecha	203.831,19
Fondo de Invalidez: Su importe en esta fecha	237.641,02
Fondo de Mutualidad: Su importe en esta fecha	3.889,72
Acreedores en cta. de varios:	
Saldo a su favor	79.473,85
Moneda espl. en circulación	28.152,05
	1.706.042,46
Importe del Activo	1.775.773,64
Importe del Pasivo	1.706.042,46
Exceso de percepción	69.731,18

Resumen

Importa el exceso de percepción en las siguientes secciones:

	Pesetas
Almacén Central	1.628,99
Vinos y aceites	23.627,75
Ultramarinos	19.200,80
Panadería	5.787,78
Tocinería	17.313,74
Carnicería	1.800,54
Calzado	3.970,79
Ropas y otros	7.881,78
Sucursal n.º 1	2.539,39
Sucursal n.º 2	4.873,86
Carnicería Sucursal n.º 2	151,68
Panadería Sucursal n.º 2	761,62
Sucursal n.º 3	10.925,16
Carnicería Sucursal n.º 3	1.996,22
Panadería Sucursal n.º 3	1.537,82
Sucursal n.º 4	42.934,03
Carnicería Sucursal n.º 4	5.917,39
Panadería Sucursal n.º 4	7.104,70
Sucursal n.º 5	9.768,25
Carnicería Sucursal n.º 5	871,57
Sucursal n.º 6	1.679,40
Carnicería Sucursal n.º 6	843,35
Sucursal n.º 7	6.826,75
Carnicería Sucursal n.º 7	1.892,65
Café Central	1.177,56
Café Sucursal n.º 1	1.214,69
Café Sucursal n.º 4	4.829,77
Café Sucursal n.º 5	1.894,85
Sección Celdas Granja de Sardañola	21.554,85
	212.007,46

A deducir

Pérdidas en la Sastrería	1.759,59
Pérdidas en la Panadería Sucursal número 7	302,25
Pérdidas en el Café Sucursal n.º 2	2.388,01
Pérdidas en el Café Sucursal n.º 3	1.132,84
Pérdidas en el Café Sucursal n.º 6	267,55
Pérdidas en el Café Sucursal n.º 7	172,50
Pérdidas en la Granja secciones varias	29.330,38
Saldo gastos generales	49.593,12
Saldo transportes y acarreos	18.179,—
Saldo deudor de Pérdidas y Ganancias	39.150,64
	142.276,28
Exceso de percepción	69.731,18

Balanç de totes les sucursals de 1926.
Podem constatar les dimensions i el volum econòmic de La Flor,
així com la importància dels fons socials.
Només el valor dels immobles era de més d'un milió de pessetes.
Tenia més de 28.000 ptes. emeses en moneda interior
i destinava gairebé 240.000 al fons d'invalidesa dels seus associats.
Font: *Acción Cooperatista*, 1 d'abril de 1927, núm. 204. FRG.

Les excursions eren molt habituals.
A dalt, camions de socis i familiars en una excursió el 1925.
Font: *Acción Cooperatista*, 10 de juliol de 1925, núm. 115. FRG.

La Flor de Maig a Sants: Educació i Cultura

Un dels barris obrers escollits per l'expansió fou Sants i la seva marina. El 1911, obriren la que després seria la sucursal número 3, en un local de lloguer al carrer Jocs Florals, número 135.[14] El 1912 compraren uns terrenys a la carretera de Can Tunis a Montjuïc, per edificar-hi uns grans magatzems i una seu social que dos anys després es convertiria en la sucursal número 2. Aquesta seu fou rehabilitada a partir de les runes i disposava de magatzem, cafeteria i botiga de queviures.[15]

El juliol de 1920 la seu de Can Tunis inaugurava el forn de pa. El president de la sucursal era Carles Capmany i l'administració anava a càrrec del company Torres, que dirigí les següents paraules als congregats: «los cooperadores hacemos cada día un poco de revolución para llegar a la transformación de la actual Sociedad, sin estridencias, sin conmociones».[16]

El 1918, la combinació de l'èxit aclaparador del projecte amb la pèrdua d'iniciativa de La Formiga Obrera provocà la fusió de les dues cooperatives. La Flor de Maig hi aportà el nom i la solvència econòmica; mentre La Formiga donà el seu capital, els seus associats, així com l'edifici de propietat. Amb aquella operació La Flor de Maig deixà la seu del carrer Jocs Florals i es traslladà a l'antiga Formiga, al carrer Galileu, número 40.[17]

Una de les primeres iniciatives importants de la nova sucursal santsenca fou la Campanya Pro Educació Popular, que començà a partir d'una primera reunió a la seva seu, el 7 de febrer de 1918. Allà es trobaren els iniciadors de la campanya per la demanda d'escoles públiques pel barri, els socis de La Flor de Maig i les seves famílies, membres de l'Ateneu Encioclopèdic Popular, així com persones d'altres entitats del barri. Aquella campanya tingué molta trascendència, ja que com a fruit directe de les reivindicacions s'aconseguí la construcció a Sants del Grup Escolar Lluís Vives el 1920.

Imatges de la sucursal núm. 2 de La Flor de Maig, a Can Tunis.
Font: Llibre commemoratiu «25è. aniversari de La Flor de Maig», AHS.

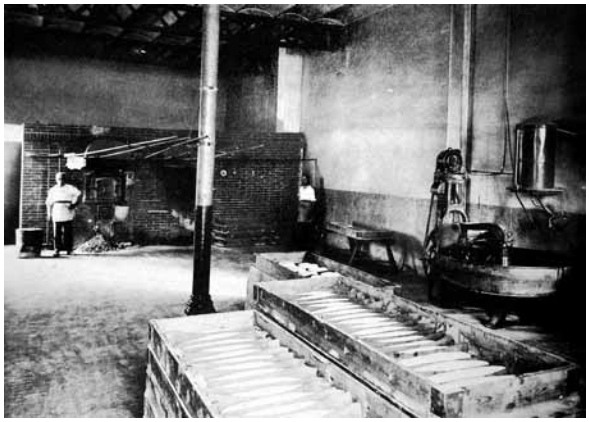

El grup de cultura i les classes nocturnes

A finals dels anys 20, la proliferació de grups de cultura per totes les cooperatives barcelonines també arribà a la sucursal santsenca de La Flor de Maig. Aquests grups es dedicaren essencialment a la difusió i promoció de l'ideal cooperatista i anaren molt vinculats a La Flor de Maig. Entre els actes que prepararen, destacaren els cursets de tipus formatiu pels treballadors. Així, l'any 1927 es crearen els cursos de Doctrina Cooperatista, basats en el llibre del mateix títol, publicat per Ventosa i Roig i editat per l'Agrupació Cultural Cooperatista. Aquests tallers, finalitzaven amb la celebració d'un exàmen, on els alumnes havien de demostrar els coneixements adquirits.[18] En aquell context, el 18 d'abril de 1927, a la sucursal de Sants de la Flor de Maig es celebraren els exàmens infantils del curs 1926-27. El jurat estava constituït per Salas Anton, José Nieto i Domingo Roca i s'hi examinaren els alumnes de l'entitat santsenca: Anita Rey, Alejandro García, Salvador Carreras, Antoni Puigrentós, Antoni Ferrando, Teresa Riu, Maria Roca, Amado Angelats, Miquel Solé i Maria Jové.[19]

L'actiu grup de cultura a Sants també es caracteritzà per la celebració de tot tipus d'actes, com una obra teatral amb motiu de la diada del primer de maig de 1927:

> «Los compañeros que componen el grupo artístico de la sucursal nº3 de "La Flor de Mayo", entendiendo que el primero de Mayo no es precisamente una de las fechas más indicadas para que el obrero se vaya al campo a pasar un día de expansión, sino que es, y tiene que ser precisamente una fecha más bien de recogimiento, toda vez que ella nos recuerda a los que cayeran en defensa de las reivindicaciones de la clase proletaria en general, organizó para tal fin, creyendo con ello interpretar el general sentir, una función teatral en que la obra a representar estuviera en consonancia con la fiesta que se ha dado en llamar del Trabajo. ¿Lograron su propósito los compañeros de la calle Galileo? Por lo que concierne al drama escogido y la afluencia de público que acudió a dicha sucursal, diremos que lo lograron plenamente...».[20]

Una altra de les activitats de la sucursal fou, a partir de 1929, la creació de tot tipus de cursos i classes nocturnes, sobretot les relacionades amb els idiomes. Entre d'altres, es feien classes diàries d'alfabetització, de dos quarts de vuit a dos quarts de nou, o classes de gramàtica castellana, durant tres dies a la setmana i d'una hora de duració cada una.

Un element important fou l'obertura de l'Akademio Enciclopedia Esperanto, dedicada a l'ensenyament d'aquest idioma internacional i que enclavà la seu principal al segon pis:

> «Todos los compañeros que deseen aprender el idioma auxiliar Esperanto, pueden inscribirse, de ocho a nueve, todas las noches, en el local social, calle de Galileo, 40, 2º. Cooperativa "La Flor de Mayo" (sucursal número 3, Sans)».[21]

Instal·lacions de la sucursal número 3 de La Flor de Maig el 1918.
Font: Llibre commemoratiu "25è. aniversari La Flor de Maig". AHS.

Les classes es feien els dimarts, dijous i dissabtes, de dos quarts de vuit a dos quarts de deu de la nit, i van ser impulsades per Teresa Carbó i Comas, militant del BOC i després del POUM. Durant el febrer d'aquell any s'inauguraren els cursos amb la celebració d'un acte al segon pis amb tot tipus d'activitats:

«1º El quinteto "Odeón" ejecutará varias composiciones de su repertorio.
2º Nuestro consocio, el señor Anglada Prior, pronunciarà un breve discurso sobre tema esperantista.
3º El consocio Pedro Ardiaca leerá poesías.
4º El quinteto "Odeón" ejecutará composiciones.
5º El cuadro dramático de la cooperativa "La Flor de Mayo", pondrá en escena el sainete en un acto, "Las tres alegrías", bajo la dirección de las señoras Negre, Cervera y Estapé y de los compañeros Costas, Cama (hijo), Tarrida y P. Ardiaca.
6º El señor Orpí, recitará algunas poesías originales.
7º El director de las clases nocturnas de la Central de "La Flor de mayo", señor Campos, pronunciará un breve discurso sobre pedagogía.
8º El quinteto "Odeón", con algunas de sus composiciones predilectas, finalizará la velada».[22]

El declivi del projecte

L'expansió de la cooperativa es frenà de cop pels volts de 1928, quan els mals resultats econòmics i algunes picabaralles entre juntes provocaren el principi de la davallada del projecte. La crisi econòmica de 1929 i les diferències o peculiaritats de cada sucursal afectaren a una entitat que havia esdevingut massa gran per poder llimar els desacords d'una manera fàcil i pragmàtica.[23]

El començament de la fi de La Flor de Maig partí d'una crisi de creixement causada per un excés de volum.[24] És curiós destacar com moltes d'aquestes discrepàncies partiren precisament de la sucursal número 3, la santsenca, la més deficitària de les seus i de la qual es forçà la dimissió del president.

Durant la Segona República, la granja de Cerdanyola començà a acumular pèrdues i la crisi de la cooperativa s'intensificà, sembla ser que per una manca de renovació dels dirigents i pel seu excessiu interès comercial.[25] Després de dos mesos de l'esclat de la Guerra Civil es creà la Unió de Cooperadors de Barcelona i La Flor de Maig hi aportà les cinc seus que quedaven i la granja.

La sucursal número 3 passà a ser la número 6 de la Unió de Cooperadors de Barcelona. L'octubre de 1937 s'hi celebrà una assamblea extraordinària per tractar sobre la nova reestructuració de la seu santsenca, on es decidí destinar-la únicament a la distribució de roba:

> «La nova estructuració consisteix en acoblar els 350 associats entre les altres sucursals que composen el sector I, i convertir l'actual sucursal 6 en una sucursal dedicada exclussivament a la distribució d'articles del vestir i anexes, on hi podran anar a proveir-se tots els associats del sector».[26]

Abolida aquesta organització amb la victòria del franquisme, la cooperativa fou absorbida per la Central Nacional Sindical (CNS) i, poc a poc, desballestada fins a la inanició.

COOPERATIVA
La Flor de Maig
GALILEO, 40 - SANS
PROGRAMA
Grandiós
Festival Teatral, per el
dia 8 de Juliol de 1933,
a les deu en punt de
la vetlla
COMPANYIA TEATRAL D'AFICIONATS
La Bonheur
Director:
Isidre Salvat

Cartell del programa teatral
en motiu del Dia Internacional del
Cooperativisme de 1933, al carrer Galileu.
Font: AHS.

La Lleialtat Santsenca
(1891)

La seu del carrer Olzinelles el dia de la inauguració, el 20 de maig de 1928.
Font: AEP.

La Lleialtat Santsenca: un edifici al servei del barri

La Lleialtat Santsenca va ser una de les cooperatives pioneres del barri de Sants. Arrencà la seva existència a les darreries del segle XIX, amb el model individual habitual d'aquells temps, i anà reformulant els seus plantejaments sobretot a partir de 1915, quan introduí mesures col·lectives. Igualment, La Lleialtat anà acostant-se al moviment d'una forma moderada i puntual, fins que als anys 30 tingué una implicació major.

Els orígens

La seva creació obeí a la necessitat dels obrers del barri de fer front als abusos i fraus dels establiments comercials:

> «Con el fin de sustraerse de los abusos que cometían algunos establecimientos de comestibles del expueblo de Sans, se reunieron algunos obreros y acordaron fundar una cooperativa, al objeto de comprar los productos que ellos consumían y repartirselos conforme los fueran necesitando, procurando que fueran de excelente calidad y exacto peso».[1]

Pel que fa a la data del fundació, el seu president Felip Bernadí explicava, en una entrevista l'any 1919, que La Lleialtat havia estat fundada, per 11 companys, el 1892[2]. Tenint en compte que el 25è. aniversari fou celebrat el 7 de novembre de 1916, podem apuntar que la data de la seva creació fou a l'hivern de 1891. Va ser fundada quan Sants era un poble independent de Barcelona:

> «Feren una mena d'accións de 10, de 15 i, fins crec, que n'hi hagué una que arribà a 25 ptes., aixís reuniren en una sola setmana 26 duros, que foren els suficients per a llogar una botiga, de la que pagaven 15 ptes. cada mes, del carrer del Callao, que és el que are en diuen de Toledo, comprar un bocoi de vi, un sac de mongetes i un altre de patates, únics articles que, de moment, expendiren. El càs era obrir la Cooperativa, i començar a vendre».

En la botigueta del carrer Toledo hi havia, per tota instal·lació, una taula de menjar que els deixà un soci, que la feien servir de taulell: «Ja veu, doncs, que no podiem començar més modestament». En aquella botiga es sumaren 6 socis més, i es traslladaren al cap de sis mesos al carrer Olzinelles número 35, a una casa envoltada d'horts i cultius, que la va fer ser coneguda entre els cooperadors barcelonins com la "Cooperativa del Camp". En el nou local arribaren a la respectable quantitat de 70 socis, i reuniren un capital de 10.000 pessetes. En poc temps, però, hagueren de marxar perquè el local d'Olzinelles «se n'havia d'anar a terra», i acordaren venir al carrer Dalmau, on arribaren a un acord amb el propietari dels terrenys:

> «Llavora, aquest terreny era un camp, i ens posarem d'acord amb el propietari, per a que al aixecar l'edifici ens servís per a l'ús que nosaltres volíem destinar-lo. Per això, com ja deu haver notat, aquest edifici sembla fet exprés per a una Cooperativa».

Corria l'any 1896, i a la nova seu pagaven 1.500 pessetes al mes, que després d'unes reformes fetes a instàncies de la pròpia

pia cooperativa, pujaren a 2.000. Aleshores, era una caseta; als baixos hi havia el magatzem de queviures i, al pis de dalt, l'oficina i el cafè. A cinc anys de la seva fundació, formaren el forn «para surtirse de pan bueno y barato», i als set, començaren a elaborar *tocino*. Al carrer Dalmau hi restaren gairebé 30 anys.

Inicis poc col·lectivistes

Al començament els excessos de percepció eren repartits entre els socis, sense guardar res per a cap fons col·lectiu de reserva, una pràctica que més tard seria considerada, críticament, com a individualista.

> «Des del principio distribuyó
> a los socios y al público,
> y el excedente de la distribución
> se lo repartían los socios bonitamente.
> Es decir, que reunía los carácteres más acusados
> de lo que se ha convenido en llamar
> "cooperatismo individualista".
> No dejaba nada a fondo colectivo de reserva,
> y por lo tanto, los excesos de percepción repartidos
> eran considerables, a costa, desde luego,
> de un trabajo encarnizado de los socios
> para cumplir por ellos mismos todos los servicios.
> Estos crecidos excesos de percepción hizo popular
> a esta cooperativa, no sólo en la barriada de Sans,
> sinó también en las demás de Barcelona
> en que existían cooperativas».[3]

Per ingressar-hi es pagaven 30 pessetes d'entrada, a retornar si en un termini inferior a sis mesos el soci es donava de baixa. El número de socis estava limitat a 80, ja que els serveis els realitzaven ells mateixos i consideraven que una entitat més gran escapava de les seves capacitats. A la botiga, oberta només a la nit, es realitzaven les vendes a crèdit, com era habitual a l'època. El soci consumia durant la setmana, i pagava el dissabte.

El novembre de 1898, La Lleialtat assistí al primer congrés de les cooperatives catalanes, que presidí Narcís Duran i es celebrà a La Bienhechora de Badalona. Hi anaren els socis Isidre Guerrero i Josep Roca i Trullà.

Expansió i mutualisme

El 1905 ja eren 100 socis - com Esteve Llopart- un creixement constant que s'estancà el 1914. L'any posterior hi hagueren canvis, i es començà a establir mesures col·lectivistes en el funcionament, com el fons de reserva. En els nous estatuts de 1915, signats pel president Esteve Planas i el secretari Josep Mujal, ja es definí que l'objecte de la societat no era només subministrar articles de primera necessitat en millor condicions que als mercats, sinó ajudar-se mútuament.

> «La Sociedad Cooperativa Obrera
> La Lealtad Sansense será una Sociedad Cooperativa
> de consumo y producción por lo que sus necesidades
> les demanden y sus fondos le permitan,
> teniendo además como resguardo
> un fondo disponible para subvenir las enfermedades
> y otro fondo para subvenir los casos de invalidez
> de sus asociados.»[4]

El 1916 es constituí el capital de reserva i es creà la Germandat per al Socors Mutu entre els socis. S'acordà deixar, dels beneficis de cada soci, 7,50 pessetes per a nodrir el fons per malaltia, i deu per al fons d'invalidesa. El soci tenía dret a quatre pessetes diàries en cas de malaltia o cirurgia major, i els invàlids pel treball tenien dret a una pensió segons el seu número i el fons acumulat.

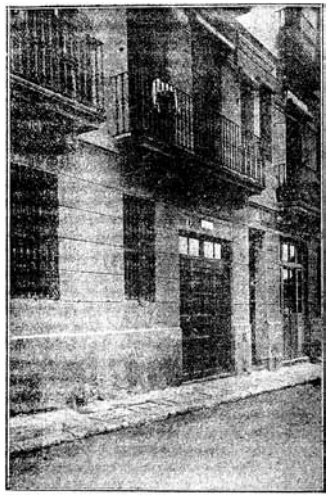

La seu de la cooperativa
al carrer Dalmau, el 1916.
Font: *Cooperatismo*,
15 de desembre de 1916,
núm. 43. FRG.

Els estatuts redactats per la cooperativa
el 1915, que confirmaren el gir col·lectivista.
Font: AHS.

Josep Amigó Pujades i família,
membre del Cor de la Trompeta.
Font: Arxiu personal Albert Ferrís.

Noces de plata

A la cooperativa només eren admesos els caps de família, i tant sols podien ingressar, com a sòcies directes, les dones que s'havien quedat vídues. Començaven a participar en projectes del moviment, com en les compres en comú de la Cambra - en un trimestre de 1912 compraven 5.530 pessetes-; i se subscrivien a revistes com *Cooperatismo* (1915).

El 7 de desembre de 1916, amb motiu del 25è. aniversari, organitzaren un banquet en el saló cafè, amb 200 convidats, «entre ellos muchas señoras». El menú el serví el fondista del bar La Pansa, Jaume Barreras, i hi assistiren membres de la Cambra Regional, del Comitè Comarcal, així com de l'Empar de l'Obrer, la Nova Obrera, la Formiga Santsenca, l'Economat de la Fraternitat, la Nova Activitat Obrera, el Model del Segle XX, la sucursal de la Flor de Maig del carrer Jocs Florals i la Balança Econòmica d'Hostafrancs. En l'acte parlaren el president de La Lleialtat, Rafael Carbó, «que tenia a su derecha al Sr. Salas Anton y a la izquierda al Sr. Coloma»; el soci Esclusa llegi una carta d'Eladi Gardó, i el soci Climent Basté ho féu amb una comunicació de Pere Poch «antiguo, consecuente y entusiasta exsocio de aquella entidad». Joan Coloma afirmà que aquella festa significava el triomf dels desheredats, i Salas Anton atacà l'individualisme, per ser la rèmora de tota obra humana, i deplorà que la majoria de la classe obrera no formés part de la cooperació. Finalment, felicità a La Lleialtat per tenir establert el fons per a socors mutu i per invalidesa.

Per aquelles dates, hi havia una veritable insistència dels cooperadors catalans per convèncer a La Lleialtat d'adoptar un model més col·lectivista. Poc després de l'aniversari, el 6 de gener de 1917, Joan Coloma i Ela-

di Gardó tornaren a conferenciar a l'entitat. En aquella ocasió, Coloma desenvolupà com la cooperació podia resoldre «muchas cuestiones que afectan al proletariado»; mentre que Gardó «disertó sobre la necesidad de orientar a las cooperativas hacia un sistema colectivista para alcanzar una verdadera perfección y mejora del obrero», citant com a exemple La Lleialtat i el que podria haver fet en aquest sentit, tenint en compte que des de la seva fundació havia girat uns 5 milions de pessetes.[5]

En el moment de l'aniversari, La Lleialtat comptava amb 110 socis, feia un consum setmanal de 3.000 quilos de pa, sacrificava 70 porcs i tenia unes vendes de 200.000 pessetes l'any.[6]

Portada d'una memòria editada per la cooperativa.
Font: AHS.

Campanya per les escoles

A l'assemblea de la Cambra celebrada el maig de 1917, entre els 150 delegats assistents estava el soci de la Lleialtat Francesc Burgar.

Un any després també es celebrà una assemblea, aquest cop però en la pròpia entitat santsenca. A les 10 de la nit del 16 de març de 1918, tots els socis de La Lleialtat eren convocats amb motiu de la campanya per l'ensenyament que havien iniciat les cooperatives de la barriada. Es parlà de la necessitat de construir una escola local, així com de l'educació popular en general. Hi intervingué Bonete, delegat de L'Empar, i companys de l'Ateneu Enciclopèdic Popular. La demanda l'acabà recolzant tot el teixit local de l'època.

Visites a La Lleialtat

El juliol de 1919, la Federació prengué l'acord de visitar periòdicament les cooperatives de Barcelona. La primeres que triaren foren La Lleialtat i La Nova Obrera. Eladi Gardó, Ricard Caballeria i altres cooperativistes feren la "visita de germanor" a La Lleialtat, on parlaren de la necessitat d'enfortir la coordinació cooperativa[7]. A més, la Lleialtat havia rebut per aquelles dates al redactor de *Cooperatismo*, que entrevistà al seu president, Felip Bernadí. El reporter descrivia d'aquesta manera l'ambient de la cooperativa:

> «Deurien ésser prop de les 9, quan arribarem
> a n'aquesta important Cooperativa de la barriada
> de Sans. Era, naturalment, hora de venta,
> notant-se molt moviment, sobre tot de dònes,
> que feien ses compres, essent despatxades,
> amb tota solicitud, pels socis de la casa,
> que son els que fàn aquest servei».[8]

Bernadí explicà que eren 114 socis: «ademés les viudes, doncs a la nostra Cooperativa, quan es mort un soci, la seva muller pot continuar formant-hi part sens fer cap mena de servei». Tenien un capital de 250 pessetes per soci, destinats a comprar el gènere. I afegí: «tenim un fondu dit de reserva, que aquest, els socis no'l poden retirar ni dispossar-ne mentres són de la

Cooperativa, i qu'está format per 150 ptes. per soci». Aquest capital, que en el darrer balanç arribava a 15.000 pessetes, no el recollien en quotes extraordinàries, sinó retirant a cada balanç 15 pessetes per soci, és a dir, 30 a l'any, fins que s'arribava a les 150. En cas de malaltia, els socis cobraven 3 pessetes diàries, i en cas d'invalidesa, 1,50. L'any 1919 el fons d'invalidesa l'havien cobrat 4 socis. En cas de defunció, la vídua rebia 100 pessetes, el mateix que rebia un soci si se li moria la dona. «Si un soci té la dissort de perdre un fill», en rebia 50. De capital col·lectiu, només tenien el mobiliari, que suposava unes 10.000.

El consum de carn havia augmentat - mataven de 90 a 100 porcs l'any- i només tenien dependència en el forn i l'elaboració d'embotits. «Als nostres obrers els hi donem, ademés del jornal, com ja comprendrà, participació en els beneficis que'ns dona la venta al públic». La resta de tasques les feien els socis, i tenien un gir de 300.000 pessetes a l'any. La visita periodística prosseguí:

> «El company Bernadí,
> acompanyat d'altres socis de la Cooperativa,
> volgué que vegèssim totes les dependències de la casa,
> en les que de la primera a l'última,
> s'hi destaca el bon ordre i una esmerada higiene.
> En el forn vegerem l'elaboració del pa.
> Ja veu - ens digué el company President,
> mostrant-nos tres o quatre sacs de farina
> que hi havia al departament destinat
> a n'aquest fi- quan hi ha farina,
> quan tot està normal, tot això ho tenim
> ple fins dalt de tot, ja veu tota la farina
> que tenim ara, es quasi vergonyós».[9]

Finalment, «sortirem de La Lealtad sansense, força ben impressionats de la visita que hi acabavem de fer».

Inici d'obres

A l'abril de 1920, els socis Manuel Cabrero i Miquel Bertrand assistiren al congrés de la Federació. Empesos, potser, pels aires de creixement que es respirava al cooperativisme català, el 1923 La Lleialtat establí una quota setmanal de dues pessetes amb l'objectiu de construir un edifici de la seva propietat. Amb l'aportació, s'entregava als socis una acció al seu nom, amortitzable en data indeterminada i sense interessos.

> «Es decir, que el pecado de individualismo
> que a esta entidad podía imputársele en su época
> primitiva y media, ha sido lavado en la época actual
> por el sacrifico hecho en estos últimos años,
> con el cual se ha dado una bella prueba
> de desinterés y amor a la entidad».[10]

El mateix any compraren el terreny de 25.000 pams, a 2,25 pessetes el pam, i el 1924 nombraren una comissió per a l'estudi dels plans de l'edifici. Formada pels expresidents de l'entitat, la comissió entregà un esbós a l'arquitecte Josep Alemany[11], que va fer el pla definitiu amb les idees que li havien suggerit. L'edifici ocuparia 18.000 pams, ja que se'n vengueren 7.000.

Mentrestant, la cooperativa seguia funcionant, ara però oberta durant tot el dia i amb moneda social pròpia. Arribaren als 170 socis, que durant el seu servei a la botiga, no podien atendre membres de la seva família.

Problemes amb l'estació de Sants

A l'assemblea de la Federació Provincial de Cooperatives, del 28 de febrer de 1926, assistí el membre de La Lleialtat Eugeni Beltran. Beltran fou un home important per a la cooperativa i amb una implicació rellevant al moviment. Va ser, durant uns anys, president de les cooperatives barcelonines.

El 19 de gener de 1927, el teixit social del barri inicià unes protestes a causa de la instal·lació d'un baixador provisional, en substitució de l'antiga estació de Sants. El veïnat considerà desencertat l'emplaçament, ja que s'havia escollit un espai incomunicat i amb el tràfic de tramvies, autobusos i metro, es causaven molèsties als passatgers. Entitats santsenques com La Lleialtat i La Nova Obrera lamentaren la falta absoluta de condicions en aquelles estacions i baixadors, que per humils que fossin, havien de ser dignes.

Inauguració del nou edifici

El diumenge 20 de maig de 1928, La Lleialtat Santsenca celebrà la inauguració del nou edifici, amb un repartiment de bons als pobres de la barriada amb racions de pa, arròs, carn i llet condensada. Tingué lloc a la sala d'actes del nou local un banquet amb 200 convidats. El president de la societat, Eugeni Beltran[12], ocupà la presidència, juntament amb Salas Anton, aleshores tinent d'alcalde. Assistiren el president de la Federació, Ventosa i Roig, el secretari general Duran i Guàrdia i l'arquitecte Josep Alemany, així com totes les cooperatives del barri.

> «Durante la comida reinó franca cordialidad y animación. Es realmente meritorio y digno de alabanza el esfuerzo que ha realizado esta organización de cooperativa de consumo, que en un plazo relativamente corto ha logrado construir un magnífico edificio de moderno estilo, dotado de saneadas dependencias y salones, que puede decirse que es uno de los más hermosos que existen actualmente en Barcelona. En el nuevo edificio no falta un detalle. Posee un magnífico salón de espectáculos, una vasta sala destinada a la venta de los productos de más necesario consumo, un horno para la elaboración de pan, bodegas, almacén de aceites, confección de toda clase de embutidos y una biblioteca, modesta ahora, pero dotada de lo más indispensable al obrero que acuda a la misma para procurarse un rato de esparcimiento espiritual[13]. En una palabra, la Cooperativa "La Lealtad Sansense", integrada exclusivamente por trabajadores de la barriada, es uno de los bellos ejemplos a imitar por la utilidad que reporta a la clase obrera y por que todo en ella respira modestia, pulcritud y limpieza».[14]

Els dirigents de l'època, com Joan Coloma, sempre insistien en els efectes perniciosos que produia «la manía de levantar soberbios edificios en quebranto de la economia de las entidades». No era aquest el cas de La Lleialtat: Coloma reconeixia que havia mantingut la seva independència econòmica, ja que havia pagat l'edifici amb l'esforç particular dels associats, i no hipotecant la llibertat d'acció de l'entitat.[15]

COOPERATIVA OBRERA
LA LEALTAD SANSENSE
Olzinellas, 31 Teléfono 33467
Título de cincuenta y dos pesetas
Núm. 2178
a favor del Socio Vicente Pinar
Creación de un capital para edificio, amortizable por sorteo en su día.
Barcelona 30 de Junio de 1929
CINCUENTA Y DOS PESETAS
El Presidente. El Secretario.

Per la construcció de l'edifici, La Lleialtat hagué de recollir capital entre els socis. Aquesta recaptació es féu a través de títols com aquest, subscrit el 30 de juny de 1929 per Vicente Pinar, per valor de 52 pessetes.
Font: AHS.

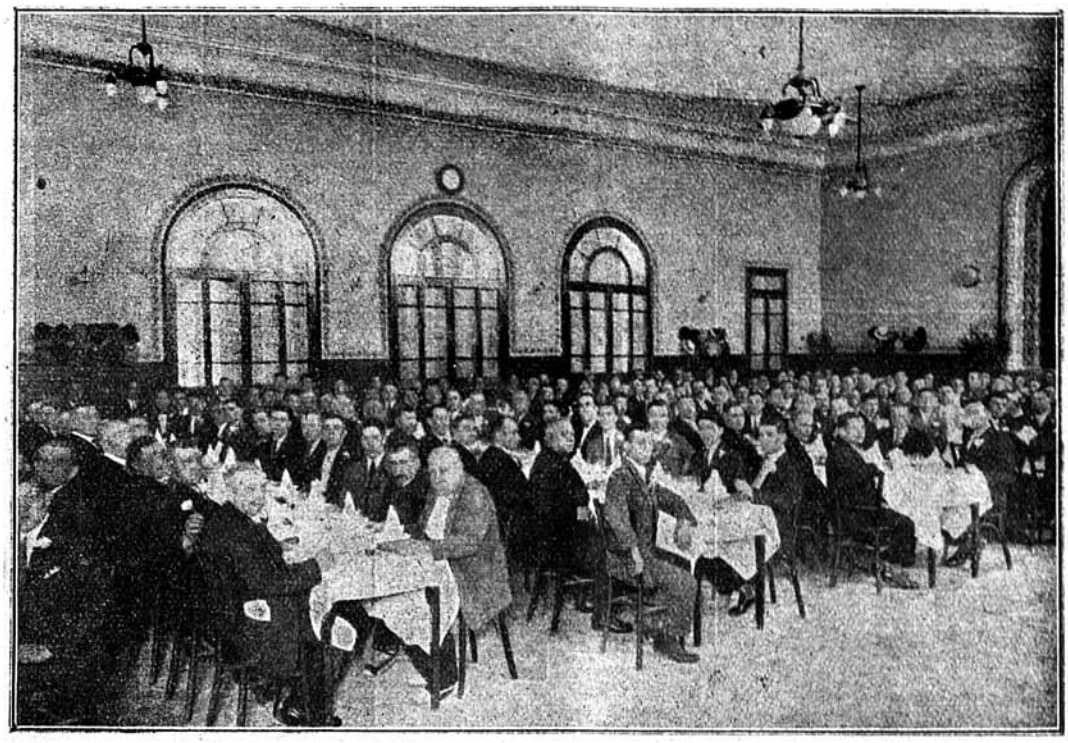

Banquet inaugural del nou edifici del carrer Olzinelles.
Font: *Acción Cooperatista*, 1 de juny de 1928, núm. 265. FRG.

L'exposició de 1929

El 6 d'abril de 1929 es féu un acte de propaganda organitzat pel comité d'assistència de la cooperatives a l'Exposició Internacional de Montjuïc. L'acte es celebrà a La Lleialtat, i hi parlaren Joan Rovira, Josep Joan Doménech, Ramon Hortoneda i Duran i Guàrdia. El president de La Lleialtat d'aleshores era el company Vicenç Gil[16], que manifestà «la satisfacció que produia a l'entitat haver estat designada entre les cooperatives» per celebrar un acte tan important. Els ponents argumentaren que era una oportunitat per donar a conéixer el cooperativisme al gran públic, que podia servir per coordinar el moviment de l'Estat espanyol i que s'havia de reparar el fet que a anteriors exposicions no hi hagués representació obrera.

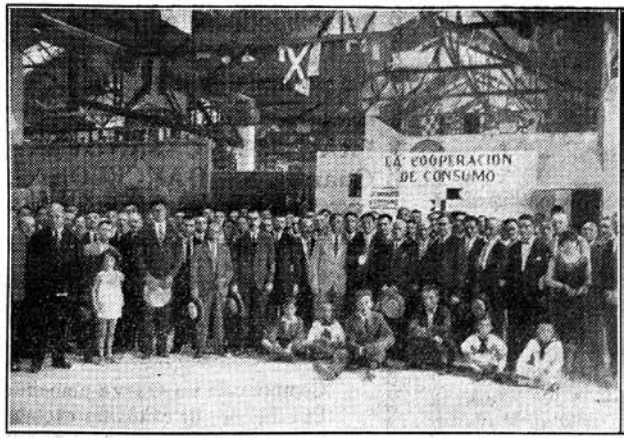

Organitzadors de l'estand de la Cooperació de Consum a l'Exposició del 1929
Font: Acción Cooperatista, 23 d'agost de 1929, núm. 329. FRG.

Balls i teatre

La Lleialtat tenia un quadre escènic dirigit per Jaume Guarro, que representà, el 13 d'abril de 1929, la comèdia "Sang blava", obra del popular autor teatral i periodista polític Josep Pous i Pagès. Aquests aficionats teatrals també participaren del festival benèfic que es celebrà pel soci Joan Vallés, el 26 d'octubre de 1929, «com a prova de solidaritat i companyerisme», representant el drama "La Creu de la Masia". En aquell acte tocà l'orquestrina New Royalty, que era l'encarregada resident de posar música als «concurridísimos bailes». A La Lleialtat, l'encarregada dels actes festius i culturals era la seva Secció de Cultura, que s'adherí a l'Agrupació Cultural Cooperatista el desembre de 1929. També participava activament de la festa major de Sants:

«En la Cooperativa Obrera La Lealtad Sansense
se celebrarán durante los días 23, 24, 25, 30 y 31
del corriente variados festejos:
El día 23, noche, gran función a cargo de una
renombrada compañía de zarzuela.
El día 24, a las 12 de la mañana, gran baile de gala;
tarde, a las cinco y noche a las diez, lucidos bailes.
Día 25, tarde, a las seis, y noche, a las diez, grandes bailes.
Días 30, noche y 31, tarde, espléndidos bailes a cargo
de la orquestina Barcelonian's Jazz, aumentada.
El salón estará adornado por el señor Obiols.
Quedan invitadas todas las sociedades aliadas».[17]

La Lleialtat participà activament de la vida cultural del barri.
S'organitzaven balls, teatre, xerrades,
i també actes de Festa Major.
Font: AHS.

El Comitè Pro Escoles

Després de l'Exposició Internacional de 1929, el teixit social del barri esperava que les instal·lacions del carrer Lleida es destinarien a usos escolars. No obstant, l'Ajuntament decidí destinar les dependències a serveis administratius. Aquest fet provocà una forta campanyade rebuig contra una decisió que havia allunyat la possibilitat que 600 nens i nenes s'escolaritzessin i rebessin «aquellas enseñanzas a que todo ciudadano, por el sólo hecho de serlo de una urbe como la nuestra, tiene indiscutible derecho». Juntant els seus esforços, i a fi d'unificar «su más firme protesta», es constituí el Comitè Pro Escoles del carrer Lleida, format per Josep Valls, del Casino de Sants; Joan Borràs, de la Unió Esportiva de Sants; Jaume Masdeu, de l'Orfeó de Sants; Isidre Jover, de la Reunión Familiar Instructiva d'Hostafrancs, i Joan Roure, de La Lleialtat Santsenca.[18]

La Lleialtat i les cooperatives de Sants

Amb motiu de la Festa Internacional de la Cooperació, la Federació Provincial de Barcelona organitzà una «setmana cooperatista» entre el 27 de juny i el 3 de juliol de 1932, on es programaren actes a La Lleialtat Santsenca, a L'Andreuenca, a La Flor de Maig, a la Unió Cooperatista Barcelonesa i a l'Amistat Martinenca. Els actes començaven a les 10 de la nit, i hi prenien part «señoras y señores propagandistas».

A l'octubre de 1934, La Lleialtat acabà de pagar el local, o com s'afirmava a la premsa de l'època, aconseguí «la liberación completa de su gran edificio». Per aquest motiu, i en homenatge als vells socis, el 30 de setembre celebraren un vermut al matí i una festa teatral a la tarda. Als actes hi acudiren unes 500 persones, entre les famíli-

LA COOPERACIÓ

Qui som? Com a homes molt poca cosa per no dir: quasi res!

L'egoisme, aquest Ego personal ens domina i clapera per a que les idees nobles d'amor i solidaritat no puguin avançar com deurien.

Són molts els homes que somnien en una societat futura, però només somnien, perquè els hi manca força de voluntat per a desenrotllar les seves idees.

Veuen una impossibilitat gran de què aquestes puguin arrelar-se i créixer en el cor del resto dels homes i cauen en el pacat de la impotència, de la cobardia, de creure's que allò que han pensat que de fruit de la ciència, del sentiment i de la intel·ligència natural, mòs pares, és una utopia i no gosen de'ensar-ho, resegant-ho—hun's ari sempre la matèixa i fatídica cançó—pels que vindran!... sempre pe's que vindran!... sense dar-se compte, sense tenir esment que, amb tu fableus d'ayui, obren un paréntesi que en el dia de demà, indubtablement, la quasi generalitat dels homes que hagin cincat del treball honrat, tindran d'omplir amb una munió de situacions difícils i miserables, perquè la societat actual no està preparada encara per a salvar-los de la indigència en su cellesa, per mòs que la caritat — sania i benèfica mil vegades, però també denigrant—als hi faci la marcà d'una petita almoina que, sigui com sigui, sempre és d'estimar i agrair.

La cooperatica, doncs, la veritable cooperació, es la única eridada a fer desaparèixer totes aquestes diferències sense que hi hagi d'intervenir la caritat i el sols l'amor i el drat de justícia.

En la veriadera cooperació, l'home des de que neix fins que es mor, donant l'esforç de treball que la collectivitat li tingui assenyalat per ell i pels germans que no puguin, sempre inferior al rendiment que té de donar avui a una individualitat o empresa egoistes, ha de veure's assistit i ajudat, per una qitestió de drat i de deure, en totes les necessitats i eicisinitats en que puqui trobar-se.

Alò és una fantasia, diran molts, perquè desconeixen per complet l'estructura orgànica econòmico-social que pot adoptar la cooperatica, però el dia que l'obrer, és dir, l'assalariat en general es doni comptè de què amb cooperació pot arribar a la consecució dels seus ideals d'emancipació universal, allavors, indubtablement, proscindirà de si és utòpic, perderà la seva cotardia, la seva temença i seguirà els camins que menen a la societat futura d'amor i progrès, pau i justícia. ANTONIUS.

Els homes, encara que no puguin ésser savis sempre poden ésser més bons

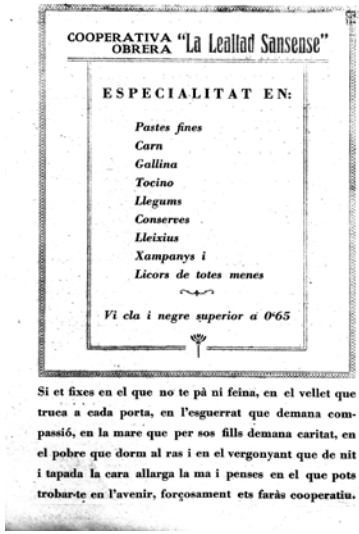
COOPERATIVA OBRERA "La Lealtad Sansense"

ESPECIALITAT EN:

Pastes fines
Carn
Gallina
Tocino
Llegums
Conserves
Lleixius
Xampanys i
Licors de totes menes

Vi cla i negre superior a 0'65

Si et fixes en el que no te pà ni feina, en el vellet que truca a cada porta, en l'esguerrat que demana compassió, en la mare que per sos fills demana caritat, en el pobre que dorm al ras i en el vergonyant que de nit i tapada la cara allarga la ma i penses en el que pots trobar-te en l'avenir, forçosament ets faràs cooperatiu.

Socis de la Cooperativa
"La Lealtad Sansense!"
Economitzareu diners, temps i vestireu a gust, comprant fes tafles :: dels vostres trajos a fes .:
Panyeries de la Unió
:: Tèxtil de Sabadell ::
22, CARRER DE SANS, 22

La gandulería es molles vegades causa de sofriments morals

Era força comú que les cooperatives editessin materials o fulletons per als socis, els quals s'aprofitaven per informar sobre els productes que es podien consumir i per comunicar decisions o debats interns del projecte.
Font: AHS.

es associades i els simpatitzants, i parlaren cooperativistes com Dolors Abelló, Bruno Ginestà i Crispí Martínez, entre d'altres, així com el president de l'entitat, Miquel Martí i el membre de la junta, Joan Roure:

> «Todos cuantos usaron de la palabra
> enaltecieron la obra de la Cooperativa
> y la necesidad de que se llegue a una completa
> convivencia con las demás Cooperativas de la barriada
> y de la Cooperación en general».[19]

Durant aquell any s'havia estat parlant de les fusions de les cooperatives santsenques, sense arribar a cap acord[20]. I recentment, a la mateixa Lleialtat, s'havia reunit el comitè executiu de la Federació Local de Barcelona (14 de setembre de 1934), on assistiren sobretot les cooperatives de consum de Sants, i es parlà d'organitzar actes a la barriada en pro de la fusió[21]. En tot cas, més enllà del que hagués passat, semblava haver-hi consens en seguir col·laborant amb la resta del teixit cooperatiu, tant local com català; essent La Lleialtat Santsenca, tanmateix, de les societats més refractàries a la política de les fusions. A la reunió del 15 de maig de 1936, en la qual s'havia d'acordar la fusió, La Lleialtat va manifestar, en coherència amb la seva pròpia història, en quin grau li pesava la seva identitat individual com a entitat en relació a la construcció d'una àmplia realitat cooperativa.

La Festa de la Cooperació i la guerra

El 5 de juliol de 1936, a l'edifici de La Lleialtat Santsenca, es celebrà la Festa Internacional de la Cooperació, organitzat pel Grup de Sants, en la qual es realitzà un "Gran Míting d'Afirmació Cooperatista", seguit d'una obra de teatre amb el títol significatiu d'*Abaix lo existent*. Era la darrera festa de la cooperació que es celebrava abans d'esclatar la guerra, l'esdeveniment que precipità la fusió de les cooperatives barcelonines. Lluís Santacana, soci de La Lleialtat, fou el delegat que assistí a aquella reunió que constituí la Unió de Cooperadors de Barcelona, de la qual La Lleialtat en seria la sucursal número 11. Per les característiques de l'espai, La Lleialtat jugà un paper important en la rereguarda del conflicte, realitzant-se, per exemple, actes com el del 8 de novembre de 1936: un festival benèfic organitzat pel Comissariat de Propaganda, l'organisme de la Generalitat de Catalunya que cercava mantenir l'entusiasme del poble enfront del feixisme.

El novembre de 1937 moria Eugeni Beltran:

> «El president que fou de la cooperativa
> La Lleialtat de Sans, avui sucursal 11 de la UCB,
> i de la Federació Provincial de Barcelona,
> durant els temps difícils de la dictadura.
> Era soci de La Lleialtat des de l'any 1910,
> on era tingut en molta estima per la seva rectitud,
> activitat i amor a l'entitat. Una ràpida malaltia ens
> ha privat per sempre de la seva companyia,
> havent acudit a l'acte de l'enterrament una
> nombrosa comitiva de cooperadors i companys
> de treball, formant-se dues presidències del dol,
> la familiar i una altra en la que figuraven el
> company Santacana, president de la sucursal
> número 11, i el company Campos,
> en nom del Consell Central de la UCB.
> La comitiva s'aturà uns moments davant el casal
> dels seus desvels, l'antiga Lleialtat,
> on foren retuts honors pòstums al traspassat,
> posant la bandera a mig pal en senyal de dol».[22]

Un mes després, l'antiga Lleialtat Santsenca arribava a tenir 562 socis, essent la cooperativa de Sants amb una major massa social. Per les xifres de les famílies de l'època, eren prop de 3.000 persones les que vehiculaven les seves relacions econòmiques a través de la cooperativa.

Desfeta en temps de Franco i futur incert

Després de la Guerra Civil, el 1941 La Lleialtat va ser autoritzada a reobrir per la Falange, i dos anys més tard, absorvida per La Flor de Maig, perdé la seva personalitat jurídica. Més tard, durant els anys 50, la cooperativa desaparegué i, al seu local s'instal·là una fàbrica de torrons a la planta de baix i la sala de festes Bahia al primer pis. El 1988 l'Ajuntament clausurà el local, i estigué abandonat fins al 2006 quan l'okupà temporalment l'Espai Alliberat per la Cultura. A l'actualitat, el teixit veïnal de Sants reclama que aquest edifici - per la seva història- ha de ser retornat al veïnat treballador que el va aixecar, sobretot tenint en compte la manca d'espais pel desenvolupament d'activitats socials i autogestionades.

Cooperativa o "cumparativa"?

El veí Manuel Oliver i Miret recordava
la Cooperativa Obrera La Lleialtat Santsenca:

«Aquesta societat com vol resar el seu titular, estava formada per gent obrera del barri, pràcticament pels mateixos bons elements que ja portaven inquietuds per dinamitzar el veïnatge, com podien ser els que formaven la junta de la penya del futbol, o bé el president de la comissió de Festa Major, el Sr. Josep Olivella, (pare d'un company dels Maristes i contramestre de l'España Industrial) o també els distints presidents del coro. La finalitat era muntar a l'engròs una comercial, principalment per vendre queviures, (per això li dèiem cumprativa) sostinguda pels socis, tots treballadors, cercant els avantatges de disposar d'articles de qualitat més variats i a la fi obtenir beneficis. Amb delícia rememoro el berenar d'algun dijous a la tarda (feiem festa a classe); es tractava de sucar un llonguet partit pel mig amb oli d'oliva, i recollir un grapadet dels millors llardons: amics res comparables de tan rebò! La pega era el preu, tot plegat un ralet (25 ctms). El primer domicili social estava al carrer Dalmau, de pas obligat llavors. La prosperitat de la iniciativa obrera va permetre traslladar-la al carrer Olzinelles cantonada Altafulla, coincidint, poc més o menys, en el temps amb les obres d'obertura del nou vial.»

Font: Oliver i Miret, M *El carrer d'Olzinelles. Memòries d'un veí.* Cerdanyola del Vallès: Montflorit, 2001.

Diferents vistes de l'edifici amb el pas dels anys.
A la primera fotografia, de 1959, amb la fàbrica de torrons Vives i la sala de festes Bahía.
A la central, de 1991, encara trobàvem la fàbrica de torrons i una sala de festes, ara Rainbow.
Finalment, una vista de 2009, amb l'edifici buit i sense ús.
Fonts: AHS, Arxiu La Ciutat Invisible.

En el moment de l'edició d'aquest llibre, una campanya al barri de Sants treballa per recuperar l'edifici de La Lleialtat Santsenca per fer-hi «un centre amb un ús veïnal, cooperatiu i de cultura popular».
A la imatge, un dels cartells de la campanya del gener de 2010.
Font: Arxiu La Ciutat Invisible.

- El Cor de La Trompeta de La Lleialtat Santsenca -
(1880-1916)

Les cançons del Cor de la Trompeta tenien significats polítics i socials,
es referien a fets com la Setmana Tràgica, els valors cooperatius o al republicanisme federal.
Altres eren alegres divertiments amb connotacions eròtiques i costumistes.
Agraïm a l'Albert, besnet del Josep Amigó Pujades, el recull d'aquest fragment d'història oral.

Font: Arxiu personal Albert Ferrís, <www.lleialtat.cat>.

- Lletres de cançons del Cor de la Trompeta -
de La Lleialtat Santsenca

«Guerra, guerra clama (2)
la nostra nació.
Guerra, guerra
per omplir el sarró.
Vinga matar homes
essent tots germans
per omplir la bossa
de quatre farsants.
Volent conquistar-ne
lo que és conquistat.
Si això en Prim ho veia
els xafaria el cap.»

«Ara ens han posat
servici obligatori. (2)
Ens l'han posat
per fer més gros el nyap.
Així d'aquesta manera
tindran els homes i *quartos*.
Serafina, Serafina,
i recomanacions grosses
les tindran a cabassos,
Serafina, Serafina,
vaija un bullit.
Protestem d'aquestes garanties,
voluntaris desitgem que siguen,
d'aquesta manera hi haurà
més llibertat.
Serà igual el ric i el pobre
i es veurà la voluntat.
Ja no estem per més comèdia
que el poble es cansa
de fer tant l'ase.
Sarasa.
Perquè avui
ja s'atreveixen
hasta pegar-nos
dintre de casa.»

«Ara ja ho vèiem
que en realitat
no hi ha bandera
de la Llibertat.
Perquè aqueixos homes
que porten l'estat,
l'han tirat a terra
i l'han rebregat.
Quan la canalla no té pa
la canalla, la canalla.
Quan el govern no té rals
del poble arrenca els queixals.»

«No ens ho volen pas dir (2)
però ja ens ho pensem,
martingala va ser
comprada amb molts rals
portada
pels governs liberals.
Ja ho veieu ciutadants
quins governs més farsans,
lo nostre no ho saben guardar
i lo dels altres volen pispar.»

«Ja hem arribat
a l'última pregunta
i estem cansats de mals governs.
En volem un que porti *gorrofrigio*
i d'aquests *modus* de cara al progrés anem.
Ai poble, ai poble,
als pensaments unim-ne
unim-ne. (2)
Unim els nostres cors,
rendim els nostres tributs,
tributs d'amor i gratitud.
A nostre Espanya
hi ha un gran engany.
Cantem tots amb unió:
endavant Visca la Federació!
Democràcia i Llibertat! (2)Llibertat!»

«D'escorpins dragons i aranyes
ja en comencem a estar tips,
que ens mantenen a l'espatlla
pagant sempre el pobre infeliç.
Com la ignorància és tanta
i abunda tant l'immoral
és de l'obrer l'ensenyança
des del bressol al treball (2).»

«Maura que no ets tant valent
i això has demostrat,
que el valor et falta
i hem vist que ets un covard.
Covard!
Alarma, alarma!
Alarma ciutadants!
Endavant sense perdre temps,
vingui el barril de petroli
i directes als convents
a cremar aquesta llavor
de Mares de Déu i sants;
i de tot fer-ne foguera,
alarma republicans!»

«És el dia de Glòria assenyalat
que en surt La Cooperativa La Lleialtat.
I amb aquest nom comprendreu
que anem a tot arreu
sense orgull ni vanitat,
dient la veritat.»

«Una peixatera *guapa*
un cas gros li va passar,
que en arribar-li el peix de fora
un a l'ull l'hi va saltar.
Diuen que no era peix blau
ni d'escata tampoc,
diu que era llefiscós
amb un punt tot vermellós.
Diuen que n'era una pixota,
la que l'ull li va estropellar
i té por per més que xanquet sigui
quan amb ell li arriba de l'art.»

La Nova Obrera
(1897)

Façana de la seu de La Nova Obrera, al carrer Guadiana.
Font: AEP.

La Nova Obrera: La casa dels treballadors

La cooperativa La Nova Obrera es fundà l'any 1897, el mateix any del Reial Decret pel qual s'autoritzà Barcelona a annexionar-se Sants i altres pobles del pla barceloní. És la cooperativa santsenca que ha tingut una vida més llarga, arribant a celebrar el seu centenari el 1997. Si bé avui ja no basa la seva activitat en el consum, es manté com a cooperativa cultural i recreativa. El seu emplaçament històric és al carrer Guadiana, 22.

Els fundadors

La Nova Obrera va ser fundada per Vicenç Alsina Dalmau, un jornaler de 40 anys que vivia a la plaça del mercat (avui plaça d'Osca), al primer pis del número 5. Al llibre d'associats consta la data de la seva inscripció com a fundador l'1 de setembre de 1897. El segon soci de la cooperativa va ser Joaquim Punyet, del carrer Colón (Vallespir) número 51, que fou reemplaçat en morir per la seva vídua. El tercer soci fou Francesc Carreras Llopart, manyà del carrer Sant Pere, número 54, que s'inscriví l'1 de gener de 1899. El quart fou Martí Salat Morros, tintorer, inscrit el 26 de juny de 1899. El cinquè, Joaquim Viello Oriol, també manyà, que vivia al carrer Alcolea número 113, segon pis. El sisè, Mariano Garcia, botoner, del carrer Comtes de Bell-lloc 71, inscrit el 31 de desembre de 1899. El setè, Pablo Riera Martí, jornaler que residia a Ciutat Vella, es féu soci el 5 de gener de 1900 i morí el 13 de novembre de 1955.

Fotografies dels participants a la Festa de la Cooperació de 1935.
Font: Arxiu personal Mercè Llaveria.

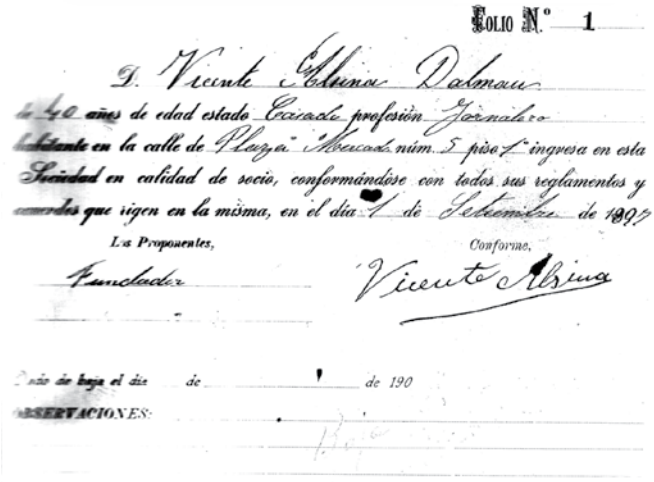

FOLIO N.º 1

D. Vicente Alsina Dalmau

de 40 años de edad estado Casado profesión Jornalero

habitante en la calle de Plaza Mercado núm. 5 piso 1.º ingresa en esta Sociedad en calidad de socio, conformándose con todos sus reglamentos y acuerdos que rigen en la misma, en el día 1 de Setiembre de 1897

Los Proponentes, Fundador

Conforme, Vicente Alsina

Socio de baja el día de de 190

OBSERVACIONES:

Vicent Alsina, primer soci fundador.
A sota, la seva inscripció al llibre de socis el 1897.
Font: Arxiu La Nova Obrera.

El vuitè soci fou Francesc Arqués, jornaler casat amb Josefa Manero, s'inscriví amb 24 anys, el 23 de gener de 1900 quan vivia al carrer Sant Josep (Jocs Florals) 124, primer; després es mudà al carrer Riego 14. El novè, Josep Marín Puig, jornaler, vivia a la plaça de la Constitució, número 9, segon pis, i s'inscriví amb 33 anys, el 29 de gener del 1900. I el desè, Pere Maria Fité Duran, manyà de 38 anys, inscrit el 26 de gener de 1900 i amb domicili al carrer de Santa Maria 6, segon pis.

Altres cooperativistes foren Francesc Chiva Remolar, jornaler de 30 anys, que entrà a l'entitat el 14 de desembre de 1905 i vivia al carrer Vistalegre número 33; Josep Belis i Campos, també jornaler que s'inscriví el 9 d'abril de 1907, amb 37 anys, i que vivia a l'aleshores carrer del Gall (Moianès), 72, 1r. 2a.; o Sixte Breu Armadàs, jornaler que es feu soci el gener de 1927, amb 26 anys, que vivia al carrer Rei Martí 28, 2n. 2a.

Els fundadors de la cooperativa eren tots obrers que vivien majoritàriament en el veïnatge més proper. Treballaven de jornalers i peons en els tallers i fàbriques pròximes, i també exercien de manyans, mecànics, fusters, tintorers, vidriers, ebenistes, lampistes, tallistes, picapedrers i paletes. Els desitjos i necessitats d'aquells integrants del proletariat santsenc foren la matèria primera que fundà La Nova Obrera.

La Nova de Sants s'implica en el moviment

La Nova Obrera ben aviat s'implicà en el moviment d'inicis del segle XX. El 19 de maig de 1902, inscrita com La Nova de Sans, participà al «Segon Congrés Cooperatiu Catalano-Balear», que es celebrà al palau de Belles Arts, presidit per Joan Salas Anton.

Pocs anys després, el gener de 1906, el mateix Salas Anton visitava la cooperativa, en un acte propagandístic on també parlaren Arqués, Farrerons i Mainadé. Fran-

cesc Arqués, de La Nova Obrera, explicà els fonaments de l'economia col·lectiva i el paper que jugaven les dones amb el treball domèstic. Farrerons es referí a la qüestió obrera i com l'associació cooperativa podia ajudar a resoldre-la; i censurà, en una aposta pel col·lectivisme, «a aquellos cooperadores que abrigan sentimientos estrechos y tratan de obtener exorbitantes beneficios á costa del bien de ellos y del de sus compañeros». Proposà crear farmàcies cooperatives com les belgues, així com escoles racionalistes i d'arts i oficis. Mainadé, per la seva part, defensà que la classe obrera només podia aconseguir el benestar i la felicitat a través de la cooperació col·lectivista, amb tres aspectes fonamentals per a l'obrer: l'econòmic, l'intel·lectual i el moral. Salas Anton, finalment, tancà l'acte afirmant que els obrers no millorarien només amb el sindicat, sinó que seria amb les dues eines -sindicalisme i cooperació- que arribarien on volguessin. Les lluites obreres per apujar el salari s'havien de complementar amb les lluites per abaratir el consum.

> «El alza de los salarios es incesantemente
> endosada por el patrono contra el consumidor,
> que es quien paga en la contienda los platos rotos
> y, como la mayoría de consumidores
> está constituida por obreros, resulta que,
> mientras estos no supriman al patrono,
> su aumento de salario será puramente ilusorio
> (…) Procediendo el mal del capitalismo,
> hay que suprimirlo, substituyéndolo por el cooperatismo,
> que es el único procedimiento para atacar
> el mal en su raiz».[2]

Aquells anys foren, uns temps dinàmics i plens d'iniciatives. El 1907 recolzava econòmicament, de la mà de La Lleialtat Santsenca, al «Foment Artístich Autonomista de Sans»[3]. La seva implicació també la portava a participar, el 1912, de les Compres en Comú, el projecte econòmic de la coordinació de la Cambra Regional Catalano-Balear.[4] I a la seva seu, el 30 de juny de 1912 es celebrava el comitè comarcal de Societats Cooperatives del pla de Barcelona. Hi assistiren, a més de la pròpia Nova, L'Empar de l'Obrer, La Balança Econòmica d'Hostrafrancs i cooperatives d'altres barris, com La Fraternitat de la Barceloneta, La Igualitària i La Moralitat Obrera del Poble Sec, La Lleialtat i La Previsora de Gràcia, La Formiga i L'Atrevida de Sant Martí, així com entitats de Sant Andreu, la Sagrera i Horta[5]. La Nova Obrera també participà en el primer congrés d'àmbit estatal, celebrat a Barcelona el desembre de 1913, on exposà els articles que distribuïa, ben a prop dels de la Farmàcia Popular de Sants.

La Quinta de Salut L'Aliança

Una vegada consolidada la cooperativa de consum, La Nova volgué afrontar altres necessitats dels seus associats, i per aquell motiu ingressà, el segon semestre de 1915, com a soci col·lectiu de la Quinta de Salut l'Aliança. Aleshores, a la Quinta hi havia 21.786 afiliats individuals i 111 entitats adherides[6], i des de la seva fundació el 1904 com una societat de cambrers, havia evolucionat fins a convertir-se en Mutualitat de Previsió Social[7]. Per aquelles dates, la Quinta visitava les cooperatives obreres per a donar a conèixer el projecte, i a La Nova Obrera també li tocà el torn.

Així, el diumenge 23 maig de 1915, a les 21.30 i davant de nombrosa concurrència, el doctor de l'Aliança, Girona Trius, dissertà sobre la missió social i «altament humana» que guiava la institució que representava. «Al cooperador en buena salud la Cooperativa lo nutre, y cuando carece de ella por diversas causas, la Quinta lo cura». Girona argumentà, davant un auditori majoritàriament femení, que la Quinta estava molt lluny de ser un hospital més, ni tampoc una

casa de curació com les existents, doncs allà «el obrero no halla la visión tétrica, ni el rigorismo e intolerancia de sus similares creadas por la beneficiencia, pública y privada». L'obrer, quan emmalaltia, havia d'anar a la Quinta perquè era la seva casa i allà trobava tendresa, alegria, respecte i llibertat.[8]

L'alça de preus i la Primera Guerra Mundial

L'any 1917, La Nova Obrera era elogiada pels seus progressos, i els cooperativistes catalans l'escolliren per a fer-hi, el 13 de desembre del mateix any, un acte en favor de les compres en comú. Hi assistiren representants de El Progrés Santsenc, Acció Social, Model del Segle XX, L'Economat de Sants, La Balança Econòmica, L'Empar de l'Obrer i La Dignitat. Inaugurada pel seu president Emili Parés, la conferència «que resultó brillantísima» mantingué que, si el comerciant detallista era un factor d'encariment dels preus, encara ho era més el majorista. Eren els anys de la Primera Guerra Mundial, i en front de la pujada de preus associada al conflicte, l'alternativa era fer les compres a través de la Cambra Regional. Amb una cooperació millor organitzada, es podia donar batalla als grans comerciants que s'enriquien amb la inflació, ja que «el gobierno nada ha hecho para impedir que los acaparadores hicieran su agosto». Les compres en comú de gran abast podien actuar com una mesa reguladora de preus.

> «Si al estallar la conflagración mundial
> hubiéramos tenido organizada aquella cooperación,
> no tendríamos que lamentarnos ahora de la enorme
> alza registrada en los artículos de primera necesidad».[9]

Durant 1917 havien fet reformes importants a l'edifici propietat de la cooperativa. I Ramon Punyet, fill d'un dels fundadors, havia assistit a l'assemblea extraordinària que celebrà la Cambra Regional el 25 de març al palau de Belles Arts, que reuní 97 cooperatives, en representació a 16.500 famílies.

La bandera i la premsa cooperatista

Al març de 1921, La Nova Obrera inaugurà la seva bandera, un acte important per a les cooperatives de l'època, i el dedicà al portaveu del moviment, *Acción Cooperatista*. Parlaren els socis Arqués i Llanas, i el fundador Alsina féu entrega de la senyera, que fou hissada al balcó enmig dels aplaudiments dels socis que omplien el carrer, i al compàs d'una orquestra que tocava un «airoso paso doble». El president de Model del Segle XX digué que aquella bandera significava la fraternitat universal. Parlà també Coll, de la Federació Local, així com Joan Coloma, que es referí a la premsa burgesa: «Vemos como muchas veces la prensa hipoteca su pensamiento y su idealidad a los Gobiernos para poder cobrar del llamado fondo de los reptiles». Coloma afegí que *Acción Cooperatista* moriria abans de vendre's, però «de todos modos es un deseo nuestro el procurarle una situación económica próspera». Caballeria, per la seva part, apostà per la premsa escrita, ja que la propaganda des d'un periòdic era molt més eficaç que des de la tribuna d'un míting, «pues las palabras habladas se olvidan, mientras las escritas siempre quedan». I afegia que «nosotros los cooperatistas, al inaugurar una bandera, no tenemos necesidad de jurar morir por ella». Eladi Gardó argumentà que amb la bandera cooperatista, els vianants ja no pensarien que a l'entitat només es repartien mongetes i arròs, sinó que s'estava transformant la societat en una de més justa i equitativa. Arqués, després de l'èxit de l'acte, acabà dient que el local de la cooperativa, tot i ser molt gran, ja se'ls estava fent petit[10]. Com a resultat d'aquell major compromís, l'octubre del mateix any, La Nova Obrera modificava el seu reglament i deixava de vendre al públic.[11]

El 25è. aniversari

El diumenge 22 d'octubre de 1922, La Nova Obrera celebrà el seu 25è. aniversari. El programa consistí en un repartiment de bons a les famílies necessitades de la barriada i un acte d'afirmació cooperatista, durant el qual s'entregà un diploma d'honor a l'únic soci fundador que encara aleshores integrava la societat, el company Alsina. També es celebrà un vermut, un banquet de confraternitat i una vetllada literària. Hi assistiren companys de Model del Segle XX, L'Empar de l'Obrer i La Lleialtat Santsenca, així com dirigents del moviment català, des de Salas Anton fins a Joan Coloma, Duran i Guàrdia, o el Dr. Girona. Els oradors enaltiren la finalitat de la cooperació:

> «preparando los espíritus y acumulando,
> al mismo tiempo, medios materiales
> y capacidades técnicas que permitan
> acometer las grandes empresas
> que han de ejercer una influencia decisiva
> en las normas de vida de la clase trabajadora».[12]

També es parlà de l'error de vetllar només per la prosperitat de l'entitat. En solitari, les cooperatives difícilment podien exercir una influència social a la ciutat. Per contra, per a tenir una autoritat suficient davant els poders públics i atreure a les encara indiferents masses obreres, s'havia d'enfortir el moviment en conjunt.

La Nova Obrera exercia aquell compromís amb la resta de les cooperatives. Sense anar més lluny, el mateix any, Francesc Arqués havia estat escollit vicepresident de la Federació. Arqués, en aquells temps, destacà com un intens propagandista de la cooperació, i als mítings es presentava a sí mateix com «un modest obrer».[13]

«L'Herència del demà»

A la Cooperativa La Nova Obrera, de Sans

Quina festa tan formosa
la que aquí tots celebrem;
units tots amb armonia
la Cooperativa enlairem.

Vint-i-cinc anys que's fundada;
celebrem noces d'argent
honrant als fundadors socis
pel seu treball conseqüent.

Vàreu treballar amb dèria
per a fer la forta i gran,
i amb vostra fé aconseguíreu
de fer-la vui triomfant.

Tots hem de seguir la tasca començada
obrint bé de bat a bat els nostres cors,
enlairant entre mig, ben esperançada,
la santa bandera dels nostres amors.

Que puguin nostres fills, en ser a demà, dir-nos:
- És l'herència que'ls nostres pares van deixar,
perquè coma germans poguem unir-nos,
i que d'ells no ens en poguéssim oblidar-

Avant, doncs, germans de feina,
nostra tasca hem de seguir!
tots al punt empunyem l'eina
i a cercar nostre destí.

Que'ls vells mai puguin dir-nos
que la seva obra hem malmés,
sinó que poguem sentir-nos:
- No s'ensorrarà mai més!

Aixequem-la ben enlaire,
aquesta obra bon i gran,
que en sentin perfum i flaire
els nostres fills que vindrán.

I Catalunya agraïda
vindrà a donar-nos les mans.
-Visca, - cridem de seguida-
LA NOVA OBRERA, de Sans!

Font: Sevilla, F. «Poema a la cooperativa en motiu del seu 25è aniversari». *Acción Cooperatista*, 26 d'octubre de 1922, núm 48.

Diploma lliurat a Vicent Alsina el 1922
amb motiu dels 25 anys de la constitució.
Font: Arxiu La Nova Obrera.

El control obrer

Els inicis dels 20 foren anys de tensions socials importants, d'exacerbats antagonismes de classe i també de nous referents pel moviment obrer, com la recent Revolució Soviètica. En aquell context, Josep Duran i Guàrdia, membre de El Reloj i secretari de les cooperatives barcelonines, féu una conferència a La Nova Obrera el 4 d'abril de 1923, sota el títol de «El Control Obrero», on abordà qüestions que anaven més enllà de l'habitual «neutralitat cooperativa».

Duran i Guàrdia es presentà com un conferenciant de condició obrera. Es remeté als sacrificis que suposava pels obrers adquirir cultura, així com a la situació de violència de classe que assolava la ciutat, on no es podia exposar les idees sense perill de perdre la vida. Analitzà la Gran Guerra i les seves conseqüències, així com el reformisme social que alguns governs emprenien per fer front a «la tan temida revolución social». En concret, abordà la legislació social que s'estava implantant a l'Estat espanyol, que qualificà de mesquina i pobre, destacant-ne únicament els projectes sobre contracte de treball i control obrer que volia impulsar l'Instituto de Reformas Sociales[14]. Per Duran i Guàrdia, «el control obrero es, en nuestros dias, la aspiración del proletariado de todas la naciones y uno de los puntos base de la revolución rusa». En cas d'aprovar-se, significaria el reconeixement d'un dret jurídic dels treballadors per intervenir en la producció. Per aquell motiu, les grans empreses industrials estaven pagant una campanya per a fer fracassar el projecte.

Front l'afirmació de Puig i Cadafalch «o tots rics com a Estats Units, o tots pobres com a Rússia», Duran argumentà, a La Nova Obrera, que als Estats Units els obrers eren tan explotats com a la resta del món, i que a la Rússia soviètica no tots eren pobres, doncs la riquesa total de la nació estava ara en mans de l'Estat, «en representación de todo el pueblo». Encoratjà tots els socis de La Nova Obrera que pertanyessin als sindicats d'ofici a lluitar per aconseguir el control obrer en la seva indústria. Tanmateix, aquell control resultaria insuficient si el proletariat no adquiria coneixements per gestionar col·lectivament la indústria. Aquells sabers, teòrics però sobretot pràctics, s'aprendrien ingressant a les cooperatives, així com amb la creació d'estudis econòmics per preparar els obrers i capacitar-los per «hacer triunfar las reivindicaciones del proletariado».[15]

Més que una entitat de barri

L'any 1924, La Nova Obrera havia format part del comitè que organitzà la participació a l'Exposició Internacional Cooperativa de Gant. El 1925, prenia part de projectes d'intercooperació com la Fàbrica de Pastes de Sopa, la Fàbrica de Gasoses i la Fusió de Sants per l'abastiment del carbó, de qui Salat, un dels socis de la Nova, n'havia estat un important promotor. La cooperativa havia destinat, al primer semestre d'aquell any, 3.672 pessetes al Fons de Necessitat, 1.184 al Fons per Crèdit, 919 al Fons de Cultura i 3.641 al Fons d'Invalidesa. Tenia un capital social de 55.955 pessetes, i un Fons de Reserva - capital col·lectiu- de 45.324. El seu president era J. Cendra, que havia substituït a Joan Barrabeix, el comptable era Josep Beà i el secretari, Vicenç Soriano. Socis com Joan Llobera, Jaume Masalleras, Enric Cruz, Pasqual Mollart o Simó López eren delegats als congressos d'àmbit barceloní i català. El 1925 també fou l'any que moriren els socis Ramon Punyet i Jaume Salat. Amdós eren fills de La Nova Obrera, i Salat morí de tifus, el «azote de nuestra ciudad».[16]

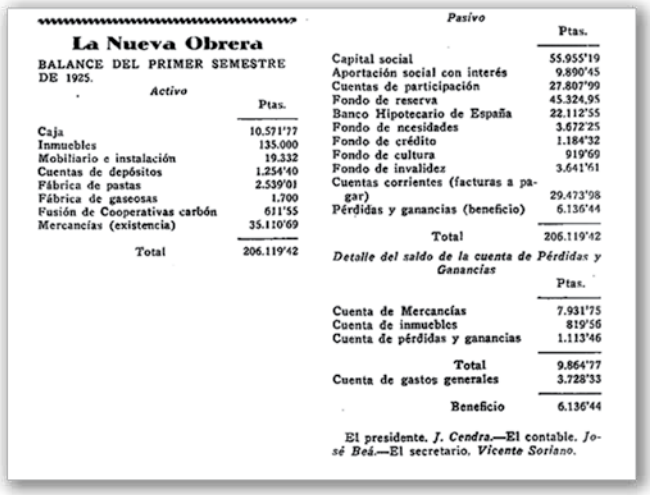

La Nueva Obrera

BALANCE DEL PRIMER SEMESTRE DE 1925.

Activo

	Ptas.
Caja	10.571'77
Inmuebles	135.000
Mobiliario e instalación	19.332
Cuentas de depósitos	1.254'40
Fábrica de pastas	2.539'03
Fábrica de gaseosas	1.700
Fusión de Cooperativas carbón	611'55
Mercancías (existencia)	35.110'69
Total	206.119'42

Pasivo

	Ptas.
Capital social	55.955'19
Aportación social con interés	9.890'45
Cuentas de participación	27.807'99
Fondo de reserva	45.324,95
Banco Hipotecario de España	22.112'55
Fondo de necesidades	3.672'25
Fondo de crédito	1.184'32
Fondo de cultura	919'69
Fondo de invalidez	3.641'61
Cuentas corrientes (facturas a pagar)	29.473'98
Pérdidas y ganancias (beneficio)	6.136'44
Total	206.119'42

Detalle del saldo de la cuenta de Pérdidas y Ganancias

	Ptas.
Cuenta de Mercancías	7.931'75
Cuenta de inmuebles	819'56
Cuenta de pérdidas y ganancias	1.113'46
Total	9.864'77
Cuenta de gastos generales	3.728'33
Beneficio	6.136'44

El presidente. *J. Cendra.*—El contable. *José Beà.*—El secretario. *Vicente Soriano.*

Balanç econòmic del primer semestre de 1925.
Podem veure les participacions a les cooperatives de segon grau, de pastes, gasoses i carbó, així com els fons de cultura, invalidesa, necessitat o crèdit.
Font: *Acción Cooperatista*, 4 de setembre de 1925, núm. 122. FRG.

El 1925 celebraren la festa major de Sants, sumant-se a uns esdeveniments protagonitzats per les entitats locals:

> «En el Pasaje del Círculo de Sans, se bailaron sardanas, tarde y noche, con gran contento del elemento joven, y en los locales del Orfeón de Sans, del Casino de Sans, "Centro Católico", Orfeón Renacimiento y Cooperativas Amparo del Obrero, Nueva Obrera y Siglo XX, se celebraron animados y concurridos bailes y funciones de teatro, por los grupos de aficionados pertenecientes a las respectivas entidades, siendo muy notable el que actúa en el Orfeón de Sans y el de niños de la cooperativa La Nueva Obrera».[17]

Aquella dimensió local fou prioritzada entre 1925 i 1928, atès que La Nova Obrera, d'una forma similar que La Lealtat Santsenca, i a diferència de l'Empar o el Model, tingué una participació menor en el moviment, i accentuà el seu perfil d'entitat de barri. Mantingué implicacions molt puntuals, com l'assistència dels socis Guillem Maduell i Pascual Flor a l'assemblea de les cooperatives barcelonines l'agost de 1927, o la de Vicent Soriano durant la crisi de la Fàbrica de Pastes el juny de 1928, però en general la seva dedicació a l'activitat conjunta del cooperativisme es replegà cap al barri.

> «En los suburbios de Sans, Las Corts, San Martin, existe una gran falta de escuelas. Ni buenas ni malas, no hay escuelas suficientes para el número de niños que habitan aquellos sectores de población».[18]

En efecte, les necessitats en una barriada obrera com Sants eren fortes, hi havia mancances importants a resoldre i l'any 1928, el soci Joan Belis i Domingo, de la Comissió Cultural de la cooperativa, féu una crida per a constituir una escola al barri:

> «Tiempo ha que no nos hemos preocupado
> de la enseñanza, y tenemos la obligación de pensar
> en el mañana, si no nuestros hijos nos dirán que sólo
> pensábamos en nosotros, y con mucha razón,
> y que de ellos nunca nos acordamos.
> Creemos llegó el momento de que todas las
> Cooperativas nos unamos para estudiar la creación
> de una Escuela para nuestros hijos.
> No siempre hemos de pensar sólo en el provecho
> de nuestra Entidad, y en los excesos de percepción
> al final de cada semestre; tenemos la obligación
> de destinar unas horas para pensar en la enseñanza,
> hasta hallar el método de hacerla efectiva.
> ¿Qué nos costará a todas las entidades
> Cooperativas el establecer una escuela?
> Creemos que si las secciones Culturales nos
> pusiéramos de acuerdo daríamos un gran paso a este fin.
> Pensad, compañeros de las Cooperativas de Sans,
> que nuestros hijos nos piden: Escuela!».[19]

Joan Belis, un dels socis destacats
de La Nova Obrera.
Font: Arxiu La Nova Obrera.

- Lluís Chiva -

Actual president de La Nova Obrera

«La cooperativa la va formar gent que en aquell temps cobrava molt poc. El 1897, o jo diria que una mica abans i tot. Van llogar el local d'aquí i es van posar a treballar. Què feien? Compraven al Born, ho portaven aquí i feien torns de venta. El que treballava al matí venia per la tarda, i s'ho anaven combinant. El dependent era el soci que no cobrava i clar, al no cobrar, podien comprar coses més econòmiques que a les tendes. Així van començar a fer la cooperativa. Tenien unes fulles, durant la semana anaven comprant i ho apuntaven. Quan cobraven, venien i pagaven. Inclús si necessitaves unes sabates o roba, anaves a la tenda d'aquí el barri que eren associats de la cooperativa, t'ho enduies i després venien a cobrar-ho a la cooperativa. I la cooperativa ho anava cobrant al soci una part cada setmana. Compraves a terminis. La cooperativa li pagava al comptat al botiguer, al sastre, al sabater, i la cooperativa t'ho anava restant cada semana. Si pujava unes sabates deu pessetes, a lo millor t'ho descomptaven dues cada setmana i en cinc semanes les pagaves. Tots els socis eren de Sants o Hostafrancs.

El meu pare va neixer al 1903 i es va casar als 23, jo diria que l'any 26 o 27 va entrar aquí com a soci. Ell treballava al matí en una fundició i a la tarda estava aquí de dependent. El soci era ell i per tant tota la família. A la fitxa constava al meu pare i tots els meus germans. Quan un es casava ja deixava de ser soci i se n'havia de fer de nou, o no. I quan un soci es moria tothom pagava perquè es pugues fer l'enterro. Quan moria el pare, era la mare i quan es moria la mare, el fill solter que hi havia venia a ser soci.

Jo recordo de petit que cada any anàvem a la Colònia Güell. Tots els socis anàvem d'aquí a plaça Espanya, agafàvem el carrilet fins a Sant Boi i d'allà fins a la Colònia a peu. D'aquí sortia un camió d'aquells massissos, carregava els cistells de tots els socis, i quan arribàvem allà tothom anava al camió, agafava el seu cistell i a dinar. Era una festa molt agradable, es feien sardanes, es feia de tot. Érem molta gent, el tren l'omplíem molt. La botiga estava al carrer Guadiana. Les botigues es carregaven per la part del darrera, per Sant Crist. L'edifici de Sant Crist era un pati grandiós, on hi havia la figuera i uns quants arbres. És on es feien les festes per tots els socis, pels joves. Aquí a la cooperativa, a Guadiana, hi havia el forn, hi havia per fer embotits, es feien el pa. Ho feien tot».

Font: Entrevista 28 de setembre de 2010.

Caminant a pas segur

Conjuntament amb el teixit cooperatiu català i basc, La Nova Obrera participà en l'estand que les cooperatives de consum instal·laren a l'Exposició Internacional de Barcelona de l'any 1929. Per aquelles dates, tenia 85 socis, un capital social de 83.700 pessetes i un gir comercial de 225.000 pessetes anuals. Dels excessos de percepció, en destinava un 20% al fons de reserva, un 1% al fons de crèdit pels associats i 24 pessetes anuals per soci al fons de necessitat. En cas de malaltia, el soci percebia 5 pessetes diàries, i 2,50 en cas d'accident de treball. Al fons d'invalidesa es destinaven 6 pessetes anuals - els socis invàlids per treballar rebien 2 pessetes per dia- i un 4% a cultura, per a sostenir la biblioteca,[20] sufragar conferències, periòdics i divulgació en general.[21]

Els anys 30 foren de consolidació de l'entitat. D'una banda desplegà una interessant activitat cultural, com l'acte «Pro Cultura Catalana» organitzat per la revista *El Ressò*, del 10 de juny de 1931, on parlaren Francesc Esteller, Tomàs Royo i l'independentista Josep Grant i Sala[22]. O la conferència del 5 de setembre de 1933, d'Estanislau Ruiz i Ponsetí, parlamentari de la USC, sobre la salut i el problema farmacèutic. D'altra banda, tornaren a la palestra del moviment. El seu delegat Josep Sabaté es reunia amb la resta de cooperatives amb forn de pa propi,[23] Joan Grau i Mariano Baig formaven part de l'assemblea de la Federació Local de Barcelona del 18 de febrer de 1934. Barrabeix, Andrés, Arqués i Belis assistiren al «Segon Congrés de la Federació de Cooperatives de Catalunya», celebrat entre juny i juliol de 1934 a la Unió Cooperatista Barcelonesa. Davant de tanta participació masculina, les dones de La Nova Obrera havien organitzat el seu propi grup femení, i una d'elles, Matilde Alonso, es trobava amb dones d'altres cooperatives de Sants el juny de 1933.

La secció de cultura desenvolupà nombroses activitats.
Hi havia un grup sardanista,
i també una coral, amb el corresponent penó.
A baix, una jornada sardanista a la plaça d'Osca, el 1915.
Font: Arxiu La Nova Obrera, AHS.

La consolidació també es traduí en l'àmbit material. L'any 1935 milloraren profundament les infraestructures de la cooperativa. Renovaren les balances i mesures d'oli, «establint-les automàtiques»; construïren un forn de pa nou, «per no donar el vell un rendiment prou eficient»; instal·laren una cambra frigorífica «de darrer model»; edificaren, damunt del forn nou, una àmplia sala destinada a actes; i traslladaren les sales de juntes i secretaria, establint-les més àmplies i adients. Al respecte, es deia que els socis de La Nova Obrera sempre havien «volgut caminar amb un pas ben segur i han preferit avançar lentament, abans de fer un salt que pogués reportar-los un retrocés».[24]

Sortides dels socis a les coves del salnitre de Montserrat (1930).
Font: Arxiu personal Mercè Llaveria.

- Mercè Llaveria -

Actual sòcia número 2 de la Nova Obrera

Nascuda el 1921 i filla de Pere Llaveria, paleta que vivia al carrer Vallespir, 39, soci de La Nova Obrera des de l'1 de gener de 1921.

«A la cooperativa s'hi entrava i no s'era soci fins al cap de 6 mesos. Tots els socis treballaven en les tasques de la cooperativa, sense cobrar, però quan estaven a la Junta no feien el servei. En Miquelet feia el pa, i socis com Maduell, Bata i Breu vivien als habitatges que la cooperativa tenia al carrer Rei Martí, número 17. Aquests habitatges estaven des dels anys 20, com a mínim. A la cooperativa hi havia unes comissions: anaven a comprar el vi i l'oli a pagès. Aleshores venia un carreter a dur-lo. A l'entrada de la cooperativa hi havia el taulell de l'oli, amb el dipòsit abaix, i aleshores hi abocava l'oli. Amb el vi igual, i sortia una mànega amb un carret, amb una bomba que ho pujava a les botes. Hi havia vi negre, blanc i moscatell. El vi era molt bo, al Nadal l'adobàvem i en veníem molt. Del porc en fèiem botifarrons i pernils. Hi havia una taberneta on es venia el rom i l'anís.

Jo anava a l'escola nacional de nenes, al carrer Vallespir, 80, al costat del safareig. Hi vaig anar dels 6 als 14 anys, fins que vaig entrar a treballar en una perfumeria, del carrer Riego, 32. Vaig començar a treballar el 8 de juliol de 1936. Poc després va venir la guerra, i molts socis van anar a lluitar. El meu germà l'enviaren a Madrid, a proveïments, i morí l'1 de desembre de 1938. De la cooperativa van morir molts xicots, com en Muntaner… La cooperativa no tancà per la guerra, no tancà».

Font: Conversa amb Mercè Llaveria 26 d'octubre de 2010.

Quadre escènic d'una de les obres teatrals representades al pati de la cooperativa amb Mercè Llaveria al centre
Font: Arxiu personal Mercè Llaveria

Sortides dels socis a Olorda (1929) i la Floresta (1931).
Font: Arxiu personal Mercè Llaveria.

Sortides dels socis a
Sant Feliu de Llobregat (1935),
i Collbató (1934).
Font: Arxiu personal Mercè Llaveria.

Grup de cultura de La Nova Obrera, el 1935.
Font: Arxiu personal Mercè Llaveria.

Segell de l'Associació de Vells de Barcelona,
per l'atenció i la defensa de la gent gran,
amb seu a la cooperativa i encara en funcionament.
Font: Arxiu La Nova Obrera.

Homenatge als vells i suport institucional

El 5 d'abril de 1936 es va fer un homenatge als socis més antics: Riera, Arqués, Gil, Jaumejuan, Carreras i Masalleras. Aquell acte revestí d'important significació, i hi acudiren representants del Consell d'Economia de la Generalitat de Catalunya; Miquel Mestre, president de les cooperatives catalanes; i nombroses entitats com l'Agrupació Vidriera, la jove cooperativa de producció de Sants. Obrí l'acte Belis i el president de l'entitat, Vicenç Soriano, llegí un comunicat d'adhesió de Ventura i Gassol, conseller de Cultura de la Generalitat. Miquel Mestre incità a les representacions oficials assistents a demostrar valentia i afrontar els atacs que les cooperatives rebien dels capitalistes; doncs si les primeres eren institucions declarades d'interès públic, els comerciants i els intermediaris sols defensaven l'interès privat. Mestre digué unes paraules que, malauradament, esdevingueren profètiques pocs mesos després:

> «Els cooperadors de Catalunya tindrem ocasió de lluitar fort,
> puix amb l'avenç que a no dubtar tindrem per l'ajut que
> ens porta l'economia i les nostres lleis pròpies,
> rebrem l'escomesa de les grans forces capitalistes
> que avui encara no ens han mostrat les seves armes
> de manera declarada».[25]

Les "grans forces", en efecte, mostraren les seves armes, i la guerra esclatà. Malgrat que La Nova Obrera, poc abans, havia decidit no fusionar-se amb la resta de cooperatives santsenques, el imperatius del moment la convertiren en la sucursal número 9 de la Unió de Cooperadors de Barcelona, a on envià com a delegat a Vicenç Soriano. El darrer soci que tingué La Nova Obrera com a tal, abans de seguir com a Unió de Cooperadors, va ser Gabriel Muñoz Álvarez, jornaler de 33 anys, que s'hi associà el 10 de novembre del 1936. Fou el soci número 543, i vivia al carrer Manzanares número 8, 2n.

- Ramón Félez -

Inscrit a la cooperativa l'1 de novembre de 1935

Tipògraf que vivia al carrer López de Ayala,
que amb 44 anys escrivia des del França el 1941:

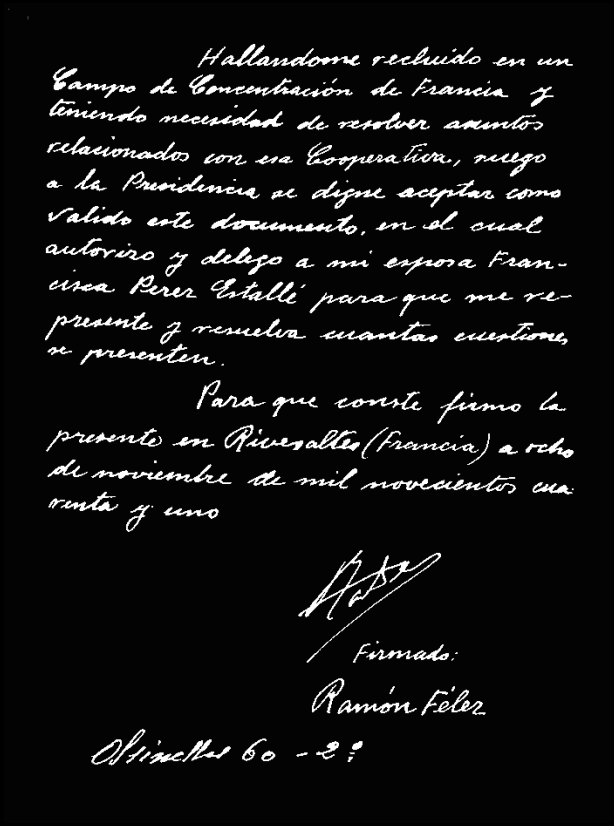

Hallandome recluido en un Campo de Concentración de Francia y teniendo necesidad de resolver asuntos relacionados con esa Cooperativa, ruego a la Presidencia se digne aceptar como valido este documento, en el cual autorizo y delego a mi esposa Francisca Perez Estallé para que me represente y resuelva cuantas cuestiones se presenten.

Para que conste firmo la presente en Rivesaltes (Francia) a ocho de noviembre de mil novecientos cuarenta y uno

Firmado:
Ramón Félez

Rivesaltes 60 - 2?

«Hallándome recluido en un Campo de Concentración de Francia, y teniendo la necesidad de resolver asuntos relacionados con la Cooperativa, ruego a la Presidencia se digne aceptar como válido este documento, en el cual autorizo y delego a mi esposa Francisca Pérez Estallé para que me represente y resuelva cuantas cuestiones se presenten. Para que conste firmo la presente en Rivesaltes (Francia) a ocho de noviembre de mil novecientos cuarenta y uno…».

Font: Arxiu La Nova Obrera.

La Redemptora
(1897)

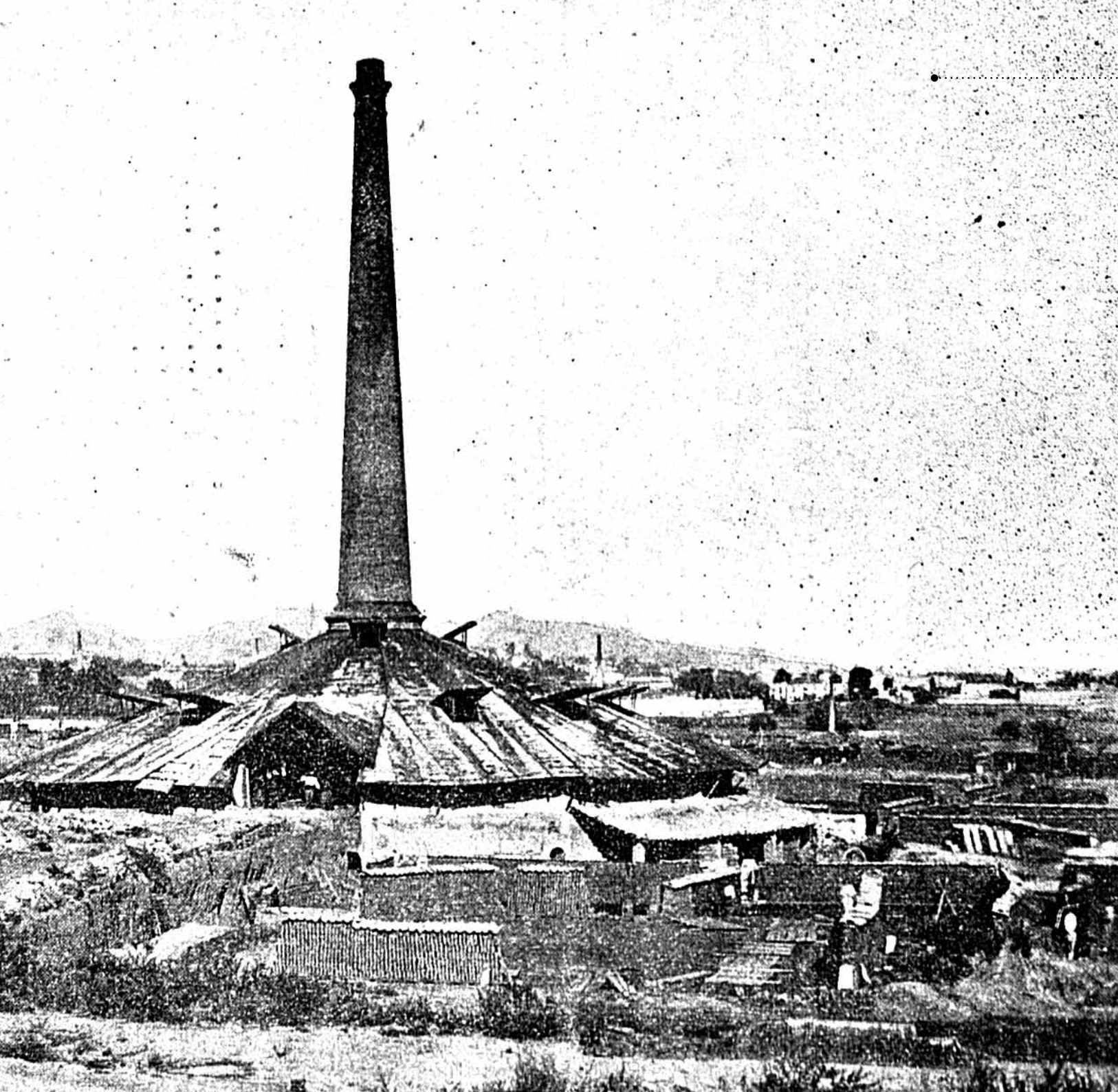

Fotografia de la bòbila, centre del treball de La Redemptora.
Font: AEP.

La Redemptora: la rajolera solidària

La Societat Cooperativa La Redemptora fou fundada el 1897 per un grup de rajolers dels barris de Sants, Hostafrancs, les Corts i Collblanc. D'una vaga nasqué, d'una altra vaga creixé i encara d'una altra es féu solidària. Des dels inicis es caracteritzà per esdevenir una posada en pràctica de l'autogestió i l'emancipació social proletària. La solidaritat i l'autoorganització foren les armes amb les quals desplegaren la seva intensa activitat tant productiva com social o política. La resistència d'aquells homes del fang parí una alternativa laboral sòlida que projectaria en el futur somiat un altre model de societat més justa, on tothom - oficial o aprenent- fos igual.

Terra d'aigua i argila

> «El orígen de esta Cooperativa de producción,
> es debido a una huelga que sostuvieron los obreros
> ladrilleros del llano de Barcelona, la cual quedó
> fracasada por la misma causa de siempre; esto es:
> por la carencia de medios de resistencia.
> Con la experiencia y los efectos de la derrota inspiró
> á los mas conspícuos del oficio á prepararse mejor para
> lo sucesivo (…) consiguieron nuestros compañeros
> una orientación bien definida para la futura
> reivindicación de su derecho á vida, recurriendo al
> único medio emancipador, el cual es la Cooperación.»[1]

A mitjan del segle XIX, als límits imprecisos de Sants, Collblanc i les Corts començaren a alçar-se amb fruïció les primeres xemeneies de bòbiles rajoleres. La qualitat argilosa del terreny i la formació natural de terrals permetia unes condicions òptimes per a la instal·lació que precisaven aquest tipus de manufactures.[2]

Les bòbiles, proveïdes d'un forn de cocció, es formaven al costat dels terrenys d'on s'extreia l'argila. Manipulada fins a convertir-la en pasta, es tallava regularment per aconseguir les primeres peces d'obra crua, i eren posteriorment assecades sota cobert. Quan les peces eren seques començava el procés de cocció, tradicionalment amb forns de foc fix, alimentats manualment amb carbó, fuel o gas. I més tard, amb forns de foc mòbil (o Hoffman) on l'obra crua circulava al llarg d'un túnel on la temperatura anava creixent gradualment fins a la cocció, per tornar a poc a poc a decréixer. Després, tant sols s'havia d'esperar el lent refredament per tenir les peces llestes.[3]

La xemeneia s'utilitzava per donar sortida als fums de la cocció, uns fums marronosos amb matisos ataronjats del mateix color de la terra. En aquelles bòbiles es produïen sobretot rajoles, però també totxos o maons i teules de bona qualitat, molt resistents i amb una pigmentació peculiar.[4]

La classe del fang

> «De memoria de ladrillero,
> siempre se había trabajado a destajo...».[5]

Les condicions de feina dels rajolers eren inestables, sobretot a l'hivern, ja que en realitzar-se la majoria de les tasques a la intempèrie, les condicions meteorològiques es presentaven com un condicionant de primer ordre per

la realització de la labor. Aquesta circumstància facilità la implantació d'unes dures condicions laborals per part dels patrons, que imposaven la feina a preu fet, és a dir, es pagava a tant la peça en el moment de la recepció i això implicava la inexistència d'un jornal regular amb el qual garantir la viabilitat econòmica de les famílies.

Aquella precarietat es traduïa també en forts desequilibris i jerarquies entre l'encarregat, el cap de colla, els oficials i els aprenents. Aquest últims, moltes vegades eren llogats per dies o per hores quan la feina sovintejava i òbviament es quedaven de braços plegats quan no n'hi havia. En aquelles condicions, el preu fet era utilitzat pels encarregats, anomenats despectivament "burgesos de blusa", com un mecanisme per explotar els més precaris, que eren sotmesos a subcontractacions irregulars i vulneracions constants dels convenis d'horaris laborals pactats amb els sindicats.

La tradició de combat de "la classe del fang", com s'anomenava els rajolers, inserits en el mateix camp sindical de la construcció, era força coneguda. Però també la resistència dels patrons i els encarregats, avesats als guanys que els reportaven aquelles condicions. Múltiples lluites i conflictes s'iniciaren per acabar amb aquell sistema i tantes altres vegades els obrers en sortiren derrotats.[6]

La impotència dels rajolers creixia proporcionalment als fracassos i sacrificis d'ingressos que implicava aquell mètode de lluita. Per aquest motiu, entre 1897 i 1898, durant unes vagues que s'estengueren a tot el ram de la construcció, uns quants rajolers optaren per l'autoorganització del fang com a remei definitiu als seus problemes.

> «Vostè recordarà el seguit de vagues que pels anys 97 i 98 sostinguérem, no sols els rajolers, sinó tot el ram de la construcció, lo que feia que tot sovint estiguéssim en vaga. Avorrits de tantes vagues, uns quants rajolers determinaren arrendar una bòbila, que era d'un tal Jaume Prats, i treballar pel nostre compte».[7]

El primer any de la Societat d'Obrers Rajolers de Barcelona

Tot naixement s'acompanya d'un mite sobre l'origen que enclava les arrels en la memòria col·lectiva. L'autoorganització i autogestió del treball com a resposta a l'agressió patronal emmarca la fundació el 1898 de la Societat d'Obrers Rajolers de Barcelona.

El mes de març d'aquell any, uns 35 obrers rajolers esgotats de les pèssimes condicions laborals i de les constants vagues del sector decidiren començar a treballar pel seu compte.[8] Estudiaren la situació i es declinaren cap a la formació d'una cooperativa de producció, única forma que els permetia trencar amb la verticalitat de l'organització laboral tradicional. L'obstacle inicial fou la indisponibilitat de capital per realitzar la primera inversió, ja que les aportacions inicials foren minses. Però on no arribaven els diners, arribava l'esforç col·lectiu del treball, i cada associat aportà dues pessetes en metàl·lic més dos dies de feina gratuïts, fins a sumar 10 pessetes per persona. Amb aquell suma tant modesta llogaren una primera bòbila[9] - aleshores paralitzada- i començaren a treballar.

Des dels inicis, els patrons de les empreses rajoleres en sabotejaren la producció:

> «toparen amb una mena de boicot,
> fet aixís d'una manera molt amagada,
> els seus maons no tenien sortida, i, per lo tant,
> eren moltes setmanes que, tot i havent treballat tota
> la setmana, sols podien cobrar dos o tres dies...».[10]

Passaren les setmanes i la feina que entrava amb prou feines arribava a cobrir les despeses de lloguer i els sous:

> «Ello no obstante, los ánimos, lejos de decaer, cobravan
> nuevos alientos; de los arenques,
> del bacalao, del vino, de las habichuelas, el tabaco
> de veinte comían, bebían y fumaban cien».[11]

Les famílies es ressentien de la falta d'ingressos, però l'obstinació d'aquells treballadors fou més gran que les ganes de menjar i no pararen fins aconseguir els seus propòsits. Al cap de poc temps els encarregaren l'obra d'una nova fàbrica d'electricitat, que els serví de punt de partida, i per augmentar la plantilla de socis fins a 70.[12] Als sis mesos, cada deu pessetes s'havien convertit en 31, i al cap de l'any, en 43.

Acabat el primer any de funcionament, amb l'esperit solidari que caracteritzà aquell projecte, es renuncià al retorn del benefici individual per tal d'eixamplar l'empresa. Al cap d'un any, tot i no tenir normalitzat els fons de reserva, tingueren prous ingressos[13] per construir la primera bòbila en propietat. Fou començada a construir l'abril de 1899[14] per Fèlix Soler i els costà 60.000 pessetes.[15]

> «Id á extramuros de la barriada de Sans,
> á la derecha de la carretera de Esplugas,
> y allí veréis surgir del fondo de la tierra un á modo de torreón,
> que próximamente será rematado por elevada chimenea».[16]

De la Societat de Rajolers de Sans a La Redemptora

Amb la segona bòbila en perspectiva i en previsió de l'augment de feina, convocaren a tots els rajolers del districte per tal de convidar-los a entrar a la societat. L'èxit de la reunió fou aclaparador i més quan coincidí amb el desencadenament de l'enèsima vaga de rajolers, davant la qual els oferiren la solidaritat.[17] El dia següent la cooperativa havia augmentat desmesuradament fins a 450 socis. El creixement inesperat propicià una altra vegada l'escassetat de treball - havent de treballar per torns- i l'excedent d'existències. Per sort, el conflicte laboral es solucionà en poc més de sis setmanes, molts dels vaguistes recent entrats marxaren i l'entitat cooperativa es quedà amb la xifra, més manejable, de 150 associats.[18]

Per tal d'inaugurar la nova bòbila organitzaren una diada festiva a la qual convidaren a totes les cooperatives obreres i de resistència del pla de Barcelona.[20] El diumenge 16 de juliol, ben d'hora al matí, una munió de gent s'aplegà davant la porta del local social de la cooperativa, al carrer Alcolea número 23, en ple cor de Sants. Puntualment, a les 9 partiren en cercavila per la carretera Reial en direcció a L'Hospitalet, acompanyats d'una banda musical a ritme d'himnes com La Marsellesa i pasdobles. Un cop arribats a peu de bòbila a l'alçada de Collblanc començà el míting, on parlaren els socis fundadors Estradé, Olivé, Quinjolí i Riba, seguits de grans aplaudiments. També parlamentaren, ja amb un to més oficial, el senyor Mir i Miró,[20] Enric O. Raduà com a secretari de la Cambra Regional i finalment Salas Anton com a president federatiu. Aquest últim havia assessorat als rajolers en la configuració de la societat, i la junta li havia demanat que pensés un nom per la nova bòbila. Al final del seu parlament, Salas Anton batejava solemnement aquella bòbila com La Redemptora.[21]

Aquella fou la primera vegada que aparegué un nom que, poc després i per translació, es convertí en el nom de l'entitat. Al migdia la gent de l'acte es traslladà al carrer Riego, al local de la coral L'Harmonia de Sants, on es realitzà el banquet amb 72 convidats. El president de llavors, Josep Torredefot, va proposar un brindis que acompanyaren amb entusiasme Jesús Algueró i els companys Olivé i Virana. Al final de la vetllada acordaren enviar un pergamí al senyor Prats, el propietari de la primera bòbila arrendada, en agraïment per l'ajuda prestada a la classe obrera.[22] Després de dinar els congregats anaren cap a la plaça del costat de l'estació del ferrocarril (plaça de Sants) on ballaren sardanes acompanyats per una orquestra.[23]

El 3 de setembre, després de tot un estiu treballant en els preparatius i acabant d'equipar les noves instal·lacions, sortí la primera fornada de maons. Tot semblava rutllar fins que arribà la tempesta.[24]

> «16 de julio-27 setiembre: he aquí dos efemérides que nuestros ladrilleros jamás olvidarán.
> La primera recordaráles siempre el triunfo de la fuerza de voluntad, consciente, reflexiva, hija de la meditación, del espíritu de sacrificio, de la previsión y de la experiéncia; la segunda hará que no olviden nunca el poder de los elementos, inconsciente, irreflexivo, hijo de la fatalidad...».[25]

De la festa als contratemps

> «La tempestad que se inició á las ocho de anteanoche (…), terminó ayer á las ocho de la mañana, convirtiéndose en lluvia torrencial, acompañada de incesantes truenos y relámpagos, durante el curso de la madrugada. (…) las calles se convirtieron en desbordados torrentes, inundándose los barrios bajos (...) Los daños materiales fueron de alguna consideración.».[26]

Aquella fou la nota meteorològica del 27 de setembre de 1899. A Collblanc, la pluja torrencial i salvatge inundà les galeries, apagà els forns de la recent estrenada bòbila i malmeté 300.000 peces d'obra crua en procés de cocció. Les dinou persones que estaven dins les instal·lacions no prengueren mal, però els danys ascendiren fins a 10.000 pessetes.

Quan la pluja escampà, els desesperats rajolers es posaren a drenar l'aigua amb una bomba de vapor - que els prestà el municipi- durant prop de quatre dies.[27] Nombrosos companys de l'ofici acudiren en la seva ajuda.

La resposta solidària de tot el moviment no es féu esperar. Una notícia al número d'octubre de la *Revista Cooperativa* clamava amb un titular d'auxili per salvar la cooperativa:«¡ Solidaridad para los obreros ladrilleros!» La crida funcionà, i ràpidament, Salas Anton[28] ideà l'organització de dos festivals per recaptar fons per a la rajolera. El primer fou el 5 de novembre a la plaça de braus de Les Arenes.[29] El segon, el dijous 9 de novembre al Teatre Líric, cedit gratuïtament pel seu propietari.[30]

> «Compañeras: la magnitud del siniestro sufrido por los cooperadores ladrilleros demanda el auxilio y el concurso de todos los cooperadores.
> Se nos llama al conjuro de la solidaridad y no debemos permitir que se evoque esa santa virtud en vano.
> Demostremos con nuestra asistencia al festival á que se nos invita, que somos cooperadores de verdad:
> que el mal de uno es el mal de todos,
> que el bien de todos lo queremos para cada uno».[31]

Per anar al primer acte, es prepararen diferents punts de trobada per acudir en comitiva cap al festival. Els i les solidàries confluïren al Saló Gran Via, al carrer de les Corts, 236 (Gran Via) entre Rambla Catalunya i Balmes.

Allí es trobaren els rajolers i les seves famílies amb cooperatistes vinguts d'arreu. Després, cap al migdia, recolliren les diferents corals participants al punt on s'havien congregat i s'anà en manifestació per la Gran Via, amb els respectius penons enlaire, fins a la plaça de braus.

La solidaritat anà més enllà, es traduí en donatius de tota classe dels quals es recolliren un total de 907 pessetes,[32] i en la celebració de festes arreu per treure fons d'ajuda.[33] El balanç dels dos festivals, el de la plaça de braus i el del Teatre Líric es publicaren al número de desembre de la revista, juntament amb les entrades ve-

He ahí ahora el detalle de cuentas:

DONATIVOS

	Ptas.	Cs.
Centro Barcelonés de Estudios Psicológicos.	129	30
Sociedad Cooperativa de Agricultores de Rodonó.	5	
» » *La Protectora Vendrellense.*	25	
Sociedades *La Alborada, 17 Mayo,* y *La Obrera,* de Ciudadela.	75	95
Sociedad Cooperativa *Paz y Trabajo,* de Mahón.	50	
» » *La Lealtad* Sansense.	51	30
» » *La Confianza,* Esplugas.	50	
» » *La Lealtad* Graciense.	79	75
De S. S. Y. Obispo de Barcelona.	150	
Sociedad Cooperativa *La Económica Masnoense.*	29	60
» » *El Porvenir* de Monistrol de Montserrat.	9	
» » *La Fraternidad* de S. Feliu de Llobregat.	21	65
» » Por conducto de *La Renaixensa,* suscripción hecha en casa del médico de Palautordera, D. José Font.	27	
Por el 10 o|o de una edición de sellos catalanistas, regalo del Sr. Coca.	105	
Por los ejemplares vendidos del periódico *La Caridad.*	95	90
Total.	907	40

Sans 20 de Noviembre de 1899.—José Subirana.

ESTADO DE CUENTAS

del festival celebrado en la Plaza de Toros de Barcelona el domingo 5 de Noviembre de 1899, á beneficio de la Sociedad Cooperativa de Oficiales ladrilleros de Barcelona-Sans.

INGRESOS

	Ptas.	Cs.
Por 384 entradas de Sombra vendidas en taquilla á 1'05.	403	20
Por 2713 » » Sol » » » » 0'55.	1492	15
Donativos por palcos: Excmo. Sr. D Eduardo Sanz Escartín.	200	
Grandes Almacenes de «El Siglo».	50	
Fomento del Trabajo Nacional.	50	
D. Pedro Viñas y Renom.	50	
Periódico *La Publicidad.*	33	
» *El Mercantil.*	31	50
D. Julio Marial.	31	50
Centro Militar de Clases Activas y Pasivas.	31	50
D. Benito Cañameras.	31	50
Excmo. Sr. D. José Collaso y Gil.	30	
Donativos por las 465 contraseñas de las Cooperativas que asistieron al festival.	288	75
	2723	10

GASTOS

	Ptas.	Cs.
Por el pago del Cánon á la sociedad propietaria de la Plaza de Toros.	100	
Por derechos de taquilla al 2 1/4 p. o|o	100	
Por pago al Cuerpo de Bomberos por 3 individuos.	7	50
Por pago á los empleados de la Plaza señores Tonet y Carreras	20	
Por alquiler y colocación de banderas en la Plaza.	4	
Por pago al agente acomodador de palcos.	1	50
Por pago impuesto del timbre.	154	85
Por pago á los mozos de limpieza de la Plaza.	16	50
Por pago de impresión de carteles y entradas á los señores Henrich y Comp.ª	150	
Por 300 tarjetas á Manuel Tasis.	2	25
Por un timbre y tampón á I. Xalapeira.	4	20
Por la fijación de tiras y carteles y timbres correspondientes á Manuela Mauri.	38	
Por la Banda de la Casa de Caridad, á su director D. Eusebio Guiteras.	75	
Por alquiler de una alfombra á A. Viñals.	5	
Por un sello, tampón, 350 entradas papel y 8000 programas.	55	70
Por papel sellado y alquiler de un coche á R. Guinart.	9	60
Beneficio líquido.	1979	
	2723	10

Resulta un beneficio líquido de mil novecientas setenta y nueve pesetas.—Barcelona, 10 Noviembre de 1899.—El Contador, *Antonio Farrán.*—El Tesorero, *Pedro Viñas.*—Por la Comisión, *Juan Salas Antón, Jaime Gou, Francisco Sisa.*

Després de la catàstrofe, el món cooperatiu es mobilitzà per solidaritzar-se amb aquest projecte.
Es recolliren donatius i s'organitzà un festival.
A les imatges, una relació dels donants i els comptes del festival.
Gràcies a aquestes aportacions, La Redemptora pogué reprendre l'activitat.
Fonts: *Revista Cooperativa Catalana,* 1 d'octubre de 1899, núm. 10. FRG.
i *Revista Cooperativa Catalana*, 1 de novembre de 1899, núm. 11. FRG.

nudes. El primer reportà un benefici de 1.969 pessetes i el segon de 93,90, que sumats als donatius resultaren la suma final de 2.970 pessetes.[34]

> «Ni aixís, n'obstant, es pogué matar la nostra obra;
> hi teníem gastades massa energies, havíem sofert
> massa privacions i amargures - privacions i amargures
> qu'en lloc d'afeblir els nostres entusiasmes encar els
> al·lentava- per a que'ns declaréssim vensuts».[35]

Després de la tempesta ve...

Gràcies a la col·lecta de fons es pal·liaren alguns desperfectes, però La Redemptora igualment no podia assumir el manteniment de 150 llocs de treball. Molts obrers marxaren durant el procés de reconstrucció - desconsolats pels efectes del temporal- i molts d'altres cercaren una altra feina. Tot i així, després de la desfeta, s'imposà una reestructuració, i el 21 de desembre de 1889 la societat es convertí oficialment a la forma cooperativa, aprovant uns estatuts[36] redactats conjuntament per Ramón Jordà[37] i pel mateix Salas Anton, en els quals s'oblidaren els beneficis individuals per robustir el fons social i col·lectiu.[38]

El 1900 esclatà una altra vaga de rajolers, a Vilanova i la Geltrú, i els obrers en lluita es posaren en contacte amb la cooperativa:

> «Manifestant-nos els seus desitjos d'ajuntar
> els seus esforços amb els nostres.
> Prompte arribàrem a un acord, i aquells bons
> companys vingueren a ajudar-nos en nostra empresa.
> Treballàrem tots plegats amb tan delit que, amb set
> mesos pagàrem unes 30.000 pessetes».[39]

Els socis de La Redemptora, el 1908.
Font: AHS.

Malgrat la reestructuració, la societat no estava del tot estabilitzada i el 1902 es reduí fins a la seixantena d'associats. A més, no pogueren pagar l'arrendament d'una de les bòbiles, i el seu propietari «que tenia com a lema: tot lo que no són diners és mentida»[40] els l'embargà.

Després d'aquells anys accidentats, la cooperativa a poc a poc es pogué consolidar i amb cinc anys d'activitat començà a créixer. Aviat necessitaren ampliar la seva base de producció, i decidiren arrendar una segona bòbila, situada a 300 metres de la que tenien a Collblanc. La distància permetia la comunicació entre les dues bòbiles per al transport de materials, però la coordinació entre les instal·lacions no resultà fàcil.[41] Aquell problema es solucionà fabricant un funicular que passava a través d'un

Movimiento Cooperativo

SOCIEDAD COOPERATIVA «LA REDENTORA»
de Coll-Blanch (Barcelona).

Balance-Inventario al 30 de Junio 1908

BALANCE GENERAL

ACTIVO

Cuentas	Ptas. Cts.
Caja	2 448'75
Edificio y herramientas	13.069'51
Material del Funicular	2.743'41
Carruajes y caballerías	7.477'33
Mobiliario	446'44
Sacos	727'89
Primeras materias	2 982'85
Depósito	12 561'30
Cuentas corrientes	52 275'11
Saldo á n/. favor.	
	94.749'89

PASIVO

Cuentas	Ptas. Cts.
Cuentas corrientes	13.906'65
Saldo á s/. favor.	
Fondos para enseñanza	781'34
Idem para invalidez	1.967'35
Idem de reserva	6.659'83
Capital individual	22.288'60
Capital colectivo	49.146'12
	94.749'89

Aprobado en junta general de 14 de Julio de 1908.

La tendència col·lectivista es pot constatar en la proporció entre capital individual i capital col·lectiu, ja el 1908. No trobem el capítol de retorn de capital als socis, atès que tot es destinava al capital col·lectiu.
Font: *Revista Cooperativa Catalana*, 15 de juliol de 1908, núm. 71. FRG.

túnel subterrani,[42] que permetia traslladar més de 1.500 peces de pasta per hora. Així s'augmentà la producció diària de maons, aconseguint la fabricació mitjana de 20.000 peces cada jornada.[43] Les expectatives eren altes i l'increment de producció, al seu torn, també permeté augmentar el nombre de socis fins al doble. La inauguració de la nova instal·lació es celebrà l'octubre de 1904, amb la visita d'alguns delegats del moviment.

El setembre de 1905 La Redemptora ja comptava amb 150 associats i amb un capital de 45.000 pessetes. A les dues bòbiles hi treballaven 70 persones, amb una jornada de 8 hores i una retribució per dia de 4,75 pessetes. Produïen diàriament per una valor de 400 pessetes i la mercaderia en dipòsit s'estimava en 10.000 pessetes.

Com a entitat col·lectiva, els excedents de percepció eren al final de cada exercici degudament repartits. Un 25% a la instrucció i formació dels socis i els seus fills; un altre 25% al socors mutu, invalidesa i jubilació i el 50% restant al capital social.

> «En "La Redentora" no es conocido
> el reparto de ningún dividendo;
> les felicitamos por haberse librado de esa calamidad.
> No son esclusivistas nuestros compañeros
> de "La Redentora" por no tener límite
> en el número de socios, pués son aceptados
> cuantos se presentan con sólo pertenecer
> á la sociedad de resistencia de su oficio».[44]

> «Pues allí no hay explotados ni explotadores,
> todos obedecen á la voz del propio deber cumpliendo
> el régimen de trabajo que ellos mismos se han impuesto,
> y la esperanza de un porvenir de equidad humana,
> refuerza y une sus voluntades,
> convencidos de que su obra será fecunda en efectos,
> con el ejemplo vivo de cómo se puede realizar
> la obra de la emancipación obrera».[45]

La consolidació de la cooperativa

Cap a finals de 1910, les instal·lacions de Collblanc havien quedat petites. Deixaren la bòbila llogada i decidiren arrendar nou mujades de terreny per construir una segona bòbila de propietat. L'abril de 1911 començaren a erigir-la i els costà 27.000 pessetes.[46] Aquella nova bòbila estava situada prop de les Corts i li deien la Bòbila de Travessera.

El març de 1913 ja repartien 35.000 pessetes entre fons de jubilació, invalidesa, orfandat i ensenyament i 75.000 pessetes al capital col·lectiu. Pel que fa a les pensions, poc abans s'havien jubilat els primers socis cobrant 1,50 pessetes diàries. El consell d'administració, el segon semestre d'aquell any, estava composat per Josep Subirana, que n'era el president, Joan Riba com a vicepresident, Domingo Coll com a comptable, Vicent Claramunt com a tresorer, Joan Montserrat com a secretari, Josep Mercadé Solé com a vicesecretari; i com a vocals Manuel Caixal, Josep Alemany i Josep Rovira.[47]

Durant aquella època, Ramón Jordà era un dels socis més significats i antics i explicava - poc abans de morir- el funcionament de l'entitat:

> «Desde su principio los socios de ésta cooperativa
> no han sufrido los efectos de las crisis de trabajo,
> pues cuando no hay mucha demanda de género
> se trabaja para almacenar.
> Todos los socios tienen completa
> intervención en todos los asuntos,
> tanto administrativos como de dirección.
>
> Puede asegurarse que es la Cooperativa
> de producción más importante de España (…)
> Estudiando esta Sociedad en su funcionamiento
> da idea de lo fácil que sería resolver en su parte
> más esencial la cuestión social si los trabajadores
> siguiesen el camino trazado por los de La Redentora».[48]

L'entitat s'havia estabilitzat en la xifra de 150 associats, amb 90 persones treballant als forns. Amb els fons cooperatius, el 1916, La Redemptora ja podia pagar els rebuts de l'escola pels fills dels seus associats. La producció era de 25.000 peces diàries i a més havien creat nous llocs de treball, incorporant també el transport dels maons.

«-¿Aixís vostès tenen acarreig i tot?
-Si, senyor; degut a una d'aquelles maquinacions
que contra nosaltres s'han tramat,
els dels transports ens feien aixís com un boicot,
devant de lo qual determinàrem comprar uns caballs
i uns quants carros per a transportar els nostres
gèneres als seus destinataris. Degut a això, doncs,
tenim actualment 6 caballs i 10 carros,
amb un cost aproximat de 20.000 pessetes».[49]

A les instal·lacions de la bòbila cortsenca, a part del forn i les eres d'extracció de material, també hi feren un edifici per les oficines dels "escrivents" i uns estables pels cavalls. En aquell període la cooperativa deixà el local social del carrer Alcolea i es traslladà a una nova seu més gran al principal del número 170 del carrer de Sants.

L'estiu de 1917 moria per malaltia Ramón Jordà, soci fundador i membre de la Cambra Regional de la Federació Catalano-Balear. El seu enterrament fou molt concorregut, amb la presència de tota la vella generació: Salas Anton, Renté, Bartra, Boada o Esclusas.[50]

Fou tanta la commoció per la seva mort que, en el balanç publicat de 31 de juliol de 1917, li dedicaren unes línies:

«La Cooperativa de producción La Redentora
ha perdido una gran joya y fuerte puntal,
veinte años a nuestro lado, el fué quien junto con otros,
legisló los estatutos conque nos regimos
y si alguna vez se mostró poco pródigo en lo que atañe
la economia individual todo fué en aras de la prudencia
y engrandecimiento de nuestra entidad».[51]

El maig de 1919, la societat estava plenament consolidada i ho certificava la construcció d'una nova bòbila[52] millor equipada, als terrenys de Collblanc.[53] Els costà 56.175,74 pessetes, fou dissenyada pel mestre d'obres Ramón Torrent[54] i presentava les més avançades innovacions de l'època. El seu president no podia amagar la satisfacció: «Puc dir-li amb orgull: és la millor bòbila que hi ha a tot Espanya...».[55]

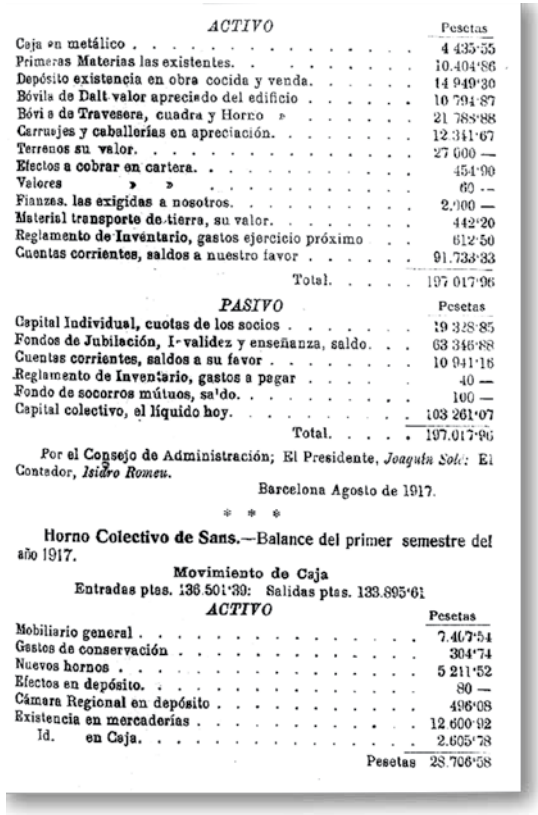

ACTIVO	Pesetas
Caja en metálico	4 435'55
Primeras Materias las existentes.	10.404'86
Depósito existencia en obra cocida y venda.	14 949'30
Bóvils de Dalt valor apreciado del edificio	10 794'87
Bóvi s de Travesera, cuadra y Horno »	21 788'88
Carruajes y caballerías en apreciación.	12 341'67
Terrenos su valor.	27 000 —
Efectos a cobrar en cartera.	454'90
Valores » »	60 —
Fianzas. las exigidas a nosotros.	2.000 —
Material transporte de tierra, su valor.	442'20
Reglamento de Inventario, gastos ejercicio próximo	612'50
Cuentas corrientes, saldos a nuestro favor	91.733'33
Total.	197 017'96

PASIVO	Pesetas
Capital Individual, cuotas de los socios	19 328'85
Fondos de Jubilación, I- validez y enseñanza, saldo.	63 346'88
Cuentas corrientes, saldos a su favor	10 941'16
Reglamento de Inventario, gastos a pagar	40 —
Fondo de socorros mútuos, sa'do.	100 —
Capital colectivo, el líquido hoy.	103 261'07
Total.	197.017'96

Por el Consejo de Administración; El Presidente, *Joaquín Solé*: El Contador, *Isidro Romeu*.

Barcelona Agosto de 1917.

* * *

Horno Colectivo de Sans.—Balance del primer semestre del año 1917.

Movimiento de Caja

Entradas ptas. 136.501'39: Salidas ptas. 133.895'61

ACTIVO	Pesetas
Mobiliario general	7.407'54
Gastos de conservación	304'74
Nuevos hornos	5 211'52
Efectos en depósito.	80 —
Cámara Regional en depósito	496'08
Existencia en mercaderías	12 600'92
Id. en Caja.	2.605'78
Pesetas	28.706'58

El 1917, la cooperativa havia crescut molt,
fet que queda palès en aquest balanç.
En destaquem que el capital col·lectiu
s'havia multiplicat per 5, i els fons per ensenyament,
jubilació i invalidesa havien passat
de les 2.000 a les 63.000 pessetes.
Font: *Cooperatismo*, 15 d'agost de 1917, núm. 60. FRG.

La utilitat dels fons col·lectius de la rajolera: la jubilació

«El dilluns, dia 4 de maig, tingué lloc l'enterrament del soci fundador de La Redentora, en Manuel Caixal Boldú. Fou declarat invàlid el primer de març del 1920, per manca de visual, doncs no veia més que la sombra. Ha mort en l'edat de 64 anys (...). En Manuel Caixal Boldú, gaudí per espai de deu anys de la pensió del fons "d'invalidès, jubilació i orfandat", que sosté la Cooperativa La Redentora amb el 35% dels seus beneficis. Si En Manuel Caixal amb un vitalici de tres pessetes diàries i convivint modestament amb una família treballadora ha pogut fer front a les seves necessitats, ¿què hauria estat d'aquest bon company si amb el seu esforç no hagués contribuït a fundar aquesta Cooperativa? De viure més anys, hauria mort corsecat amb l'ajuda del Retir Obrer Obligatori de l'estat. Companys Cooperadors: tots aquells que encara no disposeu en vostres Cooperatives dels fons de Vellesa-Invalidès, procureu constituir-los, que és l'obra més gran de tots els bons cooperadors!».

La mort d'aquest soci fundador fou glosada per la premsa cooperativa, per cridar l'atenció sobre la necessitat de crear fons col·lectius que ajudessin a la cura dels socis més grans. Aquella preocupació, sempre existí dins de la rajolera, i ja el setembre de 1913 començava a pagar 1,50 pessetes als seus primers socis jubilats. Sis anys més tard ja eren sis els socis retirats que cobraven 2 pessetes diàries del fons d'invalidesa. Ja al 1926, la prestació havia augmentat fins a 3 pessetes diàries en aquest concepte. Així, doncs, veiem el llistat de persones que, el 1925, rebien un ingrés dels Fons de Pensió, Invalidesa i Orfandat.

«**Antonio Berengué Buyra**, jubilat el 21 de setembre de 1912, de 70 anys, 365 dies a 3 pessetes: 1.095 pessetes
Bautista Mitjana Vilarrubia, jubilat l'11 d'agost de 1916, de 76 anys, 365 dies a 3 pessetes: 1.095 pessetes
Mariano Vidal Rocamora, jubilat el 10 d'octubre de 1918, de 72 anys, 365 dies a 3 pessetes: 1.095 pessetes
Lluís Gras Giral, orfe l'1 de novembre de 1918, de 12 anys, 365 dies a 1,50 pessetes: 547,50 pessetes
Isidre Romeu Solé, jubilat l'1 de gener de 1919, de 70 anys, 365 dies a 3 pessetes: 1.095 pessetes
Antonio Fusté Ballester, orfe l'1 d'agost de 1920, de 14 anys, 365 dies a 1,50 pessetes: 547.50 pessetes
Benito Fusté Ballester, orfe l'1 d'agost de 1920, d'11 anys, 365 dies a 1,50 pessetes: 547,50 pessetes
Manuel Caixal Boldú, invàlid l'1 de març de 1920, de 61 anys, 365 dies a 3,50 pessetes: 1.277,50 pessetes
Pablo Guinovart Bassa, jubilat l'1 de març de 1923, de 67 anys, 365 dies a 3 pessetes:1.095 pessetes
Francisco Mercader Médico, jubilat el 30 de maig de 1924, de 61 anys, 365 dies a 3 pessetes :1.095 pessetes
Antonio Ferrer Radigales, jubilat l'1 de juliol de 1925, de 69 anys, 365 dies a 3 pessetes :1.095 pessetes
Benito Rocavert Beca, invàlid l'1 de maig de 1926, de 59 anys, 245 dies a 3,50 pessetes: 857,50 pessetes
Juan Riba Solé, jubilat l'1 de maig de 1926, de 65 anys, 245 dies a 3,50 pessetes: 735 pessetes
Pedro Masó Garrigó, jubilat el 21 de juny de 1926, de 68 anys, 194 dies a 3 pessetes: 447 pessetes
Pascual Juan Oms, jubilat el 5 d'agost de 1926, de 60 anys, 149 dies a 3 pessetes: 447 pessetes
Josep Alemany Castelló, jubilat l'1 de setembre de 1926, de 66 anys, 122 dies a 3 pessetes: 366 pessetes.

Suma total pagada: 14.019,50 pessetes.

Barcelona, gener de 1927».

Font: «Necrològica». *Acción Cooperatista*, 9 de maig 1930, núm. 366.
Acción Cooperatista, 4 de març de 1927, núm. 200.

El 16 de juliol la cooperativa organitzà un banquet al hotel de la Marina per celebrar-ne la inauguració. Més de 100 persones hi assistiren, entre socis, el president Josep Caballé i diferents representants del moviment com Eladi Gardó, president de la Federació.[56]

El setembre de 1919 repartien els excedents de la següent forma: un 35% al fons d'invalidesa, jubilació i orfandat; i la quantitat restant, prop del 40%, el dedicaven al fons col·lectiu. Dues persones cobraven 2 pessetes diàries per invalidesa, sis jubilats percebien la mateixa quantitat i un orfe cobrava una pesseta diària. També dedicaven un 5% al fons d'instrucció, amb el qual pagaven l'escola als fills i filles dels socis. Entre aquests dos fons sumaven un total de 97.249,33 pessetes.

Peirats i altres rajolers a la bòbila d'en Cosme a les Corts.
Al fons es pot apreciar els edificis de La Maternitat.
Font: (Peirats, 2009).

L'impasse dels anys 20: niu d'anarquistes i amagatall de petardistes

L'activitat laboral i social d'una cooperativa sempre està relacionada estretament amb la gent que la conforma en cada moment històric. En el cas de La Redemptora de principis dels 20, ja amb dues dècades de recorregut, s'obrí cert període de transició en què la retirada o mort dels fundadors fou substituïda per una nova generació de joves rajolers. En l'etapa que s'obria, els nous socis sovint militaven en altres camps de l'activa lluita social, i a la cooperativa es dedicaven bàsicament al treball per garantir-ne la viabilitat econòmica. Potser, per aquest motiu, La Redemptora com a tal deixà d'organitzar actes socials, i desaparegué de la premsa cooperativa d'aquells anys.

Un testimoni d'excepció com l'anarcosindicalista Josep Peirats - ell mateix rajoler i que va coincidir treballant amb membres d'aquella societat- ens dona una idea de com funcionava i treballava quotidianament un grup d'aquells joves rajolers llibertaris:

«Sería por el 1922 o 1923 cuando conocí a mi amigo
Domingo Canela.[57](...) Contiguo al equipo que yo trabajaba
entonces inició su trabajo otro compuesto por cinco o seis oficiales.
La originalidad de aquel grupo consistía en que no tenía jefe.
Eran excelentes obreros todos ellos y muy rápidos en la ejecución
("largos de trabajo" como se decía en nuestra jerga).
Trabajaban alegremente en medio de una perfecta fraternidad.
No había quien trabajase para otro como subsalariado
y el total de lo que ganaban a la semana se lo repartían
a partes iguales sin reparar en quien era más o menos ducho.
Este sistema representaba una suerte de revolución en el oficio.
Otra particularidad suya era que no trabajaban
como animales cual hacíamos nosotros.
Tenían un sistema un tanto caprichoso.
Con escándalo de los obreros vecinos
a veces se pasaban una hora descansando en la barraca.
Charlaban allí de lo humano y lo divino,
se gastaban bromas y reían como locos. (…)
Pero cuando se trataba de dar el callo
empleaban un ritmo rapidísimo. (…)
Domingo era el mediano de tres hermanos.
Todos formaban parte del equipo».[58]

En un temps d'auge del sindicalisme combatiu i de constants prohibicions de les activitats públiques, el devenir clandestí de la lluita social desembocà en el trasllat de moltes tasques polítiques a l'entorn relativament segur de les cooperatives. Fou en aquella època quan La Redemptora destacà per ser un punt de trobada del cooperativisme i el sindicalisme revolucionari. Quan els sindicats eren il·legalitzats i actuaven a la clandestinitat, els obrers no podien reunir-se en bars ni en llocs públics i ho feien a les cooperatives.

Segons Domingo Canela i Vicente Nebot - tots dos rajolers i membres de la FAI- la bòbila no tan sols funcionà com a improvisat lloc de trobada, sinó que serví, en més d'una ocasió, per amagar-hi sindicalistes buscats per la policia o perseguits pels pistolers de la patronal.[59] Sempre fou un refugi laboral on s'oferia feina als obrers més compromesos, sovint sotmesos al pacte de la fam de la patronal, i fins i tot fou un habitual dipòsit d'armes i petards, que quedaven ben amagats sota les rajoles o sota el fang.[60]

La cooperativa també actuà, sovint, com a caixa de resistència en processos de vaga. Durant el conflicte laboral dels rajolers, el 1911, obrí les portes oferint jornals als vaguistes sense feina, perquè poguessin resistir i negociar en millor posició amb la patronal.[61]

Aquell activisme féu que popularment es conegués La Redemptora com «un niu d'anarquistes i amagatall de petardistes», fin que més tard, la cultura de l'acció directa s'anà perdent, i en el seu 30è. aniversari se'n ponderava, sobretot, l'obra benèfica.

- Els habitatges cooperatius -
de La Redemptora

Durant aquells compassos inicials dels anys 20, coincidint amb la forta onada migratòria de gent provinent de tot l'Estat, la necessitat de construir habitatges a preu econòmic pels obrers es tornà imperiosa. L'encariment dels preus del lloguer i la falta d'un parc adequat d'habitatges econòmics feren que els socis de La Redemptora es plantegessin la necessitat d'aportar solucions a aquesta carència.

Per aquest motiu, el març de 1922 organitzaren una trobada amb Salas Anton a l'*Orfeó de Sants* perquè els posés al dia sobre la legislació vigent de cases barates. La idea que arrossegava la junta des de feia uns anys era construir habitatges cooperatius per als seus associats, i el primer pas seria construir un gran edifici on poder allotjar inicialment 24 associats.[62]

Després d'aquell acte, els socis es posaren a cercar terrenys econòmics per tal de construir. El mecanisme d'adjudicació de les cases es determinaria per sorteig entre els diferents associats.

A falta de dades concretes sobre l'any de construcció i la localització exacta dels edificis, sabem que els membres de La Redemptora en construïren com a mínim dos cap a finals dels anys 20. Un d'ells fou dissenyat per l'arquitecte R. Puig Gairalt, impulsor de les idees obreres de la ciutat-jardí com a arquitecte municipal de L'Hospitalet. I l'altre fou construït, entre 1922 i 1927, al carrer Farnés de L'Hospitalet: [63]

> «Esta casa cuenta con veinte pisos
> y dos tiendas, alquiladas a socios en parte.
> Desde el terrado de ello se domina un
> admirable panorama y se ven perfectamente
> los terrenos de propiedad de la cooperativa,
> en los que tiene las instalaciones
> más modernas, en término de Hospitalet».[64]

El renaixement de l'activitat social cooperatista: el grup de cultura

El 1928, la Societat Cooperativa de Rajolers La Redemptora comptava amb 90 associats, i la seu social s'havia traslladat al carrer de Sants, 375-377. El valor del seu actiu (entre terrenys, immobles i comptes corrents) i el del passiu (capital col·lectiu, fons de jubilació, invalidesa, etc.) era de 780.000 pessetes cada un.[65] Alguns dels socis d'aquella època eren Ramón Mir, Joan Casanovas, Eudaldo Desel, Josep Alonso, Josep Andreu i Josep Vilaplana. En una visita efectuada per la redacció d'*Acción Cooperatista* a les instal·lacions, els visitants feien les següents observacions:

> «Luego nos fueron mostrados los variados elementos de trabajo y los productos acabados de ladrillería de diversas clases, observándonos que la cooperativa es la que produce este artículo en mejores calidades en Barcelona, siendo su producción muy apreciada por los contratistas y constructores en general».[66]

Malgrat aquells resultats econòmics, l'activitat social continuava aturada, la qual cosa encengué més d'una vegada els recels d'alguns dirigents del moviment, que acusaven als rajolers de ser - al contrari que els seus immediats antecessors- poc cooperativistes.

Deixant en entredit aquelles acusacions, l'octubre de 1928 els més joves dels socis tingueren la idea de formar un grup de cultura - com era habitual a l'època- seguint amb les orientacions que emanaven des del moviment. El grup inicià les seves activitats durant la primavera de 1929: «lo constituyen en buena parte el elemento joven de la misma, que siente aspiraciones de capacitarse pera llevar adelante la obra que recibio de sus mayores». Aquell fet fou aplaudit pels representants d'altres entitats, ja que ho entengueren com un cert «retorn als ideals cooperatistes» a La Redemptora.

Entre les activitats empreses per aquella secció cultural, destacà una excursió el Primer de Maig de 1929 a Sant Sadurní d'Anoia, on visitaren les caves Codorniu, l'ateneu de la població (al seu torn, també cooperativa de consum) i per finalitzar, una bòbila rajolera del poble.

Més tard, el grup de cultura organitzà una primera conferència, al local social de La Redemptora. Es celebrà el 4 de gener de 1930 a la nit i la realitzà Ricard Caballeria amb el títol "Ventajas del obrero en la cooperativa de producción". Obrí l'acte amb un parlament el company Mir, presentant breument l'origen de la formació de l'agrupació cultural.

- Enric Figuerola -

Rajoler i soci-treballador de La Redemptora

Va néixer l'any 1889 a Albinyana (Tarragona). Va començar a treballar a l'edat de vuit anys i poc després, migraria amb els seus germans cap a Barcelona. Allà aprendria l'ofici de rajoler, entrant a treballar a La Redemptora junt amb el seu germà Jaume.

Es va casar amb Carme Jané, amb qui –segurament a través de la cooperativa- va adquirir uns terrenys, construïnt una casa entre Sants i Collblanc.

Com a soci va representar a La Redemptora, junt amb Ramon Mir, durant l'Assemblea de la Federació Regional de Cooperatives de Catalunya celebrada a la Fraternitat de la Barceloneta el 2 de febrer de 1925.

Finalment va morir el 1965 als 76 anys d'edat.

Després ho féu el president de la mateixa, el company Teixidó, presentant la conferència i cedint la paraula al conferenciant. Aquest va parlar de la situació general de la classe treballadora i la freqüent situació d'interinatge dels treballadors, que els condemnava a quedar-se sovint sense feina; parlà també de les malalties, el problema de la jubilació i de les vagues. Posà La Redemptora com un model de cooperativa a seguir, de producció de caràcter autònom, i la seva forma de respondre a les crisis de feina, repartint el treball equitativament. Un sonat aplaudiment va cloure la conferència i el company Mir donà per tancat l'acte, convidant els assistents a estar atents a les properes convocatòries.

> «El tiempo pasa y los viejos fundadores van desapareciendo. Si no se procura mantener vivo el amor a la obra y el interés por mejorarla y perfeccionarla, las nuevas generaciones perderán de vista lo que significa y la dejarán con riesgo de que degenere o se desvirtúe». [67]

Rèplica de la seu dels Pioners de Rochdale, creada per La Redemptora, en motiu de l'Exposició Universal de 1929.
Font: AEP.

El 30è. aniversari

El dissabte 28 de setembre de 1929, a les nou de la nit, es celebrà l'acte de commemoració dels 30 anys de la cooperativa, tot acompanyat per un *lunch* on es recordà la trajectòria de l'entitat. Una altra vegada presidí l'acte l'omnipresent Salas Anton, que es dirigí en català als congregats - en una època en que estava prohibit per la dictadura primoriverista- explicant els durs inicis de la cooperativa.[68]

La crònica de l'acte, efectuada per Joan Coloma a *Acción Cooperatista*, no podia ser més eloqüent de la perspectiva amb la què els dirigents miraven la cooperativa aleshores. L'exigència màxima i fins i tot la duresa d'alguna de les seves paraules ens transmeten certa injustícia en el tractament que feia d'una entitat gairebé única en la seva espècie:

> «Es un caso de los que no se han dado mucho hasta la fecha, el de una cooperativa de producción que no distribuye entre los socios ningún beneficio, y que lleva actuando treinta años, con un resultado relativamente satisfactorio. Y decimos "relativamente", porque hubiera podido serlo más, de haber habido algo más de audacia y una mayor cultura y conocimientos técnico-industriales. (…)
> A partir del momento de su estabilización, que nosotros situamos entre quince y veinte años atrás, ¿ podía "La Redentora" hacer más de que ha hecho? Nosotros creemos que sí, aunque nos explicamos perfectamente el que haya sido lo contrario.
> La empresa se ha desarrollado por sí misma, en el aspecto material o mercantil, hasta un cierto punto, gracias a las circunstancias, pero le han faltado el impulso social y el técnico.(...)
> En vez de encaminar las actividades a hacer de esta cooperativa el punto de partida de una empresa obrera de altos vuelos que englobara a una buena parte del ramo de construcción, se dedicó el esfuerzo todo, casi exclusivamente, a fomentar la solidaridad en forma

de socorros a los viejos, inválidos, etcétera:
es decir, que en vez de derivar hacia convertirse
en obra social, derivó hacia la obra
benéfica exclusivamente.
En una palabra, "La Redentora" hubiera podido ser
una obra trascendental para los obreros de Barcelona y,
sin duda, en el espíritu de sus fundadores había algo
de esto, aunque confuso fuera en su entendimiento, pero
a los continuadores les faltaron arrestos y la obra social
se ha quedado por desarrollar en toda su amplitud.
Hoy, esta Cooperativa debiera ser la más importante
empresa de construcción y de obras públicas
de Barcelona, y la madre natural de una serie
de empresas, también obreras, que dirigieran la
cooperación de producción próspera y potente sobre
las bases que han consolidado a "La Redentora". No
ha sido así, y ha ocurrido en este aspecto lo mismo
que con la cooperación de consumo, los prejuicios y
la limitación han hecho que hoy nuestras cooperativas
tengan que plantearse problemas como los de la fusión
y los de las compras en común que se hallan resueltos
en la mayoría de los países desde más de veinte años
atrás, con resultados de indiscutible eficacia».[69]

ESTATUTOS
DE LA
SOCIEDAD COOPERATIVA
LA REDENTORA

BARCELONA
EDITORIAL COOPERATIVA POPULAR
Roselló, 84 - Teléfono 35490
1934

La Redemptora, durant la República, reescrigué els seus estatuts.
Fou molt habitual que, després de la Llei de cooperatives catalana de 1934,
s'elaboressin uns estatuts que, ara sí, es corresponien amb
la naturalesa i la finalitat del projecte.
Font: Servicoop.

La pèrdua dels rastres

Desconeixem a grans trets les peripècies de La Redemptora durant la Guerra Civil i els anys posteriors. Segurament, l'empresa fou vinculada a les estructures franquistes del sindicat vertical, integrant-se dins la que fou anomenada Unión Territorial de Cooperativas Industriales de Cataluña.

Hi ha pocs indicis clars respecte com es desenvolupà l'entitat durant aquells anys i, sobretot, fins quan durà l'activitat productiva. Segons Dolors Marín, el 30 de juny de 1942 la finca on s'havia aixecat La Redemptora es va incorporar a la Societat Industrial de Edificaciones, S.A.[70] Per altra banda, hem pogut trobar un document datat del 13 de març de 1947 que certifica el funcionament de la cooperativa fins almenys aquella data. L'adreça del des-

- Encoratjament -

Poema en honor de La Redemptora
llegit en la festa del seu 30è. aniversari (1929).

Per Tino,
secretari d'*Acción Cooperatista.*

«¡ Entusiastes productors
Que formeu "La Redentora"!
Abnegats cooperadors;
Aimants col·laboradors
D'una idea encisadora.
Ferms puntals, devots de l'art
I de la Cooperativa,
Que sosteniu el baluart
I que enlaireu l'estandart
De la causa progressiva.

patx i la bòbila que figura en aquest últim document és carrer Rius i Carrió (darrera del cementiri de Sants), final de la Travessera de Collblanc.[71]

Així, els rastres dels rajolers solidaris que saberen construir una de les millors cooperatives de producció - tota ella autònoma i col·lectiva- es perden en la foscor del finals dels 40 i començaments dels 50, dins de l'oblit imposat del pou de la memòria de la dictadura franquista.

La Redentora

COOPERATIVA DE PRODUCCION DE LADRILLOS Y ARTICULOS SIMILARES

FUNDADA EN 1899

DESPACHO Y BÓBILA: CALLE RIUS Y CARRIÓ (Detrás del Cementerio de Sans) Final de la Travessera de Coll-Blanch - TELEFONO 32258

BÓBILAS EN COLL-BLANCH

Barcelona, 13 de Marzo de 1947.

Unión Territorial de Cooperativas Industriales de Cataluña.

Ciudad.

Acusamos recibo de la circular en que nos presentan la idea de la celebración de un Congreso de Cooperativas Industriales ,idea que por nuestra parte creemos de necesidad al objeto de que con la celebración de dicho Congreso , cada Cooperativa de por sí,podría presentar los problemas que afectan sk organismo .

Por nuestra celebraríamos que la celebración del mencionado Congreso se llevara a termino.

Os saludan atte. vuestros y de la Cooperación.

"La Redentora"
El Jefe,

P. Morera

Document de 1947 on la cooperativa,
ara sota l'existència del *jefe* P. Morera, encara conserva el nom
i confirma el seu interès a participar en un congrés de cooperatives industrials.
Font: AHS.

Optimistes lluitadors
D'aquest aspecte social;
Conseqüents continuadors
D'aquells heroics teixidors
De la històrica Rochdal.
En complir avui trenta anys
Vostra formosa entitat,
Que ha seguit uns viaranys
Pels de lluita i d'afanys,
Una gran fe heu palesat.

Jo m'inclino amb devoció
Davant l'obra enaltidora
De vostra cooperació,
Que per a la producció
Practica "La Redentora".
Considerant la importància
Que pel nostre moviment
Poden tení, si amb constància
Desarreleu la ignorància
Que és el actor més dolent

Si perfeccioneu defectes
Que com tota obra adoleix,
Introduint bells conceptes,
Lograreu fer nous adeptes
I l'impuls que requereix.
Seguiu vostra trajectòria
Ovirant nous horitzons;
Vostre gest és a la història
Una pàgina de glòria,
Mirall de generacions

Seguiu vostra ideologia
Purificant-la amb amor,
Que sense ella, ¿ Què seria
La vida?; no tindria
Cap mèrit ni cap valor.
Vegetar sense ilusió
És propi d'indiferents;
Hem de tenir aspiració
Per a l'emancipació
Dels nostres bells sentiments.»

El Model del Segle xx
(1901)

Façana de la seu del carrer Violant d'Hongria, cantonada Alcolea, el 1934.
Font: AHS.

El Model del Segle XX: Bressol d'una nova societat

La Cooperativa Obrera Model del Segle XX no només va ser una experiència rellevant de Sants, sinó que fou de les més destacades de Catalunya. Pionera en construir un edifici de la seva propietat, al carrer Violant d'Hongria amb Alcolea; les prestacions socials que generava la seva activitat econòmica i l'activisme dels seus militants la convertiren en tot un referent per al moviment català de l'època.

Els orígens

La Cooperativa Obrera Model del Segle XX obrí les seves portes el 1901, quan els cinc socis fundadors s'aplegaren per assolir l'objectiu comú d'abastir-se d'aliments bàsics. Jaume Laporta, Joaquim Domingo, Francesc Salvany, Àngel Terés i Jaume Terés, obriren la primera seu en una planta baixa, amb botiga, del número 16 del carrer de Sant Francesc, avui carrer Cerdanyola. Els seus inicis foren bastant informals i funcionava sense estatuts, fins que el juliol de 1902 se li donà forma legal i s'inscrigué al registre d'associacions del Govern Civil. Antón Solé, que en fou president el 1919, explicava que començaren «en una mena de barraca del carrer de Sant Joan» i que «éssen tan pocs, anaven tan malament, tant, que eran moltes les setmanes que tenien d'aportar tots ells, la setmanada que cobraben al taller o a la fàbrica, per a pagar alguna factura».[1]

Els motius de la denominació d'aquella cooperativa de consum els explicaven els socis de l'any 1926, en el llibret que conmemorava el seu 25è. aniversari:

> «L'obrer mitjanament sensible a la seva condició d'assalariat entreveia en aquella època que aquest segle havia de ser el de les grans transformacions en l'ordre social que modificarien les bases econòmiques de la societat capitalista. L'activitat obrera en els deu primers anys d'aquesta centúria estava imbuida de tal idea, prova n'és el gran nombre de cooperatives que es formaren aleshores».[2]

Amb la denominació de Model del Segle XX s'aspirava a que la societat constituïda fos efectivament un model de «perfecció material» pel «sentit social» que l'animava. No obstant, els inicis foren difícils, ja que el número d'associats no augmentava i les activitats eren escasses. Això sí: el local s'obria cada vespre, de 18 a 21h., s'hi oferien els serveis de botiga i administració, i els companys feien torns al mostrador i a la taquilla.

El juny de 1904, es traslladà al carrer Rajolers, 7, en un modest edifici de dues plantes, que equiparen amb els mobles comprats a una cooperativa de la mateixa barriada, al carrer de Santa Caterina, anomenada El Fiel i que estava en liquidació.[3] Però les penúries econòmiques continuaren. El 1908, eren tan escassos els recursos que no era possible ni comprar una balança per pesar els aliments. Una nit s'hi calà foc, ja que es deixaven els brasers encesos per a evitar que l'oli es congelés a les tines. Amb les 200 pessetes d'indemnització de la companyia d'assegurances compra-

ren la balança. El 1909, la cooperativa absorbí una altra petita situada al carrer Alcolea, formada per un grup de contramestres de l'art fabril, però així i tot, dos anys més tard, encara no havia aconseguit sumar més de 25 socis, fet que no els permetia atendre més enllà dels serveis bàsics. Segons els socis «la pesada obligació del servei era causa de l'estancament en el número d'associats».

La segona seu de la cooperativa,
al número 7 del carrer dels Rajolers, el 1904.
Font: AHS.

Per solucionar aquelles mancances, el 21 de juny de 1913 s'acordà establir un servei voluntari gratificat amb dos torns: de 18 a 20h., recompensat amb quinze pessetes mensuals, i de 20h. a tancar, de deu pessetes al mes. Amb aquella reforma organitzativa i unes millores en les instal-lacions per valor de 672 pessetes, s'inicià un procés de creixement. Però va ser el propi context històric el que desbordà els orígens de la cooperativa i propicià un salt endavant. Tal i com afirmaven els socis del Model, «les vagues i moviments socials tan freqüents en el període 1910-1914 feren que molts obrers s'adonessin de l'alleujament que els oferia la cooperativa en casos crítics, afluint a ella com a mesura de previsió».[4]

Amb aquella nova afluència, el 1915 van arribar a ser 85 associats, que aportaren al capital social 500 pessetes cadascun, a través de quotes setmanals de 0,50 pessetes. Aquella aportació augmentà lleugerament donada la necessitat de fer front a noves obligacions, doncs no només volgueren abraçar qüestions vinculades a l'alimentació, sinó també a la salut:

> «En ocasió d'haver caigut greument malalt un soci, fins a esgotar tots els seus recursos, es pensà de crear un fons de mutualitat. Per dotar de recursos el fons es creà un segell de 15 cèntims, que s'aplicava als rebuts setmanals dels socis i a les factures pagades dels proveïdors».[5]

Els nous elements que ingressaren a la societat no es van voler circumscriure exclusivament a qüestions materials, sinó que «adivinaron que en una entidad bien dirigida y administrada con honradez podía realizarse grandes cosas» i promogueren que l'entitat, a la vegada que anava adquirint solvència econòmica, podia tenir igualment «la solvencia moral correspondiente para llegar en su día a cumplir la misión social que estas entidades deben cumplir».[6] «El entusiasmo era inmenso para ingresar en esta sociedad», i es tingué el convenciment que el número d'associats no s'aturaria. D'allí sorgí la idea d'abordar l'empresa d'un local social de propietat.

Construcció d'un nou local

L'any 1916 l'entitat vivia un bon moment econòmic. Quinze anys després de la fundació tenia 145 associats, i el local del carrer Rajolers se'ls quedà petit. Un company de l'entitat, Baldomer Gabaldà, tenia contactes amb «el popular maestro de obras y empresario don Julio Marial», i es creà una comissió per proposar-li el projecte de construir un edifici. La comissió es presentà a casa de Marial, i li plantejà l'assumpte de la següent forma:

> «Que hallándose la entidad con un capital disponible de 15.000 pesetas, no era cosa de ofrecer ninguna garantia material, porqué éstas ya las necesitaba para atender a sus necesidades, pero como quiera que sabían que él era un hombre desinteresado para la clase obrera, si él se comprometía a levantarnos un edificio, sin que su importe devenga intereses, nosotros nos comprometiamos a cumplir leal y fielmente los compromisos de pago del importe de las obras dentro de un plazo breve».[7]

Davant «la sinceridad y buena fe de los delegados, dicho señor no titubeó en dar su conformidad para realizar las obras», i va fer el pla de l'edifici gratuïtament. També recomanà la comissió al propietari d'un terreny, el senyor Mariné, qui s'oferí a vendre'l en un termini de 50 anys amb un interès del 5,5% anual. Després d'aquelles gestions, es convocà una assemblea extraordinària, el 28 de maig de 1916, on s'aprovà unànimement adquirir quatre solars d'una superfície de 551,38 metres quadrats, al preu de 95 cèntims el pam quadrat, per una valor de 13.865 pessetes. El 2 de juliol quedà feta l'escriptura, i a mitjan agost començaren les obres. En aquella assemblea també s'acordà pagar 1,50 pessetes setmanals, i que una pesseta constituís una obligació cada semestre per al pagament del terreny i l'edifici, passant la resta a capital individual. Les accions serien amortitzables després de pagar el terreny i les obres.

El nou local de dues plantes estava al carrer Yolanda, avui Violant d'Hongria, cantonada amb Alcolea, i disposava, a més de la botiga, de bodega, carnisseria i un cafè amb capacitat per a més de 150 persones amb un petit escenari. S'inaugurà el 27 de maig de 1917, quan el Model comptava amb 187 socis. En motiu de la inauguració, «organizaron festejos entre los cuales fueron la inauguración de la bandera, un banquete y una función teatral en su salón de fiestas», on assistiren cooperativistes com Francesc d'A. Ripoll, Joan Salas Anton i Eladi Gardó, entre d'altres.[8] Per aquella ocasió, reberen un regal molt especial:

> «Varios obreros entusiastas de aumentar el nivel intelectual de sus compañeros, establecieron años atrás una biblioteca ambulante en la barriada de Sans que funcionó con bastante éxito y a causa de la disolución de la Sociedad en donde estaba instalada suspendió su actividad a fines de 1914; debido a gestiones practicadas con elementos de la Sociedad Cooperativa Modelo del Siglo xx, de la misma barriada, han acordado entregar la mencionada biblioteca a la citada entidad para que cuide de su funcionamiento ya que en ella hay entusiastas que cuentan con medios de augmentarla en grandes proporciones».[9]

Poc després, adquirien uns terrenys contigus de 175 m2. Amb la construcció del nou edifici, la cooperativa, però, havia contret un deute de 104.156, 38 pessetes.

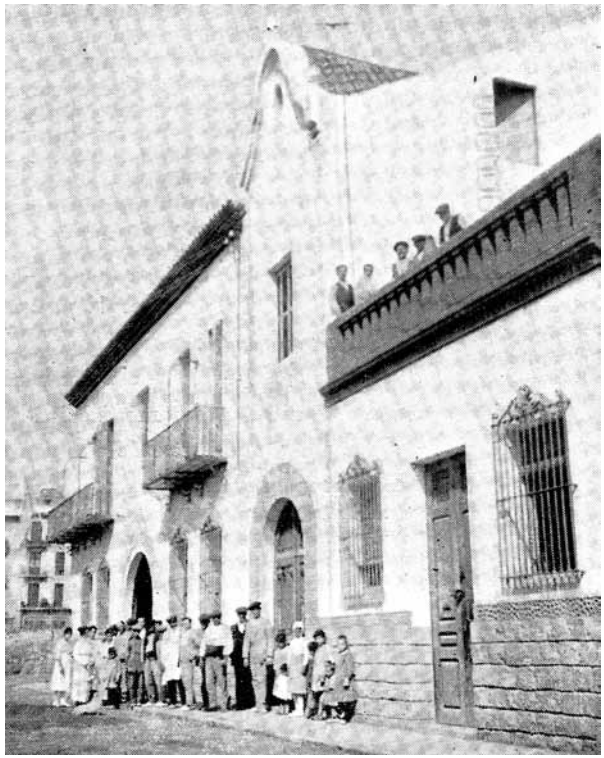

La construcció del nou local suposà un revulsiu en l'àmbit social i organitzatiu de la cooperativa.
Font: AEP.

Els entusiastes companys del Model del Segle XX

«El bon cooperatista company Coll, el qual ens acompanyà per totes les dependències de la casa, com bodegues, forn, departament per a l'el·laboració d'embutits de *tocino*, altre per al carbó, etc.
Lo que més admirárem és lo que podríem dir-ne el *hall* de la casa, qu'es el lloc de venta.
Aquella distribució, istil mercat, és una verdadera troballa.
Després pujárem al primer pis, on admirárem la gran i rica sala de café i teatre, aixis com la biblioteca, en la qual també hi ha un botiquí ben complert, i la sala de Juntes».[10]

Amb l'edifici recentment inaugurat i equipat amb unes dependències que impulsaven tant l'orientació econòmica com la social, la cooperativa inicià les activitats que la projectaren al capdavant del cooperativisme català. Els serveis socials que impulsà en salut i educació, la seva important activitat econòmica, l'activisme dels seus militants fortament polititzats, i la solidaritat que desplegà en els moments més crítics de la història obrera, feren del Model una cooperativa puntera.

En una entrevista de 1919, Antón Solé, el seu president, explicava que les prioritats socials de la cooperativa eren la salut i l'educació. Així, en cas de malaltia, hi havia instaurada:

> «una secció de beneficiencia mèdica-farmacéutica, en la qual tots els socis, pagant la petita quantitat de 10 cèntims setmanals, tenen dret a l'assistència mèdica i a les medicines de franc. En cas de defunció s'entreguen 75 pessetes a la família pels gastos de l'enterro».

També tenien en ment, per aquelles dates, el projecte de fundar una clínica, i pel seu desenvolupament pensaven demanar ajuda a altres cooperatives del barri. Solé també es referia a la vessant cultural i educativa de la cooperativa, i relatava la participació del Model en la important mobilització que el teixit social santsenc realitzà el 1918 per l'educació pública al barri:

> «un dels èxits més grands que obtingué la nostra Comissió sigué en la campanya qu'en pro de la creació d'un Grup Escolar a Sans emprengueren les entitats de la barriada, doncs sigué ella la qui llençà l'idea d'aquesta campanya, a la que tant apoi hi prestà l'Ateneu Enciclopèdic Popular».[11]

Efectivament, un dels primers compassos de la campanya s'havia realitzat a la cooperativa, el 8 de març de 1918, en un míting on parlaren Guinovart, del Model, així com Martorell i Ainaud de l'Enciclopèdic.

La solidaritat característica del Model del Segle XX no només s'aplicava en les habituals qüestions educatives o sanitàries, sinó que es posà durament a prova en el difícil any 1919. Després de la victòria obrera en la vaga de La Canadenca, la Federació Patronal tancà les fàbriques i deixà durant quatre mesos milers de treballadors barcelonins sense salari. Aleshores, el Model hagué de fer front a l'atur forçós de molts dels seus socis i obrí el crèdit fins a esgotar tots els seus recursos. Pel tipus de cooperativisme que practicava, l'entitat no repartia excessius beneficis monetaris en els socis, i en canvi era capaç de col·lapsar-se quan les coses anaven maldades:

> «Esta entidad no ha hecho progresos por sus dividendos, no, porqué han sido bastante reducidos, sino por su desinterés en determinados momentos de la vida, como el lock out y la última crisis; hoy tiene 10.000 pesetas de morosos».[12]

El locaut empresarial li comportà dificultats però a la vegada incrementà el prestigi d'institució obrera solidària. Les activitats socials prosseguiren malgrat les petites dificultats econòmiques puntuals. Així, el 9 de novembre de 1919, es va fer un festival escolar organitzat pel Col·legi Universal, amb qui tenia estretes relacions. Alumnes dels graus elemental i superior hi desenvoluparen temes culturals, i el director del centre, Joan Salvatella, llegí la memòria anual, remarcant els bons resultats aconseguits en l'ensenyament per mitjà de les «instructives i higièniques» excursions i altres elements de la «moderna pedagogia»:

> «L'espaiós saló d'espectacles de la Cooperativa quedà pleníssim de les famílies dels petits estudiants i de socis de la entitat, quins miraren aquell acte com a cosa pròpia, més tenint present que molts fills d'ells assistien a dit col·legi».

La qüestió educativa fou sempre important per a l'entitat, i se seguiren fent actes al voltant de l'escola pública, com la conferència del 10 d'abril de 1920, en la que el secretari de l'Ateneu Enciclopèdic, Josep Parunella, realitzà un balanç del resultat de la Campanya Pro Escoles que havien emprés junts amb anterioritat. Per aquelles dates, el Model del Segle XX esdevenia també un centre important pel conjunt del moviment cooperativista català. El 29 de maig de 1920, s'hi celebrava una reunió de delegats de les cooperatives de Barcelona, per discutir i aprovar el projecte d'Estatuts de la Federació de Catalunya, i el 5 de juny es trobaren e altra vegada per discutir la qüestió de les compres en comú, «que tan óptimos resultados ha producido a la cooperación extranjera».[13]

SOCIEDAD COOPERATIVA
MODELO DEL SIGLO XX
Rolanda (esquina Alcolea) - SANS
FIESTA MAYOR 1920
Esta sociedad, ansiosa de complacer a sus asociados y respectivas familias, de estrechar más el lazo de amistad y compañerismo que nos caracteriza y teniendo en cuenta aquella máxima de que no solamente de pan vive el hombre, sino que también necesita algún recreo y algún momento de honesta diversión, ha organizado unos festejos para los días 24, 25, 26 y 29, que se desarrollarán bajo el siguiente:
PROGRAMA
Día 24, a las 9 de la noche
„GRAN FUNCION COMICO LIRICA, bajo la dirección del maestro concertador D. José M. Cervera y del compositor Juan Coll.
Se pondrán en escena por el cuadro escénico de la misma sociedad, con la cooperación de la notable tiple Sra. Comerma, la aplaudida actriz Sra. Pepita Cots y las Srtas. Carrió, Puig y Martínez:
1.° La chistosa zarzuela catalana en dos actos, original del inmortal poeta D. Federico Soler (Pitarra), música del maestro compositor D. Nicolás Manent,
La Festa del barri
REPARTO: Felipa, Sra. Comerma. — Mora, Sr. Salud. — Sr. Joan, Sr. Coll. — Pipet, Sr. Ballesté. — Sr. Francesch, Sr. Sadurní. — Sr. Gomes, Sr. Guizá. — Sabi, Sr. Vidal. — Gimó, Sr. Obiol. — Tomás, Sr. Tarragó (F.). — Gorrel, Sr. Tarragó (J.). — Jaul, Sr. Riau. — Mamo primer, Sr. Senís. — Id. segón, mayor Gaschin. — Id. primer, nen Martí. — Id. segón nen Canet. — Id. tercer, nen Aguilar. — Domichalas, Chicos, Hombres, Beatas, Muchachas del barrio.
CURÓ GENERAL
2.° La divertida zarzuela catalana en un acto, letra de D. Ramón Aulés, música del distinguido maestro D. Francisco Pérez Cabrero, denominada:
DOS CARBONERS
Representada por las Sras. Cots y Comerma y los Sres. Vidal, Coll, Sadurní, Guizá Ballesté, Tarragó (F.) Tarragó (J.) Senís, Urgüen, Riau y Coro general.
3.° Fin de fiesta. La hermosa zarzuela en un acto, letra de D. José Jackson Veyán, música del gran compositor D. M. F. Caballero:
Chateaux Margaux
con el siguiente reparto
Angelita, Sra. Comerma. — D.ª Laura, Sra. Cots. — Paul, Sr. Sadurní. — Manuel, Sr. Ballesté. — Barón de la Lombardía, Sr. Coll.
Dichas obras serán acompañadas por el aplaudido septimino que dirige el
SR. CERVERA
Día 25, a las 10 de la noche
GRAN BAILE de SOCIEDAD
por el mismo septimino, obsequiándose a las señoritas con hermosos ramos.
Día 26, a la misma hora y por el mismo septimino
GRAN BAILE DE SOCIEDAD
Día 29, a las 11 y media de la mañana
GRAN BAILE DE GALA
en honor de la digna Junta de la Cooperativa Modelo del Siglo XX.
NOTA:
Todas estas fiestas serán por riguroso invitación de socios e invitados.
En vez de los intermedios, el compañero Salvador Coll, tocará la romanza de
LA CANCIÓN DEL OLVIDO

Cartell de la festa major de 1920. La cooperativa participava de l'activitat cultural del barri. Una de les cites importants de l'any era la festa major, que es celebra a finals d'agost. Font: AHS.

Seguint amb aquella dinàmica, el desembre de 1921 es féu el vi d'honor per a tots els delegats que havien assistit a la recent assemblea de les societats catalanes. En aquella festa de «fraternitat i expansió» es trobà la plana major del cooperativisme català, com Eladi Gardó i Ventosa i Roig; i de Sants assistiren Arqués, Salat i Masalleres, de La Nova Obrera, així com Guinovart, Hortoneda i Coll del Model:

> «Al empezar el acto, presentaba hermoso aspecto
> el amplio salón-teatro de la cooperativa antes citada.
> Los reunidos excedían de 200 y puede decirse que allí
> se congregó lo mejor del cooperatismo de Cataluña.
> Desde los individuos que componen los organismos
> directivos de la organización cooperatista catalana,
> como el Comitè Local, Federación Provincial y Regional
> hasta los compañeros que sin pertenecer a ninguna de
> estas Juntas se ocupan activamente de la prosperidad
> de la cooperativa a la cual pertenecen,
> en una palabra,
> desde los que propagan con la palabra y la pluma
> la idealidad del cooperatismo
> hasta los que sin hablar y escribir, silenciosamente,
> trabajan tanto como los primeros por el ideal».[14]

L'any 1922 s'ampliaven els serveis mèdics per als socis, amb la clínica del Dr. Llauradó, i anaren consolidant els fons de viudetat, invalidesa, vellesa, cultura i escola. També feren un viatge a Bilbao, amb Salas Anton i companys de La Nova Obrera, La Flor de Maig i La Fraternitat entre d'altres, on visitaren a la Unió de Cooperatives del Norte de España, que entregà 2.250 pessetes a Salas Anton perquè, en qualitat de representant de l'ACI, les fes arribar a «la Rusia hambrienta». En el primer semestre d'aquell any, l'entitat havia facturat 250.228,38 pessetes, tenia participacions en la Unió de Cooperatives per a la Fabricació de Pastes per a Sopa i la Fusió de Sants-Secció Carbó, i havia destinat 35.942,51 pessetes a l'assistència mèdica i farmacèutica. El seu president era Jaume Salut, i el secretari, J. Guixà.[15]

I arribà un moment important. El 23 de juny de 1922, «els entusiastes companys del Model del Segle XX» havien acabat de pagar l'edifici. Ho celebraren amb un acte on assistiren més de 500 persones i al qual foren convidats tots els cooperativistes de la barriada. Aquell dia, el saló cafè-teatre, estava elegantment adornat:

> «En mesas dispuestas en forma de tenedor
> fué servido abundantemente el lunch
> compuesto de un panecillo con fiambre, champaña,
> repostería, vino Jerez, café, licores y cigarros;
> dándose muestras de franca alegria durante el acto,
> por el motivo que lo producía».[16]

Josep Aguilar, vicepresident de l'entitat, inicià els parlaments en absència del president Salut, i a continuació expressaren les seves felicitacions Mendoza de La Flor de Maig, Cascinell de El Progrés Santsenc, Ramonet de La Lleialtat Santsenca, Colomé de El Benestar de l'Obrer, Salat de La Nova Obrera, Sanjuan de L'Empar de l'Obrer i Nogueras de La Balança Econòmica. Parlaren també els companys de l'entitat Solé, Comas, Vivas, Diaz, Anguela i Guinovart. Coincidiren tots que realitzada la «bella obra de l'edifici», els socis ara havien de dedicar-se a «l'obra social pròpia del cooperatisme», emprenent accions orientades al benestar social dels associats. També es féu una crida a recolzar-la en casos de necessitat, a vetllar per la cultura dels socis i del seus fills, i a col·laborar en totes les accions que emprengués «la comunitat de les cooperatives».

Escobedo, de la Unió de Cooperatives per la Fabricació de Pastes per a Sopa reconegué que el Model sempre era de les primeres a aportar energies en els projectes comuns, i Arqués, de la Federació, digué que era un exemple a seguir a l'hora de mancomunar esforços entre les cooperatives obreres. En aquell moment, el Model tenia 297 socis.

No obstant, l'entusiasme dels socis del Model també tenia un altre tipus de conseqüències en uns anys en què l'obrerisme era durament perseguit. Pere Massoni, obrer de la construcció i sindicalista, havia patit un atemptat dels pistolers de la patronal que l'obligava a arrossegar la cama; Josep Aguilar havia estat empresonat l'any 1921, i el 28 setembre del 1922 detenien Amalio Ferran Rovira al sortir de la seu del Model. Li trobaren 178 segells de cotització del Sindicat Únic (CNT), pagarés per valor de 12.300 i 15.000 pessetes, i dos rebuts del lloguer del local, aleshores clausurat, del Centre Obrer del carrer Mercaders, entre altres documents. El detingut declarà que diversos amics havien recaptat diners per a la defensa dels sindicalistes presos.[17]

Però el moment més dur fou quan el terrorisme patronal acabà amb la vida de Francesc Comas i Pagès, àlies *Paronas*, soci del Model i vidrier anarcosindicalista, que morí en el mateix atemptat on perdé la vida Salvador Seguí. El seu enterrament fou multitudinari, i un clam contra la guerra bruta empresarial.

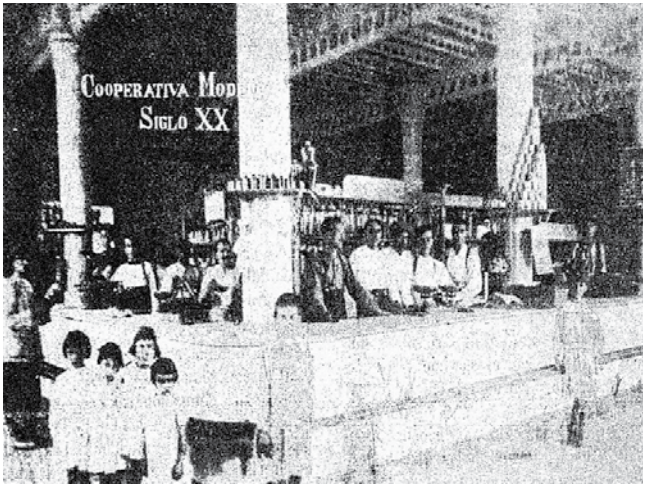

Botiga de la cooperativa durant la festa d'inauguració del nou edifici el 1922.
Font: *Acción Cooperatista*, 5 d'agost de 1922, núm. 1922. FRG.

- Francesc Comas, *Paronas* -

«En el bárbaro atentado cometido el dia 10 del corriente en nuestra ciudad perdió la cooperativa Modelo del Siglo xx uno de sus buenos asociados. Gran amigo de Seguí, Francisco Comas, más conocido con el seudónimo de Paronas, iba con el Noi en el momento que este fué atacado por sus agresores, habiéndole alcanzado algunos proyectiles que le produjeron heridas de tal gravedad que le ocasionaron la muerte dos dias después. Era Comas un compañero de ingreso reciente en nuestras filas, pero que demostraba interés y voluntad por la obra cooperatista. De una cultura regular, adquirida a fuerza de robar horas al descanso y dedicadas a seguir los cursos de conferencias, a frecuentar las bibliotecas y a trabajar por la organización obrera, hubiera podido llegar a ser un elemento de alto valor para la Cooperación de Barcelona. En el Sindicato del ramo del Vidrio, del cual formaba parte, tenía un gran ascendente y era muy apreciado. Una vez más hemos de protestar del execrable terrorismo y de la impunidad en que se escuda. Reciba su familia y la Cooperativa a que pertenecia el finado la expresión de nuestra sincera simpatia en estos momentos de prueba».

Font: *Acción Cooperatista*, 26 de març de 1923, núm. 58.

Un per tots i tots per un

Dues setmanes després de l'assassinat de Comas, el 27 de març de 1923, el Model del Segle XX arribava a un conveni amb la cooperativa la Balança Econòmica, d'Hostafrancs. Aquesta s'acabà integrant al Model, que comprà l'edifici del aleshores carrer Sarrià, avui Rector Triadó.

S'inicià un període de fort creixement, d'expansió i projecció fins i tot internacional. El 23 d'agost, al seu local, es celebrà una reunió de cooperatives i mutualitats per a mirar de concórrer a l'Exposició Internacional de Cooperatisme, que s'havia de celebrar a la ciutat belga de Gant, el juny de 1924. S'hi prengué l'acord que Catalunya assistís «por su exclusiva cuenta». Mesos després, el 5 de desembre de 1923, també es celebrà al Model un acte propagandístic sobre Gant, amb Ramón Hortoneda, Duran i Guàrdia, Joan Coloma i Salas Anton. Finalment, una delegació de socis del Model, entre els quals el propi Hortoneda, viatjaren a Gant l'any següent.

El mateix 1923 s'havia constituït a l'entitat un grup pro cultura, que naixia amb la finalitat de contribuir al «mayor engrandecimiento moral e intelectual de nues-tra clase y hacer un bien a la colectividad». A partir de l'educació i la instrucció, volien donar un major impuls «a nuestras ideas, a nuestros sentimientos y a nuestra manera de sentir los problemas de la vida», i es proposaven celebrar cicles de conferències, vetllades literàries, musicals, excursions "instructives" i tots aquells actes que estiguessin en consonància amb «la verdadera excepción de la palabra cultura». També esperaven que aviat fos possible la creació d'una escola «donde se encarne en nuestros pequeñuelos el alma positiva de la sociedad futura».[18]

El grup cultural fou un dels màxims promotors del Dia de la Cooperació Internacional. Com el 4 de juliol de 1925, que es celebrà una vetllada literària artística on, entre d'altres actes, els fills d'Antoni Guinovart, de Joan Sans i d'Antoni Coll recitaren poemes d'Apel·les Mestres. Amb el local completament ple, fins al punt de no poder transitar-hi, aquella festa es feia «para que los obreros que aún desconocen lo mucho y bueno que se puede hacer por medio de la Cooperación se convenzan». Per ells, que tots els obrers entressin a les cooperatives era «el único modo de hacer factible el lema tan humano: uno para todos y todos para uno».

> «Cuando llegamos a dicha entidad, no nos fue posible
> entrar en su amplio Café-Teatro, debido a la grande
> aglomeración que había por todas partes.
> La escalera estaba adornada con plantas y flores,
> lo mismo que la sala, habiendo también dos artísticos
> letreros pintados con estas dedicatorias:
> Fiesta cooperatista internacional 1925
> y «Uno para todos. Todos para uno», nuestro lema.
> A todas las señoras y señoritas se les obsequiaba
> a la entrada de la sala con hermosos ramos de flores
> naturales y a los hombres con tarjetas postales
> de propaganda en pro del cooperativismo.
> La Junta y demás Comisiones nombradas para
> el caso, iban obsequiando con pastas y cigarros
> a todas las Comisiones de nuestras Cooperativas
> y demás invitados a la fiesta».[20]

A la festa de l'any següent parlà el mestre Josep Coll Creixell, autor el 1926 de "Las Cooperativas y la cultura", que argumentà que el progrés d'aquestes societats obreres augmentava la capacitat d'emancipació del proletariat, perquè aquest feia ús de les seves pròpies forces. També hi participà Miquel Mestres, el president de les cooperatives tarragonines, qui afirmà:

> «Debemos preocuparnos de evitar que
> el capitalismo se aproveche de nuestros salarios,
> aprendiendo a administrar nuestros recursos
> por medio de la cooperación de consumo.
> Luego vendrá la segunda etapa que nos permitirá
> emanciparnos del capitalismo industrial y bancario».[20]

De moment, el 21 i 22 d'agost de 1926 el Model celebrà el seu 25è. aniversari. El quadre dramàtic de la societat representava una obra d'Ignasi Iglesias i s'oferí un *lunch* al menjador de la cooperativa per a 600 persones. Presidiren l'acte el soci número 1 de l'entitat, Jaume Salut, i assistiren representants de L'Empar de l'Obrer, La Lealtat Santsenca, El Benestar de l'Obrer, La Nova Activitat Obrera, La Nova Obrera, així com El Rellotge i La Dignitat. Feren acte de presència Eladi Gardó i Joan Coloma en representació de la revista *Acción Cooperatista*, Duran i Guàrdia de la Federació Catalana de Cooperatives i Evarist Salat, de la Flor de Maig. A l'acte es llegí una carta de Salas Anton, i feren parlaments els socis Salvador Coll i Ramon Hortoneda. Finalment, el soci Tomàs Llanas, que havia dirigit el Cor de Caramelles al primer local del Model, recordà els vells temps:

> «Jo que l'he vist en la casa que va nèixer,
> on apenes es podien moure a causa del reduit del local,
> i veient l'increment que de dia en dia anava engrandint
> l'entitat, qui havia de dir que al cap de pocs anys,
> tinguesin d'abandonar aquell "casucho",
> per instal·lar-se en aquest sumptuós palau,
> propietat d'aquella modesta cooperativa que va néixer
> en aquella botiga on hi havia una profunda mina».[21]

Efectivament, el Model no parava de crèixer. Aquell mateix any, el dia 12 de maig, s'havia acordat adquirir el Forn Col·lectiu de Sants, fundat el 1913 amb la contribució de la pròpia Model i altres entitats del barri. En aquell forn treballà Antoni Guinovart, que havia estat acomiadat de la pastisseria Vives per militar al Sindicat Únic (CNT), i a qui la patronal havia aplicat el pacte de la fam.

- Els Guinovart -

Josep Guinovart Grau va néixer a Sants l'1 de gener de 1911, fill d'un pare obrer forner, originari de Tarragona i arribat a Barcelona el 1900, i d'una mare, mestressa de casa, nascuda a Hostafrancs. El 1930, Josep vivia al número 16 de la carrer Maria Victòria, a Sants, en companyia del seu germà de 17 anys i de la seva germana de 13. Les seves memòries manuscrites, dipositades als arxius locals de Sants, expliquen que el pare de Josep, Antoni Guinovart, a conseqüència del seu compromís sindical al si de la CNT, va ser víctima de represàlies de part de la patronal local, i no trobava feina a cap forn. La primera infantesa de Josep, doncs, va estar marcada per la pobresa, ja que el pare només feia algunes substitucions, quan un obrer forner estava malalt, al Forn Cooperatiu de Sants. La mare anava a buscar aliments a les distribucions setmanals de l'església de Sants. Josep recorda igualment que l'allotjament que els seus pares ocupaven al carrer Maria Victòria era particularment petit, i que va ser per necessitat que havien hagut de traslladar-s'hi el 1915. Llavors, el pare de Josep va trobar feina al forn del Model del Segle xx, de la qual en sigué un dirigent important, i la situació familiar millorà. Josep i el seu germà, en principi escolaritzats a l'escola catòlica del barri, van canviar a l'escola de la Fraternitat Republicana Radical Santsenca, que era laica i dispensava un ensenyament pràctic i modern. El desembre 1923, els pares de Josep el van col·locar com a aprenent amb un artesà de Sants, qui el va iniciar en l'ofici d'ebenista-escultor i del qual va fer llavors la seva professió. Tot exercint en diferents tallers, Josep va seguir fins a 1931 els cursos en escoles tècniques i professionals oficis d'arts, millorant així la seva qualificació professional. De gener de 1932 a novembre 1933, va fer el servei militar a Menorca, i a la seva tornada a Sants, es va adherir a l'Ateneu Enciclopèdic Sempre Avant, del qual es va fer president de la secció d'estudis econòmics, polítics i socials el 1935. Fou membre fundador del PSUC. El seu pare, Antoni Guinovart, morí el 5 de març de 1936, i des de la premsa cooperativista se'l descriví com un «infatigable cooperador i lluitador per les reivindicacions obreres.»

Font: (Cauvet-Lauvin, H, 2010)

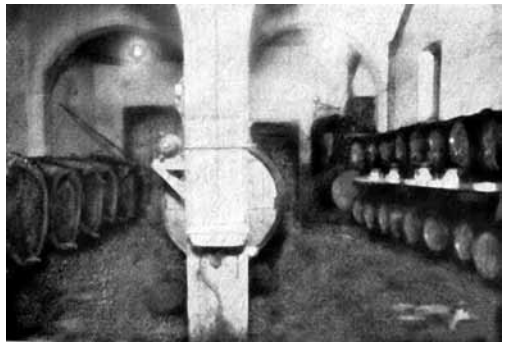

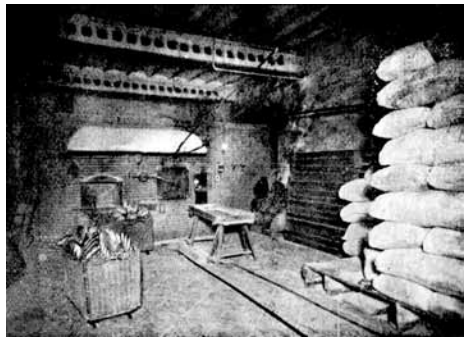

Interior de l'edifici del Model del segle XX al carrer Violant d'Hongria, el 1926. Podem veure la bodega, la carnisseria, el cafè, la botiga de queviures, el forn de pa i la secció de transports.
Font: *Acción Cooperatista*, 1 de juliol del 1927, núm. 217. FRG.

Referent del cooperativisme català

El 2 de gener de 1926, el president de la Federació de Cooperatives de Catalunya va fer una conferència al Model del Segle xx, presentada pel company Panyella, on parlà de la necessitat de reunir a les entitats de cada ciutat o poble de Catalunya en una de sola, per simplificar l'administració i assegurar obres socials amb una base més sòlida. També animà a la participació de les dones, ja que en la «cooperación hallan actualmente un medio de defenderse de la explotación del trabajo a domicilio». Animava també els grups de cultura, i acabava afirmant: «Nuestro objeto ha de ser la creación de una importante industria cooperativa». Respecte les propostes de fusions, el soci del Model E. Caballé va escriure un article titulat "La fruita, madura a poc a poc", que es publicà el 16 de setembre de 1927:

> «Aquesta campanya que a iniciativa de l'amic Coloma per a unir les cooperatives de la Ciutat em sembla la més oportuna que es podia emprendre. (...) Si bé és un xic difícil fer una harmonia entre un conjunt de notes discordants. Avui, cada cooperativa som això: una nota discordant amb relació a la harmonia social que vol ésser el Cooperatisme. (...) No vol dir això que ens havem d'acontentar amb que la fusió es faci allà per l'any de la picor. Pensem que la podem fer nosaltres i que l'hem de fer perquè ens convé. Però no usem de violències cap mena».[22]

A principis de 1927, la cooperativa va patir dificultats organitzatives, divisions internes i problemes econòmics, que li suposaren un moment delicat i van fer necessàries mesures importants per part de la junta. Per evitar la morositat dels socis, es va acordar que només en casos molt justificats es concedissin crèdits. Van haver d'esglaonar els pagaments als proveïdors, reduir despeses generals, liquidar gèneres i reorganitzar els serveis de la botiga central, ubicant la secció de calçat i la ferreteria a les dependències que ocupava el forn. També van millorar les instal·lacions de la sucursal número 1, del carrer Rector Triadó, on traslladaren el cafè, i ampliaren econòmicament la sucursal número 2, resultat de l'absorció de la Cooperativa de la Torrassa l'1 de gener de 1927.

Socis del Model del Segle xx
a les escales de la Quinta de Salut l'Aliança, en una visita de 1927.
Font: *Acción Cooperatista*, 30 de desembre de 1927, núm. 243. FRG.

Datos estadísticos de la Cooperativa

Progresión comercial y de asociados desde el año 1907					
Año	Socios	Giro anual Pesetas	Año	Socios	Giro anual Pesetas
			Suma ant.		589.156'54
1907	12	14.498'00	1917	221	256,846'75
1908	15	18.124'45	1918	230	348,006'50
1909	16	23.485'97	1919	206	364,855'55
1910	19	19,031'79	1920	281	544,208'46
1911	11	19,891'67	1921	315	620,555'94
1912	11	14,856'15	1922	318	641,026'35
1913	23	19,024'45	1923	484	739,282'54
1914	28	37,547'98	1924	582	1.175,928'57
1915	81	61,565'86	1925	566	1.267,554'75
1916	145	152.120'02	1926	550	640,940.45
		589.146'54			7.007.319'76

Sección de Beneficencia		
Año	Entradas Pesetas	Salidas Pesetas
1916	728'25	500'45
1917	1,472'40	269'00
1918	3,356'75	6,809'24
1919	2,716'80	3,053'81
1920	6,303'50	6,045'34
1921	15,218'50	12,035'58
1922	13,957'65	14,599'45
1923	21,089'10	18,090'60
1924	34,752'60	35,427'80
1925	61,710'00	50,985'30
1926	25,190'65	29,498 15
	186.456.00	177.114'70

En 14 de Septiembre de 1922, tomóse el acuerdo de amortizar las acciones del edificio, pasando las que poseían los socios a engrosar su capital individual, que fué aumentado de 500 pesetas a 750.

Resum de l'evolució econòmica de la cooperativa, editat el 1927.
Destaquem l'evolució de les vendes
així com de la secció de beneficència.
Font: AHS.

Durant aquella reorganització, morí el soci Joan Coll, qui fou membre de la junta directiva de l'entitat, delegat del Model del Segle XX a la secció econòmica de la Federació Provincial de Barcelona, i un dels qui constituïren la primera comissió per a adquirir la Fàbrica de Pastes de Sopa. Al final de la seva vida, Coll treballava a les dependències de la mateixa entitat com a auxiliar, donat que estava greument malalt.

No obstant, superaren les dificultats, i l'any 1927 el Model del Segle XX era la quarta societat de consum més important de Catalunya, amb 550 socis i un consum de 1.240.000 pessetes anuals. Fins aquell any el seu president fou en Miquel Gironés, i els socis que participaven en tasques econòmiques com la revisió de balanços eren Arturo Culia, Emili Vivas, José Garcia, Fernando Rabassa, Eustasio Urigüen, Sebastià Flor, Pius Virgili i Manuel Rivera.

		Socios	Giro anual Pesetas
Año	1907	12	14,498'00
»	1916	145	152,150'02
Diez primeros años			580,156'54
Año	1917	221	286,846'75
»	1918	250	548,006'80
»	1919	206	564,555'55
»	1920	281	514,208'46
»	1921	513	620,553'94
»	1922	518	641,026'85
»	1923	484	759,282'54
»	1924	582	1.175,928'57
»	1925	566	1.267,554'75
»	1926	550	1.240,940'45
Giro total desde la fundación .			7.007,010'76

Evolució del número de socis del Model del Segle XX
Font: AHS.

Participà en organismes com la Federació de Cooperatives de Catalunya, i en iniciatives per reforçar l'autonomia en l'abastiment alimentari com la Unió de Cooperatives per la Fabricació de Pastes de Sopes o la Cooperativa Obrera de Matança de Tocino. Membre de la Societat de Farmàcies Cooperatives, fundà la Fusió de Cooperatives per l'Aprofitament del Carbó, la Fàbrica de Gasoses i Sifons, i la Fusió de Compres de les Cooperatives de Sants.

De l'excés de percepció, en distribuïa la meitat entre els socis. Un 15% anava al Fons de Reserva, un 10% al Fons d'Invalidesa i Vellesa, un 5% al Fons de Viudetat i Maternitat, un 5% al Fons de Socors Cooperatiu, un 5% a l'amortització del mobiliari, maquinàries i útils, i un 10% a les instal·lacions. Pel que fa a l'obra social, en el segon trimestre de 1928 destinà 3.144,80 pessetes al Fons de Cultura, Escola i Biblioteca; 2.050,75 al Fons de Vellesa i Invalidesa, 2.803,42 al Fons de Socors Cooperatiu, 6.611 al Fons de Viudetat i Maternitat, i 1.775,43 a la Caixa d'Estalvi Pro Atur Forçós. Disposava de 3.000 pessetes en moneda pròpia i el moviment econòmic trimestral ja era de 500.000 pessetes. El comptable del Model era Hermenegildo Grau, la comissió revisora estava formada per Francesc Masó, Manuel Rivera i Fèlix Hernàndez i feia d'assessor Josep Miró. Formaven part de la junta Joan Coloma, Emilio Vivas i José Garcia, i la presidia Ramon Batlle. El 1928 també s'aprovà el reglament de la nova mutualitat.

La secció cultural

Al llarg de 1927, s'havia donat un nou impuls al grup de cultura del Model, que es coordinà a l'Agrupació Cultural Cooperatista, entitat que afirmava que:

> «hemos hecho las cosas al revés de lo que hicieron
> en casi todos los pueblos del resto de Europa.
> Hemos creado las cooperativas, antes de estar en
> condiciones educativas de hacerlas triumfar;
> y así hoy nos encontramos en que
> un gran sector de compañeros, desconocen
> la obra verdaderamente cooperatista».

Així, el renovat grup cultural del Model mostrava en un inici un cert escepticisme respecte els resultats de la seva tasca, doncs el desembre de 1927 afirmaven: «confiamos chocar con la frialdad de los socios; pero si de quinientos

llegamos interesar a tres en el estudio, no podremos decir haber perdido el tiempo». El seus nous objectius eren estimular la formació dels socis, sobretot dels joves, per garantir el futur de l'entitat. El febrer de 1928, la secció cultural del Model del Segle XX aprofundia els seus propòsits:

> «Nuestro plan cultural es de preparación
> técnico-cooperatista de los individuos
> mediante cursos de Ciencia Mercantil, Economía,
> Contabilidad, Geografía económica, Idiomas, etc., y
> de cultura general en las Humanidades
> y licencias en general.
> Por otra parte, a medida que se vaya normalizando
> la actuación de la Sección y adquiriendo solidez
> y vida efectiva, procuraremos montar una escuela,
> en donde los socios y familiares puedan adquirir las
> primeras enseñanzas y ponerlos en condiciones
> de aceptar otros estudios superiores; y con el tiempo,
> normalizarlos en forma de clases especiales
> con principios universitarios».[23]

Un dels primes actes organitzats per la secció cultural va ser una festa exclusiva per a les dones i els nens menors d'11 anys, en la qual s'insistí en la necessitat que les dones tinguessin una participació més activa. Es llençà la proposta de celebrar reunions específiques per a dones, per tal de parlar de les qüestions que poguessin suposar un canvi en la vida de la cooperativa. Això, segons els cooperativistes, demostrava la «orientación progresiva y moderna en esta sociedad, en lo que se refiere a la intervención femenina en la vida social». Amb aquella activitat, a la qual hi assistiren 500 nens, també volgueren donar rellevància a la qüestió infantil. Una preocupació habitual al Model, que molt sovint havia dedicat jornades de formació a la salut familiar, l'educació i la pediatria.[24] Per exemple, el 29 de desembre de 1928, a la cooperativa es celebrà una altra festa infantil, i s'hi féu una conferència sobre l'ensenyament a les barriades obreres.

A partir d'aquelles dates les activitats culturals s'intensificaren, sobretot la programació de conferències, col·loquis i seminaris de formació. Per exemple, el medievalista Ferran Valls i Taberner xerrà sobre la societat catalana a l'edat mitjana, el maig de 1928. Al juny, el doctor Jaume Aiguadé parlà de l'esforç col·lectiu per la sanitat, i Emili Mira aconsellà sobre orientació professional. Josep Armengol instruïa sobre el control mèdic del *sport*, el desembre de 1929 i Josep Duran i Guàrdia defensava la importància del cooperativisme en el món, al setembre de 1930.

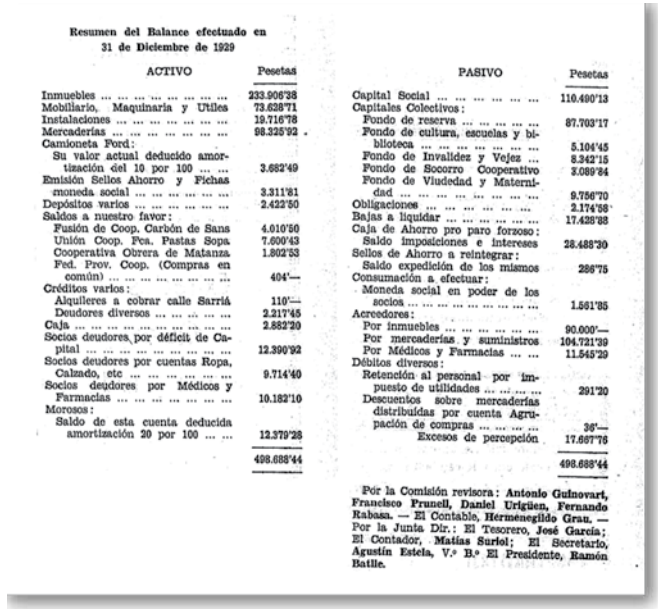

Resumen del Balance efectuado en 31 de Diciembre de 1929

ACTIVO	Pesetas
Inmuebles	233.906'38
Mobiliario, Maquinaria y Utiles	73.628'71
Instalaciones	19.716'78
Mercaderías	98.325'92
Camioneta Ford:	
Su valor actual deducido amortización del 10 por 100	3.682'49
Emisión Sellos Ahorro y Fichas moneda social	3.311'81
Depósitos varios	2.422'50
Saldos a nuestro favor:	
Fusión de Coop. Carbón de Sans	4.010'50
Unión Coop. Fca. Pastas Sopa	7.600'43
Cooperativa Obrera de Matanza	1.802'53
Fed. Prov. Coop. (Compras en común)	404'—
Créditos varios:	
Alquileres a cobrar calle Sarriá	110'—
Deudores diversos	2.217'45
Caja	2.882'20
Socios deudores, por déficit de Capital	12.390'92
Socios deudores por cuentas Ropa, Calzado, etc	9.714'40
Socios deudores por Médicos y Farmacias	10.182'10
Morosos:	
Saldo de esta cuenta deducida amortización 20 por 100	12.379'28
	498.688'44

PASIVO	Pesetas
Capital Social	110.490'13
Capitales Colectivos:	
Fondo de reserva	87.703'17
Fondo de cultura, escuelas y biblioteca	5.104'45
Fondo de Invalidez y Vejez	8.342'15
Fondo de Socorro Cooperativo	3.089'24
Fondo de Viudedad y Maternidad	9.756'70
Obligaciones	2.174'38
Bajas a liquidar	17.428'38
Caja de Ahorro pro paro forzoso:	
Saldo imposiciones e intereses	28.488'30
Sellos de Ahorro a reintegrar:	
Saldo expedición de los mismos	286'75
Consumación a efectuar:	
Moneda social en poder de los socios	1.561'35
Acreedores:	
Por inmuebles	90.000'—
Por mercaderías y suministros	104.721'39
Por Médicos y Farmacias	11.545'29
Débitos diversos:	
Retención al personal por impuesto de utilidades	291'20
Descuentos sobre mercaderías distribuidas por cuenta Agrupación de compras	36'—
Excesos de percepción	17.667'76
	498.688'44

Por la Comisión revisora: **Antonio Guinovart, Francisco Prunell, Daniel Urigüen, Fernando Rabasa.** — El Contable, **Hermenegildo Grau.** — Por la Junta Dir.: El Tesorero, **José García**; El Contador, **Matías Suriol**; El Secretario, **Agustín Estela**, V.º B.º El Presidente, **Ramón Batlle.**

Balanç corresponent a l'any 1929.
Hi ha diverses partides a destacar:
els fons destinats a escola i biblioteques, el de vellesa i invalidesa,
però també el de viudetat i maternitat. Un detall important és
el capítol de morosos i impagats per part dels socis,
fet que va portar a força disputes.
Font: *Acción Cooperatista*, 13 de juny del 1930, núm. 371. FRG.

D'aquelles conferències, es destacà la de Joan Coloma, titulada «Acció Sindical i Acció Cooperativa», a l'octubre de 1930, i que li serví per a desenvolupar, a partir de paral·lelismes entre el sindicat i la cooperativa, les seva aposta per la concentració. En el seu raonament, Coloma considerava el sindicalisme i el cooperativisme com a dues branques del mateix tronc que, anys després dels seus inicis, experimentaven necessitats similars. Així com els sindicats havien superat les antigues societats d'oficis anant cap als Sindicats Únics, també les societats obreres havien començat atomitzades i ara havien d'anar cap a les fusions, creant sucursals i magatzems al major. Coloma, a més, defensà la complementarietat d'ambdós moviments, si bé subratllà que l'acció sindical, sense la cooperativa, era incompleta.

Poc després, el 10 d'octubre, parlà sobre la cooperació Joan Peiró, un conferenciant que en la seva pròpia pràctica combinava sindicalisme i cooperativisme. I dos anys més tard, l'agost de 1932, dissertava el mestre Francesc Campos, de la Federació, sobre la necessitat i avantatges de la fusió de les cooperatives de Sant. El juliol de 1932, organitzada per l'*Ateneu Sindicalista Llibertari*, parlava Àngel Pestaña sobre sindicalisme. I al febrer de 1933 també intervenia un altre sindicalista i soci del Model, Sebastià Flor, que departí sobre nocions de geografia econòmica.

En l'àmbit local, el Model oferia setmanalment altres activitats culturals més disteses, com teatre o ball, i també s'implicava en l'organització de la festa major. El 1931 es feien classes d'anglès i francès amb professors natius, i el curs complet valia 5 duros.

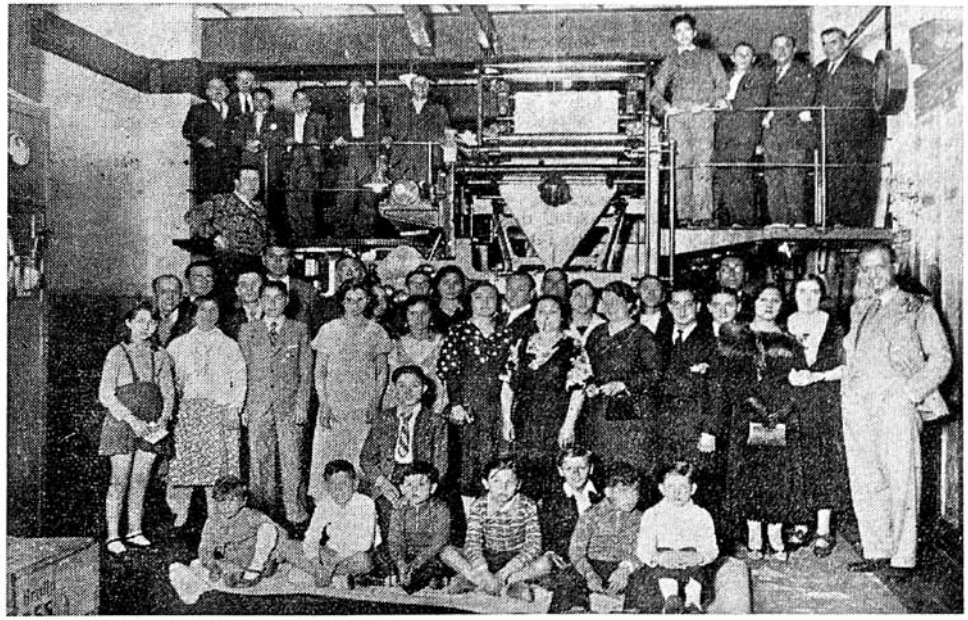

Socis del Model el 1934, en el marc d'una sortida per visitar les instal·lacions del diari *El Diluvio*.
Font: *Acción Cooperatista*, 25 de maig del 1934, núm. 577. FRG.

- Joan Coloma i Chalmeta -

Fill de la socialista i feminista Micaela Chalmeta, i de Joan Coloma, president de l'Economia Social, Joan Coloma i Chalmeta va ser un dels grans dirigents del cooperativisme català dels anys 20 i 30. Soci de l'hostafranquina Economia Social, posteriorment entrà a participar al Model del Segle xx. Polemista i bon escriptor, agafà el relleu dels primers cooperatistes com Salas Anton. Tingué una important projecció en el moviment al dirigir la publicació *Acción Cooperatista*, que es distingí gràcies a la «forta personalitat cooperatista» de Coloma. Des d'aquell altaveu insistí, en centenars d'articles, en les tesis en pro de la fusió de cooperatives i en la necessitat d'administrar-les de forma eficaç i amb una visió global. Dirigent de la Unió Socialista de Catalunya (USC) i de l'UGT, fou nomenat cap del servei de Cooperació i Agricultura de la Generalitat de Catalunya el febrer de 1934. Morí a l'agost de 1937, i se'l definí com a «vell militant socialista» i «pels constants sacrificis en favor de la classe treballadora».

Implicació cooperatista

Els membres de la Cooperativa Obrera Model del Segle xx tenien un compromís important amb els organismes federatius i de segon grau del moviment. A l'assemblea de les cooperatives catalanes de l'abril de 1928 assistiren Hortoneda i Pere Massoni. Pascual Pérez i Manuel Viñas, l'any 1928, col·laboraren en l'inventari de la Fàbrica de Pastes per a Sopa, quan aquella tenia pèrdues i conflictes. Francesc Ballester presidí l'assemblea de les cooperatives barcelonines del 4 de setembre de 1928, i altres socis que assistiren a assemblees federatives entre 1928 i 1930 foren Francesc Masó, Joan Coloma, Ramon Batlle, Maties Suriol, Dario Penedés i Pius Virgili. També estaven implicats en les compres en comú de les cooperativess barcelonines, de les quals Francesc Guixà, l'encarregat de compres del Model, es lamentava per la manca d'èxit de la iniciativa a causa del «deixament i poc interès per part d'algunes cooperatives, i per l'altra, a la situació econòmica d'algunes altres».[25] Per la seva part, el soci Sebastià Flor assistia al «III Congrés de Cooperatives de Catalunya» el juliol 1935. La forta implicació de tots aquells cooperativistes en el moviment, estava associada a una visió de la cooperació com a transformació radical de les estructures econòmiques i socials. El 1928 afirmaven:

> «Tenemos que confesar, a pesar nuestro,
> que el cooperatismo es pobre en contenido ideológico,
> ya que no logra interesar a gentes alejadas de nosotros,
> ni intervenir en cuantos problemas plantéanse
> los pueblos. A nuestro entender, la falta proviene
> de sostener que el cooperatismo bástase a sí mísmo
> para poner en marcha el complicado mecanismo
> de una sociedad moderna.
> No se ha querido reconocer que es un auxiliar
> económico imporantísimo para la vida
> de un pueblo libremente organizado,
> pero nada más que un auxiliar, como lo son todas las
> formas activas que actúan por separado,
> sean del trabajo, del saber, etc.,

> y que convergen en puntos determinados.
> Se le ha pretendido dar vuelos políticos que no ha podido ni esbozar por falta de perspectivas sociales (…) La Cooperativa, para que funcione plenamente, para que se pueda desarrollar su vasto plan de organización económica, necesita de un régimen político que descanse sobre las bases de un comunismo federal anárquico. Mientras esté subordinada al poder centralizador de un estado burgués o no burgués, el caso es el mismo, se desenvolverá en un raquitismo endémico, sin lozanía ni personalidad».[26]

En altres qüestions, començaven a fer camí. Per exemple, un soci del Model, Francisco Gómez, celebrava la creació de la indústria de les gasoses, l'any 1935, exhortant al seu recolzament de la següent manera:

> «Procura, lector cooperador, que tu compañera, cuando vaya a la cooperativa a hacer sus compras, pida siempre los Productos Coop, pues son de inmejorable calidad, puesto que al elaborar nuestros propios productos no podemos pensar en engañarnos nosotros mismos. Con tu apoyo, y más aún con el de tu compañera, ayudarás a hacer una obra muy grande que en estos momentos ya comenza a preocupar a los fabricantes privados, aunque no lo parezca».[27]

Amb aquells plantejaments, les dones de la cooperativa s'organitzaren. El diumenge 21 de gener de 1934, a la seu de federació, es celebrà una reunió de l'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista, a la qual assistiren representacions de grups femenins de cinc societats barcelonines, entre elles el de L'Empar de l'Obrer. Allà s'anuncià la constitució del grup femení del Model del Segle XX, que es presentà a l'entitat el 10 de febrer de 1934. En la seva primera intervenció, es desenvolupà una «part doctrinal», presentada per les companyes de l'Agrupació Femenina, en la qual parlaren Micaela Chalmeta, N. Mateus i Dolors Abelló. A més, el grup infantil del Model

Portada del programa d'actes per la Festa Major de Sants de 1934 organitzats per la cooperativa.
Font: AHS.

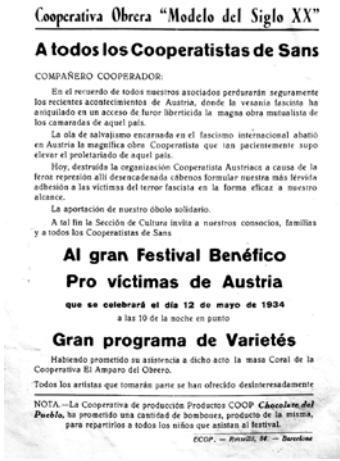

Cartells dels actes realitzats a la cooperativa en solidaritat amb els cooperadors austríacs, el 1934, i en suport a les milícies antifeixistes, el 1936.
Font: AHS.

recità poemes, interpretà la comèdia "La Criada Nova", i hi parlà Crispí Martínez, soci de la cooperativa:

> «Al acto asistieron nutridas delegaciones de mujeres de los grupos del Amparo del Obrero, La Andresense i Unión Cooperatista Barcelonesa, que en esta ocasión quisieron aportar su ayuda moral al grupo de Modelo del Siglo xx, constituido por mujeres animosas y llenas de buena voluntad».[28]

Bressol trencat d'una societat futura

Com si es tractés d'un presagi, des del Model del Segle XX s'organitzà, el 1934, un important acte en defensa de les víctimes del feixisme a Àustria i en solidaritat amb el cooperativisme d'aquell país, conjuntament amb L'Empar de l'Obrer. I ja començada la pròpia guerra, amb el presagi fet realitat, organitzà actes en favor de les milícies antifeixistes. Aquella situació trasbalsaria per sempre més el decurs de l'entitat.

El 6 de setembre de 1936, la cooperativa s'integrà a la Unió de Cooperadors de Barcelona convertint-se en la seva sucursal número 17. Un soci del Model, Ramon Batlle, fou el president; Joan Cabanes n'era el delegat, i tenia 497 socis a 3 de desembre de 1937. El febrer d'aquell mateix any, en plena guerra, i davant de la crisi de farina que assolà la ciutat, el Model va ser assaltada per dones del barri. La cooperativa tenia el seu forn assortit amb normalitat, mentre que els forns comercials restringien existències per encarir els preus.

Acabada la guerra, una «comissió liquidadora» s'encarregà de destruir la Unió de Cooperadors. El que quedava del Model del Segle xx s'uní a les restes de La Flor de Maig el 1943; i quan aquesta féu fallida l'any 1947, participaren de La Popular Santsenca. Entre els pocs socis, una quarentena, que participaren en aquella nova cooperativa, es trobava Ramon Batlle.

Model del Segle xx tingué uns plantejaments ambiciosos en l'àmbit social i no deixà mai d'expressar públicament les seves concepcions de tipus socialista i llibertari, si bé sense fer públiques les militàncies dels seus associats, que formaven part, els més destacats, sobretot de la CNT i alguns, com Joan Coloma, de l'USC. Les alternatives quotidianes que generà, la voluntat d'incidir en el seu entorn i la implicació en el moviment assenyalen la concepció que aquells homes i dones tingueren de la cooperativa: un dels bressols de la societat futura.

- Sebastià Flor -

Soci del Model del Segle xx, fou tresorer del Comitè Regional de la CNT. Participà, el juny de 1932, a l'assemblea constituent de l'Ateneu Sindicalista Llibertari de Barcelona, i en fou vicepresident. Adherit a les posicions del trentisme a l'inici de la Segona República, participà en el míting del Primer de Maig de 1934 que l'Aliança Obrera celebrà a Barcelona. En l'àmbit cooperativista, Flor en va ser un conegut propagador a través dels seus articles en premsa i conferències, com la que féu el 19 d'octubre de 1933 a La Nova Activitat Obrera: «Consideraciones teóricas sobre el movimiento cooperatista». Estava en desacord amb el principi de neutralitat política del cooperativisme, en cercava la politització sense que això signifiqués participar a les eleccions. El 1934, a *Acción Cooperatista*, escrivia:

> «Las Cooperativas, por constituir una promesa halagüeña de igualdad económica (…), donde la explotación del hombre por el hombre haya desaparecido, no las une ningún vínculo con el régimen actual. Adoptar uno cualquiera de los muchos sistemas que han sido buenos para el desarrollo del capitalismo, es entregarse sin lucha en brazos de su enemigo secular, el enemigo de su integral personalidad, Por esto, el creer un error la declaración de neutralidad política, no implica de ninguna forma que yo abogue porque las Cooperativas participen en las contiendas electorales. Tal cosa sería traicionar mi pensamiento; sino que, en virtud de sus aspiraciones futuras, contienen un fondo político que es necesario perfilar. A esto creo que hemos de dedicar nuestros esfuerzos y nuestra voluntad si queremos salir de una vez de esta actitud contemplativa, que nos convierte en comparsas de esta comedia humana»

Comparativa de l'estat i ús de l'edifici del carrer Violant d'Hongria. Primer, el local el 1926, i després, l'actual sala de festes que ocupa l'edifici.
Fonts: AHS, Arxiu La Ciutat Invisible.

Ramon Hortoneda (o Ortoneda, Artoneda o Antoneda, depèn de la font)
Fou un soci destacat del Model del Segle xx i membre del comitè nacional de la CNT amb Àngel Pestaña, del juny de 1930 a 1931.

En un article d'*Acción Cooperatista* de l'any 1935,
Celestí Ventura li dedicava un dels seus "Personatges":

«D'entre la selecció de companys que formen la tendència anomenada liberal de la nostra organització, hi veiem destacar-se l'amic Hortoneda, pronunciant-se sempre en pro de les concepcions avençades amb un esperit altament alliçonador i optimista. La seva arrelada i especial - col·lectivament parlant- convicció cooperatista, ha procurat contagiar-la sempre en quants companys ha entaulat conversa amb el verb i el gest de la seva eloqüència. La seva oratòria de tons fogosos, per la impetuositat del seu temperament i enardit per la senzillesa i bondat dels nostres ideals d'emancipació, ha assolit sempre forces simpaties, que s'han traduit en èxits falaguers de propaganda. L'Hortoneda ha estat qualificat en els nostres medis de Castelar de la cooperació catalana. Concís i vibrant en el parlar, senzill i conseqüent amb la seva actitud envers les reivindicacions proletàries, ha palesat sempre un sentiment obrerista de bon cor, obert a les més atrevides innovacions, (…) i ha posat alguna vegada en entredit els interessos econòmico-cooperatius en recolzar llur sensibilitat per l'antagonisme evident dels interessos morals enfront dels materials.»

Ramon Hortoneda.
Font: *Acción Cooperatista*,
22 de febrer de 1935, núm. 616. FRG.

«L'amic Hortoneda pertanyia a la cooperativa "Model del Segle xx", de Sans, on exercí diversos càrrecs de Junta, gaudint de reconeguda influència entre els associats de tan important cooperativa. Fou president en un curt exercici de la Unió de Cooperatives per a la Fabricació de Pastes per a Sopa (…) L'Hortoneda ha assistit com a delegat a moltíssimes Assemblees dels nostres organismes superiors i als Congressos nacionals celebrats a Madrid l'any 1921, el de Bilbao l'any 1932 i el d'aquesta ciutat l'any 1929. També formà part del Comitè organitzador de l'assistència de les cooperatives en l'Exposició internacional de la Cooperació i obres socials, que tingué lloc l'any 1924 a Gand (Bèlgica). Fa poc sol·licità la baixa com a associat del "Model del Segle xx", per qüestions d'apreciació, ingressant a la cooperativa "Empar de l'Obrer", de Sans, on la seva vàlua fou deseguida reconeguda, desempenyant actualment el càrrec de president.»

Les cooperatives d'Hostafrancs (1904)

Façana de La Balança Econòmica, el 1926. Llavors,
feia ja tres anys que la cooperativa havia estat absorbida pel Model del Segle xx.
Font: *Acción Cooperatista*, 1 de juliol de 1927, núm. 217. FRG.

Les cooperatives d'Hostafrancs

A la primera dècada dels 20, al barri d'Hostafrancs nasqueren cooperatives com L'Economia Social i La Balança Econòmica. Eren entitats petites que mai superaren el centenar d'associats; però malgrat aquelles dimensions, participaren activament del creixement del moviment cooperativista i contribuïren, amb la seva aportació, a estendre el cooperativisme per la vida microscòpica dels barris.

Cooperativa L'Economia Social (1904-1925)

> «La cooperación es una de las armas que debe esgrimir la clase obrera, para lograr su redención y es imprescindible poner un especial cuidado en propagarla y difundirla como medio y no como finalidad».
>
> Joan Coloma - pare-, soci de L'Economia Social.[1]

El 1904, al barri d'Hostafrancs, naixia L'Economia Social, al carrer Creu Coberta número 13. Sempre va ser una entitat molt petita que aplegava pocs socis, tot i que alguns dels seus membres destacaren com a persones rellevants dins del moviment cooperatiu.

L'Economia Social nasqué en estreta relació amb la família Coloma, i tots els indicis apunten a que fou el mateix Joan Coloma - pare- qui organitzà i fundà la societat, conjuntament amb uns quants coneguts del veïnatge. Coloma fou un cooperativista de la vella escola de la primera dècada de segle, amic dels Salas Anton, Renté, Ripoll, Gardó o Raduà. Fou col·laborador habitual de la premsa del moviment, impulsor del «Primer Congrés Nacional de Cooperatives», vocal de la junta permanent i de distintes seccions dins la Cambra Regional Catalano-Balear.[2] També fou durant tota la seva vida un membre destacat de la federació catalana del Partit Socialista (PSOE).

Joan Coloma es casà amb Micaela Chalmeta, també socialista i cooperatista, fundadora de l'Agrupació Femenina Socialista de Barcelona i que també col·laborà assiduament a la premsa cooperativa, de vegades amb el pseudònim d'Empar Martí. D'aquest matrimoni en nasqueren tres fills: Joan, Francesc i Empar Coloma Chalmeta.

> «Los que no han vivido las horas de desaliento y de afán, de cansancio y de fiebre activa, de pesimismo y de esperanza, que tan a menudo han de atravesar los hombres que, sintiendo hondamente el ideal, han de hacer frente a las vicisitudes que cada día ha traído consigo para las entidades cooperativas de escasa potencia económica, sobre todo en estos últimos tiempos, difícilmente se pueden formar idea del valor que encierra el progreso de algunas entidades modestísimas.
> Este es el caso de La Economía Social, que, debido a un gran número de circunstáncias adversas, ha vegetado largos años en la insignificancia. Pero, poco a poco, un puñado de hombres han ido laborando sin descanso, y hoy parece, según los datos que tenemos, que va a entrar dicha entidad en período de franco progreso».[3]

Per tal de celebrar el setè aniversari de la cooperativa, l'11 de juliol de 1911, s'organitzà una festa a la Societat Reunió Familiar del carrer Consell de Cent, número 18,

- La dona proletària: lluitadora i enrabiada -

L'Economia Social va estar molt vinculada a la família Coloma Chalmeta, de tradició socialista. Joan Coloma milità al PSOE, Joan Coloma Chalmeta ho feu a la USC, i Empar Coloma Chalmeta milità al Partit Comunista. Micaela Chalmeta, la mare, escriví assíduament a la premsa socialista amb el pseudònim d'Empar Martí, on defensava l'emancipació de la dona proletària:

«Si la mujer ha de ser factor de riqueza social; si ha de compartir con el hombre un vivir, en el que los medios económicos que conservan nuestra vida desaparecen en ocasiones, por esa ley fatal del mundo burgués que a nadie asegura estos medios de subsistencia; si ha de ser luchadora, valiente y brava, y a esa lucha ha de aportar su actividad y sus energías, toda aquella dulzura y debilidad femenina están de sobras. (…). No son lágrimas, quejas y debilidades el arma más propia para luchar de una mujer que no vive en elegante "boudonir"; es el odio a un sistema social, que la exige sus energías y actividad y la trata injustamente, lo que ha de inspirar a toda asalariada, es el enérgico y viril "ça ira, ça ira" de las revolucionarias lavanderas francesas».

Martí, A. "La civilización y la mujer" a *Vida Socialista*, 7 de juny de 1911, núm. 76.

Font: Duch Plana, M. *Micaela Chalmeta*. Valls: Cossetània, 2009.

a Hostafrancs: «en commemoración del séptimo aniversario de su fundación, ha organizado un festival benéfico, á fin de recaudar fondos con que socorrer á las familias necesitadas de la barriada, destinándose integro su producto á dicho fin».[4]

Als inicis, la cooperativa a penes participà en cap òrgan de coordinació del cooperativisme. Només Joan Coloma escrivia assíduament a la premsa cooperativista, però més a títol personal que com a representant de l'entitat. La primera ocasió en la qual aparegué una delegació en una trobada intercooperativa fou al Comité Comarcal de Societats del pla de Barcelona, el 24 d'agost de 1913, celebrada al local de La Favorita Obrera al barri de Poblet (Sagrada Família). El delegat de L'Economia formà part de la Comissió d'Estadística de la Cambra Regional, i explicà els processos realitzats, per aconseguir dades de totes les societats obreres existents, per realitzar un inventari estadístic pel «Primer Congrés Nacional de Cooperatives».[5] Des de llavors, l'entitat no deixà de participar activament de tots els grans actes del moviment.

El 1915 Joan Coloma va ser nomenat president del Comité Comarcal de Barcelona,[6] i fou un dels cinc organitzadors de la Comisió d'Escola Cooperatista. Per encàrrec de la Junta Comarcal de Societats de Barcelona, aquella comissió es creà per intentar trencar amb la dinàmica per la qual «sobraven cooperatives i faltaven cooperatistes», impulsant tot tipus d'actes de formació en la doctrina cooperatista.

> «El plan que se propone seguir la Escuela Cooperatista consistirá, de momento, en conferencias orales y escritas y cursillos especiales de asignaturas elementales de facil comprensión (…): 1.- Historia de la cooperación y sus clases; 2.- Orientaciones de la cooperación (individualista, colectivista, mixta

y cooperatismo); 3.- La cooperación en su aspecto comercial (organización, régimen de contabilidad, régimen administrativo, compras al por mayor...); 4.-Gestión política de la cooperación (legilsación, impuestos y tributación, mutualismo...)».[7]

El juliol de 1919 la família Coloma patí la desgràcia de perdre el seu fill Francesc. A *Cooperatismo* aparegué el següent obituari:

«Uno de los más entusiastas cooperatistas, nuestro estimado compañero Juan Coloma, pasa en estos momentos por la pena inmensa de haber visto morir, tras larga y penosa enfermedad, a su hijo Francisco. Ni los auxilios de la ciencia, ni los solícitos cuidados de la familia, han podido salvar la vida del infortunado Coloma, que muere en plena juventud, sumiendo en la mayor desconsuelo a sus amantísimos padres y dejando entre los que fueron sus amigos un ejemplar recuerdo por las excelentes prendas de carácter que le adornaban. Ya sabe el amigo Juan Coloma lo mucho que se le quiere en esta casa. Por eso hoy, con el triste motivo de la prematura muerte de su hijo, le renovamos la expresión de nuestro afecto y sentimos como propia la desgracia que le aflige».[8]

El relleu generacional

«Hasta hace poco, la Cooperación en nuestro país ha sido mirada con cierto desdén, por suponer en sus preconizadores sólo la inmediata finalidad utilitaria de las bonificaciones pecuniarias, nosotros lo entendemos que no es ésta la única finalidad, sino suprimir el capitalismo, entendiendo por tal a todos los mediadores entre la producción y el consumo».

Joan Coloma Chalmeta - fill-,
soci de L'Economia Social
i director d'*Acción Cooperatista*.[9]

El març de 1920, aparegué per primera vegada un article a la premsa firmat per Joan Coloma Chalmeta, com a membre de L'Economia Social. Amb el temps adquirí una gran importància en el moviment català, i esdevingué director d'*Acción Cooperatista*. En aquell primer treball ja tractava, significativament, de la importància de la propaganda i la premsa, de cara a l'important Congrés Regional de Cooperatives de Catalunya, on es reestructurà de dalt a baix el moviment amb el naixement de la Federació de Cooperatives catalanes:

«Les línies generals d'una nova acció de les cooperatives de consum de la nostra terra han d'ésser inspirades pel fi d'atreure a la cooperació la majoria dels obrers de Catalunya. Cal portar a la consciència de la classe treballadora d'aquest país la convicció de que la cooperativa posa a l'obrer que hi perteneix en condicions de superioritat per a resistir les crisis provocades per la lluita social d'aquests moments històrics. Cal fer compendre als nostres companys que la finalitat de la nostra tasca està d'acord amb totes les teories emancipadores, i que els interessos que crea l'obrer dins la cooperativa no són una rémora per la seva acció social, més la faciliten, abastant-li medis materials (…)
Així doncs, hem de donar a la propaganda una importància cada dia més gran si volém que els nostres principis i la nostra acció s'estenguin, en profit del progrés moral i material de la multitut de treballadors, de tots nosaltres».[10]

Aquell primer article de Joan Coloma - fill-, es podria interpretar com un símbol del relleu generacional. Tant en l'àmbit familiar, entre pare i fill; com a la pròpia Economia Social; i també dins el moviment en general, entre la vella generació i la nova. Poc a poc, el pare - greument malalt- anà despareixent de la vida pública, mentre que el fill començava a assumir cada vegada més protagonis-

me. La tendència es confirmà, poc després, amb la mort del Coloma pare, el febrer de 1921:

> «Ha fallecido tras una larga enfermedad nuestro estimado compañero Juan Coloma. El compañero Coloma, padre del actual tesorero del Consejo Regional, fué unos de los mejores y más activos elementos que con más constancia y fe trabajaron en favor del cooperativismo en la pasada organización federativa, cuando ésta se denominaba Cámara Regional, en la que desempeño los principales cargos de la Junta Permanente, incluso fué mucho tiempo presidente de la Junta Comarcal, que tan buenos resultados dió en favor de nuestros ideales. Por su carácter bondadoso, inteligente y demás virtudes, era apreciado de todos, y sobre todo, por sus ideales y convicciones eminentemente socialistas, sintiéndonos privados en estos últimos tiempos de su valioso concurso debido a que desgracias de familia y su carencia de salud no le permitían perder noches ni desplegar aquella actividad de que tanto se aprovechó la cooperación en otros tiempos y no pareciendo sino, que se considerase relevado de ello, por su hijo, nuestro buen amigo Coloma Chalmeta, al que tanto apreciamos y queremos y a quien igual que toda su familia, enviamos nuestro más sentido pésame y nos asociamos al dolor que les causa tan sensible perdida. El acto de entierro fué una verdadera manifestación de duelo, lo que demostró las muchas simpatías que en vida había sabido captarse nuestro querido amigo y compañero Coloma. Entre los asistentes al acto vimos la plana mayor del partido socialista, partido al que militaba el finado, y entre otros, a nuestros camaradas Gardó, Caballería, Rueda, Castaño y la mayoría de socios de La Economía Social, Cooperativa a la que pertencía el compañero Coloma. A La Economía Social, así como a la cooperación catalana, dirigimos nuestra sincera y sentida lamentación de la pérdida de uno de los mejores cooperatistas».[11]

L'any 1922 L'Economia Social havia crescut en nombre de socis, després d'una certa reestructuració organitzativa:

> «Con este fin se ha suprimido el anticuado y poco práctico sistema del servicio por socios, estando éste encomendado a personal competente.»
> «También ha sido suprimida la hoja individual de consumo, substituyéndola por un signo o moneda social. Se han hecho algunas reformas y tienen dichos compañeros grandes proyectos en cartera, en el caso de que el número de socios vaya aumentando como hasta aquí».[12]

El 30 d'agost de 1923, L'Economia organitzà una vetllada benèfica per ajudar a un dels seus socis, greument malalt des de feia temps. A la vetllada es representà la sarsuela "Dorm" i el sainet "El llit del capità". Entre els assistents a l'acte hi havia socis de moltes cooperatives de Sants, representants de El Adelanto Obrero, de la Fàbrica de Pastes i de la Fusió de Compres en Comú del districte VII, entre altres:

> «A fin de sobrellevar una situación apurada a uno de sus socios, enfermo desde largo tiempo, la Cooperativa La Economía Social organizó para el jueves 30 del pasado agosto, una velada benéfica a la que fueron invitadas las cooperativas de la barriada. El acto se vio muy concurrido de público y de socios de la Cooperativa organizadora (…) En el primer intermedio, el socio de dicha entidad y director de Acción cooperatista, nuestro amigo J. Coloma, explicó en una breve conferencia lo que son y lo que persiguen las Cooperativas de consumo, inivitando a todos los presentes a sumar su esfuerzo en el seno de nuestras entidades para alcanzar un mayor grado de bienestar y de cultura, y para lograr establecer en cada barriada un Centro desde donde se propaguen los principios de verdadera solidaridad que encierra el cooperatismo».[13]

Malgrat els esforços reorganitzatius, L'Economia Social no va aconseguir perviure més enllà del maig de 1925.

Sembla que patiren una forta crisi interna que degenerà en fractura i divisió, al no aconseguir sumar més associats. D'altra banda, Joan Coloma Chalmeta, degut a les seves mútliples responsabilitats als òrgans federatius, estava cada vegada més absent del funcionament quotidià de l'entitat, i la resta de socis que se'n cuidaven no aconseguiren tirar endavant el projecte. Un últim intent de salvar -la fou aconseguir la fusió amb una altra més gran, que n'assumís els deutes i garantís la viabilitat econòmica, però la temptativa fracassà:

> «En vista del fracaso de los muchos esfuerzos realizados para convertir esta sociedad en sucursal de otra mayor, el reducido número de cooperadores que integraban últimamente esta cooperativa, en reunión general celebrada el día 16 de mayo próximo pasado, acordó por unanimidad de la mayoría absoluta de los socios la disolución de la entidad, nombrando una comisión de cinco individuos para que procedieran a la liquidación de su activo y pasivo.
> Fundada esta cooperativa veinte años atrás, vivió siempre una vida limitadísima por el número escaso de asociados que logró reunir. El barrio en que estaba enclavada no era a propósito para tal obra, por la inestabilidad y el vivir incierto de la mayoría del vecindario.[14] En los últimos años se modificaron estas condiciones del lugar, y entonces la cooperativa adoptó el sistema de apertura diaria y servicio por dependencia. La innovación tuvo éxito, y la cooperativa dió un paso adelante. No obstante, en los dos últimos años se produjo una división entre los socios cuyos efectos se fueron agravando, a pesar de los esfuerzos realizados por varios individuos para llegar a armonizar los ánimos desavenidos. En último lugar, la gestión desastrosa y aun culpable del presidente y cajero de la Junta que actuó en el segundo semestre de 1924, acabaron de precipitar la entidad en un callejon sin salida que ha obligado a los socios restantes a tomar la resolución apuntada, no sin haber tentado antes de salvar los intereses y el prestigio de la entidad».[15]

La Balança Econòmica (1906-1923)

El 1906 nasqué, també a Hostafrancs, La Balança Econòmica. Durant els primers anys tingueren nombroses dificultats per assentar-se, canviant fins a tres vegades de local. La primera seu estava situada al carrer Consell de Cent, número 79; després, cap a 1910, s'hagueren de moure al carrer Creu Coberta, número 30. I finalment trobaren la seu definitiva, un edifici situat a l'antiga carretera de Sarrià (Rector Triado), número 21.

Façana de La Balança Econòmica, el 1926.
Font: *Acción Cooperatista*, 1 de juliol de 1927, núm. 217. FRG.

La Balança es caracteritzà per ser una entitat amb molt pocs associats, nodrint-se fonamentalment de veïns i coneguts de la zona. Alguns dels socis destacats foren el company Galindo, Joan Gallart o Joan Caval.

Amb tant sols un any d'existència, el 24 de març de 1907, la cooperativa, per si no tenia prou amb les dificultats de la pròpia activitat, patí un robatori:

> «De algún tiempo á esta parte se dan robos de cooperativas. No parece sino que los discípulos de Caco se hayan convertido en individualistas rabiosos, empeñados en malograr por todos los medios las ventajas de la cooperación. Ayer le tocó el turno á una sociedad de aquella índole, domiciliada en la calle del Consejo de Ciento, 79, y que ostenta el simbólico título de Balanza Económica. Los ladrones penetraron en la planta baja del edificio, donde la cooperativa tiene sus almacenes, llevándose de allí géneros por valor de unas 350 pesetas.»[16]

Malgrat les petites dimensions de La Balança, els seus membres, ben aviat van començar a aparèixer a les reunions intercooperatives. El setembre de 1906 enviaven un delegat a l'Assemblea Extraordinària de Cooperatives. També assistiren, el 24 d'agost de 1913, al Comité Comarcal del pla de Barcelona i el 1918 es sumà a l'organització de la Campanya Pro Escoles per Sants.

El 1923 la situació de La Balança era molt precària, quedaven molt pocs associats, amb la qual cosa perillava la viabilitat i pervivència de l'entitat. Davant d'aquelles circumstàncies, els socis decidiren signar un conveni de fusió amb el Model del Segle XX, que assumí els deutes i comprà l'edifci on s'hostatjava.

Convocatòria a la premsa cooperativa
d'una de les reunions de treball del Forn Col·lectiu de Sants, el 1917.
Participaven les dues cooperatives d'Hostafrancs.
Font: *Cooperatismo*, 1 de març de 1917, núm. 49. FRG.

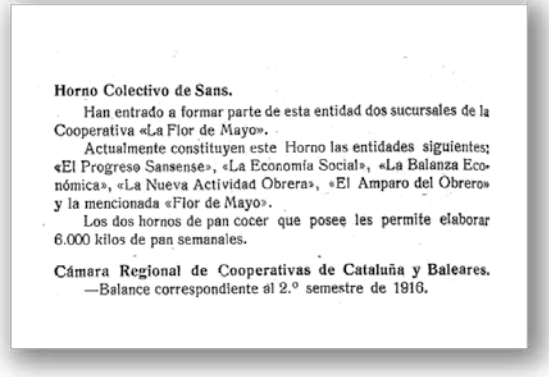

Horno Colectivo de Sans.

Han entrado a formar parte de esta entidad dos sucursales de la Cooperativa «La Flor de Mayo».

Actualmente constituyen este Horno las entidades siguientes: «El Progreso Sansense», «La Economía Social», «La Balanza Económica», «La Nueva Actividad Obrera», «El Amparo del Obrero» y la mencionada «Flor de Mayo».

Los dos hornos de pan cocer que posee les permite elaborar 6.000 kilos de pan semanales.

Cámara Regional de Cooperativas de Cataluña y Baleares.
—Balance correspondiente al 2.º semestre de 1916.

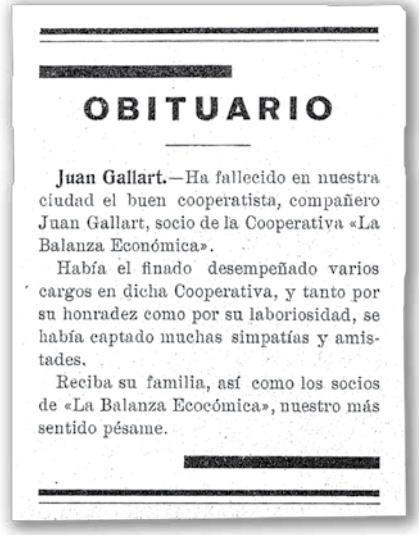

OBITUARIO

Juan Gallart.—Ha fallecido en nuestra ciudad el buen cooperatista, compañero Juan Gallart, socio de la Cooperativa «La Balanza Económica».

Había el finado desempeñado varios cargos en dicha Cooperativa, y tanto por su honradez como por su laboriosidad, se había captado muchas simpatías y amistades.

Reciba su familia, así como los socios de «La Balanza Ecocómica», nuestro más sentido pésame.

Obituari aparegut a la premsa cooperativa en memòria de Joan Gallart,
un dels socis més actius i destacats de La Balança.
Font: *Acción Cooperatista*, 1 de juny de 1921, núm. 17. FRG.

L'Empar de l'Obrer
(1905)

Façana de la cooperativa al carrer Premià número 15, el 1913.
Font: AHS.

L'Empar de l'Obrer

«Un per tots, tots per a un»

La Societat Cooperativa Col·lectiva L'Empar de l'Obrer va ser una entitat pionera en el seu temps pel seu caràcter totalment col·lectivista. El 1947 es convertí en La Popular Santsenca, i actualment el seu edifici és la seu de les diferents federacions de cooperatives (treball, consum, serveis i transports).

Els inicis

L'Empar de l'Obrer es fundà el 1905, entre nou socis - un dels quals fou Antoni Zaragoza- que començaren a pagar una pesseta a la setmana. Quan van ser-ne setze, llogaren una botiga al carrer de la Llibertat número 5 (avui Autonomia). «L'un hi portà una cadira, altre una taula, i així, amb quatre o cinc cadires i una taula, obriren la Cooperativa». Al local hi anaven sobretot a prendre cafè i fer tertúlia, i no va ser fins que van recollir uns quants diners més que «compraren un bocoi de vi, començan així les seves operacions de compra i venta». Allà arribaren a ser una vintena, i es traslladaren al carrer Masnou, 27, on ja crearen un capital de 3.000 pessetes. En aquella primera societat, però, s'hi formaren dues tendències: l'una, partidària de seguir la cooperativa en sentit individual, com fins aleshores; l'altra, entre els qui hi havia els fundadors, era partidària de convertir-la en col·lectiva. Els col·lectivistes no se'n sortiren amb la proposta i abandonaren el projecte. Però com que amb el sistema individual, «no ajunta als socis altra cosa que l'egoisme, aquests ni hi possen aquell esperit de sacrifici que s'hi possa quan se sent el vertader colectivisme»[1], la cooperativa anà malament i va estar a punt de ser embargada pels creditors. Aleshores, demanaren ajuda als onze socis col·lectivistes que s'havien donat de baixa, amb el compromís d'acceptar els sistema col·lectiu si se'n sortien. Amb la nova força es pagaren els deutes, saldaren el primer balanç amb superàvit i es salvà l'entitat. En aquell temps, encara no tenien capital col·lectiu, i quan un soci es posava malalt o estava en vaga, els altres companys s'imposaven una quota extraordinària per ajudar-lo.

Fou llavors quan s'instal·laren a la primera seu del carrer Premià.[2] En poc temps, l'Empar creixé, el local tornà a fer-se'ls petit i el 1908 iniciaren els tràmits per a comprar-ne un de nou al mateix carrer Premià, al número 13.[3] Els costà 10.000 pessetes, que demanaren a Anton Sala, un exsoci «que vivia amb una posició bastant acomodada», i li retornaren en 10 anys. Aleshores eren 38 socis, i el 1910 el president era Manuel Loren.[4]

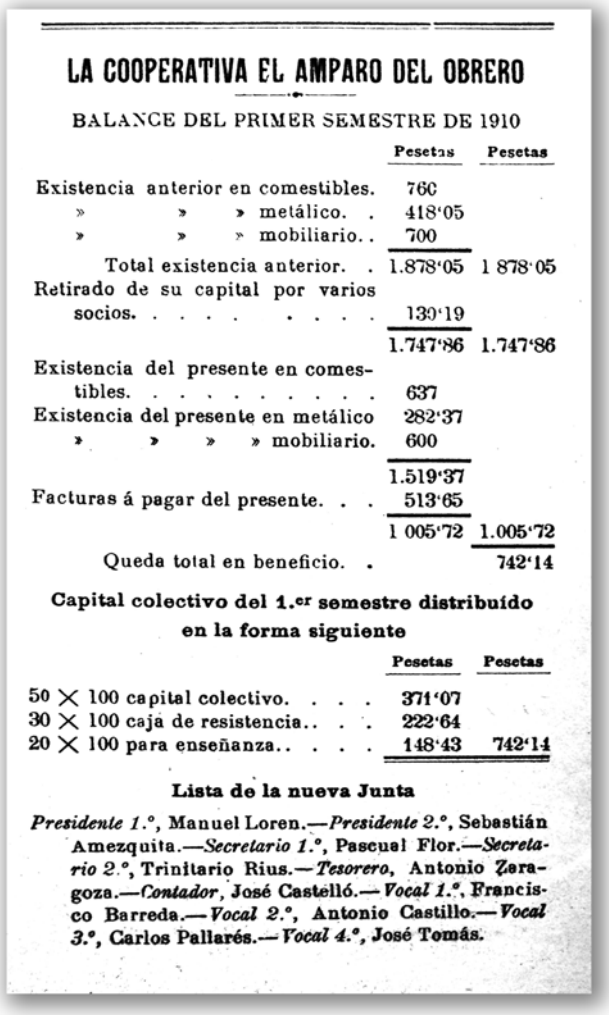

LA COOPERATIVA EL AMPARO DEL OBRERO

BALANCE DEL PRIMER SEMESTRE DE 1910

	Pesetas	Pesetas
Existencia anterior en comestibles.	760	
» » » metálico. .	418'05	
» » » mobiliario. .	700	
Total existencia anterior. .	1.878'05	1 878'05
Retirado de su capital por varios socios.	130'19	
	1.747'86	1.747'86
Existencia del presente en comestibles.	637	
Existencia del presente en metálico	282'37	
» » » » mobiliario.	600	
	1.519'37	
Facturas á pagar del presente. . .	513'65	
	1 005'72	1.005'72
Queda total en beneficio. .		742'14

Capital colectivo del 1.er semestre distribuído en la forma siguiente

	Pesetas	Pesetas
50 × 100 capital colectivo. . . .	371'07	
30 × 100 caja de resistencia.. . .	222'64	
20 × 100 para enseñanza.. . . .	148'43	742'14

Lista de la nueva Junta

Presidente 1.°, Manuel Loren.—*Presidente 2.°*, Sebastián Amezquita.—*Secretario 1.°*, Pascual Flor.—*Secretario 2.°*, Trinitario Rius.—*Tesorero*, Antonio Zaragoza.—*Contador*, José Castelló.—*Vocal 1.°*, Francisco Barreda.—*Vocal 2.°*, Antonio Castillo.—*Vocal 3.°*, Carlos Pallarés.—*Vocal 4.°*, José Tomás.

Balanç corresponent al segon semestre de 1910.
Tot i les reduïdes dimensions, ja la meitat dels beneficis són destinats al fons col·lectiu.
També podem veure la composició de la Junta.
Font: Servicoop.

Cooperativa col·lectivista

L'Empar de l'Obrer es constituí en societat col·lectiva el 1911.[5] Això significa que els socis no es repartien l'excés de percepció individualment, i només rebien assignacions monetàries en casos de vaga, atur forçós, malaltia o accident de treball. La resta eren prestacions col·lectives, com l'educació. Dels beneficis de la cooperativa, 50% es destinava al fons col·lectiu, el 20% al fons d'instrucció i el 30% al fons de resistència. Per exemple, en el primer semestre de 1912 es van destinar 846 pesses al fons col·lectiu, 507 al fons de resistència i 338 al fons d'ensenyament. Els seu tresorer era Josep Castelló, i el comptable, Lluís Pujol.

L'1 de juny de 1913, L'Empar de l'Obrer donà un salt endavant en el seu sentit col·lectivista. En un acte on parlaren els companys Pujol, Rius, Pastor, Sanjuan i Zaragoza, es donà a conéixer la fundació d'una "Caixa Comercial", un projecte per millorar l'estat del obrers en casos de vagues, falta de feina, parts, instrucció o orfandat. Per crear la caixa, l'entitat posava a disposició dels socis 5.000 títols d'una pesseta, amb un interés del 4% anual. La comissió nomenada per gestionar la caixa estava composada per Antoni Zaragoza, Vicenç Sanjuan, Agustí Coll i Josep Castelló[6]. Aquell mateix any també fou quan morí un dels seus fundadors, Manuel Navarro Chiva.[7]

A finals de 1914 començà a funcionar la mutualitat. En cas de malaltia, el soci cobrava 3,50 pessetes diàries durant tres mesos prorrogables; en cas de vaga, 2,50 pessetes diàries; en cas d'atur forçós, 2,50 durant quatre setmanes, passades les quals el consell podia continuar-les o suspendre-les; en cas d'accident de treball, es socorria l'afectat amb 1,50 ptes diàries; i en cas de defunció, s'entregava a la vídua o a la persona més propera en parentesc 50 pessetes. S'obrí la secció de beneficència, d'ingrés voluntari cotitzant 0,15 pessetes setmanals, que també buscava fons a partir de vetllades o sortejos.[8] A finals de 1914, el president era Daniel Barba, el secretari Francesc Bonete, i el comptable Tomàs Roca.

El 1913, L'Empar obrí una ampliació de capital mitjançant la creació d'una caixa de crèdit. La finalitat era finançar la compra de la planta baixa de la seu del carrer Premià. Font: AHS.

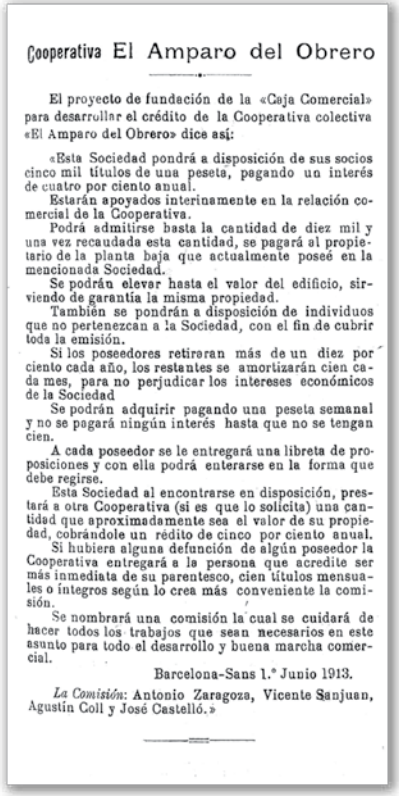

Cooperativa El Amparo del Obrero

El proyecto de fundación de la «Caja Comercial» para desarrollar el crédito de la Cooperativa colectiva «El Amparo del Obrero» dice así:

«Esta Sociedad pondrá a disposición de sus socios cinco mil títulos de una peseta, pagando un interés de cuatro por ciento anual.

Estarán apoyados interinamente en la relación comercial de la Cooperativa.

Podrá admitirse hasta la cantidad de diez mil y una vez recaudada esta cantidad, se pagará al propietario de la planta baja que actualmente poseé en la mencionada Sociedad.

Se podrán elevar hasta el valor del edificio, sirviendo de garantía la misma propiedad.

También se pondrán a disposición de individuos que no pertenezcan a la Sociedad, con el fin de cubrir toda la emisión.

Si los poseedores retiraran más de un diez por ciento cada año, los restantes se amortizarán cien cada mes, para no perjudicar los intereses económicos de la Sociedad

Se podrán adquirir pagando una peseta semanal y no se pagará ningún interés hasta que no se tengan cien.

A cada poseedor se le entregará una libreta de proposiciones y con ella podrá enterarse en la forma que debe regirse.

Esta Sociedad al encontrarse en disposición, prestará a otra Cooperativa (si es que lo solicita) una cantidad que aproximadamente sea el valor de su propiedad, cobrándole un rédito de cinco por ciento anual.

Si hubiera alguna defunción de algún poseedor la Cooperativa entregará a la persona que acredite ser más inmediata de su parentesco, cien títulos mensuales o íntegros según lo crea más conveniente la comisión.

Se nombrará una comisión la cual se cuidará de hacer todos los trabajos que sean necesarios en este asunto para todo el desarrollo y buena marcha comercial.

Barcelona-Sans 1.º Junio 1913.

La Comisión: Antonio Zaragoza, Vicente Sanjuan, Agustín Coll y José Castelló.»

Compres en comú i cooperativa d'habitació

L'Empar de l'Obrer entrà, el 1915, a formar part de la Secció Econòmica de la Cambra Regional, i amb ella del projecte de compres en comú.[9] Al mes de setembre de 1916, compraren 620 pessetes en comestibles La Nova Obrera n'havia comprat 1.392, La Flor de Maig, 12.779. Per la seva part, els socis Tomàs Barrafon i Tomàs Bau assistiren a l'assamblea extraordinària de la Cambra Regional de Societats Cooperatives de Catalunya i Balears de 1916.

A la seu de L'Empar tingué lloc, el 12 d'octubre de 1916, la presentació de la nova Cooperativa de l'Habitació Barata. Hi parlaren Zaragoza, de L'Empar; així com Joan Coloma i Eladi Gardó, de la comissió que iniciava el projecte. Coloma explicà que, arrel de la llei de cases barates, s'estaven creant organismes mercantils que en lloc d'acomplir la llei encarien l'habitatge. Gardó, per la seva part, explicà el nou projecte. La Institució Obrera Cooperativa de l'Habitació Barata pretenia facilitar a l'obrer habitatge econòmic, higiènic, còmode i al lloc més proper on tingués la feina. Cercava reunir el màxim de cooperadors de Barcelona, i construir cases en propietat col·lectiva, que no podia passar a propietat individual, i eren llogades a uns preus entre 10 i 15 pessetes al mes. La quota era de deu cèntims setmanals, i per a formar-ne part s'havia de ser obrer manual o intel·lectual i ser soci d'alguna cooperativa de consum, producció o crèdit. Les cases es sortejaven, i no es podien subarrendar. En cas de desplaçament forçós per treball, es reservava una nova casa; i si no es pagava el lloguer durant 2 mesos, el soci acceptava ser desnonat.[10] Aquella entitat sorgí com a necessitat en un moment on l'habitatge obrer passava a ser un poblema greu, per l'encariment de preus provocat per les reformes urbanes de 1914-1917 (la Gran Barcelona) i per la guerra. Josep Robles, de la Comissió que redactà els estatuts, ho explicava així:

> «Nunca los dueños de casas habían abusado tanto; jamás nos habíamos visto los obreros tan agobiados por los alquileres. Entre la Reforma y el crecido número de estrangeros que han venido a Barcelona por la maldita guerra, han producido una gran escasez de habitaciones. Y aprovechándose de la situación los propietarios han subido los alquileres de una manera escandalosa. El que hoy tiene que mudarse se le presenta un gran conflicto. Además de tener que someterse a pagar por el piso casi el doble de lo que valía antes de la guerra, tiene que aceptar otras abusivas exigencias».[11]

Edifici, incendi, escola, sucursal, vaga

El dia 31 de desembre de 1917 a L'Empar de l'Obrer celebraven, amb una festa «simpática y agradable», l'adquisició definitiva de la propietat i la fi del sacrifici que els havia representat. Era l'any, també, en que havien entrat al Forn Col·lectiu de Sants. El 1918, es declarà un incendi a l'edifici, sufocat pels socis i els veïns, i tingueren unes pèrdues de 8.000 pessetes.[12] Un any després, el 1919, la cooperativa tenia 120 socis que, entre els fons propi i la secció de beneficència, podien rebre 32,50 pessetes setmanals en cas de vaga o atur forçós; 39 en cas de malaltia i 25,50 en cas d'accident de treball. Els orfes i les vídues cobraven 1,50 pessetes diàries, i tenien 8.573 pessetes a la caixa de resistència. En relació al 20% destinat a la instrucció, pagaven l'escola als fills dels socis, doncs encara no tenien escola pròpia perquè «segurament seria una escola deficient». Arrivaren a un conveni amb l'escola per a nens del carrer Gayarre, on pagaven 4 pessetes per alumne, i amb una escola per a nenes de Consell de Cent, que pagaven 4,50.[13] Francesc Paradell, el president de L'Empar, explicava:

> «Quan un soci té un fill en la edat d'anar a l'escola,
> si és un noi se l'envia a una escola de nois,
> si és una noia en una de noies, i després els mestres
> venen a cobrar els rebuts a la cooperativa.
> Ara paguem l'escola a 25 entre nois i noies».[14]

La cooperativa obrí una sucursal, el desembre de 1919, al barri de Gràcia, al carrer Milà i Fontanals número 27.[15] I a Sants, tenien en projecte comprar l'edifici del costat per a ampliar el local, «engrandiment que força falta ens fá, doncs ja ha vist vosté mateix la gent que hi havia en el café amb tot i ésser dimecres. Figuris, doncs cóm estarà això el dissabte».[16]

El projecte d'ampliació quedà posposat per una força major: la vaga de La Canadenca, del febrer i març del mateix any, i els quatre mesos de locaut que els empresaris imposaren per a contrarestar l'èxit sindical de la vaga.[17] No obstant, el caràcter col·lectivista de L'Empar va ser capaç de «desafiar les actuals circumstancies fins a esgotar tots els recursos»:

> «Hora es ya de que los cooperatistas estudiemos lo
> que significa la Cooperación en sentido colectivo,
> pues es la obra de la emancipación total del obrero.
> Para demostrarlo no hay más que mirar la que va
> desarrollando la cooperativa colectiva "El Amparo
> del Obrero". Muchos de los individuos pertenecientes
> a otras cooperativas individualistas estaban en la
> convicción de que dicha cooperativa no tendría vida,
> por el sólo hecho de ser colectiva y para demostrar
> lo que es la cooperación en este sentido, debo deciros
> que después de haber luchado estos años con tantas
> vicisitudes en epidemias, paros forzosos y huelgas han
> obtenido los socios pertenecientes al periodo de cinco
> años, 15 pesetas semanales como colectivo, y 17'50
> como individual, que da un resultado de 32,50 pesetas
> semanales. (…) Habiéndose podido abrir a los socios,
> en lo que va de semestre, un crédito de déficit por
> valor de 8 a 9.000 pesetas, disponiéndose a desafiar las
> circunstancias actuales hasta agotar todos los recursos
> y a dar a todos los socios el material correspondiente
> para el sustento de la vida. (…) Demostrado queda
> que si los obreros en conjunto hiciéramos un bloque
> en la cooperación, en el sentido colectivo, la burgesía
> no podría combatir con nosotros, pues en pocos
> años podriamos contar con un capital que permitiría
> arrostrar desafíos como el que actualmente nos ha
> entablado la clase patronal».[18]

Detencions a l'Empar de l'Obrer

Després de la vaga de La Canadenca, s'inicià el període del pistolerisme, la guerra bruta de l'Estat i la patronal contra el sindicalisme. El novembre de 1920, el general Martínez Anido, governador de Barcelona, prohibia la CNT catalana, deportava a la presó de la Mola els principals dirigents obrers, i el dia 30 queia assassinat l'advocat defensors del obrers, Francesc Layret. Les aplicacions de la "Llei de fugues" s'intensificaven entre desembre de 1920 i gener del 1921.

En aquell context de repressió del moviment obrer, el 8 de gener de 1921 la policia assaltà la seu de L'Empar, sota l'argument que a l'entitat «se cotizaba para los sindicatos de varios ramos y se reunían significados sindicalistas». Detingueren Josep Máñez Aisa, rajoler, comptable del Sindicat del Ram de la Construcció (CNT), a qui trobaren rebuts així com 1.434 segells de cotització d'una pesseta, 250 de 50 cèntims, 545 de 25 i 280 de quinze, i un quadern amb dades sobre els delegats. També detingueren a Salvador Labrador Vilà, impressor - segons la policia- del Partit Comunista espanyol, i «amigo de Alberto Fernando Perez Baró, ya detenido» estava en possessió de segells de cotització de l'agrupació comunista. Também van ser detinguts: Miquel López Ripollés, «a quien le fueron ocupados varios folletos anarquistas»; Enric Valerón Alentorn, antic president de la Societat d'Estucadors, «íntimo amigo del Noi del Sucre» i a qui la policia considerava «como uno de los organizadores de la llamada guardia roja»; a Ácrato Vidal Tolrà, tipògraf, president del Sindicat d'Arts Gràfiques, considerat com a «sujeto peligroso» i reclamat per diversos jutjats, «entre ellos por el especial, con motivo de la muerto del *chauffeur* de *La Publicidad*»; així com a Pere Alvares Montaña, àlies Chispazo, tipògraf, «compañero del anterior, con quien siempre iba». Els detinguts foren traslladats a la Jefatura de Policia, i d'allà a la presó: uns a disposició del Governador, i altres als jutjats que els tenien reclamats[19].

Inauguració del nou edifici

L'1 de juny de 1924, amb «una bella festa cooperatista», s'inaugurà el nou edifici de L'Empar de l'Obrer. Comprat just després del locaut patronal, l'any 1920, per celebrar el llarg temps de reformes volgueren convidar a una recepció especial les cooperatives amigues de Sants (La Nova Activitat Obrera, El Progresos Sansense, Model del Segle XX, La Nova Obrera, La Lleialtat Santsenca) però també El Reloj i La Dignidad, de les Corts-Eixample, i El Respeto Mutuo, de L'Hospitalet. Hi assistiren personalitats cooperativistes, així com també companys de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, amb qui L'Empar mantenia una estreta relació.

> «El local puede calificarse de soberbio. Consta de tres pisos y grandes sótanos. En la planta baja está instalado el despacho de artículos de consumo, constituído por una espaciosa sala en el centro de la cual se ha construido un mostrador circular de mosaico, dividido en secciones, para la distribuión de los diferentes artículos. Aparte se hallan otras secciones, bien espacializadas, entre las que vimos el calzado, mercería, loza, vinos, horno de pan, elaboración de tocino, etc.; todo ello en superiores condiciones de higiene y perfección.
>
> La fachada del edificio es majestuosa al lado de la de las casas del resto de la calle, siéndolo en particular la entrada en la tienda.
>
> En el primer piso se halla el salón café, con sus dependencias, Salón de Juntas y Biblioteca. El ornato de estas salas es elegante y senzillo, estando alumbrado a profusión por una espléndida instalación eléctrica».
>
> «En el piso superior se halla el salón de Actos, con un escenario de bastante capacidad. este salón está habilitado los días laborables para escuela de ambos sexos, a la que acuden los hijos de los asociados. El menaje de esta escuela es bastante completo y tiene capacidad para unos 120 alumnos (...).
>
> En resumen, podemos decir que esta cooperativa, por sus características colectivas y por sus obras sociales va hoy a la vanguardia del movimiento de nuestra ciudad».[20]

Les escoles de la cooperativa

Amb la inauguració del nou edifici, els socis de L'Empar replantejaren la qüestió educativa. Si fins aleshores pagaven l'educació dels seus fills en escoles del barri, aquesta solució temporal no els satisfeia, i just acabaren la reforma del nou espai pensaren en instal·lar l'escola pròpia a la sala de festes. La sala presentava «inmejorables condiciones, pues está rodeada de grandes balcones que le dan luz, sol y aire en abundancia», i acollia un centenar d'alumnes, la meitat de cada sexe, d'entre 6 i 14 anys, repartits en classes diurnes i nocturnes. En les diurnes, es practicava un ensenyament «integral, de carácter neutro», amb tendències a desenvolupar les facultats pròpies de l'alumnat, i on se seguien «las prácticas pedagógicas modernas». S'hi practicava la gimnàstica sueca, excursions per a l'estudi de la natura «inculcándose a los alumnos el respeto y el amor a las plantas y a los pájaros», visites a museus i monuments, així com a representacions teatrals infantils. Tots els escolars pertanyien el grup Atlàntida, entitat de cultura juvenil. Els directors de l'escola eren Esteve Gimbernat i Teresa Carafé, i a les classes estaven desterrats els càstigs corporals.[21]

El 26 de setembre de 1925, la junta de L'Empar convidava els socis, familiars i simpatitzants a la presentació dels nous mestres de l'escola pròpia. Era el curs 1925-1926, que començava l'1 d'octubre, i que s'esperava tan profitós com els cursos anteriors. En aquell acte, anunciaven l'afany d'educar moralment i pedagògica els futurs continuadors de l'obra cooperatista, «para que con su esfuerzo y abnegación puedan propagar y engrandecer este hermoso ideal».[22] Al final d'aquell curs, es féu un festival en honor dels alumnes de l'escola, on parlaren el president de la cooperativa, Juan Ramache, i un professor de l'escola, Sr. Sala, que «hizo con los niños y niñas un análisi práctico de Gramática, Aritmética y Geografía, al que contestaron con acierto, y anotaron en la pizarra todas las preguntas y pruebas que les pedía el profesor».[23]

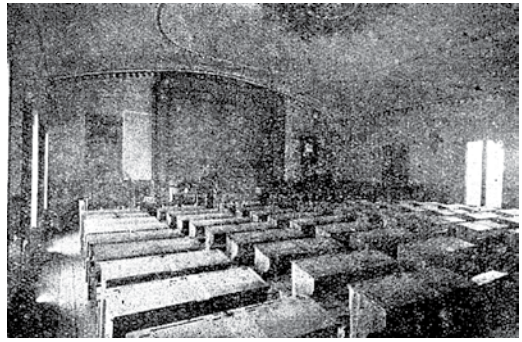

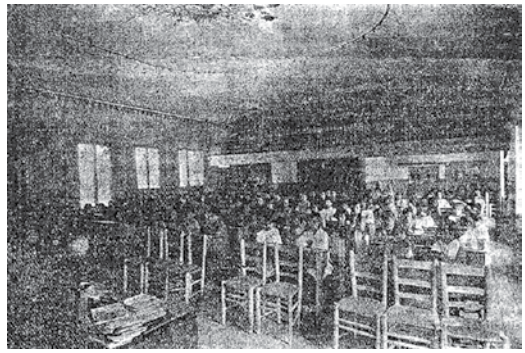

L'escola a la cooperativa fou un dels eixos de perseverança dels associats a L'Empar de l'Obrer. Des de ben aviat recolliren fons per poder fer una de pròpia i participaren a les mobilitzacions del barri quan es demanava la construcció d'una escola, el 1918. A les fotografies, una vista de l'aula de l'escola i un grup de nens que gaudiren de la mateixa, les dues de 1924.
Font: *Acción Cooperatista*, 11 de juliol de 1935, núm. 636. FRG., *Acción Cooperatista*, 5 de juliol de 1924, núm. 90. FRG.

La qüestió escolar sempre havia estat important a L'Empar. Des dels seus inicis havia destinat un 20% dels seus excedents al fons d'instrucció, i recordem que l'any 1919 pagava l'escola a 25 dels seus fills i filles. A més, com d'altres cooperatives santsenques, L'Empar de l'Obrer havia format part activament de la campanya pro educació popular que el 1918 havia realitzat actes i manifestacions per aconseguir un grup escolar a la barriada.

L'escola de L'Empar de l'Obrer tingué, durant el curs 1926-27, entre 80 i 90 alumnes, el límit que permetia el local. Tal i com reconeixia un soci, «no son estas escuelas, ni de muy lejos, lo perfectas que la cooperativa desea, pero son una muestra de la noble preocupación que ocasiona a sus componentes la educación de nuestros sucesores»[24]. La mancança de mitjans, tanmateix, es contrarestava amb una visió de l'ensenyament que formava part d'un projecte més ampli: el foment de la cooperació. L'alumne Ramon Isern el definia en els següents termes:

> «S'entén per cultiu de la cooperació l'engrandiment de les cooperatives i demés centres culturals dels treballadors. Per engrandir les cooperatives cal fer "Grups de Cultura"; fer una gran biblioteca, fer que tots els socis llegeixin llurs llibres; fer escoles per instruir els fills dels socis, i inclús per als mateixos socis analfabets. La cooperació es cultiva fent que els socis comprin els gèneres en les cooperatives en les millors condicions que es puguin de bonesa i d'economia; donant als socis la ocasió de fer excursions i aplecs, exercicis a l'aire lliure i altres esbarjos morals i de bona amistat. Per fi, us dic que per a ser bon cooperador cal no oblidar aquell adagi tan conegut: un per a tots i tots per a un».[25]

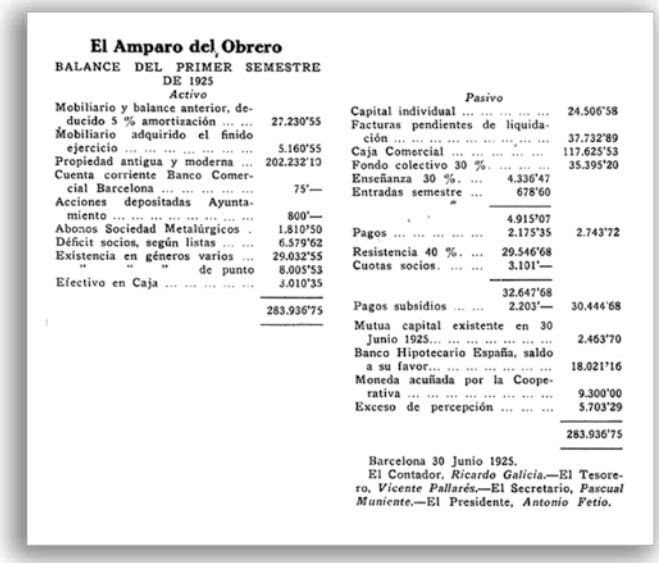

El Amparo del Obrero

BALANCE DEL PRIMER SEMESTRE DE 1925

Activo

Mobiliario y balance anterior, deducido 5 % amortización	27.230'55
Mobiliario adquirido el finido ejercicio	5.160'55
Propiedad antigua y moderna ...	202.232'10
Cuenta corriente Banco Comercial Barcelona	75'—
Acciones depositadas Ayuntamiento	800'—
Abonos Sociedad Metalúrgicos .	1.810'50
Déficit socios, según listas	6.579'62
Existencia en géneros varios ...	29.032'55
" " " de punto	8.005'53
Efectivo en Caja	3.010'35
	283.936'75

Pasivo

Capital individual		24.506'58
Facturas pendientes de liquidación		37.732'89
Caja Comercial		117.625'53
Fondo colectivo 30 %.		35.395'20
Enseñanza 30 %. ...	4.336'47	
Entradas semestre ...	678'60	
	4.915'07	
Pagos	2.175'35	2.743'72
Resistencia 40 %. ...	29.546'68	
Cuotas socios.	3.101'—	
	32.647'68	
Pagos subsidios	2.203'—	30.444'68
Mutua capital existente en 30 Junio 1925...		2.463'70
Banco Hipotecario España, saldo a su favor...		18.021'16
Moneda acuñada por la Cooperativa		9.300'00
Exceso de percepción		5.703'29
		283.936'75

Barcelona 30 Junio 1925.
El Contador, *Ricardo Galicia*.—El Tesorero, *Vicente Pallarés*.—El Secretario, *Pascual Muniente*.—El Presidente, *Antonio Fetio*.

Balanç de 1925 que il·lustra a la perfecció l'aposta pel col·lectivisme. L'Empar contemplava als seus balanços un fons col·lectiu d'ensenyament, un de resistència, el pagament de subsidis als socis i el capital dipositat a una mútua. A banda, cal assenyalar com n'era d'elevat el volum de moneda interior, i la proporció entre capital individual i col·lectiu, molt favorable al segon. Font: *Acción Cooperatista*, 7 d'agost del 1925, núm. 118. FRG.

Als anys 30 s'iniciaren debats importants sobre l'educació. S'havia de fer des de les cooperatives, o havia de ser assumida per l'Estat? En un acte organitzat pel grup de cultura de L'Empar, el 15 d'abril de 1930,[26] Tomàs Teixidó criticà que els cooperatives establissin escoles, ja que aquesta havia de ser obra del municipi i de l'Estat. L'Ajuntament, en parer seu, podia desenvolupar una millor tasca amb grans grups escolars, material modern i professorat qualificat.[27]

Aquesta visió va ser resposta durament per Josep Alonso, membre de L'Empar. Si bé acceptava l'obligació estatal de facilitar l'ensenyament adequat, Alonso denunciava que aquesta no s'acomplia per la carència d'escoles. Ni duplicant les existents, deia, hi hauria les necessàries per albergar a tots els nens que esperaven ser escolaritzats. Per tant, en aquelles condicions, els cooperatistes no havien de suprimir l'escasa tasca realitzada, encara que fos imperfecta, sinó al contrari. Havien d'intensificar l'acció escolar fins a aconseguir la implantació de «la escuela cooperatista perfecta, y esto no se consigue suprimiéndola, sinó ampliándola»[28]. Alonso defensava la importància tant de l'autogestió de

l'escola, com dels continguts tramesos, per al propi projecte cooperativista:

> «No debemos esperar a que nos den lo que desgraciadamente sabemos que no han de darnos, sinó que hemos de hacerlo nosotros, que al fin somos los que hemos de recoger el fruto, al formar una generación nueva, que nace, crece, se educa y piensa en y por la cooperativa y que empieza a capacitarse para asumir en tiempo no lejano la dirección de nuestras entidades que bien necesitadas se hallan de recibir aires renovadores».[29]

Pels membres de L'Empar de l'Obrer, l'educació havia d'estar associada a un projecte d'emancipació social:

> «¿Desterraremos de nosotros todos los rencores pro-pios de individuos inconscientes, no de compañeros, que sólo deben desear la emancipación moral e intelectual de la masa productora? Con todas nuestras fuerzas, con toda nuestra pasión, hemos de impulsar a los niños hacia el compañerismo, y que sus fuerzas las dirijan todos hacia el bien de la libertad humana. Dejando como si hubiese sido una pesadilla todos nuestros individualismos, los cuales no conducen a nada práctico».[30]

L'ido i el naturisme

A L'Empar de l'Obrer es promogué una secció de cultura molt activa, sobretot els anys 20 i 30, on es feren des de classes d'ido - una variant mediterrània de l'esperanto- fins a excursions a la natura.

L'ido era una llengua planificada, com l'esperanto, però amb una implantació més minoritària, que serví també per a vehicular l'internacionalisme proletari. A Catalunya, estigué vinculat als col·lectius llibertaris, naturistes i vegetarians, que defensaven "la camaraderia amorosa" - l'amor lliure o el poliamor- preconitzada per autors de l'anarquisme individualista com Hans Ryner o Emile Armand. A L'Empar tingué una presència important, de fet l'introductor a Catalunya de Ryner i Armand fou Josep Elizalde, qui féu conferències sobre l'ido.[31] També Francesc Paradell, soci de la cooperativa i de la secció cultural, s'oferia a donar-ne classes:

> «Uno de los principales factores para la buena relación entre los hombres es el lenguaje, de lo que resulta que si deseamos constituir una sola familia en la que se viva en íntima relación, se hace indispensable adoptar y practicar un idioma mundial. Pero es indispensable también que éste sea lo más fácil posible, toda vez que tenemos que vivir de nuestro jornal y no disponemos de tiempo ni dinero suficientes para aprender la diversidad de lenguas existentes. Hubiendo estudiado

Font: Arxiu personal Francesc Paradell

- Francesc Paradell i Gil -
(1902-1977)

Membre del Grup de Cultura de l'Empar de l'Obrer.
Era maçó, idista i de la CNT.
Fill de drapaires, treballà de vigilant de cementiri.
Visqué al carrer Premià número 35,
on establí la seu de la Societat Idista Espanyola.
A la guerra lluità en les columnes confederals;
després fou empresonat vint anys
al penal de Burgos.

La seva companya, Antònia Pinyol i Bou,
era teixidora de l'España Industrial.

> la lengua internacional "Ido", Esperanto simplificado y reformado, y convencido de su gran facilidad, me atrevo a propagarlo, y al mismo tiempo me ofrezco a todas cuantas cooperativas lo deseen, a enseñar el mencionado idioma, organizando también un curso completamente gratuito por correpondencia».[32]

La relació de L'Empar de l'Obrer amb aquests corrents s'intensificà l'any 1929, quan al número 44 del mateix carrer Premià, obrí la seu *Iniciales*, revista que promulgava «l'anarconaturisme militant, és a dir, del corrent que fusionaria elements comuns de naturisme i anarquisme individualista».[33] Com afirmaven els membres d'*Iniciales*, «el nudismo regenerará la raza humana, cierto, pero acompañado de otros esfuerzos sociales, tal el anarquismo, que tiendan a mejorar los corazones».[34] En la seu de Premià, 44, *Iniciales* tenia no només la redacció i l'administració de la revista, sinó que, tal com consta en les seves capçaleres, hi havia també la impremta. Allà, a més dels propis treballs, s'imprimien alguns materials de L'Empar de l'Obrer, com les cartilles de consum o els carnets de les seccions culturals. Finalment, al número 35 del mateix carrer Premià, s'instal·là la Sociedad Idista Española, que donava cursos de «la fácil y eufónica lengua internacional».[35]

També les excursions van ser una activitat important a les societats obreres com L'Empar. Suposaven una immersió a la naturalesa enfront de les males condicions de vida de la ciutat proletària[36] i una trobada comunitària de les famílies associades.

El 4 d'abril de 1926 el grup Atlant Amparo[37] anà d'excursió a Vallvidrera: «A les 6 de la matinada, en la Plaça d'Osca ens vàrem reunir 74 excursionistes, emprenent el camí, a peu, fins a la Font dels Pins (...) A la tarda vàrem visitar la Granja del Llavallol, que és molt formosa, amb els seus pins, les seves aigües i els seus voltants. Després, el

La revista *Iniciales* fou de les pioneres a Catalunya quant a publicacions naturistes.
La seva vinculació amb L'Empar de l'Obrer va ser molt estreta els anys que es mantingué viva la revista.
A dalt, fotografia de portada del número de l'octubre de 1932.
A baix, portada de l'abril de 1937.
Font: Diez, X. *Utopia sexual a la premsa anarquista a Catalunya.* Barcelona: Pagès Editors, 2001.

soci Francesc Ràfols tocà l'acordeó, mentre que en Lleonard Armentano cantava escollides cançons dels seu divertit repertori. Hi hagué sessió de fotografies». El 23 de maig, anaren a Sant Feliu de Llobregat; als joves es manifestava l'alegria de passar un dia al camp, i als seus pares i mares «la satisfacción de ver a sus hijos por el sendero que les aleja del vicio y de las expansiones brutales como los toros, el boxeo». Després de dinar, van practicar exercicis de gimnàstica i cantaren cançons com "El saltiró de la cardina", "Pel teu amor" o "Per tu ploro".[38]

El 24 maig d'aquell any L'Empar de l'Obrer també celebrà una festa al camp, a la font de la Mina, amb 450 excursionistes. Transportaren la cooperativa amb tres carros cedits pel company Pallàs, exsoci de l'entitat, i literalment la plantaren enmig de la pineda, en una tenda de campanya:

> «¡ Cuán hermoso y alegre era el cuadro en aquellos
> instantes reconocidos todos a la madre naturaleza
> por habernos permitido gozar de este placer!
> En aquellos momentos todo nos sonreía,
> olvidábamos nuestras penas, en fin, gozábamos de la
> vida (…). Al volver a la cooperativa,
> y estando izada nuestra bandera y revoloteando por
> los aires como si nos saludara, se dieron varios vivas
> a la cooperativa y a la cooperación».[39]

Ramon Isern, alumne de les escoles de la cooperativa, explicava que el maig de 1927 van fer una excursió a la Roca Foradada, prop de Begues. En arribar al campament, es van posar a fer el dinar; després, van descansar de la caminada, i jugaren a jocs populars com el gat i la rata.[40] El 27 de maig de l'any següent anaren a la Floresta, on trornaren a muntar la cooperativa ambulant per a assortir als excursionistes, que eren entre 900 i 1.000.[41]

Les excursions al camp formaven part, per als cooperativistes de L'Empar, d'una visió de la natura que impregnava de forma global la seva concepció social. Com expressaven en un discurs - llegit en la celebració del Primer de Maig de 1927, a L'Empar de l'Obrer- en la pròpia naturalesa es fonamentava les arrels de la cooperació:

> «La naturaleza nos enseña cuán debe ser el camino
> a seguir por la humanidad doliente, y que no es otro
> que la cooperación; ya que no otra cosa nos enseña la
> vida, fruto de una intensa cooperación de los elementos
> que la integran. (…) En la propia naturaleza es, pues,
> donde encontramos la racionalidad de los principios
> que sustentamos y propagamos, y que después de
> los ensayos y dolorosos fracasos de otras escuelas
> y otras tendencias, sólo la Cooperación
> ha resistido el furioso vendaval, por ser, a no dudar,
> el que más se acerca a las leyes de la naturaleza».[42]

Vida cultural i reivindicativa

El primer semestre de 1926, L'Empar facturava 426.800 pessetes. El seu president era Antoni Escoda, el comptable Josep Alonso, el tresorer Agustí Torns i el secretari Jaume Padrol.[43] Però més enllà de l'activitat econòmica, la vida cultural a la cooperativa era força activa. Disposaven de biblioteca i sala de teatre, on la coneguda cooperatista Regina Lamo conferencià sobre "El cooperatismo ante los problemas sociales" (7 de febrer de 1925). Es recolzaven projectes com la Quinta de Salut l'Aliança amb vetllades musicals (20 de març de 1926). I dirigents del cooperativisme com Duran i Guàrdia hi assistien sovint a parlar, com la conferència que féu sobre l'origen de la cooperació de consum a Anglaterra, el 10 de novembre de 1928.

Des de L'Empar es recolzaren també algunes reivindicacions socials de l'època, com la "Campanya en pro del Subsidi per l'Atur forçós". El 16 de novembre 1926, tingué lloc un acte de la iniciativa impulsada per la secció d'estudis polítics i socials de l'Ateneu Enciclopèdic Popular. Hi parlaren Vaquer, del Sindicat de Picapedrers, afirmant que el subsidi a l'atur

forçós era la reforma social més important que s'havia de fer a l'Estat espanyol. Si bé li agradaria que aquesta qüestió es resolgués per la pròpia força popular, acceptava "el mal menor" d'una bona legislació al respecte. Estartús, de la Unió de Rabassaires de Catalunya, es referí a l'atur com "la sangria dels treballadors". Parlà Duran i Guàrdia, de la Federació Catalana, argumentant que quan els treballadors patien, també patien les cooperatives, i es referí a les vulneracions laborals dels darrers anys, com quan els patrons, després de locaut de 1919, intentaren imposar els treballadors contractes individuals per poder prescindir d'ells en 24 hores. Salas Antón, com a soci honorífic de L'Empar, explicà la causa de l'atur forçós per «la desorganización que existe entre la producción y el consumo, por realizarse la primera sólo con el fin de vender y no de distribuir». Les indústries creades per les cooperatives de consum, en canvi, eren per satisfer necessitats. Tancà l'acte Gorga, de l'AEP, sobre la urgència obrera d'aquest subsidi: «las necesidades del estómago no pueden tener espera».[44]

Mutualisme i implicació cooperatista

L'1 de setembre de 1930[45] es féu un acte de propaganda "cooperativo-mutualista" a L'Empar de l'Obrer, on prengueren part representants de les federacions barcelonina i catalana, així com de la Quinta de la salut L'Aliança. S'hi passaren pellícules dels serveis de L'Aliança i de la celebració de la festa de la Cooperació Internacional a Barcelona. Bonete, president de L'Empar, obrí l'acte on parlaren Joan Coloma, pels cooperativistes; Ramón Frontera, de L'Aliança; Porrera, president de la Federació de Mutualitats, i Coll Creixell. Tots ells incentivaren els treballadors a aprofitar les formes d'associació que representaven la cooperació i la mutualitat, per millorar les condicions materials d'existència. Amb aquelles eines, es defensarien de «las contingencias desgraciadas de la vida» i s'assegurarien les cures necessàries en cas d'una intervenció mèdica, inassolibles amb els seus recursos normals. «Y, en fin, para cumplir el precepto noble y elevado de la ayuda mutua».[46]

L'any 1933 les dones de L'Empar crearen l'Agrupació Femenina, presidida per Neus Martí, que es coordinà amb les dones de l'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista, una organització d'àmbit català. Anys abans, les societats de Sants havien retut un homenatge a Martí[47]. L'Empar de l'Obrer estava federada amb la resta de cooperatives barcelonines, i participà del grup que fixà els criteris a adoptar en les compres en comú de Sants. Formava part també de la Unió de Cooperatives per la Pasta de Sopa, així com del Grup de Sants, amb el qual es coordinava des de la compra conjunta de carbó fins als actes propagandístics com el Dia de la Cooperació. Dins d'aquesta filosofia d'implicació en el moviment, també participà en una recollida de diners que féu entre els socis per a les cooperatives de Bulgària afectades per un desastre natural. El lema de L'Empar de l'Obrer, com en moltes altres societats catalanes, era «Un per tots, tots per a un!», que sintetitzava els seus objectius: la fraternitat obrera.

Assassinat

El 7 de juliol de 1933 va ser assassinat, en un atemptat a trets, Francesc Llagostera Farré. Membre de l'UGT i de L'Empar de l'Obrer, treballava en una fàbrica de porcellana de L'Hospitalet. Llagostera era el secretari del jurat mixt de la construcció i va ser mort, en plena vaga del ram, al carrer Rei Martí. Joaquín Valero Villagrasa, un altre obrer de la construccio, va ser detingut i acusat de ser l'autor de l'assasinat.

> «En el patio del Hospital Clínico, donde se formó la comitiva fúnebre, se congregaron numerosos obreros pertenecientes a las entidades siguientes adheridas a la U.G.T: Metalúrgicos, Cajas de Cartón, Sindicato Nacional Ferroviario, Obreros de la Madera, Sanitarios, Productos Químicos, Viajantes, Dependientes de Comercio, La Espiga, Sindicato de

Profesiones y Oficios Varios de Barcelona, Carga y Descarga de Agencias, Albañiles y Peones, Gráfica Española, Transporte, Sindicato de Profesiones y Oficios Varios de Caldas de Montbuy, Vaqueros, Vendedores Ambulantes, Federación de Entidades del Puerto, La Solidaria del Carbón Vegetal y otras muchas más. También había representaciones de la Federación Socialista de Barcelona, de la Juventud Socialista, del Jurado Mixto de la Construcción, los vocales del Jurado del Puerto, Cooperativa El Amparo del Obrero, Gremio de Contratistas de Barcelona, Asociación de Fabricantes de Productos Cerámicos, Asociaciones de Maestros Pintores de San Gervasio y Sarria, de San Martín, Sans y Horta; Asociación de Maestros Pintores de Barcelona, Centro de Contratistas de Obras, Casa del Pueblo, etc. Presidían la fúnebre comitiva el señor Casas, secretario del Consejero de Trabajo, tres hijos del infortunado obrero, un hermano y un sobrino, y el presidente del jurado mixto de la construcción, señor Luis Rubio. El féretro iba envuelto con un paño de la Cooperativa El Amparo del Obrero y sobre el mismo se había colocado una corona de la familia del finado y otra de claveles rojos de la U. G. T. Momentos antes de ser colocado el féretro en el coche fúnebre, se produjeron escenas muy conmovedoras en el depósito judicial entre los hijos de Francisco Llagostera y los compañeros del mismo que no podían ocultar sus lágrimas y su indignación por el cobarde atentado. La comitiva, que era numerosísima, siguió por la calle de Urgel hasta la de Cortes, donde se separó de la misma el representante del consejero de Trabajo de la Generalidad, y el presidente del jurado mixto de la construcción, siguiendo el acompañamiento hasta Sans, desfilando por la calle del Rey Martí, donde se cometió el asesinato, y por la de Premiá, deteniéndose ante la Cooperativa El Amparo del Obrero, en cuyo balcón ondeaba una bandera a media asta que ha sido arriada tres veces como homenaje al compañero muerto. El cadáver de Francisco Llagostera fué inhumado en el cementerio de Sans, hasta donde fueron gran número de obreros de los que formaban la comitiva».[48]

COOPERATIVA COLECTIVA

L'Empar del Obrer

PREMIA, 13 i 15 SANS

Dissabte 3 de Febrer de 1934

a les deu de la vetlla

Extraordinaria Funció

Organitzada per l'**Agrupació Choral i Cultura** a benefici del nostre company CARRERAS amb la que prendran part desinteressadament la companyia VALENCIANA sota la direcció de

J. M. Ros i V. Pallarés

amb la qual posaran amb escena les següents Obres

1.ª La Comedia Valenciana comic-dramatica amb un acte i amb prosa de R. Gayano Lluch

Temple de Dona

baix el report de

Amparito Sra. Neus Ros — La ai Paco Sra. Neus Martí — Mariano Sr. Vicens Pallarés — Llorenset, Sr. Manel Ros — El Moro, J. M.ª Ros El Pixla, Sr. Francisco Giral — Paco el "Cubrous" Sr. Joaquim Campis

2.ª L'**AGRUPACIÓ CHORAL** baix la direcció del seu mestre **Sr. Josep Campins**, cantarán algunes de les peces del seu repertori.

3.ª El joguet cómic amb un acte i dividit amb dos cuadros, en prossa:

FORA BAIX

amb el report

Ramona, Sra. Martí — Pilar, Srta. Ros — Mariano, Sr. Ros I. — Rufino Sr. Querol — Tomaset, Sr. Ros M. — Clabouro, Sr. Campis — Capitan Colorical, Sr. Giral — Ernestor Compagria, Sr. Pallarés — Siria Ferrer, Sr. Bernabé — Un Médico, Sr. Castellana — Un Moro, Sr. Bernabé

Nota: Les entrades es sortejeran com de costum el divendres dia 2 de Febrer, a les 9 de la vetlla

Anunci d'un acte de l'Agrupació Coral, el 1934, en benefici d'un dels socis.Hi participaren un grup valencià de teatre i la coral, on trobem Neus Martí, membre de l'Agrupació Femenina.
Font: AHS.

La senyera de la coral

A l'agost de 1934, durant la festa major del barri, s'estrenà la nova senyera de la coral de la cooperativa, en un acte celebrat al saló de festes de l'oficina municipal del districte de Sants. El presidí, en representació de la Generalitat de Catalunya, el diputat Josep Fontbernat, músic ell mateix i membre d'ERC. Hi assistiren representacions, amb les seves respectives banderes, de societats corals i cooperatives de tot Catalunya, que foren rebudes pel conseller del districte, Antoni Oliva. Parlaren Oliva, Hortoneda, de L'Empar; Fortuny, president de la Unió de Societats Corals, i, finalment, Fontbernat, qui elogià el paper que els músics havien desenvolupat en el renaixement cultural i polític de Catalunya. Després de l'acte es celebrà un vermut popular al local social de l'entitat.[49]

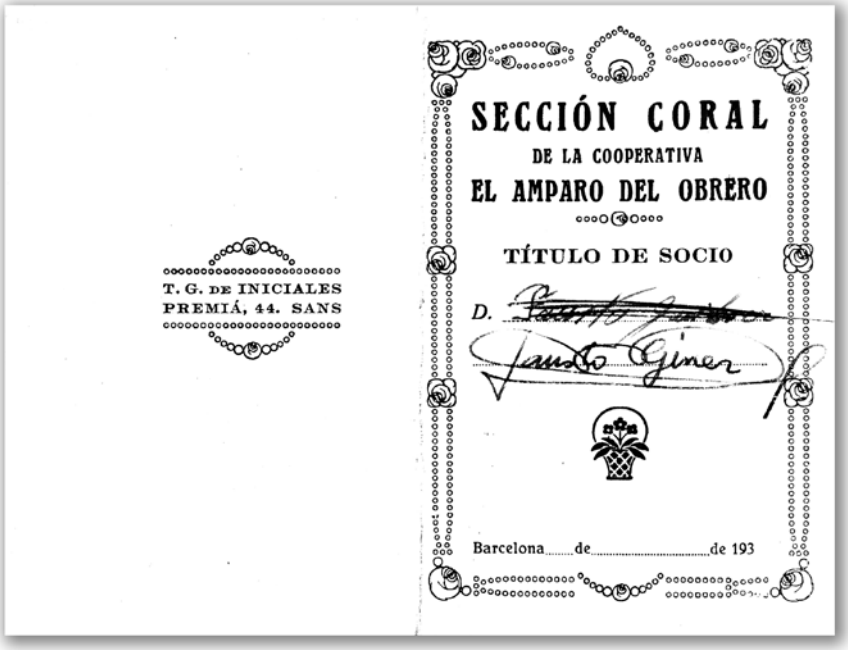
T. G. DE INICIALES
PREMIÁ, 44. SANS

SECCIÓN CORAL
DE LA COOPERATIVA
EL AMPARO DEL OBRERO

TÍTULO DE SOCIO

D. Fausto Giner

Barcelona.....de.....de 193

Títol de soci de la Secció Coral de L'Empar de l'Obrer de Fausto Giner, als anys 30. La revista *Iniciales* i els seus tallers gràfics col·laboraven sovint amb la cooperativa. Font: AHS.

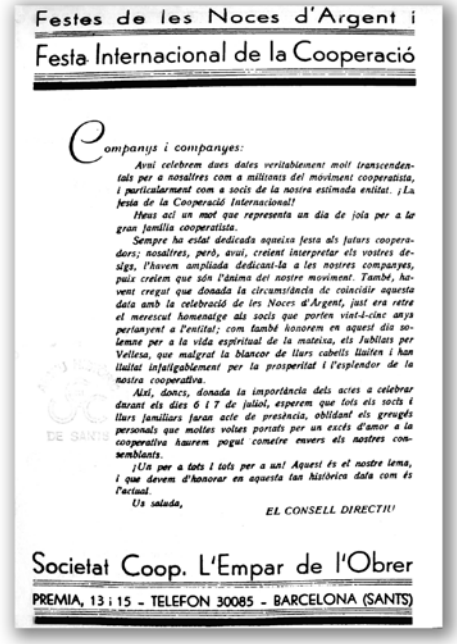
Festes de les Noces d'Argent i
Festa Internacional de la Cooperació

Companys i companyes:

Avui celebrem dues dates veritablement molt transcendentals per a nosaltres com a militants del moviment cooperatista, i particularment com a socis de la nostra estimada entitat. ¡La festa de la Cooperació Internacional!

Heus ací un mot que representa un dia de joia per a la gran família cooperatista.

Sempre ha estat dedicada aquella festa als futurs cooperadors; nosaltres, però, avui, creient interpretar els vostres desigs, l'hem ampliada dedicant-la a les nostres companyes, puix creiem que són l'ànima del nostre moviment. També, havent cregut que donada la circumstància de coincidir aquesta data amb la celebració de les Noces d'Argent, just era retre el merescut homenatge als socis que porten vint-i-cinc anys pertanyent a l'entitat; com també honorem en aquest dia solemne per a la vida espiritual de la mateixa, els Jubilats per Vellesa, que malgrat la blancor de llurs cabells llulten i han llullat infatigablement per la prosperitat i l'esplendor de la nostra cooperativa.

Així, doncs, donada la importància dels actes a celebrar durant els dies 6 i 7 de juliol, esperem que tots els socis i llurs familiars faran acte de presència, oblidant els greuges personals que moltes voltes poriats per un excés d'amor a la cooperativa haurem pogut cometre envers els nostres companyons.

¡Un per a tots i tots per a un! Aquest és el nostre lema, i que devem d'honorar en aquesta tan històrica data com és l'actual.

Us salut,

EL CONSELL DIRECTIU

Societat Coop. L'Empar de l'Obrer
PREMIA, 13 i 15 - TELEFON 30085 - BARCELONA (SANTS)

Comunicat de la cooperativa en motiu del 25è. aniversari i del Dia Internacional del Cooperativisme de 1935. Font: AHS.

25 anys de cooperativa

El 7 de juliol de 1935[50], es celebrà el 25è. aniversari de L'Empar de l'Obrer, ja que s'entenia que, malgrat funcionar anys abans, no ho fou amb caràcter efectiu fins al 1910, en què es muntà la primera part de l'actual local al carrer Premià. En la data de l'aniversari, L'Empar tenia 170 associats, i a l'escola assistien 200 nois i noies. Les diferents seccions de l'entitat (secció de cultura, Agrupació Coral, Quadre Artístic[51], Agrupació Femenina) estaven regides per un consell superior de cultura i esbarjo. L'aniversari coincidí amb la Festa de la Cooperació Internacional, que l'Empar sovint havia celebrat. Josep Alonso, el president, homenatjà «als veterans que ja han entrat a fruir del fons de vellesa establert per l'entitat», com Joaquim Castells, el soci de més edat. En l'acte participà Micaela Chalmeta, per l'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista, que va fer «un brillant parlament, abogant per la formació de grups infantils i femenins, que han de reportar l'entitat a una situació de major floreixement», i que fou molt aplaudida. També parlà Vicenç Barreda, com a soci més antic de l'entitat. Josep Farré, de la Federació, incentivà als socis de L'Empar a promoure la fusió dels projectes cooperatius de la barriada en un de sol.[52]

Imatges de la cooperativa
el dia de la inauguració del nou edifici al carrer Premià.
Font: *Acción Cooperatista*, 25 de juny de 1924, núm. 88. FRG.

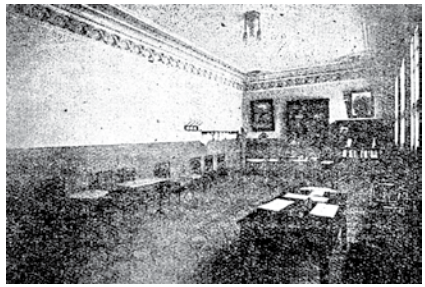

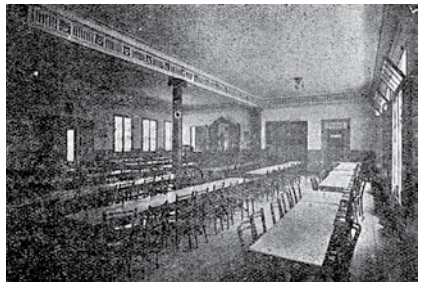

De la guerra a la Popular Santsenca

Efectivament, de les cooperatives santsenques, L'Empar de l'Obrer era la més partidària de la fusió, que no arribà sinó amb el ritme imposat per la necessitat de la guerra. Ramon Hortoneda fou qui assistí a la reunió on s'acordaren les fusions, i esdevingué delegat de la - a partir d'aleshores- sucursal número 28 de la Unió de Cooperadors de Barcelona. L'any 1937, aquella sucursal tenia 260 socis.

La botiga de queviures de L'Empar de l'Obrer no tancà durant els anys de la Guerra Civil, però l'arribada del franquisme suposà la fi de la seva activitat sociopolítica i la seva pràctica dissolució. El 1939 fou absorbida com a sucursal de la Flor de Maig, i el 1947, amb 73 socis, passà a denominar-se la Popular Santsenca. La Popular hagué d'afrontar un moment en què els buròcrates franquistes dilapidaven de forma fraudulenta el patrimoni cooperatiu. L'any 1954, el seu president Ramon Batlle[53], conjuntament amb altres personalitats com Albert Pérez Baró, exigí que la Unión Territorial de Cooperativas, l'estructura franquista que integrava les societats catalanes, retés comptes de la situació econòmica i patrimonial del moment. Pervisqué els anys més durs del franquisme, en un context de declivi general i de tancament de cooperatives, i ho féu amb un dèficit econòmic només pal·liat amb actes festius com els balls de diumenge, fins que L'Empar s'anà diluint cap als anys 80.

Avui, l'edifici és la seu de la Confederació de Cooperatives de Catalunya, la Federació de Cooperatives de Treball, la Federació de Transports i Serveis de Catalunya, la Federació de Cooperatives de Consumidors i Usuaris; les cooperatives Aposta, Ara_Coop, així com el Grup Clade i la Fundació Seira.

A dalt, la façana al 1994.
A sota imatges del 2009 de la façana
i del rètol d'El Celler de Sants de la cooperativa
La Popular Santsenca, encara avui visible.
Font: Ecos, Arxiu La Ciutat Invisible.

- La Cooperación Colectiva -

per Antonio Zaragoza,
de la Cooperativa El Amparo del Obrero

«Los cooperadores sentimos y amamos, sentimos todos los dolores de esta sociedad corrompida, en que ni siquiera podemos satisfacer nuestras necesidades, y en que tantas injusticias se cometen. Vemos por todas partes seres errantes, sin pan, sin reposo. Son proletarios que han pasado su juventud trabajando en la fábrica o en el taller. Hoy, que ya no se encuentran con fuerzas para producir, esta Sociedad sin amor les deja en el más injusto y triste de los desamparos. Esta es la recompensa que le ofrece el capital al trabajo...

Debemos, pues, aprovechar cuantos medios estén a nuestro alcance para lograr las reivindicaciones que nos brinda la cooperación.

Amamos los proletarios, sí; amamos todas las causas justas y generosas; amamos la creación y, amando la creación, lo amamos todo. Así es que si todos los cooperadores nos amamos, tenemos la necesidad de fomentar una gran idea: la Federación única, pues en ella pueden agruparse las fuerzas hoy dispersas que, por dispersas, se debilitan; la unión nos hará fuertes, nos permitirá aliviar la situación precaria actual y abrirá brecha para mejorar el porvenir. Tenemos la necesidad, en las actuales circunstancias, de no regatear nada de cuanto esté en nuestro alcance para levantar la gran obra colectiva.

Firmes y fieles en nuestros propósitos, podremos resistir cuantas vicisitudes se presenten, y fomentar la solidaridad humana. De este modo, cuando intenten algo en contra nuestra los descendientes de aquellos que combatieron las ideas primitivas de la cooperación rudimentaria, habrán de retroceder ante la potencialidad de nuestra organización.

La cooperación colectiva defenderá como siempre lo que por justicia y ley natural le corresponde.»

Font: *Cooperatismo*, 1 de març de 1919, núm. 97, pàg. 462- 463.

Angelina Canyelles Camps

Antiga sòcia de L'Empar de l'Obrer

«A la cumparativa ja hi anava amb 9 anys, i l'edifici nou ja estava fet. Tenien panaderia, tocineria, tenien gallines i pollastres, tenien vi, ho tenien tot. Després a dalt hi havia la sala del cafè, hi havia teatre, hi havia el col·legi. Jo al col·legi no vaig anar, però la Juanita sí, la meva veina d'aqui davant sí que hi anava. Era una cumparativa que hi havia de tot. Això no tenia amo, que ho van fer tot els socis antics, ells, de mica en mica, d'una cosa d'una altra, ho van anar fent, eh? I no hi havia amo perquè era una cumparativa. Jo també vaig ser sòcia, però era quan tot ja estava fet. Hi havia de tot, hasta roba. I era protegit per totes les cumparatives. Hi havia una al carrer Guadiana, la que encara existeix. Aquí a Sants n'hi havia moltes, de cumparatives. A la del carrer Galileu hi estaven els meus tios, perquè vivien al carrer Vallespir i ho tenien més a prop. Ho tenien tot, entraves allà i sorties amb el cistell ple.

Hi anàvem cada dia a comprar. Ells mataven el tocino, feien el pa. Antigament s'anava cada dia a comprar. El pa no sé que va pasar que un dia el van deixar de fer. Entraves a dintre i era com un supermercat. A la cumparativa anavem comprant i comprant i quan venia el dissabte ho pagaves tot. Amb monedes nacionals.

Allà era tot una família, i els homes encara més perquè tenien el cafè i estaven a dalt i feien el vermut i feien el que sigui. També feien cine, com hi havia el teatre també feien cine. Es deia de l'obrer perquè ho van fer els obrers. Jo hi anava al teatre, a dalt, a ballar, hi havia cafè. Feien festes: de carnaval, les festes assenyalades totes les fèiem. Feien excursions, però jo no hi anava perquè era molt joveneta i la mare no m'hi deixava anar. El pare i la mare treballaven a l'Espanya Industrial. De socis n'hi havia de tot arreu, n'hi havia d'aqui i de més lluny, jo coneixia els d'aqui. La meva mare hi anava, el meu pare no perquè es van separar. Jo de casada també hi anava, llavors és quan van anar a menos, tot d'un plegat van tancar amb en Franco. La gent del barri casi tots son morts, potser sóc jo l'única viva d'aquí del carrer.

Política? No, la cumparativa no es va posar mai en res, era d'esquerra això sí, però diguéssim no es posaven a dintre d'això de polític. Cadascú era del que era, però clar, tiraven cap a l'esquerra.

Durant la guerra estava obert, i la cumparativa també donava racionament. Després de l'entrada dels nacionals, al principi va començar igual. Però després va començar a baixar la gent. Es morien els pares i als fills tant els feia ser socis o no ser socis. Mentre els pares i les mares van ser vives van continuar, però un cop anaven morint no hi havia ningú més, els fills es veu que no volien saber-ne res».

Font: Entrevista a Angelina Canyelles Camps a l'edat de 90 anys el 30 de setembre del 2010.

Les cooperatives radicals a Sants (1907)

R SANSENSE

La Fraternitat Republicana Radical Sansense
obrí la seva seu el 1904 a tocar de la plaça de l'església.
L'economat es trobava a la planta baixa. A la imatge, l'exterior el 1933.
Font: AHS.

Les cooperatives radicals a Sants

El tombant de segle a Catalunya fou convuls i estrany. La desfeta organitzativa del moviment proletari configurà un escenari idoni per la representació d'un antagonisme distorsionat, entre els conservadors de la Lliga i els radicals d'Alejandro Lerroux. L'anomenat emperador del Paral·lel, amb un discurs fonamentalment demagògic, adquirí molt de seguiment entre les classes populars.[1]

El ferment radical del barri

A inicis de 1920, bona part del proletariat santsenc també s'abandonà a les idees de Lerroux. Un grup de joves del barri fundaren la secció local de la Fraternitat Republicana Radical, l'agrupació política que aglutinà els elements d'aquella tendència. Cap a 1903 crearen una escola inspirada en la de Ferrer i Guàrdia, on s'utilitzaven els llibres de text de l'Escola Moderna i s'aplicaven els mètodes racionalistes.[2]

Un any després, el 1904, seguint la tradició radical d'instal·lar Casas del Pueblo a tots els barris de Barcelona, fundaren un ateneu. Fent cantonada entre els carrers Rossend Arús i Maria Victòria, s'aixecà la Fraternitat Republicana Radical Sansense. El primer president fou Joan Balugera i seguint la tradició ateneística, organitzaren tot tipus d'actes culturals (conferències, obres de teatre, actuacions dels Cors de Clavé o activitats formatives).[3]

A part d'aquestes activitats culturals, l'ateneu es caracteritzà sempre per una frenètica activitat política enquadrada dins la tendència radical o lerrouxista. Així, doncs, per exemple, hi ha testimonis que vincularen membres de la Fraternitat, amb l'atemptat que patí Cambó el 18 de d'abril de 1907, després d'un míting de Solidaritat Catalana al Casino de Sants. En el judici del cas Rull un confident de la policia declarava el següent respecte aquest atemptat:

> «Señor Martin.
> - ¿Usted frecuentaba el Centro
> de Estudios Sociales? ¿Adquirió usted allí alguna
> noticia importante?
> - Sí, señor; allí me enteré de que algunos republicanos
> revolucionarios, ó que así se titulan, estaban fraguando
> un atentado contra el señor Cambó.
> -¿Que intervención tuvo usted en dicho atentado?
> -Ninguna; únicamente la de hacer pesquisas en
> averiguación de los autores de él y de los móviles que
> les impulsaron.
> - ¿Tuvo usted conocimiento del atentado,
> antes de que se perpetrase?
> - Lo tuve por Mateo Ferrán, quien me dijo que lo había
> averiguado en la Fraternidad Republicana de Sans.
> - ¿Avisó usted al gobierno civil?
> - Avisé una hora y cuarto antes desde casa Piera.
> Vi como algunos hombres iban apagando los faroles
> de la carretera de Sans y telefoneé á "Memento"
> que estaba en el gobierno para que enviara fuerzas,
> habiendo enviado únicamente al inspector
> de policía señor Escusón».[4]

També eren freqüents la convocatòria de mítings polítics, i de vegades, la prohibició dels mateixos:

> «En los alrededores (...) de la Fraternidad Republicana Radical Sansense, se adoptaron anoche algunas precauciones en previsión de que se intentase celebrar los mítines anunciados (...), que habían sido suspendidos por la autoridad gubernativa.
> Numerosas fuerzas de seguridad y vigilancia, á las inmediatas órdenes del inspector de seguridad, señor Riquelme, y del inspector general, señor Retana, se apostaron en las inmediaciones de los edificios que ocupan las referidas entidades.
> Afortunadamente no ocurrió nada anormal, pues á medida que iban llegando los que se proponían asistir á dichos mítines, se les enteraba de la orden de suspensión, retirándose la mayoría de ellos.
> En la Fraternidad Republicana Radical Sansense se quiso aprovechar la asistencia de casi todos los vocales para celebrar junta directiva, pero el inspector de seguridad á quien solicitaron permiso se negó á concederlo, desistiendo aquéllos de su propósito.
> Antes de media noche se habían retirado casi todos los concurrentes, efectuándolo poco después la fuerza pública».[5]

El febrer de 1936 la junta de l'ateneu era composada pels següents membres: Pere Salvat (president), Eugeni Sangehis (vicepresident), Josep Reig (vicesecretari), Raimon Ferrer (tresorer), Francesc Berdier (comptable), Martí Arribas (bibilotecari); i com a vocals: Robert Salvat, Alejandro Amorós, Bernat Garcia, Nicanor Quilez, Agustí Vinuesa, Florenci Bartolí, Eduard Gran, Joan Tomàs, Francesc Saball, Miquel Bonet i Francesc Duran.[6]

Ben aviat, el 1907, a partir d'aquest ateneu es desenvoluparen dues cooperatives de consum: l'Economat de la Fraternitat situada en un local de la mateixa seu i El Progrés Santsenc al carrer Galileu, 142.

L'Economat de la Fraternitat Republicana Radical Santsenca

Aquesta societat de consum la van fundar 45 socis del ateneu radical cap al 1907.

> «Entre'ls carrers de Rossend Arús i Maria Victòria, s'hi aixeca un edifici d'aspecte rústic, en la balconada del qual s'hi veu els diumenges una bandera republicana: es la "Fraternidad Republicana Radical Sansense", que ocupa el primer pis. Als baixos, al frontis que dona al carrer Rossend Arús, hi ha una gran portalada: es el local destinat a l'Economato». [7]

Per ser soci de L'Economat s'havia de ser abans, necessàriament, membre de la Fraternitat Republicana Radical. Els primers associats decidiren engegar la cooperativa pagant una pesseta setmanal fins que reunissin el capital suficient. Al final d'aquest procés d'estalvi col·lectiu juntaren 420 pessetes i començaren l'activitat econòmica.

Des del principi fou una entitat col·lectiva i no realitzaven cap mena de retorn individual a final d'exercici. El possible excedent es dedicava a un fons comú que anomenaven "Caixa de Previsió", destinada a subvencionar els malalts: «En cás de malaltia, els entreguém 3 pessetes diàries, si és de medicina, i 2 si ho és de cirurgia» . També pagaven 2 pessetes diàries als invàlids. A part d'aquests fons de previsió, en l'àmbit educatiu, els socis de L'Economat finançaven les Escoles de la Fraternitat, la qual cosa els donava dret a una plaça gratuïta per als fills i filles.[8]

Alguns dels primers socis foren Francesc Mas, Joaquim Domingo, Raimon Ferrer o Tomàs Roca. El juliol de 1919 la Fraternitat comptava amb 50 associats i econòmicament facturava per un valor de 2.800 pessetes cada setmana. La botiga de queviures de la cooperativa obria tot el dia i s'atenia tant als socis, que pagaven 50 pes-

setes setmanalment per finançar els seus consums, com també al públic en general.

L'Economat també participà activament en els diferents òrgans federatius. Ja amb cinc anys de funcionament, a la seva seu, el 24 de novembre de 1912 es realitzà una reunió del Comité Comarcal de les Societats Cooperatives de Barcelona.[9] L'octubre del mateix any, participà de les compres en comú de la Cambra Regional Catalano-Balears.[10] I més tard, ja el juny de 1915, s'adheria al nou conveni que les regia.[11]

A les seves instal·lacions hi havia un forn on feien pa de producció pròpia, utilitzant una mitjana de vint sacs de farina setmanals. Aquest forn fou de les primeres infraestructures compartides, ja que membres de L'Economat foren els qui ajudaren a impulsar la creació del Forn Col·lectiu de Sants el 1914:

> «El delegado de la Fraternidad Republicana Sansense se lamenta de que muchas Cooperativas que no tienen horno de pan cocer se provean del que necesitan para sus asociados en los establecimientos de industriales, pues entienden que podrían hacerlo en las Cooperativas que lo poseen, las cuales podrían proporcionar dicho alimento en el caso de que lo permitiera el estado de sus máquinas, hornos y demás utensilios. Expone que la Cooperativa por él representada, entendiéndolo así convocó a una reunion a las de Sans que no tienen horno, ofreciéndoles proveerlas del pan que necesitaran».[12]

El juliol de 1919, a l'hora de fer balanç, el repartiment dels excedents de percepció es realitzava de la següent manera: un 20% a l'ensenyament, un 30% al fons de previsió i el 50% restant, al fons col·lectiu. Al fons de previsió tenien 1.980 pessetes i al col·lectiu, 5.614. La cooperativa tenia força mecanismes de cobertura social per a les dones dels socis. En cas de part, per exemple els donaven 15 pessetes en metàl·lic. I a les vídues, els entregaven 50 pessetes per les despeses de l'enterrament. A més:

> «Ella podia continuar dintre la casa amb els mateixos drets que'ls demés socis. Are que parla de les vídues -feu el compay Roca- fassi remarcar una cosa, i es que si per una d'aquelles desgràcies, al poc temps de morir un soci, es mort sa vídua i deixa als seus fills menors d'edat, la casa els pren sots la seva protecció. Miri, no fá molt temps que tinguerem la desgràcia de que se'ns morís, un nen que quedà sense pare ni mare, i nosaltres ens l'afillarem - i al dir això quasi sos ulls li espurnàven, prova palesa de l'estima en que la gent d'aquella casa tenien a n'aquell malhaurat infant».[13]

El Progrés Santsenc

Aquesta fou la segona cooperativa dels radicals lerrouxistes al barri de Sants. Creada el mateix any que l'anterior, el 1907, fou iniciada per membres de la Fraternitat Republicana Radical, que no cabien a l'Economat. Al començament, eren tant sols dinou socis i llogaren un local al carrer de Flandes, 51-53. De la mateixa forma que en el cas l'anterior, per fer-se soci també calia ser, primer, associat de l'Ateneu de la Fraternitat.

Per fundar la societat, aquells dinou socis hagueren d'aportar una pesseta cada setmana. Havien acordat no obrir-la fins que haguessin assolit les 50 pessetes per soci, però veient la tardança que requerien per aplegar aquella quantitat, decidiren avançar els diners per poder obrir abans.[14]

El lloguer d'aquell primer local els costava 25 pessetes mensuals i el primer balanç fou de 12.032,78 pessetes. Durant aquella primera etapa arribaren a ser 29 socis, però tenien pocs recursos: «¡Ca! (…) ¡ Si fins, com que no hi havia gas a la casa, ens al·lumbravem amb espelmes!».[15]

Al cap d'uns anys, ja eren 48 associats i el creixement els obligà a llogar els locals annexos del primer magatzem. Així doncs, arribaren a llogar tres botigues i dos pisos del mateix propietari, al carrer Flandes, pagant 84 pessetes mensuals en concepte de lloguer. El preu d'arrendament els resultava excessivament car, i més quan alguns dels socis decidiren marxar.

En aquelles circumstàncies s'hagueren de traslladar a un altre local més petit i econòmic situat al carrer Galileu, 142. El nou local resultava ser poc més que una quadra, amb el que hagueren d'invertir moltes hores i 2.433,69 pessetes en obres de rehabilitació.[16]

A la nova seu, per la qual pagaven 65 pessetes de lloguer, i en plena crisi econòmica, iniciaren l'activitat tant sols setze socis, que hagueren de fer grans esforços per tornar a reflotar la cooperativa. Poc a poc, el número de socis anà augmentant, i l'estiu de 1919 assoliren la xifra de 38 associats, amb un balanç d'entrades pel valor de 127.036 pessetes. El president d'aleshores era Antòn Forés, i formaven el consell directiu: Emili Mallferrer, Vantí Valls, Josep Saumell i Agustí Illa. Alguns dels socis destacats foren: Agustí Bartra, Benet Sabater, José Rey i Manuel Molina.

El Progrés fou completament col·lectiu i no repartia els beneficis individualment. Els excedents cooperatius es repartien de la següent manera: un 40% al fons col·lectiu, un 35% a l'educació i serveis, un 15% a malalties i el 10% restant, a l'atur forçós o vaga. Al fons col·lectiu tenien 5.461 pessetes; al d'ensenyament, 4.785 i al d'auxili, 1.367,15. Els malalts cobraven tres pessetes diàries durant noranta dies: un cop exhaurit aquest termini, i prèvia supervisió de la junta, es podien ampliar. En cas de vaga o d'atur forçós es pagaven 15 pessetes a la setmana. Per completar aquell fons, a part del 10% dels excedents, cada soci pagava 25 cèntims setmanals. El pagament del subsidi de vaga es realitzava mentre durés el conflicte, però el d'atur forçós, tant sols durant quatre setmanes, moment en el qual, la junta podia decidir-ne la perllongació.

També hi havia un altre fons de 739,05 pessetes, destinat a la mutualitat per les famílies dels associats:

> «Una secció de Beneficiència per a les famílies dels socis, a la qual hi destinem tots els beneficis que obtenim de la secció de merceria i espardenyes, ademés, per a tenir dret als beneficis d'aquesta secció, els socis tenen de pagar una quota setmanal de 0,15 pessetes.
> (…) Els majors de 14 anys cobren 2,25 pessetes, i els menors 1,50; ademés en cas d'haver-se d'operar, tenen dret a l'assistència de la Quinta de Salut "La Alianza". També en cas de defunció entreguém a la família 50 pessetes, amb la condició de que l'enterrament te d'ésser civil, del contrari no hi tenen dret. Finalment en cas de part, entreguém a la partera la quantitat de 20 pessetes».[17]

El Progrés Santsenc participà activament del moviment cooperatiu, realitzant les compres en comú mitjançant la Cambra Regional i també en la creació de diferents cooperatives de producció. D'una banda, els associats participaren activament en el projecte de Forn Col·lectiu de Sants, de fet, un dels membres, Manuel Molina, en fou impulsor i delegat en diversos congressos. De l'altra, a inciativa d'un dels socis, sorgiren projectes com el de la Cooperativa de Producció de Lleixiu que s'instal·là al carrer Maria Victòria:

> «El delegado de "El Progreso Sansense" dá cuenta de los trabajos que se han realizado para la instalación de la industria de fabricación de legía por cuenta de la Camara Regional y de las entidades que forman este comité. Manifiesta que por el precio de 35 pese-tas mensuales han alquilado el local, en el cual se halla ya casi completada la instalación de la maquinaria, asegurando que si la Cámara Regional envía al mismo,

> por toda la próxima semana las primeras materias y las etiquetas a mediados de este mes se podrá expender la legía. Para facilitar trabajo encargóse un molinete mecánico al compañero presidente del Economato de la Fraternidad Sansense[18] quien, debido a la huelga de los fundidores no ha podido aún terminarlo, creyendo, no obstante, que podido entregarlo a últimos de la próxima semana».[19]

A El Progrés també s'organitzaren tot tipus d'actes culturals, com la conferència del 6 de juny de 1915, a càrrec del president de l'Aliança, per fer difusió del gran projecte mutual que aleshores es desplegava.[20]

> «Notabilísima por todos conceptos fué la conferencia dada en esta Cooperativa el día 6 de junio por el Doctor Girona. Expuso, con términos claros y per-suasivos, la humanitaria labor de la "Quinta de Salud La Alianza" y las ventajas que reporta a los obreros a ella asociados que se ven en la precisión de utilizar sus servicios, pues después de disfrutar de una libertad ámplia como la dolencia consienta, nadie les pregunta por sus creencias políticas ni religiosas, mereciendo todas por igual el más profundo respeto (…) Concluyó el Doctor Girona tan hermosa disertación, invitando al "Progreso Sansense" a sumar sus esfuerzos a los de 107 sociedades obreras que constituyen hoy "La Alianza", a fin de poder llevar a cabo grandes proyectos, que si no pasan de tales hoy, con la cooperación de las entidades que cada día van ingresando, serán una hermosa realidad mañana».[21]

Durant els anys 20, El Progrés Santsenc - progressivament- deixà d'aparèixer a la premsa cooperativa, amb la qual cosa és de suposar que cesaren tant les activitats socials com la seva participació en les diferents assemblees i congressos del moviment.[22] Finalment una brevíssima nota a l'edició del 22 de gener de 1926 deixava constància del procés de liquidació definitiu durant aquell hivern.[23]

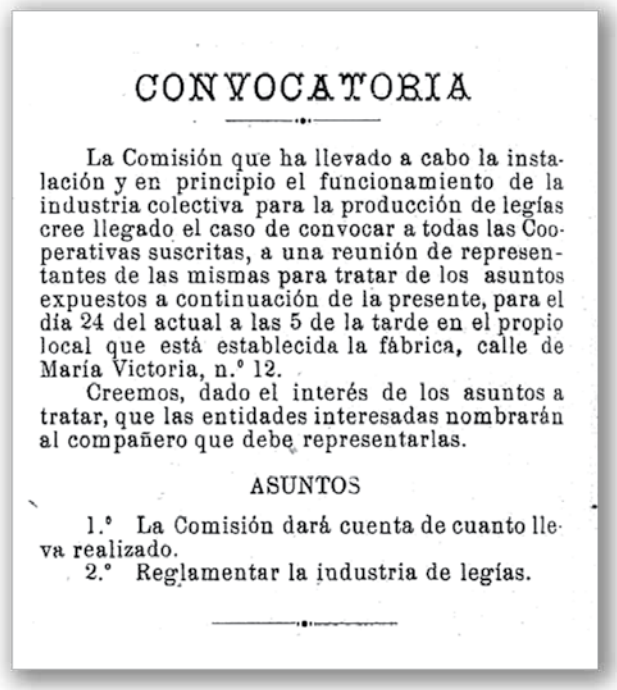

CONVOCATORIA

La Comisión que ha llevado a cabo la instalación y en principio el funcionamiento de la industria colectiva para la producción de legías cree llegado el caso de convocar a todas las Cooperativas suscritas, a una reunión de representantes de las mismas para tratar de los asuntos expuestos a continuación de la presente, para el día 24 del actual a las 5 de la tarde en el propio local que está establecida la fábrica, calle de María Victoria, n.º 12.

Creemos, dado el interés de los asuntos a tratar, que las entidades interesadas nombrarán al compañero que debe representarlas.

ASUNTOS

1.º La Comisión dará cuenta de cuanto lleva realizado.

2.º Reglamentar la industria de legías.

El Progrés serví de lloc de trobada per fer les reunions preparatòries de la Cooperativa de Producció de Lleixiu.
Font: *El Cooperatista*, 15 de setembre de 1913, núm. 54. FRG.

La Nova Activitat Obrera
(1909)

Façana de la seu de la cooperativa carrer dels Jocs Florals.
Font: AEP.

La Nova Activitat Obrera

La cooperativa La Nova Activitat Obrera va ser fundada el 1909 per un grup d'amics que provenien de les antigues societats de resistència. Sempre fou una entitat de barri, bastant al·liena, fins a la segona meitat dels anys 20, a les activitats i coordinacions del moviment cooperatiu en general.

La fundació

Malgrat començar l'activitat informalment el 1909, no va ser fins al 3 de març de 1912[1] que es va fer la inauguració oficial, amb un banquet celebrat al Mundial Palace.[2] La seu es trobava al carrer de Jocs Florals, número 118-120. L'experiència fou iniciada per una quarentena de socis, i anà progressant a un ritme sostingut, però no massa accelerat, fins als anys 30, quan l'activitat de la societat augmentà. Fins llavors, només sabem que el 1917 participà del Forn Col·lectiu de Sants.[3]

> «Suposant que la Cooperació, a Barcelona, compta amb un centenar d'homes que s'han fet vells dintre els cooperatives; suposant que aquests homes, en els seus millors anys, quan ja havien concebut, en poc o en molt, l'ideal cooperatista, quan dintre el seu afany de millores socials cooperaven en la formació d'unes societats de resistència; quan desconeixent bastant el camí per on havien d'anar es deixaven portar i seguien el camí que altres els senyalaven, allavors, d'aquests homes què podíem dir-ne? (...)».[4]

Comença la nova activitat

A la nit del dissabte 10 de juny de 1926, la federació de les cooperatives barcelonines organitzà un acte propagandístic a La Nova Activitat Obrera, «en el bello local de su propiedad en que se halla instalada esta importante cooperativa de la barriada de Sans». Era el primer acte d'aquesta índole que s'organitzava, fet que va despertar molta expectació entre els seus socis. Entre la gentada, s'hi trobaven membres del Model del Segle XX, com Hortoneda o Compte de L'Empar de l'Obrer.

Començà l'acte, presidit pel company Jaume Boix, amb unes paraules de Salas Anton, i tot seguit parlà Joan Coloma, que defensà l'organització cooperatista de la classe obrera. Per aquest últim, la cooperativa era una eina important per les tasques que podia realitzar en favor del benestar immediat dels obrers i també pel que podia significar en favor de «la emancipación mediata de nuestra clase». Més tard, parlà Duran i Guàrdia, que recordà la responsabilitat de les juntes de les societats «que no se preocupan de alumbrar en la mente de los socios las ideas que animan el movimiento cooperatista internacional, y en consecuencia no trabajan por hacer mas intenso el sentido colectivista de nuestras asociaciones».[5] Després, la junta acompanyà als convidats a fer una visita per les dependències de l'entitat, i «entre ellas puedieron admirar la bella instalación de la tienda, amplia y bien dispuesta como pocas en nuestra ciudad».[6]

A partir de llavors, La Nova Activitat Obrera començà un nou cicle, amb un creixement sostingut en tots els àmbits i una assistència regular a les trobades dels òrgans fe-

deratius.[7] L'1 de gener de 1927, el soci i comptable Josep Escalé assistí com a delegat de la societat a l'Assemblea General de la Federació de Cooperatives de Catalunya. El 21 d'agost de 1928, Cristóbal Puig, de la Nova Activitat Obrera, fou nomenat delegat a la Federació Provincial de Barcelona, però poc després l'abandonà i l'entitat es quedà sense delegació per no disposar de suficient personal. Poc després, també Josep Escalé aniria a l'Assemblea Extraordinària de la Unió de Cooperatives per a la Fabricació de Pastes de Sopa del setembre de 1928.

El febrer de 1927 les vendes totals eren de 122.415 pessetes. En aquell moment, la junta, que canviava anualment els seus membres, estava formada per: Joan Ribes com a president, Nicolau Ros com a tresorer, Josep Escalé com a comptable i Antoni Cárceles com a secretari. Altres socis de l'entitat que també assumiren càrrecs de junta foren: Jaume Boix, Joan Ribes, Antoni Pannou, Josep Vives, Francesc Piqué, Santiago Estrella, Josep Vidal, Jaume Figuerola, Jaume Puigmartí, Francesc David, Eugeni Simón, Adolf Aguilar, Josep Bartrull, Joan Civit, Jacint Mercadé, Pere Gual, Lluís Boix, Joan Tapias o Ramon Porta.

A principis de 1929, en plena crisi econòmica, el número de socis era de 96 i abans d'acabar l'any la xifra augmentà fins als 106. El balanç de vendes anual el 1929 era de 250.000 pessetes, amb un capital social de 63.352 pessetes i amb - només- 7.230 de fons col·lectius.[8] L'import de les vendes dels cinc anys anteriors sumava 1.208.416,45 pessetes, «en progresión creciente, lo que justifica la buena marcha de la Sociedad».[9]

A dalt, la façana de la cooperativa.
A sota, l'interior amb la sala
de vendes i del saló del cafè.
Font: AEP.

Balanç del primer semestre de 1928. La segona meitat de la dècada dels 20 foren els anys de creixement, arribaren als 95 socis i eixamplaren uns balanços que anteriorment eren força més discrets. Cal destacar com separen les vendes al públic de les realitzades als socis. Font: *Acción Cooperatista*, 2 de novembre del 1928, núm. 287. FRG.

Cooperativa "La Nueva Actividad Obrera"

BALANCE CORRESPONDIENTE AL PRIMER SEMESTRE DEL AÑO 1928

Activo	Pesetas
Edificio propiedad	72.262'81
Mobiliario. Su valor	13.165'96
Piano. Su valor	'500'—
Existencias en géneros	22.558'45
Fondos Públicos	940'—
Caja de Ahorros	250'—
Capital en Caja	8.175'32
Depósito en la Fábrica de Pastas	300'—
Deudores varios	4.458'83
	122.611'37

Pasivo	Pesetas
Cuotas de Socios	57.158'—
Acciones de Edificio	31.750'—
Fondos de Reserva	7.857'—
Fondo de Invalidez	1.836'—
Facturas a pagar	13.112'10
Fondo de Amortización Edificio...	4.721'52
Beneficio y Balance	6.176'75
	122.611.37
Por la venta de los Socios	99.472'16
Por la venta del Público	17.101'70
	116.573'86

Les activitats culturals

A La Nova Activitat Obrera, sovint es celebraren vetllades cuturals, com la del 2 de febrer de 1929, realitzada en honor de Neus Martí de Ros. Durant aquella nit es van representar les comèdies teatrals: "El carro del vi", "Els besons de Sedaví" i "La Tia Pepa Tona", tot acompanyat d'un concert i d'un recital de poesies.[10]

Cal destacar també la secció excursionista Fontalba, que organitzà, entre d'altres, una sortida a Sant Miquel del Fai. Els tiquets per poder-hi anar costaven 7 pessetes i es podien adquirir setmanes abans, al local de l'entitat.

També foren importants les celebracions del dia del cooperativisme a la seu de l'entitat, celebrades a principis de juliol, a partir de 1923 i dedicades sobretot a les activitats infantils. Com la vuitena edició, el juliol de 1930, que s'explicà a la premsa de l'època de la següent manera:

> «Simpàtic fou l'acte que el Consell Directiu d'aquesta entitat dedicà a la mainada dels seus socis, el dia 6 d'aquest mes, en celebració de la VIII Festa Internacional Cooperatista. El programa estava encomanat a una parella de clowns, un excèntric i per fi de festa el quadre escènic de l'entitat representà la pessa "El mestre de minyons". Tots posaren el seu interés en fer distret el programa. L'alegria i les rialles dels petits causaren la satisfacció dels familiars que emplenaven la sala».

A mitja tarda els fou servit un esplèndit brenar durant el qual el company Rafael Martínez pronuncià el següent discurs:

> «Cooperatistes! Socis, no socis, companys tots: En nom del Consell Directiu vos prego un moment d'atenció, per dir-vos quelcom aprofitant aquesta data de la Festa de la Cooperació i és el següent: vos demanem que tots tingueu fe i confiança en el cooperativisme, no en dubteu que és l'obra més gran a fer dintre la soferta classe obrera que és la productora i la consumidora al mateix temps, i la que més grans beneficis deixa a les arques dels industrials, els quals no tenen cap classe de mirament per nosaltres. Per tant se vos demana que tingueu interès pel fi que persegueix la Cooperativa, doncs tots, quins més quins menys, ja sabem els beneficis que ens reporta. El nostre lema ha d'ésser fer-nos forts i grans, el més grans possible. Féu, doncs, el necessari per enlairar-la i aporteu el vostre gra de sorra a la magnífica obra que representa; penseu que és casa vostra i com a tal hem de contribuir-hi donant el màxim de rendiment, ja que en ella ho tenim tot i no és necessari anar a cercar a fóra tot quant es refereix a queviures, cultura i esbarjo. Així és que ens hem d'ajudar els uns als altres i aqueta ajuda és ben senzilla: féu les vostres compres en

col·lectivitat i assistiu als actes de cultura que en ella es facin, i aleshores amb l'esforç de tots, farem que l'ideal cooperatista sobrepugi, i junt amb ell la nostra classe obrera. Reflexionem que en la Cooperativa tenim tots els bens morals i materials que per la nostra condició necessitem; ja que tots som germans de col·lectivitat, amb aquests vincles mai ens abandonarem en els moments difícils de la vida. Fem tots els esforços perquè l'Entitat pugui afavorir-nos i ajudar-nos, però, com és natural, aquesta ajuda ha d'ésser amb la cooperació de tots (...) Visca la Cooperativa!».[11]

Cartell d'una vetllada de teatre organitzades a la cooperativa, el 1932.
Font: AHS.

COOPERATIVA
Nova Activitat Obrera

TEATRE

Dia 15 d'octubre de 1932
A dos quarts de deu de la vetlla

La comèdia en dos actes, escrita en prosa, original de JOSEP RAMOS MARTÍN, que porta per títol:

La leyenda del Maestro

Repartiment:

La delicadíssima comèdia en dos actes, dèguts a la ploma del pulcre comediògrafa, MANUEL LINARES RIBAS,

COBARDÍAS

Repartiment:

Director d'escena: A. TOMÁS
Director artístic: J. FURMENTI

Penúl·lim dia 29 d'octubre:
L'oncle Rector i La llum dels ulls

La cooperativa als anys 30

A partir dels anys 30, el creixement de la societat fou exponencial en tots els sentits. La junta de La Nova Activitat Obrera constituïda el 8 d'agost de 1930 estava formada per: Joaquim Vinaixa Pedrel (president), Pau Siuró Rosanes (vicepresident), Teodoro Prats Salvadó (secretari), Tomàs Ramón Perelló (vicesecretari), Antoni Pannou Figuerola (tresorer), Josep Vives Musté (comptable); i com a vocals: Agustí Prats Hurtado, Pere Gual Martí, Cristóbal Teu Montesinos, Joan Fabregat Estella, Miguel Guzmán Rabassa, Magí Perramont Rafà i Joan Bayot Zapater.

En aqueslla nova dècada, La Nova Activitat envià delegats a totes les assemblees dels òrgans federatius locals, provincials i nacionals.[12] També seguiren organitzant tota classe d'actes político culturals, com la conferència del 3 de gener de 1934, amb el títol: "La cooperación el momento actual" impartida per Joan Coloma.

El diumenge 6 de maig de 1934, la cooperativa celebrà el 25è. aniversari de la seva fundació. Amb un vermut a la seva seu i un acte, que obrí, a les 12.30 h., el company Antoni Tomàs. El Secretari donà detalls del moviment de vendes durant aquells 25 anys, englobats de cinc en cinc:«ço que demostra la importància de la nostra entitat». Després, el president donà la paraula als socis fundadors.

«El company Joaquim Vinaixa, embragat per l'emoció, no pot dir res més sinó que està molt content». «La companya vídua de Jacint Mercadé contesta en igual termes». Prengué la paraula el company Garcia, de la secció de cultura, qui féu una petita història del moviment de socis i de les causes de les baixes d'alguna. Enumerà «els esforços fets pels pocs socis fundadors (19), ajudats per altres pocs (26), quins portaren a terme obres de gegants». També cità la importància numèrica de socis rebuda el 1932, «que si bé és gran no portà a la Cooperativa la força que amb relació al número era d'esperar». Finalment, intervingué el company J. Boix, soci des de feia vint anys, que explicà que «hagueren de lluitar contra l'apatia de la gent, més tard contra la Dictadura, donant gràcies a tots els que lluitaren, perquè a la fi sembla que podem estar un xic tranquils».

La Nova Activitat cresqué molt durant aquella època convertint-se en una de les importants del barri i formant part del Grup de Sants. Per l'aniversari, ja hi havia 295 socis «companys (...), diferenciats en ideologies, però amb un sol enemic comú, el capitalisme».

En aquelles dates, l'entitat es solidaritzà amb les diferents campanyes que propulsava el moviment, com l'organitzada per la Federació Local de Barcelona per recaptar fons a favor dels «companys cooperadors austríacs», repressaliats pel nazisme.[13] I donà el seu recolzament a la campanya realitzada a favor de l'indult als encausats pels fets d'octubre de 1934.[14]

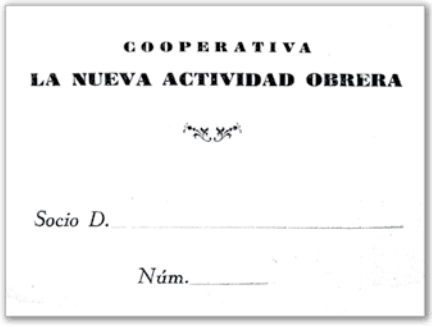
COOPERATIVA
LA NUEVA ACTIVIDAD OBRERA

Socio D. _____

Núm. _____

Josefa Santamaria Fabregat Libreta núm. Socia nº 52

Mes	Día	Imposiciones o reintegros	IMPOSICIONES Pesetas	REINTEGROS Pesetas	SALDO Pesetas
		SALDO ANTERIOR			[illegible]
[illegible]	[illegible]	CUOTAS AÑO ANTERIOR	[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	Retorno Cooperativo	[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	CUOTAS AÑO ANTERIOR	[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	Retorno Cooperativo	[illegible]		[illegible]
25-5-46		EXTRACCIONES		3.000	[illegible]
[illegible]	[illegible]	CUOTAS AÑO ANTERIOR	[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	Retorno Cooperativo	[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	CUOTAS AÑO ANTERIOR	[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	Retorno Cooperativo	[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	CUOTAS AÑO ANTERIOR	[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	Retorno Cooperativo	[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	CUOTAS AÑO ANTERIOR	[illegible]		[illegible]

— 3 —

Reproducció de la cartilla social de la cooperativa,
on es pot veure com el consum quotidià es realitzava en moneda social.
Font: AHS.

A finals de 1934 la Nova Activitat Obrera obria una nova secció de fruites i verdures i la premsa del moviment ho tractava, humorísticament, sota el títol de "Una Cooperativa Vegetariana":

> «No hacer caso del epígrafe,
> que sólo ponemos para la "reclame".
> Eso de vegetariana es porque la cooperativa
> "Nueva Actividad Obrera", de Sans, en su plan
> de extensión de actividades, está próxima a inaugurar
> su nueva sección de ventas de frutas y verduras.
> Lo damos a conocer a nuestros lectores para demostrar,
> como decíamos la semana pasada,
> que las cooperativas de Barcelona, y ésta es una de ellas,
> se desvelan por ofrecer a los consumidores
> todos los artículos de primera necesidad ,
> en condiciones inmejorables de peso, calidad y precio.
> Y quien quiera comprobarlo...
> La ocasión la pintan calva».[15]

Amb el cop d'estat de Franco i l'esclat de la revolució el 1936, la Nova Activitat participà en el procés de fusió de les cooperatives barcelonines.[16] Transformant-se en la sucursal número 27 de la Unió de Cooperadors de Barcelona i creixent fins a la xifra de 485 associats.

Després de la victòria feixista de 1939 i el daltabaix sofert per tot l'espectre proletari barceloní, la cooperativa tornà a reduir-se als pocs socis que no moriren o hagueren de marxar. Malgrat aquesta circumstància, la Nova Activitat continuà funcionant, tot i que amb la debilitat cooperativa característica de la postguerra. El 12 d'agost de 1952, el cor de l'entitat participà en un homenatge a Anselm Clavé a La Fraternitat de la Barceloneta. Entre aquella data, i almenys, fins al 1958, la cooperativa es mantingué, fins que els pobres resultats, tant econòmics com socials, l'obligaren a replantejar-se el futur. Cap a finals dels anys 40, els socis decidiren fusionar-se i ingressar a La Nova Obrera, que arran d'això, augmentà el nombre de socis fins a uns 400.[17]

El Benestar de l'Obrer
(1914)

1913
12

Les cases barates de El Benestar de l'Obrer,
construïdes al carrer del Comte Güell de les Corts el 1914, a l'actualitat.
Font: ECOS.

El Benestar de l'Obrer

«Passant pel carrer del Compte de Güell ens cridà l'atenció uns baixos, en els quals, pel seu aspecte, no podia haver-hi altre cosa que una Cooperativa. Ens informárem, i efectivament, no ens havíem enganyat, era la Cooperativa El Bienestar del Obrero, formada per uns quants veïns, per vergonya no tots, que viuen en una mena de cases barates que hi ha al mentat carrer. No volguérem deixar passar l'ocasió d'enterar-nos de la marxa d'aquella Cooperativa, sobre tot estant instalada en un extrem de Barcelona, que tant malament bé d'anar-hi».[1]

Aquell grup de cases barates, que pel seu aspecte no podien més que pertànyer a una cooperativa, les comprà, el 1913, El Benestar de l'Obrer i formaren part d'una iniciativa pionera a l'Estat, d'habitatges de caràcter econòmic i cooperatiu.

Les cases barates i el problema de l'habitació obrera

> «No es aplicando el principio de la individualización de la propiedad cómo pueda resolverse. La solución debe buscarse bajo la forma de la propiedad colectiva».[2]

Durant la segona dècada del segle xx, el problema de l'habitació obrera començà a ser un tema molt present arreu. A la premsa, als bars, als medis obrers, a les cooperatives se'n parlava. I fins i tot, els polítics professionals dedicaven llargues sessions al tema. Els problemes d'encariment, carència i amuntegament de l'habitatge del proletariat constituïen un dels reptes enfront del qual calia cercar solucions.[3]

Aquella inquietud es traduí en la primera Llei de cases barates del 12 de juny de 1911 promulgada pel govern de la Restauració del liberal Canalejas. La llei volia donar cobertura legal a la construcció d'habitació obrera a preus populars.

Així, doncs, les Cases Barates eren grups de casetes econòmiques i de baixa densitat edificatòria - de compra o de lloguer- que construïen promotors particulars, amb subvencions oficials o préstecs de baix interès.[4]

> «... Con la realización del ideal de la casa barata con opción á la venta por el precio del alquiler, se logra una indiscutible ventaja: la de que esas casas están construidas con todas las condiciones higiénicas apetecibles, porque á ello obliga la ley á sus constructores. Todo vie-ne en ella fijado, superficie, volumen de aire y de agua por habitante, cámara de aire aislante del suelo y de la atmósfera, acertada evacuación de aguas sucias y pluviales, capacidad del jardín, etc».[5]

Els promotors moltes vegades es constituïen en cooperativa. S'organitzava la captació dels primers socis i les aportacions inicials, que es destinaven a la compra dels terrenys per edificar.[6] Posteriorment es redactava el projecte i es cercava, tant el finançament subvencionat - molt sovint públic-, així com el grup constructor disposat a portar a terme les obres.[7]

Anunci d'un dels projectes de construcció d'habitatge barat impulsat per la Federació de Cooperatives de Catalunya
Font: *Acción Cooperatista*, 1 de juny de 1928, núm. 265. FRG.

Cases pensades per al benestar de l'obrer

En aquell context, l'any 1913, la Societat Anònima Foment de la Propietat,[8] d'acord amb la cooperativa El Benestar de l'Obrer, construí vint casetes unifamiliars, en uns terrenys cedits per Eusebi Güell Bacigalupi[9], situats al carrer que portava el seu nom, Compte de Güell[10], a l'alçada de Travessera de Sans (Travessera de les Corts).[11] L'encarregat del projecte fou l'arquitecte en cap de la societat anònima Juli M. Fossas.

La cooperativa havia arribat a un acord previ amb la constructora abans de l'edificació, segons el qual adquiria 3.000 pams de terreny al preu d'un ral el pam,[12] amb la qual cosa figurava com a entitat propietària des de l'inici. De les vint cases construïdes, El Benestar de l'Obrer comprà la majoria, un total de disset.[13]

> «La empresa constructora es la Sociedad Anónima
> "Fomento de la Propiedad", y se construye este
> primer grupo en virtud de contrato con la
> cooperativa El Bienestar del Obrero (…)
> Sus moradores serán propietarios de ellas al cabo
> de veinte años sin más sacrificio que el de haber
> pagado durante este plazo una cuota que
> en otra forma no hubieran dejado de pagar
> en concepto de alquiler reproductivo;
> de un promedio de treinta pesetas mensuales».[14]

El diumenge 20 d'abril de 1913 es col·locava la primera pedra del projecte amb gran assistència de tot tipus de públic:

> «Ayer tarde, á poca distancia de la barriada de Sans,
> y con asistencia de las autoridades,
> colocó solemnemente el señor obispo de la diócesis,
> doctor Laguarda, la primera piedra del grupo de
> veinte casas para obreros, primero que en España se
> construye al amparo de di-cha ley. (…)
> El vecindario de Sans se asoció á la fiesta,
> acudiendo en nutridos grupos.
> Empezó el acto leyendo el presidente de la Cooperativa
> El Bienestar del Obrero unas cuartillas de salutación,
> en las que, después de agradecer la presencia de las
> autoridades, explicó la significación de la fiesta
> y la labor de abnegación y entusiasmo para llegar
> al acto de hoy, siguiéndole el secretario del Fomento
> de la Propiedad, señor Camprubí, quien expuso
> el objeto de la sociedad, de facilitar la empresa á las
> entidades que se propongan beneficiarse de la ley».[15]

Les obres finalitzaren el març de 1914 i l'entrega oficial de les claus es realitzà el dissabte 28 d'aquell mes:

> «Mañana, tendrá efecto la entrega por la sociedad constructora Fomento de la Propiedad á la Cooperativa El Bienestar del Obrero de un grupo dé 17 casas baratas, primero construido y entregado en Barcelona con arreglo á la ley de 12 de junio de 1911.
> El acto se celebrará en el sitio del emplazamiento de dichas edificaciones, Travesera de Sans, entre la Riera Blanca y la casa de Maternidad, en presencia de las primeras autoridades, representaciones de entidades industriales, comerciales y de previsión y cooperativas obreras, personalidades, etc.».[16]

L'acte d'entrega de claus fou solemne, amb l'assistència d'un nombrós públic, entre els quals es trobaven autoritats de tot tipus: el capità general de Catalunya, Villar i Villate, l'alcalde Joaquim Sagnier i diversos regidors, l'arquitecte Fossas; però també hi havia representants del món obrer: el cooperativista, i aleshores regidor, Ripoll; el president de la Societat Cooperativa La constructora Obrera; Cebrià de Montoliu, impulsor de la ciutat-jardí, i evidentment, tots els socis de El Benestar de l'Obrer. Després dels parlaments, es féu una visita guiada a les cases i un refrigeri amb pastes, cava i el brindis de rigor.[17]

Les cases eren de planta baixa més un pis, feien 5,50 m de front i una fondària de 9 m de façana, amb un jardí posterior de 25 metres de llarg:

> «Constando cada una de planta baja con su correspondiente cámara de aire para aislamiento de las humedades del terreno, y planta alta. En la primera se dispondrá de un dormitorio ó sala á la inglesa junto á su ingreso; comedor, cocina y water, estando destinada la segunda exclusivamente á dormitorios.
> La parte edificada, ocupará una superficie de 49 y medio metros cuadrados, quedando el resto del solar en una extensión aproximada de 141 y medio metros cuadrados destinados á huerto ó jardin».[18]
> «Hay instalación para gas, agua y electricidad, water, etc. Reúnen dentro de su baratura, unas 5.250 pesetas cada una, todas las condiciones de confort apetecible (...) Diez y seis son las adjudicadas, quedando libres cuatro, de las cuales tres son del Fomento de la Propiedad y la otra de un socio que se dio de baja».[19]

Sembla però, que les cases de seguida presentaren algunes deficiències, ja que només cinc mesos més tard, una comissió de l'entitat anà a queixar-se l'agost de 1914 a l'alcaldia, on sol·licità tasques de rehabilitació.[20] A més, aquella zona encara estava sense urbanitzar, sense enllumenat i pràcticament despoblada: «Las casas forman dos grupos y entre las dos se abre una calle correspondiente á lo que ha de ser ensanche de las Corts».[21]

De les cases barates a la cooperativa de consum

Els setze primers socis de El Benestar de l'Obrer que entraren a les cases, amb les seves famílies, foren: Joaquím Torrent Ciurana, Antoni Mari Torras, Pere Pallarés, Eulogio López, Jaume Vilaró, Martí Vilallonga, Pau Llauradó, Joan Vives Martí, Camilo Aguilar, Joan Costa, Joan Horas, Joan Colomé, Àngel Ortega, Agustí Nebot i Roig, Agustín Mané i Esteve López, que llavors n'era el president.

La cooperativa de consum es formà el mateix any d'entrada als habitatges, el 1914. I la fundaren els mateixos setze veïns que les ocuparen, al número 42 del carrer Compte Güell.[22] Sempre fou una cooperativa de consum petita i individual, és a dir, a final de cada exercici, repartien la majoria de l'excedent sobrant entre els socis, i destinaven un petit percentatge a la creació d'un fons col·lectiu.

Durant la primavera de 1919, tenien un gir de 17.000 pessetes anuals i es trobaven en una situació crítica pel

que respecta al nombre d'associats, ja que tant sols havien quedat catorze socis, després d'un problema indeterminat:

> «-¿Son molts socis are?
> - No. Havíem sigut bastants, però en aquesta barriada som pocs i mal avinguts, com se sol dir, i amb motiu d'una petita discrepància, que surgí fa poc dintre d'aquesta casa, es donaren de baixa molts, i ara hem quedat reduits a 14 socis. N'obstant, ting confiança en que no sols tornarán aquets que l'hi he dit es donaren de baixa, sino que jo espero que per fi els nostres conveïns es convensarán de la bondat de la nostra obra, i entre tots podrém fer una Cooperativa molt més gran. Are per are, els pocs que som, tenim molta fé en el cooperatisme, y mentres aquesta fe no'ns manqui la nostra Cooperativa viurà».[23]

El Benestar de l'Obrer mai es caracteritzà ni per una participació molt activa en el moviment, ni per la realització de grans activitats político culturals. Tot i això, el 9 de desembre de 1923, en plena efervescència propagandística del cooperativisme, organitzà un acte de difusió a un bar de la zona:

> «En la activa y fabril barriada de Sans-Coll-Blanch, se celebró el domingo, día 9 de diciembre, un importante acto de propaganda, organizado por la Cooperativa El Bienestar del Obrero, en el café-bar La Bohemia».[24]

En aquest acte parlaren, el president Joan Colomer, així com diversos sòcis del Model del Segle xx, Guinovart, Coll i Comas. També hi parlà Vanaclotxa, de la recent oberta Cooperativa de la Torrassa, Ventura de la Cooperativa de Pastes per Sopa. I inclús, Evarist Salat de La Flor de Maig. El president de El Benestar posà èmfasi en el tema de l'habitatge:

> «Es deplorable, dice, contemplar esa barriada convertida en aduar, viviendo los obreros en inmundas barracas, indecorosamente, siendo esto un problema que podrían resolver las Cooperativas si tuvieran la importancia que tanto anhelamos».[25]

Aquest acte és l'únic del qual tenim coneixement de El Benestar de l'Obrer. Durant la guerra encara seguia en actiu, i durant l'agost de 1936 esdevingué la sucursal número 34 de la Unió de Cooperadors de Barcelona, amb 174 associats.[26]

Què passà amb la cooperativa després del 39? Caldrà preguntar els actuals habitants de les casetes, encara dempeus[27], si recorden -no ho dubtem- que aquell indret es construí gràcies a l'esforç cooperatiu.

Les cases barates de El Benestar de l'Obrer el 1914, el dia de la seva inauguració
Font: Arxiu La Ciutat Invisible.

- Notes -

Cooperatives obreres i barris

1 Per exemple: (Lefebvre, 2000; Castells, 1979; López, 1993; o Harvey, 2007)

2 "Ha de ser considerat com un conjunt de relacions socials que reflexa les relacions establertes a la societat com a totalitat "(Harvey, 2007: 319)

3 "El desenvolupament del medi urbà és l'educació capitalista de l'espai. Representa l'elecció d'una certa materialització del possible, amb exclusió de les altres. (…) Tota planificació urbana es comprèn únicament com el camp de la publicitat-propaganda d'una societat, és a dir: l'organització de la participació en alguna cosa on és impossible participar."(Kotanyi, Vaneigem,1977: 200)

4 (Lefebvre,2000: 48)

5 (Íbid, 2000: 49)

6 (De Certeau, 2000)

7 (Ealham,2010)

8 (López,1993; Ealham, 2005; Oyón,2008)

9 (Perec, 2004:93)

10 (Augé, 2004:58)

11 (Mayol, 1999)

12 (Íbid:1999:14)

13 (Franquesa, 2010:58)

14 "No es qüestió d'ocupar, sinó de ser territori. Cada pràctica fa existir un territori (un barri) (…) L'autoorganització local, al sobreposar la seva pròpia geografia sobre la cartografia estatal, l'emmaranya, l'anul·la; produeix la seva secessió."(Comité invisible, 139-140)

15 (Harvey, 2007)

16 "No vivim en una espècie de buit, dins del qual podríem situar individus i coses. No vivim en una espècie de buit que podria ser acolorit amb diverses ombres de llum, vivim dins un sistema de relacions que defineix llocs que són irreductibles entre si i en absolut superposables els uns als altres... Estic interessat en certs espais que tenen la curiosa propietat d'estar en relació amb tots els altres llocs, però en una manera que sospiten, neutralitzen o inventen el sistema de relacions que designen, reflexen o reflexionen". (Foucault,1967)

17 "els seus residents volen forjar una comunitat on el punt de comunió és voler que el lloc on es visqui (el seu barri) sigui un punt important de les seves vides (…) En fer això generen un reconeixement, i unes relacions socials vinculades al lloc que xoca amb els plans del valor. I aquesta demanda, així, no s'adreça només al seu barri, sinó que reivindica la vida, i oposa a la lògica del plànol (i del paissatge) i a l'espai mercaderia, l'espai social, l'espai viscut" (Franquesa, 2010:79)

18 (Íbid, 2010:79)

19 (López,1993: 40-41)

20 Pel que fa als barris de Barcelona: Barceloneta, Sant Martí, Gràcia i Sants, foren sempre les zones on el cooperativisme aparegué de forma més primerenca i on, el desplegament del qual es va produir amb més força. Aquesta apreciació encara destaca més si veïem els pobles de Catalunya on feu aparició el fenòmen i les poblacions on, al contrari mai ha destacat aquesta presència. Tant sols als pobles caracteritzats per un procés d'industrialització local arrelat, com per exemple: Palamós, Sant Feliu de Guixols, Palafrugell (Baix Empordà), Mataró, Sabadell, Igualada, i més tard, Tarragona, Reus, hi naixeran i es desenvoluparan cooperatives de consum. Evidentment, pel que fa a aquesta qüestió, un cas diferent resulta el de les cooperatives agràries, amb una idiosincrasia i orígen eminentment rural.

21 (Hannerz, 1993:294)

22 "L'organització de l'espai constitutiu del barri es troba, doncs, en estreta relació amb els hàbits de consum; equipaments i consum són condicions d'existència d'un barri" (Ledrut, 1976)

23 Rovira, J. «Extensión Cooperatista». *Acción Cooperatista*, 1 de novembre de 1929, núm. 339.

24 (Alaiz, 1947:24)

25 (Sudrià, Carles,1994: 45)

26 (Sánchez de Juan: citat a Delgado, 2005:138)

27 El mateix Cerdà al 1867 a la seva Teoria General de la Urbanització deia que els suburbis: *"por lo común todos son irregulares: no obedecen a ley alguna: sus edificios, sus vías interiores son la expresión de la voluntad y de la conveniencia individual, que sucesivamente los ha ido levantando a medida y en la forma y en el sitio que mejor parecieron al objeto y propósito de sus respectivos dueños"*. (Cerdà, 1867)

28 Barcelona estava creixent a un ritme molt ràpid, entre 1887 i 1920 la població es va multiplicar per 2,6, passant de 272.000 persones a 710.000. El 1930 superaria el mil·lió d'habitants (Gabriel, 1994: 89)

29 (López, 1993)

30 (Gabriel, 1994:97)

31 (Ealham, 2005:45)

32 (Topalov, 1988, citat a: López, 1993:62)

33 (Sánchez,1994: 17)

34 (Gabriel,1994:97)

35 (Oyón, 2004)

36 (Oyón, 2008:126)

Sants: del fum dels vapors al foc de la revolta

1 (Carreras, 1980:8)

2 El camí ral és com s'anomenaven els camins principals abans de l'existència de les carreteres. Podria venir de camí reial, referint-se als camins del monarca, les vies principals de comunicació a l'època medieval. Però el més probable és que vingui de l'àrab *ral* (rahal=finca). Segons aquesta interpretació, els camins rals serien aquells que duien al camp des de la vila o poble; en el nostre context, de Sants a Barcelona.

3 La toponímia de l'indret és d'ascendència llatina, *inter forcatos*, i fa referència a la funcionalitat del lloc, precisament, cruïlla de camins. (Enrech, 2004: 23)

4 Als voltants de 1344, al cim del puig s'hi erigí la creu de terme, que amb el temps es protegiria amb un templet gòtic, d'aquí el nom de la Creu Coberta. Cal dir també que aquest encreuament de camins, a partir del segle XV i fins al 1715, va ser utilitzat per les autoritats per exposar-hi els condemnats que morien a la vista de tothom penjats a les forques. Aquest turó rebia també el nom de puig dels Molins de Vents, per la presència de dues d'aquestes infraestructures, que van funcionar fins al 1790. Les úniques restes de l'antic turó són el que es coneixia com turó de la Vinyeta, sota la plaça de braus de Les Arenes.

5 (Enrech, 2004: 32- 34)

6 (Íbid, 2004: 31)

7 «La carretera i la proximitat de la capital suposaven aquesta generació d'anants i vinents que aprofitaven disposar del mateix que a la ciutat però a preus més baixos per impostos menors». (Carreras, 1980:46-50)

8 Si el 1844, abans de la instal·lació dels vapors, la població era de 3229 habitants, el 1860 ja en tenia 7984; i l'any 1897 ja hi vivien 25085 persones (Carreras, 1980)

9 (Íbid, 2004: 66)

10 (Íbid, 2004: 62)

11 (Mcdonogh, 1994:70)

12 Una mena de projecte de patronal sense indústria, fruit de l'aliança de les noves èlits fabricants per tal de fundar un imperi productor. Darrera el projecte, a part dels Muntadas, s'hi trobaven coneguts burgesos com Pascual Madoz, Bonaventura Carles Aribau o el Marquès de Girona.

13 (Íbid, 1994: 75)

14 (Íbid, 1994: 56)

15 L'edifici de la Serra-Batet el podem trobar íntegrament conservat al carrer Begur. Avui alberga el Club Esportiu Mediterrani. (Carreras, 1980)

16 (Íbid, 2004: 100)

17 (Íbid, 2004: 102)

18 (Engels, 1979)

19 (Íbid, 1980)

20 Entitat fundada pel metge al·ludit Josep Saltor, amb l'objectiu de fomentar la cultura popular, que posteriorment es canviaria de local ubicant-se a la cantonada de carretera amb Riego. Hi havia cafè, billar, sala d'actes, biblioteca i escenari. (Íbid, 2004:100-120)

21 Un 67.8% dels 757 casats eren homes de classes populars; un 28.9% del sector primari - pagesos, hortolans, pastors i pescadors- i un 26.4 % del secundari. D'aquests, prop de la meitat del ram tèxtil - teixidors, treballadors dels prats i dels vapors, blanquejadors- i la resta, de la construcció - paletes, manobres, rajolers-, excepte 9 que treballaven el vidriol. El 12,5% restant eren del sector terciari, amb un 3% de servidors municipals - guàrdies, serenos, zeladors i militars-, i un 7% del transport - camàlics, carreters i tartaners-. (Íbid, 1980: 26-27)

22 (Íbid, 2004: 128-136)

23 (Fabre i Huertas, 1976:141)

24 I encara menys, en primer moment, amb les idees del socialisme utòpic, que influirien més els professionals de la classe mitjana, que als elements d'aquelles primeres societats obreres. (Termes, 2000: 65-66)

25 (Benet, Josep i Casimir Martí, citat a: Carreras, 1980:27)

26 El conflicte de les selfactines, amb fortes ressonàncies luddites, fou conseqüència de la intenció dels patrons de substituir les antigues *mule-jennies* de filar per noves màquines de vapor (les selfactines) que restaven llocs de treballs als obrers.

27 Veure per exemple: (Íbid, 2004: 166)

28 Citat a: (Íbid, 1976:138)

29 Malgrat l'eliminació dels consums, els impostos indirectes sobre els articles bàsics foren ràpidament substituïts per altres impostos igual d'impopulars (Termes, 2000: 48)

30 *Abaix las quintas* (Barcelona, 1870?) (citat a: Termes, 2000 [1965]: 53). Com es pot veure en aquesta nota i en totes les posteriors d'aquest llibre. S'ha intentat respectar al màxim la grafia de les cites originals, respectant fins i tot, el que avui serien faltes d'otrografia. (*Nota dels autors*)

31 Vergés i D'alòs, Narcís. *Algunas notas sobre la família: Vergés en su paso por el Ampurdán y por Sans*. Mecanoscrit, 1936-39, pàg. 57. (citat a: Íbid, 2004: 171)

32 (Termes, 2000 [1965]: 69)

33 Alguns internacionalistes santsencs van ser: Lluís Fuster, que va participar al Segon Congrés Obrer de la Regió Espanyola de l'AIT, celebrat a Saragossa el 1872. En aquella ocasió va ser delegat per Sants com a boter. El 19 d'agost de 1873 va ser escollit per a assistir com a delegat de la federació espanyola al congrés de Ginebra de l'AIT. A l'abril de 1874, era membre de la Secció de Paletes de Sants, situada a la Carretera de Sants, 32, 2on. Esteve Soler, obrer paraire i societari de Sants. Vivia al carrer de la Creu Coberta, 87, 1er. El febrer de 1856 fi-

gurava com a representant de la societat de paraires de Barcelona. Pere Lamarca, també boter, representant de la Societat d'Oficials Boters de Sants. Signà, juntament amb altres obrers, el document "Als cossos legisladors," entregat als governador civil de Barcelona de 1890 en nom dels treballadors. P. Argelaga, tintorer, secretari de la mesa del congrés de la federació de Tintorers als FRE de l'AIT, celebrat a Sants el 1873.

34 Els banquers catalans com Manuel Girona o Evarist Arnús ajudaren econòmicament a un règim que es consolidà amb la victòria sobre els carlins i sobre els revoltats a Cuba.

35 *La Federació de les Tres Classes de Vapor* (*Tres Classes* perquè eren tres oficis; i *Vapor* perquè es tractava d'oficis que treballaven amb màquines mogudes per vapor) es va formar a Barcelona l'agost de 1869 amb la federació de les les Societats de Teixidors Mecànics, Filadors i Jornalers de les empreses del tèxtil de Barcelona.

36 (Termes, 2000 [1965]: 89)

37 *La Revista Social*, obrerista i anarquista, s'edità a Sants des de 1885. Amb 20.000 exemplars, es ditribuïa per tot l'estat.

38 (Aisa, 2007: 216)

39 «…cartucho de dinamita, de peso 6 kilogramos, recubierto de planchas de hierro, colocado atado al tronco de un peral con una cuerda y una faja y puesto en dirección á las habitaciones del director de la fábrica».(Viaplana, 2010: 11)

40 «Un tercer artefacto es hallado en el mismo lugar: un guardia halló á las nueve y media de la mañana una al parecer piedra que golpeó para apartarla de allí. Pero alguna circunstancia estraña le llamó la atención cuando se resolvió á recogerla y examinarla, viendo que era una bomba de hierro cubierta de cemento de la que partía una mecha al parecer cortada». (Viaplana, 2010: 19)

41 (Viaplana, 2010: 31)

42 Parla del líder tèxtil Josep Barceló al·ludit anteriorment.

43 Vicens Vives, Jaume. *Industrials i polítics*. Barcelona: Teide, 1958.

44 Descobert en la seva fugida a un poble de Terol, va ser condemnat a mort amb el procediment del garrot. Els detinguts eren 415 cap al març de 1894.

45 En solidaritat amb aquest fet repressiu, un desconegut va disparar contra el tinent Portas, conegut com el botxí de Montjuïc. Pel Procés de Montjuïc: Dalmau, A. *El procés de Montjuïc*. Barcelona: Base: 2010.

46 Perpetrat per qui que havia sigut tipògraf de "L'Avenç", Michele Angiolillo, el 9 d'agost de 1897.

47 (Termes, 2000: 92)

48 Nutrida d'una amalgama de sectors tradicionalistes i conservadors amb gent provinent de la desfeta carlina, sobretot de la Catalunya interior.

49 Un gran canvi contra el caciquisme imperant i que suposà el pas del bipartidisme entre liberals i conservadors, al de regionalistes i republicans. (Termes, 1999: 174)

50 De la mateixa manera que els primers internacionals provenien de les files republicano federals, els militants radicals provingueren majoritàriament de les files anarquistes de base, que il·luminats pel potent discurs de Lerroux, passaren a fer-ne seguidisme. A més, s'ha demostrat que molts dels actes organitzats per la vasta xarxa d'ateneus i cases del poble que promogueren els radicals, entre ells, l'ateneu de *Fraternidad Republicana Sansense*, organizaren molts dels seus actes en català perquè era la seva llengua habitual. (Marfany,1994)

51 (Enrech, 2004: 247)

52 Malgrat la descomposició del moviment obrer en general i de l'anarquista en particular, és en aquella època quan prén força la reivindicació del Primer de Maig, l'homenatge als màrtirs de Xicago; la demanda de les vuit hores de la jornada laboral i la vaga general com a instrument insurreccional que podia desencadenar la revolució social. Així es conectava la reivindicació concreta de les vuit hores, amb l'inici del procés revolucionari. (Abelló, 1997: 40)

53 (López, 1993: 216)

54 Piera, S. *Perfil de un sindicalista*. Barcelona: Pòrtic, 1975, pág. 32, (citat a: López, 1993: 227)

55 Duch Plana, M. *Micaela Chalmeta*. Valls: Cossetània, 2009.

56 (Termes, 1999: 228)

57 (Íbid, 1999: 230)

58 (Íbid, 1999: 232)

59 (Marín, 2010: 33-34)

60 (Fabre i Huertas: 159)

61 (Pradas, 2003: 40)

62 (Duch i Plana, 2009)

63 (Pérez Baró, 1972)

64 (Abelló, 1997: 95)

65 Moltes vegades l'afiliació es feia a través dels contactes de referència: el pare, els germans o els tiets.

66 (Peirats, 2009: 133)

67 (Íbid, 2009: 135)

68 (Ealham, 2005)

69 (Marín, 2004:132)

70 (Íbid, 2009: 134-135)

71 (Íbid, 2009: 135)

72 (Íbid, 2009: 155)

73 (Íbid, 2009: 192)

74 (Peirats, 2010 : 224)

75 (Íbid, 2005: 92)

76 Potser el més important de Barcelona fou l'Ateneu Enciclopèdic Popular nascut el 1903. (Termes, 1999: 325)

77 Aquesta llista d'ateneus i locals de tots els barris de Barcelona va ser confeccionada en grau de temptativa per Pere Gabriel a: Oyón, JL. *El cinturón rojo*, Barcelona: Edicions Carena, 2004, pàgines 163-269.

78 Aquestes escoles també estaven inspirades en autors com l'italià Pestalozzi o el francès Celestín Freinet.

79 Aisa, F. *Mestres, renovació i avantguarda pedagògica a Catalunya*. Barcelona: Edicions del 1984, 2008.
80 *Accion Cooperatista*, 15 d'abril de 1919, núm.117.
81 (Peirats, 2009: 125)
82 «La escuela había pertenecido al extinguido Ateneo Racionalista de Sants, de la calle Vallespir. Cuando desapareció esta entidad que dependía de los sindicatos de la CNT, que también desparecieron con la Dictadura, fue apadrinada por el Sindicato Autónomo de Contramaestres del Arte Fabril de Barcelona "El Rádium"» (Peirats, 2010: 150). Més tard, al 1935, també havia funcionat una escola racionalista a les Corts, l'Escola Racionalista Eliseu Reclús, al carrer Vallespir, 184, impulsada per Fèlix Carrasquer, els seus germans Josep i Francesc i la seva dona Àurea Cuadrado. En Josep havia estudiat magisteri, però en Fèlix era autodidacta. (Berenguer, 2004: 42; Berenguer, 2008: 154; Carrasquer, 1981: 11)
83 (Íbid, 2009:126)
84 (Pradas, 2003: 38)
85 (Íbid, 2003: 289)
86 (Íbid, 2003: 262)
87 A partir d'aquesta explosió, Ascher fou condemnat a mort, amb el que es desencadenà una important campanya de solidaritat pel seu alliberament. Arrel d'aquells fets, Ascher perdé les dues mans, pel que fou conegut com el dibuixant sense mans.
88 (Íbid, 2009: 130)
89 (Pradas, 2003: 287)
90 (Marín, 2010: 33)
91 El 8 de març de 1921 un grup d'acció anarquista català assassinà el cap del govern Eduardo Dato disparant-li des d'una motocicleta quan aquest anava en cotxe. Entre els autors trobem Pere Mateu, Lluís Nicolau i Ramon Casanellas, que viatjaren a Madrid per realitzar l'acció.
92 Aquest fet provocà les primeres divisions a l'interior de l'organització, que es reproduïren sistemàticament poc després, entre els qui defensaven l'extensió del sindicalisme clàssic iniciada per Seguí malgrat la il·legalització (Peiró, Pestaña i Piñón) i els militants més joves, que apostaven per la clandestinitat, plantejant la necessitat de la insurrecció i la tornada als grups d'afinitat i d'acció. Aquesta segona fracció, amb militants com Garcia Oliver, Durruti o Ascaso, crearen grups com "Los solidarios" basats en l'anomenada gimnàstica revolucionària i el "*ir a por el todo".* Per potenciar aquesta tendència, el 1927 es creà la Federació Anarquista Ibèrica (FAI).
93 (Ealham, 2005: 111)
94 Butlletí del Foment Republicà del districte VII, agost de 1932. (Citat a: Fabre i Huertas, 1980: 160)
95 Vilanova, Mercedes. *Atles electoral de la Segona República a Catalunya*. Vol. II. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2005, pàg. 159.
96 (Ealham, 2005: 165)
97 (Oyón, 2009: 36-37, 84)
98 (Oyón, 2008: 418-427; Ealham, 2005: 177-180)
99 (Fabré i Huertas,1976: 232)
100 Posteriorment, Peiró i la majoria d'aquests grups s'allunyarien de Pestaña, quan va fundar el Partit Sindicalista el 1933.
101 (Ealham, 2005)
102 (Íbid, 2005: 222-223)
103 (Guillamón, 2007: 17)
104 Hernández Aparici, Joaquín, «Sants, 19 de julio de 1936 : contexto y desarrollo de los acontecimientos», A: *I Jornades Col. loqui d'Història Local de Sants-Montjuïc : "Sants i la seva Marina al llarg de la historia"*, Barcelona, 24, 25 i 26 d'octubre de 1997, Arxiu Municipal del Districte de Sants- Montjuïc, p. 154-162.
105 (Berenguer, 2004: 16)
106 Com a reflex de les federacions de districte de la comuna de parís, la Federació de barricades representava, de forma embrionària, una alternativa revolucionària al poder estatal. (Ealham, 2010: 160)
107 (Fabre i Huertas, 1976)
108 (Oyón, 2008: 457)
109 *La Vanguardia*, 26 de juliol de 1936.
110 (Oyón, 2008:446)
111 (Oyón, 2008:454)
112 Doblant-se les reserves en 5 mesos, amb 100 mil·lions de kwh sobrants que van permetre el desenvolupament de la indústria de guerra.Vvaa.*El anarcosindicalismo español.* Una historia en imágenes. Madrid: Confederación Sindical Solidaridad Obrera, 2007.
113 Veure per exemple: Castells, Antoni. *Les col·lectivitzacions a Catalunya* 1936-1939. Barcelona: Editorial Hacer, 1993.
114 (Íbid, 2008: 406)
115 Aquestes piscines van ser comprades l'any 1944 per la Unió Esportiva Mediterrani. (Fabre i Huertas, 1980)

Economia Cooperativa

1 (Pérez Baró, 1987)
2 «Teoria de l'home millor». *Acción Cooperatista*, 3 de juliol de 1925, núm. 113.
3 Gabriel, P «Al servei dels treballadors, al servei del poble». A: Vvaa. *Flor de Maig: del cooperativisme al servei als municipis*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2006.
4 (Íbid, 2006)
5 (Ealham, 2005)
6 «Entrevista amb Eladi Gardó». *Cooperatismo*, 15 de febrer de 1919, núm. 96.
7 *Acción Cooperatista*, 3 de juliol de 1925, núm. 175.
8 Tanner, V.; May, H. «Día de la Cooperación Internacional». *Acción Cooperatista*, 4 de juliol de 1930, núm. 374.
9 (Gabriel, 2006)
10 No obstant, historiadors com Pere Gabriel destaquen que el cooperativisme català es diferenciava de la resta d'Europa pel menor volum econòmic i la menor eficàcia dels projectes concrets i, en canvi, no tant pels esforços o el coneixement de les teories cooperativistes. Per a Gabriel, el problema central del moviment català es trobava «en la feblesa reformista de l'Estat liberal burgès espanyol i en la seva manca de democratització». La força i maduresa del cooperativisme europeu es recolzava en l'estabilitat legal i política assolida pel gruix del moviment obrer en aquells països i en la capacitat dels seus estats i governs - i la pròpia patronal- per acceptar la negociació. Per contra, el cooperativisme català, com a mínim fins a la Segona República i amb matisos, només va poder confiar en les seves pròpies capacitats. (Íbid, 2006).
11 (Pérez Baró, 1972)
12 Abelló, T. «L'Ajut mutu en els inicis de l'associacionisme obrer: cooperatives i sindicats». *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 11, 1997.
13 (Íbid, 1972)
14 Vvaa. *Flor de Maig: del cooperativisme al servei als municipis*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2006.
15 (Íbid, 2006)
16 Plana, G. *Josep Roca i Galés*. Barcelona: Fundació Roca i Galés, 2007.
17 Coloma, J. «La influencia de Fernando Garrido». *Acción Cooperatista*, 3 de gener de 1930, núm. 348.
18 Garrido també va ser diputat a Corts quan es plantejà la il·legalització de la Internacional, a la qual defensà enèrgicament juntament amb altres republicans com Pi i Margall. Perseguit en nombroses ocasions per les seves activitats, en una d'elles hagué d'emigrar a Anglaterra, on estudià a fons el moviment cooperatiu anglès i on en traduí algunes obres de referència.
19 Coloma, J. «La influencia de Fernando Garrido». *Acción Cooperatista*, 3 de gener de 1930, núm. 348.
20 (Íbid, 1930)
21 Pomés Vives, J. *Salvador Pagés Inglada*. Barcelona: Fundació Roca i Galés, 2007.
22 (Termes, 2000)
23 (Marín, 2006)
24 Pérez Baró, A. *Història de les cooperatives de Catalunya*. Barcelona: Editorial Crítica, 1989.
25 (Termes, 2000)
26 *Dictamen del Congrés de Barcelona de la federació espanyola de l'AIT* (citat a: Termes, 2000).
27 (Pérez Baró, 1972)
28 (Marín, 2006)
29 (Pérez Baró, 1972)
30 (Gabriel, 2006)
31 (Íbid, 2006)
32 «Hom pretenia l'honorabilitat, la responsabilitat i l'obtenció de respecte: el món del treball i de barri era almenys tan respectable i capaç com el món benestant i dels rics; en el fons millor, perquè es construïa des de la solidaritat i el propi esforç, vencent les dificultats del dia a dia, i perquè significava l'esperança d'arribar en el futur a bastir una nova societat en la qual l'economia moral s'imposés a l'economia de l'egoisme capitalista i en la qual el treball i l'extensió de l'educació i la il·lustració permetessin un desenvolupament social més equitatiu i harmònic» (Gabriel, 2006)
33 Coll Creixell, J. «Fourier, precursor de la Cooperación». *Acción Cooperatista*, 6 de juliol de 1928.
34 Autors com Murray Bookchin han insistit en els ascendents proudhonians del cooperativisme, més que sobre l'anarquisme: «A pesar de la considerable influencia que los anarquistas españoles han atribuido a Proudhon, sus opiniones de cariz mutualista fueron el blanco de muchos ataques por parte del incipiente movimiento obrero español. El movimiento cooperativista, probablemente más proudhiano que anarquista, puso muchos obstáculos al desarrollo revolucionario del movimiento anarquista español. Como "cooperativistas", los mutualistas pretendían un desgaste gradual y pacífico del capitalismo. Los anarquistas, por su parte, resaltaban la necesidad de la lucha militante, la huelga general y la insurrección». Bookchin, M. Los anarquistas españoles: Los años heroicos 1868-1936. València: Numa, 2001.
35 Bakunin citat a: Arango, M. *Manual de cooperativismo y economía solidaria*. Medellín: Universidad Cooperativa de Colombia, 2005.
36 «Y la necesidad de ayuda y apoyo mutuos que se ha ocultado quizá en el círculo estrecho de la familia, entre los vecinos de las calles y callejuelas pobres, en la aldea o en las uniones secretas de obreros, renace de nuevo, hasta en nuestra sociedad moderna y proclama su derecho, el derecho de ser, como siempre lo ha sido, el principal impulsor en el camino del progreso máximo». Kropotkin, P. *El apoyo mútuo*. Madrid: Madre Tierra, 1989.

37 «Una carta de Kropotkin». *Cooperatismo*, 15 juny 1917, núm. 56.

38 Pérez Baró, A. *Cooperativisme*. Barcelona: Edicions 62, 1987.

39 Ferrer i Gironés, F. *Joan Tutau i Vergés*. Valls: Cossetània, 2006.

40 (Ibid, 2006)

41 Finalment, indicava les passes pràctiques a seguir de cara la constitució: «Aconsejariamos a nuestros obreros que antes se reunieran por grupos de menos de 20 individuos con el único y exclusivo objeto de formar el primer capital necesario a su instalacion. Bastaria que cada grupo nombrara un recaudador a quien pudiesen entregar cada domingo los ahorros de la semana, viniendo éste a su vez obligado a depositarlos en la acto, en algun establecimiento de crédito, devengando interés, hasta alcanzar la cantidad suficiente para empezar sus operaciones». ((Tutau, 1865) citat a: Ferrer i Gironés, 2006)

42 «El cooperatismo y la sindicación». *Cooperatismo*, 9 de juliol de 1915, núm. 9.

43 (Pérez Baró, 1972)

44 Salas Anton, J. «Las cooperativas y la cuestión social». *Revista Cooperativa Catalana*, març de 1900, núm. 11.

45 (Coloma, 1927)

46 Gide dirigí *L'Emancipation*, primer òrgan dels cooperadors francesos, on escrigué durant 40 anys; i el 1886, en un congrés de Lió, proclamà la independència doctrinal de la cooperació com a sistema de transformació social, diferenciat d'altres escoles col·lectivistes.

47 Les obres de Gide com *Los Principios de economía política* (1883), *La coopération* (1900), *Économie sociale* (1905), *Histoire des doctrines économiques* (1909); *Les institutions du progrès social* (1920), *Premières notions d'économie politique* (1921) impactaren profundament en el cooperativisme català. Acción Cooperatista, 3 de juny de 1927, núm. 213.

48 (Gide. Citat a: Pérez Baró, 1987)

49 Podem citar de: Salas Anton *La Cooperación* (1906), de Miquel Renté *La Cooperación como medio de ir solucionando el problema social* (1907), de Francesc d'A. Ripoll *La Cooperación, su valor educativo y su estado actual* (1910) o de J. Ventosa i Roig *Las Cooperativas Obreras* (1918). Altres obres del corpus cooperativista foren les que posteriorment conformarien la Llibreria d'Acció Cooperatista, com la *Doctrina Cooperatista*, de J. Ventosa i Roig, *Cartilla Cooperatista* o *La Cooperación Catalana, recopilación histórica (1898-1926)*, ambdues d'Eladi Gardó, o *Breviario de Autoeducación Cooperatista*, de Regina Lamo. *Acción Cooperatista*, 29 abril de 1927, 208.

50 *Acción Cooperatista*, 2 de maig 1930, núm. 365.

51 (Pérez Baró, 1987).

52 (Ventosa i Roig, 1950)

53 Salas Anton, J. «El cooperatismo y la sindicación». *Cooperatismo*, 9 de juliol de 1915, núm. 9.

54 Les cooperatives de consum, en la seva primera etapa, es nodrien del voluntariat de les persones associades per atendre la seva activitat. Quan el seu volum creixia, el voluntariat, malgrat que algunes el mantingueren per principis, no era suficient per ser efectives, així que es decidí contractar personal. El seu estatus i el sou que havien de percebre foren motiu de debat i polèmica continuada.

55 Tal com es diria més tard: «La Cooperació no és una simple tècnica comercial, no és tampoc una variant de l'empresa mercantil. És ras i curt un concepte diferent de l'ètica i l'economia de la del món capitalista». (Pérez Baró, 1987)

56 Renté, M. «La cooperación mundial en sus diferentes aspectos». *El cooperatista*, 1 de gener de 1915, núm. 87.

57 «Independientemente de esa finalidad, pueden las Cooperativas proponerse, como muchas del llano de Barcelona se proponen, otros empeños, tales como el sostenimiento de escuelas, el socorro en casos de enfermedad, de huelgas, de invalidez, etc., todo lo cual, así como la finalidad anteriormente indiciada, se realiza, no merced a privaciones que el obrero se imponga, sino merced a un tributo que viene a imponerse a la burguesía, disminuyendo sus beneficios en la proporción en que aumentan su exceso de percepción las cooperativas». (Salas Anton, 1915)

58 *Acción Cooperatista*, 3 de juny de 1927, núm 213.

59 Ho feien forçant la seva naturalesa interna, apareixien com a societats anònimes o limitades, o com a associacions, de tal manera que perdien la possibilitat de l'aval mancomunat.

60 Els antecedents d'aquestes experiències cal cercar-los al Banc del Poble a França (1859), inspirat en les idees de Proudhon, o en el model de caixes rurals alemanyes. Ambdues experiències es coneguéren a la península a partir del 1883 amb la publicació de *El crédito agrícola* de Díaz Rábano. Puig Pla, Xavier. *Análisis de los factores de éxito y fracaso de las secciones de crédito de las cooperativas en Cataluña*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2002.

61 L'any 1936 hi havia en territori republicà 28 cooperatives de crèdit. La majoria eren caixes rurals o populars vinculades a regions agrícoles, però també n'hi havia alguna de caràcter urbà.

62 *El Cooperatista*, 1 de gener de 1912, núm. 13.

63 (López, 1993)

64 *Acción Cooperatista*, 10 de setembre de 1926, núm. 175.

65 (Pérez Baró, 1987)

66 (Ibid, 1987)

67 *Dictamen de la Federació de Cooperatives Catalanes*, 1920.

68 Joan Coloma analitzava l'evolució del cooperativisme des dels seus orígens «idealistes» fins al moment de la competència capitalista dels anys 30, passant per la creació de consciència de moviment: «De ellos se deduce que el movimiento cooperativo español tiene sus orígenes en principios idealistas. No obstante, luego cayó en un estado de inconsciencia que duró varios años, a causa de la desaparición

de sus fundadores, y quizá por falta de mantenedores de su orientación doctrinal. Fué hacia principios del siglo actual cuando de nuevo, y gracias al concurso de sus mejores elementos y de varios entusiastas entre los cuales figuraba en primera línea don Juan Salas Anton, empezó el trabajo de dar consciencia al movimiento cooperativo y seguir la ruta que señalan los ideales que informan su misma esencia. Hoy, después de más de medio siglo, los fines continúan siendo los mismos, pero los procedimientos para realizarlos han variado un poco. A las modestas Cooperativas que eran las avanzadas, las exploradoras de vanguardia, han de suceder las fuertes Sociedades, producto de una concentración de las pequeñas fuerzas, porqué el capitalismo a quien hay que dar batalla ha cambiado de táctica». (Coloma, 1930).

69 (Comín i Gervasoni, 2009)

70 Durán i Guardia, J. *«Democracia Económica»*. *Acción Cooperatista*, 4 de juliol de 1930, núm. 374.

71 Solob. «Por que celebramos este día». *Acción Cooperatista*, 3 de juliol de 1925, núm. 113.

72 «El sentit revolucionari dels nostres ideals no augmenta amb la forma d'expressió violenta, ni s'afirma per la simple roentor del verb. Hi ha quelcom més eficaç, i això és la realització que aquests ideals comporten dins del mateix quadro de la societat burgesa, preparant les formes de substitució que han de constituir l'edificació posterior al traspàs de poders que s'haurà d'efectuar per la llei natural i biològica». *Acción Cooperatista*, 27 abril 1934, núm. 573.

73 *Acció Cooperatista* 6 de novembre de 1936, núm. 705.

74 *Acció Cooperatista*, 2 d'abril de 1937, núm. 726.

Memòria cooperativa de Sants

1 Martí Julià, D «La cooperació á Catalunya». *La Renaixensa,* 25 de maig de 1899.

2 Societats de socors mutus, germandats, monts de pietat; però també, ateneus, casinos, corals. Les societats de socors mutu eren bàsicament societats mutualistes en cas de malaltia, accident laboral o defunció que s'organitzaven normalment entre membres d'un mateix ofici. Al principi es formaren per iniciativa de l'església o de les èlits locals. A Sants hi havia la Societat de Socors Mutu de Jesús Sagramentat (1850) o la Germandat Cor de Maria (1852). Des de 1851, també es crearen societats com el Casino de Sants (1851), on a part d'oferir cafès i tot tipus de beguda s'organitzaven tot tipus d'activitats culturals (cant coral, ball, teatre, concerts). (Enrech, 2004: 104-106)

3 Calia generar espais autònoms proletaris, al marge de les associacions anteriors, dissenyades per la menestralia, els capellans i monges, els encarregats d'indústria o els professionals liberals.

4 Renté, M. «La cooperación mundial en sus diferentes aspectos». *El cooperatista*, 1 de gener de 1915, núm.87, pàg. 195-196.

5 Aquestes dades estan recollides al treball, quasi canònic, de Manuel Raventós, *Els Moviments socials de Barcelona* (Raventós,1987: 150), però no han pogut ser contrastades adequadament. Donada la feblesa de les fonts i de la historiografia pel que fa a les cooperatives, no podem garantir-ne la veracitat. La xifra de 1.200 socis, per exemple, ens sembla excessivament alta en comparació amb el número de socis de les altres cooperatives, de les quals sí tenim fonts fiables.

6 *«Por acuerdo de las clases obreras de esta localidad se ha disuelto la Sociedad Cooperativa que las mismas habian creado en 1873. Esta resolución ha sido tomada por el convencimiento que tienen los compañeros de que la cooperación no resuelve el problema social». La Revista Social*, 13 de juliol 1882, núm. 58, pàg. 4. (Citat a: Enrech, 2004: 111)

7 (Íbid, 2004: 112)

8 «Interviu amb el president de la cooperativa El Amparo el Obrero». *Cooperatismo*, 15 abril - 1 de maig de 1919, núm. 100-101.

9 *Revista Cooperació Catalana*, desembre de 1902, núm. 44, pàg. 122.

10 És el cas de l'Associació General de Teixidors (1842-1843) que pot ser considerada un dels primers antecedents del cooperativisme al nostre país. Associació de socors mutu i de resistència, també intentà exercir de cooperativa de treball, encara que sense massa èxit. Amb un préstec de l'Ajuntament de Barcelona, muntaren una fàbrica amb 200 treballadors, que funcionà pocs anys. També trobem el cas de la Societat Cooperativa de Teixidors a Mà de Gràcia, creada el 1876, que combinà cooperativa de consum amb activisme obrerista, ja que participà en la fundació de la delegació espanyola de la Internacional.

11 (Marín, 2010: 125)

12 Malgrat això, a Sants, ja des de 1880 funcionava una cooperativa de cadiraires, al carrer Riego núm. 83-85.

13 Trobem dues dedicades a l'art fabril a Mataró i Manlleu. Altres es consolidaren més endavant, com la de fideuers a Calella, una de sabaters amb 200 associats amb el nom de Pau i Treball a Menorca, una cooperativa de cecs dedicats a l'esparteria o una cooperativa d'arts gràfiques que es creà el 1882, també a Barcelona, on s'imprimien les diferents capçaleres cooperativistes. Renté, Manuel. «Cooperación Mundial. Las cooperativas de producción» *Cooperatismo*, 1 de maig de 1916, núm. 29, pàg. 133-134-135.

14 Per La Formiga Santsenca hi acudí el seu president, Joan Munné; per La Lleialtat Santsenca, Isidre Guerrero i Josep Roca i Trullà entre d'altres; i sembla que La Nova Obrera, la de creació més recent, no hi assistí.

15 «Nuestros propósitos». *Revista Cooperativa Catalana*, maig de 1899, núm 1, pàg. 1-2.

16 Tal com ell mateix explica a: *Acción Cooperatista*, núm. 217.

17 El 1902, amb el Segón Congrés, quedaren paleses les diferències entre les dues grans tendències del moment: l'individualisme i el col·lectivisme. La Revista fou l'espai on es creuaren opinions i propostes, així com les reprovacions i crítiques.

18 Jose Robles. *El cooperatismo*, 15 de novembre de 1918, núm. 90, pàg. 349.

19 Per la cooperativa santsenca hi anaren el president Joan Munné i els membres de la junta Josep Soler, Ramón Acezat i Antoni Colom.

20 *Revista Cooperativa Catalana*, juny de 1899, núm. 2, pàg. 35.

21 (Íbid, 1899: 35)

22 A la crònica de l'època s'explicava que el nom de La Redemptora li vingué al cap a Salas Antón, tot recordant la frase de Marx. Segons la qual, la redempció i l'emancipació dels treballadors seria obra d'ells mateixos, o no seria.

23 *Revista Cooperativa Catalana*, juliol de 1899, núm. 3. *Revista Cooperativa Catalana*, agost de 1899, núm. 4.

24 (Íbid, 1899: 35-36)

25 «En honor á la verdad, debemos confesarlo: aun cuando ni por un momento dejamos de ser optimistas, el éxito del "Primer Congreso Cooperativo Regional", (…) ha superado nuestras esperanzas». "El Primer Congreso Cooperativo Catalano-Balear". *Revista Cooperativa Catalana*, juliol de 1899, núm. 3.

26 Cal constatar que almenys dos d'aquestes ponències, concretament la de les reformes legislatives i la de relacions comercials, constituïren dos dels temes cabdals per a les cooperativistes: les reformes relacionades amb la lluita contra l'obligatorietat del pagament dels impostos del consum per part de les cooperatives. I les relacions comercials, una forma d'organització que fou el primer intent d'establir les compres en comú per part de les cooperatives catalanes.

27 (Íbid, 1899: 39, 40, 41, 42)
28 *Revista Cooperativa Catalana*, desembre de 1899, núm. 8.
29 En relació a aquest fet, les queixes a les diferents reunions seran constants, com aquesta expressada a la Junta Comarcal del pla de Barcelona, per Joan Munné, president de La Formiga: «el compañero Munné hace uso de la palabra, lamentándose de que las cooperativas ascritas a la Oficina de Relaciones Comerciales no se valgan de la misma en todas las operaciones que efectuan. Dijo que el deber de las Cooperativas sería no surtirse en otro establecimiento que en la oficina mencionada, haciendo observar, de paso, la inmensa trascendencia que representa la Oficina para el provenir de la cooperación catalano-balear». *Revista Cooperativa Catalana*, maig de 1900, núm. 13.
30 «… tendrá por objeto suministrar á sus asociados toda clase de medicamentos, artículos ortopédicos y demás objetos curativos á precio reducido y buena calidad, estableciendo al efecto cuantas oficinas y laboratorios fueran menester…». *El Cooperador Cooperatista*, 15 abril de 1906, núm.17.
31 *El Cooperador Cooperatista*, 15 de març de 1907, núm. 39.
32 *Memoria-Balance de la Sociedad Cooperativa de Farmacias Populares de Barcelona* (1912)
33 *Acción Cooperatista*, 25 agost de 1924, núm. 92.
34 *Revista Cooperativa Catalana*, agost de 1899, núm. 4.
35 «Ojo!, ¡Ojo!, ¡Ojo!». *Revista Cooperativa Catalana*, octubre de 1900, núm. 18.
36 *Revista Cooperativa Catalana*, juny de 1900, núm. 14.
37 El Congrés es celebrà al Palau de Belles Arts de Montjuïc i hi assistiren un total de 81 cooperatives. Hi acudiren tres de les quatre cooperatives santsenques existents. Vicenç Alsina Dalmau, fundador de La Nova Obrera; Joan Carbonell, Antoni Colom; Antoni Serra i Mariano Quintana per La Formiga i Joan Riva per La Redemptora. L'única cooperativa de Sants que no fou present i que tampoc va enviar cap delegat va ser La Lleialtat Santsenca. (Íbid, 1902: 9-10-11-12-13).
38 *Revista Cooperativa catalana*, maig de 1902, núm. 37.
39 Altres temes, més secundaris foren: la dedicació de les cooperatives a tots aquells productes necessaris per la vida i no només als alimentaris; la necessitat, fins a on es pugués, d'obrir els locals cooperatius durant tot el dia i no només a la nit; o bé, sobre l'ús de l'anàlisi estadística com a font d'informació i millora del moviment.
40 Aquest projecte, que prengué el relleu de l'anterior Oficina de Relacions Comercials, resultà un altre intent fallit per la coordinació de les compres en comú.
41 D'aquestes últimes quatre cooperatives no hi ha més notícia que la seva fundació, cosa que ens fa suposar que van desaparèixer ràpidament.
42 Diem significativament perquè *El Progreso* era també el nom d'una coneguda publicació pertanyent a aquell moviment polític.
43 Salas Antón, J. «Escollos que hay que evitar». *Revista Cooperativa Catalana*, novembre de 1903, núm. 55, pàg. 293.
44 *El Cooperador Cooperatista*, 1 desembre de 1905, núm. 8.
45 *El Cooperador Cooperatista*, 15 gener 1906, núm. 10.
46 *El Cooperador Cooperatista*, 1 març de 1907, núm. 37.
47 *El Cooperatista*, 1 gener 1912, núm. 13.
48 *Revista Cooperativa Catalana*, maig 1905, núm. 73.
49 *El Cooperador Cooperatista*, agost 1905, núm. 1.
50 *El Cooperatista*, 1 gener de 1912, núm. 13, pàg. 100-101.
51 El primer fou convocat al local de la Cambra Regional al carrer Nou de Sant Francesc, 25, el dia 27 d'octubre de 1912. *El cooperatista*, 1 de novembre de 1912, núm. 33. A partir del desembre del mateix any aquelles trobades es celebrarien el diumenge de cada mes. *El cooperatista*, 1 de desembre de 1912, núm. 35.
52 *El Cooperatista*, 15 gener 1913, núm. 38.
53 Segons Pérez Baró, el principal obstacle per al desenvolupament de les compres en comú fou la resistència d'algunes cooperatives, en especial de la més gran de totes. La Flor de Maig sovint volia realitzar les compres directament i no a través de la Cambra. (Pérez Baró, 1972: 18)
54 La cooperativa que va comprar més productes a la Cambra durant el maig de 1916 fou La Flor de Maig, amb 34.203,65 pessetes; després el Forn Col·lectiu de les Corts amb 17.932,50 pessetes. Les cooperatives de Sants també hi participaren, la que consumí més fou La Nova Obrera amb 6.297,00 pessetes, seguida del Forn Col·lectiu de Sans amb 5.510,55. Després i per ordre: La Lleialtat amb 3.812,50, L'Economat amb 1.290,10, La Formiga amb 1.222,10, El Progrés amb 713,55, L'Economia Social amb 616,40, L'Empar amb 453, El Bienestar del Obrero amb 339,40, el Model amb 172,95 i per últim, La Balança amb 150 pessetes. Cal notar que prop del 90% de les matèries comprades en comú eren farina. *Cooperatismo*, 15 de juny de 1916, núm. 32, pàg. 191.
55 *Cooperatismo*, 1 de desembre de 1917, núm. 67.
56 Aquesta cooperativa creada del no-res el 1890 tindria la primera seu a Sant Martí el 1896; poc després crearien una primera sucursal al Poble Nou, i ja el 1911 dos més, la número dos a Can Tunis i la número tres, la referenciada de Sants.
57 *El Cooperatista*, 1 febrer 1912, núm.15, pàg. 118-119.
58 Com les anteriorment al·ludides, La Mutualitat Sanitària, la Distribució del Consum, La Tranquilitat d'Hostafrancs o L'Autonomista de Sans.
59 D'aquesta última cooperativa no hem pogut esbrinar l'any de fundació i tant sols hem trobat la data de la seva dissolució. *El Cooperatista*, 15 setembre 1912, núm. 30.
60 «Breves Notas de la Cooperación en España». *La cooperación de consumo. Su participación en la Exposición Internacional de Barcelona*. Barcelona: Llibret commemoratiu, 1929, pàg. 27.

61 *El Cooperatista*, 15 de març de 1912, núm. 18.

62 Aquesta xerrada seria la primera a realitzar en el marc d'un seguit d'actes de difusió del cooperatisme amb motiu de la celebració del Primer de Maig amb el títol de: «Els Homes del Socialisme» on es parlaria de Marx, Ruskin, Owen, Sorel, etc. Aquest cicle de conferències van ser organitzades per la Cambra Regional de Cooperatives per tots els barris de Barcelona. *El Cooperatista*, 1 de maig de 1912, núm. 21.

63 Incomprensiblement, el número del carrrer d'aquest ateneu varia en les dues fonts consultades. Posem les dues, sense saber del cert, si era al número 73 o al número 17. El que si sabem és que estava al costat del que avui és la plaça de Sants, al costat de l'estació del tramvia.

64 *El Cooperatista*, 1 gener 1912, núm. 13, pàg. 102.

65 Els mateixos cooperatistes, en la presentació d'aquest últim balanç afirmaven: «*El crédito que hoy tiene dentro el mercado es ilimitado, el recelo de los abastecedores en servirle los primeros cerdos se ha convertido en una confianza grande*». *El Cooperatista*, 15 de juny de 1913, núm. 48, pàg. 383-384.

66 *El Cooperatista*, 15 de juny de 1913, núm. 48, pàg. 384.

67 Ja al 1905 un articulista habitual de la premsa cooperativa parlant de la seva visita a Barcelona assenyalava que: «*Con objeto de crear las panaderías cooperativas se han federado las asociaciones de consumo, y hoy estos hornos venden pan tan bueno y más barato que las otras panaderías*». *Revista Cooperativa Catalana,* 1 d'octubre de 1905, núm. 4, pàg. 5.

68 *Revista Cooperativa Catalana*, 1 agost de 1907, núm. 48.

69 *El Cooperatista*, 15 maig 1913, núm. 46.

70 *El Cooperatista*, 15 de maig de 1913, núm. 46.

71 *El Cooperatista*, 1 agost 1913, núm. 51, pàg. 406.

72 Hi assistiren 106 cooperatives, i de Sants hi anaren: Pau Romeu, Jaume Subirana i Ramón Jordà per La Redemptora, Antoni Farraté i Gaspar Obié pel Model del Segle XX, i d'Hostafrancs: Joan Coloma i Ricard Julve de L'Economia Social i Antoni Sanfeliu i Joan Gallart per La Balança Econòmica.

73 Tota la informació del congrés extreta de: *El cooperatista*, 15 de desembre de 1913, núm. 62.

74 Com per exemple la realització i inauguració d'una exposició al Museu Social amb informació sobre les cooperatives i un mapa gràfic amb colors de Barcelona, les seves cooperatives i els seus barris. Les cooperatives de consum aportaren a l'exposició diversos materials: fotografies de les seves seus i locals socials, models d'impressos i monedes, estatuts i llibretes, gràfics, productes diversos, i una memòria de la seva fundació i desenvolupament. La Redemptora, per exemple, portà una mostra de tot el material que produïen (material per construcció de parets, revoltós, rajoles, teules...). *El Cooperatista*, 15 desembre de 1913, núm. 62. El Museu Social va ser una institució creada al 1909 per l'Ajuntament de Barcelona i la Diputació Provincial amb la finalitat d'estudiar i aportar solucions a l'anomenada qüestió obrera. En el seu si van destacar importants intel·lectuals de l'època com el sociòleg Josep Maria Tallada o Cebrià de Montoliu que hi feia de bibliotecari i que va ser un dels impulsors a Catalunya del model de ciutat-jardí i les formes cooperatives d'habitació. (TATJER, 1997)

75 Important mutualitat de previsió social creada el 1904 per una germandat de cambrers graciencs. Durant la seva història va estar molt relacionada amb el moviment cooperatiu del qual en formava part de ple dret. El 1915 estava formada per 103 entitats amb 21.000 socis.

76 La Flor de Maig va adquirir la granja de Cerdanyola el 1908. Hi ha un monogràfic amb notícies sobre la seva adquisició amb nombroses fotografies. *El Cooperador Cooperatista*, 1 d'agost de 1908, núm. 72.

77 Aquell futur congrés no s'arribà a celebrar, però deixa constància de la força i major grau de desenvolupament del moviment cooperativista català, en comparació a la resta de l'Estat.

78 El 1918, en el context dels debats que apostaven per la concentració i la fusió entre cooperatives, la societat sencera - els socis, el seu capital i l'edifici- fou absorbida per La Flor de Maig. Aquesta cooperativa de proporcions enormes havia arribat al barri el 1911 per formar la seva sucursal número 3 al carrer Jocs Florals. Des de llavors, la sucursal santsenca - la número 3- d'aquell gran cooperativa es traslladà a l'antiga seu de La Formiga, on hi restà fins a la seva dissolució.

79 Ja hem vist com es creaven i repartien els fons col·lectius en les diferents cooperatives col·lectives. I un d'aquells fons sempre anava destinat als obrers que per alguna o altra raó es quedaven sense feina. Factor estretament relacionat amb les freqüents vagues i conflictes laborals.

80 *El Cooperatista*, 15 d'agost de 1911, núm. 4.

81 Les cooperatives segons aquestes crítics produïen efectes narcotitzants sobre els treballadors, que en accedir a una millor qualitat de vida, s'oblidaven de canviar les condicions estructurals del sistema.

82 *El Cooperatista*, agost de 1911, núm. 4, pàg. 32.

83 *El Cooperatista*, 1 de juny de 1913, núm. 47, pàg. 376.

84 *El Cooperatista*, 15 de juny de 1913, núm. 48, pàg. 381.

85 *El Cooperatista*, 15 setembre de 1913, núm. 54, pàg. 427-428.

86 *Cooperatismo*, 1 setembre de 1915, núm. 13, pàg. 203.

87 *Cooperatismo*, 15 de desembre de 1915, núm. 20, pàg. 323.

88 «Ante el Lock-out». *Cooperatismo*, 1 de gener de 1920, núm. 115.

89 (PÉREZ BARÓ, 1972: 23)

90 SÓLOB (Cooperativa El Reloj). *Cooperatismo*, 1 de gener de 1920, núm. 115, pàg. 729.

91 *Cooperatismo*, 1 d'octubre de 1915, núm. 16.

92 Hi assistiren 97 cooperatives en representació d'unes 16.500 famílies. De Sants hi anaren Tomas Barrafon i Tomas Bau de L'Empar de l'Obrer, Josép Rey i Manuel Molina de El Progrés Santsenc, així com Ramón Punyet de La Nova Obrera i Josep Martorell, Antoni Colom i Joan Munné de La Formiga Santsenca. També hi assistiren Ramon Jordà i Jaume Subirana de La Redemptora. D'Hostafrancs hi anaren Ricard Julbe i Francesc Remolà de L'Economia Social. *Cooperatismo,* 1 d'abril de 1916, núm. 27.

93 *Cooperatismo*, març de 1915, núm. 1.

94 Aquella deficiència de no admetre les dones a les cooperatives encara es perllongà fins molt més tard. Recordem que només podien ser sòcis de les cooperatives els caps de família, i això excloïa tant les dones com els més joves, que no podien esdevenir socis fins que no es casaven i per tant formaven una altra família. Aquella debilitat estructural, fruit de la miopia patriarcal, va ser una rèmora que impedí la modernització i creixement del moviment.

95 Tota la informació extreta de*: Cooperatismo*, 1 de maig de 1917, núm. 53. *Cooperatismo*, 15 de maig de 1917, núm. 54. *Cooperatismo*, 1 de juny de 1917, núm. 55.

96 Hi acudiren 150 delegats de cooperatives i hi foren presents la gran part de cooperatives santsenques, tot i que la seva participació directa fou més aviat minsa. De Sants hi anaren: Francisco Bonete de L'Empar, Emili Mallafrer de El Progrés, Joan Munné i Antoni Coloma de La Formiga, Manuel Molina del Forn Col·lectiu de Sants, Francesc Burgar de La Lleialtat Santsenca, Francesc Arquer de La Nova, Sebastià Alujas i Josep Caballé de La Redemptora, Ramon Pamies i Josep Panyella del Model i Joaquim Domingo de L'Economat i una persona de La Nova Activitat Obrera. D'Hostafrancs, Joan Gallart de La Balança i Ricard Julbe de L'Economica Social. També envià la seva adhesió la recent creada El Benestar de l'Obrer.

97 *Cooperatismo*, 1 de desembre de 1917, núm. 67.

98 L'escola formà part d'un onada de grups escolars similars, construits per l'ajuntament en diferents barris de la ciutat, com el grup escolar Baixeras, el Ramon Llull, l'escola de nens Milà i Fontanals, la de nenes Luisa Cura i el Pere Vila. Cuesta, Pedro. *La Escuela en la reestructuración de la sociedad española (1900-1923)*, Madrid: Siglo xxi, 1994, pàg. 383.

99 *La Vanguardia,* 7 de febrer de 1918.

100 Aquest ateneu obrer de referència important, encara avui existent, va ser fundat el 1902 per, entre d'altres, Francesc Layret, advocat d'obrers, Josep M. de Sucre i un important cooperativista, Eladi Gardó.

101 No hem pogut trobar més referències sobre aquesta cooperativa.

102 *La Vanguardia*, 23 d'abril de 1918.

103 *La Vanguardia*, 7 de març de 1918.

104 *La Vanguardia*, 1 de maig de 1918.

105 Joan Coloma de L'Economia Social d'Hostafrancs. C*ooperatismo*, 1 agost de 1920, núm. 127, pàg. 941.

106 Fins llavors, la Federació de Cooperatives de Catalunya i Balears havia estat un òrgan purament formal, com una mena de marc de referència que a la pràctica no s'utilitzava i que delegava la seva actuació pràctica a la Cambra Regional.

107 Aquell acte s'amenitzà amb la presència de diverses actuacions musicals a la mateixa seu del districte. Entre altres, la de la Societat Coral "*El Universo d'Hostafrancs",* dirigida per Carles Ferré Clavé, «net del inmortal músic poeta». Anselm Clavé, fundador i ideòleg dels Cors que tant contribuïren a la difusió de la cultura entre els treballadors. *Cooperatismo*, 1 de juny de 1918, núm. 79.

108 *Cooperatismo*, 15 abril al 1 maig 1919, núm. 100-101.

109 *Cooperatismo*, 1 abril 1920, núm. 120.

110 Segons Pérez Baró a la memòria publicada posteriorment del congrés, es posà en boca d'Eladi Gardó que llavors existien unes 400 cooperatives a tot Catalunya. Amb la qual cosa les 125 societats que assistiren al congrés resultaven una minoria respecte el total. Segons l'autor, això era una clara mostra de la dispersió orgànica del cooperativisme d'aquells anys. (Pérez Baró, 1972: 21)

111 De Sants assisitiren Pere Ferrer de El Progrés, Juan Coll i Agustí Hernández del Model, Francesc Paradell i Miquel Martí de L'Empar de l'Obrer, Sebastià Alujas i Ramon Mir de La Redemptora, Joan Llobera i Francesc Arqués de L'Empar, Manuel Cabrero i Miquel Bertrand de La Lleialtat i Joan Colomé de El Benestar de l'Obrer.

112 Entre d'altres temes es parlà de la necessitat de creació d'un banc cooperatiu que consolidés les compres en comú; de l'habitació barata; de possibles formes de crear cooperatives de producció i de crèdit; mitjans per propaganda i premsa i de la nova organització federativa i la reorganització provincial (en lloc de comarcal) de les diferents subfederacions. *Cooperatismo*, 1 de setembre de 1919, núm. 108.

113 *Cooperatismo*, 1 agost de 1920, núm. 127.

114 *Cooperatismo*, 1 agost 1920, núm. 127, pàg. 943.

115 *Cooperatismo* 1 de setembre de 1920, núm. 129.

116 *Cooperatismo*, març de 1920, núm. 329.

117 *Acción Cooperatista*, juliol 1925, núm. 113.

118 Recordem que la Dictadura Primoriverista es produí del 13 de setembre del 1923 al 28 de gener del 1930.

119 (Pérez Baró, 1972).

120 Federació de Cooperatives Catalanes. «Manifiesto importante». *Acción cooperatista*, 31 d'octubre de 1920, núm. 3.

121 «Ante la desorientación». *Acción cooperatista,* 8 de gener de 1926, núm.140.

122 "Nuestras industrias han sido consideradas des del mismo punto de vista que si se trataran de empresas capitalistas" o "se nos ha mirado con lástima, como a pobres ilusos que pierden el tiempo, o bien como sembradores de cizaña reformista en el fecundo campo de la revolución sindical a corto plazo". «Ante la desorientación». *Acción cooperatista,* 8 de gener de 1926, núm. 140.

123 "El movimiento cooperativo se convertiría asimismo en otro foro importante para la actividad de la CNT durante la dictadura. Joan Peiró, uno de los principales estrategas de la Confederación, alentó el trabajo de cenetistas en cooperativas obreras de consumo pues, a su parecer, éstas podían resultar útiles para financiar las empresas culturales y propagandísticas de los anarcosindicalistas. (...) En términos generales, por tanto, las cooperativas ayudaron a mantener el espíritu orgulloso y independiente de los barris y la cultura de búsqueda de soluciones colectivas prácticas para los problemas colectivos de la vida diaria. La cooperativa también cumplía otras funciones menos manifiestas, como la organización de colectas para los presos confederales y sus fami-

lias. Además, el hecho que la toma de decisiones de las cooperativas se canalizara a través de un sistema de democracia directa, hizo que una nueva generación de obreros creciese socialmente bajo la cultura y las prácticas democráticas de la CNT. Así, incluso sin mobilizarse en las calles, los obreros compartieron experiencias de autoorganización y actividad autónoma gracias a la vida asociativa de las cooperativas." (Ealham, 2005:103).

124 *Acción cooperatista,* 26 març de 1923,

125 *Acción cooperatista,* 25 de desembre 1923, núm. 76. La Cooperativa de la Torrassa seria absorvida pel Model del Segle xx l'any 1927.

126 *Acción cooperatista,* 1 de maig 1921, núm. 15.

127 *Acción cooperatista,* 1 de juny 1921, núm. 17.

128 A l'Assemblea general de les cooperatives de Catalunya, celebrada l'1 de gener de 1927, hi assistiren els santsencs Vicente Barreda i Josep Casals (L'Empar de l'Obrer), Francesc Vidiella i Joan Aguiló (Model del Segle xx) i Josep Escalé (La Nova Activitat Obrera). A l'Assemblea de la Federació provincial de les Cooperatives de Barcelona, de desembre de 1928, hi assistiren B. Jaume i J. Alemany (La Redemptora), J. Vilalta, J. Alonso i F. Latorre (L'Empar), G. Bové i M. Solé (La Nova Activitat Obrera) i F. Masó i J. Coloma (Model Segle xx). A l'assemblea provincial de la Federació barcelonina del 26 de gener de 1929 hi assistiren Francesc Arqués i Isidre Virgili (La Nova Obrera), R. Batlle, F. Masó i J. Coloma (Model). A l'assemblea extraordinària de la provincial de Barcelona, de l'11 d'agost de 1929 hi assistiren Agustí Juan i Ramón Mir (La Redemptora), Lorenzo Aguilar i Manuel Pitar (La Lleialtat), J. Bonete (L'Empar), Jaume Boix (La Nova Activitat Obrera), Ramon Batlle i Maties Suriol (Model). A l'assemblea de la provincial de setembre de 1930 hi assistiren: Eugeni Beltrán i Daniel Costems (Lleialtat), T. Prats, T. Ramón, A. Prats (Nova Activitat Obrera), Dario Penedés i Pio Virgili (Model Segle xx), i Josep Pujol i Pascual Muriente (Empar).

129 *Acción Cooperatista,* 9 de maig 1930, núm. 366.

130 Sindicat General de Tècnics de Catalunya «La moderna concepción sindicalista de las cooperativas de producción». *Acción cooperatista,* 19 de maig de 1922, núm. 39, pàg.1. Aquell mateix sindicat, però, referenciava que a Anglaterra i Alemanya estaven sorgint veritables cooperatives de treballadors "que han tomado la pesada carga de abolir el salariado", que comptaven amb la simpatia de sindicats obrers, i que per tant estarien atents a les experiències "modernes" i col·lectivistes de les cooperatives de producció.

131 *Acción cooperatista,* 5 de juliol de 1922, núm. 41.

132 *Acción cooperatista,* 30 de novembre de 1920, núm. 5.

133 *Cooperatismo,* 15 d'agost de 1920, núm. 128.

134 Les cooperatives nombraven dos delegats, que formaven part de la Junta administradora i, dels possibles beneficis, el 50% es destinaven a un fons col·lectiu. La resta es distribuia per les cooperatives accionistes en funció del seu consum. *Acción cooperatista,* 1 d'octubre de 1920, núm 1.

135 *Accion cooperatista,* 30 de novembre de 1920, núm. 5.

136 *Acción cooperatista,* 15 de gener de 1921, núm. 8.

137 "La Fábrica de pastas para sopa que hoy poseen las cooperativas de Barcelona es una obra muy modesta, desde luego, pues ha tenido un gran valor y representa una legítima esperanza. Su valor, ha consistido en ser el organismo que, en momentos en que se venia al suelo la federación, arrastrada por la Sección Económica, de triste memoria, sirvió para agrupar a su entorno las entidades y para evitar una desmoralización que hubiera sido funesta para la obra federativa. Y decimos que es una esperanza porqué, reconstituïda y fortalezida la federación, nuestro esfuerzo debe dirigirse a que de esta primera fábrica salgan la iniciativas creadoras de nuevas instituciones similares". Coloma, J. «La producción cooperativa. Orientaciones». *Acción Cooperatista,* 24 de febrer de 1923, núm. 56.

138 Constància Martinenca. Fraternitat, Antiga del Camp de l'Arpa, Pau i Justicia, Colmena de Poblet, Amistat Martinenca, Previsora, Adelanto Obrero, Formiga Martinenca, Andreuenca, Vanguàrdia Obrera, Igualtat Gracienca, Neutral Gracienca, Unió Cooperatista Barcelonesa, Unió de Sant Martí, Antiga Independent, Popular, Confiança Andreuenca, Economia Obrera, Unió de Cooperadors de Fort Pienc, Flor de Maig, Centro Obrero Aragonés, Moral de Badalona, Econòmica Ripollenca, Unió de Premià de Mar, Regeneradora Vilanovenca, Sindicat Agrícola de Teià, Flequeria Mútua de Vic, Fraternitat de Sant Feliu de Llobregat, Sentmenatenca, Sabadellenca, La Pau Rodenca, Unió de Cooperatives de Mataró, Surroquina, Mútua de pa i queviures de Manlleu, Canetenca, Igualadina, Econòmica d'Igualada, Obrera tarragonina, Sindicat Agrícola de Badalona, Fraternitat de Premià.

139 *Acción Cooperatista*, 24 febrer de1923, núm. 56.

140 *Acción Cooperatista,* 9 d'agost de 1935, núm. 640.

141 A partir de 1930, hi ingressaren cooperatives d'altres barris i pobles: la Sanjustenca i la Fraternitat de la Barceloneta (1931), la Unió de Cooperadors de Cornellà (1932), l'Artesana i la Fraternitat de Sant Feliu (1933), l'Andreuenca, la Unió de Cooperadors de Gavà i l'Antiga del Camp de l'Arpa (1936) fins arribar a ser 17 cooperatives.

142 *Acción Cooperatista,* 9 d'agost de 1935, núm. 640.

143 De santsenques hi assistiren: La Nova Obrera, La Balança Econòmica, La Lleialtat, L'Economia Social, La Redemptora, El Progrés Santsenc, Model Segle xx.

144 *Cooperatismo,* 1 de maig de 1920, núm. 122.

145 *Cooperatismo,* 30 juny de 1920, núm. 125.

146 D'aquells productes, les cooperatives de Sants havien consumit, el mes de desembre de 1921, les següents quantitats: El Benestar de l' Obrer, 940,80 ptes; L'Economia Social, 271,75 ptes; Model del Segle xx, 291,45 ptes; La Nova Obrera, 4.321,40 pts; i El Progrés Santsenc, 1.355,15 ptes. *Acción cooperatista,* 15 febrer de 1922, núm. 34.

147 *Acción cooperatista,* 15 febrer de 1922, núm. 34.

148 Ho tornarien a intentar de forma constant. Per exemple: el juny de 1934, quan la Federació Local de Barcelona formà una Sec-

ció de Compres en Comú, integrada per 9 cooperatives, que a l'octubre n'eren 27, i una de les recents afiliades era la Lleialtat Santsenca. *Acción cooperatista,* 1 juny de 1934, núm. 85.

149 *Acción cooperatista,* 15 octubre 1921, núm. 26.

150 «La fusión del distrito VII para las compras en común». *Acción cooperatista,* 26 de març 1923, núm. 58.

151 «La fusión del distrito VII para las compras en común». *Acción cooperatista,* 26 de març 1923, núm. 58.

152 *Acción cooperatista,* 25 d'abril de 1923, núm. 60.

153 *Acción cooperatista,* 13 d'agost de 1923, núm. 67.

154 «Hacia la Cooperativa única» *Acción cooperatista,* 25 d'octubre de 1924, núm. 94.

155 *Acción cooperatista* 1 de juliol de 1927, núm. 217.

156 «El aniversario de la primera fusion». *Acción cooperatista,*13 de gener de 1928, núm. 245.

157 *Acción cooperatista,* 23 de setembre de 1927, núm. 229.

158 *Acción cooperatista,* 23 de setembre de 1927, núm. 229.

159 *Acción cooperatista,* 30 de setembre de 1927, núm. 230.

160 *Acción cooperatista,* 7 d'octubre de 1927, núm. 231.

161 Per Duran i Guàrdia semblava, efectivament, que s'haguessin d'aplicar estratègies productives i comercials més pròpies d'un altre mode de producció. En tot cas, per a ell, la fusió només reportava elements positius: centralització de mètodes directius i administratius, concentració de l'obra mutual i de previsió social, resolució del problema de les compres en comú, i facilitats en el moviment de socis d'una cooperativa a una altra. *Acción cooperatista,* 14 d'octubre de 1927, núm. 232.

162 *Acción cooperatista,* 21 d'octubre de 1927, núm. 233.

163 A Poble Nou, a més, es reuniren el Jardí, l'Antiga Independent, l'Artesana, l'Econòmica i la Flor de Maig per a parlar de les fusions en aquella barriada. *Acción cooperatista,* 25 de novembre de 1927, núm. 238.

164 *Acción cooperatista,* 5 de gener de 1928, núm. 244.

165 Escaler, J. «Consideracions sobre la fusió de les Cooperatives». *Acción cooperatista,* 17 de febrer de 1928, núm. 250.

166 Els empresaris forners o carnicers, iniciaren un periode de forta concentració capitalista per a promoure la industrialització de l'abastiment, la producció i la distribució, i oferir preus barats sense disminuir la taxa de benefici. Coloma. J. «La táctica del adversario». *Acción cooperatista,* 21 de setembre de 1928, núm. 281.

167 La cooperativa de consum més gran de Catalunya era L'Equitativa de Palamós, amb 2.028 socis, diversos edificis en propietat i un consum de 1.200.000 de pessetes anuals, elaborava 2.300 quilos de pa diaris, i empleava a 28 treballadors. *Acción cooperatista,* 1 de juliol de 1927, núm. 217.

168 Duran i Guàrdia «Los grupos de cultura». *Acción Cooperatista,* 25 de maig de 1924, núm. 86.

169 *Acción Cooperatista,* 25 d'agost de 1924, núm. 92.

170 *Acción Cooperatista,* 25 febrer 1924, núm. 104.

171 *Acción Cooperatista,* 16 d'octubre de 1925, núm. 128.

172 Ventosa i Roig, J. «Cultura cooperatista». *Acción Cooperatista,* 14 maig 1926, núm.158.

173 *Acción cooperatista,* 7 de juny de 1923, núm. 63.

174 Solob «Porqué celebramos este dia». *Acción cooperatista,* 3 de juliol de 1925, núm. 113.

175 *Acción cooperatista*, 10 de juliol de 1925, núm. 114.

176 *Acción cooperatista,* 1926, núm. 166-167.

177 Els actors i actrius: Sra. M. Cazorla, Srta. Petrilla Guitart, Sra. Sánchez, Srta. Martí, Sr. R. Cama i Sr. Ollé (Flor de Maig), Sr. T. Llacer, Sr. Acensio (Model), Sr. Zafón (Nova Obrera), Sr. Guarro (Lleialtat), Sr. Borràs i Sr. Paradell (Empar).

178 *Acción cooperatista,* 5 de juliol de 1929, núm. 322. *Acción cooperatista,* 12 de juliol de 1929, núm. 323.

179 Aquell va ser el primer acte públic de caràcter sindical celebrat a l'Estat espanyol des del cop de Primo de Rivera. Els treballadors hi acudiren massivament, omplint les 2.500 places del teatre i restant-ne milers a fora.

180 *Acción cooperatista,* 11 juliol 1930, núm. 375.

181 *Acción cooperatista*, 8 de setembre de 1923, núm. 69.

182 *Acción cooperatista,* 25 de desembre 1923, núm. 76.

183 *Acción cooperatista,* 11 de setembre de 1925, núm. 123.

184 Malgrat havia de ser una representació del cooperativisme espanyol, la iniciativa la portaren a terme, sobretot, les cooperatives catalanes. De les entitats que hi contribuiren més enllà de l'àmbit català (n'hi havia una de Llucmajor, Mallorca) foren 17 basques, una de Ciudad Real, Granada i Zamora.

185 *La Vanguardia*, 22 d'abril de 1931.

186 *Acción cooperatista,* 4 de maig de 1934, núm. 574.

187 Per a veure la polèmica entre la definició de "populars" i "obreres": Coloma, J. «A propòsit de la legislació cooperativa del Parlament de catalunya». *Acción cooperatista*, 4 de maig de 1934, núm. 574.

188 El 10 de març de 1933 es celebrà a la Fraternitat l'assemblea de la Federació de Cooperatives de Barcelona. La presidí Francesc Campos, i foren secretaris Tomàs Ribalta i Duran i Guàrdia. S'aprovà la memòria de 1932 i es renovà la meitat de la directiva, essent escollits nou president, Jaume Pujol, de Pau i Justicia, vicepresident Francesc Piñol, de Pintura i Decoració; de comptador Joan Belis de La Nova Obrera; i de vocals Francesc Botinas de La Ferroviària, Miquel Gironès de Model del Segle xx i Domingo Torres de l'Amistat Martinenca. El primer acord fou dirigir un telegrama a la comissió de traspassos de serveis a la Generalitat de Catalunya, solicitant que, amb la major urgència, s'activés el traspàs de la cooperació i que s'efectués d'acord amb l'organització federativa catalana. També fou acordat dirigir telegrames al president del Consell de Ministres, i als Ministres de Treball i Hisenda, rogant fos presentada i aprovada la llei tributària de les cooperatives. *La Vanguardia*, 10 de març 1933.

189 Garner, J. «La Segona República (1931-1936), ¿època daurada del cooperativisme català?». A: Cooperació Catalana, maig 2010, núm. 332.

190 (Pérez Baró, 1972)

191 Article 1er de la Llei de Bases de la Cooperació per a Cooperatives, Mutualitats i Sindicats Agrícoles, aprovada pel Parlament català, Palau del Parlament, 14 de febrer de 1934.

192 (Garner, 2010)

193 (Íbid, 1972)

194 La vigatana, per exemple, englobava a 15 cooperatives i a l'any comprava per valor de 1.147.000 pessetes. A la federació de les comarques gironines s'hi associaven 26 cooperatives, amb la participació de milers de cooperadors.

195 Pau i Justícia del Poble Nou, fundada el 1905, havia venut l'any 1932 una quantitat de 606.000 pessetes. La Mútua de Pa i Queviures de Manlleu, fundada el 1903 per tres obrers per a cobrir necessitats bàsiques, trenta anys després tenia 465 socis i venia a l'any 449.000 pessetes. Cooperatives de nova creació, com Germinal d'Esparraguera, en el seu primer any d'existència venien 202.000 pessetes..

196 Dades donades al II Congrés de la Federació de Cooperatives de Catalunya, celebrat el 30 de juny i l'1 de juliol de 1934 a la Unió Cooperatista Barcelonesa. Les cooperatives de la comarca barcelonina havien passat d'11.536 socis l'any 1933, a 13.873 l'any 1934. I les operacions havien augmentat de 17.412.598 a 19.116.593 pessetes. Segons s'afirmava, aquell creixement s'havia donat en les cooperatives existents, doncs a Barcelona només se n'havia federat una de nova. Santsencs en el Congrés: Vicenç Marín i Vicenç Salat (Agrupació Vidriera), Josep Alonso i Ramon Hortoneda (Empar de l'Obrer), Lleonard Bosch i Josep Pèrez (Fusió Cooperatives Carbó), Manuel Barriada i Tomas Vilalroyo (Lleialtat Santsenca), J. Cabanes, Crispí Martinez i Sebastià Flor (Model Segle xx), Barrabeix, Andrés, Arqués i Belis (Nova Obrera), Valentí Busquets i Jaume Figuerola (Nova Activitat Obrera), Manuel Jordi i Lluis Gras (Redemptora).

197 Constituïda amb un capital de 10 milions de pessetes, el 25% del qual l'aportava la Generalitat sense interès, i un 75% restant el subscrivien cooperatives de consum, sindicats agrícoles i mutualitats, en forma d'accions de 500 pessetes, amb un interès fix del 5%. La Caixa es regia atorgant un vot per cada tres accions, i ningú podia disposar de més de 20 vots

198 «Cooperativa de trabajadores en la Bordeta». *La Vanguardia,* 17 de juliol de 1932.

199 Entre d'altres, la Cooperativa del Guix, Integral Obrera, Cooperativa del Fluid Elèctric de Reus, Pintura i Decoració, o Emancipació. Finalment, les cooperatives que es van inscriure a la Fira van ser: Egara, cooperativa de Producció; Societat Cooperativa Agrupació Vidriera, de Sants; Cooperativa de producció de lleixiu "El Nostre"; Cooperativa del Vestir; Cristalleria Cooperatista Barcelonesa; Editorial Cooperativa Popular; La Primitiva, producció de blondes; Vidriera de Cornellà; Toneleria Mecànica del Penedés i Vidrieria Cooperativa La Verneda.

200 *Acción cooperatista,* 18 de maig de 1934, núm. 576.

201 El 28, 29, 30 de juny de 1935 es celebrà el III Congrés de la Federació de Cooperatives de Catalunya. Entre altres temes es tractà sobre la conveniència de reestructurar el moviment en una confederació amb totes les branques cooperatistes. Assistència santsenca: Jaume Figuerola, Santiago Garcia, Antoni Tomàs (Nova Activitat Obrera), Joan Barrabeix, Francesc Arqués, Guillem Maduell (Nova Obrera), Darius Penedés, Sebastià Flor (Model), Antoni Pedrerol, Manuel Barriada (Lleialtat), Antoni Feliu, Antoni Francesc (Instal·lacions Tèrmiques), Francesc Carbonell, Josep Gumà (Redemptora).

202 Pi, B «La mujer en la cooperativa». *Acción Cooperatista,* 8 de gener de 1928, núm. 246.

203 Lamo publicà, el 1922, el *Breviario de Autoeducación cooperatista*, un dels textos de capçalera del moviment cooperativista dels anys 20, i era una conferènciant habitual en les cooperatives barcelonines. En el congrés de les cooperatives de 1929, Lamo va ser representant de la Federació Valenciana de cooperatives.

204 A la reunió assistiren els santsencs Josep Cavallé (Redemptora), Miquel Ceprià i Crispí Martínez (Model del Segle xx) i Antoni Raqué (Lleialtat). Entre els santsencs proposats per a la Propaganda: Magí Del (Redemptora), Joan Coloma, Sebastià Flor (Model), i Joan Belis (Nova Obrera). *Acción cooperatista,* 16 de febrer de 1934, núm. 563.

205 Al 1936, aquella secció feia conferències amb el titol de *Feminisme Modern*, on participaven dones com Àngela Graupera o Federica Montseny. *Acción cooperatista,* 15 de maig de 1936, núm. 680.

206 Lamich, M «Les dones cooperadores». *Acción cooperatista,* 2 de març de 1934, núm. 565.

207 Coloma, E «Progresos femeninos». *Acción cooperatista,* 28 de setembre de 1934, núm. 595.

208 *Acción cooperatista,* 24 de maig de 1935, núm. 629.

209 *Acción Cooperatista,* 4 de gener de 1934, núm. 557.

210 *Acción cooperatista*, 15 de febrer de 1935, núm. 615.

211 *Acción cooperatista,* 24 d'abril de 1936, núm. 677.

212 (Ealham, 2005)

213 *Acción cooperatista,* 31 de juliol de 1936, núm. 690-691.

214 *Acción cooperatista,* 31 de juliol de 1936, núm. 690-691.

215 *Acción cooperatista*, 7 d'agost de 1936, núm. 692.

216 *Acción cooperatista,* 31 de juliol de 1936, núm. 690-691.

217 Rovira, J «De ahora en adelante» *Acción cooperatista,* 7 d'agost de 1936, núm. 692, pàg. 2. Joan Rovira i Marqués (1883-1937) era soci de la Flor de Maig, i el 1937 va ser escollit president de la Federació de Cooperatives de Catalunya. Alhora, essent obrer industrial, fou el president de la Federació Espanyola de la Indústria Fabril i Tèxtil de la U.G.T.

218 (Castells,1993)

219 Més endavant, alguns patrons, per tal d'evitar les col·lectivitzacions, convertiren les seves empreses en cooperativa de producció. Aquella situació espúrea hagué de ser regulada el 16 de febrer de 1938, amb un decret que afirmava que totes les cooperatives de producció creades després del 19 de juliol de 1936 serien considerades empreses col·lectivitzades. (Ibid, 1993)

220 (Pérez Baró, 1972: 85)

221 «Les cooperatives i els moments actuals». *Acción cooperatista*, 7 d'agost de 1936, núm. 692.

222 Mestre, M.«Les cooperatives i el nou ordre econòmico-social». *Acción cooperatista,* 20 de novembre de 1936, núm. 707.

223 Rovira, J. «El valor social de las cooperativas». *Acción cooperatista,* 4 de setembre de 1936, núm. 696, pàg. 3.

224 *Acción cooperatista,* 11 de setembre de 1936, núm. 697.

225 *Acción cooperatista*, 14 d'agost de 1936, núm. 693.

226 *Acción cooperatista*, 14 d'agost de 1936, núm. 693.

227 (Pérez Baró, 1972: 86)

228 (Ibid, 1972)

229 *Productes Coop. Memòria i Balanços corresponents a l'exercici de 1936.* Barcelona: Editorial Cooperativa Popular, AEP, 1936.

230 (Ibid, 1936).

231 *Almanac de la Cooperació*. Barcelona: Editorial Cooperativa Popular, 1938.

232 (Ibid, 1938).

233 «Les cooperatives i els moments actuals». *Acción cooperatista,* 7 d'agost de 1936, núm. 692.

234 *Acción cooperatista*, 4 de setembre de 1936, núm. 696.

235 *Acción cooperatista*, 4 de setembre de 1936, núm. 696.

236 *Acción cooperatista*, 18 de setembre 1936, núm. 698.

237 Josep Joan Domènech (1900 – 1979) Anarcosindicalista. Obrer del ram del vidre. Fou president del Sindicat del Vidre de Barcelona de la CNT i de la Federació Nacional del mateix ram. Secretari de la CRTC (gener 1936), fou Conseller de Proveïments de la Generalitat de Catalunya (26-09-36 al 16-12-36), de Serveis Públics (16-12-36 al 16-04-37), d'Economia, Serveis Públics, Sanitat i Assistència Social (abril 1937) i altra vegada de Serveis Públics (abril - 05-05-37). Posteriorment tornà a desenvolupar les tasques de secretari del comitè CRTC (juliol 1937 – 1939). El 1939 s'exilià a Fança on fou internat en el camp de concentració de Vernet. S'alinià amb el CNT "política" i fou secretari en el Ple del Moviment Llibertari (França, desembre 1947). (Font: www.veuobrera.org)

238 I els cooperativistes es preguntaven: "¿por qué, pues, los partidos y otras organizaciones antifascistas se empeñan en querer perpetuar el comercio detallista, incapaz de la regularización distributiva? ¿Es que no saben todos que la socialización y colectivización quiere decir intervención directa del pueblo en todas las cosas públicas? «El comercio y el tenderismo en la revolución». *Acción cooperatista,* 22 de gener de 1937, núm. 716, pàg. 3.

239 Ealham, C. «Una revolución a medias: los orígenes de los "hechos de mayo" y la crisis del anarquismo». A: *Viento Sur*, setembre 2007, núm. 93.

240 *La Vanguardia*, 19 de gener de 1937.

241 *Acció Cooperatista*, 19 de febrer de 1937, núm. 720.

242 «Les cooperatives mereixen ser respectades». *Acción cooperatista,* 1 de gener de 1937, núm. 713.

243 «Ja no falta pa a Catalunya». *Acció cooperatista,* 22 de gener de 1937, núm. 716.

244 *Acción cooperatista,* 5 de febrer de 1937, núm. 718.

Les cooperatives de Sants

La Formiga Obrera — La Flor De Maig

1 «La Hormiga obrera». *Revista Cooperativa Catalana,* maig de 1901, núm 25, pàg. 2.
2 *Revista Cooperativa Catalana*, juny de 1899, núm. 2, pàgines 35-36.
3 Aquest darrer era comerciant de vins i tenia un germà que havia actuat com a "protector" i benefactor de la cooperativa des dels seus inicis.
4 *Revista Cooperativa Catalana*, juny de 1900, núm. 14, pàg. 27.
5 *Revista Cooperativa Catalana*, juny de 1900, núm. 14, pàg. 27.
6 «La Hormiga obrera». *Revista Cooperativa Catalana,* maig de 1901, núm 25, pàg. 2.
7 *Revista Cooperativa Catalana,* juny de 1900, núm. 14.
8 *El Cooperador Cooperatista,* 15 març de 1906, núm. 15.
9 Aquesta cooperativa de proporcions enormes -recorde-m'ho- havia arribat al barri el 1911 per formar la seva sucursal núm. 3 al final del carrer Jocs Florals.
10 *Llibre commemoratiu "25º aniversari La Flor de Maig".* Barcelona: La Flor de Mayo, Arxiu Històric de Sants, 1915.
11 *Cooperatismo,* 15 d'octubre de 1915, núm. 17.
12 Les excursions cooperatives a la Granja de La Flor de Maig eren molt freqüents. Com per exemple la visita programada dins la celebració del Primer Congrés Nacional de Cooperatives celebrat el 1913. *El cooperatista*, 30 de novembre de 1913, núm. 60.
13 *Cooperatismo*, 15 de juny de 1916, núm. 32, pàg. 191.
14 *El cooperatista*, 1 de desembre de 1911, núm. 11.
15 *Llibre commemoratiu "25º aniversari La Flor de Maig".* Barcelona: La Flor de Mayo, Arxiu Històric de Sants, 1915.
16 *Cooperatismo*, 15 de juliol de 1920, núm. 126.
17 Tot i que transformat en edifici per habitatges
18 El tribunal d'avaluació general estava format per Salas Antòn, el mateix Ventosa i Roig, Antoni Alsina i Domingo Roca. *Acción Cooperatista*, 15 d'abril de 1927, núm. 206.
19 *Acción Cooperatista*, 22 d'abril de 1927, núm 207.
20 «El 1º de Mayo en la Sucursal nº 3». *Acción Cooperatista*, 13 de maig 1927, núm. 210, pàg. 3.
21 *Acción Cooperatista*, 1 de febrer de 1929, núm. 300.
22 *Acción Cooperatista*, 1 de febrer de 1929, núm. 300, pàg. 3.
23 VVAA. *Flor de Maig: del cooperativisme al servei als municipis.* Barcelona: Diputació de Barcelona, 2006, pàg. 64-65.
24 Aquesta circumstància, donaria, en part, la raó als partidaris de la no concentració cooperativa.
25 (Íbid, 2006)
26 *Acció Cooperatista*, 8 octubre de 1937, núm. 752.

La Lleialtat Santsenca

1 *Cooperatismo*, 15 de desembre de 1916, núm. 44.
2 Eol «Interviu amb el President de la Cooperativa La Lealtad sansense». *Cooperatismo*, 15 de juny de 1919, núm. 103, pàg. 537-541. En altres fonts, es situa la data de fundació el 22 d'octubre de 1.894. Vvaa. *El patrimoni cooperatiu.* Barcelona:Ecos, 2007.
3 *Acción Cooperatista*, 1 de juny de 1928, núm. 265.
4 Primer article dels Estatuts de la Societat. *Estatuts de la Societat Cooperativa La Lealtad Sansense.* Barcelona: Cooperativas Artes Gráficas, AMSM, 1915.
5 *Cooperatismo*, 15 gener de 1917, núm. 46.
6 «Bodas de plata de la cooperativa la Lealtad Sansense». *Cooperatismo*, 15 desembre 1916, núm 44, pàg. 375-378.
7 *Cooperatismo*, 1 d'agost de 1919, núm. 116, pàg. 597.
8 Eol «Interviu amb el President de la Cooperativa La Lealtad sansense». *Cooperatismo*, 15 de juny de 1919, núm. 103, pàg. 537-541.
9 (Íbid, 1919)
10 *Acción Cooperatista*, 1 de juny de 1928, núm. 265.
11 Josep Alemany i Juvé (1890-1975), l'encarregat de construir l'edifici al carrer Olzinelles de La Lleialtat Santsenca. obtingué el títol el 1918 i va ser arquitecte municipal de Santa Coloma de Gramenet. Autor, d'entre altres edificis, del Camp de les Corts, 1922, i la Façana de El Molino, 1929. Font: <www.lleialtat.cat>.
12 Junta que inaugurà l'edifici: Narcís Garcia, Manuel Querol, Manuel Ginabreda, Pere Bug, Josep Maurici, Josep Farré, Jaume Escobedo, Joan Tañá, Joan Barquet, Joan Manubens, Miquel Pons, Josep Olivella, Joan Roura i Miquel Escuy.
13 A la planta baixa hi havia la botiga de queviures, la bodega, l'obrador pel porc, el forn de pa, diversos magatzems i el garatge pels carros. A la planta del pis, el cafè-teatre, la sala de juntes, la secretaria i una biblioteca. En els plànols del juny de 1927 també consta el gimnàs i els seus vestuaris.
14 *La Vanguardia*, 22 de maig de 1928.
15 *Acción Cooperatista*, 1 de juny de 1928, núm. 265.
16 Alguns socis de l'època: Llorenç Aguilar, Manuel Pitar, A. Urgés, Salvador Trenchs, Daniel Costems.
17 *La Vanguardia*, 22 d'agost de 1930.
18 *La Vanguardia*, 30 diciembre 1930.
19 *Acción cooperatista*, 19 d'octubre de 1934, núm. 597-598. Atres socis de La Lleialtat de l'època foren: Manuel Barriada, Antoni Pedrerol i Tomas Vilaroyo.
20 *Acción Cooperatista*, 4 de gener de 1934, núm. 557.
21 *Acción Cooperatista,* 5 d'octubre de 1934, núm. 596.
22 Acción Cooperatista, 26 de novembre de 1937, núm.759.

La Nova Obrera

1 *El Cooperador Cooperatista*, 15 de gener 1906, núm 11, pàg. 5-7.
2 *La Vanguardia*, 6 de desembre de 1907.
3 Fou la primera cooperativa santsenca a participar-hi. *El Cooperatist*a, 1 de gener de 1912, núm 13.
4 *El Cooperatista*, 1 de juny de 1912, núm. 25.
5 *La Vanguardia*, 1 de juliol de 1915.
6 «Fácil será distinguir entre una entidad mutualista y una entidad benéfica. Es benéfica una Sociedad, cuyos miembros aportan socorros, con que auxiliar a los extraños; es, mutualista, una sociedad, cuyos miembros aportan su esfuerzo al fondo común, para con éste auxiliarse a sí mismos». Salas Anton, J. «Mutualismo y beneficiencia». *Cooperatismo,* 1 de juny de 1915, núm. 7.
7 *Cooperatismo,* 1 de juny de 1915, núm. 7.
8 *Cooperatismo*, 15 de desembre de 1917, núm. 68.
9 *Acción cooperatista,* 1 abril de 1921, núm. 13.
10 *Acción cooperatista*, 15 d'octubre de 1921, núm. 26.
11 "La Nueva Obrera celebra el xxv aniversario de su fundación". *Acción Cooperatista*, 10 de novembre de 1922, núm. 49.
12 *Acción cooperatista*, 1 de gener de 1922, núm. 31.
13 El Instituto de Reformas Sociales (1904-1924) l'instaurà el conservador Antonio Maura amb la idea de «hacer una revolución des de arriba para que no la hagan des de abajo». Intentà regular el treball infantil, féu tasques d'inspecció del treball, etc. Als anys 20 donà representació als cooperativistes catalans (Eladi Gardó en va ser vocal), i tractà de plantejar, entre d'altres, la qüestió del control obrer, des d'un punt de vista de la participació dels representants obrers en l'organització de la producció. Malgrat que aquella visió s'allunyava de la visió anarcosindicalista del control obrer en tant que autogestió de la producció, fou igualment combatuda per la Patronal i el projecte tirà enrera.
14 *Acción cooperatista,* 12 abril 1923, núm. 59.
15 *Acción Cooperatista,* 10 de febrer de 1925, núm. 103.
16 *La Vanguardia,* 25 agost 1925.
17 «Las cooperativas de Sans necesitan crear escuelas». *Acción cooperatista*, 23 de novembre de 1928, núm. 290, pàg. 2.
18 «A los cooperadores de Sans». *Acción cooperatista*, 14 de setembre de 1928, núm. 280.
19 La Biblioteca va ser inaugurada el 15 de gener de 1906. *El Cooperador Cooperatista*, 15 de gener 1906, núm 11, pàg. 5-7.
20 *La cooperación de consumo. Su participación en la Exposición Internacional de Barcelona*. Llibret commemoratiu, AEP, 1929.
21 *La Vanguardia,* 10 de juny de 1931. Grant i Sala havia escrit, el 1916, *De nacionalisme català, socialisme i cooperativisme*.
22 El forn de pa de La Nova Obrera era compartit amb La Nova Activitat Obrera, de Jocs Florals, en el que la premsa cooperativista en digué una fusió de cooperatives en la qüestió del pa. *Acción Cooperatista,* 30 d'agost de 1935, núm. 643.
23 *Acción Cooperatista,* 30 d'agost de 1935, núm. 643.
24 *Acción Cooperatista*, 17 d'abril de 1936, núm. 676, pàg. 4.

La Redemptora

1 *El Cooperador Cooperatista*, 15 setembre de 1905, núm. 3, pàg. 7.
2 Algunes foren la de Can Macians i la d'en Cosme a Les Corts, i les de Collblanc i la Torrassa com la Bòvila dels Ocellets o la Balanyà (on està l'actual mercat Torrent Gornal), la Bòvila del Cristo, la dels Mossos (com també seria coneguda una de les bòbiles de la Redemptora) o també les que eren anomenades com les dels Valencians (on ara hi ha la Plaça de la Llibertat a l'Hospitalet). (Peirats, 2009:127).
3 Enciclopèdia Catalana: (<www.enciclopedia.cat>).
4 Amb el temps, la finitud de la primera matèria i la demanda creixent feren que aviat s'hagués d'exportar argila d'altres indrets. Cal pensar que eren els temps de la urbanització intensiva de tot el pla de Barcelona amb l'expansió dels vells suburbis, la construcció de l'Eixample, les Exposicions Universals o les obres del metro.
5 (Peirats, 2009:133)
6 Entre les nombroses vagues convocades pel col·lectiu n'hi hagué: el 1881, el 1897-98, i també el 1899, el 1900, el 1911, el 1922-23 i el 1931.
7 Eol. «Interviu amb el president de la Cooperativa de Producció "La Redentora"». *Cooperatismo*, 15 agost 1919, núm. 117.
8 Entre els socis fundadors s'hi comptaven: Mariano Fortuny, Ramón Jordà Vila, Antoni Muxella Vilanova, Jaume Fusté Noel, Josep Torredefot, Jesús Algueró, Manuel Caixal Boldú, Bautista Juan, Antonio Bigo, Josep Gras, Enric Paradell, Marcos Francés, Agustí Baucells, Josep Subirana, Joan Riba i els senyors Estradé, Olivé, Virana i Quinjolí.
9 Aquesta primera bòvila era propietat de la Casa Prats de Joan Prats: "Verdad es que ha contribuido al éxito el desinterés de la casa Prats, de esta capital, dueña de la bóvila antigua, casa que ha guardado á sus arrendatarios toda suerte de consideraciones, tolerándoles la tardanza en los pagos, cuando las circunstancias han sido críticas...". *Revista Cooperativa Catalana,* juliol 1899, núm. 3.
10 *Cooperatismo*, 15 agost 1919, núm. 117, pàg. 602
11 Revista Cooperativa Catalana, juliol de 1899, núm. 3, pàg. 51.
12 Eol. «Interviu amb el president de la Cooperativa de Producció "La Redentora"». *Cooperatismo*, 15 agost 1919, núm. 117.
13 Només el primer any, l'actiu de la societat- el cost de la fàbrica, l'utillatge i el material el·laborat- era aproximadament de 55.000 pessetes. *Revista Cooperativa Catalana*, juliol de 1899, núm. 3.
14 *Revista Cooperativa Catalana*, febrer 1902, núm. 34, pàg. 151.
15 Eol. «Interviu amb el president de la Cooperativa de Producció "La Redentora"». *Cooperatismo*, 15 agost 1919, núm. 117.
16 Revista Cooperativa Catalana, juliol de 1899, núm. 3, pàg. 51.

17 Al juny de 1899 els patrons de l'ofici van intentar reduir la tarifa convinguda: "Ante tal actitud, abandonaron todos los obreros ladrilleros de Barcelona el trabajo, soilicitando refugio en los talleres de la cooperativa, los cuales por el crecido número de individuos que en ellos deseaban trabajar, resultaron insuficientes, y por no estar todavía la Bóbila en construcción en condiciones de trabajar en ella sólo pudieron trabajar por turno dos días por semana en la Bóbila arrendada. Prolongóse esta situación por espacio de seis semanas hasta que los referidos patronos desistieron de sus propósitos". *Revista Cooperativa Catalana*, febrer de 1902, núm. 34, pàg. 131.

18 Eol. «Interviu amb el president de la Cooperativa de Producció "La Redentora"». *Cooperatismo*, 15 agost 1919, núm. 117, pàg. 603.

19 *Revista Cooperativa Catalana*, juliol de 1899, núm. 3, pàg. 51.

20 Alcalde accidental de Barcelona durant el 1913 i més tard, el 1918 i 1919 regidor municipal i diputat pel Partit Radical a l'Ajuntament de Barcelona.

21 *Revista Cooperativa Catalana*, agost de 1899, núm. 4, pàg. 65-66.

22 *Revista Cooperativa Catalana*, agost de 1899, núm. 4, pàg. 66.

23 És curiós constatar com a l'article referenciat s'afegia que s'havia rebut un telegrama des de la seu de *El Progreso* de Madrid -diari lerrouxista per excel·lència- enviant l'adhesió cap a la festivitat. El telegrama el firmava directament "un tal Lerroux", amb el que podria ser un senyal del creixement durant aquells anys de les idees radicals entre els obrers de Barcelona. *Revista Cooperativa Catalana*, agost de 1899, núm. 4, pàg. 66.

24 *Revista Cooperativa Catalana*, febrer 1902, núm. 34, pàg. 131.

25 *Revista Cooperativa Catalana,* octubre 1899, núm. 6, pàg. 89.

26 *La Vanguardia*, 29 de setembre de 1899, pàg. 2.

27 *Revista Cooperativa Catalana*, febrer 1902, núm. 34, pàg. 153.

28 Segons la Revista Cooperativa Catalana fou ell qui llençà la idea de la celebració dels dos festivals. *Revista Cooperativa Catalana*, febrer 1902, núm. 34, pàg. 153.

29 A l'acte hi van participar totes les Societats Corals del plà de Barcelona, algunes del Llobregat i de la costa de Mataró. Van cantar "La Maquinista", "Los Pescadors", "Salut als cantors" i "Las Galas del Cinca". Les cançons eren acompanyades per la Banda de la Casa de la Caritat. També es ballaren sardanes i hagueren espectacles de gimnàstica amb anelles, esgrima i una cursa ciclista o "Carrera de Cintes". El cartell va ser dibuixat pel dibuixant i litògraf Jaume Coll. *Revista Cooperativa Catalana*, novembre de 1899, núm 90, pàg. 106.

30 El Teatre Líric era propietat d'Evarist Arnús i estava entre Mallorca i el Passeig de Gràcia. En aquest acte es feren combats d'esgrima i es representaren diferents sainets teatrals.

31 *Revista Cooperativa Catalana,* octubre 1899, núm. 6, pàg. 89

32 Feren donacions el Centro Barcelonés de Estudios Psicológicos, la Sociedad Cooperativa d'Agricultors de Rodonyà, de La Protectora Vendrellense, o les Cooperatives: Pau i Treball de Maó, La Lleialtat santsenca, La Confiança d'Esplugues, La Lleialtat de Gràcia, L'Econòmica Masnovina, El Porvenir de Monistrol, La Fraternitat de Sant Feliu de Llobregat, o les revistes *La Renaixensa* i els diaris *La Caridad*. Fins i tot el bisbat donà diners per la rajolera.

33 Com la que organitzaren a Menorca la cooperativa L'Obrera de Ciutadella i la Societat Coral L'Alborada en compensació per no poder assistir al festival del 5 de novembre.

34 *Revista Cooperativa Catalana*, desembre 1899, núm. 8, pàg. 133.

35 Eol. «Interviu amb el president de la Cooperativa de Producció "La Redentora"». *Cooperatismo*, 15 agost 1919, núm. 117, pàg. 604.

36 Entre els objectius marcats als estatuts cal mencionar: "El de efectuar la producción de toda clase de ladrillos y arítculos similares. El de ensanchar incesantemente su esfera de acción hasta conseguir que todos los obreros de esta capital pertencientes al ramo de la ladrillería sean socios de esta Sociedad y, ello conseguido, hasta alcanzar, por medio de las sucursales, que el éxito de la empresa aconseje establecer, que todos los obreros del propio oficio residentes en la región catalana e Islas Baleares formen parte de esta Asociación". (Citat a: Marin, 2010: 131)

37 *Cooperatismo*, 15 d'agost de 1917,núm. 60, pàg. 238.

38 *Revista Cooperativa Catalana*, febrer 1902, núm. 34, pàg. 153.

39 Eol. «Interviu amb el president de la Cooperativa de Producció "La Redentora"». *Cooperatismo*, 15 agost 1919, núm. 117, pàg. 604.

40 Eol. «Interviu amb el president de la Cooperativa de Producció "La Redentora"». *Cooperatismo*, 15 agost 1919, núm. 117, pàg. 604.

41 *El Cooperador Cooperatista*, 15 de setembre de 1905, núm. 3, pàg. 8.

42 Aquest túnel havia estat excavat aprofitant una mina de conducció d'aigues, perllongat-la prop de 60 metres. «Una visita». *Revista Cooperativa Catalana*, octubre de 1904, núm 66, pàg. 9.

43 *Revista Cooperativa Catalana*, octubre de 1904, núm 66, pàg. 95.

44 *El Cooperador Cooperatista*, 15 de setembre de 1905, núm. 3, pàg. 8.

45 Farrerons.«Cooperativa de obreros Ladrilleros de Coll-blanch (Barcelona) "LA REDENTORA"». *El Cooperador Cooperatista*, 15 setembre de 1905, núm. 3, pàg. 8.

46 Eol. «Interviu amb el president de la Cooperativa de Producció "La Redentora"». *Cooperatismo*, 15 agost 1919, núm. 117, pàg. 604.

47 *El Cooperatista*, 1 març de 1914, núm. 67, pàg. 38.

48 *El Cooperatista*, 15 de març de 1913, núm. 42, pàg. 331.

49 *Cooperatismo*, 1 setembre de 1919, núm. 108, pàg. 618.

50 «Obituari». *Cooperatismo*, 15 de juliol de 1917, núm. 58.

51 *Cooperatismo*, 15 d'agost de 1917, núm. 60, pàg. 238.

52 Aquesta nova bòbila serà anomenada La Redemptora o també la Bòbila dels Mossos i estava emplaçada als terrenys de L'Hospitalet on ara hi ha 'Institut Pedraforca, Pedraforca, el CEIP Menendez Pidal, l'edifici de Correus i l'Esplai la Florida. <http://www.pdclaflorida.org/files/expo.pdf>.

53 Aquests terrenys estaven situats on avui hi ha el carrer del Pintor Ribalta a l'Hospitalet de Llobregat. (Marín, 2010: 126)

54 A part de Ramón Torrent, el fuster que participà a la nova construcció es deia Jaume Mayol. *Cooperatismo*, 1 d'agost de 1919, núm. 106, pàg. 592.

55 L'últim balanç de la cooperativa al setembre de 1919 era de 137.270,38 pessetes i l'actiu de 258.279,67 pessetes. Produïnt pel valor d'unes 130.000 pessetes setmanals en material d'obra. *Cooperatismo*, 1 de setembre de 1919, núm.108, pàg. 618.
56 *Cooperatismo*, 1 d'agost de 1919, núm. 106, pàg. 592.
57 Domingo Canela Schiaffino va ser un militant llibertari molt significat del barri de La Torrassa d'Hospitalet. Fundador junt amb Peirats del grup d'afinitat "Verdad" va ser un gran impulsor de totes les xarxes movimentístiques (ateneu, escola racionalista, locals sindicals...) que es formaren en aquell barri a partir dels anys 20. Pel que sembla Canela va ser treballador de La Redemptora durant molts anys, segons explica la seva filla Llibertat, també gran lluitadora i amb fortes vinculacions fins a dia d'avui amb el barri de Sants.
58 (Peirats, 2009: 154)
59 (Íbid, 2009)
60 (Íbid, 2010: 134)
61 *El Cooperatista*, 15 d'agost de 1911, núm. 4, pàg. 32.
62 *La Vanguardia,* 16 de març 1922
63 «Una visita a La Redentora». *Acción Cooperatista*, 23 de novembre de 1928, núm. 290.
64 (Tàtjer, 1997)
65 *La cooperación de consumo. Su participación en la Exposición Internacional de Barcelona.* Llibret commemoratiu, AEP, 1929.
66 *Acción Cooperatista*, 23 de novembre de 1928, núm. 290.
67 *Jom. Acción Cooperatista,* 12 d'octubre de 1928, núm. 284.
68 *Acción Cooperatista*, 4 d'octubre de 1928, núm. 335.
69 *Acción Cooperatista*, 18 d'octubre de 1929, núm. 337.
70 (Íbid, 2010:135)
71 Font primària d'Arxiu Servicoop.

Model Segle XX

1 *Cooperatismo*, 1 d'abril de 1919, núm. 99.
2 *Cooperativa Obrera Model del Segle XX. Llibret commemoratiu del 25è. Aniversari.* Barcelona, AMSM, 1926.
3 *Acción Cooperatista*, 5 d'agost de 1922, núm. 43.
4 (Íbid, 1926)
5 (Íbid, 1926)
6 *Acción Cooperatista*, 5 d'agost de 1922, núm. 43.
7 *Acción Cooperatista*, 5 d'agost de 1922, núm. 43.
8 *Cooperatismo*,1 de juny de 1917, núm. 55.
9 *El Cooperatista,* 15 de juliol de 1917, núm. 56
10 *Cooperatismo,* 1 d'abril de 1919, núm. 99.
11 *Cooperatismo,* 1 d'abril de 1919, núm. 99.
12 *Acción Cooperatista,* 5 d'agost de 1922, núm. 43
13 *La Vanguardia,* 5 de juny de 1920.
14 *Acción Cooperatista*, 1 de desembre de 1921, núm. 29
15 *Acción Cooperatista,* 9 d'octubre de 1922, núm. 47
16 *Acción Cooperatista,* 5 d'agost de 1922, núm. 43.
17 *La Vanguardia*, 28 de setembre de 1922.
18 *Acción Cooperatista*, 24 de febrer de 1923, núm. 56.
19 *Acción Cooperatista,* 17 de juliol de 1925, núm. 115.
20 *Acción Cooperatista,* 1926, núm. 166-167
21 *Acción Cooperatista*, 27 d'agost de 1926, núm. 173.
22 *Acción Cooperatista,* 16 de setembre de 1927, núm. 228.
23 *Acción Cooperatista*, 17 de febrer de 1928, núm. 250.
24 L'any 1926, la secció d'assistència mèdica i farmacèutica de la cooperativa va organitzar un curset a càrrec del doctor Francisco Blasco amb 21 conferències: «Higiene de puericultura intrauterina», «Mortaldat infantil i la seva profilaxis», «Higiene del nadó», «Higiene de l'infant», «Higiene del creixement», «Vestits del nen», «Dormitori del nen», «Higiene de la pell», «Higiene de l'aparell locomotor», «Fisiologia de la digestió del nen», «Alimentació normal del nen», «La llet, «Diferències patològiques de les llets», «Lactància normal», «Pràctica de la lactància materna normal», «Lactància materna patològica», «Lactància mixta i deslletament», «Lactància mercenària», «Llet de vaca», «Llets antisèptiques», «Llets millorades». I el 23 de març de 1928, el doctor Mías i Codina hi feu una conferència sobre la necessitat dels consultoris de puericultura.
25 *Acción cooperatista*, 27 d'abril de 1934, núm. 573.
26 *Acción Cooperatista*, 10 de febrer de 1928, núm. 249.
27 *Acción Cooperatista*, 24 de maig de 1935, núm. 629
28 *Acción Cooperatista*, 23 de febrer de 1934, núm. 564.

L'empar de l'Obrer

1 Eol. «Interviu amb el president de la cooperativa "El Amparo del Obrero"». Cooperatismo, del 15 abril al 1 maig del 1919, núm. 100-101, pàg. 498-499-500 .
2 En la fotografia d'aquella seu, feta el 1913, consta que l'any de fundació de la cooperativa és el 1909.
3 El 1920 compraren l'edifici del costat, el núm. 15: una casa de planta, entresòl i dos pisos, construïda el 1872 per Joan Costa i Almirall en una parcel·la de 360 m2. Vaa *El Patrimoni cooperatiu.* Barcelona: Ecos, 2007. L'inaugurarien l'1 de juny de 1924. *Acción cooperatista*, 5 de juny de 1924, núm. 87.
4 La resta de la nova junta de 1910: Sebastià Amezquita, Pasqual Flor, Trinitario Rius, Antoni Zaragoza, Josep Castelló, Francesc Barreda, Antonio Castillo, Carles Pallarés i Josep Tomàs.
5 *Estatutos de la Cooperativa Colectiva de Consumo, Producción y Crédito El Amparo del Obrero de Sans-Barcelona.* Barcelona: Cooperativa Artes Gráficas, AHS, 1911.
6 *El Cooperatista,* 11 d'agost del 1913, núm. 52, pàg. 407.
7 *El Cooperatista,* 15 d'agost de 1913 , núm. 48.
8 *El Cooperatista,* 1 de setembre de 1914, núm 80, pàg. 184.
9 *Cooperatismo*, 1 de juny de 1915, núm. 7, pàg. 100.

10 *Cooperatismo,* 15 de setembre de 1916, núm. 40.
11 *Cooperatismo*, 15 de febrer de 1917, núm. 48, pàg. 61-62.
12 *La Vanguardia,* 21 de maig de 1918.
13 *Acción cooperatista*, 25 de juny de 1924 , núm. 88.
14 *Cooperatismo,* del 15 abril al 1 maig del 1919, núm. 100-101, pàg. 498-499-500.
15 *Cooperatismo*, 15 de desembre de 1919, núm 114. La sucursal de Gràcia tancaria el 1923.
16 *Cooperatismo*, del 15 abril al 1 maig del 1919, núm. 100-101.
17 «Si no hagués sigut aquesta vaga general, -acabà dient-nos el company Paradell, amb cert sentiment- dintre molts pocs mesos haurien sigut un fet aquestes reformes. Are tindrem d'esperar un quant temps més». (Íbid, 1919)
18 «A los cooperatistas!». *Cooperatismo*, 15 de febrer de 1920, núm. 116-117, pàg. 753-754.
19 *La Vanguardia*, 9 de gener de 1921.
20 Segons el seu president, Emili Vilalta, amb la inauguració s'iniciava una nova era d'activitat social. Distanciats algun temps de la Federació, reconeixia l'error i anunciava una nova implicació de L'Empar de l'Obrer en les tasques federatives. *Acción Cooperatista*, 5 de juny de 1924, núm. 87. A l'agost, ingressaren a la Fàbrica de pastes per Sopa.
21 *Acción Cooperatista*, 25 de juny de 1924, núm. 88.
22 *Acción Cooperatista*, 25 de setembre de 1925, núm. 125.
23 *Acción Cooperatista*, 12 d'agost de 1926, núm. 171.
24 *Acción Cooperatista*, 2 de setembre de 1927, núm. 226.
25 Ramon Isern, de l'escola de L'Empar de l'Obrer. *Acción Cooperatista*, 11 de març de 1927, núm. 201.
26 A l'acte assistiren Model Segle xx, La Redemptora, La Nova Obrera, Unió Cooperatista Barcelonesa, La Lleialtat Santsenca, La Nova Activitat Obrera i la Fusió de Cooperatives del carbó.
27 *Acción cooperatista*, 23 de maig de 1930, núm. 368, pàg. 3.
28 Alonso, J. «Refutando una tesis». Acción Cooperatista, 23 de maig de 1930, núm. 368, pàg. 3.
29 (Íbid, 1930)
30 «L'Empar de l'Obrer». *Acción Cooperatista*, 15 de juny de 1928, núm.267.
31 Per exemple, Elizalde a l'Empar: "*Necesidad de una lengua internacional, con demostración teórico-práctico de la lengua Ido*" el 2 d'abril de 1927. *Acción cooperatista*, 1 abril de 1927, núm. 204.
32 Paradell, Francesc (Spin). «A los compañeros cooperadores». *Acción cooperatista,* 17 de febrer de 1928, núm. 250, pàg. 4.
33 Díez, X. *Utopia sexual a la premsa anarquista de Catalunya. La revista Ética-Iniciales (1927-1937).* Lleida: Pagès editors, 2001.
34 (Iniciales, 1932. Citat a: Díez, 2001)
35 *La Vanguardia*, 30 juny 1932.
36 «En la Cooperativa Obrera La Paloma un grupo de compañeros y compañeras jóvenes, ansiosos de sacudirse el yugo de una sociedad cruel y estúpida que los oprime durante seis días cada semana, en vez de dedicar el séptimo a encerrarse en un local de atmósfera corrompida, en vez de frecuentar lugares poco recomendables, o dedicarse a otras diversiones de vieja sociedad burguesa, preferimos saturarnos de los exquisitos aromas de los campos y de los dulces cantos de las fuentes; preferimos escalar las altas montañas y contemplar, mientras aspiramos con fuerza el aire, deseosos de suplir la falta de oxígeno de que tan necesitados están nuestros pulmones, la inmensidad de los valles, el serpentear de los ríos y los múltiples encantos que nos ofrece nuestra madre Natura». *Acción Cooperatista*, 23 de febrer de 1934, núm. 564.
37 L'Atlant Amparo era un grup cultural que es vinculà durant un temps a la cooperativa, format per Vicente Compte, Lleonard Armentano, Eugeni Barberà, Lluïsa Valls, Josep Calvo, Joan Centelles, Vicenta Rius, Pere Guillamet, Dolors Guillamont, Maria Ribera, Anna Compte, entre d'altres.
38 Altres cooperativistes de L'Empar de l'Obrer de 1926 foren: Josep Vilalta, Joan Torner, Eliseo Botella, Ricardo Galicia, José Serrano, Ramon Arnau, Josep Casals, Vicenç Barreda, Vicenç Pallarés, Francisco Bonete, Cornelio Salvador, Manuel Granel, Bautista Vinuesa, Esteve Sucarrades, José Palenques, Josep Casals, Joan Llagostera, Joaquim Comte, Francesc Giral, Màxim Ràfols, Lluis Rivera, Miquel Bertran, Francesc Pallarés, Francesc Carreras, Joan Llop, Avelino Font, Josep Domingo i Manuel Catalán. A la Junta de desembre d'aquell any el president era Lluís Pujol.
39 *Acción cooperatista*, 4 de juny de 1926, núm. 161.
40 (Íbid, 1926)
41 *Acción cooperatista*, 27 de maig de 1927, num. 212.
42 Acción cooperatista, 15 de juny de 1928. núm. 267.
43 Acción cooperatista, 6 de maig de 1927, núm. 209.
44 «La campaña en pro del subsidio por paro forzoso». *Acción cooperatista*, 24 de desembre de 1926, núm. 190, pàg. 3.
45 Durant 1930, a L'Empar s'obrí una sucursal de la Cooperativa d'Obrers Sastres "Mi Traje".
46 *Acción cooperatista*, 26 de setembre de 1930, núm. 386.
47 "En La Nueva Actividad Obrera (cooperativa), Jocs Florals, 118, tendrá lugar hoy noche, un grandioso festival familiar en honor de Nieves Martí de Ros. Se representarán las bonitas comedias... Acto de concierto y recital de poesías. Entrada por invitación". *La Vanguardia*, 2 febrer de 1929.
48 *La Vanguardia*, 11 juliol de 1933.
49 *La Vanguardia*, 28 agost de 1934
50 La Junta de L'Empar de l'Obrer, a 14 abril de 1935, estava formada per: Antonio Duch Huguet, Andrés Zafra Martínez, Ramon Pedrola Ventura, Ramon Hortoneda Sabaté, Joaquim Compte Bou, Ricardo Galicia Grau, Josep Aracil Martinez, Màxim Ràfols Castells, Vicenç Barreda Vives, Pere Guillamón Vives, Vicente Gallén Escrich. El president era en Josep Alonso Nicolàs.
51 Quadre artístic de la cooperativa, dirigit per Josep Maria Ros: Mercè Rius, Gloria Estellés, Salvador Soldevila, Josep Estellés, Manuel Ros, Arturo Yebra, Neus Martí, Amparo Rius, Carmen Pallarés.

52 *Acción cooperatista*, 12 de juliol de 1935, núm. 636.
53 Ramon Batlle provenia de la Cooperativa Model del Segle xx. Els socis que quedaven després de la guerra s'integraren a La Flor de Maig santsenca, i tots junts, arribaren a La Popular.

Les cooperatives d'Hostafrancs

1 *El Cooperatista*, 6 de desembre de 1913, núm. 61, pàg. 489.
2 Gardó, Eladi *La cooperación catalana. Recopilación histórica, 1898-1926.* Barcelona: Gráficas Funes, 1927
3 *Acción Cooperatista*, 12 abril de 1922, núm. 37.
4 *La Vanguardia*, 8 de juliol de 1911, pàg. 11.
5 *El Cooperatista*, 15 de setembre de 1913, núm. 54.
6 *Cooperatismo*, 15 de maig de 1915, núm. 6
7 Aquesta comissió estarà formada per Eladi Gardó, Martí Moles, Jordà i Joan Coloma. *El Cooperatista*, 1 de febrer de 1915, núm. 89.
8 *Cooperatismo*, 15 de juliol de 1919, núm. 105.
9 *Acción Cooperatista*, 15 de febrer de 1921, núm. 10.
10 *Cooperatismo*, 15 març 1920 , núm. 119.
11 *Acción Cooperatista*, 15 de febrer de 1921, núm. 10.
12 *Acción Cooperatista*, 12 abril de 1922, núm. 37.
13 *Acción Cooperatista,* 8 setembre 1923, núm. 69.
14 És curiós constatar la consideració que fan d'Hostafrancs, com un barri caracteritzat per la "inestabilidad y el vivir incierto de la mayoria del vecindario". No sabem a que és deguda aquesta percepció, però, imaginem -amb tot el respecte i carinyo del món- que es referien a la tant, genuïnament hostafranquina, forta presència de la comunitat gitana. Tant arrelada i tant característica d'aquest particular racó de Barcelona i la seva plaça del Sol.
15 *Acción cooperatista*, 10 de juny de 1925, núm. 111, pàg. 4.
16 *La Vanguardia*, 25 de març de 1907, pàg. 2.

Les cooperatives radicals

1 El lerrouxisme es basava en un anticlericalisme i un anticatalanisme viscerals. Però, una cosa eren els dirigents, molts d'ells periodistes i professionals, i de l'altra la composició social proletària de les seves bases.
2 Cuesta, Pedro. *La Escuela en la reestructuración de la sociedad española (1900-1923). Madrid:* Siglo xxi, 1994, pàg. 279. També en un butlletí de l'Escola Moderna, de 1903, es cita, entre d'altres escoles que han adoptat els seus principis, a l'Escola Lliure d'Hostafrancs i a l'escola de la Fraternitat Republicana Santsenca. Aisa, F. *Mestres, renovació i avantguarda pedagògica a Catalunya*. Barcelona: Edicions del 1984, 2008.
3 L'estiu de 1906 es representaren sis obres de teatre, de les quals, significativament, cinc eren en català, amb títols com "Otger" o "Batalla de Reines". I el 5 d'octubre del mateix any el cor de la Casa del Pueblo cantà "La Marsellesa", "Arri, Moreu!", "Les flors de maig", i "Matinada". (Marfany, 1994 :44-45).
4 *La Vanguardia*, 1 abril de 1908, pàg. 5.
5 *La Vanguardia*, 8 agost 1915.
6 *La Vanguardia*, 1 de febrer 1936.
7 Eol. «Interviu amb el president de l'Economato de la Fraternidad Republicana Radical Sansense». *Cooperatismo*, 1 de juliol de 1919, núm. 104.
8 Íbid, 1 de juliol de 1919, núm. 104: 555.
9 *El Cooperatista*, desembre de 1912, núm 36.
10 En aquestes primeres compres en comú també hi participaren membres del Progrés Santsenc, l'altra cooperativa d'aquesta tendència al barri. *El Cooperatista*, octubre de 1912, núm. 33.
11 *Cooperatismo*, 1 de juny de 1915, núm. 7.
12 *El Cooperatista*, 15 de maig de 1913, núm. 46, pàg. 367
13 Íbid, 1 de juliol de 1919: 556
14 Eol. «Interviu amb el president de la Cooperativa "El Progreso Sansense"», *Cooperatismo*, 1 d'agost de 1919, núm. 106.
15 Íbid, 1 d'agost de 1919: 586.
16 Íbid, 1 d'agost de 1919:587.
17 Íbid, 1 d'agost de 1919:588.
18 Cal notar la referència que es fa sobre aquest altre membre de la Fraternitat, oferint una mostra de l'estreta col·laboració que hi havia entre ambdues cooperatives.
19 *El Cooperatista*, 15 de maig de 1913, núm. 46
20 També es farà un acte semblant, amb el president de l'aliança Sr. Girona Trius, el 23 de juny a La Nova Obrera. Com hem vist, posteriorment, la cooperativa entraria a formar part d'aquesta mutualitat. *Cooperatismo*, 1 de juny de 1915, núm. 7.
21 *Cooperatismo*, 1 de juliol de 1915, núm. 9, pàg. 141.
22 L'Economat de la Fraternitat Republicana Santsenca es disoldrà cap a 1920-1921, però l'Ateneu de la Fraternitat continuà com a tal fins ben bé 1936, fins que el 1939 quedarà esborrat de la geografia social del barri.
23 *Acción Cooperatista*, 22 gener de 1926, núm. 142, pàg. 2.

La Nova Activitat Obrera

1 Segons el llibret realitzat en motiu de l'Exposició Universal de 1929, la data d'inauguració varia situant-la a l'abril de 1910. *La cooperación de consumo. Su participación en la Exposición Internacional de Barcelona*. Llibret commemoratiu, AEP, 1929.
2 A l'hora del brindis, parlaren els socis fundadors: el senyor Revoltós i Ricard Pedrerol. *El Cooperatista*, 15 de març de 1912.
3 El febrer de 1917 el Forn Col·lectiu de Sants produia 6.000 kilos de pa setmanals i estava composat per les següents cooperatives: La Nova Activitat Obrera, L'Empar de l'obrer, El

Progrés Santsenc, la sucursal núm. 3 de La Flor de Maig, La Balança Econòmica i L'Economia Social.

4 *Acción cooperatista*, 17 de febrer de 1928, núm. 250, pàg. 2.

5 Aquesta falta de coneixement dels ideals feia que es confongués, sovint, l'acció cooperatista amb una acció obrera de caràcter corporatiu. Desconeixem si aquestes paraules anaven dirigides precisament als socis cooperatistes congregats de la Nova Activitat, però la crítica quadraria bastant amb el comportament cooperatiu -excessivament individualista- desplegat fins llavors per l'entitat.

6 *Acción Cooperatista*, 23 de juliol de 1926, núm.168, pàg.3.

7 Cal pensar que abans de l'abril de 1926 La Nova Activitat Obrera encara no havia entrat ni a formar part de la Federació de Cooperatives de Catalunya. *Acción Cooperatista*, abril de 1926, núm. 153.

8 Una lectura atenta d'aquesta dada ens indica el caràcter poc col·lectivista d'aquesta cooperativa, doncs el fons col·lectiu era escàs en comparació amb el seu volum total de vendes.

9 *La Cooperación de Consumo. Su participación en la Exposición Internacional de Barcelona*. Llibret commemoratiu, AEP, 1929.

10 *La Vanguardia*, 2 de febrer de 1929.

11 *Acción Cooperatista*, 25 de juliol de 1930, núm. 377.

12 A l'Assemblea de la Federació Provincial de les Cooperatives de Barcelona del setembre de 1930, per La Nova Activitat Obrera hi assistiren: T. Prats, T. Ramón i A. Prats. A l'Assemblea de la Federació Local de Barcelona, del 18 de febrer de 1934 hi assistiren: Mariano Perera i Jaume Figuerola. El 1933 la cooperativa formà part del consell directiu de la recent constituida Federació Local de Cooperatives de Barcelona. Al Segón Congrés de la Federació de Cooperatives de Catalunya, celebrat el 30 de juny i l'1 de juliol de 1934 a la Unió Cooperatista Barcelonesa, hi anaren: Valentí Busquets i Jaume Figuerola. Mentre que al III Congrés de Cooperatives de Catalunya del juliol de 1935 hi anaren: Jaume Figuerola, Santiago Garcia i Antoni Tomàs.

13 La Nova Activitat Obrera hi donà 95 pessetes.

14 Aquesta campanya demanà el 16 d'octubre de 1934 l'indult pels militars Pérez Farras i Escofet, represaliats durant els fets d'octubre del 34.

15 *Acción cooperatista*, 30 de novembre de 1934, núm. 604, pàg. 3.

16 A la reunió de delegats de la Federació Local de Barcelona del 9 d'agost de 1936, la cooperativa hi envià a Jaume Figuerola.

17 "Abans erem 400 i pico.. perquè despres va venir la Nova Activitat Obrera que es va agregar.... Els socis van venir aquí.... cap al 45 o 50 ...". Entrevista a Lluís Chiva, president de La Nova Obrera, 28 de setembre del 2010.

El Benestar de l'Obrer

1 Eol. «Interviu amb el president de la Cooperativa "El Bienestar del Obrero"». *Cooperatismo*, 15 abril al 1 maig 1919, núm 100-101.

2 *Cooperatismo*, 1 d'abril de 1915, núm. 3.

3 En un país que no s'ha caracteritzat mai -ni ara, ni abans- per tenir unes polítiques socials d'habitatge eficaçes i sistemàtiques, les experiències d'aquest tipus -en plena Restauració i Monarquia- constitueixen un model, fins i tot, a tenir en compte per al present. El fracàs reiterat de l'estat en la promulgació de mesures socials en el tema de l'habitatge quedarà reflexat en les dificultats per crear organismes de construcció d'habitatge públic i protegit. No serà fins el 1927 quan es crearà el Patronat de l'Habitació Obrera, construïnt 2.335 habitatges pels barraquistes expulsats de Montjuïc, on havia d'instal·lar-se l'Exposició Internacional de 1929. (Tatjer, 1997)

4 Els promotors podien ser de molts tipus, i en alguns casos foren cooperatives. Aquestes experiències s'inspiraven en projectes similars, sobretot d'Anglaterra i França. En el primer cas, foren molt importants les Building Societys, cooperatives que construïen específicament cases per obrers, amb la prèvia existència d'un marc legislatiu (Labouring Houses Act). A França, el 1889 es creava la Societé Française des Habitations à Bon Marchè, amb el mateix objectiu. També van existir experiències similars a Bèlgica, Holanda, Àustria o Itàlia.

5 Bassegoda, Bonaventura «Habitaciones baratas». *La Vanguardia*, dijous 16 d'abril de 1914.

6 Segons la Llei de Cases Barates de 1911 i 1912, les entitats cooperatives disposaven de certes avantatges fiscals, com l'exempció dels impostos municipals d'edificació, o dels de constitució de societats (article 19). També disposaven de facilitats en l'obtenció del sòl procedent d'expropiació (article 11 i 23), i de crèdits i préstecs a través del Banc Hipotecari i de les Caixes d'estalvi i Monts de Pietat, així com preferències en l'obtenció de subvencions. Igualment, s'autoritzava a les cooperatives de cases barates per emetre obligacions al portador amb la garantia dels immmobles o de crèdits hipotecaris constituïts com a primeres hipoteques. Això sempre que tinguessin invertits almenys 500.000 pessetes en la construcció de cases barates (article 20). (Tatjer, 1997)

7 Algunes empreses d'aquest tipus es crearen especialment amb l'aparició de la llei: el Fomento de las Casas Baratas o el Foment de la Propietat. (Tatjer, 1997)

8 Aquesta societat es va constituir a l'empar de la llei de cases barates del 12 de juliol de 1912, amb l'exclusivitat de proporcionar a la classe obrera habitatges barats. Construí també un grup de cases, seguint els cànons de la ciutat-jardí a Torre Baró o un altre grup prop de la Carretera d'Horta. *La Vanguardia*, dijous 16 d'abril de 1914. Entre 1911 i 1926 van construir un total de 84 cases a Barcelona i 204 a Catalunya. Van construir les cases de la Cooperativa de Periodistes, així com altres grups de cases barates a d'altres llocs com a Madrid i Guadalajara. *El Constructor*, 1926, pàg. 482-483. (Citat a: Tatjer, 1997). Al barri de Sants, a part del grup de El Benestar també se'n construiren al barri de la Font de la Guatlla.

9 Fill de Joan Güell, l'industrial responsable de la instal·lació del Vapor Vell i d'Isabel López Bru, filla de l'esclavista Antonio López o Marqués de Comillas, Eusebi Güell, a part de cedir el terreny pel

primer grup de cases, també va vendre una parcel·la adjacent a la mateixa societat per tal de fer-hi més cases. Aquest cop fracassà, però la intenció, ja no era tant construir cases per obrers, sinó extreure'n certa rentabilitat: "El mismo señor conde de Güell facilitó la adquisición en buenas condiciones de una extensión de terreno en el camino particular que parte de la Carretera de Sarriá. Allí se han trazado seis solares de unos 30 metros cada uno para construir chalets de unos 80 metros y valor de 15 a 16 mil pesetas, situados de manera que mutuamente no se quiten la vista". *La Vanguardia*, dijous 16 d'abril de 1914.

10 Aquest carrer és ben a prop de l'actual camp del FC Barcelona, abans districte VII i ara, barri de les Corts.

11 L'accés als habitatges estava regulat pels estatuts de la societat, on s'estipulaven tres modalitats de contracte: Contracte de lloguer amb promesa de compra, compra amb garantia hipotecària, o bé, simple contracte d'arrendament. En el primer cas, el comprador havia d'avançar un 10% del valor total al firmar el contracte, amb dret a percebre prorratejades les possibles subvencions que rebés la societat propietària. En el segon, calia entregar el 50% de la quantitat total, deixant hipotecada l'altra 50%, pagant un interès del 4%. En el tercer cas, el de lloguer, tant sols calia avançar el pagament d'un termini. *La Vanguardia*, dijous 16 d'abril de 1914.

12 *Cooperatismo*, 1 d'abril de 1915, núm. 3.

13 Tot i que finalment foren setze les adjudicades, doncs un dels socis es donà de baixa abans d'entrar-hi.

14 *La Vanguardia*, dilluns 21 d'abril de 1913, pàg. 4.

15 *La Vanguardia*, dilluns 21 d'abril de 1913, pàg. 4.

16 *La Vanguardia*, 27 de març de 1914, pàg. 3.

17 *La Vanguardia*, 30 de març de 1914, pàg. 4-5.

18 Íbid, dilluns 21 d'abril de 1913, pàg. 4.

19 Íbid, 30 de març de 1914, pàg. 4-5.

20 *La Vanguardia*, 5 d'agost de 1914, pàg. 3.

21 Íbid, 30 de març de 1914, pàg. 4-5.

22 L'adreça és la que figura als estatuts de la Unió de Cooperadors de Barcelona de 1936. *Estatuts de la Unió de Cooperadors de Barcelona*, Barcelona: Editorial Cooperativa Popular, AEP, 1936.

23 Eol. «Interviu amb el president de la Cooperativa "El Bienestar del Obrero"» *Cooperatismo*, 15 abril al 1 maig 1919, núm 100-101, pàg. 505.

24 *Acción Cooperatista*, 25 desembre 1923, núm. 76, pàg. 6.

25 *Acción Cooperatista*, 25 desembre 1923, núm. 76, pàg. 6

26 *Estatuts de la Unió de Cooperadors de Barcelona*, Barcelona: Editorial Cooperativa Popular, AEP, 1936.

27 La urbanització de la Travessera de Les Corts va comportar l'enderroc de dues cases del conjunt i el 2006 se'n rehabilitaren les façanes. Vvaa. *El Patrimoni Cooperatiu*. Barcelona: Ecos, 2007. Posteriorment les cases es van protegir amb al nivell C del Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de Barcelona, això és, no es poden enderrocar.

- Bibliografia -

Abelló, T. «L'Ajut mutu en els inicis de l'associacionisme obrer: cooperatives i sindicats». *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 11, 1997.

Abelló, T. *El movimiento obrero en España: Siglos XIX y XX.* Barcelona: Hipòtesi, 1997.

Aisa, F *La Internacional. El naixement de la cultura obrera.* Barcelona: Editorial Base, 2007.

Aisa, F. *Mestres, renovació i avantguarda pedagògica a Catalunya*. Barcelona: Edicions del 1984, 2008.

Alaiz, F. *Sentido actual de la cooperativa: Hacia una Federación de Autonomias Ibericas. F.A.I.* Cuaderno nº1, Bordeaux: Ed. Tierra y Libertad, AEP, 1947.

Almanac de la Cooperació. Barcelona: Editorial Cooperativa Popular,1938.

Arango, M. *Manual de cooperativismo y economía solidaria*. Medellín: Universidad Cooperativa de Colombia, 2005.

Augé, M. *Los no lugares: Espacios del anonimato*. Barcelona: Gedisa editorial, 2004.

Berenguer, S. *Entre el sol y la tormenta. Revolución, guerra y exilio de una mujer libre.* València: L´Eixam, 2004.

Berenguer, S. *Mujeres de temple*. Barcelona: L'Eixam, 2008.

Bookchin, M. *Los anarquistas españoles: Los años heroicos 1868-1936*. València: Numa, 2001.

«Breves Notas de la Cooperación en España». A: *La cooperación de consumo. Su participación en la Exposición Internacional de Barcelona.* Barcelona:Llibret commemoratiu, 1929.

Carrasquer, F. *Una experiencia de educación autogestionada*, Barcelona, 1981.

Carreras, C. *Sants. Anàlisi del procés de producció de l'espai urbà.* Barcelona: Editorial Serpa, 1980.

Castells, A. *Les col·lectivitzacions a Catalunya 1936-1939*. Barcelona: Editorial Hacer,1993.

Castells, M. *La qüestión urbana.* Madrid*:* Siglo xxi, 1979.

Catalunya. Llei de Bases de la Cooperació per a Cooperatives, Mutualitats i Sindicats Agrícoles, *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya,* 4 de febrer de 1934.

Cauvet-Lauvin, H. *L'Ateneu Enciclopèdic Sempre Avant de Sants: Histoire d'une institution de culture populaire dans un quartier ouvrier de Barcelone, 1933-1939*. Directora: Claire Andrieu. París:Institut d'Etudes Politiques de Paris. 2010. Tesina inèdita. Exemplar PDF.

Cerdà, I. *Teoría general de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona.* Madrid: Imprenta Española,1867.

Comín, A. i Gervasoni, L. *Democràcia econòmica. Vers una alternativa al capitalisme*. Barcelona: Projecte Democràcia Econòmica, 2009.

Comité Invisible. *La insurrección que viene.* Barcelona: Melusina, 2009.

Cooperativa Obrera Model del Segle XX. Llibret commemoratiu del 25è. Aniversari. Barcelona, AHS, 1926.

Cuesta, P. *La Escuela en la reestructuración de la sociedad española (1900-1923).* Madrid: Siglo xxi, 1994.

De Certeau, M. *La invención de lo quotidiano. Artes de Hacer I.* México DF: Universidad Iberoamericana, 2000.

Delgado, M. *Elogi del vianant: Del model Barcelona a la Barcelona real.* Barcelona: Edicions de 1984, 2005.

Díez, X. *Utopia sexual a la premsa anarquista de Catalunya. La revista Ética-Iniciales (1927-1937).* Lleida: Pagès editors, 2001.

Duch Plana, M. *Micaela Chalmeta*. Valls: Cossetània, 2009.

Ealham, Ch. *La lucha por Barcelona: Clase, cultura y conflicto 1898-1937.* Madrid: Alianza Editorial, 2005.

Ealham, C. "Una revolución a medias: los orígenes de los "hechos de mayo" y la crisis del anarquismo". A: *Viento Sur,* setembre 2007*,* núm. 93.

Ealham, Ch. *España fragmentada.* Madrid: Comares editorial, 2010.

Engels, F. *La situación de la clase obrera en Inglaterra.* Gijón: Júcar, 1979 [1848].

Enrech, C. *Entre Sants i Sans: Història social i política d'una població industrial a les portes de Barcelona (1839-1897).* Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2004.

Estatutos de la Cooperativa Colectiva de Consumo, Producción y Crédito El Amparo del Obrero de Sans-Barcelona. Barcelona: Cooperativa Artes Gráficas, AHS, 1911.

Estatuts de la Societat Cooperativa La Lealtad Sansense. Barcelona: Cooperativa Artes Gráficas, AHS, 1915.

Estatuts de la Unió de Cooperadors de Barcelona. Barcelona: Editorial Cooperativa Popular, AEP, 1936.

Fabre, J; Huertas, JM *Tots els barris de Barcelona*, vol I, Barcelona: Edicions 62, 1976.

Ferrer i Gironés, F. *Joan Tutau i Vergés*. Valls: Cossetània, 2006.

Foucault, M. *Of other spaces.Heterotopias*. 1967. Collective, anonymous and free. [Consultat a 15 de setembre de 2010]. Disponible a: <http://foucault.info/documents/heteroTopia/foucault.heteroTopia.en.html>.

Franquesa, J. *Sa Calatrava mon amour: Etnografia d'un barri atrapat en la geografia del capital.* Palma de Mallorca: Documenta Balear, 2010.

Gabriel, P, «La Barcelona obrera y proletaria». A: Sánchez, Alejandro (dir.). *Barcelona 1888-1929: Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada.* Madrid: Alianza editorial, 1994.

Gabriel, P. «Al servei dels treballadors, al servei del poble». A: Marin, D. *Flor de Maig: del cooperativisme al servei als municipis*. Barcelona:Diputació de Barcelona, 2006.

Gardó, E. *La cooperación catalana. Recopilación histórica, 1898-1926.* Barcelona: Gráficas Funes, 1927.

Garner, J. «La Segona República (1931-1936), ¿època daurada del cooperativisme català?». A: *Cooperació Catalana,* maig de 2010. núm 332.

Guillamón, A. *Barricadas en Barcelona.* Barcelona: Ediciones Espártaco Internacional, 1976.

Hannerz, U. *Exploración de la ciudad*, México DF: Fondo de Cultura Económica, 1993.

Harvey, D. *Urbanismo y desigualdad social. Madrid:* Siglo xxi, 2007 [1977].

Harvey, D. Espacios de Esperanza. Madrid: Akal ediciones, 2007. [1974].

Hernández Aparici, J. «Sants, 19 de julio de 1936 : contexto y desarrollo de los acontecimientos», A: *I Jornades Col.loqui d'Història Local de Sants-Montjuïc : Sants i la seva Marina al llarg de la historia. Barcelona, 24, 25 i 26 d'octubre de 1997,* AHS, 1936.

Kotanyi,A; Vaneigem, R. «Programa elemental de la oficina de urbanismo unitario». A: vvaa. *La creación abierta y sus enemigos: Textos sobre arte y urbansimo. Madrid:* La Piqueta, 1977.

Kropotkin, P. *El apoyo mútuo*. Madrid: Madre Tierra, 1989.

La cooperación de consumo. Su participación en la Exposición Internacional de Barcelona. Llibret commemoratiu, AEP, 1929.

Ledrut, R. *Sociologia urbana.* Madrid: Instituto de Estudios de Administración Local, 1971.

Lefebvre, H. *La production de l'espace.* Paris: Anthropos, 2000.

López i Lluch, A. *Les monedes de les cooperatives catalanes: 1850-1950. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1983.*

López, P. *Un verano con mil juliol y otros estaciones.* Madrid: Siglo xxi, 1993.

Llibre commemoratiu "25º aniversari La Flor de Maig". Barcelona: La Flor de Mayo, Arxiu Històric de Sants, 1915.

Marfany, J-Ll. Catalanistes i Lerrouxistes. *Recerques: història, economia, cultura.* 1994, número 29. [Consultat el 23 de setembre de 2010]. Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/Recerques/article/view/137723/241541)>.

Marín, D. «Anarquistas y sindicalistas en L'Hospitalet: La creación de un proyecto de autodidactismo obrero», A: Oyón, José Luis. *El cinturón rojinegro*, Barcelona: Edicions Carena, 2004.

Marín, D. *Anarquistas. Un siglo de movimiento obrero en España.* Barcelona: Ariel, 2010.

Martínez de sas, MT; Pagès i Blanch, P. (Coord.). *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans.* Barcelona: Universitat de Barcelona i Abadia de Montserrat, 2000.

Mayol, P. «El barrio». A: De Certeau, M. *La invención de lo quotidiano. 2. Habitar, cocinar*, México DF: Universidad Iberoamericana, 1999.

McDonogh, G «Los Güell, arquetipo de "buena família"» A: Sánchez, A. (dir.). *Barcelona 1888-1929: Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada.* Madrid: Alianza editorial, 1994.

Memoria-Balance de la Sociedad Cooperativa de Farmacias Populares de Barcelona. Barcelona: Sociedad Cooperativa de Farmacias Populares, Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona (AHCB), 1912.

Oliver i Miret, M. *El carrer d'Olzinelles. Memòries d'un veí*. Cerdanyola del Vallès: Montflorit, 2001.

Oyón, JL. *El cinturón rojinegro*, Barcelona: Edicions Carena, 2004.

Oyón, JL. *La quiebra de la ciudad popular.* Barcelona: Ediciones del Serbal, 2008.

Peirats, J. *De mi paso por la vida: Memorias*. Barcelona: Flor del viento, 2009.

Perec, G. *Especies de espacios.* Barcelona: Montesinos, 2004 [1974].

Pérez Baró, A. *Cooperativisme*. Barcelona: Edicions 62, 1987.

Pérez Baró, A. *Història de les cooperatives de Catalunya.* Barcelona: Editorial Crítica, 1989.

Pérez Baró, A. *Les Cooperatives a Catalunya. Barcelona:* Institut d'Estudis Catalans, 1972.

Plana, G. *Josep Roca i Galés*. Barcelona: Fundació Roca i Galés, 2007.

Pomés Vives, J. *Salvador Pagés Inglada*. Barcelona: Fundació Roca i Galés, 2007.

PRADAS, MA. *L'anarquisme i les lluites socials a Barcelona 1918-1923: la repressió obrera i la violència*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Monsterrat, 2003.

Productes Coop. Memòria i Balanços corresponents a l'exercici de 1936. Barcelona: Editorial Cooperativa Popular, 1936.

PUIG PLA, X. *Análisis de los factores de éxito y fracaso de las secciones de crédito de las cooperativas en Cataluña*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2002.

REVENTÓS, M. *Els moviments socials a Barcelona en el segle XIX.* Barcelona: Crítica, 1987.

SÁNCHEZ, A «Manchester español, Rosa de Fuego, París del sur...», A: SÁNCHEZ, A. (DIR.). *Barcelona 1888-1929: Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada.* Madrid: Alianza editorial, 1994.

SUDRIÀ, C. «La modernidad de la capital industrial de España», A: SÁNCHEZ, A. (DIR.). *Barcelona 1888-1929: Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada.* Madrid: Alianza editorial, 1994.

TATJER, M. «Los orígenes de la vivienda social en Barcelona: Las cooperativas de viviendas en el primer tercio del siglo XX». A: *Col·loqui sobre El desarrollo urbano de Montreál y Barcelona en la época contemporánea.* Universitat de Barcelona, 5-7 de maig de 1997. [Consultat el 20 d'octubre de 2010]. Disponible a: <http://www.ub.es/geocrit/tatjbcn.htm>.

TERMES, J. *Anarquismo y sindicalismo en España (1864-1881). Barcelona:Cr*ítica, 2000 [1965].

TERMES, J. *Històries de la Catalunya treballadora. Barcelona:* Empúries, 2000.

TERMES, J. *De la Revolució de Setembre a la fi de la Guerra Civil (1868-1939).* Barcelona: Edicions 62, 1999.

VÁZQUEZ MONTALBÁN, M. *Barcelones.* Barcelona: Empúries, 1992.

VENTOSA I ROIG, J. «Pot morir de fam la humanitat?» A: ROCA, F. *El Pensament econòmic català: 1900-1970*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1994.

VIAPLANA, M. *La Barcelona de la dinamita, el plomo y el petróleo 1884-1909. Barcelona:* Grupo de Afinidad Quico Rivas, 2010

VICENS VIVES, J. *Industrials i polítics*, Barcelona: Teide, 1958.

VILANOVA, M. *Atles electoral de la Segona República a Catalunya*. Vol. II. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2005.

VVAA. *El anarcosindicalismo español. Una historia en imágenes.* Madrid: Confederación Sindical Solidaridad Obrera, 2007.

VVAA. *El Patrimoni Cooperatiu.* Barcelona: Ecos, 2007.

VVAA. *Flor de Maig: del cooperativisme al servei als municipis.* Barcelona: Diputació de Barcelona, 2006.

Publicacions-Premsa:

La Renaixensa, 1871-1905

Revista Cooperativa Catalana, 1899-1906

El Cooperador Cooperatista, 1905-1911

El Cooperatista, 1911-1915

Cooperatismo, 1915-1920

Acción Cooperatista, 1920-1938

La Vanguardia, 1881-2010

Llocs web:

www.sants.coop

www.veuobrera.org

www.enciclopedia.cat

www.pdclaflorida.org/files/expo.pdf

www.lleialtat.cat

Entrevistes:

Lluís Chiva,
president de LA NOVA OBRERA, 28 de setembre del 2010.

Mercè Llaveria,
sòcia de LA NOVA OBRERA, 26 d'octubre de 2010.

Angelina Canyelles Camps,
exsòcia de L'Empar de l'Obrer, 30 de setembre de 2010.

Aquest llibre s'ha enviat a imprempta el 2 de desembre del 2010.
Hem pogut arribar aquí gràcies a un gran esforç col·lectiu,
que va molt més enllà de la pròpia cooperativa.
Ens ha servit per consolidar
l'Àrea de Recerca i Intervenció en el seu segon any de vida,
i també ens ha demostrat una vegada més la potència
d'aquella màxima cooperatista apresa
i practicada pels nostres predecessors:
TOTS PER UN I UN PER TOTS

COOPERES
O COMPETEIXES?

www.laciutatinvisible.coop

la Ciutat invisible
COOPERATIVA AUTOGESTIONÀRIA

La Ciutat Invisible SCCL
és un projecte cooperatiu i autogestionari
nascut el 2005 a Barcelona que té com a objectiu
la construcció d'alternatives laborals al treball precari
imposat pel sistema econòmic actual,
i fer alhora d'aquest treball una eina dirigida
a crear i difondre continguts crítics que impulsin
processos de transformació política i social.

Entenem els processos de transformació
com aquells que potencien o construeixen relacions
d'intercooperació entre persones i projectes,
enfortint l'economia social, però també els que
fomenten l'extensió de pràctiques polítiques
autoorganitzades i autònomes de reapropiació
de la política d'àmbit local.

Al llarg d'aquests anys,
aquests objectius han anat nodrint de continguts
i enfortint la nostra **llibreria crítica**,
han contribuït al desenvolupament
i l'elaboració de nous imaginaris
mitjançant la **comunicació gràfica**
i el disseny de roba urbana; i han pres forma
en projectes que combinen la **investigació social**,
la recerca i l'edició de materials
amb el desenvolupament d'**estratègies**
comunicatives i **d'intervenció comunitària.**

Les cooperatives obreres de Sants: Autogestió proletària en un barri de Barcelona (1870-1939) és una recerca sobre les comunitats obreres autoorganitzades que, com a resposta global a l'explotació capitalista que patien, posaren en pràctica unes altres relacions econòmiques basades en la cooperació, la solidaritat i el recolzament mutu. Les cooperatives obreres, sobretot de consum però també de producció, significaren l'aposta per organitzar materialment les condicions d'existència dels qui produint-ho tot, no tenien res. Arrencant de les societats de resistència de mitjan segle XIX, poblaren tots els barris proletaris de Barcelona i el seu camí ascendent fou tallat de soca-rel amb la victòria feixista de 1939. Amb aquest treball, des de La Ciutat Invisible volem redescobrir la memòria política que duem a dins, impulsar el cooperativisme avui i promoure el reconeixement del bagatge emancipador que ha configurat un barri popular com Sants.

Per què hem de ser cooperadores?

- I -

Perquè l'associació cooperativa és una obra orgànica de la classe obrera, en particular i ha estat creada amb els seus propis recursos;

- II -

Perquè si ella realitza beneficis, són aquests la propietat de tots els consumidors;

- III -

Perquè ella retorna als socis, en forma d'excés de percepció sobre les compres, molts milers de pessetes que si no passarien a convertir-se en capital privat;

- IV -

Perquè ella atribueix importants quantitats a obres de solidaritat pels cooperadors en cas de necessitat;

- V -

Perquè ella acumula recursos per a concedir, gratuïtament, pensions als socis vells o que queden inválids per al treball;

- VI -

Perquè amb les seves reserves i els seus fons col·lectius estableix la gran propietat comú d'edificis, mobles i material, que són de tots els associats;

- VII -

Perquè ella, amb la seva actuació, impedeix que els intermediaris amassin fortunes a costa dels obrers i consumidors en general;

- VIII -

Perquè ella constitueix un exemple de la societat futura en cuant a la igualtat de drets i deures de tots:

- IX -

Perquè ella desenvolupa la instrucció econòmica del poble mitjançant les seves publicacions i l'exercici de la seva actuació;

- X -

Perquè ella serveix de recolzament a les classes modestes en la seva lluita per l'emancipació social;

- XI -

Perquè ella és un baluart d'energies combatives que aspiren a substituir el règim d'explotació actual per un nou ordre de coses;

- XII -

Perquè ella se'ns apareix com l'embrió de la societat futura, en la que tot serà dels que treballen i a cadascú se'l recompensarà segons el seu esforç.

Micaela Chalmeta, 1933.

la Ciutat invisible EDICIONS
Cooperativa Autogestionària

ISBN 978-84-938332-1-3